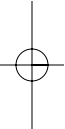
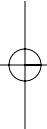
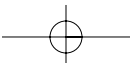

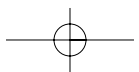
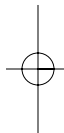
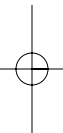
ZÁSADY
HOSPODÁŘSKÉHO ŘÁDU

WALTER EUCKEN

ZÁSADY
HOSPODÁŘSKÉHO
ŘÁDU

TATO PUBLIKACE MOHLA BÝT VYDÁNA
DÍKY LASKAVÉ PODPOŘE SPOLEČNOSTÍ

člen Appian Group

Deutsche Bank

Die Stiftung für liberale Politik

Friedrich Naumann
Stiftung

Zvláštní poděkování patří nadaci

LIBERTY FUND, INC.

WALTER EUCKEN

ZÁSADY HOSPODÁŘSKÉHO ŘÁDU

Praha 2004

Překlad z německého originálu

Walter Eucken: *Grundsätze der Wirtschaftspolitik*, 6. vydání, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1990

Vydal: Liberální institut, Spálená 51, 110 00 Praha 1
jako svou 55. publikaci

Český překlad: Alžběta Kvasničková

Jazyková korektura: Ivana Klímová

Rejstřík sestavil: Ondřej Holienčín

Sazba a grafická úprava: Proxima Studio s. r. o., Velehradská 19, 130 00 Praha 3

Obálka: Daniel Purmann

ISBN 80-86389-32-4

Obsah

PŘEDMLUVA

Josef Šíma: Magii při tvorbě řádu nehledejme	13
--	----

KNIHA PRVNÍ:

PRVNÍ SEZNÁMENÍ S PROBLÉMEM POLITIKY HOSPODÁŘSKÉHO ŘÁDU

I. kapitola: Formulace úkolu	45
I. Řízení hospodářského procesu	46
II. K sociální otázce	56
III. Souvislost mezi ekonomikou a politikou	58
II. kapitola: Zmasovění, mocenské boje, ideologie	63
III. kapitola: Myšlení v řádech	67

KNIHA DRUHÁ:

ZKUŠENOST A KRITIKA

IV. kapitola: Hospodářská politika laissez faire	79
I. Její učení	79
II. Tržní formy – problém monopolu	83
A. Řízení hospodářského procesu	83
B. Rozdělování a sociální jistoty	98
C. Právní stát – svoboda	102
III. Závěry	108
V. kapitola: Hospodářská politika experimentů	111
VI. kapitola: Politika centrálního řízení hospodářského procesu	115
VII. kapitola: Hospodářský proces v centrálně administrativním hospodářství (Teorie centrálně administrativního hospodářství)	119

První oddíl: Celkový charakter hospodářského procesu	120
I. Způsob práce centrální administrativy	120
II. Systém řízení	125
III. Úloha cen	130
IV. Některé důsledky	136
V. Dodatek	141
Druhý oddíl: Jednotlivé stránky hospodářského procesu	144
I. Investice a úspory	144
II. Výroba a rozdělování	150
III. Monopol a centrálně administrativní ekonomika	153
IV. Mezinárodní obchod	155
Oddíl třetí: Závěr	160
I. Srovnání s tržní ekonomikou	160
II. Kolektivní vlastnictví	165
VIII.kapitola: Hospodářská politika centrálního řízení: kritika	169
I. Systém řízení	169
A. Konjunktura a zaměstnanost	170
B. Mezinárodní obchod	173
C. Problém rovnováhy	179
D. Problém kalkulace	183
II. Sociální otázka	186
III. Protiváhy?	190
A. Právní stát	192
B. Svoboda myšlení a vzdělání	194
IV. Kolektivní vlastnictví a sociální otázka	198
IX. kapitola: Hospodářská politika střední cesty	205
I. Politika plné zaměstnanosti	205
II. Politika částečného centrálního řízení hospodářského procesu	210
III. Politika korporativního řádu	211
X. kapitola: Hospodářská politika experimentů: výsledek	217
 KNIHA TŘETÍ: SVOBODA A ŘÁD 	
XI. Kapitola: O problému ještě jednou	225

První oddíl: Některé důsledky	225
I. Problém řízení Řídící systémy – chyby a možnosti	225
A. Charakteristika problému	225
B. Chyby minulosti	227
C. Nákladová kalkulace	229
Exkurz: Co znamenají náklady v systému řízení národního hospodářství?	230
D. Hospodářská kalkulace v konkurenčním a monopolním prostředí a v centrálně administrativním hospodářství	233
E. Kriteria problému řízení	235
II. Problém rovnováhy	235
III. Problém mezinárodního řádu	238
IV. Problém hospodářské moci	241
V. Svoboda a moc	248
Oddíl druhý: interdependence řádů	252
Třetí oddíl: Otázka sociální	257
Čtvrtý oddíl: Příčiny selhání	266
I. Úpadek myšlení	266
II. Nestabilní řády	271
XII. kapitola: Mýtus o nevyhnutelnosti vývoje	275
I. Úvod: Ideje	275
II. Rozpory	281
III. Základní formy hospodářskopolitického myšlení	285
XIII. kapitola: Historická skutečnost – důsledky pro hospodářskou politiku	289
I. Otázka	289
II. Odpověď	291
III. Úloha hospodářské politiky	294
IV. Bezprostřední důsledky pro hospodářskopolitické jednání	296
V. Závěr	299
XIV. kapitola: Technika, koncentrace a hospodářský řád	303
I. Panující názor	303
II. Technika zesiluje konkurenci	305
III. Koncentrace podniků – nikoliv továren	310
IV. Vliv forem hospodářského řádu na velikost podniků	314

V. Boj proti konkurenci	316
VI. Důsledky pro vědu a hospodářskou politiku	317

KNIHA ČTVRTÁ:

SOUTĚŽNÍ ŘÁD A JEHO REALIZACE

XV. kapitola: Politika soutěžního řádu: úvod	323
I. Situace – Nový počátek	323
II. Rozhodnutí	324
A. Možnosti	324
B. Co je soutěžní řád?	327
III. „Princip“ a „moment“	332
XVI. kapitola: Politika soutěžního řádu: konstituující principy	337
I. Základní princip	337
II. Primát měnové politiky: měnově-politický stabilizátor	339
III. Volné trhy	349
IV. Soukromé vlastnictví	355
V. Smluvní svoboda	361
VI. Ručení	365
VII. Stálost hospodářské politiky	372
VIII. Sounáležitost konstituujících principů	376
XVII. kapitola: Politika soutěžního řádu: regulující principy	379
I. Problém monopolu v soutěžním řádu	379
II. Důchodová politika	388
III. Kalkulace	390
IV. Anomální chování nabídky	392
XVIII. kapitola: Politika soutěžního řádu: interdependence politiky hospodářského řádu	395
I. Interdependence	395
II. Konjunkturální politika	399
III. Sociální politika ¹³¹	404
A. Úvodní poznámky	404
B. Politika hospodářského řádu jako sociální politika	405
C. Speciální sociální politika	410

**PÁTÁ KNIHA:
NOSNÉ SÍLY**

XIX. kapitola: Síly realizující řád	419
Oddíl první: Stát	419
I. Otázka	419
II. Činnost a autorita státu	421
III. Interdependence hospodářského a státního řádu	427
IV. Státněpolitické zásady hospodářské politiky	428
V. Výsledek	432
Druhý oddíl: Věda	433
I. Nová otázka	433
II. Úloha vědy	434
Třetí oddíl: Církev	441
XX. kapitola: Vlastní prospěch, princip hospodárnosti a obecné blaho ..	445
I. Kontroverze	445
II. Problémy ve skutečnosti	447
III. Předběžná formulace problému	450
IV. Individuální a obecný zájem	451
A. Konflikt	451
B. Kritika politiky laissez faire	452
C. Individuální a obecný zájem v centrálně administrativním hospodářství	457
D. Samosprávné orgány a altruismus	460
E. Soutěžní řád	461
F. Koordinace individuálního a obecného zájmu jako úkol pro politiku řádu	462
Závěr	465

DODATEK

ZÁKLADNÍ OTÁZKY TEORETICKÉ DISKUSE

1. Slovo řád (Ordnung)	469
2. Zákonem stanovený řád (gesetzt) a řád rostlý (gewachsen)	470
3. „Liberální“ a „neoliberální“	472
4. Soutěžní řád a problém moci	473

5. Data	474
6. Závěry	477
Walter Eucken	481
Pocta JUDr. Alžbětě Kvasničkové (1919–2002)	483
Jmenný rejstřík	488
Věcný rejstřík	491

P Ř E D M L U V A

Magii při tvorbě řádu nehledejme

*Konec „magického čtyřúhelníku“: o smysluplných cílech
hospodářské politiky*

Josef Šíma

„Kdo však... celkových souvislostí hospodářského procesu nedbá, hraje si s ohněm a může zdánlivě neškodnými opatřeními způsobit explozi, aniž by účastníci zpozorovali, kdo byl jejím strůjcem. Toto tedy patří k základům veškeré hospodářskopolitické činnosti, má-li být smysluplná. Každý zákon... by se měl včas posuzovat podle svého bezprostředního vlivu na hospodářský řád a hospodářský proces, podle tendencí ke změně hospodářského řádu, jež může nastartovat a... podle jeho dalšího působení na jiné řády. Tato zásada je fundamentálním principem hospodářské politiky.“ (str. 298)

„Až příliš snadno věří lidé, že působí ve službách kolektivu jako vykonavatelé skutečné nutnosti a berou na sebe činy, jichž by se jako soukromé osoby zalekli. Konkrétní křivda se již jako křivda nepocituje. Nabývá abstraktního charakteru a může vystupovat dokonce pod maskou vyšší povinnosti. Paradoxně se však mnozí lidé dívají právě na dnešní stát, čím dál více se opisující principu amorálnosti, jako na bytost, na kterou by se mohly přenášet skoro neomezené úkoly, jako by byl nezávislým a dobroti-

Walter Eucken

vým otcem svých občanů! A to přesto, že v jiném ohledu jeho autorita mizí, což je dalším příznakem izolovanosti dnešního myšlení.“ (str. 424–5)

W. Eucken

Walter Eucken (1891–1950) patřil mezi ekonomy, kteří prokázali, jak důležitá je znalost ekonomické teorie pro kvalitu života milionů lidí. Žil v době, pro niž byly typické snahy politických elit budovat společenské řády, jež ekonomickou teorii ignorovaly. Pokusy komunistů v Rusku, nacionálních socialistů v Německu, úsilí západoevropských keynesovských obhájců aktivního státu a zastánců inflace dávaly Euckenovi nepřeborné množství důkazů o důsledcích politik, které mohou sice načas budit dojem, že staré ekonomické problémy byly „novým přístupem“ překonány, ale nemohou zabránit následnému bolestnému prozření, že „staré ekonomické problémy“ jsou s námi stále. Dokud plamenné projevy o nové ekonomii, konci vykořisťování a blahodárnosti inflace nezvýší množství dostupného zboží, pak „staré ekonomii“ neunikneme. Eucken jako ekonom měl možnost vidět na vlastní oči a zažít na vlastní kůži zkázonosné důsledky „experimentů nové ekonomie“. Měl ale zároveň to štěstí, že stál u zrodu projektu obnovení společenského řádu v poválečném Německu. Walter Eucken spolu s Wilhelmem Röpkem patřili k elitní skupině národohospodářů, kteří skrze politiku Ludwiga Erharda, německého ministra hospodářství, vytvořili prostor pro prudký rozvoj německé ekonomiky – německý hospodářský zázrak. Hlásili se ke škole tzv. ordoliberalismu, jehož hlavním definičním znakem bylo *myšlení v rádech*, tj. snaha o tvorbu takového společenského řádu, který by byl stabilní, vnitřně nerozporný a umožňoval harmonický rozvoj ostatních dílčích řádů – ekonomického, právního atd. Proto odmítali krátkozraké dílčí politiky, ke kterým mnozí tehdejší ekonomové a zástupci vítězných mocností vybízeli, jako bylo částečné znárodňování, regulace cen a mezd, řízené devizové hospodářství, přidělové hospodářství apod. Německá poválečná obnova proběhla tak rychle a s takovým úspěchem právě proto, že na roz-

díl od jiných zemí němečtí ordoliberalové tyto politiky zavrhlí a vytvořili základy pro rozvoj harmonického tržního řádu. To bylo skutečnou příčinou německého hospodářského zázraku.^{1,2}

Euckenova historická zkušenost spolu s jeho teoretickým záze-
mím způsobují, že je jeho dílo pro nás dnes velkým zdrojem pou-
čení. Zdá se totiž, že snahy o státní plánování a navrhování regu-
lací a licencí nebyly s rozkladem socialistického „hospodářství“
opuštěny, jen se časem obalily do libozvučněji znějících frází o po-
třebě „parametrizace celoevropského svobodného trhu“. Zároveň
také zmizela elegance myšlení v řádech, takže jsme každodenně
zaplavováni „expertízami“ odborníků o partikulárních záležitos-
tech měnových kurzů, nezaměstnanosti či struktury deficitu za-
hraničního obchodu, aniž by někdo ukazoval na vzájemné souvis-
losti těchto dílčích problémů a budoval ucelenou představu
o funkčním ekonomickém a společenském řádu, a tedy o smyslu-
plných cílech hospodářské politiky.

Cíle hospodářské politiky: Magický čtyřúhelník

Nahlédneme-li do učebnic ekonomie či hospodářské politiky stá-
tu, nalezneme, většinou v kapitole o cílech hospodářské politiky,

¹ Mnozí autoři přikládají hlavní význam pro poválečnou obnovu Evropy a Německa Marshallovu plánu, což je velmi pochybné. Viz např. Cowen, Tyler: „Marshallův plán: mýty a realita“, TERRA LIBERA 8-9/2002.

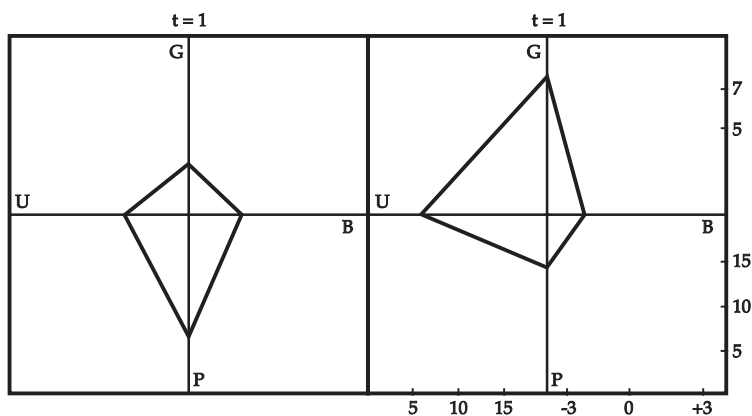
² Eucken správně vysvětluje, že fungování tržního řádu by nemělo být okleštěno ani v dobách válek a jiných obdobných krizových událostí, neboť v těchto obdo-
bách je více než kdy jindy nutné zajistit zásobování statky a vyhnout se plýtvání,
tj. koordinovat ekonomické aktivity:

„Je proto také nesprávné vyvozovat, že se v dobách nedostatku má provádět poli-
tika centrálního řízení. Velitel obležené pevnosti se jistě bude chovat tak, jak bylo
popsáno [tj. centrálně přidělovat]. Ale při řízení hospodářského procesu v celé ze-
mi nejde prostě jen o to, aby se daná zásoba disponibilních spotřebních statků roz-
dělna obyvatelstvu rovnoměrně, ale jde o to, aby se uvedl do chodu výrobní pro-
ces a aby byl zaměřen na uspokojování potřeb. Právě na tom však ztroskotává
systém řízení centrálně administrativního hospodářství. Zřetelně se to projevilo
mezi lety 1945 a 1948. Zchudlé Německo si nemohlo dovolit luxus experimentová-
ní s politikou centrálního řízení. Jeho chudoba vyžadovala svobodu.“ (str. 182-3)

Walter Eucken

seznam řady údajných cílů, z nichž jsou nejčastěji vybrány čtyři nejdůležitější a označeny za vrcholy tzv. magického čtyřúhelníku.

„Cílem stabilizační politiky je dostatečný stupeň zaměstnanosti a cenová stabilita. Podmínky, které mají zajistit dosažení obou cílů, jsou dvě: dostatečné tempo růstu reálného produktu a z dlouhodobého hlediska vyrovnaná platební bilance. Vláda by tudíž měla plnit 4 úkoly. ... Čím je plocha čtyřúhelníku větší, tím úspěšnější je hospodářská politika.“³

G = průměrné roční tempo růstu reálného produktu (v %)

U = průměrná roční míra nezaměstnanosti (v %)

P = průměrná roční míra inflace (v %)

B = průměrný podíl salda běžného účtu platební bilance na nominálním produktu (v %)

nebo

„...cíle [stabilizační politiky] jsou shodné s cíli magického čtyřúhelníku – zajištění vysoké zaměstnanosti, udržení stability cenové hladiny, zajištění přiměřeného ekonomického růstu

³ Mertlík, Pavel a kol.: *Úvod do obecné ekonomie*, Aleko, 1991, str. 184–185.

a udržení vnější ekonomické rovnováhy (vyrovnanost obchodní a platební bilance)⁴

nebo

„Rovnováha na trhu práce se vyjadřuje mírou nezaměstnanosti. ...Vnější rovnováha se sleduje pomocí platební bilance. Za žádoucí stav se většinou tradičně považuje mírný přebytek. ...Rovnováhy na ostatních, zejména vnitřních trzích se sledují v jejich konečném dopadu na stabilitu měny. Proto hlavním používaným ukazatelem je míra inflace. Některé hospodářsko-politické či hospodářsko-sociální situace si vyžadují sledovat rovnováhu podrobněji – např. vyrovnanost státního rozpočtu, rovnováhu finančního trhu apod. ...Cíl vyjádřený jako rovnovážný růst se rozložil do souboru nižších cílů. Ekonomická teorie jej popisuje jako tzv. magický čtyřúhelník.“⁵

Z uvedených pasáží učebních textů je patrné, že již při prvním pohledu na ony „čtyři známé“ cíle nalézáme rozpory a nejasnosti. Je cílem rovnováha platební a obchodní bilance, nebo pouze platební bilance? Nebo „mírný přebytek“ platební bilance? Nebo jde o průměrné saldo platební bilance k produktu? Zjevně nejde o tentýž „známý cíl“. Má stát zajišťovat stabilitu (tj. neměnnost) cenové hladiny jako jeden z cílů své hospodářské politiky, nebo nějaký její „mírný, cílovaný“ nárůst? A o jakou (ne)zaměstnanost má usilovat? A co znamená přiměřený či dostatečný růst? Co nám tedy radí „ekonomická teorie“ ve vztahu k „magickému čtyřúhelníku“? Analýza Waltera Euckena nám při tomto aktuálním sporu může být skvělým pomocníkem.

⁴ Žák, Milan (ed.): *Učebnice hospodářské politiky II.*, VŠE, 1997, str. 10. Nebo obdobně v Slaný, Antonín a Žák, Milan: *Hospodářská politika*, C. H. Beck, 1999, str. 87: „Snaha o celkovou stabilitu ekonomiky je většinou spojována s plněním čtyř známých cílů hospodářské politiky (tzv. magickým čtyřúhelníkem), tj. stabilita cenové úrovně, vysoký stupeň zaměstnanosti, hospodářský růst a vnější rovnováha.“

⁵ Žák, Milan a Němcová, Ingeborg: *Učebnice hospodářské politiky I.*, VŠE, 1997, str. 72.

Walter Eucken

Magický vrchol 1: Rovnováha vztahů se zahraničím

Ekonomie obecně studuje otázky spojené s existencí alternativního užití vzácných zdrojů v situaci, kdy lidé sledují různé cíle uspokojující jejich blahobyť. Proto věnují ekonomové tolik úsilí vysvětlení významu cenového mechanismu pro dělbu práce a akumulaci kapitálu, bez něhož není možné zajistit neplýtvání, jež je nutným předpokladem pro hospodářský (společenský) rozkvět. Vznik státních hranic na této logice nic nemění. Pouze v situaci, kdy hranice tvoří překážky obchodu – komplikují obchod a dělbu práce, např. v podobě existence cel, dochází k narušování světového hospodářského řádu, a tedy k snížení tvorby bohatství. Eucken k tomu říká:

„Cla... nezničí soutěžní řád přímo. Působí jako prodloužení vzdálenosti mezi zeměmi. Způsobují posuny v cenových relacích.“ (str. 352)

Lidé tedy dále obchodují (nejedná-li se o prohibitivní cla), ale méně, neboť navzdory dokonalejším přepravním a jiným technologiím k sobě mají kvůli clům „daleko“ – dělba práce se nemůže rozvíjet tak, jak by jinak bývala mohla. Cla jsou však jedním z nejčastějších způsobů, jakým se hospodářská politika ve vztahu k zahraničí (kvůli údajné potřebě vyrovnání toků zboží – obchodní bilance) provádí. Jak ovšem může být takovéto vytváření překážek obchodu (prosperity plynoucí z oboustranně výhodné směny) cílem hospodářské politiky? Jak může být znemožňování vyššího blahobytu cílem politiky státu?⁶

Obchodní bilance představuje jen jednu součást širšího *účetního* dokumentu, který na základě podvojného účetnictví zachycuje veškeré peněžní toky přes hranice (vedle plateb za zboží především

⁶ Tytéž závěry platí nejen pro jakékoli jiné omezování dovozu, ale také pro jakékoli podporování vývozu státními dotacemi (přímými podporami, dotacemi úroků z úvěrů, státními garancemi za úvěry apod.), neboť i v tomto případě jsou měněny „přirozené“ cenové relace, takže v důsledku jejich pokřivení lidé provozují činnosti, které nepředstavují nejlepší možné využití vzácných zdrojů.

platby za služby a toky kapitálu). Vždy na jedné straně hranice stojí prodávající a na druhé kupující. Přistoupí ke směně, od které očekávají vylepšení své situace (a když se nemylí, tak k tomuto zlepšení také dojde) – jeden prodává zboží, druhý investuje kapitál, třetí obdarovává své příbuzné, čtvrtý inkasuje dividendy atd. Všichni provádí obchody, které považují za nejlepší možné. Všichni jsou při uskutečňování obchodu spokojeni (všichni jsou v rovnováze). A všechny jejich transakce zachytí účetní v platební bilanci. Měl by v takovéto situaci všeobecné spokojenosti někomu někdo jeho nejlepší obchod zakázat kvůli zajištění jakési „nadhledkové“ (státní hospodářské) rovnováhy? K tomuto problému Eucken poznamenává:

„Dlouhodobě však, odhlédneme-li od darů, lze dovážet jen tolik, kolik se vyváží. Platební bilance je vždy vyrovnaná. Není proto třeba mít dozorní orgány, jež by bděly nad tím, aby se nedováželo víc, než se vyváží. Úkol hospodářské politiky nespočívá v tom, aby se vyrovnala platební bilance, ale v tom, aby se umožnilo vyrovnání na co nejvyšší úrovni zaopatření obyvatelstva. K tomu je třeba smysluplného výběru dovážěných a vyvážených statků, což zase předpokládá dostatečnou ekonomickou kalkulaci. Tento problém nelze uspokojivě vyřešit prostřednictvím centrálních úřadů.“ (str. 237)

Eucken má naprostou pravdu. Smysluplná hospodářská politika musí usilovat o „nejvyšší úroveň zaopatření obyvatelstva“, tj. nejvyšší možný blahobyt, tzn. o nejlepší možnou alokaci zdrojů (např. výrobu nejužitečnějších věcí v nejlépe situovaných továrnách u nejlepších dopravních cest atd.) Používat příkazy, zákazy a do-

⁷ A Eucken samozřejmě může poskytnout příklady takovýchto nesmyslných izolovaných politik, které byly používány pod dohledem vítězných mocností v Německu a ostatních západních státech:

„Mnoho zemí vidí po roce 1945 svůj hlavní úkol ve vyrovnávání své platební bilance. Přitom jednájí zpravidla izolovaně, a proto neúspěšně. Dovoz se omezuje, vývoz se podporuje zvláštními stimuly a k vyrovnání takzvaného deficitu se hledají půjčky v zahraničí. Současně se státní finanční, úvěrová, mzdová a cenová

Walter Eucken

tace k vyrovnávání účetního dokladu, jenž se vyrovnává automaticky, je absurdní!⁷

Z výše uvedeného vyplývá, že první vrchol magického čtyřúhelníku – aktivní hospodářskou politiku směřující k nastolení rovnováhy se zahraničím – je třeba jako cíl hospodářské politiky odmítnout, neboť může vést pouze k narušení smysluplné (ekonomicky opodstatněné) struktury dovážených a vyvážených statků, a tedy k plýtvání, a tím k relativní chudobě.

Magický vrchol 2: Zajištění zaměstnanosti

Úkol státu zajistit zaměstnanost se zdá mnohým být tím nejméně sporným cílem. Vždyť čím více lidí bude pracovat, tím lépe se „všichni budeme mít“! Je tomu ale skutečně tak? Jak je možné, že na přelomu 19. a 20. století se v nejužívanější světové učebnici ekonomie, Marshallových *Principles*, problém nezaměstnanosti nedisputuje v samostatné kapitole a slovo nezaměstnanost se objevuje jen dvakrát na jediné straně? Je snad dnes práce (například kvůli početnější populaci a moderním strojům) pro lidi méně, a právě proto se musí stát aktivně o poskytování práce starat? Tak tomu není, neboť dokud lidská přání nebudou zcela uspokojena (tj. dokud se lidstvo neocitne v ráji, kde by všeho byl dostatek), je nutné si práci věci sloužící k uspokojení těchto přání obstarat.⁸ Je snad po-

politika provozují tak, jako by neměly s platební bilancí co dělat a jako by například zvýšení kupní síly v důsledku deficitu státního rozpočtu anebo politika nízkého úroku nezvyšovaly kupní sílu v zemi, neztěžovaly vývoz a nezvyšovaly dovoz, tedy nenarušovaly rovnováhu plateb do zahraničí. Otázka platební bilance však netvoří uzavřený samostatný problém.“ (str. 270)

⁸ Proto také nemůže nikdy v reálném světě navzdory tvrzení řady ekonomů a politiků existovat nedostatek investičních příležitostí, tj. možností investování do výrobních prostředků sloužících k výrobě spotřebních statků.

„Snížení sklonu k investicím a samotných investic ale nelze vysvětlit úbytkem investičních příležitostí. *Nenacházíme se v hospodářsky nasyceném světě.* Investiční příležitosti existují, dokud lidé pociťují vzácnost statků jako tíživou. Investovat lze tak dlouho, dokud nebudou všechny potřeby uspokojeny výrobním aparátem. Avšak od tohoto bodu nás dělí nekonečně dlouhá cesta.“ (str. 372–3)

třeba rozbít stroje, aby více práce „zbylo“ na lidi? O existenci hnutí s tímto cílem není v historii nouze, ale snad kromě zanícených odborářů či ekologů o podobné věci již nikdo neusiluje. Lidem je totiž jasné, že rozbitím strojů, zničením technologií, případně zlikvidováním části lidské populace⁹ by existující nezaměstnanost zmizela, ale že by to blahobytu zbylé populace příliš nepomohlo. Naopak, vrhlo by to lidstvo o několik století zpět.

Tím jsme naznačili, že zaměstnanost nemůže být cílem hospodářské politiky. Nejde totiž o to pracovat, ale volit svobodně mezi volným časem a prací za určitou mzdu a při práci vyrábět smysluplné věci (tvořit hodnoty). Eucken, na rozdíl od dnešních „národohospodářů“, si to velmi dobře uvědomoval:

„...hovořili jsme o tom, že hospodářský proces založený na dělbě práce potřebuje hospodářský řád, jenž obsahuje použitelný počítač nebo měřítko vzácnosti, jinak není dostatečně řízen. Moderní politika plné zaměstnanosti však tenduje k vyřazení tohoto měřítka vzácnosti. Po jeho vyřazení lze poměrně bezpečně a rychle dosáhnout plné zaměstnanosti. Potom jí již nic nebrání, aby zaměstnávala dělníky i na takových místech, kde produkují méně hodnot, než sami spotřebují. Dělníci jsou zaměstnáváni například na stavbách železnic či silnic, aniž by se muselo a mohlo přesně spočítat, zda jsou tyto činnosti začleněny do celkového hospodářského procesu tak, aby byly skloubeny se všemi ostatními pracovními silami a věcnými výrobními prostředky. Dosahuje se toho mj. státním

Nebo na jiném místě:

„...v industrializovaném hospodářství není nedostatek investičních možností, ale... hospodářská politika podstatně přispívá k tomu, že nenechá přeměnit existující investiční možnosti v investiční šance pro podnikatele.“ (str. 209)

Je proto absurdní, když přední „ekonomové“ tvrdí, že je třeba hromadit státní dluh, aby investiční společnosti a penzijní fondy měly dostatek *investičních příležitostí*, které jinak prý nejsou!

⁹ Čímž by se lidská práce stala vzácnější, její cena by vzrostla, a tudíž by zákony o minimální mzdě, jež jsou odpovědné za část nezaměstnanosti, přestaly být účinné, jelikož tržní mzda by se přehoupla přes mzdu minimální.

Walter Eucken

zmrazením cen a devizovou kontrolou, jakož i politikou levných peněz a úvěrové expanze. Tím se v mnoha zemích skutečně zcela nebo částečně odstranilo stávající, jistěže i nedokonalé měřítko vzácnosti, aniž by bylo nahrazeno jiným.“ (str. 207)

Eucken zažíval na vlastní kůži plody politiky plné zaměstnanosti v Německu – před válkou, během války i po ní, a proto na základě mnohých zkušeností může psát:

„Jedním z možných příkladů... je Německo roku 1946. I když byli všichni lidé zaměstnáni od rána do večera, nedařilo se je v důsledku špatně uspořádané anebo nedostatečně rozvinuté dělby práce dostatečně zaopatřovat. Tím, že domácnosti a vedoucí podniků bojovali o svou existenci, museli jednat tak, že jejich jednání nezapadalo smysluplně do celkového procesu. Někdo pracoval na zahradě místo v továrně, aby si místo málo užitečných peněz opatřil potraviny; jiný vyměňoval přídělové kuřivo za potraviny místo toho, aby pracoval v továrně. Někteří podnikali daleké cesty, aby přivezli pár kilo brambor. Všichni byli zaměstnáni. Všichni také jednali z individuálního hlediska ekonomicky správně. Avšak jejich produktivní výkon byl v rámci nedostatečně řízeného celkového procesu velmi malý. Přesně totéž platilo pro podniky, které nebyly navzájem smysluplně propojeny ani cenami, ani centrálními úřady. Tento příklad ukazuje, že plná zaměstnanost může být spjata s hospodářskou nouzí a že plná zaměstnanost v žádném případě nesmí být sama o sobě cílem hospodářské politiky. Politici plné zaměstnanosti nepřemýšlí systémově. Jednostranně vyzdvihují dílčí problém. Hospodářská politika je tak odváděna od svého po věcné stránce nutného cíle, to jest dostatečného zásobování spotřebními statky.“ (str. 206–7)

Obdobně při analýze politiky plné zaměstnanosti ve vztahu ke struktuře investic zaznamenáníhodným způsobem píše:

„Tak například je třeba řídit investice tak, aby se plány investic všeho druhu zvolily ve správných vzájemných relacích, a to ve výrobě oceli, vlněného zboží, umělého hedvábí, automobilů a lodí a v tisících jiných výrobních odvětvích, a to pro určitá místa a určité podniky. Politici plné zaměstnanosti vidí jednostranně a často výlučně celkovou výši investic a jejich politika je zaměřena na její udržení či zvýšení. Přehlíží se eminentní obtíž, spočívající v tom, aby se investice rozdělovaly ve správných proporcích na jednotlivá užití. Problém se přehlíží nebo bagatelizuje (a při vyřazeném měřítku vzácnosti by ani nebylo možné jej vyřešit). Investuje se podle libovůle do stavby silnic, do dolů anebo do jiné oblasti na základě hrubých hodnocení a pak nastane překvapení, když se najednou projeví disproporce, chybí důležité výrobní prostředky, když vážne mezinárodní obchod a když se sníží zásobování spotřebními statky. Nedosáhlo se ‚jistoty‘, spíše opaku. Cílem musí být přiměřené řízení celkového procesu a v důsledku toho ‚plná zaměstnanost‘; nikoliv však plná zaměstnanost při ignorování problému řízení a řádu.“ (str. 208)

Eucken je zde brilantní. Plně v souladu se základy ekonomické teorie tvrdí, že jde o koordinaci celkového ekonomického procesu, který zajistí nejlepší možné využití vzácných zdrojů, a tedy i odstranění přebytku na trhu práce, tj. zajistí „plnou zaměstnanost“, která je produktem fungování trhu, a nikoli cílem hospodářské politiky státu, stejně jako je odstranění přebytků a nedostatků na ostatních trzích výsledkem působení tržní ceny na účastníky trhu, a nikoli cílem aktivní hospodářské politiky. Proto i druhý vrchol magického čtyřúhelníku při subtilnějším rozboru neobstojí. Cíl hospodářské politiky podporovat zaměstnanost je tudíž nutné odmítnout.

Walter Eucken

Magický vrchol 3: Zajištění stabilní cenové hladiny

Cíl stability měny velmi těsně souvisí s „cílem“ zajištění plné zaměstnanosti. Údajný rozpor těchto dvou cílů byl autory hospodářské politiky často analyzován v rámci konceptu tzv. Phillipsovy křivky. Postupem času ale autoři přišli na to (obzvláště v souvislosti s inflační recesí 70. let), že řešení problémů nezaměstnanosti pomocí inflace není možné. „Žádná volba mezi inflací a nezaměstnaností neexistuje“¹⁰, tvrdí dnes dokonce i centrální bankéři. Walter Eucken si byl ale skutečnosti, že vyvoláním inflace nemohou být palčivé společenské problémy vyřešeny, vědom o půl století dříve, v době, kdy např. budoucí nositel Nobelovy ceny za ekonomii Paul Samuelson prorokoval, že je „nová doba“ a že „abychom dosáhli jistě nedokonalého cíle zajistit dostatečně vysoký výstup, který nebude spojen s vyšší než tříprocentní nezaměstnaností, cenový index bude muset růst asi o 4 až 5 procent ročně. Tento nárůst cen [tj. takováto inflace] se zdá být nutným nákladem vysoké zaměstnanosti a výroby v budoucích letech.“¹¹

K tomu Eucken říká:

„...peníze se znehodnocují zvyšováním objemu úvěrů. Vznikají otevřené anebo skryté inflace, a tím se znehodnocují úspory uložené v penězích. Jedna nejistota, nezaměstnanost, byla odstraněna a jiná nejistota, zaopatření pro případ pracovní neschopnosti, stáří atd., byla toutéž politikou vyvolána. Jakmile nefunguje mechanismus řízení moderního hospodářství, zostří se sociální otázka.“ (str. 24)

Eucken na rozdíl od současných strůjců měnové politiky chápal, že tiskění papírových peněz, tj. důvod existence centrálních bank, je proces, který nikdy nemůže přispět k tvorbě bohatství, ale jen na-

¹⁰ Šíma, Josef (ed.): *Jordan, Jerry – změněná úloha centrálních bank v XXI. století*, Liberální institut, 1999, str. 12.

¹¹ Samuelson, Paul a Solow, Robert: „Our Menu of Policy Changes“, *American Economic Review*, květen, 1960.

rušuje stávající koordinaci tržních aktivit a způsobuje přerozdělování a plýtvání. Aktivní monetární politika vnáší chaos do tržních vztahů, neboť narušuje funkci cen – nástroje ekonomické kalkulace. Je totiž jedno, jaký dopad tato aktivní politika má na „cenovou hladinu“, protože uměle mění relativní ceny při jakémkoli pohybu cen. Důsledky popisuje takto:

„Nejhorší však je, že politika plné zaměstnanosti ničí svojí úvěrovou expanzí řídicí mechanismus cen, které buďto zmrazí, anebo jim dovolí stoupat; ty však tak či onak ztrácí svou schopnost určovat správné proporce výrobních prostředků. Zásobování spotřebními statky vážne.“ (str. 209)

Z toho důvodu Eucken volá po odstranění státní regulace v měnové oblasti, která brání rozvoji celosvětové dělby práce: Je třeba,

„aby byl vytvořen mezinárodní peněžní systém, jenž umožní soutěž mezi ekonomikami, založený na přísných pravidlech, který by fungoval pokud možno automaticky.“ (str. 239)

Tomu se ale státy brání, neboť jim tento systém neumožňuje produkovat inflaci (tisknout papírové peníze), která má povahu dodatečného zdanění. A tak,

„centrálně administrativní ekonomika nikdy nezavede automaticky fungující peněžní řád. Vždy bude vědomě podřizovat vnitřní peněžní politiku všeobecnému hospodářskému plánu. Ve svých *vnějších* vztazích bude vždy kontrolovat dovoz a vývoz, tj. bude obhospodařovat devizy. Naproti tomu je soutěžnímu řádu vlastní peněžní řád, který se zakládá jako sám soutěžní řád na přísných pravidlech, funguje automaticky a umožňuje volné hospodaření s devizami.“ (str. 240)

A tento poznatek neplatí pouze pro centrálně administrativní ekonomiku „klasického“ typu, ale pro všechny ekonomiky, které

Walter Eucken

„centrální plánování“ uskutečňují jemnějšími formami pomocí licencí, regulací, státního zadlužování apod. Právě tyto státy, a nikoli státy socialistické a centrálně plánované, byly těmi, co automaticky fungující peněžní systém zničily, znárodnily a umožnily vznik politiky inflace, jejíž trpké plody sklízíme dosud.¹² Eucken si byl dobře vědom skutečnosti, že

„automaticky fungující peněžní řád existoval v podobě zlatého standardu. Je charakteristické, že fungoval uspokojivě jen tak dlouho, dokud za prvé byla dodržována jeho pravidla, tj. dokud vedoucí cedulových bank dodržovali příkazy, jež jim uděloval mechanismus zlatého standardu v podobě přílivů a odlivů zlata, a dokud za druhé ve zúčastněných ekonomikách převládal soutěžní systém. Jakmile však přešly země ke sledování autonomní peněžní politiky nezávislé na přílivu a odlivu zlata a navíc znemožnily dovozními kvótami a jinými protekcionistickými opatřeními vystřídání mezinárodních toků zlata příslušnými mezinárodními toky statků, zlatá měna se zhroutila.“ (str. 240)

Jediným smysluplným cílem hospodářské politiky ve vztahu k udržení nízké inflace je tedy zjevně ukončení, tj. neexistence stávající aktivní hospodářské politiky v oblasti peněz. Bez aktivní státní monetární politiky totiž inflace (existence dodatečné emise papírových peněz) nemůže existovat. Jakákoli peněžní inflace (bez ohledu na chování „cenové hladiny“) totiž vede k plýtvání a relativní chudobě. Z těchto důvodů je nutné zamítnout i třetí údajný cíl hospodářské politiky – třetí vrchol magického čtyřúhelníku.

¹² Viz podrobněji v Rothbard, Murray: *Peníze v rukou státu*, Liberální institut, 2000.

Magický vrchol 4: Zajištění hospodářského růstu

Jsou-li vyvráceny předešlé „cíle“ hospodářské politiky, stihne stejný osud i cíl považovaný za nejnezpochybnitelnější – zajištění hospodářského růstu, který mnozí chápou jako zvyšování prosperity? Kdo by se mohl odvážit postavit proti? Z dnešních „politických“ ekonomů asi téměř nikdo, ale Eucken nám opět může jít příkladem. Chápal totiž dobře, že člověk má i jiné cíle než produkci finálních statků. Tudíž musí platit, že ani zintenzivňování této činnosti nemůže být cílem hospodářské politiky. Záleží totiž na tom, zda o tento druh aktivity usilují lidé samotní. Součástí jejich života je také svoboda volit jinou činnost než práci – např. volný čas. A proto hospodářská politika nemůže ospravedlnitelně zasahovat do této dobrovolné (tj. tržní) alokace zdrojů. Eucken se ve své knize ptá a vzápětí odpovídá:

„Je svoboda vůbec slučitelná s řádem? Svoboda a řád nejsou protiklady. Podmiňují se navzájem. Vnést řád znamená jej vnášet svobodně. Vneseme-li do procesu řád, pak to znamená, že utváříme faktory, jež jej určují, takovým způsobem, že se potom řád uskuteční automaticky v žádaném směru. Vnést řád lze jen tehdy, na rozdíl od ‚úpravy‘, chovají-li se lidé disciplinovaně... Takové chování je však možné jen tam, kde se, vycházející z ducha správně chápané svobody, přitaká nutnostem chtěného řádu. Jen tak se může uskutečnit koordinace všech ekonomicky jednajících, která je podstatou soutěžního řádu.“ (str. 251–2)

Růst ekonomiky je tedy stejně pochybný cíl hospodářské politiky jako předešlé „cíle“. Je totiž stejně jako neexistence přebytku a nedostatku, tj. také jako neexistence nezaměstnanosti a vyrovnaná platební bilance, výsledkem fungování trhu. Usiluje-li ekonom pomocí hospodářské politiky maximalizovat hospodářský růst, zpronevěřuje se jednomu z pilířů ekonomické vědy – její hodnotové neutralitě. Staví se do role centrálního plánovače, který nerespektuje

¹³ Viz podrobněji Šíma, Josef: *Trh v čase a prostoru*, Liberální institut, 2000, kap. 2.

Walter Eucken

dobrovolnou lidskou volbu mezi prací a volným časem a vnucuje lidem svou hodnotu – více práce a méně volného času.¹³

Po bližším prozkoumání problematiky hospodářského růstu jsme dospěli k závěru, že také poslední z vrcholů magického čtyřúhelníku neobstojí jako ospravedlnitelný a ekonomicky podložený cíl hospodářské politiky.

Skutečné cíle hospodářské politiky

Není-li ani jeden z běžně uznávaných cílů hospodářské politiky smysluplný, nemá ani smysl hovořit o hledání optimálního mixu hospodářské politiky a výběru optimální kombinace vzájemně rozporných cílů, jak to činí většina učebnic. Principiálním problémem totiž není existence rozpornosti cílů, ale ekonomická neopodstatněnost jednotlivých hospodářských politik, jejichž dílčí cíle vůbec žádnými cíli být nemohou.¹⁴ Jaké cíle má pak ale hospodářská politika sledovat? Ani v tomto případě nemusíme být originálními mysliteli, neboť Walter Eucken nám jasně ukazuje cestu k nalezení skutečně smysluplné hospodářské politiky.

Myšlení v rádech

„Hospodářskopolitická praxe mnoha zemí je dnes ovládána pokusy o izolovaná řešení hospodářskopolitických otázek. Zde, v izolovaném myšlení, vězí snad největší síla zatemňující problém hospodářskopolitického řádu.“ (str. 269)

Společnost, ve které žijeme, je komplikovaným, vzájemně provázaným mechanismem. To platí tím více, čím intenzivněji probíhá dělba práce (a čím větší prosperitě se tedy můžeme těšit). Je

¹⁴ Ačkoli i samotná rozpornost cílů by nás měla minimálně vést k zamyšlení o smysluplnosti našeho počínání. Eucken v této souvislosti poznamenává (str. 197): „...mělo by se zanechat pokusů současně uskutečnit ‚kolidující‘ řády,“ což jistě není bezcenná rada.

proto úkolem národohospodářů ukazovat na vzájemnou provázanost trhů, která lidem, jež se pohybují v malých výsecích trhu, chybí, a to je může vést k mylným závěrům o dopadech nejrůznějších omezení obchodu, snižování výše úroků, dopadech inflace nebo podpory zaměstnanosti či vývozu. Eucken k tomu poznamenává:

„... ‚interdependence řádů‘ je podstatnou skutečností života, a obzvláště života moderního. Její poznání je předpokladem pro chápání všech problémů jak hospodářské politiky, tak i současné právní a státní politiky. Je málo platné hovořit neurčitě o tom, že politika určuje ekonomiku, načež někdo opáčí, že ekonomika určuje politiku. Je třeba exaktně poznávat formy řádů a jejich vzájemné vztahy. A přitom narazí myšlení a činy opakovaně na problém hospodářského řádu.

Dva charakteristické znaky tento problém obzvláště poznamenávají. Jednak je nevyhnutelný. Ať již přemýšlíme o některé otázce sociální spravedlnosti, svobody, o míru mezi národy anebo o jiné, zdánlivě banální otázce hospodářské politiky, maloobchodu anebo měny, vždy se dostaneme k němu. Tento problém je jako křižovatka v krajině, na kterou narazíme, ať přijdeme odkudkoliv. Vycházeli jsme z různých skutečností života. Naše cesta vedla vždy k tomuto problému, který je, jak se ukazuje, hlavní otázkou naší doby. Tím nemá být řečeno, že lze zvládnout veškeré otázky lidských řádů a lidí vůbec jen politikou hospodářského řádu. Platí však věta, že žádné duchovně-náboženské anebo politické hnutí tyto otázky nevyřeší, nepodaří-li se řídit každodenní hospodářský proces v adekvátním hospodářském řádu. Musíme si zvyknout na to, že vznešené otázky duchovní a duševní existence člověka jsou nerozlučně spjaty s velmi střízlivými otázkami mechanismu hospodářského řízení. Snílkové nemohou tyto otázky posoudit; neodůvodněné fantazírování se přes tuto obtížnou a mnohostrannou záležitost hravě přenesou.

Za druhé je tento problém krajně obtížný. S průmyslovou revolucí jsme postaveni, pokud jde o řád, před úkoly, které se téměř

Walter Eucken

vysmívají snahám o jejich zvládnutí. Viděli jsme, že mnoho možností řešení je danému problému neadekvátní. Chraňme se před vírou, že bychom mohli v praxi zvládnout problémy hospodářského řádu na základě emocí a nálad. Tato otázka je, jak jsme viděli, nejdříve a v první řadě věcným hospodářským problémem, jenž vyžaduje exaktní myšlení a velké úsilí. Ovšem ukázalo se, že řešení tohoto hospodářskopolitického problému nepůsobí jen na hospodářskou oblast, ale spoluurčuje veškerý lidský život. Proto je specifickou hospodářskopolitickou otázkou a zároveň univerzálně-historickým úkolem. Kdo se ho ujme, měl by například vědět mnoho o obtížné vestavbě uspokojivého „měřítko vzácnosti“ do moderního hospodářského řádu a měl by vůbec znát věcnou logiku hospodářství.

Industrializace a technizace před nás staví úkoly takových rozměrů, že někteří lidé od nich chtějí utéci zpět do staroselské pospolitosti, do prostoty venkovského přirozeného života. Romantikové se touží vrátit do dob středověku nebo ještě dále, do dob starého Řecka, kdy Hesiodos psal své dílo ‚Práce a dni‘. Avšak fakta industrializace a světové dělby práce nelze vrátit zpět již proto, že by bez nich mohla žít jen malá část ze 2,3 miliard lidí, jež dnes zalidňují svět, a že větší část by musela zahynout. Problému hospodářského řádu již nemůžeme uniknout.“ (str. 256–7)

Boj proti ideologiím

Obhajoba nutnosti myšlení v řádech je pro národohospodáře obtížná, neboť nedostatek chápání vzájemného provázání trhů je pro některé skupiny lidí přesně tím, co chtějí. Mezi tyto skupiny patří především politici, kteří si s oblibou kupují v dnešních demokraciích hlasy jistých skupin lidí poskytováním privilegií, podpor a dotací, a pak právě tyto privilegované skupiny, které z úzkého provázání se státem velmi získávají. Zde je třeba hledat zdroje propagandy, jež má za cíl zamlžit skutečnost, že existují skupiny lidí (privilegovaní), které žijí na úkor skupin jiných (nepřivilegovaní). Eucken tvrdí:

„Úkol vidět, které problémy hospodářského řízení má řešit hospodářský řád, jak ovlivňují jednotlivá hospodářská opatření celkový řád, jak na nich závisí interdependence řádů a jak ji poznat. To překračuje obzor většiny lidí. Ostatně myšlení masy je ovlivňováno propagandou politických a hospodářských stran. Mocenské skupiny a ideologie mocenských skupin narážejí veřejně na sebe a propagandistická hesla lidem plní hlavy. Velmi mnoho lidí se dostává do vleku masy; masa však myslí v kolektivních pojmech a je bez iniciativy; miluje *mythos*, nikoliv *ratio*. Myšlení v řádech je jí naprosto vzdálené. S hospodářským řádem se stalo totéž jako s technikou. Zatímco před industrializací rozumělo po technické stránce mnoho lidí nástrojům, které používali, dnes tomu tak většinou není. Vozu, který se dříve používal, se dalo poměrně snadno technicky porozumět. U dnešní lokomotivy, metra, automobilu tomu již tak není. Většina lidí je používá, aniž by znala být i jen v hrubých rysech jejich konstrukci a jejich technické problémy. Podobně mohl dříve porozumět jednotlivce hospodářskému řádu: například sedlák, jenž sám vyráběl většinu spotřebních statků, anebo řemeslník, který zásoboval malý okruh zákazníků. Dnes, na rozdíl od časté industrializace, se hospodářský řád se svými vzájemnými souvislostmi a komplikovaným mechanismem řízení vymyká všednímu myšlení. Sotvakdo například zná fungování moderního bankovního aparátu, který představuje podstatnou část moderního hospodářského řádu a s nímž je spjat hospodářský osud většiny lidí. Hospodářský řád zůstává pro člověka v podstatných rysech velkou neznámou, jakkoliv je pro jeho existenci rozhodující.“ (str. 267)

Nesmíme zapomínat, že varování Waltera Euckena před nebezpečím ideologií šířených mocenskými kruhy nevychází pouze z jakési abstraktní obavy před možným zneužitím moci, ale z krutých životních zkušeností z předválečného Německa, Ruska 20. let a poválečné vlny socialistické propagandy v celé Evropě. Údajná nutnost nového hospodářského řádu, zestátnování bankovníctví

Walter Eucken

a průmyslu nejen ve střední a východní Evropě, ale i v Evropě západní a vytváření prostoru pro uplatnění kolektivního vlastnictví, jež zajistí prosperitu: to byl duch doby – socialistická indoktrinace, naivní ideologie, a především tuhý boj o ovládnutí státního aparátu. V této souvislosti Eucken varuje:

„Připomeňme si například jen boj proti ‚kulakům‘ v Rusku. Avšak nejen tu, ale i jinde, dokonce při zestátnění jednotlivých průmyslových odvětví ve 20. století, platí, že kolektivní vlastnictví má v boji o moc dvojí funkci. Dobyť mocenských pozic bojující vůdčí vrstvou a později zajištění této mocenské pozice. Z tohoto hlediska je tendence ke kolektivnímu vlastnictví srozumitelná. Kolektivní vlastnictví výrobního aparátu je nástrojem vládnutí. Teze, že kolektivní vlastnictví přinese řešení sociální otázky, je účinnou ideologií v mocenském boji; patří k technice ovládnutí mas, k dobytí a zajištění moci.“ (str. 204)

Boj proti ovládnutí státu zájmovými skupinami

Poté, co se pomocí ideologie podaří překonat existující překážky a jisté skupiny se mohou dostat ke zvláštním privilegiím skrze státní aparát, nelze již jakoukoli snahu státu pěstovat a ochraňovat myšlení a konání v řádech očekávat. Stát se, tak jak nás to v posledních letech učí teoretikové veřejné volby, dostává kvůli rozptýleným nákladům a koncentrovaným výnosům pod kontrolu zájmových skupin. Přerozdělování k privilegovaným skupinám začíná být maskováno pomocí inflace pseudoprávních legislativních norem, jejichž tvorbou se státní aparát zabývá s podobnou chutí, s jakou přistupuje k inflaci státně-monopolních papírových peněz. Prostor pro svobodné jednání je omezován a možnost obrany je kvůli aureole státu jako ochránce práv velmi obtížná. Walter Eucken opět prokázal velkou prozíravost, když spatřoval stejný nešvar regulace a prorůstání velkého podnikání se státem nejen v socialistických zemích. Stejně výhrady lze však vznést proti organizaci průmyslu a zemědělství ve fašistické Itálii, kterou se později nechal inspirovat F. D. Roosevelt při svém New Dealu, a po-

dobné znaky najdeme i dnes při tvorbě společných evropských politik.

Postoj Waltera Euckena je zřejmý:

„Zvláštním dvojakým příznakem přetvoření státu ve 20. století je rozšíření jeho moci mnohonásobnými zásahy do každodenního hospodářského procesu, přičemž se přece dostává víc a víc do rukou hospodářských mocenských skupin, které určují nejen jeho projevy vůle, ale odnímají mu důležité oblasti jeho dřívější činnosti. Existence většiny lidí je v rukou tohoto nestabilního útvaru, jenž je vydán napospas nejrůznějším zájmovým vlivům. Tento stav je o to vážnější, že moderní lidé ve velké míře akceptují učení, že stát není vázán žádnými morálními zákony. Čím více narůstají prostředky a dosah státu, tím nebezpečnější se stalo učení, že se stát musí vymanit z morálky. Tím, že se stát osmělil a chce být mírou všech věcí a zároveň hlásá svůj vlastní amorální charakter, je méně než kdy předtím povolán k mravnímu vedení národa. Stát, jenž si pro sebe nárokuje nadřazenost nad etickými vazbami, prohlašuje svůj akční rádius za azyl špatnosti a přitahuje jako gravitační centrum věčně stejnou zlomyslnost lidí.“ (str. 262)

Dále Eucken poznamenává:

„Svoboda člověka je nejnověji ohrožena ještě jinak, a sice tehdy, když se spojí hospodářská koncentrace se změnou charakteru státu. Tím je svoboda ohrožena na nejvyšší míru. Hospodářská moc je dnes v mnoha zemích spjata s mocí veřejnou. Jednotlivé úřady registrují, zkoumají a reglementují den každého jednotlivce. Kde má pracovat a na čem, kde smí bydlet, zda a kolik spotřebního zboží se mu přidělí – o tom všem rozhoduje stát, který ovládá částečně či plně veškerý hospodářský aparát se všemi pracovními místy. Jak tu může existovat nějaká sféra svobody?“ (str. 249)

Walter Eucken

„Dříve soukromé mocenské útvary, syndikáty a koncerny převzaly nyní úkol vypracovat globální výrobní příkazy centrálních plánovacích úřadů pro jednotlivé podniky, předávat je a dohlížet nad jejich plněním. Naopak však měly tyto mocenské útvary i nadále velký vliv v tom, že působily na centrální plánovací úřady, jejichž vedoucí jim byl často i osobně blízký. Tak se během války vyvinul v Německu zvláštní hospodářský řád: oficiálně řídily hospodářský proces centrální plánovací úřady, avšak rozhodnutí těchto plánovacích úřadů byla často silně ovlivněna soukromými mocenskými útvary, například koncerny, živnostenskými organizacemi, zemědělstvím atd., třeba při přidělech surovin. Zvláštním způsobem tak došlo ke srůstání soukromé moci s centrálně administrativní ekonomikou.

Problém hospodářské moci tímto způsobem vyřešen nebyl, ale stal se ještě vážnějším. Malé a střední podniky byly zatlačovány a ještě uvidíme, že sociální otázka nebyla centrálním řízením hospodářského procesu řešena, ale že se ještě přiostrčila. Zde se již ukazovala platnost hospodářskopolitického principu, jehož význam ani nemůžeme dostatečně docenit: problém hospodářské moci nelze nikdy vyřešit další koncentrací moci.“ (str. 245)

„Mnohé novější hospodářskopolitické snahy nedbají této skutečnosti, což vede, jak jsme viděli, k nerovnováze, k poruchám v řízení hospodářského procesu, navíc však také k oslabení státu. Jakmile dostanou takové mocenské útvary státní privilegia, projeví se *circulus vitiosus*. Podobně jako v době středověkého lenního systému se použijí propůjčená výsostná práva a privilegia k tomu, aby se vybojovala další práva a privilegia.“ (str. 429)

Jak ale zabránit vzniku mocenských skupin, které začínají postupně splývat se státem? Zde leží ohromný úkol pro národohospodáře – vysvětlovat, proč je důležitá konkurence a proč nevytvářet monopoly, resp. proč a jak zbavit existující mocenské skupiny jejich moci.

Boj proti privilegiím jako cestě k monopolu

Nejde ovšem pouze o boj proti existujícím mocenským skupinám. V dynamické společnosti i mocenské skupiny vznikají a zanikají, a proto by se

„...hospodářská politika... měla v první řadě obracet nikoliv proti nešvarům existujících mocenských útvarů, ale proti vzniku mocenských útvarů vůbec. Jinak nemá šanci zvládnout tento problém. To je věc zásadního významu, který zase nebyl rozpoznán.“ (str. 244)

Principiálním způsobem boje proti vzniku monopolů, které by začaly prorůstat se státem (svým zřizovatelem a regulátorem)¹⁵, je neudělovat žádná speciální privilegia, neomezovat vstup do odvětví, nezavádět zvláštní zacházení. Jak správně uvádí Eucken, takovýmto krokem nedochází pouze k jednorázovému poškození trhu (spotřebitelů i části výrobců), ale vzniká tendence k odstranění soutěžního řádu:

„Vezměme ochranné clo. Viděli jsme již, že v hospodářském řádu s převažující konkurencí vede nejčastěji k posunu v zásobování statky. Navíc může nastartovat tendenci k tvorbě monopolů u chráněného průmyslu a tím zahájit přeměnu hospodářského řádu. Ochranné clo pak působí bezprostředně i zprostředkovaně ve směru transformace hospodářského řádu.

Jiný příklad. Politika nízkých úroků, jak se provozovala například v Americe v pátém desetiletí našeho století, umožnila nejen zvýšení cen, ale nastartovala také tendenci k cenovým kontrolám a k centrálně administrativnímu hospodářskému řízení. Důležité jsou vždy oba momenty, tj. bezprostřední účinek a nastartovaná tendence. Bezprostřední účinek je nevyhnutelný, nutný. Zavede-li se clo na železo, má to určitý vliv na výši cen železa a všech ostatních cen. Ten je různý podle realizovaných tržních forem a peněžních systémů, je však vždy nevyhnutelný.

¹⁵ Opět se zde nabízí zmínit koncept moderní ekonomie: *ovládnutý strážce*.

Walter Eucken

Druhým účinkem je ‚tendence‘, totiž tendence k tvorbě monopolů v železářském průmyslu.

A tím se nastartuje účinek třetí, tj. účinek na ostatní řády. Tvorba monopolů, tedy změna hospodářského řádu, může zapříčinit i posuny státního a právního řádu, protože monopoly mohou získat vliv na zákonodárství a jimi vytvořené právo všeobecných obchodních podmínek odsune v této oblasti stranou státními zákony stanovené právo. Anebo politika nízkých úroků, která působí na hospodářský proces nejen bezprostředně a nevyhnutelně a nejenže nastartuje tendenci k cenovým kontrolám a centrálnímu řízení hospodářského procesu, ale centrálním řízením hospodářství se přímo vyprovokuje změna státního a právního řádu. Tuto interdependenci řádů přesně známe. Nyní nastanou v jiných řádech posuny, které politikou nízkých úroků nikdo nechtěl vyvolat.“ (str. 297)

Walter Eucken také velmi správně identifikoval další velké zdroje monopolu, o nichž se dnes vůbec nemluví – vedle obchodní politiky jsou to daně a především patentové právo:

„Jinak, než se očekávalo, vyvolalo patentové právo přes jistá zákonná bezpečnostní opatření silné tendence k vytváření monopolů a koncentraci v průmyslu. Vyplynulo z toho, že patent zakládá výlučné právo předmět vyrobit, dát jej do oběhu, užít a prodávat.“ (str. 353)

A uzavírá:

„Tvorba monopolů tedy může být vyprovokována samotným státem, třeba jeho patentovou a obchodní politikou, jeho daňovou politikou atd. To se často stávalo v novějších hospodářských a státních dějinách.“ (str. 255)

V rámci dnešní hospodářské politiky se význam patentů pro vytváření monopolu bagatelizuje, a naopak převládá všeobecné –

ovšem mylné – přesvědčení o jejich prospěšnosti (a to nejen patentů, ale obecně intelektuálního vlastnictví) pro hospodářský rozvoj.¹⁶ A můžeme jmenovat s Euckenem příklady další a další, které postupně podkopávají fungování tržního řádu (a opět bychom neměli přehlížet paralely s dnešní snahou evropských regulátorů¹⁷ o to, před čím Eucken před řadou let varoval):

„Propůjčí-li se některému podniku výlučné privilegium vykonávat určitou výdělečnou činnost, jako například poště k doručování dopisů anebo centrální bance k emisi bankovek, vytvoří se blokádu ihned monopol. Blokáda zde způsobí okamžitě odstranění všech nemonopolních tržních forem. Často se ale zablokuje nabídka nikoliv jednotlivého podnikatele, ale většího počtu nabízejících, tak například vyloučením z maloobchodu anebo investičními zákazy pro celá průmyslová odvětví anebo omezením pěstování cukrové řepy a jiných zemědělských produktů. Je snad v těchto případech zablokování přístupu na trhy slučitelné se soutěžním řádem? Nemůže v rámci uzavřených trhů vzniknout konkurence, jak tomu fakticky bylo v třicátých letech tohoto století v Německu?“ (str. 350)

Shrňme tedy hlavní úlohy hospodářské politiky: myšlení v řádech, boj proti ideologiím, boj proti ovládnutí státu zájmovými skupinami a boj proti privilegiím jako cestě k monopolu. Tyto úlohy jsou vzájemně nerozporné, a mohou být tedy nerozpornými hospodářsko-politickými cíli.

¹⁶ Podrobněji o smyslu a důsledcích existence tzv. intelektuálního vlastnictví v Šíma, Josef: Intelektuální vlastnictví: základ tržního řádu, nebo rafinovaná státní regulace, *TERRA LIBERA* 12/2001.

¹⁷ Podrobněji o deregulaci v pojetí EU se lze dočíst v Schwarz, Jirí: „Deregulace: liberální přístup“, *Acta Oeconomica Pragensia*, 6/2001.

Walter Eucken

Závěr: Konkurence a svoboda

*„Konkurence není zastaralá, zastaralá je víra, že je zastaralá.“
(str. 318)*

Od otázek ekonomického řádu se dostáváme k dopadu rozvratu tohoto řádu na ostatní společenské řády a v konečném důsledku dopadu na svobodu člověka – osudu svobodné civilizace. Jak jsme ukázali výše, stát se z domnělého strážce práv a svobody podnikání přeměnil v nástroj uplatňování politické moci zvláštních mocenských skupin. Moderní stát a soukromé a poloveřejné mocenské skupiny, jak ovšem Eucken připomíná,

*„...uplatnily neobyčejně velké instrumentarium, aby zablokovaly nabídku a poptávku. Zákazy dovozu a prohibitivní cla anebo monopoly zahraničního obchodu oddělují nabízející země od zahraničních konkurentů, uskutečňují tedy lokální blokádu nabídky. Zákazy investic, omezení osevňovacích ploch, stavební zákazy apod. působí obdobně. Zákazy přistěhování a stěhování, omezení svobodné volby povolání, licenční systémy v obchodě, řemesle a v průmyslu a zřízení *numera clausu* sem patří, podobně jako zákaz provozovat současně různé živnosti.“ (str. 349)*

Tak se postupně začíná vytrácet svoboda, jež je nutnou podmínkou udržení konkurenčního řádu, který je zase jediným způsobem organizace společnosti, jenž může zajistit prosperitu. Zde se před námi otevírá mnohem širší problém. A právě zde sklízíme výsledky předešlých selhání nejen národohospodářů, ale i ostatních intelektuálů, kteří opustili myšlenkové tradice stavící na rozumu a uchýlili se k mravnímu relativismu, pozitivismu a podobným obskurním doktrínám. Národohospodáři se tak stali posluhovači mocenských skupin a ochránci vládnoucích tříd¹⁸ a intelektuálové a filosofové se

¹⁸ Blíže viz Šťastný, Dan: „Politics on Economics and Economics on Politics“, dostupné na www.libinst.cz

zřekli obhajoby svobody¹⁹ a otevřeli politikům cestu k provádění jejich společenských experimentů. Neexistuje-li pravda, je-li vše relativní, testovatelné a v principu možné, pak „pojďme zkusit vyvlastňování, vraždění, zdaňování, regulace, pracovní povinnost atd.“, řekli si ekonomové spolu s mocichtivými politiky. A tak se také stalo – 20. století je smutnou přehlídkou vítězství moci nad rozumem. Walter Eucken spatřuje příčiny v následujícím:

„Za toto ohrožení svobody je zodpovědný nejen státně-hospodářský vývoj. Mohutná duchovní hnutí působila stejně. Především je to moderní nihilismus. Právem lze položit otázku, nač je svoboda, popírá-li člověk vlastní substanci?

Politický, hospodářský a duchovní vývoj se společně přičinily o výsledek, jehož závažnost nelze ani v nejmenším podceňovat. Lidé ztratili cit pro to, co je vlastně svoboda. Nedokáží ocenit její hodnotu, tak jako člověk absolutně nedokáže ocenit hodnotu nutného, dokud je pro něho samozřejmostí. Tak se mohla rozšířit víra, že se svoboda má obětovat domnělé jistotě, ačkoliv, jak jsme viděli, nelze dosáhnout jistoty bez svobody.“ (str. 250)

Ludwig von Mises končil své velké pojednání o ekonomii z roku 1944 *Human Action* slovy: „Je jen na lidech, využijí-li správně bohatou studnici poznatků, kterou jim ekonomie poskytuje, nebo zda tyto poznatky ponechají bez užitku. Nepodaří-li se jim ale jich využít nejlepším možným způsobem a nebudou-li naslouchat tomu, co je ekonomie učí a před čím je varuje, nezbaví se ekonomie, ale zničí společnost a celé lidstvo.“²⁰ Podobné vyústění má i Euckenova kniha. Existuje-li jeden nejdůležitější úkol pro intelektuálů-národohospodáře, pak je to obhajovat svobodný společenský řád proti všem jeho nepřátelům od nejabstraktnější úrovně až po ob-

¹⁹ Blíže viz Hoppe, Hans-Hermann: „Přirozená elita, intelektuálové a stát“, TERRA LIBERA 7/2002.

²⁰ Mises, Ludwig: *Human Action*, Fox&Wilkes, 1966, str. 885.

Walter Eucken

hajobu svobody na nejnižší, praktické rovině při analýze dílčích kroků státní hospodářské politiky:

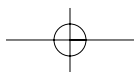
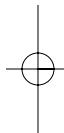
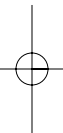
„Abstraktní práva svobod jsou důležitá, nejsou však samoučelná. Naopak, slouží svobodnému, zodpovědnému člověku. Pod silným dojmem technického pokroku mnoho lidí přitakává ohrožení svobody moderním ekonomickým a technickým vývojem a z tohoto přitakávání vytváří ideologii nesvobody. Pak se řekne, že svoboda a humanita jsou ‚liberální‘. Jelikož je prý politický liberalismus překonán, není již ani svobody. Avšak ‚liberální praxe minulého století není totožná s ideálem svobody. První lze popřít, revidovat, pozměnit, druhou popřít nelze, ledaže bychom popřeli sám život‘. (Canfora)“ (str. 250–1)

A nakonec uzavírá slovy:

„Je tudíž centrálním úkolem hospodářské politiky, aby vytvořila konstelace podmínek či hospodářské řády, které nevedou nechtěně do pohybu neblahé tendence hospodářské politiky. Více než to: je to totiž vůbec rozhodující historický úkol.“ (str. 295)

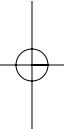
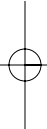
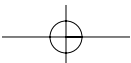
Politici, představitelé zájmových skupin ani ekonomičtí analytici na televizních obrazovkách nejsou těmi, kdo tvoří ekonomii a rozhodují o smysluplnosti hospodářské politiky. Ekonomické zákonitosti platí bez ohledu na to, co se objevuje v médiích, kolik profesorů ekonomie je ministry a premiéry a kolik komisařů Evropské komise získá čestné doktoráty Vysoké školy ekonomické. Ani tisíc projevů o prospěšnosti inflace a státních programů podpory agregátní poptávky nezmění nic na pustošivých následcích, které tyto politiky způsobují. Jak se přesvědčil již Eucken, „nepotřebné řády a reflektující žvanění, ideologie mocenských skupin a doktríny snůlku ovládají svět. ... Muži, kteří to myslí velmi vážně se svobodou osobnosti, usilují někdy například o hospodářské řády, jež svobodu ohrožují. Můžeme se pak divit, že takové experimenty ztroskotají?“ (str. 271)

Nakonec vyvstává pouze otázka, zda Walter Eucken nechce po státu, který prorůstá s mocenskými skupinami, přitahuje amorální lidi, korumpuje intelektuály, cíleně zatemňuje podstatu problému a brání myšlení v řádech, až příliš mnoho, vyžaduje-li od takového státu, aby *svou* moc nezneužil a *vlastní* hospodářskou politikou bránil *vlastnímu* zvětšování a obohacování. Není podmínkou trvalé stability svobodného řádu odstranit samu možnost ocitnout se v privilegované pozici, která svádí ke zneužití moci? Proč riskovat další pokus se spoutáním hydry?

K N I H A P R V N Í

První seznámení s problémem politiky
hospodářského řádu

I . K A P I T O L A

Formulace úkolu

Industrializace a moderní technika způsobily ojedinělý převrat v dějinách. Hospodářskotechnické prostředí každého jednotlivce se úplně změnilo; svět Goetha a Platona se sobě navzájem podobaly víc než svět Goetha a dnešního člověka. Život člověka se změnil. V důsledku tohoto převratu vyvstaly nové velké hospodářskopolitické problémy. Ať jsou však úspěchy přírodních věd a techniky jakkoliv velkolepé, nebyly dosud nalezeny řady odpovídající novým životním poměrům. Stojíme před disproporcionality, jejíž zvládnutí vyžaduje nejvyšší intelektuální úsilí. Uvidíme ovšem, že běžná hospodářskopolitická diskuse je plna zastaralých pojmů a rozporů.

O to více je třeba se obracet k podstatě věcí a v realitě 20. století objasnit, oč v principu jde.

Sociální jistota a sociální spravedlnost jsou naléhavé požadavky doby. Sociální otázka se od počátků industrializace stávala víc a víc stěžejní otázkou lidského bytí. Má obrovskou dějinnou sílu. Naše myšlení a jednání musí být zaměřeno především na její řešení.

Sociální otázka ale není izolovaný problém. Lze ji pochopit jen tehdy, vidíme-li ji v souvislosti s jinými podstatnými otázkami a pokud o ní v této souvislosti pojednáme. V čem vůbec spočívá? Začneme její přesnou formulací. Je třeba proniknout k jednoduchým faktům.

Walter Eucken

I. Řízení hospodářského procesu

1. Každý jednotlivec vznáší sociálněpolitické a hospodářskopolitické požadavky. Jeden požaduje snížení cen potravin, druhý zvýšení svého platu, třetí zvýšení a stabilizaci cen zboží, které prodává, čtvrtý ochranu před nezaměstnaností – a tak dále a tak dále. Jak lze z této změti vybrat a formulovat nějakou skutečně podstatnou otázku? Jak lze pochopit souvislost mezi podstatnými otázkami? Nejlépe snad pomocí známé metody protikladů. Zaměříme náš pohled na malý hospodářský svět, který lze snadno přehlednout a u něhož vystupují souvislosti zřetelněji než u jeho protějšku, u navýsost komplikovaného dnešního světa.

Přemístěme se tedy na okamžik do uzavřeného rodinného hospodářství čítajícího třicet osob, které je řízeno jedním mužem – třeba nejstarším. Toto soběstačné hospodářství má dejme tomu rozsah deseti hektarů půdy různé kvality a dvacet praceschopných lidí; ostatní jsou děti, starci a nemocní. Vedoucí takového hospodářství si musí nejen ujasnit, jaká výměra připadne na podzim i na jaře na pěstování brambor, žita atd., zda se mají postavit nové stáje a podobně, ale navíc je třeba se denně starat o to, aby každý dělník byl stále optimálně zaměstnáván v zájmu uspokojování potřeb, aby byly vždy včas po ruce takzvané komplementární statky, potřebné nářadí, tažný dobytek a materiál. Aby tedy například v době vybírání brambor byly v pravý čas k dispozici potahy a tažná zvířata, aby se brambory dostaly pod střechu, aby se včas nakrmil dobytek anebo aby se včas lidem podávalo jídlo. Může se stát, že vedoucí tento úkol zcela nezvládne. Pracovní síly pak třeba v důsledku špatného plánování často neúčinně postávají anebo pracují například v lese, zatímco je jich naléhavěji potřeba na poli, kde by přinášely větší užitek. Anebo najednou chybí tažné zvíře, které je zaneprázdněno jinde. I v takovém hospodářství se často vyskytují nesprávné dispozice, ale vedoucí je může korigovat. Může odhadnout význam, jaký bude mít každá odpracovaná hodina a každý kousek půdy pro uspokojování potřeb v tomto či onom použití. Neustá-

le provádí hodnocení. Tak může vytvářet plány, jejichž prováděním do sebe čtené činnosti jednotlivců zapadají, a vedou proto k uspokojování potřeb. Tak se daří řídit každodenní hospodářský proces.

Obraťme se teď od malého soběstačného hospodářství k poměrům ve velké industrializované zemi. Stojíme ve strojírenském podniku vedle dělníka, který opracovává na soustruhu jeden obrobek za druhým. Okamžitě vidíme, že zde vyvstává podstatný problém. Práci muže, který v soběstačném hospodářství opravuje tkalcovský stav, může vedoucí snadno plánováním začlenit do hospodářského procesu, aby optimálně posloužila zásobování malé pospolitosti materiálními statky. Jak ale řídit výkon dělníka v moderním strojírenském podniku, aby dosáhl téhož? Nejde už o součinnost dvaceti osob, ale mnoha miliónů lidí a na řízení všech výrobních prostředků a dělníků závisí smysluplné využití práce nebo opracovaného výrobku pro zásobování všech ostatních materiálními statky – a naopak – také zásobování tohoto kodělníka příslušnými statky. Jak lze náležitě řídit celý tento obrovský proces? To je otázka, která vyplývá z této jednoduché všední skutečnosti. Musím hned na úvod proto vyzvat čtenáře, aby se při diskusi o hospodářskopolitických otázkách nepouštěl okamžitě do otázek „světonázorového“ zabarvení o „kapitalismu“ nebo „socialismu“, ale aby se na okamžik zastavil a pozoroval věci ve svém okolí. U těchto všedních věcí, a nikoliv u velkých slov, narazíme na velké problémy. Musím požádat také národohospodářské odborníky, aby rovněž obrátili svou pozornost ke všední skutečnosti. Mnozí si zvykli debatovat o velmi komplikovaných otázkách, zatímco podstatné konkrétní otázky zůstávají mimo jejich pozornost.

Vezměme jiný každodenní jev. Na hraničním přechodu vidíme, jak zemi opouštějí nákladní vagony naložené stroji, nábytkem a textilním zbožím. Vedle přijíždějí do země vozy s uhlím, železem, dřívím a jinými stroji. Každý vyvezený stroj a metrál textilního zboží a vůbec každý statek, který opouští zemi, nemůže již bezprostředně sloužit zásobování této země materiálními statky.

Walter Eucken

Naopak, každá dovezená tuna uhlí anebo železa znamená, že se zvýší zásobování materiálními statky. Jak je ale postaráno o to, aby každý jednotlivý stroj anebo každý metrál textilu a každá jiná jednotka jiného statku opustily zemi jen tehdy, když za to budou dovezeny jiné statky, jejichž užitek bude pro obyvatelstvo stejný jako u vyvezených? Zjevně je k tomu třeba exaktní kalkulace a zjevně je třeba smysluplného řízení celkového procesu, aby směna s jinými zeměmi skutečně sloužila zásobování materiálními statky. I zde vyvstává takřka nedozírná řada otázek. V malém soběstačném hospodářství se takový problém zvládne snadno. Vedoucí může odhadnout, zda a kolik dřeva chce dát za textil, aby za něj dostal sůl a kůže. Jinak je tomu v zemi s mnoha miliony obyvatel. Uspokojivé zvládnutí této otázky je však životně důležité. Každý vývoz, který neumožňuje dovoz alespoň stejně hodnotných materiálních statků, poškozují zásobování. Jak řídit hospodářský proces země tak, aby směna s jinými zeměmi vyhovovala požadavkům zásobování?

2. Problém řízení vstoupil do zcela nového stadia. U Robinsona Crusoa anebo v rodinném soběstačném hospodářství působí jen v zárodečné formě. Háček se projeví až pak. Vedoucí uzavřeného soběstačného hospodářství má dostatečný přehled, jak zvolit z mnoha možností kombinace výrobních prostředků tu, která nejlépe poslouží pokrytí potřeb. V pospolitostech, jež obsáhnou celé země a jejichž hospodářský proces je navíc velmi těsně spjat s hospodářskými procesy jiných zemí, získají tyto úkoly několikanásobně větší rozměr. Řešit se přitom musí neustále. V malém soběstačném hospodářství například ženy po večerech a v zimě předou a malý počet z nich příležitostně tká. V moderním industrializovaném hospodářství máme místo toho rozsáhlé přádelny a tkalcovny, jejichž každodenní hospodářský proces přináší již sám o sobě řídicí úkoly zcela jiných rozměrů. Totéž platí pro zásobování palivy, obuví, masem atd. – a především pro smysluplné sladování všech výrobních odvětví s jejich rozličnými pracovními silami a zásobami. Zvětšení úkolu řízení způsobí, že nabývá jiných kvalit.

Je-li třeba rozdělovat ve velké zemi ročně 200 milionů tun černého uhlí mezi milióny podniků a domácností, vyvstává otázka, kolik uhlí má dostat železářský průmysl, kolik strojírenství, textilní průmysl atd.? Které podniky? Pro jakou výrobu? Které domácnosti? Kdy? Den co den je o tom třeba rozhodovat pro mnoho milionů pracovních sil a výrobků, a to pro každou pracovní sílu a každou jednotku výrobních prostředků. Ale to není všechno. Příslušná rozhodnutí týkající se uhlí, železa, kůže, tabáku atd. by neměla být na sobě nezávislá a je podstatné, aby všechna tato rozhodnutí do sebe smysluplně zapadala. K výrobě bot je třeba kůže, uhlí, pracovních sil, chemikálií, strojů, přezek atd. Výroba je kombinací komplementárních statků. To ví i vedoucí soběstačného hospodářství. Když dá pokácet stromy nebo přivézt dříví, musí navzájem kombinovat pracovní síly, nástroje, vozidla a tažný dobytek, a to tak, aby byly všechny na místě v pravý čas a ve správné kombinaci. Právě proto, že současně probíhá jiná výroba – například na řepném poli, v chlévě atd. – a protože tam je rovněž potřeba pracovních sil a výrobních prostředků, není snadné zajistit správné řízení. Existuje cosi jako boj o výrobní prostředky, jenž musí být rozhodnut vedením. Kdyby chyběl byt jen jediný výrobní prostředek – například vůz v určitém čase – naruší to celý výrobní plán. *Mutatis mutandis* to vše platí také ve velkém industrializovaném světě, jen s tím rozdílem, že tento úkol nabyl nedozírné velikosti. Příze sama o sobě je tkalcovně jen málo platná. Aby mohla vyrábět, potřebuje v pravý čas uhlí, pracovní síly, čtené chemikálie, elektrický proud atd. Výrobní prostředky jsou řízeny smysluplně jen tehdy, je-li postaráno všude a včas o potřebné množství komplementárních statků. V každém jednotlivém podniku je třeba zvolit co nejracionalnější kombinaci. Musíme se již teď vyvarovat „globálních představ“, jako kdyby v moderním hospodářství sektory uhelných dolů, železářského průmyslu, strojírenství pracovaly autonomně vedle sebe anebo jako by souhrnné veličiny jako kapitál a práce byly nositeli ekonomiky. Realita je zcela jiná. V každém podniku, třeba v továrně na boty, se protínají tucty anebo stovky trhů: trh práce, uhlí, jiných surovin, strojů atd. Všechny

Walter Eucken

pracovní síly a výrobní prostředky jsou navzájem komplementární; „obuvnictví“ není oborem izolovaným od jiných oborů, ale v každém jednotlivém provozu se setkávají výrobní prostředky nejrůznějších druhů a jde o to vybrat pokud možno nejracionalnější kombinaci, a především provázat navzájem činnost ve všech těchto provozech, od uhelných dolů až k tkalcovným hedvábí a selským statkům.

3. Řízení hospodářského procesu se podstatně komplikuje tím, že má většinou dynamický charakter. I v uzavřeném soběstačném hospodářství je vedoucí neustále stavěn před úkol, aby přizpůsoboval své plány změnám dat. Narození a úmrtí, nemoci, války a jiné posuny dat si vynucují změny. Hospodaření je přizpůsobování. Vedoucí může také například „investovat“, aby zlepšil budoucí zásobování. Zamýšlí třeba zvýšit stav dobytka a zároveň rozšířit chlévy. Musí se proto postarat nejen o to, jak „uspořít“, aby mohl investovat. Zvýšení stavu dobytka a rozšíření chlévů vyžaduje navzájem sladění přemístění pracovních sil, výrobu stavebnin, přípravu nástrojů, zvýšené zásobování krmivy aj. Avšak po provedené investici je třeba řídit celý hospodářský proces podstatně jinak než předtím a bude nezbytné navzájem znovu sladit všechny činnosti a výrobní prostředky: více tažných zvířat, jatečného dobytka a dojnic umožní sice lepší zásobování statky, vyžaduje ale také více pracovních sil pro jejich ošetřování a více krmiv, zároveň tedy nové dispozice, které se opakují, když bude investiční proces pokračovat.

Industrializované hospodářství je ještě dynamičtější. V tomto hospodářství nejen že probíhá neustálé přizpůsobování změnným datům, jež vyplývají z migrace obyvatelstva, ze změn potřeb atd., ale ve věku industrializace vzniká výrobní aparát, ve srovnání s nímž se dřívější výrobní aparáty jeví jako velmi malé. A tento výrobní aparát se neustále mění a rozšiřuje; rozvoj technických znalostí je zde zvlášť účinným faktorem vývoje.

Jak lze úspěšně zabezpečit řízení tohoto dynamického, industrializovaného hospodářského procesu? Jak se mají uskutečňovat investice, výstavba vysokých pecí, válcoven, strojřen, továren na

boty apod., aby vznikl výrobní aparát, který je sladěný tak, aby nebylo příliš mnoho továren na obuv a aby odpovídaly výrobě kůže a aby nebylo příliš málo uhelných dolů, tak aby mohly pracovat nové vysoké pece a cementárny? Jak může být tento rozšířený výrobní proces zaměřen zároveň na uspokojování potřeb a jak se má jí smysluplně rozdělovat nové spotřební statky?

Problém řízení se stal komplikovanějším než kdykoliv předtím, ale zůstal stejně životně důležitým.

4. Z tohoto zjištění jsme však ještě nevyvodili rozhodující závěr. Jak jsme viděli, při řízení každodenního hospodářského procesu malého třicetiletého soběstačného hospodářství může jednotlivec svým systémovým myšlením vybírat potřeby, jež mají být uspokojeny, volit optimální výrobní kombinace a časově sladovat komplementární výrobní prostředky. Jak ale řešit problém řízení, jestliže překračuje kapacitu jednotlivce? Víme, že celý vývoj hospodářských dějin směřuje k překonání tohoto bodu. To proto, že se dělba práce v úzkém rámci malého soběstačného hospodářství nemůže dostatečně prosadit. V rozsáhlé ekonomice založené na dělbě práce může mít jednotlivec přehled již jen o zlomcích hospodářského procesu. Jak se však uskutečňuje řízení takového procesu?

Nyní rozhoduje hospodářský řád

Úkolem hospodářského řádu je dosáhnout toho, aby odpracovaný čas všech pracujících a nepřeborné množství výrobních prostředků do sebe den co den zapadaly tak, aby se pokud možno překonala ekonomická vzácnost. Čím hlubší a intenzivnější je dělba práce, o to větší budou požadavky kladené na hospodářský řád. Na něm závisí, jak do sebe budou jednotlivé plány a činnosti zapadat, které potřeby se uspokojí a jak se vůbec bude provádět řízení. Kolik pšenice nebo ječmene se vypěstuje, umele, spotřebuje na pečení a jinak spotřebuje, zda a jak se opatří komplementární statky, tj. pracovní síly a výrobní prostředky, a jak se provede rozdělování chleba, závisí tam, kde existují trhy, na uspořádání trhů s chlebem, moukou a obilím, na trzích práce a trzích všech věc-

Walter Eucken

ných výrobních prostředků, jakož i na měně a ostatních částech hospodářství řádu. Tam, kde neexistují trhy, závisí však na podobě centrální správy, která řídí celkový proces. V hospodářských řádech industrializovaného světa by se mělo uplatnit systematizující *ratio*, které zvládne to, co dennodenně provádí *ratio* vedoucího v malém soběstačném hospodářství. Na struktuře konkrétních hospodářských řádů nyní závisí, zda a nakolik se podaří uspokojivě řídit hospodářský proces.

5. Pohled na soběstačné hospodářství nám přitom opět ukáže rozhodující moment. Má-li jeho vedoucí rozhodnout co udělat s několika kubíky dřeva, zjišťuje, jaký význam budou mít jednotlivé kubíky či kusy použité třeba při výstavbě chléva anebo výrobě vozu či jako palivo nebo jinak. Všechna tato hodnocení a rozhodnutí mají smysl jen v rámci celkového hospodářského procesu. Nastane-li na nějakém jiném místě hospodářského procesu změna, ukáže-li se třeba nutným zaměstnat na poli během jara více pracovních sil, aby se kompenzovaly škody způsobené mrazem, změní se také dispozice týkající se dřeva. Jen tehdy, má-li vedoucí přehled o celkovém procesu a stále ho vede v patrnosti, může úspěšně provádět jednotlivá hodnocení a vydat příslušné příkazy. Existuje úplná interdependen-
ce všech hospodářských jevů, všech hodnocení, všech činů.

Táž interdependence a jednota hospodářského procesu existuje v industrializované ekonomice. Nikdo však není schopen mít přehled o celkovém procesu, tak jak se denně odehrává. Nikdo tedy nemůže bezprostředně uskutečňovat nutné adaptace a změny. Může potom vůbec existovat nějaké smysluplné řešení? Netroufl si člověk na příliš mnoho? Nepostavil sám sebe rozvíjením technizovaného a industrializovaného hospodářství založeného na dělbě práce před úkol, který nedokáže sám vyřešit? Abychom získali základ pro řešení problému řízení v takovém hospodářství, je třeba ujasnit si toto: stěžejním fenoménem hospodářství je vzácnost, kterou je třeba překonat. Při každém jednotlivém úkonu je třeba zjistit, zda a jak slouží tomuto účelu. To je úkolem kalkulace. Potřebujeme „měřítko vzácnosti“, jež by udávalo, jak se to má se vzácností jednotlivých statků a jaké by měly být v jednotlivých

podnicích dispozice, aby se zajistila smysluplná kombinace výrobních prostředků. Lze hovořit o „počítacím stroji“, který je třeba vestavět do hospodářského řádu, má-li být jeho prostřednictvím problém řízení řešen.

Otázkou je, jak by to bylo možné. Uvedme příklad. Při aukcích dřeva se ceny utvářejí na základě nabídek kupujících, a to tak, že kupující neustále porovnává ceny, které se zde utvářejí, s cenami výrobků, jež se z koupeného dřeva zhotoví. Základem jeho plánů jsou ceny výrobních prostředků a ceny výrobků. Podniky a domácnosti se svými hospodářskými plány jsou tak nositeli hospodářského procesu a jsou navzájem spjaty cenami. Zde se řízení uskutečňuje automaticky. Ceny se však utvářejí velmi odlišně v závislosti na tržních formách a měnových systémech. V kterých případech postačuje cenový systém jako „měřítko vzácnosti“? A postačuje vůbec? Druhou možností by bylo, aby centrální úřady vydávaly pokyny. Jsou s to provádět hodnocení nebo sestavovat pořadí důležitosti? Lze vestavět měřítko vzácnosti do centrálně administrativní ekonomiky? Lze oba způsoby řízení kombinovat? Jak by potom musel zmíněný počítačící stroj vypadat? Vidíme, že to jsou zásadní problémy hospodářské politiky.

Jde přitom vždy o to, jak věc hodnotit. Jestliže ráno, potom co vstaneme, štípeme dříví, rozděláváme oheň, nosíme vodu, kupujeme chleba, chystáme snídani atd., konáme to vše tak, že neustále zvažujeme každý úkon a každé použití každé části zásob. Hodnotíme je jako součásti naší celodenní činnosti a neustále zvažujeme jejich význam pro uspokojení potřeb. Jen tak dostává naše činnost směr a smysl. Pokud to neumíme, tápeme ve tmě, děláme to a ono bez jakéhokoli důvodu a jen s náhodným úspěchem. – Vraťme se tedy opět k soběstačnému hospodářství. Jedná-li v něm každý jednotlivec izolovaně, jde-li jeden na pole, druhý pracuje na zahradě a nesladí-li vzájemně své plány a schází-li společné měření vzácnosti, zhrouť se dělba práce a s ní i zásobování statky. Přesně tak je tomu ve velké industrializované ekonomice, založené na dělbě práce. Nedostává-li se jí exaktně fungujícího „měřítka vzácnosti“, lze sice činnosti vykonávat, chybí jim však vzájemná provázanost a za-

měření se na překonání vzácnosti. Kdo žil například v roce 1946 nebo 1947 v Německu, poznal, co to znamená.

6. Viděli jsme, že veškeré ekonomické jevy navzájem souvisí, a to jak u Robinsona Crusoa, tak v malém soběstačném hospodářství i ve velkém industrializovaném světě. Odloučených oblastí, například dřevařského průmyslu, existuje ve velkém industrializovaném hospodářství právě tak málo jako u Robinsona. Jelikož je každý pracovní úkon a použití každého výrobního prostředku spjato se všemi ostatními, neexistují žádné dílčí hospodářské řády, jako například lesnictví, zemědělství, průmysl nebo obchod, které by byly na sobě nezávislé. Všechny jsou navzájem provázány. Jednotu, kterou v uzavřeném hospodářství realizuje vedoucí, uskutečňuje zde hospodářský řád. V důsledku toho má také každé hospodářskopolitické opatření smysl jen v rámci celého hospodářského řádu, v němž probíhá hospodářský proces. Aby byl tento hospodářský řád postačující a aby rozumně řídil celý hospodářský proces, je třeba, aby se jeho jednotlivé formy navzájem doplňovaly, ať jde o formy státně uzákoněné, například obchodně-politické, cenově-politické, úvěrově-politické, anebo o formy vzniklé zvykově.

Několik příkladů. Je známo, že agrární krize vůbec nemusí být způsobena událostmi v zemědělství. Možná za ně může měna anebo rozvoj průmyslu, kde se možná vytvořily monopoly. Izolovaně prováděná agrární politika, která chce řešit problémy zemědělství pouze agrárně-politickými prostředky, nerozezná tuto souvislost. Na každý dílčí řád je třeba pohlížet jako na článek hospodářského řádu. Dá-li právo obchodních společností marnotratně k dispozici formy společností, u nichž je omezeno ručení, budou tím silně ovlivňovány investice. Také každé patentové právo, jež podporuje tvorbu monopolů, ovlivňuje velikost a směr investic, a tím i hospodářský proces. Celková provázanost hospodářského procesu vyžaduje, abychom viděli každý hospodářskopolitický akt v souvislosti s celkovým procesem a jeho řízením, tedy s hospodářským řádem. – Devizový zákon anebo nařízení o regulaci cen mohou například vést k novým metodám řízení při rozdělování surovin, a tím přetvořit celý hospodářský řád.

A naopak. Tentýž hospodářskopolitický zásah může mít různý dopad v různých hospodářských rádech.

Uvedme příklad: V roce 1947 vyšly v Německu zákony o rozpuštění kartelů a o rozdrobení koncernů, aby byly zničeny hospodářské mocenské pozice. To se stalo v době, kdy bylo řízení hospodářství svěřeno ve velké míře centrálním úřadům. V rámci takového hospodářského řádu se muselo minout účinkem jakékoliv zrušení svazků v průmyslu. Co se změní v zásobování uhlím, ocelí, cementem, kůžemi, budou-li v tomto odvětví rozpuštěny kartely anebo koncerny? Nic. Výrobní prostředky byly před i po jejich rozpuštění rozdělovány prostřednictvím centrálních úřadů. Řízení hospodářství zůstalo v podstatě beze změny. Kdyby však byl hospodářský řád jiný než ten, který byl v Německu v roce 1947, kdyby nevykonávaly řídicí funkce ústřední orgány, ale regulátorem byly ceny, znamenal by protimonopolní zákon něco docela jiného a měl by zároveň daleko větší dopad. – Druhý příklad. Když uzavřely v 19. století dvě země celní unii, znamenalo to mnoho. Dělna práce mezi podniky obou zemí se rozšířila a hospodářský prostor se zvětšil. Jinak by tomu bylo, kdyby ji tytéž země uzavřely v polovině 20. století a jejich hospodářské procesy byly řízeny převážně ústředními plánovacími úřady. V tomto případě jsou důležité komodity zabaveny a dány k dispozici ústředním plánovacími úřadům a rozsah zahraničního obchodu u všech obhospodávaných komodit je regulován centrálními plány. Rozhodující pro zahraniční obchod obou zemí jsou nadále centrální plány, a nikoliv už četné plány vývozců a dovozců. Jestliže rozhodující plánovací úřady, byť jen jedné z obou zemí, nejsou ochotny anebo schopny zvětšit výměnu s druhou zemí, neznamená celní unie vůbec nic.

Co platilo v těchto příkladech, platí obecně. Jelikož existuje celková souvislost všech hospodářských dějů a jelikož se tyto děje různí podle hospodářského řádu, znamená každé jednotlivé hospodářskopolitické opatření v rámci odlišných hospodářských řádů vždy něco jiného. Všechna společně by však měla směřovat k udržování anebo nastolení funkčního hospodářského řádu, v němž je hospodářský proces dostatečně řízen.

Walter Eucken

Mnoho odborníků se domnívá, že je realistické podřídít hospodářskou politiku jednotlivých odvětví požadavkům těchto odvětví. Tak například se doporučuje provádět agrární politiku na základě zkušeností zemědělských odborníků, politiku práva akciových společností podle nejnovějších zkušeností těchto společností. Přirozeně je odborných znalostí zapotřebí, ale to zdaleka nestačí. U izolovaného jednání se nesprávně posuzuje základní fakt interdependence všech hospodářských jevů. Realistické je dívat se na agrární politiku, právo obchodních společností atd. jako na dílčí články celkového řádu. „Proč ale tento požadavek jednoty? Nebýval hospodářský řád vždy směsicí prvků nejrůznějších řádů? Neexistovaly po staletí vedle sebe feudální řád venkova, cechovní hospodářství měšťanských řemeslníků a volný obchod kupců, aniž by si tyto zásadně odlišné formy navzájem překážely? Není to tedy jen výron nepraktické, teoretizující pedanterie, když nyní požadujeme, aby hospodářský řád byl podřízen univerzálním, jednotným hlediskům? Odpověď na tuto otázku je snadná. Co bylo dříve možné, je dnes již neúnosné. Nikdy dříve nedosažený stupeň dělby práce a nová racionalizace všech hospodářských dějů prostřednictvím vysoce rozvinutého účetnictví učinily z moderního hospodářství nanejvýš komplikovaný aparát, který reaguje na všechny zásahy do koordinačního procesu nanejvýš citlivě. Moderní hospodářství může být plně funkční již jen v rámci jednotného řádu. Abychom zdůvodnili takový řád, musíme nejen hluboce vědecky proniknout do daného problému, ale mít také na mysli zakotvení požadovaného řádu v nosných idejích naší zánikem ohrožené civilizace.“ (L. Miksch).

Veškeré hospodářskopolitické otázky směřují k otázce řádu hospodářství a jen v tomto rámci mají smysl.

II. K sociální otázce

1. Většina lidí nevidí, že každodenní řízení hospodářského procesu obsahuje od doby průmyslové revoluce velmi důležitý

ústřední problém. Jako dělníci, podnikatelé, sedláci, řemeslníci znají většinou jen své okolí. Avšak v jejich bezprostředním hospodářském okolí se tento problém projevuje jen v dílčí podobě. O to bližší je jim jiná otázka. Proč mám nižší příjem než můj soused, takže se dělník. Nemohl bych dostávat víc? Pro většinu lidí je toto nejdůležitějším úkolem hospodářské politiky. Přijde-li dělník během hospodářské krize o práci, vytane mu ihned na mysli požadavek ekonomické jistoty. Chce dostávat přiměřený a jistý příjem. Pro většinu lidí je primárním hospodářským problémem problém rozdělování. Zde tkví počátek nejsilnějších novodobých hospodářskopolitických hnutí. Od velké hospodářské krize let 1929–32 je hospodářská politika mnoha zemí ovládána především starostí, jak se vyhnout nezaměstnanosti.

2. Jak složitý je problém rozdělování v industriální ekonomice, se ujasní, když se podíváme na analogické pochody v jednoduché ekonomice.

Ve zkoumaném uzavřeném rodinném hospodářství o třiceti lidech lze snadno mít přehled o každodenním rozdělování obyčného prostoru, šatstva, potravin a jiných spotřebních statků. Přitom může vzniknout napětí i konflikty. Rozdělování je ale relativně jednoduché, protože vedoucí zná každého jednotlivce a jeho potřeby. V současné ekonomice, založené na dělbě práce, skládající se z milionů domácností a podniků, jejichž plány a výkony jsou vzájemně propojeny, se ze všedního rozdělovacího procesu stává komplikovaný pochod, jehož ovlivňování hospodářskou politikou je velmi obtížné. Jde o to, rozdělit výsledky této výroby milionům jednotlivců, kteří působí na velmi odlišných místech rozsáhlého, provázaného výrobního procesu. Kolik a kterých statků má každý dostat?

Byly vyzkoušeny tři metody rozdělování. V několika zemích se centrální plánovací úřady ujaly rozdělování společenského produktu přidělováním bytů, potravin, šatstva a mnoha dalších statků. Jinde přenechala hospodářská politika tvorbu mezd trhům práce, kde se pak vytvořily velmi odlišné tržní formy: monopoly na straně poptávky, monopoly na straně nabídky atd. Jinde zas

Walter Eucken

sjednávaly skupiny zaměstnavatelů a dělníků mzdy pod vedením státních úřadů.

Jaká politika rozdělování se má v industrializované ekonomice provádět? Jak se vyhnout hospodářským depresím a masové nezaměstnanosti?

3. Ať již zodpovíme tyto otázky jakkoliv, nelze je oddělit od první otázky, tj. od otázky řízení hospodářského procesu.

Každodenní zkušenost jasně tuto souvislost ukazuje. Mzdy jsou příjmy a zároveň náklady, příjmy pro domácnosti dělníků a náklady pro podniky, které mzdy vyplácejí. Jako součást nákladů určuje mzda plánování a řízení hospodářského procesu jednotlivých podniků. Jako důchod spoluurčuje rozdělování společenského produktu, protože poskytuje domácnostem kupní sílu. Řízení hospodářství a rozdělování společenského produktu je navzájem propojeno, ovšem různým způsobem podle formy hospodářského řádu.¹

Rozdělování společenského produktu je, přesně řečeno, dílčí částí celého hospodářského procesu a jeho řízení. Kolik peněz dostane A ve formě mzdy a úroku a co si může za tyto peníze koupit, souvisí s řízením celkového hospodářského procesu. Politika rozdělování je nanejvýš důležitou součástí hospodářské politiky. Nelze ji však izolovat; od samého počátku by na ni mělo být nahlíženo jako na to, čím skutečně je, to jest jako na článek celkové problematiky hospodářského řádu. Tento poznatek představuje první krok k řešení sociální otázky. To však nestačí. Musíme pokročit dále. Problém hospodářského řádu vyplývá nejen z ekonomiky, ale také ze změn politicko-společenské situace.

III. Souvislost mezi ekonomikou a politikou

1. Od francouzské revoluce a od počátku industrializace se da-
tuje rozklad tradiční struktury společnosti v Evropě. Zmizela feu-

¹ Viz k této problematice také XVII. kapitolu, část II a XVIII. kapitolu.

dální pozemková vlastnictví; jakož i četné místní samosprávy, stavy a cechy a vůbec bývalé členění společnosti. Vznikly nové sociální vrstvy, především vrstvy průmyslových dělníků a zaměstnanců. Společnost směřuje ke stavu, kdy stát bude udržovat pohromadě fluktuující masu jednotlivců. Toto hnutí, které vzešlo z Evropy, zasáhlo země celého světa. Všude se rozpadají staré formy společenského života. Vůdčí vrstvy nebo elity se rychle střídají. Monarchie, šlechta a měšťanstvo byly v širokých oblastech vypuzeny ze svého bývalého vedoucího postavení. Na jejich místa přišly nové vůdčí vrstvy, aniž bylo dosaženo stability.

Dvě velké revoluce otřáslы naší tradiční společností: politicko-společenská, která začala roku 1789 a v jejímž důsledku zakolísala státně-společenská nadstavba, a dále průmyslová revoluce, která se datuje od roku 1770, kdy v Anglii vznikly první moderní továrny bavlnářského a železářského průmyslu, jež se měly stát znepokojujícími vzory pro celý svět. Vskutku vyšel od obou revolucí podnět, který působí dodnes a jehož důsledky nelze ještě ani dohlédnout. O průmyslové revoluci platí totéž, co řekl Kant o francouzské revoluci: „Takový fenomén v dějinách lidstva nebude nikdy zapomenut.“

2. Důsledky obou revolucí se spojily a vzájemně splynuly. Vznikly z toho velké problémy. Zvláštní potíž spočívá v tom, že nově vzniklé masy mohou žít od dob průmyslové revoluce pouze v rámci komplikovaných řádů. Domácnost si nemůže opatřit ani jediný spotřební statek, jehož výrobní proces by nevyžadoval mnoho do sebe zapadajících dílčích řádů na trzích zboží, trzích práce, peněz atd. Navíc je hospodářský řád jako celek, včetně jeho dílčích řádů, závislý na ostatních společenských rádech, v nichž zmíněná domácnost rovněž žije. Existuje tedy nejen ekonomická interdependence, ale také interdependence hospodářského řádu se všemi ostatními životními řády. To je třeba pochopit. Avšak zatímco jednotlivci mohou žít jen v určitých rádech, jako masa mají tendenci ničit právě ty řády, jež jsou schopny fungovat. Tím jsme se dotkli důležité skutečnosti, které se budeme blíže věnovat.

Walter Eucken

3. Je třeba pokusit se vybudovat řády, které budou odpovídat době industrializace, rychlému růstu obyvatelstva, přílivu obyvatelstva do měst a technizaci. Tyto řády nevzniknou samy od sebe. Ukazuje se, že způsob myšlení rozvíjený ve vědě, je nepostradatelný pro jednání.

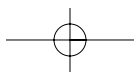
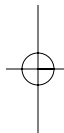
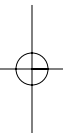
Pro hospodářskou oblast z toho vyplývá otázka. Jak lze dát modernímu, industrializovanému hospodářství funkční a důstojný řád? Dnes klademe tuto otázku – a v tom je jistá naděje – v docela jiné situaci než muži, kteří žili počátkem a v polovině 19. století. Liberálové poloviny století, Sismondi, saint-simonisté anebo Marx či Proudhon – zkrátka všichni myslitelé tehdejší doby – žili v docela jiném hospodářském, politickém a sociálním světě než my. Vehementně se projevovala otázka průmyslového dělnictva. Byla tehdy ovšem zcela jiná než dnes. Lidé znali jen hospodářství předindustriální doby a počátek velkého přelomu. Koncerny, kartely, úvěrové banky ani odbory tehdy ještě neexistovaly anebo se teprve začínaly rozvíjet. Zkušenosti s centrálním řízením průmyslových a ekonomických procesů, jichž máme dnes hojnost, tehdy chyběly. V této minulé době se rozvíjely doktríny, které ovládají dnešního člověka. Rovněž byly vytvořeny pojmy, jichž užívá většina lidí ještě dnes, například pojmy socialismus a kapitalismus. My bychom však mohli a měli konečně přejít ze stádia spekulace do stádia hospodářské politiky založené na zkušenosti. Máme velké zkušenosti v měnové politice, krizové politice, agrární politice, kartelové politice, obchodní politice, fiskální politice atd. Je ovšem třeba z těchto zkušeností čerpat. Izolovaný popis nestačí.

Hippolyte Taine zanechal v sedmdesátých letech minulého století svých studií o literatuře, umění a filozofii, aby se věnoval aktuálním problémům hospodářství, správy a práva, neboť viděl jejich rozhodující význam pro život. Na mnoho let se uzavřel před světem a vášnivě se soustředil na svůj nový úkol. Nedošel však k definitivnímu výsledku. Nenašel jednoduché řešení ani obecný princip. Radil, jak popisují pozůstalí, postupovat v těchto věcech „tápavě, smířovat se s nepravidelnostmi a nedokonalostmi, spokojit se zatím s dílčími řešeními, pracovat přitom dále na zkoumá-

ní zákonů a zjišťování obecných podmínek, jež učiní ten či onen výsledek možným anebo nemožným.“ Se svým bezpečným instinktem pro realitu rozpoznal Taine tehdejší situaci správně. Tehdejší lidé nemohli vědět o průmyslově-technickém hospodářství tolik, aby mu dali dostatečný řád. Byli do jisté míry odkázáni na spekulaci. Dnes je tomu jinak. Právě poslední půlstoletí se svými rychlými změnami hospodářské politiky, intervencionismem, politikou plné zaměstnanosti, pokusy o centrálně administrativní řízení a stupňovaným tempem industrializace nás velmi poučilo. Dnes by mohl Taine dospět k podstatně přesnějším výsledkům.

Fundamentální problémy světa a člověka nejsou vázány na žádnou dobu. Mudrci starověku nám říkají právě tolik jako Kant a Goethe. Avšak problémy hospodářské politiky dostaly s technizací, industrializací, zmasověním a urbanizací nový obsah a teprve nyní, po jisté dějinné zkušenosti, jsou lidé vyzbrojeni k tomu, aby je zvládli. Je již nejvyšší čas, jinak industriální aparát člověka udusí.

Disproporcionalitu mezi velkolepými výkony přírodních věd a techniky na straně jedné a nepostačujícími řády na straně druhé je nutné překonat. V tom spočívá velká úloha myšlení, ale ještě se na ní nezačalo pracovat. Onen problém totiž ještě nebyl zaznamenán. Chybí především jedno: jen málokdo rozpoznal interdependenci jednotlivých řádů. Strany spolu bojují pod staromódními bitevním hesly a se staromódními zbraněmi. Neuvědomují si, že hlavní problém naší doby, sociální otázka, má v tomto rámci své místo, a jen tak jej lze řešit. To je také úkolem této knihy.

I I . K A P I T O L A

Zmasovění, mocenské boje, ideologie

1. „Kultura předpokládá pevná pravidla, disciplínu, přechod od pudového chování k racionálnímu, předvídatelnost budoucnosti a vysoký stupeň vzdělanosti vůbec, tedy podmínky, které jsou pro masy, které jsou ponechány samy sobě, zcela nedostupné. V důsledku jejich výhradně destruktivní moci působí stejně jako mikroby, které urychlují rozklad oslabených těl anebo mrtvol. Pokud budova nějaké kultury prohnula, přivodí masy její zhroutil. Teď se projeví jejich hlavní úloha. Náhle se slepá moc mas stane na okamžik jedinou filozofií dějin.“ Těmito slovy se snažil charakterizovat naši dobu již G. Le Bon.² „Masy“ zboří tradiční řády hospodářství, společnosti a státu a znemožní výstavbu nových racionálních, pro člověka dostačujících, důstojných řádů.

Taková je, stručně řečeno, hlavní myšlenka.

2. Bližší analýza ovšem ukáže, že konflikt není tak jednoduchý. Každá společnost je řízena vůdčí vrstvou. Společnost se tedy dělí, abychom použili Paretova členění,³ na vůdčí vrstvu A, jež je relativ-

² G. Le Bon, *Psychologie der Massen*, 6. německé vydání, 1932, Úvod. Dále též Ortega y Gasset, *Der Aufstand der Massen*.

³ V. Pareto, *Manuel d'Économie Politique*, 2. vydání, 1927, Ch. II, str. 102–108. *Systèmes Socialistes*, 2. vydání 1926, svazek I, str. 25 ad. Paretova teorie elit a jejich cirkulace je jen fragmentem. Potřebuje doplnit o obsáhlou nauku o vládnutí nebo o rozvrstvení. Ale jako výchozí bod našeho výkladu stačí.

Walter Eucken

ně malá, a na mnohem početnější ovládanou vrstvu B. Společnost se tedy vždy podobá pyramidě. Existují doby, kdy vůdčí vrstvy nebo-li „elity“ zůstávají dlouho neměnné, a jsou jiné doby, kdy se rychle střídají. Od francouzské revoluce a počátku industrializace jsme vstoupili do věku rychlé cirkulace vůdčích vrstev a tato cirkulace se ve 20. století podstatně urychlila. Vznikly z toho velké problémy.

Někdy je jedna vůdčí vrstva vytlačena jinou v důsledku vnější válečné události. Pro nás jsou důležitější interní výměny vůdčích vrstev a zejména boje starých vůdčích vrstev s takovými vrstvami a skupinami, které se k vedení derou. Nejdříve se rozštěpí vrstva B tak, že vznikne skupina B 1, která usiluje o vedení společnosti, tedy chce svrhnout skupinu A. Ale také A se rozštěpí, takže se vytvoří vrstva A 2, která je nakloněna paktovat se s B 1.

Obě velké revoluce, na nichž spočívá naše doba, byly po této stránce vzájemně propojeny, revoluce společensko-politická i revoluce hospodářská. Obě totiž způsobily rychlé střídání vůdčích vrstev, počínaje odstraněním starých monarchisticko-feudálních vůdců, s následnými boji stále znovu vznikajících skupin a vrstev.

V jedné zemi mají rozhodující slovo zemědělství funkcionáři, v druhé funkcionáři odborů, v třetí je možná vytlačí funkcionáři průmyslových mocenských skupin. Naproti tomu se ve čtvrté zemi zmocní A 1 na kratší nebo delší dobu funkcionáři maloobchodu spojeného v částečný monopol nebo bank. Vrstva funkcionářů se může konstituovat jako A 1 a ovládnout i ideologicky zemi tím, že násilím zabraňuje nástupu B 1.

3. Všechny skupiny, jak hospodářské, tak i politické, přitom potřebují „ideologie“. Všechny prohlašují, že se zastávají svobody, práva a humanity. B 1 bojuje například proti „kapitalismu“, proti „reakci“, za „rovnost“ a „pokrok“. A 1 udává, že bojuje za „skutečnou svobodu“, proti „diktatuře“ a za „opravdovou rovnoprávnost“. Také A 2 má ideologii, která je zpravidla humanitární. Je to „maškarní bál ideologií“ (Röpke) a lze rozpoznat, kdo má jakou masku. Jsou to politické a hospodářské vůdčí skupiny, které usilují o moc anebo ji brání.

Je příznačné, že se v tomto boji o moc v jistém okamžiku používají za zcela určitým účelem i slova s velmi vážným obsahem, jako

„svoboda“, „spravedlnost“ či „právo“. Jsou to zbraně v boji, prostředky k dobytí anebo obraně moci.

Jejich úsilí se však vždy zaměřuje na prosazování jejich skutečných či domnělých zájmů. Začínají tak například požadovat subvence, cenové garance, zvýšení mezd, cel, zestátnění atd. Ideologie jsou nástroje, jež mají sloužit jejich zájmům.

Ideologie, jež jsou nástroji těchto mocenských bojů, během 19. a 20. století, a to je další, velmi významný fakt, nabyly ve zvýšené míře podobu světonázorových spásných učení, která přijaly celé národy.⁴ Víra v bohy, obry a duchy, která dříve ovládala poměr člověka k přírodě a byla odtud vyhnána přírodními vědami, se usadila a rozšířila ve společenské a hospodářské oblasti. „Kapitalismus“, „imperialismus“, „marxismus“ atd. jsou považovány za něco jako obry či duchy, kteří řídí veškerý společenský život a na nichž je závislý každý jednotlivec. Mýty vytlačují *ratio*. Různá spásná sekularizovaná učení na sebe narážejí. Boj „socialismu“ proti „kapitalismu“ se stal náboženským bojem.

4. Přesně vzato to tedy nejsou masy, ale střídající se vůdčí vrstvy mas, které se snaží, ve vzájemném boji, ovlivňovat hospodářskou politiku a prostřednictvím sekularizovaných proroků a zájmových argumentů za sebou vlečou masy. V tomto historickém kontextu bychom měli vidět problém řádu. *A v tomto kontextu je třeba jej skutečně řešit.* Moderní industriální ekonomika a společnost dává nejen řadu nových velice složitých, navzájem souvisejících, životně důležitých úkolů týkajících se řádu. Startuje zároveň také mocenské boje vůdčích vrstev, které mají trvalý ráz a jsou určující pro moderní hospodářskou politiku. Jak lze v tomto reji mocenských bojů a ideologií zvládnout problém řádu? To je mimořádně závažná otázka.

Je vůbec možné prosazovat proti takovým mocenským útvarům myšlenky o řádech? Nabízí se však ještě další, hlubší otázka: existuje vůbec v ideologickém boji vůdčích vrstev a skupin poznání o odpovídajícím řádu? Lze opravdu vypracovat takové zásady

⁴ viz W. Rings, *Die Entzauberung der Politik*, 1947.

Walter Eucken

hospodářské politiky, které budou něčím jiným než ideologií vázanou na zájmy? Otázku skepse v tomto případě nikdy nebudeme brát dost vážně.

A priori na ni nemůžeme odpovědět ani kladně, ani záporně. Každý, kdo zná hospodářskopolitické diskuse, se k ní samozřejmě bude stavět záporně. Přesto se musíme pokusit o to, abychom se vyhnuli ideologické subjektivitě mocenských bojů a našli objektivní řešení.

5. Existuje taková možnost?

V roce 1827 napsal Sismondi, který v pozdější době silně ovlivnil hospodářskopolitické myšlení: „Společnost se dnes nachází ve zcela nových existenčních podmínkách, s nimiž nemáme vůbec žádnou zkušenost.“ Dnes tuto zkušenost máme. A jedinou šancí pro zvládnutí problémů řádu je využití této zkušenosti, příklon k objektu, zřeknutí se ideologií pocházejících z minulosti. Lidstvo se mohlo v mnohém poučit ze 150 let industrializace, která se rozvíjela v různých státech a rozdílnými metodami. Je možné a je radno zaujmout realistický postoj. Nad realitou však visí jako opar směsice hesel a zastaralých ideologií. *Chybí původní, spontánní otázky.*

Je tedy třeba uchopit otázku řízení od základu tak, jak se klade *in concreto* v moderním světě. Takto položená otázka vede k formám řízení, k myšlení a jednání v řádech.

I I I . K A P I T O L A

Myšlení v řádech

1. Změna a rozmanitost jsou podstatnými znaky veškerého hospodářství. Pomysleme jen na to, co jsme sami prožili. Před rokem 1914 byly hospodářské procesy v evropských zemích řízeny jinak než po roce 1918, od let 1929–32 zase jinak. Dále následují změny hospodářských forem rychle za sebou, a to rozdílně v jednotlivých zemích: v Německu, Rusku, Francii, Anglii atd. Zdá se, že hospodářská skutečnost postrádá jakoukoliv totožnost forem. Zdá se, že jakýkoli moment v historii jakékoli země je naprosto nepodobný jakémukoli jinému. Je tedy nemožné najít v hospodářské skutečnosti formy řádu, jež by mohly mít význam pro hospodářskou politiku budoucnosti? Znamenalo by to, že se ze zkušenosti dá vytěžit velmi málo, anebo vůbec nic. Absolutní pochybnost o tom, zda náš úkol má řešení, by byla zcela oprávněná.

2. Zasahují sem však výsledky vědecké morfologie. Chceme-li se vymanit ze zmatků obrovské dějinné rozmanitosti, která činí nejistým veškeré poznání i jednání, je třeba hledat archimedovský bod, od něhož lze odvinout poznání hospodářské skutečnosti ve všech jejích formách a v jejím každodenním průběhu. Tímto archimedovským bodem, který nám poskytuje morfologie, je následující skutečnost. Vždy a všude se hospodářské jednání zakládá na *plánech*. Člověk doby kamenné, aby překonal nedostatek, plánoval v desátém tisíciletí před Kristem právě tak, jako středověký sedlák

Walter Eucken

anebo dnešní dělník či obchodník. Exaktnost, s jakou se sestavují plány, se případ od případu velmi různí. Avšak prostá skutečnost, že hospodářské činy se všude a vždy zakládají na plánech, je jistá a vytváří pevný základ pro každé další zkoumání.

Vědecká morfologie prozkoumala hospodářskou skutečnost exaktně, a to tak, že analýzu konkrétních minulých a současných podniků a domácností zaměřila na to, jakými vazbami jsou svázané s ostatními domácnostmi a podniky.

Strojírna R. v obci F. dostala začátkem roku 1948 od centrály přiděl železa a uhlí. Zhotovené stroje musela dodat zčásti odběratelům státním centrálními plánovacími úřady, zčásti je volně prodala soukromníkům. Některé materiály, například olej, si firma opatřila naturální směnou, jiné zaplatila v říšských markách, stejně jako dělníky, kteří jí byli přiděleni pracovním úřadem. Většina dělníků měla zahrádku, kde pěstovali v individuálním hospodářství brambory a zeleninu pro svou spotřebu. Co tu vidíme? Vidíme různé formy hospodářských řádů. Formu centralizovaného administrativního hospodářství, formu tržního hospodářství a formu individuálního hospodářství. Mohli bychom vniknout podstatně hlouběji do tohoto problému a konstatovat, že tržní ceny firmy, pokud se nachází v tržním hospodářství, se utvářejí velmi různorodě. Dejme tomu, že firma má monopol na stroje, jež prodává volně, ale při nákupu oleje je v konkurenci s jinými firmami. V jiné strojírně je tomu jinak. Neprodává například volně vůbec žádné stroje. Ke konci roku 1948, po měnové reformě, byla situace v obou těchto a mnoha jiných podnicích a domácnostech podstatně jiná. Naturální směna byla zatlačena do pozadí, stejně jako individuální a centrálně administrativní hospodářské formy. Individuální analýza jednotlivých podniků a domácností tak ukazuje zprvu přímo úchvatnou rozmanitost vedle současně existujících individuálních jevů a rychlého střídání forem. Pak ale velmi brzy narazíme na fakt, že se často opakují čisté formy, z nichž se skládají všechny konkrétní hospodářské řady a trhy. Kdybychom rozšířili svoji analýzu na minulost, zjistili bychom totéž. Jestliže takto zkoumáme například egyptské státní podniky z doby Ptolemaiovců anebo východoněmecké velkostatky 18. století či ko-

línské velkoobchodní podniky 15. století nebo západoněmecký selský dvůr začátku 19. století, potvrzuje se sice velmi výrazná individualita a rozmanitost jednotlivých hospodářství a hospodářských řádů, avšak veškerá tato dějinná rozmanitost je zvláštní směsí relativně malého počtu čistých forem. Tím získala věda nový obraz o veškeré hospodářské skutečnosti. Ačkoliv má každý jednotlivý historický moment zvláštní ráz, je teď možné poznávat přetrvávající formy a získat na tomto podkladě zkušenosti, které mohou být určujícími i pro hospodářskou politiku.

3. K tomu, abychom tyto čisté formy určili, je třeba se propracovat k výchozím bodům veškerého hospodářského dění, k hospodářským plánům. Ukazuje se, že jejich sestavení závisí na formách, v nichž se hospodaří; a tak lze zkoumáním hospodářských plánů tyto formy exaktně určit.⁵

Stručně řečeno:

V celých dějinách lze nalézt jen a pouze dvě *základní formy*. Hospodářský život obce lze řídit pomocí plánů *jediného* gestora. V tomto případě máme co dělat s čistou formou „centrálně řízeného hospodářství“. Bud je obec natolik malá, že o ní má přehled jeden člověk, jak tomu je například i v uzavřené malé rodině. Potom hovoříme o „soběstačném hospodářství“. Anebo jde o centrální plánování hospodářského procesu celého národa. Zde je nezbytný správní aparát. Potom hovoříme o „centrálně administrativním hospodářství“. Druhou čistou formou je „tržní hospodářství“,

⁵ Z morfologické literatury: W. Eucken, „Die Grundlagen der Nationalökonomie“, 6. vydání, 1950 a stručný přehled v „Nationalökonomie – wozu?“, 3. vydání, 1947, jakož i „Die zeitliche Lenkung des Wirtschaftsprozesses und der Aufbau der Wirtschaftsordnungen“, Jahrbücher für Nationalökonomie, svazek 159, 1944, H. v. Stackelberg, „Marktform und Gleichgewicht“, 1934; „Die Grundlagen der theoretischen Volkswirtschaftslehre“, 1948; „Die Grundlagen der theoretischen Volkswirtschaftslehre“, Weltwirtschaftliches Archiv, svazek 51, 1940, I; „Probleme der unvollkommenen Konkurrenz“, Weltwirtschaftliches Archiv, svazek 48, 1938. H. Möller, „Kalkulation, Absatzpolitik und Preisbildung“, 1941, L. Miksch, Wettbewerb als Aufgabe“, 2. vydání, 1947. E. Chamberlin, The Theory of Monopolistic Competition“, 2. vydání, 1936 (s bibliografií). R. Grupp, „Probleme und Mängel bei Aufbau und theoretischer Analyse der Marktform der vollständigen Konkurrenz“, disertace Freiburg, 1947 (neuveřejněno).

Walter Eucken

v němž mnoho jednotlivých podniků a domácností samostatně sestavuje plány, vstupuje do vzájemného hospodářského styku a kde existuje tržní automatismus, který je koordinuje. Může jít o hospodářství s naturální směnou nebo o peněžní hospodářství, v němž je nezbytný všeobecný směnný prostředek „peníze“. Centrálně řízené hospodářství je systémem, v němž je vše podřízeno jednomu nositeli plánu. V tržním hospodářství se uskutečňuje koordinace jednotlivých plánů prostřednictvím cen nebo směnných hodnot. Podniky a domácnosti se stýkají jako nabízející a poptávající, a to v různých formách, v „tržních formách“. V závislosti na tržní formě sestavují jednotlivá hospodářství své plány rozdílně a také je rozdílně koordinují. Z exaktního zkoumání hospodářských plánů jednotlivých nabízejících a poptávajících vyplývá, že je třeba rozlišovat následující tržní formy:

		Formy nabídky				
		konkurence	částečný oligopol	oligopol	částečný monopol	monopol (jednotlivý nebo kolektivní)
Formy poptávky	konkurence	dokonalá konkurence	částečný oligopol na straně nabídky	oligopol na straně nabídky	částečný monopol na straně nabídky	monopol na straně nabídky
	částečný oligopol	částečný oligopol na straně poptávky	bilaterální částečný oligopol	částečným oligopolem omezený oligopol na straně nabídky	částečným oligopolem omezený částečný monopol na straně nabídky	částečným oligopolem omezený monopol na straně nabídky
	oligopol	oligopol na straně poptávky	částečným oligopolem omezený oligopol na straně poptávky	bilaterální oligopol	oligopolem omezený monopol na straně nabídky	oligopolem omezený monopol na straně nabídky
	částečný monopol	částečný monopol na straně poptávky	částečným oligopolem omezený částečný monopol na straně poptávky	oligopolem omezený monopol na straně poptávky	bilaterální částečný monopol	částečným monopolem omezený monopol na straně nabídky
	monopol (jednotlivý nebo kolektivní)	monopol na straně poptávky	částečným oligopolem omezený monopol na straně poptávky	oligopolem omezený monopol na straně poptávky	částečným monopolem omezený monopol na straně poptávky	bilaterální monopol

4. Jde-li o podniky a domácnosti navzájem tržně spojené, je pro jejich koordinaci rozhodující nejen tržní forma, ale zároveň i „peněžní systém“. Strojírenský podnik například, pokud neprovozuje naturální směnu, potřebuje peníze. Má pokladní hotovost. Jeho plány a jednání závisí na poptávce jeho zákazníků, která se projevuje v nabídce peněz, a na cenách výrobních prostředků a pracovních výkonů, jež je třeba zaplatit penězi. Lze ukázat, že koordinace velkého počtu domácností a podniků, z nichž se skládá tržní hospodářství, je určena rovněž formou zásobování penězi anebo peněžními systémy.

5. Hospodářský řád země se skládá ze souhrnu právě nyní realizovaných forem, jimiž jsou navzájem spojeny podniky a domácnosti, v nichž se tedy odehrává hospodářský proces *in concreto*. Taková je definice. Je zřejmé, že se hospodářské řády právě v industriální ekonomice střídají v rychlém tempu a různě se podle země. Jelikož jsou ale vytvářeny omezeným počtem čistých forem, jsou navzájem srovnatelné a je možné exaktně označit podobnosti a rozdíly.⁶

Každý jednotlivý hospodářský řád, ať už anglický z roku 1850 nebo německý z roku 1930 atd., je ovšem jedinečný, individuální. Tato individualita vyplývá ze „splnutí“ rozmanitého výběru z omezeného počtu čistých forem. Ruský hospodářský řád z roku 1949 pozůstává například z jisté směsi centrálně administrativní formy hospodářského řádu, která je dominantní, s tržními formami a peněžními systémy různého druhu. Každá změna hospodářského řádu, například velká změna, která byla provedena v roce 1948 ve výstavbě řádu německého hospodářství, je změnou realizovaných čistých forem hospodářského řádu; nyní ji můžeme exaktně označit.

6. Morfologie vznikla z vědeckého podnětu. Bez ní nelze poznat hospodářskou skutečnost. Aplikací morfologického systému získaného z reálného hospodářství, tedy z jeho podniků a domácností, lze poznat řád veškerého reálného hospodářství. Tím věda

⁶ O dvojím pojmu řádu viz dodatek, str. 469.

Walter Eucken

výrazně překonává taková nepřesná označení jako „městské“, „kapitalistické“, „socialistické hospodářství“, atd.

Pronikáním do reality, do domácností a podniků, je třeba vyhledávat formy a vydělit je ze směsi od jiných forem. Ten, kdo libovolně konstruuje modely a nehledá předlohy v realitě, nedělá nic jiného, než že si hraje. Definujeme-li například model konkurence tak, že všechny statky a všichni nabízející mají být v každém ohledu homogenní, zřikáme se předem definice reálné konkurence, která existuje v hospodářské skutečnosti.

7. Jednotlivé hospodářské instituce je třeba chápat v rámci konkrétního řádu. Družstvo, syndikát, odbory anebo cedulové banky, ba dokonce ceny nebo mzdy či úroky znamenají například v hospodářském řádu centrálně administrativního typu něco docela jiného než v hospodářském řádu, v němž dominují tržní prvky. Uvnitř tržního hospodářství závisí funkce těchto institucí na tržní formě anebo peněžním systému. Navíc se ukazuje, že právní instituty, jakými jsou vlastnictví, smluvní svoboda anebo ručení, mění svou funkci vždy podle formy řádu.

Tím, že morfologie přesně označuje hospodářské formy, plní ještě další úlohu. Poskytuje totiž základ pro to, abychom exaktně poznali vazby každodenního hospodářského *procesu*. Uvnitř jednotlivých forem probíhá hospodářský proces rozdílně. O tom se přesvědčil každý Němec v roce 1948, kdy se po měnové reformě a se změnou realizovaných forem řádu od základů změnil každodenní hospodářský život. Další docela jednoduchý příklad: Během jednoho roku chce lesní správa prodat 1000 metrů krychlových smrkového dřeva. V některých zemích přitom použije metody centrálně administrativního hospodářství a přidělí smrkové dřevo jednotlivým podnikům a domácnostem na základě svých centrálních plánů. Může ale také přenechat rozdělení tržnímu hospodářství tím, že uspořádá aukce, na nichž rozhodují ceny. Rozdělování dřeva podle jednotlivých způsobů použití se opět velmi různí v závislosti na tom, zda má lesní správa monopol nabídky anebo zda poptávající mohou nakupovat také u četných tuzemských a zahraničních nabízejících či zda nabízející má jen jediného kon-

kurenta, tedy zda existuje oligopol, anebo zda se kupující obchodníci a pily spojí do řetězců, jež mají monopol poptávky atd. Již z toho je zřejmé, že způsob zásobování statky závisí zcela obecně na realizované formě hospodářského řádu. V závislosti na formě řádu se plány opírají o různorodá plánovací data. Proto je morfologie také předpokladem pro teoretickou analýzu hospodářského procesu.⁷

8. Tím však její význam ještě není vyčerpán.

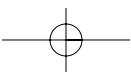
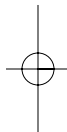
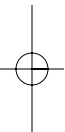
Odkrytí forem hospodářské skutečnosti, i když vzniklo z vůle poznat podstatu věci, je zároveň *předpokladem pro nalézání hospodářskopoliticky použitelných forem řádu*. V návaznosti na hospodářskou morfologii můžeme vytvořit myšlenkový nástroj, jenž nám dovolí exaktně zjistit, které formy hospodářských řádů byly realizovány od industriální revoluce, jak v nich probíhalo řízení každodenního hospodářského procesu a jak působilo na jiné lidské řády. Snad se tímto způsobem podaří nalézt hledané, použitelné formy hospodářského řádu.

Naše otázka se úplně liší od té, jež je dnes obvyklá. Dnes nejčastěji padá otázka: Kam zavádí nevyhnutelný dějinný vývoj hospodářskou politiku? Kdo se takto táže, předpokládá nevyhnutelnost vývoje dějin a hospodářské politiky. Před zkoumáním skutečnosti dává přednost náročné formuli. Hospodářská skutečnost se posuzuje jen za tím účelem a bere se jen do té míry na vědomí, pokud zdánlivě potvrzuje formuli o nevyhnutelném vývoji například „kapitalismu“.⁸

⁷ Pozn. autora.: „Otevřené a uzavřené tržní formy.“ Z této poznámky lze soudit, že autor chtěl zde pojednat ještě o otázce otevřených a uzavřených trhů. K tomu viz: W. Eucken, Grundlagen, 6. vydání, str. 91 ad.

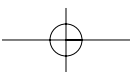
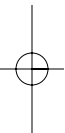
⁸ Ke kritice této formulace: kapitoly XII až XV.

Na rozdíl od toho je nezbytné nezkresleně uplatnit zkušenost. Musíme se vyhnout takovým formulacím, a prostě se ptát na formy řádu, které byly od počátků industrializace umožněny anebo vytvářeny hospodářskou politikou a musíme zodpovědět další otázku: Jaké důsledky mělo jejich uskutečňování, jak se tedy osvědčily?

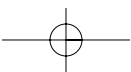
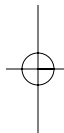
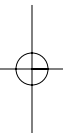

K N I H A D R U H Á

Zkušenost a kritika

Snad bude účelné rozdělit hospodářskou politiku industriálního věku na dvě období. Na dlouhou epochu „politiky *laissez faire*“ a následnou kratší epochu „hospodářskopolitických experimentů“. Obě epochy nabízejí přímo velkolepou možnost získat hospodářskopolitickou zkušenost o problémech, pokusech o jejich řešení a o jejich úspěších i prohrách.

I V . K A P I T O L A

Hospodářská politika laissez faire

I. Její učení

1. V čem spočívala hospodářská politika *laissez faire*? Odpověď zní většinou takto: Byla to doba „hospodářství bez vměšování státu“.

Letmý pohled na dějinnou skutečnost by nám mohl ukázat, že tato odpověď je mylná. Právě v této době vytvořil stát přísné vlastnické, smluvní, společenské, patentové aj. právo. Podniky a domácnosti se dennodenně pohybovaly v rámci státem stanovených právních norem, ať již kupovaly nebo prodávaly, braly si úvěr či uskutečňovaly jinou hospodářskou činnost. Jak tu lze hovořit o „hospodářství bez vměšování státu“?

Čím tedy byla ve skutečnosti politika *laissez faire*? V této době si státy samy stanovovaly řád nebo ústavu, aby vytvořily funkční státní aparát a chránily svobodu jednotlivce. Obsáhlou kodifikací vytvářely rovněž právní řády. Tím bylo celkově rozhodnuto o hospodářském řádu. Kontrola hospodářského řádu ve smyslu obecného rozhodnutí o něm se nepovažovala za zvláštní úkol státu. Panovalo přesvědčení, že se dostatečný hospodářský řád v rámci práva vyvine spontánně. Hospodářská politika *laissez faire* se zakládala na přesvědčení, že použitelné formy, tedy celkem účelný hospodářský řád, se bude rozvíjet zdola sám od sebe spontánně, bude-li svoboda a bude-li zachován princip práva. Jen na ojedinelých místech, jako u ce-

Walter Eucken

dulových bank, byla snaha určité části hospodářského řádu zformovat. Jinak stát ale vcelku ponechával na soukromnickích formy, jakými se hospodařilo. Zrušení nespočetných regulací, cenových předpisů, zákazů, povinných svazů atd., jež přežívaly ze středověku a z dob merkantilismu, se uskutečnilo v přesvědčení, že svoboda poskytuje mnohem lepší řád, než tomu bylo dosud. Panovalo přesvědčení, že byl konečně objeven a že je uskutečňován jediné správný, přirozený, božský řád, a to řád, v němž zákony dokonalé konkurence ovládají výrobu a rozdělování. Když se například odstranily zakazy vývozu a dovozu a snížila nebo zrušila cla, stalo se tak proto, aby se špatné řády mezinárodního obchodu nahradily řádem lepším, kde budou toky zboží řízeny konkurenčními cenami. Síly a logika, jež vložil Bůh do věcí a také do hospodářství, měly dojít uplatnění. Ovšem později, v 19. století, vyprchalo toto metafyzické zdůvodnění, které zmíněným idejím propůjčovalo velkou průraznost.⁹

2. Politika *laissez faire* vládla v podstatě více než sto let. Obecně řečeno, je to hospodářská politika 19. století; přesněji od počátku velkých reforem na začátku a v polovině 19. století až do roku 1914. Jak je ovšem známo, uskutečnila hospodářská politika koncem sedmdesátých let minulého století obrát k intervencionismu, například v obchodní politice zavedením ochranných cel. S intervencionismem již byl zahájen odklon od politiky *laissez faire* a připravován přechod k epoše hospodářskopolitických experimentů. Avšak intervencionismus neznamenal zásadní odklon od politiky, která přenechávala utváření hospodářského řádu soukromníkům. Zasahoval do průběhu hospodářského procesu na jednotlivých místech. Tím ovlivňoval nepřímo také formy, v nichž se hospodařilo, například

⁹ Zásada *laissez faire* byla zastávána jako obecný princip lidského jednání již Montaignem. Již ve svých *Essays* (1580) varuje, aby se nezasahovalo do veškerého dění, ale aby se nechalo volné pole přírodě. „Rozumí svému řemeslu lépe než my.“ „Laissez faire un peu la nature“ (viz R. Eucken, *Die Lebensanschauungen der großen Denker*, 20. vydání 1950, str. 321). – K vývoji hospodářskopolitických maxim A. Oncken, „*Laissez-Faire*“, 1886; A. Rüstow, *Das Versagen des Wirtschaftsliberalismus*, 1945; J. M. Keynes, „*Das Ende des Laissez-Faire*“, 1926. Keynes již ovšem základní myšlenku této hospodářské politiky v jejím principiálním významu nechápal.

právě celní politikou. Šlo však jen o izolované zásahy. Nehledala se zásadní přeměna hospodářského řádu. Nemusíme tedy zvláště charakterizovat intervencionistickou hospodářskou politiku.¹⁰

Úspěchy hospodářské politiky 19. a počínajícího 20. století byly významné. V té době se v Evropě prosazovala industrializace a zásobování více než dvojnásobného počtu obyvatel statky se pozvedlo na předtím nevídanou úroveň. Zároveň se však ukázaly nedostatky. Připomeňme jen krize a sociální napětí.

Kritiku této hospodářské politiky si ovšem velmi usnadňujeme. Například se traduje, co způsobil „raný kapitalismus“ nebo „liberální kapitalismus“ anebo „manchesterská škola“. Jak tento netvor sice postavil velké továrny, ale uvrhl lidi do neštěstí. Často se opakuje kritika vyslovená saintsimonisty nebo Sismondim či Marxem. Avšak tato je zastaralá, pracuje s výsledky pozorování z raného období industrializace a nezná další vývoj; rovněž nezná tržní formy a peněžní systémy, bez nichž se jejich kritika mívá účinkem.

Přívrženci této politiky naproti tomu poukazují na její velké úspěchy. A tak stojí proti sobě dvě strany. Jedna v ní vidí dílo dáblů, druhá ztracený ráj. Ani jedním způsobem ale nelze získat hospodářskopolitickou zkušenost.

3. Zpětně můžeme konstatovat, že hospodářská politika měla v hospodářských dějinách dvě významné funkce.

Koncipována a v podstatných částech prosazena v 18. a počátkem 19. století, industrializaci nikoliv následovala, nýbrž ji umožnila. Ideoví tvůrci systému hospodářské politiky, jako například Adam Smith, industrializaci nechtěli. Fakticky však vytvořila politika živnostenské svobody, osvobození sedláků, volného obchodu a volného pohybu osob předpoklady pro vznik a šíření moderního průmyslu.¹¹ Avšak jakmile se industrializace prosadila, převzala liberální hospodářská politika nový úkol, a to úkol zave-

¹⁰ Viz W. Röpke, *Staatsinterventionismus, Handw. d. Staatsw.*, 4. vydání, doplňkový sv. 1929; L. v. Mises, *Kritik des Interventionismus*, 1929; M. St. Braun, *Theorie der staatlichen Wirtschaftspolitik*, 1929.

¹¹ Viz G. von Schulze-Gaevernitz, *Die industrielle Revolution*, *Archiv f. Sozialwiss.* 66. sv., 1931; W. Hofmann, *Stadien und Typen der Industrialisierung*, 1931; H. Dietzel, *Technischer Fortschritt und Freiheit der Wirtschaft*, 1922.

Walter Eucken

dení řádu do průmyslové ekonomiky. Toto byla, viděno historicky, její druhá velká funkce, kterou realizovala po mnoho desetiletí v Anglii, Německu, Francii, Spojených Státech a mnoha jiných zemích. Tato funkce je důležitá pro současný problém hospodářskopolitického řádu. *Hospodářská politika laissez faire byla pokusem řešit problém hospodářského řádu tržními metodami.*

4. Stejně jako každou jinou hospodářskou politiku, můžeme i tuto správně zhodnotit jen tehdy, vyjdeme-li z faktů, tedy z konkrétních událostí v podnicích a domácnostech. Jelikož se v jednotlivém podniku a v jednotlivé domácnosti odehrává jen velmi malá část celkového hospodářského procesu, je, jak jsme konstatovali, vzájemné sladování plánů a dějů ve všech podnicích a domácnostech rozhodujícím hospodářskopolitickým problémem. V hospodářských rádech tržního typu závisí, jak rovněž víme, toto sladování neboli tato koordinace na druhu peněz, s nimiž vstupují podniky a domácnosti do vzájemných vztahů a na realizovaných tržních formách. Již proto musí ztroskotat všechny pokusy hodit tento typ hospodářských řádů do jednoho pytle a posuzovat jej globálně. V hospodářském řádu země A může obíhat v roli peněz nějaké zboží a mohou být realizovány přibližně rovnými díly dokonalá konkurence, monopol nabídky a oligopol nabídky. V zemi B mohou vznikat peníze například poskytováním úvěru a zcela převažují konkurenční trhy. Podstatné je, že se v obou zemích uskutečňuje koordinace domácností a podniků naprosto různě, že je tedy systém řízení jiný a výroba a rozdělování se od sebe liší. Kritická analýza se tedy musí zaměřit na tržní formy a peněžní systémy, jež byly realizovány.

5. Z hlediska ekonomického byly obě základní myšlenky politiky *laissez faire* tyto: Spotřebitelé měli mít vládu nad každodenním hospodářským procesem a tento měl být současně řízen koordinací nezávisle plánujících jednotlivých subjektů, tj. domácností a podniků, prostřednictvím cenového automatismu. „Účelem a cílem veškeré výroby je spotřeba“ řekl A. Smith a „zájmů výrobců se má dbát potud, pokud to vyžadují zájmy spotřebitele. Správnost této poučky je tak zřejmá, že by bylo nesmyslné chtít ji dokazovat.“¹² Avšak ceny, jež se tvoří na volných trzích, mají být a budou

konkurenčními cenami a umožní, aby zaměření výroby bylo určováno exaktně do nejmenších podrobností, aby se potřeby uspokojovaly optimálně a aby byla současně poskytnuta všem lidem dostatečná sféra svobody.

Je otázkou, zda tato hospodářská politika skutečně dosáhla toho, co bylo záměrem: koordinace všech svobodných domácností a podniků při smysluplném zaměření na optimální zásobování spotřebním zbožím, rozvoj výrobních sil a dosažení všeobecné rovnováhy. Dále je otázkou, jak se osvědčily formy hospodářského řádu, pokud jde o sociální otázku, v souvislosti s jinými řády a při zajišťování lidské svobody. Odpověď má více než historický význam. Problémy řádu, jež byly nastoleny hospodářskou politikou minulosti, jsou univerzálními problémy, které mají trvalý význam, dnes se však staly faktickým vývojem zvláště aktuálními. Stačí uvést jen problém monopolu anebo zásobování penězi poskytováním úvěru.

Naše diskuse, která vychází z historických skutečností, má tedy zásadní charakter.

II. Tržní formy – problém monopolu

A. Řízení hospodářského procesu

1. Sklon k vytvoření monopolů

Hospodářská politika *laissez faire* se původně zakládala na přesvědčení, že při jejím uplatňování vznikne všude konkurence, že se pracovní síly a toky statků smysluplně rozdělí do podniků a domácností a že potřeby budou optimálně kryty.

Ukázalo se však, že mnohdy byly realizovány jiné tržní formy, zvláště když tato hospodářská politika umožnila svobodu fúzí a od-

¹² A. Smith, *Wealth of Nations*, George Routledge & Sons, London, 1908, 4. kniha, kapitola 8. [Česky: *Bohatství národů*, Liberální institut, 2001.]

Walter Eucken

stranění konkurence. Vznikaly monopoly zaměstnavatelů na mnoha místních trzích práce, monopoly anebo oligopoly na četných místních trzích zboží a kartely se širokým okruhem působnosti. Liberální hospodářští politikové namítají, že monopoly vznikly teprve po konci sedmdesátých let, když již upadala politika *laissez faire* a šířil se intervencionismus. Kartely vznikly například v důsledku protekcionistické obchodní politiky. Nemají však pravdu. Intervencionistická politika, například celní politika, zajisté silně podporovala tvorbu monopolů anebo oligopolů. Kartely a monopolní či oligopolní postavení železnic anebo cementáren, strojíren či železáren ale existovaly již dříve a zásobovaly místní trh.

Také v jiných odvětvích, například v německých uhelných dolech, vznikaly od konce minulého století pevně svázané kartely, ačkoliv nebyly chráněny clem. A monopoly poptávky na trzích práce podstatně přispěly ke vzniku sociální otázky.

Nabízející a poptávající se vždy snaží, kdekoliv je to možné, vyhnout konkurenci a získat či udržet si monopolní postavení. Všude a ve všech dobách se projevuje výrazná tendence k odstranění konkurence a získání monopolního postavení. Každý hledá možnosti, jak se stát monopolistou. Proč by si měli tři pekaři ve městě třináctého století konkurovat? Domluví se a vytvoří monopol a navíc se snaží chránit se před další konkurencí. Tak to bylo kdysi, tak je tomu dnes a tak tomu bude i v budoucnu. Zaměstnavatelé na trhu práce, nabízející a poptávající na trzích zboží či dělníci usilují o monopolní postavení. *Univerzálně existuje „sklon k tvorbě monopolu“, skutečnost, s níž musí počítat veškerá hospodářská politika.* Tak tomu bylo i v období liberální hospodářské politiky.

Na tehdejší realitě lze tedy poznat, jak působí uskutečnění jiných tržních forem na hospodářský proces.

2. Monopoly a dílčí monopoly – kriteria

a) Odpor Charlese Fouriera, jednoho z nejstarších kritiků liberální hospodářské politiky, byl mj. vyvolán tím, že během hladomoru dostal jako zaměstnanec obchodní firmy za úkol vysypat rý-

ži do moře. Takové ničení zásob najdeme nezdávka tam, kde trh ovládají monopoly anebo dílčí monopoly. Abychom uvedli jen několik příkladů, týká se to například koření, pšenice, kávy. Ovšem nedělo se tak jen v období liberální hospodářské politiky, ale právě také v období merkantilismu, kdy například Východoindická společnost často prikazovala ničit zásoby.

Jak k tomu dochází, ukážeme na jednoduchém příkladu. Monopolní vedení disponuje zásobou 2 miliónů pytlů kávy, jež chce prodat do příští úrody. Při průzkumu trhu se ukáže, že se při různých cenách může počítat s následujícím odbytem:

Cena za 1 pytel v markách	Odbyt v miliónech pytlů	Celkové příjmy v miliónech marek
100	1	100
90	1,2	108
80	1,5	120
70	1,9	133
60	2	120

Nejvyššího čistého příjmu je dosaženo při ceně 70 marek a odbytu 1,9 pytlů. Pro monopolistu je tedy výhodné zničit 100 000 pytlů kávy, jak se také v takových případech mnohokrát stalo. Zda skutečně dojde ke zničení, závisí na velikosti úrody a pružnosti poptávky, jak vidíme z uvedeného příkladu.

Lze opáčit, že monopolní vedení tak jednat *nemusí*. Mohlo by například stanovit cenu 60 marek, vyhnout se tak zničení zásob a zásobovat trh optimálně. Námitka je správná. Bude-li jednat podle „zásady optimálního zásobování“, musí snížit cenu na 60 marek. Pokud však usiluje o „nejvyšší možný čistý příjem“, rozhodne se zásoby zničit. Může také zvolit cenu mezi 60 a 70 markami, přičemž by se potom zničila menší část zásoby. Anebo může při posunu poptávky držet ceny, tj. nepřizpůsobovat se změněné poptávce. Vidíme tedy, že cena a prodané množství nejsou zcela

Walter Eucken

pevně určeny a závisí v jistých mezích na libovůli monopolisty. Zároveň se však ukazuje, jak dochází k ničení zásob.

Tento velmi jednoduchý příklad, který opomíjí všechny komplikace, například cenovou diferenciaci, nechť postačí k vysvětlení případu, kdy danou zásobou disponuje podnik, jenž má monopol nabídky.

Výsledek je důležitý pro hospodářskou politiku. Odhlédneme-li od mezního případu, kdy monopolista stanoví cenu na 60 marek, neukazují ceny přesně na vzácnost; a ta se jeví větší, než doopravdy je. Ničí se tudíž statky, které by mohly uspokojovat potřeby. V případě volné konkurence by byly beze zbytku použity k zásobování. Poskytuje-li však hospodářská politika jednotlivým podnikům a domácnostem svobodu plánovat a jednat, činí tak, protože předpokládá, že plány a činnost jednotlivých podniků a domácností se budou navzájem rozumně koordinovat cenami a že všechny dohromady slouží zásobování spotřebitelů. Jednotlivý podnik má usilovat o rentabilitu. To, že přitom slouží celkovému zájmu, aniž by o tom měl sám přehled, je věcí cenového systému, jímž se řídí jeho kalkulace. Jednotliví vedoucí podniku nemohou sami vědět, které statky jsou pro spotřebitele užitečnější než jiné. Vedoucí továrny na obuv například neví, zda to bude pánská, dámská, anebo dětská obuv. Cenovým mechanismem se má pobízet každý jednotlivý podnik, aby včas dodával správné výrobky. V cenovém systému jde o uplatnění myšlenky a nápadu. Své funkce mají v tomto systému řízení také zisk a ztráta.

Avšak, jak ukazuje příklad kávového monopolu, v případě monopolní nabídky dané zásoby se může projevit diskrepance mezi rentabilitou a zájmem ostatních hospodářských jednotek. V daném případě selhává celohospodářský systém řízení. Kalkulace rentability monopolisty nevede nutně k nejlepšímu možnému zásobování trhu. Potud je tedy mechanismus řízení vadný. Za druhé: Spotřebitelé zde neurčují hospodářský proces, jak to měla v úmyslu liberální hospodářská politika. Naopak, monopolista může spotřebitele o část stávající zásoby připravit.

Již z tohoto případu vyplývá, že monopolista ví, že může určit cenu anebo že na jeho nabídce závisí tvorba cen na trhu. Kávový monopolista ví, že cena kávy poklesne, když nabídne větší množství kávy. Z toho vyplývá tržní strategie monopolisty. Zcela jinak je tomu, když na trhu současně nabízí kávu mnoho obchodníků; každý z nich pokrývá jen malou část poptávky a každá firma považuje cenu kávy za danou veličinu, která je nezávislá na její vlastní nabídce. V tomto případě existuje na straně nabídky konkurence, která se postará o to, že každý musí prodávat za cenu 60 marek a že nezbyde ani jeden pytel, který by se mohl hodit do moře.

b) Tento rozdíl je důležitý i pro pochopení druhého případu, když totiž monopolista nedodává z dané zásoby, ale vyrábí průběžně pomocí daného výrobního aparátu, tedy když nabízí „z běžné produkce“, jako například plynárna nějakého města, železnice, farmaceutický podnik, jehož léky mají monopolní postavení, anebo kolektivně-monopolní železářský syndikát, do něhož se spojilo několik hutí.

Výrobní náklady získají rozhodující význam pro plánování a jednání monopolisty. To ví každý vedoucí podniku. V této souvislosti je podstatné, abychom si uvědomili, jakou funkci vůbec kalkulace pro řízení celkového procesu má.¹³

Jak tedy ovlivňuje monopol nabídky řízení hospodářského procesu, je-li dán určitý výrobní aparát?¹⁴ Problém se jeví různě podle

¹³ O principu nákladů a pojmu „mezní náklady“ viz dále str. (230). Rozhodujícím kritériem pro optimální zásobování statky je kalkulace mezních nákladů, a to i tehdy, není-li hospodářský proces ani tak zaměřen na uspokojování potřeb spotřebitelů, jako na investiční plány ústředních úřadů, tedy i tehdy, když se neuplatňuje systém koordinace, ale systém subordinace. V následujícím výkladu vycházíme nejdříve od určitého rozdělování důchodů. Později budeme diskutovat i o tomto předpokladu.

¹⁴ K tomu A. Cournot, *Untersuchungen über die mathematischen Grundlagen der Theorie des Reichtums*, 1838, něm. vydání 1924; H. v. Stackelberg, *Grundlagen der theoretischen Volkswirtschaftslehre*, 1948, str. 185 ad.; E. Schneider, *Reine Theoriemonopolistischer Wirtschaftsformen*, 1932 und *Einführung in die Wirtschaftstheorie*, 1949, str. 242 ad.; F. Klebs, *Kartellformen und Preisbildung*, 1939; L. Miksch, *Zur Theorie des Gleichgewichts*, *Ordo*, Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft, 1948, I.

Walter Eucken

toho, zda jde o jednotlivého monopolistu anebo o kolektivní monopol, tedy například o monopolní železnici nebo o kartel porcelánového průmyslu.

Jednotlivý monopol, jehož analýze dává věda přednost, dosahuje maximum čistých příjmů, když se mezní náklady kryjí s mezními výnosy, tedy tam, kde jsou mezní náklady menší než cena. Monopolní továrna na sacharin neprodukuje tolik sacharinu, aby se náklady na poslední jednotku rovnaly ceně. Neboť, na rozdíl od nabízejícího v konkurenci, přihlédne jakožto monopolista k reakci poptávajících na svou nabídku. Nevyplácí se tedy zvětšovat nabídku natolik, aby cena sacharinu narazila na mezní náklady.

Často se říká, že na trhu, kde je monopol nabídky, existuje rovnováha. To je pravda jen v omezené míře. Železnice, plynárna, továrna na sacharin atd. nabízejí sice tolik, aby každý poptávající, který může a chce zaplatit monopolní cenu, byl schopen své zboží přepravit po železnici anebo nakoupit plyn či sacharin. Potud existuje „monopolní rovnováha“, „kvazi-rovnováha“. Je však třeba připomenout dva momenty: Tato monopolní kvazi-rovnováha není jednoznačně určena. Monopolista může totiž snížit cenu, a tím lépe zásobovat obyvatelstvo. Potom se sníží rozdíl mezi mezními náklady a cenou, až by zmizel úplně při dosažení bodu optimálního zásobování. Není tedy jisté, kde se ustálí kvazi-rovnováha a jak velké bude zásobování plynem, sacharinem atd. Důležitější je druhý moment. Dokud existuje rozdíl mezi cenou a mezními náklady, je všeobecná rovnováha národního hospodářství porušena. Výrobní aparát země se v provozech, které mají monopol nabídky, nevyužívá optimálně. Není tam nasměrováno tolik pracovních sil a surovin, kolik je třeba, aby se úplně překonala vzácnost. Vzájemné sladování různých výrobních odvětví se tu neuskutečňuje dostatečně. Právě chybějící realizace principu mezních nákladů ukazuje, že tyto monopoly zabraňují tomu, aby se projevila tendence hospodářského procesu k všeobecné rovnováze. Kalkulace firem rovněž neplní celohospodářskou funkci, o níž byla řeč.

Jiný je vliv *kolektivního monopolu* na řízení hospodářského procesu. Tak například v určité zemi uzavře sedmdesát dosud si na

vzájem konkurujících továren na žiletky prostý cenový kartel a zvýší cenu o 10 %. Jelikož jednotlivé továrny jednájí stejně jako předtím podle principu mezních nákladů, zvýší výrobu žiletek. Avšak zvýšená cena budí zdání, že vzácnost žiletek je větší, než tomu je ve skutečnosti. Zde cena jako ukazatel vzácnosti selhává. Není splněna druhá podmínka, aby byl princip mezních nákladů „plně“ uskutečněn. Trh není v rovnováze; vyrábí se relativně příliš mnoho.

Tento druh kolektivního monopolu byl od poloviny 19. století realizován v tisících případech. Jsou to prosté cenové kartely. Jejich zvláštní nerovnováha vysvětluje jejich osudy: rychle se rozpadaly anebo se přeměňovaly v jiné kartelové formy. Zřídka však byly stále a plně funkční. Firmy se často zbavovaly své produkce pod cenou, tedy porušením kartelové smlouvy. Anebo se osvobodily tím, že vystoupily z kartelu, aby mohly své zásoby prodat. K opačnému vývoji došlo, pokud byl učiněn pokus omezit výrobu jednotlivých firem, tedy pokus přizpůsobit ji zvýšené ceně. Pak se cenové kartely transformovaly v regionální kartely nebo množstevní kartely anebo v syndikáty. Vytvářením takzvaných vyšších kartelových forem se zabránilo tomu, aby firmy vyráběly podle principu mezních nákladů. Syndikát má přimět své členy, aby se chovali tak, jakoby existoval jednotlivý monopol. Připomeňme si třeba syndikáty německých uhelných dolů anebo železářského průmyslu. Dosáhne se tím sice částečné monopolní rovnováhy, ale všeobecná rovnováha je trvale narušena.

c) V každém podniku je třeba řešit tři navzájem se prolínající otázky. Jak mám naložit s existující zásobou pšenice, hrachu, ječmene, které jsem sklídl dříve? Které plodiny a kolik jich mám vyrobit letos? Tak se táže vedoucí velkostatku a pokouší se odpovědět svými hospodářskými plány a jejich prováděním. A třetí otázka: má se změnit výrobní aparát, stáje, stodoly atd.? To je problém investic. Tkalcovna anebo strojírenský podnik musí obdobně jako velkostatek neustále rozhodovat o tom, jak má být použito zboží, které vyprodukovaly dříve a které mají na skladě, co se má produkovat v současnosti a konečně zda mají změnit, zvětšit nebo

Walter Eucken

zmenšit svůj výrobní aparát. Pro zásobování je nezbytné, aby veškerá rozhodnutí (i o investicích) byla navzájem správně koordinována.

Jak jsme ukázali, řeší se otázka použití „daných zásob“ a otázka „běžné produkce“ v rámci různých tržních forem různě. To platí i pro třetí otázku. Jak ovlivňují tržní formy investice a koordinaci investic? Teď si neklademe otázku, proč uhelný důl disponuje „danými zásobami“ tak či onak anebo proč těží denně určité množství uhlí v „běžné produkci“, ale ptáme se, proč hloubí nový důl nebo staví koksovnu. Úplná analýza by ukázala, že se uhelný důl chová různě podle toho, zda je v konkurenci s mnoha jinými doly nebo v oligopolním boji či v nestabilní oligopolní rovnováze anebo zda má dílčí monopol anebo zda je členem nějakého syndikátu. I zde se budeme zabývat otázkou, jak se chová monopolista v porovnání s nabízejícím v konkurenci.

Je známo mnoho případů, kdy monopolista neinvestuje, protože není konkurencí nucen racionalizovat: železnice se zcela zastaralým vozovým parkem, chemička se zařízením pocházejícím ze starých dob, které by bylo dávno vyměněno, kdyby ji tlačila konkurence. V těchto případech se investuje relativně příliš málo a kombinace výrobních prostředků není optimální, neodpovídá současným technickým znalostem. To znamená, že monopol je příčinou parciálního podinvestování.

Avšak monopolista *nemusí* jednat tímto způsobem. Může jednat opačně. Namísto aby vyplácel monopolní zisk, může jej investovat. Existují železnice, které bez nebezpečí předimenzují investice. Monopolistovi se podařilo zmobilizovat relativně velkou část kapitálu za účelem investování, neboť pro něho jako pro monopolistu je riziko relativně malé. Elektrifikace dráhy se uskuteční snáze, má-li monopol, než kdyby musela počítat s konkurencí říční plavby anebo motorových vozidel. Také banky a jiní poskytovatelé úvěru poskytují monopolům úvěr přednostně právě proto, že pracují s menším rizikem. Teď tedy nastane opačná situace. Z kapitálu celého hospodářství se investuje příliš mnoho do železničních vagonů a jejich vybavení, do elektrifikace drah, do rozšíření ce-

mentáren atd., zatímco jiné investice, které uspokojují naléhavější potřeby spotřebitelů, například bytová výstavba, se neuskuteční.

Kolektivní monopol vykazoval a vyazuje také při řízení investic zvláštní rysy. V boji o kvóty členové syndikátu jak známo často investují nikoliv proto, aby se použilo k výrobě, ale aby se vybojovala anebo udržela větší kvóta. Vezměme třeba vývoj německého draselného průmyslu po založení draselného syndikátu. Vidíme zde ostatně, že se syndikátům zpravidla nedaří trvale provádět tutéž politiku jako jednotlivému monopolistovi.

Každá investice vyvolává komplementární investice. Například v malém uzavřeném soběstačném hospodářství přijde vedoucí sotva na myšlenku vystavět větší chlév, nebude-li k tomu motivován zamýšleným rozšířením počtu dobytka. A když staví chlév, postará se zároveň, aby *proporcionálně* zvýšil počet vozů, výrobu krmiva atd. Investice by jinak sotva měla nějaký smysl. Již v tomto malém hospodářství je třeba provést řadu obtížných hodnocení a plánů, aby se zvýšení stavu dobytka, osevu krmiva a rozšíření chlévů provedlo tak, aby investice byly navzájem sladěny, tj. aby se prováděly ve vzájemné rovnováze. V moderním hospodářství je však správný výběr a zajištění proporcionality nesčetných různorodých možných investic podstatně obtížnější. Každá investice, například v uhelném dole anebo v papírně, vyvolá komplementární investice do výroby výrobních prostředků a zpracování výrobků.

Jak známo, cenový a úrokový mechanismus rozděluje kapitál do jednotlivých podniků a uskutečňuje jednotlivé investiční záměry, tedy má provést výběr. Existují-li však monopoly, nemůže se tento mechanismus řízení dostatečně projevit. V rámci monopolu (a oligopolu) rozhoduje do jisté míry náhoda, zda a kolik se bude investovat. Do monopolizovaných podniků může přijít příliš málo nebo příliš mnoho kapitálu. *Jedna* monopolní plynárna možná zachová staré zařízení, *druhá* jej radikálně obnoví a investuje velký kapitál. Do určité míry je to náhoda, závislost na osobním postoji vedení. Přijme-li monopolní železniční správa rozsáhlé úvěry, aby elektrifikovala některé trati, může se stát, že tento kapitál použije

Walter Eucken

chybně; dal by se možná investovat mnohem lépe do výstavby silnic anebo do strojíren či tkalcoven. Je ale také možné, že tato elektrifikace byla provedena příliš pozdě a měla se provést s ohledem na možnosti zásobování elektrinou mnohem dříve. U monopolu nelze rozeznat, zda jde o první, či druhý případ. Mechanismus řízení kapitálového toku je nespolehlivý. Podobá se volantu motorového vozidla, který má vůli. Náhoda rozhoduje o tom, zda se výrobní aparát monopolisty na straně nabídky zařadí do systému rovnováhy investic.

Monopolní podniky často investují relativně mnoho, jsou schopny rychle obnovit svůj výrobní aparát a přizpůsobit jej nejnovějšímu stavu technických znalostí. Tato odpozorovaná zkušenost svedla některé autory, například Schumpetera, k tomu, že monopol nabídky začali považovat za hospodářsky nadřazenou tržní formu. Ze stejného důvodu se i technici často přiklánějí k pozitivnímu hodnocení monopolu. Monopolní firma vyrábějící obuvnické stroje může používat svůj monopolní zisk k investicím, ke stálému zlepšování svého strojového parku. Silou svého monopolního postavení je schopna přinutit továrny na obuv a konec konců i kupující, aby v monopolně zvýšené ceně bot dali k dispozici částku, kterou tato firma investuje. „Vynucené úspory“, správněji řečeno „nucené zřeknutí se spotřeby“, nepůsobuje jen moderní úvěrový aparát, ale i monopoly. (Přitom by se dalo ukázat, že tento monopoly vynucený proces úspor se v různých tržních formách uskutečňuje různým způsobem.) Ten, kdo kupuje boty, tedy spotřebitel, je přinucen k omezení své spotřeby, tj. musí se také v jistém rozsahu zříci spotřeby výrobních prostředků, které vyrábějí například textilní zboží, byty atd. Na úkor jiných výrobních odvětví je kapitálový tok odveden přednostně do výroby obuvnických strojů. Rychlá obnova technického zařízení této firmy na obuvnické stroje bude možná technicky zajímavá. Ekonomicky však jde o to překonat vzácnost všech statků ve správných proporcích. Firmě se sice díky jejímu monopolnímu postavení podaří získat více kapitálu a učinit tuto víceinvestici rentabilní. Kdyby neměla monopol, investovala by méně, strojo-

vý park by byl obnoven pomaleji, ale jiná výrobní odvětví by disponovala větším množstvím výrobních prostředků a, což je konec konců rozhodující, zásobování spotřebními statky by bylo celkově lepší. Obdiv pro technický aparát monopolisty postrádá tedy ekonomický smysl.

d) Na tomto místě je třeba vrátit se k monopolní nabídce běžné produkce, neboť je nutno dosavadní závěry doplnit. Vzhledem k tomu, že výstavba výrobního aparátu postrádá v případě monopolu spolehlivé řízení, nemusí ani náklady, s nimiž monopolista počítá u běžné produkce, správně vyjadřovat vzácnost výrobních prostředků (str. 88). Továrna na výrobu sacharinu, o níž jsme hovořili, plynárna, železnice atd. mohou coby monopolisté vynakládat příliš mnoho prostředků právě proto, že jejich výrobní aparát neodpovídá relacím vzácnosti a je například příliš primitivní, nebo naopak příliš luxusní.

Tato fakta mají pro vysvětlení skutečnosti a také pro hospodářskou politiku značný dosah. Na křivky nákladů v případech monopolu a konkurence by se nemělo pohlížet jako na stejnorodé. Průběh nákladů v monopolní továrně na sacharin je pravděpodobně jiný než v továrnách na sacharin, které nabízejí své výrobky v konkurenčním prostředí. Toho by si měla také povšimnout ekonomická teorie při porovnávání celkových, mezních a průměrných nákladů a mezních výnosů.

Tato fakta mají rovněž velký hospodářskopolitický význam. V tomto případě naráží kontrola monopolu na svou nejtěžší překážku. Nesmí totiž bez dalšího vycházet z nákladů monopolisty. Tyto náklady jsou pravděpodobně „chybné“, což znamená, že neodpovídají faktickým relacím vzácnosti. To platí pro individuální i kolektivní monopoly, tedy například pro monopolní ocelárnu, ale také pro syndikát oceláren, jehož členové dospěli v boji o kvóty k nesprávným nákladům.

e) Kdybychom pozorovali nějaký stát z ptáčích perspektivy, tedy viděli jevy takřikajíc makroekonomicky, ukázalo by se, že denodenně plynou stávající zásoby pšenice, železa, kůže, chleba a jiných spotřebních statků a výrobních prostředků po částech do jednotli-

Walter Eucken

vých podniků a domácností. Současně s tím se dennodenně vyrábí v železárnách, továrnách na obuv, zemědělských statcích, pekárnách a ve všech ostatních provozech země, kde je využíván daný výrobní aparát. Zároveň se pomalu, avšak při déletrvajícím pozorování zřetelně mění celý výrobní aparát země. Vznikají železárny, chemické továrny, budovy atd. Na základě nesčetných plánů a činností mnoha podniků a domácností se v řádech tržního typu zvládají tyto trojí úkoly hospodářského řízení ve vzájemné provázanosti. Každá domácnost a každý podnik je řeší samostatně. Jejich koordinace je úkolem cenového systému. Ukazuje se však, že v důsledku existence monopolů se tato koordinace plánů a činností všech podniků a domácností při vytváření rovnovážného společenského hospodářského procesu narušuje, že se daří přibližovat všeobecné rovnováze jen náhodně, že se kalkulace jednotlivých hospodářských jednotek zkresluje a již se nezařazuje smysluplně do celkového procesu a že spotřebitelé jsou sesazováni z trůnu.

Tento výsledek je potvrzen i známou skutečností neměnnosti monopolních cen. V moderní industriální společnosti s rychlou změnou jejich dat se neustále mění stupně vzácnosti statků a pro přibližování se k všeobecné rovnováze je nezbytné přizpůsobování prostřednictvím neustálých cenových změn. Avšak monopolista se nemusí přizpůsobovat. Uvedeme příklad: Technický vynález a jeho využití umožňuje v monopolní elektrárně snížit tarify, což může být důležité pro další hospodářský rozvoj regionu. Monopolní elektrárna to ale nemusí udělat; ponechá tarify beze změny. Jistěže bude tato neměnnost cen v některých případech přerušena bojem mezi monopoly.

3. Boje mezi monopoly

a) Tři naftové koncerny nebo dvě železnice bojují proti sobě, částečně monopolní cementový syndikát bojuje proti outsiderům, kteří žili dosud ve stínu syndikátu. Syndikát továren na hliník zabránil vzniku nového podniku tím, že ovlivňuje dodavatele strojů, poskytovatele úvěru a odběratele. To bylo několik příkladů „bojů mezi monopoly“. Boje mezi monopoly jsou nápadnými jevy

hospodářských dějin 19. a 20. století. Ovšem také starší hospodářské dějiny, například středověké, jsou plny takových bojů. Dnes, a dokonce již v 19. století však nabyly industrializací větších dimenzí. Jedním z nejdůležitějších prostředků boje mezi monopoly je *bojkot*. Bojkot dodavatelů materiálu, dodavatelských a odbytových cest, úvěru, odběratelů, kteří kupují od protivníka, patentů; stávka a výluka jsou rovněž bojkoty. Mírnějšími formami bojkotu jsou exkluzivní smlouvy a věrnostní slevy, které propadnou, koupí-li odběratel od jiného dodavatele. Také plánovitě cenové podbízení, predátorské ceny, je silnou zbraní v boji monopolů. Již v roce 1912 Kestner názorně vylíčil monopolní boje v Německu a americká literatura o trustech a jejich kritice oplývá líčením podobných jevů v Americe.¹⁵

Kdysi za časů Sismondihova a Marxe a částečně do počátku 20. století se věřilo, že takové boje jsou symptomy dokonalé konkurence. Opak je pravdou. Právě když mizí dokonalá konkurence, mohou vzniknout boje mezi monopoly. Nabízející ani poptávající v dokonalé konkurenci nejsou schopni ani ochotni určovat tržní strategii. Kdyby například nabízející provedl bojkot poptávajícího, škodil by jen sám sobě. V tom máme nyní jasno. Jinou otázku ale věda dosud dostatečně nevysvětlila. Morfologická analýza konkrétních bojů mezi monopoly by totiž ukázala, že se boje mezi monopoly v různých tržních formách, ve kterých se ve skutečnosti vyskytují, odehrávají různě. Vzájemný boj několika elektrárenských koncernů je veden jinak než boj koncernu chemického průmyslu, majícího dílčí monopol, proti malým outsiderům, a jinak je veden boj oboustranného monopolu železniční společnosti proti syndikátu podniků na výrobu vagónů. Chybí nám morfologické analýzy konkrétních bojů mezi monopoly.¹⁶

¹⁵ F. Kestner, *der Organisationszwang*, 1912, 2. vydání, zpracoval O. Lehnich, 1927; F. Böhm, *Wettbewerb und Monopolkampf*, 1933. – K teoretické analýze viz práce Miksche a Stackelberga (str. 87, pozn. 14).

¹⁶ K celé otázce: H. v. Stackelberg, *Marktform und Gleichgewicht*, 1934; H. Triffin, *Monopolistic Competition and General Equilibrium, Theory*, 1941; H. Möller, *Kalkulation, Absatzpolitik und Preisbildung*, 1941; E. Chamberlin, *Theory of Monopolistic Competition*, 3. vyd., 1938.

Walter Eucken

Již teď lze však konstatovat toto: Během bojů mezi monopoly je nejen zanedbáván princip nákladů, ale je navíc záměrně porušován s cílem poškodit protivníka tím, že mu bude vnucena vůle monopolu. Tak třeba, když cementový syndikát, jenž má dílčí monopol, v boji proti outsiderům omezí ceny tak, že pokrývají jen malou část nákladů, anebo když dvě námořní dopravní linky sníží své tarify na částku sotva stojící za zmínku.

Na jednotlivých trzích tyto boje monopolů netrvají dlouho. Nejčastěji končí vytvořením monopolů anebo nestabilní oligopolní rovnováhou. Boj cementového syndikátu končí přistoupením anebo skoupením outsiderů; plavební linky, které proti sobě bojovaly, se možná přechodně vrátí k bezesmluvní nestabilní rovnováze, dokud se později nerozhoří nový boj a nevznikne kartel anebo se jedna linka nestáhne ze sporné trati.

Ačkoliv boje mezi monopoly nepředstavují na jednotlivých trzích trvalý stav, jsou v celkovém hospodářství, s jeho desítkami tisíců trhů, trvalým jevem, pokud existují monopolní nebo oligopolní tržní formy. Znova a znova vznikají monopoly, které se brání proti hrozící konkurenci, anebo dílčí monopoly či oligopoly, které začnou bojovat navzájem. Tyto boje vedou k cenám, které neudávají stupeň vzácnosti statků, a tak omezují možnost působení cenového systému. I když nastane v takových tržních formách stav nestabilní rovnováhy, bude funkčnost cenového systému omezena. Oligopolní výrobci čerpadel drží například určité ceny, protože každá firma chce zabránit tomu, aby vyprovokovala snížením cen tržně strategickou reakci svých konkurentů. I potom je však nanejvýš nepravděpodobné, že jejich ceny budou odpovídat mezním nákladům.

b) Určité boje mezi monopoly, nikoliv všechny, sledují cíl „uzavřít“ trh. Jako příklad uveďme obranný boj monopolního hliníkového syndikátu proti pokusu nečlena založit novou válcovnu. Hrozba bojkoty dodavatelů strojů, bojkot úvěru atd. fakticky brání svobodě podnikání. Odstraněním mnohých zastaralých privilegií, soudních a donucovacích práv, cechů atd. chtěla liberální hospodářská politika vytvořit volné trhy, aby umožnila soutěž a výběr

podnikatelů podle jejich výkonnosti. Ale „protitržní chování“ způsobilo často neúčinnost legislativního uvolnění trhů a zabránilo výkonnostní soutěži.

c) Výkonnostní soutěž se často podobá běžeckým závodům. Současným úsilím všech se měl stupňovat výkon jednotlivce a o vítězi v cíli měli rozhodnout spotřebitelé. Výběr firem, jejich řídicích, technických a komerčních postupů se měl uskutečňovat v této výkonnostní soutěži. Zisk, ztráta, konkurs v ní měly mít svůj smysl. Rozhodnout mělo, jak se firma osvědčí při zásobování spotřebními statky.

V bojích mezi monopoly však nerozhodují výkony, ale síla stávající mocenské pozice. Tak například v oligopolním boji dvou plavebních linek rozhoduje velikost rezerv, na nichž závisí schopnost vydržet delší či kratší dobu predátorské ceny. A v boji tabákového koncernu majícího dílčí monopol proti výkonným menším firmám rovněž nerozhoduje výkonnostní soutěž, ale mocenská pozice koncernu, který operuje exkluzivními smlouvami s dodavatelem surového tabáku, a bojkoty obchodníků, kteří kupují cigarety od konkurentů. Boj mezi monopoly je nejen jiný než výkonnostní soutěž, ale přímo jí brání. Tento fakt má značný právně- a hospodářskopolitický význam. Liberální hospodářská politika 19. a počínajícího 20. století se tu ale dostala do rozporu. Otevřela cestu bojům monopolů a sama tak přispěla k potlačení výkonnostní soutěže, o kterou usilovala.

Platí zásada, že kdo umožní boje mezi monopoly, znemožní rozvoj výkonnostní soutěže. A naopak, kdo chce výkonnostní soutěž, nemůže souhlasit s boji mezi monopoly a umožňovat je.

d) Čím více se monopoly v některé zemi rozmnoží, tím větší vzniknou poruchy rovnováhy. Neboť čím je více monopolů, tím je větší pravděpodobnost, že se rozšíří tržní forma oboustranného monopolu.

Představme si hospodářství složené ze samých monopolů. Bylo by to hospodářství v naprosté nerovnováze. Všechny skupiny zemědělství, průmyslu atd. by navzájem zaujaly bojové pozice. Pravděpodobně by se takový hospodářský řád „skupinově anar-

Walter Eucken

chistického“ rázu velmi rychle transformoval v hospodářství s centrálním řízením.

B. Rozdělování a sociální jistoty

1. Trhy práce

a) V r. 1831 navrhl pruský ministr obchodu von Schuckmann, aby byl zákonem zakázán takzvaný deputátní systém, tj. odměňování dělníků výrobky vlastní továrny. Narazil na odpor jiných ministrů, z nichž jeden prohlásil, „že navrhované opatření je v rozporu se zásadami správně chápané svobody podnikání.“ Nato odvětil von Schuckmann: „Svoboda podnikání hledá a nachází svou ochranu nejčastěji v konkurenci a tam, kde se může uplatnit konkurence, není třeba poručenství státu. Avšak v těch vzácných případech, kde konkurence je z podstaty věci nemožná, kde tudíž končí protiváha, která má podle úmyslu zákonodárce bez jeho přispění uvést věci do rovnováhy, tu bude nezbytné, aby zákonodárce zasáhl.“ „V celém Slezsku neexistuje například jiná přádelna bavlny než v hrabství Glatz, kde 400 chlapců, děvčat a žen, neschopných vykonávat jinou práci, má v důsledku stáří a zvyku volbu jen mezi tímto anebo žádným zaměstnáním. Továrník se může chovat zlovolně a může požadovat nadlidskou pracovní dobu a výkony a poskytovat mzdu jen nominálně prostřednictvím deputátního systému rok co rok v dobrých i zlých časech, může získat monopolní, donucovací a soudní právo nad obchodem s potravinami a materiálem, aniž by se jeho svobodní dělníci rozhodli dát výpověď anebo, co je pravděpodobnější, továrnu podpálit.“¹⁷

¹⁷ G. K. Anton, *Geschichte der Preussischen Fabrikgesetzgebung*, 1891; G. Albrecht, *Die sozialen Klassen*, 1926; K. P. Hensel, *Ordnungspolitische Untersuchungen über die gewerbliche Arbeitsverfassung im 19. Jahrhundert in Deutschland*, disertace, Freiburg, 1937; H. Herkner, *Die oberelsässische Baumwollindustrie*, 1887, Mimo to H. v. Thünen, *Der isolierte Staat*, 1850, 2. sv., § 1 a 2.

O co se jedná? O monopol poptávky na trhu práce. Ten byl tehdy velmi rozšířen. V něm může zaměstnavatel stlačit mzdu bez exaktně udané hranice a dělníci dostávají podíl na společenském produktu, jenž je mnohem menší, než kdyby konkurence také na straně zaměstnavatelů uvedla mzdy do rovnováhy. Přitom se často projevuje *circulus vitiosus*: čím níže poklesla mzda, tím menší byl majetek, kterým dělník disponoval, tím silněji byl nucen pracovat déle anebo nechat pracovat ženu a děti. Stoupající nabídka při klesajících mzdách – tedy anomální reakce nabídky – dále zhoršovala postavení dělníků a posilovala moc monopolisty na straně poptávky.

Neudivuje, že za takových nebo podobných okolností narazila na odpor myšlenka svobodného řádu, který fakticky svobodu nepřinesl.

b) Industrializací pozbylo mnoho dělníků vlastnictví výrobních prostředků, které používali v řemeslném nebo zemědělském podniku. Prosadilo se oddělení domácnosti a výroby, které bývaly v malém podniku a v individuálním hospodářství propojeny. K podobnému oddělení došlo sice již mnohokrát v dějinách, nyní však začalo převládat.

Tento fakt učinil Marx středem své analýzy a své kritiky „kapitalistické výroby“. „Soukromé vlastnictví, nabyté vlastní prací a spočívající ve srůstání nezávislého pracujícího jednotlivce s jeho pracovními podmínkami, bylo vytlačeno kapitalistickým soukromým vlastnictvím, které spočívá ve vykořisťování cizí, avšak formálně svobodné práce.“¹⁸ Touto přeměnou se dělníci prý stanou kapitálem vykořisťovanými proletáři. Oddělení soukromého vlastnictví výrobních prostředků od dělníků je pro Marxe ústřední skutečností, jež bude později překonána nevyhnutelným vývojem v éře kooperace a společenského vlastnictví vyprodukovaných výrobních prostředků, tedy teprve tehdy, až dělníci budou zase spojeni s výrobními prostředky.

Marx kladl důraz kritiky, jež sama o sobě byla nutná, na nesprávné místo. Skutečnost, že stroj nepatřil dělníkovi, nebyla roz-

¹⁸ K. Marx, Kapitál, I. svazek, 6. něm.vyd., 1909, str. 727.

hodující. Rozhodující bylo, že ti, kdo poptávali práci a jimž patřily stroje, uskutečnili svou poptávku v monopolních tržních formách. Vývoj vlastnictví výrobních prostředků byl sice předpokladem nové sociální otázky, avšak sociální otázka dostala svůj ráz kvůli existujícím formám trhů práce. V důsledku monopolní anebo částečně monopolní poptávkové pozice podnikatelů nedostával dělník jako mzdu mezní produkt své práce. Marx naléhavě a správně vyličil bídné postavení dělníků, ale vysvětlil ho nesprávně. Marxova analýza chybí v rozhodujícím bodu jeho systému, když ignoruje tržní formy. Stejně tak jako oddělení práce od vlastnictví výrobních prostředků nevytvořilo sociální otázku 19. století, nemohla být překonána nastolením kolektivního vlastnictví výrobních prostředků. Další vývoj ukazuje, že bída tehdejších průmyslových dělníků se nedala tímto způsobem vysvětlit.

c) Postavení dělníků se od poloviny 19. století až do počátku 20. století podstatně zlepšilo. Nikoliv snad proto, že by se zrušilo oddělení dělníků od vlastnictví výrobních prostředků. Naopak, stále trvalo. Rozhodující bylo ale stupňování produktivity lidské práce v důsledku pokračující mechanizace. Každá země, která se industrializovala, pozvedla svoji životní úroveň. Kde však industrializace zaostávala anebo teprve začíná, jako v mnoha zemích Východní Asie, je situace mnohem horší. Zvýšení mezní produktivity práce je tedy *jednou* z rozhodujících skutečností.

Další skutečností je, že dělníci nyní dostávají také větší podíl na celkovém produktu. A to hlavně tím, že se mění tržní formy na trzích práce. Jak k tomu došlo? Rozhodující podněty přišly ze dvou stran. Zlepšení dopravy, zlepšení sdělovacích prostředků a zprostředkování práce rozšířily trhy práce. Důsledky tohoto vývoje byly ohromné. Transformovaly mnoho trhů práce od monopolu poptávky anebo dílčího monopolu poptávky směrem k dokonalé konkurenci. Tento vývoj byl přitom nastoupen jen zčásti se záměrem pomoci dělníkům. Například, když se stavěla v horském údolí dráha, aby se obyvatelům umožnilo pracovat v sousedních továrnách nebo dolech. Ale i když to nebyl původní záměr, sociální význam těchto opatření lze sotva přecenit.

K jiným tržním formám trhů práce vedlo dále zakládání odborů umožněné svobodou sdružování. Proti zaměstnavatelům již nestáli konkurující si dělníci, ale skupiny dělníků, například odbory mající dílčí monopol anebo několik částečně oligopolních skupin sdružených dělníků. I tato přeměna trhů práce zvětšila bezesporu podíl dělníků na společenském produktu. Jistěže přinášela i nové problémy, protože vývoj trhů práce ve směru oboustranného monopolu způsobil nové potíže. Jak ukázaly stávky a vyluky, trhy se staly opět nerovnovážnými. Jednostranná moc byla vystřídána oboustrannou mocí. Trvalo rozštěpení společnosti na třídy. Tyto tržní formy na trzích práce nebyly v mnoha zemích, například v Německu, stálé, ale vedly k další transformaci, ke státním zásahům a ke státní regulaci mezd, a dokonce ke státnímu, centrálnímu řízení pracovních sil.¹⁹

2. Celkový řád

a) Nejen trhy práce a tržní formy, jež v nich byly realizovány, ovlivnily vývoj sociálního postavení dělníků. Byl by to izolovaný, a tím pádem nedostatečný pohled, kdybychom chtěli vysvětlit sociální otázku jen z hlediska trhů práce. V důsledku interdependence všech ekonomických jevů závisí poptávka po práci na celoeconomických pochodech. Můžeme to formulovat i takto. Závisí nejen na tržní formě, v níž se dělník ocitá na trhu práce, ale i na poloze a elasticitě poptávkové křivky, která zase závisí na všech ostatních ekonomických procesech. V průmyslové oblasti může například panovat na trhu práce textilních dělníků skoro dokonalá konkurence; přesto se může objevit nezaměstnanost. Proč je tomu tak? Příčinou mohou být posuny poptávky, technická zlepšení, která se v jiných průmyslových regionech provádějí rychleji, nebo jiné změny. Nezaměstnanost tohoto druhu pomine, funguje-li cenový systém. Jiná skupina příčin je – i hospodářskopoliticky – důležitější. Nezaměstnanost totiž může vzniknout proto, že cenový systém nepracuje dostatečně a není s to zajistit všeobecnou rovnováhu. Nezaměstnanost textilních dělníků může být vyvolána například tím, že dochází k procesu kumulativ-

¹⁹ K tomu: N. Fery, *Morphologische Studie über das Gewerkschaftsproblem*, dissertation, Freiburg, 1949; R. v. Strigl, *Angewandte Lohntheorie*, 1926.

Walter Eucken

ní monetární kontrakce, a že se proto poptávka po textilním zboží snížila. Anebo také proto, že dlouhotrvající stávka v uhelných dolech si vynutila zastavení textilních firem. V takových případech selhání řídicího mechanismu může nezaměstnanost trvat dlouho.

Víme tedy, že výkonnost cenového systému závisí na stávajících peněžních systémech a tržních formách. Tak například realizace třetího peněžního systému²⁰ ohrožuje sociální jistotu dvojnásobem. Buďto procesem kontrakce, která kumulativně snižuje počet pracovních míst. To se projevilo ve světové hospodářské krizi v letech 1929–32. Nebo ohrožuje sociální jistotu kumulativní expanze peněz. Ve věku experimentů se sice podnikají úvěrové expanze právě za tím účelem, aby se překonala nezaměstnanost a vytvořila pracovní místa. Avšak trvalou expanzí peněžní zásoby se znehodnocují úspory dělníků. Tak se oslabují jistoty jednotlivé dělnické domácnosti v jejím nejcitlivějším místě. Nestabilita peněz, ať se již projevuje kumulativními kontrakcemi anebo expanzemi, je podstatnou příčinou sociální nejistoty v moderní ekonomice. Kdyby jí nebylo, vypadala by dnes sociální otázka jinak.

b) V hospodářských řádech tržního typu jsou pro stupeň sociální jistoty a pro rozdělování rozhodující dva momenty: *výstavba řádu trhů práce a formy řádu, jež dominují v podobě tržních forem a peněžních systémů v celkovém řádu*. Na nich také závisí, zda dělník dostane hodnoty, které odpovídají hodnotě jeho produktivního výkonu, tedy jeho příspěvku k zásobování spotřebními statky, či nikoliv; zda tedy bude „vykořisťován“, či nikoliv. Oba momenty by měly být určující také pro hospodářskou a sociální politiku. Tím jsme se dotkli sociální otázky v centrálním bodu.

C. Právní stát – svoboda

1. Stát má být podřízen právu. „Má jednat a pohybovat se uvnitř hranic rozumu a práva“ (v. Mohl). Proto má uznávat a chránit sféry svobody a práva jednotlivých občanů. To je idea právního státu.

²⁰ Viz W. Eucken, *Grundlagen der Nationalökonomie*, 6. vyd., 1950, str. 120 ad.

Právní stát má přitom zajišťovat právo svých občanů ve dvou směrech: proti donucovací moci státních správních orgánů, které mají v celých dějinách, tu více, tu méně, tendenci porušovat osobní svobodu údajně ve veřejném zájmu; zároveň však také proti vzájemnému ohrožování občanů. Idea právního státu jako protikladu k donucovacímu státu je trvalá. Ve starověku ji například najdeme nejen v řecké filozofii a v praxi některých řeckých států, ale i v germánských a jiných státech. Formy se střídají a existují různé typy právního státu. Je to však univerzální dějinný jev, který se objeví všude tam, kde se to s realizací svobody myslí vážně. Tak tomu bude i v budoucnu.

V nové době se významně, ale se střídavým úspěchem, usilovalo o jeho uskutečnění. Jeho dokonalému ztvárnění má posloužit odluka tří činností státu – zákonodárné, správní a soudní moci – a to tak, že budou organizačně odděleny, jakož i ústavní záruka základních práv, například volného pohybu osob, svobody vlastnictví a projevu a vůbec svobody osobnosti. Dále vytvoření správního soudnictví, které má bdít nad tím, jak správa aplikuje zásady zákonnosti. Na ochranu před přehmaty občanů vůči občanům se v moderním právním státě odstraňují také veškeré vztahy osobní závislosti vůči feudálům a svoboda vlastnictví se chrání nejen vůči správním orgánům státu, ale také vůči sousedům, byť by byli jakkoliv velcí a vlivní.

2. 19. a počínající 20. století pak ukazuje následující významný historický fakt. Veškerá ústavní a právní politika se dává do služeb prosazování myšlenky právního státu.²¹ Zároveň se po stránce hospodářskopolitické provozuje politika *laissez faire*. Existoval paralelismus právně-politického a hospodářsko-politického myšlení a jednání, jenž má zásadní význam, neboť na základě dějinné zkušenosti oné doby lze zodpovědět otázku: *Jsou právní řády právního státu slučitelné s hospodářskými řády vzniklými z politiky laissez faire?* Tuto jedinou velkou otázku vybíráme z komplexu otázek o interdependenci řádů. Zkoumání dějin umožňuje také u tohoto podstat-

²¹ K tomu například Gneist, *Der Rechtsstaat*, 2. vyd., 1879; Fr. Schnabel, *Deutsche Geschichte im 19. Jahrhundert*, 2. sv., 2. vyd., 1949, str. 124 ad.

Walter Eucken

ného bodu zodpovědět zásadní otázku. Je možné, aby se vytváření forem hospodaření v industrializovaném světě přenechalo samotným hospodářickým subjektům, i když vznikají monopoly anebo oligopoly, tedy aby se na hospodářský řád nepohlíželo jako na problém řádu a zároveň se uskutečňoval právní stát?

3. Odpověď je nutně dvojaká a právě proto je důležitá.

Jako instituty právního státu mohla být v 19. století rozvinuta základní ústavní práva, oddělení státních mocí, zákonnost správy a její přezkoumání správními soudy. Potud tedy bylo možné realizovat v epoše liberální hospodářské politiky právní stát. Právní stát a hospodářské řády, které se z této hospodářské politiky vyvinuly, byly potud navzájem slučitelné. Jednotlivec byl tehdy dalekosáhle chráněn proti aktům donucení a zvláště státních orgánů.

Přesto nebylo možné v tomto období plně právní stát uskutečnit. A to právě proto, že monopoly a boje monopolů zabránily jeho realizaci. Dva momenty byly přitom rozhodující:

a) Tam, kde existují na trhu práce monopoly, například monopoly poptávky, je osobní svoboda, přes veškerá základní ústavní práva, velmi omezená. Slezští dělníci, o nichž píše Schuckmann, a mnoho dalších dělníků v Anglii a Německu, kteří čelili zaměstnavatelům majícím monopol poptávky na počátku a v polovině 19. století, neměli osobní svobodu. Ani garance jistých základních práv v ústavách jim nemohla pomoci, to mohla jen změna tržních forem. Socialistická kritika měla naprostou pravdu, když tvrdila, že mnozí dělníci jsou svobodní jen formálně, ale nikoliv fakticky. Avšak realizaci základních práv nezabránila mytická postava „kapitalismu“, ale existence určitých tržních forem.

Také poskytnutí svobody podnikání bylo a je fakticky anulováno, jestliže je blokován přístup k některému z trhů. Právo na volný pohyb existuje jen formálně, když například americký kovodělník se fakticky nemůže stěhovat do měst, kde ho jeho odbory nepřijmou, a on tam proto nenajde místo. Odvolávání se na právo na vlastní svobodu slouží v takových případech k tomu, aby se odstranila právně garantovaná práva na svobodu jiných. Firma, která chce obchodovat s cementem, má jen formálně právo na svobodu pod-

nikání, jestliže cementový syndikát jí odmítá veškeré dodávky, tj. ji bojkotuje. Cementový syndikát se dovolává práva na smluvní svobodu: všichni členové prý mají svobodu se sdružovat. A při výkonu této svobody se anuluje svoboda jiných, svoboda obchodníků. Svoboda ruší svobodu. Jinak řečeno, zákonodárství států propůjčilo jednotlivcům právo sdružovat se. Avšak jestliže soukromé mocenské organizace, průmyslové nebo dělnické, donutí jednotlivce k organizování, tedy donutí ho, aby se přidružil ke kolektivům, stane se ze svobody sdružování přinucení ke sdružování.

Fungování právních institutů se mění s tržní formou a systémem hospodářského řádu.²² Například soukromé vlastnictví strojírenského podniku má jiný obsah, nabízí-li v konkurenci, anebo má-li monopol. V prvním případě nezakládá soukromé vlastnictví soukromou moc, a jelikož nepřichází v úvahu donucovací nástroj bojkotu, není kontraktační povinnost právně-politickým problémem. Konstituuje-li však soukromé vlastnictví monopolní postavení, je s ním spojena soukromá moc. Je možné vyhrožovat bojkotem a jiným donucením, tedy omezit sféry svobod odběratelů nebo dělníků, což bylo a je, v závažných případech, neslučitelné se základní ideou právního státu.

b) Kdo dnes cestuje vlakem, kdo uzavírá pojistku, používá plyn a elektrinu, spolupracuje s bankou atd., zjistí ke svému úžasu, že pro všechny tyto a mnoho dalších obchodních vztahů neplatí státem uzákoněné právo, ale že platí všeobecné obchodní podmínky pojišťoven, dráhy, bank atd. Právo vytvořené ekonomikou vytlačilo v širokých oblastech státní právo, a to na trzích jak výrobních prostředků, tak spotřebních statků. Všeobecné obchodní zvyklosti, které se vytvořily při realizaci zákonů na trzích, například pro světově obchodované komodity, jsou nepostradatelné. Ale všeobecné obchodní podmínky nabudou zcela jiného rázu, byly-li stanoveny monopolními svazy a jsou-li jimi prosazovány. Bankovní svaz, cukerní syndikát, pouliční dráhy atd. mohou prosazovat své autonomní právo, protože zákazníci jsou na ně odkázáni. Toto

²² K tomu W. Eucken, *Grundlagen*, 6. vyd., str. 240 ad. a níže v textu, str. 164–5.

Walter Eucken

právo obchodních podmínek, které stanovila soukromá moc, má donucovací sílu. „Pro kupní smlouvy, jež dnes uzavírá jediný obchodník s dodavateli různých odvětví, platí jen v mírném rozsahu státní právo, zato však platí nesmírně pestré „právo“ nesčetných svazů a jednotlivých vlivných firem. Nejpovážlivější však je „obsah“ tohoto práva. Zatímco totiž v dobách politické právní sekularizace byla úprava obchodního a úvěrového práva v Obecném zemském právu (Allgemeines Landrecht), v obecném právu (Gemeines Recht), v právu *Code civile* a v ostatních zemských právech vesměs diktována snahou zaručit *spravedlivé vyrovnání* zájmů (přechod nebezpečí, ručení za vady, následky prodlení, nemožnost plnění atd.), převládá u tvůrců obchodních podmínek tržních svazů atd. tendence jednostranně změnit rozdělení práv a povinností ve prospěch *jedné* tržní strany. Netvoří se tedy právo, ale nespravedlnost. Dohoda o arbitráži byla zřejmě uzavřena často také z toho důvodu, aby se zamezilo nežádoucímu výkladu formulářového práva (Formularrecht) státními soudy. Mimořádné rozšíření rozhodčího soudnictví způsobilo dále, že státní justice byla ve stále větším měřítku vytlačována skutkovými podstatami kartelového a tržněprávního druhu. Rozhodčí řízení o porušení kartelových závazků brala na sebe namnoze čistě *trestněprocesní* charakter. Ve formě procesů o náhradu škody a smluvní pokuty se ve skutečnosti odehrávala soukromá *trestněprávní* justice.“²³ Tím, že soukromé mocenské organizace stanoví právo, mohou částečně zrušit právní ochranu, kterou zřizuje právní stát ve vztazích mezi občany.

Ačkoliv byly v 19. století již dokonale vypracovány ústavní záruky právního státu, byla ochrana jednotlivce před libovůlí jiných zúžena nebo odstraněna vytvářením monopolů a dílčích monopolů, a to dvojnásobem. V důsledku hospodářské a sociální závislosti jednotlivce na nositelích soukromé moci a mimo to stanovením

²³ Franz Böhm, *Ordnung der Wirtschaft als geschichtliche Aufgabe und rechtsschöpferische Leistung*, 1937, str. 158. K tomuto problému dále: H. Großmann-Doerth, *Selbstgeschaffenes Recht der Wirtschaft*, 1933 a: Die Rechtsfolgen vertragswidriger Andienung, 1934; L. Raiser, *Das Recht der Allgemeinen Geschäftsbedingungen*, 1935.

práva uskutečněného soukromými mocenskými organizacemi v jejich všeobecných obchodních podmínkách. Kant považoval za úkol státu omezovat absolutní svobodu přirozeného stavu (*status naturalis*) zákony, v jejichž rámci by byl jednotlivec zajištěn proti libovůli jiných; tak se prý umožní pokojné soužití, *status civilis*, v němž by mohli všichni rozvíjet všechny své schopnosti. Tohoto cíle nebylo v 19. a počínajícím 20. století přes veškeré snahy o právní stát dosaženo, právě kvůli soukromým hospodářským mocenským organizacím. Tak například podomácky pracující dělník, který byl odkázán na *jediného* odběratele, byl zároveň nájemníkem podřízeným vytvořenému právu svazu majitelů domů a měl sféru svobody velmi malou, ačkoliv se těšil ústavní ochraně svých práv.

4. Jestliže se tedy právnímu státu podařilo chránit své občany proti libovůli samotného státu, nepodařilo se mu ochránit je před libovůli jiných občanů. (Opačně je tomu v hospodářských řádech centrálně administrativního typu, v nichž lidé nejsou chráněni právě proti státu, zatímco soukromá moc tam nehraje podstatnou roli.)

V moderním industriálním světě se tudíž realizuje právní stát jen jednostranně, když přenechává tvorbu hospodářských forem samotnému vývoji. Později, ve 20. století, podporovaly státy dokonce tvorbu soukromé moci svojí obchodní politikou, zakládáním povinných kartelů atd. Tím samy na jedné straně ohrožovaly právní stát, který se na druhé straně snažily zachovat například rozdělením moci, základními právy atd. *Obecně platí: Právní stát se může úplně prosadit jen tam, kde je spolu s jeho státoprávním řádem uskutečněn „adekvátní“ hospodářský řád.* Monopoly a dílčí monopoly však nejsou adekvátní právnímu státu, nesmí tedy být součástí takového hospodářského řádu.

Zatím zde byla řeč jen o souvislosti monopolu s právním státem. Navíc existuje velký problém, jak je ovlivňována monopoly politická struktura moderního státu vůbec, především tvorba vůle státu. Tento vliv je dalekosáhlý. O tom bude řeč později. Pak se ukáže, že tvorba monopolů stát přímo transformovala.²⁴

²⁴ K otázce, zda se vývoj k monopolu v moderní ekonomice uskutečňuje nevyhnutelně viz, kap. XII.-XV.

Walter Eucken

Hospodářská politika *laissez faire* se zakládala na velké myšlence. Má se poskytnout svoboda, aby se vyvinul přirozený, Bohem daný řád. Myslitelé, kteří k tomu dali podnět, měli oprávněný odpor proti vytváření umělých konstrukcí tam, kde je možno nechat přirozený vývoj, a proti zásahům shora tam, kde se vytvářejí postačující formy zdola. Lidé dali spontánním jednáním vzniknout dělbě práce, směně, úsporám, penězům a konkurenci, jak to líčí například Smith, a svobodné síly jednotlivce vedly k exaktní tvorbě cen v nabídce a poptávce. Tak prý proniká moudrost přírody nakonec všemi hospodářskými ději, „neviditelná ruka“ se uplatní v imanentních zákonech. Pro tyto hospodářské politiky má tedy hospodářská svoboda dvojí význam: Je základnou pro osobní, lidsky důstojný život jednotlivce a zároveň umožňuje, aby se skutečněval tvůrčí záměr, z něhož vyplývají jisté přírodní zákony hospodářství. Faktický vývoj však ukázal, že tato hospodářská politika nedosáhla ani v jednom toho, čeho chtěla. Ukázalo se, že poskytnutí svobody se může stát ohrožením svobody, umožnilo vytvoření soukromé moci, že sice probouzí mimořádné úsilí, ale že toto úsilí může také ničit svobodu. A také svobodný, přirozený řád nevzniká jednoduše tím, že hospodářská politika přenechá svoji realizaci vývoji, ale jen tehdy, je-li sama na ni zaměřena.

III. Závěry

Kritický rozbor principu *laissez faire* byl veden záměrem, aby se z hospodářskopolitické zkušenosti vyvodila zásadní doporučení pro hospodářskou politiku. Ukázalo se, že analýzou a kritikou této epochy hospodářské politiky lze skutečně získat přesně definované zkušenosti, které jsou přípravou pro vypracování pozitivních hospodářskopolitických principů.

Zásadní určující znak této hospodářské politiky spočíval, jak se ukázalo, v tom, že *přenechává jednotlivci jak utváření pravidel hry, rámce nebo forem, v nichž se hospodaří, tak také každodenní zápas o množství a cenu, tedy hospodářský proces*. Ponechává volným zápas

o formy řádu, jen když odpovídá určitým zásadám práva. Takto se vyjadřuje postoj k hospodářské politice, v níž se koordinace podniků a domácností přenechává svobodně plánujícím jednotlivcům.

Hospodářská politika však, sleduje-li zásadu *laissez faire*, musí počítat s následujícími důsledky:

1. Realizují se velmi odlišné tržní formy a peněžní systémy.

Koordinace hospodářských jednotek probíhá rozdílně podle uskutečněných tržních forem a peněžních systémů. Automatika cen se mění s měnicími se formami, v jakých se vytvářejí. Mohou vzniknout monopoly nebo oligopoly a peněžní řády, v nichž zásobování penězi je více či méně spojeno s poskytováním úvěru. Obě tendence jsou nebezpečné.

2. Poruchy rovnováhy vznikají právě v industrializovaném hospodářství neustále a jsou nevyhnutelné; vyvolávají je technické novinky, přesuny obyvatelstva, výkyvy úrody a jiné změny dat. Na tom nelze nic změnit. Záleží na zachycení těchto poruch tak, aby se hospodářský proces rychle přiblížil novému stavu rovnováhy. To je úkolem systému řízení vestavěného do hospodářských řádů industrializovaného hospodářství; měl by působit jako stabilizátor.

Ukázalo se však, že systém řízení nestačí trvale obnovovat rovnováhu, realizuje-li se třetí peněžní systém, jenž může dokonce vést ke kumulativnímu pohybu směrem od rovnováhy, a existují-li oligopolní nebo monopolní tržní formy. Nabízí se tedy otázka, zda tuto úlohu zachycování poruch rovnováhy splňují jiné peněžní systémy a tržní formy, a pokud ano, které formy to jsou. Tím se zároveň dotýkáme jádra problému konjunkturální politiky.

3. Tyto nerovnovážné formy vyvolávají tendenci státních úřadů zasahovat centrálním řízením do hospodářského procesu. Jsou tedy nestabilní i potud, že tlačí k transformaci do jiných forem řádů. Utvoří-li například uhelné doly nebo ocelářský průmysl syndikát, stane se podřízení tohoto průmyslu státně centralizovanému řízení akutním. Provádění zásady *laissez faire* vyvolává potud tendenci k vlastnímu zrušení.

4. Tyto zkušenosti však nikterak nedokazují, že se tržní metody vůbec neosvědčují, že cenový systém není schopen plnit řídicí úlo-

Walter Eucken

hu a že řízení každodenního hospodářského procesu se má odebrat trhům a cenovému systému. Neosvědčily se jen určité tržní formy a peněžní řády.

Vytváření hospodářských řádů by se nemělo ponechávat jim samým.

Jiné tržní formy a peněžní řády se snad mohou osvědčit. Zde je velká šance hospodářské politiky ujmout se vytvoření podmínek, za nichž se mohou rozvíjet funkční tržní formy a peněžní řády.

V . K A P I T O L A

Hospodářská politika experimentů

Od války v letech 1914–18 vstoupila světová hospodářská politika do nové éry. Obrat byl připravován intervencionistickou hospodářskou politikou posledních desetiletí; přece se však udál náhle.

1. Nová éra přinesla sice odklon od politiky *laissez faire*, ale nespočívala v tom, že by zmizely nebo ustoupily kritizované nerovnovážné tržní formy a peněžní systémy. Stal se opak. Hospodářská politika se v mnoha zemích zabývala podporou a zřizováním monopolů. Zásobování penězi se po odstranění zlatého standardu všeobecně spojovalo s úvěrováním.

Odklon od politiky *laissez faire* se však uskutečnil také v jiném směru. Hospodářský proces a hospodářský řád se nyní již nepřenechávají soukromníkům, ale jsou více nebo méně určovány státem.

2. Ve všech zemích se experimentuje: v Německu, ve Spojených státech, Anglii, Francii, Rusku, Švédsku, abychom uvedli několik příkladů. Všude se objevuje nový typ hospodářského politika, experimentátora. Všude mají experimenty svůj zvláštní, národní charakter. V Německu začaly pokusy o centrální řízení během války 1914–18 se socializačními zákony z roku 1919 a vedly přes mnoho mezistádií k politice plné zaměstnanosti od roku 1933 a k hospodářské politice centrálního řízení hospodářského procesu po roce 1936. Tento experiment trval s mnohými obměnami pokus-

Walter Eucken

ných nařízení do roku 1948. V Rusku byl prvním experimentem takzvaný válečný komunismus; na něj navazovala politika NEPU a od roku 1928 na to navázala hospodářská politika centrálního řízení, která experimentujíc prodělala mnoho etap. Ve Spojených státech se přešlo od politiky stabilní cenové hladiny dvacátých let přes *New Deal* a válečnou hospodářskou politiku k politice plné zaměstnanosti od roku 1945. Tak střídal jeden experiment druhý. Jelikož však každá země provádí své vlastní experimenty, ztrácí světová hospodářská politika svůj jednotný styl, jaký měla do roku 1914. Srovnajme třeba Spojené státy, Rusko, Anglii, Holandsko v roce 1949. Všude se provádějí naprosto různé koncepce hospodářské politiky.

Experimenty jedné země občas působily podnětně na experimenty jiných zemí. Tak podnítil experiment korporativního hospodářství prováděný Mussolinim²⁵ od roku 1926 Rooseveltovu politiku *New Dealu*, která ovšem zůstala jen krátkým intermezem, a stejně tak ovlivnil pokusy o korporativní řád v Německu po roce 1933. Tady i tam se ale následovníci odchýlili od předchůdců natolik, že ani v těchto zemích nevznikl jednotný styl hospodářské politiky.

Charakteristickým znakem této epochy je nebývalá rozmanitost experimentů.

3. Jiným charakteristickým znakem je, že tyto experimenty jsou zpravidla improvizací. Nejsou většinou předem promyšleny do detailů, aby se později mohly důsledně provádět. Lenin neměl představu o problému řízení ekonomiky, když započal v roce 1917 převrat v Rusku a tím zahájil velký ekonomický experiment. Teprve když jej prováděl, začal si všímat povahy problému.²⁶ Německá hospodářská politika po roce 1933 začala úvěrovou expanzí, přičemž zmrazila devizová kurzy. Z toho vplynuly důsledky, které vedly k centrálně administrativním zásahům, později k všeobec-

²⁵ K tomuto zajímavému experimentu m. j. sborník: *Korporative Wirtschaftstheorie*, vydaného W. Fossatim, 1938 a pojednání o této knize E. von Beckeratha v *Schmollers Jahrbuch* 67, ročník 1943, I. polosv.

²⁶ Blíže k tomu viz str. 287,

nému zmrazení cen a potom k rychlému šíření metod centrálně administrativního řízení hospodářství.

Naléhavost aktuálních problémů je tím, co podnítilo a podněcuje experimenty i v jiných zemích: pokles agrárních cen, nezaměstnanost, pokles exportu a jiné škody. Nejsilnějším byl podnět, který vyšel z velké krize let 1929–32. Snaha zamezit opakování takové katastrofy se pak stala základní myšlenkou všech hospodářskopolitických experimentů. Tato krize vyvolala šok, který bude ještě dlouho působit. Někde se začne s experimentem: například s manipulací cen, devalvací anebo politikou levných peněz. Tím se octne hospodářská politika v sérii pokusů, jež vcelku představují *je-den experiment*.

Někdy ovšem předchází experimentům delší diskuse o problému. Tak třeba u Rathenaua, který připravoval socializační zákony roku 1919, anebo také u Keynesa, který myšlenkově připravoval mnohé experimenty politiky plné zaměstnanosti. Ale ani v takových případech experimenty často neodpovídají předchozí duševní námaze.

Pozdější generace se snad budou divit, jak rychle a často bez skrupulí se experimentovalo. My dnes tento fakt pouze konstatujeme.

4. Ať již tyto experimenty v jednotlivých případech působily jakkoliv, v jednom mají pozitivní význam. Umožňují totiž získávat hospodářskopolitické zkušenosti velkého rozsahu. Do nynějška se toho vyzkoušelo tolik, že na základě získaných zkušenosti lze zodpovědět většinu hospodářskopolitických problémů industrializovaného hospodářství. Potud je hospodářskopolitická epocha od roku 1914 jedinečná. I dříve se sice hospodářskopoliticky experimentovalo; konkrétně například ve francouzské revoluci mezi lety 1789 a 1795. Počet těchto experimentů byl ale skrovný. Jiný byl však především objekt; nebylo tu ještě industriální hospodářství, pro něž hledáme odpovídající řád.

Věk experimentů je naplněn rozličnými hospodářskopolitickými ideologiemi. Mají velice různý význam a vyzývají k diskusi. Ale naším předmětem nejsou ideologie ani programy. Předmětem je

Walter Eucken

samotná faktická hospodářská politika, která byla během tohoto na události bohatého období realizována. Ideologie nás zde zajímají jen potud, pokud jsou potřebné pro vysvětlení hospodářské politiky anebo jsou s ní v poučném kontrastu.

5. Víme, jak lze získat zkušenosti z hospodářské politiky experimentů, jež jsou zásadně použitelné. Je třeba analyzovat formy hospodářských řádů, jež se v těchto experimentech používají, a tázat se, jak se osvědčily.

Zkoumání forem hospodářských řádů umožňuje také shrnout experimenty do dvou typů. V politice mnoha zemí byl totiž učiněn pokus svěřit řízení hospodářského procesu centrálním plánovacím úřadům. Dohromady představují tyto experimenty první typ (VI. až VIII. kapitola). Ostatní experimenty se snaží držet se středu mezi centrálním řízením hospodářského procesu a svobodou v utváření forem řádů a v řízení hospodářství. Také tento typ vedl k významným výsledkům (IX. kapitola).

V I . K A P I T O L A

*Politika centrálního řízení hospodářského
procesu*

Úvod

1. Politika centrálního řízení hospodářského procesu je potud protějškem politiky *laissez faire*, že zde stát určuje každodenní hospodářský proces a hospodářský řád, zatímco politika *laissez faire* ponechávala oboje na jednotlivcích. Tak tomu bylo ve většině válčících států obou velkých válek 20. století; v Rusku od roku 1928 anebo v Německu mezi lety 1938 a 1948, v Anglii a Holandsku také po roce 1945. Všechny tyto experimenty mají svůj individuální charakter podle toho, jaký je dosah centrálního řízení hospodářského procesu, zda a kde ještě existují trhy, zda vládne soukromé vlastnictví výrobních prostředků, či nikoliv. V Německu se například rozvinula mezi lety 1945 a 1948 ve velké míře naturální směna. Německý občan dostával prostřednictvím centrální administrativy nedostatečné přiděly chleba nebo brambor či masa a snažil se opatřit si vedle toho naturální směnou potravin a jiné spotřební statky, pěstoval sám zeleninu, brambory atd. Vidíme tedy, že různé formy hospodářského řádu splynuly. V jiných zemích vypadaly doplňkové formy hospodářského řádu jinak. Jedna z těch

Walter Eucken

to forem ale dominovala. Byla to forma centrálně administrativního hospodářského řízení. Všechny tyto experimenty se navzájem podobají, jsou stejného typu.

Je charakteristické, že plány jednotlivých podniků a domácností již nejsou sestavovány samostatně a nejsou navzájem uváděny v soulad cenami. O tom co, kde, kolik a jak se bude vyrábět a jak se bude rozdělovat společenský produkt, rozhodují plány centrálních úřadů. Centrální úřady používají konfiskací, úlev, přidělů výrobních prostředků a spotřebních statků a pracovní povinnosti, aby prosadily centrální řízení. V tom se projevuje politika centrálního řízení hospodářského procesu. Jejím dominujícím prvkem je forma „centrálně administrativního hospodářství“.

Experimenty tohoto typu se podnikají ve dvou skupinách zemí. Jednak v agrárních zemích s malým rozsahem průmyslu. Tam se používají metody centrálního řízení k tomu, aby se uspíšila industrializace. Tak tomu je například v Rusku nebo v Číně. Zde se rozvíjí metoda centrálního řízení hospodářství v počátečním stádiu industrializace. Jinak vypadají experimenty v zemích, které jsou již delší dobu industrializovány a kde industrializace probíhala v rámci tržních forem hospodářského řádu. To platí o příslušných pokusech v Německu anebo Anglii a také v mnoha jiných západoevropských zemích během tohoto století.

2. Zkoumání těchto skutečností naráží na svéráznou potíž. Během staletí byly pracně analyzovány hospodářské procesy, které se odehrávají v konkurenci, v monopolech a v jiných tržních formách, a byly analyzovány souvislosti mezi hospodářským procesem a peněžními řády. Známe tedy dost dobře konkrétní hospodářské procesy probíhající v tržních formách hospodářského řádu, i když i zde je ještě třeba leccos udělat. V každém případě se zde mohou hospodářskopolitické úvahy opírat o velké vědecké výsledky. Tak tomu není u všech otázek týkajících se metody centrálně administrativního řízení hospodářství.

Teoretici se většinou ani nezabývali analýzou skutečnosti, nýbrž otázkou, jak by mohlo a mělo vypadat řízení „kolektivního hospodářství“. Wieser a Barone a jiní starší myslitelé ještě neznali kon-

krétní případy, jak je známe my. V dějinách se sice již často vyskytovaly hospodářské řády převážně centrálně administrativního typu, například v Egyptě a ve státě Inků. Hospodářský proces ve věku moderního průmyslu je však mnohem komplikovanější a komplexnější a jeho řízení skýtá mnohem složitější úkoly, takže tyto starší případy ustupují do pozadí. Dnešní lidé mají tedy před sebou skutečnosti, které jejich otcové ještě neznali.

Naproti tomu existují cenné studie o jednotlivých experimentech tohoto druhu, například o experimentu ruském. Systematická analýza a vylíčení souvislostí hospodářského procesu v centrálně administrativním hospodářství je ale teprve v začátcích.

Proto je třeba postupovat zde jinak než obvykle. Jelikož nemůžeme při pojednávání o problému monopolu, konkurence, jiných tržních forem a různých peněžních systémů stavět na výsledcích vědecké analýzy, je třeba se nejdříve pokusit o získání celkového obrazu hospodářských procesů v centrálně administrativním hospodářství. Přitom provedeme analýzu německého experimentu mezi lety 1936 a 1948 a rozšíříme oblast svých pozorování na četných místech o jiné experimenty.

Zkoumání je zaměřeno na získání obecných poznatků, jež vyplývají z německých a jiných zkušeností. Centrálně administrativní řízení se ovšem často uskutečňovalo pro potřeby války. Bylo třeba často improvizovat, zatímco v míru lze plánovat dlouhodoběji. Co je však charakteristické pro válku, nelze obecně připisovat centrálně administrativnímu hospodářství.

3. Centrálně administrativní hospodářství nelze zaměňovat s „kolektivním vlastnictvím“. Centrálně administrativní řízení hospodářského procesu může sice být spojeno s kolektivním vlastnictvím, jak je tomu v Rusku od roku 1928, toto spojení však není nutné. V Německu a mnoha jiných zemích, a to je právě zajímavé, převládalo dále soukromé vlastnictví výrobních prostředků, zemědělské a průmyslové podniky nadále patřily převážně soukromým osobám a společnostem. Soukromí vlastníci ale mohli s výrobními prostředky nakládat jen v omezeném rozsahu. *Z tohoto hlediska existují dva typy centrálně administrativního hospodářství, je-*

Walter Eucken

den typ se soukromým vlastnictvím a druhý typ s kolektivním vlastnictvím výrobních prostředků. Zda má první typ tendenci transformovat se trvale do druhého, bude ještě předmětem našeho dalšího zkoumání. Analýza hospodářských procesů musí věnovat pozornost oběma typům. Začneme prvním.

4. Při zkoumání hospodářské reality nemůže věda dospět k cíli ani *a priori* sestrojenými modely, ani nepřesnými globálními pojmy jako „kapitalismus“ anebo „socialismus“ či jim podobnými.

Je jen jedna cesta, která slibuje úspěch – důkladná analýza konkrétních podniků, domácností nebo plánovacích úřadů. Nesmíme létat v oblacích, ale měli bychom zůstat na zemi a morfologicky analyzovat konkrétní individuální hospodářství. Potom objevíme to, o čem již dříve byla řeč, že totiž v minulé a současné hospodářské realitě byla a je realizována omezená řada čistých forem, přestože byly rozmanité. Rozmanitost hospodářských řádů vyplývá z toho, že tento omezený a přehledný počet čistých forem byl navzájem promíchán v různém výběru a různým způsobem. V Rusku se například ve čtvrtém desetiletí našeho století zdaleka nehospodařilo jen centrálně administrativním způsobem, tedy na základě plánů ústředních úřadů. Metoda centrálně administrativního řízení tam sice dominovala, ale vedle ní existovaly tržní formy hospodářského řádu, například čilá naturální směna, a stejně tak existovala venkovská soběstačná hospodářství. Při vědecké analýze každodenního ruského hospodářského procesu, jak probíhal v tomto desetiletí, by bylo třeba vzít v úvahu veškeré tyto formy.

Morfologická analýza reality by měla vždy předcházet teoretické analýze. V konkrétních hospodářských rádech bychom měli vyhledat realizované formy, které představují základ teoretické analýzy. V realitě nacházíme centrálně administrativní ekonomiku srostlou s jinými formami. Nyní analyzujeme hospodářský proces tak, jak se v realitě odehrává.

V I I . K A P I T O L A

Hospodářský proces v centrálně administrativním hospodářství (Teorie centrálně administrativního hospodářství)

Úvodní poznámka: Pokusy teoreticky analyzovat hospodářský proces v centrálně administrativní ekonomice byly občas zásadně odmítány. V centrálně administrativní ekonomice prý panuje zvůle, vedení může jednat, jak se mu zachce. Neplatí prý zákon velkých čísel, který umožňuje v tržním hospodářství dokonalé konkurence rozvinout teorii a tím exaktně zjišťovat souvislosti.²⁷

Zda jsou tyto námitky správné, prokáže samotná teoretická analýza. Zásadně však budiž řečeno, že věda narazila na analogický problém již při analýze tržní formy monopolu nabídky. Monopolista, například plynárna nějakého města, může usilovat buď o „nejvyšší čistý příjem“, anebo o „nejlepší možné zásobování“ odběratelů plynu. To jsou dva mezní případy. V obou případech mohou být ceny, zásobování a příjem monopolisty velmi různé. Jak známo, teoretická analýza zkoumá oba.²⁸ Tím lze překonat uvedenou obtíž.

²⁷ L. Miksch, „Die Wirtschaftspolitik des Als Ob“, v Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, 105. sv., 1949.

²⁸ Viz W. Eucken, Grundlagen, 6. vyd., str. 217.

Walter Eucken

Analogicky postupujeme v centrálně administrativních hospodářstvích. Centrální řízení může usilovat o „maximum moci prostřednictvím investic“, tedy například o rychlou výstavbu průmyslu pro válečné účely anebo o monumentální stavby, jež dokumentují moc a upevňují ji. Vedení by rovněž mohlo chtít dosáhnout „maximálního zásobování spotřebními statky“. Tomu, kdo se zabývá dějinami, je nápadné, že v těch hospodářských řádech, kde dominují metody řízení vlastní centrálně administrativním ekonomikám, se uskutečňují neobyčejně velké investice. Tak tomu bylo v Německu po roce 1936, v Rusku po roce 1928 anebo v úplně jiném prostředí státu Inků okolo roku 1500, ve starém Egyptě a v jiných případech. Je historickým faktem, že vůdčí vrstva takových pospolitostí má tendenci stavět továrny, železnice, silnice, elektrárny, města atd., aby stupňovala svoji politickou moc. Nezřídka se dokonce zaváděly metody centrálně administrativního řízení, aby se uspíšily investice a tak stupňovala moc, například válečný potenciál. Centrální administrativa se zpravidla méně zaměřuje na výrobu spotřebních statků.

V teoretické analýze je tedy první případ důležitější než druhý. Zde nás zaměstnává výlučně. Vycházíme z toho, že se usiluje o maximum moci prostřednictvím investic. Druhý případ je v současnosti méně „aktuální“. Bez analýzy prvního však zůstane moderní hospodářská skutečnost v důležitých rysech nesrozumitelná.

První oddíl: Celkový charakter hospodářského procesu

I. Způsob práce centrální administrativy

1. V hospodářském řádu tržního typu začíná analýza hospodářského procesu v jednotlivých podnicích či domácnostech, například v koželužně. Tam zjistíme, že podnik přizpůsobuje své plány cenám a že o řízení výroby rozhoduje především kalkulace, tedy poměr cen výrobků k cenám výrobních prostředků. Protože, jak

známo, každý podnik řídí tímto způsobem kousíček hospodářského procesu, jenž se odehrává v jeho působnosti, uskutečňuje se řízení celkového procesu v tržním hospodářství cenami.

Analýza podniku v hospodářském řádu centrálně administrativního typu, například během německého experimentu – má jiný výsledek. Koželuzna vyráběla na pokyn „odborného oddělení kůže“. Toto „odborné oddělení“ neboli „vedení řízeného oboru“ neboli „plánovací orgán“ přiděloval surové kůže a pomocný materiál, dával podniku výrobní příkazy a disponoval vyráběnou kůží. Musíme se tedy odebrat do takového „odborného oddělení“, abychom se seznámili se sestavováním hospodářských plánů a řízením hospodářského procesu v centrálně administrativním hospodářství. Odborná oddělení existovala také pro textil, oděvy, sklo, keramiku, železo atd. Jak se uskutečňovalo toto řízení?²⁹

2. Uskutečňovalo se ve čtyřech stupních.

První stupeň spočíval ve sběru plánovacích statistických podkladů, k čemuž měl vedoucí řízeného oboru k dispozici statistické oddělení. Tento *primát statistiky* je příznačný pro centrálně administrativní hospodářské řízení. Statistikové plánovacích úřadů se pokoušeli shromáždit všechna data důležitá pro plánování. To se týkalo například kapacity zařízení, skladových zásob, potřeby skladovacích prostorů, uhlí, elektřiny, výroby a dovozu surovin. Z těchto statistických podkladů se nakonec získala „množstevní bilance“, která konfrontovala zdroje a užití za *poslední* rok, pololeť nebo čtvrtletí.

Statistická data, pro jejichž sběr a zpracování existovaly přesné předpisy, byla podkladem pro vlastní plánování, které představovalo *druhý* stupeň celkového procesu. Toto plánování spočívalo v plánování potřeby, plánování zdrojů a vyrovnávání potřeby a zdrojů.

Plánovaná množství *potřeby*, což je podstatné, vznikala jen zčásti podle požadavků nadřízených centrálních míst, která potřebovala pro obecné investiční účely anebo pro zbrojní účely určitá

²⁹ Mnoho podnětů a upozornění k pojednání tohoto problému jsem dostal od Dr. K. Paula Hensela ve Freiburgu.

Walter Eucken

množství železa, strojů, kůží atd. Jiná část vycházela z jiných „nositelů potřeby“, nejčastěji z jiných odborných oddělení. Tak například kůži požadovalo odborné oddělení pro obuv, odborné oddělení strojírenství na hnací řemeny a odborné oddělení kůže zase požadovalo činidla, oleje, tuky atd. od příslušných odborných oddělení. Sumarizovaná anebo kumulovaná potřeba byla však vždy předávána do jednotlivého odborného oddělení anebo plánovacího orgánu. Přitom je důležité, že již v tomto raném momentu byla pro sestavení plánu třeba standardizace statků. Zjišťování potřeby kůže například odborným oddělením pro obuv bylo o to složitější, oč se vyrábělo více typů bot. Centrální plánování vyžaduje standardizaci.

Když centrálně administrativní ekonomika již fungovala nějakou dobu, používaly plánovací orgány namnoze údaje z dřívějších plánovacích období, které zjišťovaly na základě přesných statistických čísel. Údaje ze starších plánů byly nezřídka přenášeny bez bližší kontroly do plánů, jež platily pro budoucí období. V tom vězelo nebezpečí, protože často nebyly přizpůsobeny současné realitě. Z tohoto důvodu varovaly nadřízené ústřední úřady, například říšské ministerstvo hospodářství, při různých příležitostech před nadměrným růstem statistiky. Tak se říkalo například: „Jakkoliv potřebuje plánování statistiku, nesmí se nikdy zapomínat, že statistika může zjišťovat jen to, co bylo v minulosti. Vnější forma plánování, statistické bilance, není proto jeho vlastní podstatou. Plánování je aktivní vytváření budoucnosti.“ Ostatně se výpočtům potřeby na jednoho obyvatele nepřikládal velký význam, protože údajně nezohledňují lokální rozdíly a rozdílná povolání a vedou často k nadsazeným výsledkům.

Pokud jde o *zdroje*, tvoří je vedle dovozu a čerpání ze skladů hlavně výroba. Zde platila zásada, že se výroba má posuzovat pokud možno vždy podle „nejužšího profilu“. I kdyby například zařízení a suroviny byly k dispozici ve větším množství, nedostávalo-li se uhlí, muselo se *tomu* plánování přizpůsobit; stejně tak jako když pracovní síly byly obzvláště vzácné. Jelikož se však tzv. „úzké profily“ neustále střídaly, muselo se těžiště plánování neustále znovu

hledat. V tom, tj. ve včasném rozpoznání očekávaného úzkého profilu, spočívalo vlastní umění tohoto druhu centrálního plánování.

Vyrovňávání potřeb a zdrojů vyžadovalo dlouhé boje, kterými se budeme ještě vícekrát zabývat. Jednotlivá odborná oddělení bojovala o zvýšené příděly uhlí nebo o více přepravního prostoru nebo více dělníků a každé jednotlivé odborné oddělení muselo na druhé straně seškrtávat požadavky jednotlivých nositelů potřeb, kteří vesměs usilovali o to, získat pro sebe například co nejvíce koženého nebo textilního zboží anebo pohonných hmot atd. Zdlouhavým projednáváním byl nejdříve učiněn pokus snížit požadavky různých nositelů potřeb a navzájem je sladit v kompetenci odborných oddělení. Od počátku však spolupůsobily nadřízené centrální úřady. Jejich zasahování spočívalo v tom, že zjišťovaly jisté stupně naléhavosti a, za druhé, že řešily jednotlivé konflikty. Jako příklad pro určování stupňů naléhavosti uvedme obhospodařování pohonných hmot. Zde se vyhláškou z listopadu 1941 nejdříve nařizovalo, že se pohonné hmoty mají používat jen pro válečně důležité účely ve vlastním slova smyslu. Základem pro přidělování mělo být toto pořadí:

1. Zásobování obyvatelstva potravinami a palivem.
2. Nádraží a vodní překladiště.
3. Zajišťování zemědělské výroby.
4. Zdravotnictví a policie.
5. Zásobování válečně nejdůležitějších podniků a investičních záměrů generálního zmocněnce pro zvláštní otázky chemické výroby.
6. Zásobování zbrojní a ostatní válečně důležité výroby.
7. Zásobování ostatních válečně důležitých investičních záměrů.

Pro hodnocení a řízení toků materiálních statků bylo takové řazení potřeb podstatné; jím se měla řídit jednotlivá odborná oddělení. Nedošlo-li však k dohodě, kolik uhlí má dostat například odborné oddělení kůže, muselo rozhodnout samotné říšské ministerstvo hospodářství.

Walter Eucken

Výsledkem těchto plánovacích prací byla množstevní bilance. Vztahovala se na čtvrtletí, pololetí, anebo i na jeden rok, přičemž se musel brát zřetel na zvláštnosti výrobního procesu.

Zde uvádíme takovou množstevní bilanci.

Schéma množstevní bilance	
<i>Zdroje</i>	<i>Užití</i>
I. Tuzemská výroba	I. Tuzemská spotřeba (uspořádaná podle účelu užití)
II. Přírůstek z obsazených území	II. Potřeba obsazených území
III. Dovoz	III. Vývoz
I.–III. Běžné zdroje	I.–III. Běžné užití
IV. Výběr ze skladů	IV. Přírůstek do skladů
I.–IV. Zdroje celkem	I.–IV. Užití celkem

Pod číslem I vpravo (tuzemská spotřeba) se detailně vyčíslilo, kolik například kůže bylo určeno pro armádu, pro zemědělství, na hnací řemeny, na obuv atd.

Takový byl tedy obraz, jaký nabízely plány centrálně administrativního hospodářství: skládaly se z dlouhé řady samostatných navzájem se překrývajících množstevních bilancí jednotlivých odborných oddělení. Odborná oddělení pro uhlí, železo, elektřinu, pohonné hmoty, textil atd. sestavovala své množstevní bilance a sladování plánů prováděla nadřízená místa na základě všeobecných směrnic (stupňů naléhavosti) a individuálním zasahováním do mnoha jednotlivých rozhodnutí. I když tedy odborná oddělení byla nositeli a zpracovateli plánů, byla přece závislá a podřízená ministerstvům a jiným ústředním úřadům. Tak se projevovala jednota plánování.

Následuje – jako třetí stupeň – vydávání výrobních příkazů jednotlivým podnikům. V nich se stanovilo množství a časové rozvržení produkce podle druhů. Zabavené suroviny se uvolňovaly pro výrobu jednotlivých podniků a vydávaly se příkazy k použití vyrobeného produktu, například kůže. Tento velmi složitý úkol vypracovat výrobní příkazy pro jednotlivé podniky byl mnohdy proveditelný jen za přispění organizací průmyslu, jako například

Říšské skupiny „Průmysl“, kartelů, svazů atd. K tomu bylo třeba znalců, kteří byli ovšem zároveň členy zájmových skupin, a bylo třeba jejich organizací, které byly zároveň soukromými mocenskými skupinami. O tom ještě bude řeč.

Konečně za čtvrté: kontrola plánu. Podniky byly povinny neustále, čtvrtletně anebo měsíčně, anebo dokonce denně, hlásit své zásoby a produkci; odborná oddělení neustále porovnávala, zda se tato skutečná čísla kryjí s předpokládanými čísly plánu. Příčina neplnění mohla být v samotném podniku anebo také v nedodání slíbených surovin či v odnětí pracovních sil jinými odbornými odděleními atd. V takovém případě vždy museli zasáhnout vedoucí odborných oddělení, a tak bylo provádění plánů naplněno střídavě jednáním a bojem. Konečně hrál roli ještě jiný fakt související s kontrolou plánu. Plány byly prováděny, což je v povaze věci, často teprve měsíce, anebo dokonce jeden rok po sestavení. Mezitím se pozměnila data, například zásobování uhlím. Z toho vyplynula nutnost revize plánů a výrobních příkazů.

Toto byl čtyřstupňový provázaný opakující se formální postup. V jiných centrálně administrativních ekonomikách probíhá možná podobně, možná poněkud jinak. Co však znamená ekonomicky?

II. Systém řízení

Svérázné řešení tohoto problému řízení uskutečněného centrálně administrativním hospodářstvím vykazovalo dva podstatné znaky: Plánování a řízení se dělo na základě „globálních“, a nikoliv „individuálních“ hodnocení a bez výpočtu mezních nákladů. To je jeden znak. Druhý znak spočívá v tom, že kalkulace mezních nákladů neměla donucovací sílu. Tato metoda řízení mohla tudíž být aplikována dlouhou dobu.

První znak

1. Centrální úřady pracovaly s globálními hodnoceními za pomoci množstevních kalkulací spočívajících na statistice.

Walter Eucken

Kdo prováděl tato hodnocení? Nejdříve je navrhlo odborné oddělení. V našem příkladu navrhlo odborné oddělení kůže na základě svých hodnocení nejdříve přidělení kůže pro různé účely, například pro armádu, na pracovní obuv, pro průmyslové účely atd. Odhadovalo tedy význam, jaký by mohla mít kůže pro krytí potřeby v tom či onom použití, neboli hodnotilo globálně. Z jednání s „nositeli potřeby“ vylýnuly přesuny; tj. byl učiněn pokus dostat do „rovnováhy“ předběžná hodnocení spotřebitelských odborných oddělení. Přitom šlo vždy o kolektivní veličiny. Nehodnotila se jednotlivá dílčí množství, ale počítalo se s celkovými veličinami, třeba s 5000 nebo 8000 tunami. Nadřízené centrální úřady se snažily podpořit globální hodnocení, a tím řízení výrobních prostředků a spotřebních statků vypracováním „stupňů naléhavosti“. O tom jsme právě hovořili. Takové stupně naléhavosti jsou však nutně nedostatečné. Jsou příliš hrubé a jednotlivý stupeň obsahuje velmi mnoho druhů potřeb (například stupeň 3: „potřeby pohonných hmot pro zajištění zemědělské výroby“). Za druhé neberou dostatečný ohled na pokles intenzity potřeby se stoupajícím uspokojováním jednotlivého druhu potřeb a nevyšimají si situace se zásobováním komplementárními statky. O tom se vyjadřoval velmi jasně výnos centrálního plánovacího úřadu v prosinci 1944. Tam stojí: „Čím bude krytí potřeb napjatější, tím problematičtější se musí jevit řízení výroby použitím velmi hrubých postupů při zařazování do stupňů naléhavosti. Výroby, které nejsou důležité, se musí nejen odložit, ale musí se vůbec zrušit. Avšak stanovení pořadí zaměřeného výhradně na zhotovený výrobek u důležitých výrobních programů musí vést k těžkým omylům a chybám, nebere-li se ohled na zásobovací situaci nositelů potřeby. Dodávka několika šroubů, které jako jediné chybí k dokončení série zemědělských strojů, je například mnohem naléhavější než dodávka stejných šroubů označených vysokým stupněm naléhavosti do podniku vyrábějícího tanky, který je však bude potřebovat teprve za několik měsíců. Rozmanitost hledisek potřeb, jež se objeví v nedostatkové ekonomice, nelze regulovat pořadím naléhavosti. Právě při současném obrovském vypětí všech produktiv-

ních sil se očekává od všech orgánů řídících výrobu, že mají dostatečný přehled o svých úkolech, aby ji také v jednotlivostech správně řídily výrobními příkazy. Mám za to, že nadešel čas zjednat obecnou platnost zásadě ‚plánování místo naléhavosti‘, a nařizují: S účinností od 1. ledna 1945 se ruší veškerá zařazení do stupňů naléhavosti.“

Nemohla-li se jednotlivá oddělení dohodnout o svých globálních hodnoceních, měly rozhodnout nadřízené úřady. To se velmi zřetelně vyjadřuje ve výnosu z roku 1942, kde se říká: „Je třeba usilovat o to, aby plánovací orgán z vlastní iniciativy přizpůsobil v dohodě s nositeli potřeby nahlášenou potřebu výrobním možnostem. Jen ve výjimečných případech, kdy tímto způsobem nelze rozhodnout, musí rozhodnout příslušné ministerstvo. Pokud plánovací orgán a nositel potřeby nejsou podřízeny jednomu ministerstvu, rozhodne s konečnou platností společný nadřízený orgán.“

„Individualizace“ hodnotové kalkulace nebyla možná. O jednotlivé tuně železa nebo mědi nebo o jednotlivé pracovní síle je třeba rozhodovat den co den. Kde a na jaký účel se mají použít? Jakou hodnotu budou mít v každé z rozličných možností použití? Kde a jak slouží optimálně krytí potřeby? Tyto otázky nebylo možné vyřešit takovými globálními hodnoceními. Mělo-li se disponovat například 1000 m³ dřeva, byly globálně rozděleny na topné účely, pro doly, pro průmysl celulózy atd., a to v určitých množstvích, aniž by bylo plné ohodnocení individuálních kvalit byť jen možné.

2. V rámci této metody řízení se prováděla jistá kalkulace. Ale i tato kalkulace měla globální charakter. Když přidělilo odborné oddělení jednotlivým nositelům potřeby benzin nebo kůži v určitých množstvích, porovnávalo neustále užitek a ušlý užitek, které by jim přineslo celé množství benzinu nebo kůže. A bylo-li ve sporných případech požádáno příslušné ministerstvo o rozhodnutí, kolik kůže by se mělo použít například na pracovní obuv a kolik na hnací řemeny, rozhodlo také na základě obecného srovnávání nákladů. Úvaha o nákladech se zakládala na obecných představách o cílech hospodářského procesu. Rozvažovalo se, zda

Walter Eucken

by se těmto obecným cílům posloužilo více použitím kůže při výrobě bot, nebo při výrobě hnacích řemenů. Porovnával se tedy užitek, který byl získán plněním celkového plánu v jednom směru, s užitekem, který se ztratil tím, že se jiné použití stalo nemožným. Tato úvaha o nákladech byla velmi obecná a nepřesná, ale *byla* to úvaha o nákladech.

Kalkulace *mezních* nákladů nebyla ovšem možná. Ještě jeden příklad. V jižním Bádensku se mělo po roce 1945 rozdělit 1000 tun železa. Železo potřebovala nutně nejrůznější odvětví hospodářství: řemesla, strojírenství, textilní průmysl, železnice, opravářské dílny atd. Kolik tun mají dostat jednotlivá odvětví a také jednotlivé podniky? Kolik má dostat textilní průmysl? 80 tun, nebo více, či méně? Bylo třeba se rozhodnout. I zde se uvažovalo o nákladech. Porovnal se užitek, který přináší železo v různých použitích. Avšak nedalo se vypočítat, jakou hodnotu by mohla dosáhnout jednotlivá tuna v jednotlivých případech. Proto se hodnotilo globálně a rozdělovalo na základě takových obecných odhadů.

3. Jak jsme ukázali, plánovací orgány sice porovnávaly plánované údaje se skutečně dosaženými, tj. konfrontovaly faktické procesy s plány, ale nedocházelo k faktickému ekonomickému přizpůsobování. Porovnávala se množství uvedená v plánech s množstvím, jež podniky fakticky spotřebovaly nebo vyrobily. Zda však byly výrobní prostředky ekonomiky správně použity, tedy zda plánovaná čísla byla skutečně správná, nebo zda se měla korigovat, to z uvedeného porovnávání nebylo možné zjistit. Jedné cihelně bylo přiděleno – abychom vybrali aspoň jeden příklad z mnoha možných – mnohem více uhlí než potřebovala, oprava se však provedla až po mnoha měsících. Protože skutečná čísla odpovídala plánovaným, nebyl důvod ke korektuře. Porovnávání plánu se skutečností není nástroj, jímž by se dalo přiblížit k optimální výrobní kombinaci. To bylo také dobře známo plánovacím orgánům.

Druhý znak

1. Cenový systém tržní ekonomiky je nejen „měřítkem vzácnosti“ anebo „počítacím strojem“, ale je zároveň kontrolním aparát-

tem. Má donucovací sílu. Překračují-li náklady výnos, nutí tato disproporcionalita podnik, aby se přeorientoval nebo opustil trh. Jinak řečeno, jsou-li cenové relace takové, že ceny výrobních prostředků, potřebných na jednotku statku, jsou vyšší než cena, kterou lze za tuto jednotku docílit, je nezbytná změna.

V centrálně řízené ekonomice hrají hodnocení, ostatně jinak uzpůsobená, jinou roli. Uvedeme příklad: Během války se postavila v C tkalcovna hedvábí. Dokonce z globálního hodnocení bylo možno poznat, že zvolené umístění bylo nepříznivé a že Krefeldské tkalcovny hedvábí dokázaly tyto hedvábné tkaniny vyrábět podstatně levněji. Vynaložení železa, cementu, strojů, pracovních sil při výstavbě v C bylo zbytečné. Byla to špatná investice. To se mohlo zjistit předem také globálním porovnáním hodnoty a nákladů. Jiné použití výrobních prostředků by bylo sloužilo plánované potřebě lépe. Přesto bylo rozhodnuto stavbu uskutečnit. Osobní zájmy sehrály rozhodující roli. V tržním hospodářství by byl podnik v C odsouzen k zániku. V centrálně řízené ekonomice, která nemá automatické výběrové řízení, mohl být postaven a mohl pracovat, neboť globální hodnocení k ničemu nenutí. Věda by měla věnovat více pozornost této zvláštnosti kalkulace v centrálně administrativní ekonomice, která podstatným způsobem ovlivňuje průběh hospodářského procesu.

2. Jak si vysvětlit tuto skutečnost? Proč nemá v centrálně administrativní ekonomice kalkulace donucovací sílu?

Smysl kalkulace v ekonomice dokonalé konkurence je znám z učebnic.³⁰ Náklady udávají, jaké „hodnoty“ by se mohly realizovat při jiném použití výrobních prostředků. Velmi různorodé koupěschopné potřeby příjemců důchodů, zápasí o mnohonásobně použitelné výrobní prostředky a rozhodnutí padne na základě kalkulace cen a nákladů, v níž náklady zrcadlí ušlý užitek. Výroba se musí přizpůsobit koupěschopné potřebě a toto „musí“ se prosazuje v donucovací síle kalkulace. Pomocí kalkulace nákladů kontroluje koupěschopná poptávka výrobní procesy. V monopolních ne-

³⁰ Viz také str. 230 ad.

Walter Eucken

bo oligopolních tržních formách je ovšem dirigující síla spotřebitelů podstatně omezena a uplatňuje se mnohem slaběji.

V centrálně administrativní ekonomice však existuje zcela jiný poměr mezi potřebou a jejím pokrytím. Napětí mezi nimi se neuplatní na trzích. Poptávka a nabídka železa, uhlí a všech ostatních statků nevychází z různých samostatných individuálních hospodářství s vlastními hospodářskými plány. Naopak, stanovení potřeby a řízení je v *jedněch* rukách. Plánovací orgány *mohou* tudíž postupovat tak, že stanoví nejprve potřebu chleba, bytů atd. a pak se snaží přizpůsobit této potřebě výrobní procesy svými globálními hodnoceními a výrobními příkazy. Nemusí to však dělat. Mohou také dodatečně změnit potřebu. Potom se řídí potřeba výrobou. Náhle se může snížit příděl textilního zboží anebo se může zastavit výstavba nové továrny. Centrální administrativa se vymyká kontrole ze strany spotřebitele. V ní se koncentruje veškerá hospodářská moc. V důsledku toho není podřízena žádnému kontrolnímu mechanismu.

Snad bychom byli ochotni vidět v tom slabost centrálně administrativní ekonomiky. Jde vskutku o slabost, považujeme-li maximální krytí potřeb za cíl výroby. Avšak absence donucovací síly hodnocení a odhadů nákladů je zároveň silou. Tato absence umožňuje snadno nastolit plnou zaměstnanost. O tom ještě obsírně pojednáme. Navíc umožňuje politické moci, aby prostřednictvím centrálně administrativního hospodářství prováděla v hospodářské sféře bez ohledu na kalkulaci přesuny, jež vyhovují její politické vůli.

III. Úloha cen

1. Německá hospodářská politika se snažila řídit hospodářský proces pokud možno nepřímými metodami. Tak se například v příslušném výnosu praví: „Cílem každého plánování musí být dosažení maxima hospodářského řízení s minimem zásahů. Zásahy jsou do té doby zbytečné, dokud jednotlivé firmy dobrovolně spolupracují na cílech daných státem anebo jednají z čistě soukromohospodářských úvah tak, jak to odpovídá národohospodář-

ským nutnostem.“ Z toho důvodu byl také učiněn pokus, takzvané „mezistupně“ neřídit vůbec přímo; přímé řízení výroby tkalcoven například umožnilo řídit mezistupeň přádelen nepřímou.

Jestliže tu však existovala snaha řídit nepřímou, a nikoliv bezprostředním příkazem ústředních úřadů, bylo nasnadě používat k tomu ceny. K tomu potom také fakticky došlo.

2. Aby se *stávající* ceny mohly používat jako nástroje řízení hospodářství, usilovalo ministerstvo hospodářství a komisař pro ceny o sjednocení a vylepšení kalkulace a výpočtu zisku v průmyslových podnicích. Právě když nabývaly na významu dodávky pro armádu, byly vydány velmi podrobné předpisy o kalkulaci nákladů. Kalkulace mnoha německých podniků se během této doby podstatně zlepšila a sjednotila.

Na některých místech byly ceny úspěšně použity k tomu, aby se výrobní kombinace poněkud přiblížily optimu. Tak tomu bylo například při výrobě munice, tedy u výrobků, pro které často neexistovaly dřívější ceny. Zde byla taková praxe, že se nejdříve vypočítaly výrobní náklady jednotlivých firem a podle jednotlivých nákladů se stanovily ceny. V důsledku toho firmy neměly vůbec žádný zájem pracovat racionálně, zejména když se zisky vypočítávaly procentem z nákladů, byly tedy při vysokých nákladech vyšší než při nízkých. V roce 1940 byl zaveden jiný systém výpočtu cen, aby se podniky přiměly k racionálnímu jednání. Za dodanou municí se platila jednotná cena, která byla vypočtena na základě nákladů podniku se středními náklady. Již tím byl dán podnět, aby se zlepšila výrobní kombinace a docílily zisky. Tento postup byl později ještě podstatně zdokonalen.

Avšak takové ojedinělé úspěchy nic nemění na tom, že *stávající* ceny se nehodily pro celkové řízení hospodářského procesu. *Stávající* ceny odrážely poměry vzácnosti, jaké byly na podzim roku 1936. Zmrazené ceny zamezily dalším přesunům. Kdyby se bylo v plánech centrálních úřadů počítalo s uspokojením potřeby, jež by přibližně odpovídala dřívější poptávce, byly by zůstaly ceny a cenové relace použitelné déle. Stal se ale opak: plán zaměstnanosti a investice do zbrojení způsobily velké rozdíly mezi centrálně plá-

novanou současnou potřebou a dřívějšími poptávkovými křivkami. Pevné ceny železa, uhlí, cihel atd. již tedy nezrcadlily napětí mezi potřebou a jejím pokrytím, jaké existovalo podle plánů centrálních úřadů. Kalkulace, které se opíraly o ceny výrobků a výrobních prostředků, nepřivodily proto přizpůsobení výrobních prostředků plánované potřebě a výkazy zisku a ztrát a bilance nepodávaly zprávu o tom, zda byly výrobní prostředky dost dobře kombinovány, aby se optimálně produkovaly statky předpokládané centrálními plány.

Veškerá vylepšení výpočetních metod nemohla sprovodit ze světa tento fakt. Ceny, s nimiž se počítalo v účetnictví podniků, neudávaly vzácnost a ztratily svou řídicí funkci.

3. O to důležitější byla druhá otázka: Jestliže ceny z roku 1936 nebyly s to „individualizovat“ anebo „kvantifikovat“ globální hodnocení centrálních úřadů, jestliže stávající cenový systém reflektoval dávno překonaný systém dat, nebylo by snad přece jen bývalo možné vrátit cenám řídicí funkci jejich novým stanovením? Nebylo možné stanovit nové ceny tak, aby optimálně sloužily plánům centrální administrativy?

V souvislosti s tímto problémem se diskutovalo o dvou metodách, o novém stanovení důležitých cen shora anebo, kdyby toto nebylo možné, o nové tvorbě cen dočasným zavedením tržního mechanismu, tedy zdola.

a) Vyděme z případu, který byl pro Německo důležitý, týkajícího se ceny a použití bukového dřeva. Buk, jenž se téměř v celém 19. století používal jen jako palivové dříví a k výrobě dřevěného uhlí, našel po sérii nových vynálezů během druhé poloviny století četná nová použití a jeho význam se zvýšil. Vynález impregnace dřeva dehtovým olejem učinil z bukového pražce vysoce kvalitní železniční pražec; vynález umělého vysoušení a propařování vedl ke zpracování buku ve velkém rozsahu a k mnoha účelům v nábytkovém truhlářství. Vynález překližky opět rozšířil možnosti použití. A nakonec k tomu přistoupily vynálezy, které bukovému dřevu jako základní surovině pro výrobu celulózy a umělého hedvábí otevřely nové, velké možnosti upotřebení.

Jak se mělo běžně dodávané bukové dřevo smysluplně rozdělit pro tyto nové, nesčíslné způsoby použití tak, aby efekt byl maximální? Zmrazená cena bukového dřeva byla bezesporu ve srovnání s jinými cenami dřeva a většinou ostatních cen příliš nízká. Byla zmrazena od roku 1936. Nebylo by bývalo rozumné zajistit účelné použití jednotlivých druhů a dílčích množství zvýšením ceny bukového dřeva?

Lesní správy mnohokrát zkoumaly otázku, zda nemají stanovit pro bukové dřevo novou, vyšší cenu. Tu se však ukázalo, že nebylo možné najít smysluplnou cenu. Ústřední lesní správa věděla jen, že platná cena bukového dřeva je příliš nízká. Udělala si také přibližnou představu o nové hodnotě bukového dřeva. Provedla tedy globální hodnocení. Ale z tohoto globálního hodnocení nemohla odvodit exaktně vypočítanou veličinu, neboť jen nepřesně znala nová data a ceny, než aby se mohla odvážit tohoto experimentu. Tehdy prohlásil jeden vysoce kvalifikovaný lesník: „Neznáme cenu bukového dřeva, víme jen, že je relativně vysoká. Jak vysoká, o tom musí jednou později rozhodnout trh.“

b) Je však otázkou, zda nemohl trh rozhodnout *ihned*. To by byla bývala druhá metoda. Proč se neuvolnily na nějakou dobu ceny dřeva? Nebyla by se potom ustálila správná cena bukového dřeva? Ceny všech výrobků zpracovatelského průmyslu – truhlářství, továren na překližky, celulózového průmyslu, dolů, drah atd. – byly pevné; taktéž ceny výrobků substituujících buk. Proto ceny velmi různorodých výrobků používajících dřevo jako surovinu neodrážely výstižně napětí mezi potřebou a krytím na trhu dřeva. Zkrátka, parciální uvolnění cen *jedné* skupiny zboží by bylo nesmyslné. Interdependence všech trhů a veškerého hospodářského procesu by si pak vynutila uvolnění všech cen, aby se tak zjistily poměry potřeb a jejich krytí u všeho zboží, a tím také u bukového dřeva.

c) Tím jsme se již ocitli u ještě zásadnější otázky. Proč se neuvolnily *všechny* ceny? Nebylo by potom bývalo možné zjistit stupně vzácnosti pomocí nových cenových relací, *tedy* cenami individualizovat nová globální hodnocení ze strany centrálního vedení?

Walter Eucken

Německá vláda o nastoupení této cesty blíže neuvažovala již z důvodů měnové politiky. Všeobecné uvolnění cen by bylo vedlo nejen k ustálení nových cenových relací, ale pod tlakem nadměrného množství peněz k silnému nárůstu veškeré cenové hladiny, tedy k otevřenému znehodnocení peněz, k neodmítnutelným mzdovým požadavkům, k otevřenému poškození střadatelů a ke zdražení zbrojení. Zmrazení cenové hladiny na její dosavadní úrovni a tím zadržetí inflace bylo dogmatem hospodářské politiky, stejně jako se stalo dogmatem hospodářské politiky jiných zemí.

Avšak negativní odpovědi německé praxe na tuto otázku není problém ještě vyřízen. Předpokládejme, že by neexistoval přebytek peněz a že by měnově-politické argumenty nebyly proti uvolnění cen. Nebylo by bývalo potom možné individualizovat globální hodnocení centrálních úřadů uvolněním cen? Například zbrojařský podnik dostane 10 milionů za dodávky a z toho vyplácí dělníkům 5 milionů. Teď by se dovolilo dělníkům volně poptávat spotřební statky na základě jejich potřeb: chléb, maso, ošacení, bydlení atd. Dělníci-spotřebitelé by potom vyjádřili ve své poptávce svá subjektivní hodnocení chleba, bydlení atd., nikoliv hodnocení centrálních úřadů. Ceny by tedy sice objektivizovaly hodnocení mnoha koupěschopných spotřebitelů, nikoliv však hodnocení centrálních úřadů. Proto by se ceny chleba, bytů, oděvů a veškerých výrobních prostředků, jež slouží výrobě těchto statků, nehodily k provádění plánů centrály. V cenách by byly vyjádřeny plány spotřebitelů, nikoliv však plány centrálního úřadu. Statky by se byly dostaly především do sféry spotřebních statků, méně do sféry investic. Byl by se vyvinul konflikt mezi centrálními plány a plány jednotlivých domácností a podniků. Avšak tím se již dotýkáme zásadní otázky.

4. Bylo by snad bývalo možné začlenit ceny do mechanismu řízení centrálně administrativní ekonomiky následujícím způsobem? Centrální administrativa by rozdělovala spotřební statky prostřednictvím přidělového systému a stanovila by také ceny. Ve sféře spotřebních statků by se tedy vyrovnala poptávka s nabídkou.

kou pomocí přidělní. Avšak ve sféře výrobních prostředků by se nepřidělovalo, nýbrž vedoucí podniků by nárokovali výrobní prostředky u státních úřadů. Pro tyto výrobní prostředky by byly stanoveny ceny, které by se opravovaly podle velikosti poptávky. Byla by se těmito opravami dostala nabídka a poptávka po výrobních prostředcích do rovnováhy, a byly by tak možné exaktní kalkulace nákladů? Pak by byla německá ústřední administrativa jednala částečně podle návrhu například O. Langeho.³¹ Bylo by bývalo možné řídit se tímto návrhem?

Je skutečností, že se pravidelně odehrávaly prudké boje různých „odborných oddělení“ anebo „plánovacích orgánů“ či „nositelů potřeby“ o výrobní prostředky. Tak bojovali za přiděly kůže, abychom zůstali u našeho příkladu, zástupci zemědělství na koňské postroje, zástupci průmyslu na hnací řemeny, zástupci dělnictva na pracovní obuv atd. Stejně tak zástupci řemesel, strojírenství, průmyslu dopravních prostředků atd. bojovali o přidělení železa. Množství, jež byla k dispozici, byla obecně příliš malá a neodpovídala nárokům všech odborných oddělení. – Zde diskutovaný návrh ovšem směřuje k tomu, aby se tento boj vyřešil stanovením pevných cen, tedy aby se usměrňování množství kůže pro jednotlivé způsoby použití (koňské postroje, hnací řemeny atd.) uskutečnilo zvýšením ceny kůže.

Avšak tato metoda řízení nepřicházela pro centrální administrativu v úvahu, protože pak by do jisté míry pustila z ruky řízení výrobních prostředků, v daném případě kůže nebo železa. Při stanovení pevných cen a přidělní potravin, jakož i při stanovování pevných cen a přidělní průmyslového zboží a při stanovování investičního programu nemohly mít centrální úřady přehled o tom, kolik kůže nebo železa by požadovaly různé plánovací orgány a různí nositelé potřeby. Tyto požadavky se projevíly teprve dodatečně. Kdyby byly přenechaly rozhodování o řízení výrobních prostředků cenové válce mezi podniky nebo odděleními, mohly se dostavit výsledky, které by byly v rozporu s plány centrální administrativy. Například by se mohlo stát, že by se spotřebovalo relativně mnoho kůže pro

³¹ O. Lange, *On the Economic Theory of Socialism*, 1948, str. 90 ad.

Walter Eucken

účely zemědělství nebo na výrobu pracovní obuvi, což by bylo způsobilo velký nedostatek hnacích řemenů a zpochybnilo výrobní program centrální administrativy v jiných průmyslových oborech. Proto nemůže centrální administrativa přenechat cenovému boji řízení takových výrobních prostředků, které mají značný význam. Naopak, musí vyhradit řízení sobě, jak tomu také v Německu bylo.

Jakmile dostanou podniky anebo oddělení větší svobodu a samostatně poptávají a jakmile se centrální administrativa omezí na to, aby korigovala ceny v závislosti na vzácnosti, vzniknou rozpory mezi plány ústřední administrativy a plány oddělení a podniků. Takové rozpory by se sprovodily ze světa okamžitými centrálními zásahy, tj. zbavením cenového mechanismu jeho účinnosti. Kritizovaný návrh není tedy realizovatelný, i kdyby byl splněn měnově-politický předpoklad. Soutěž lze použít ke zvyšování výkonu, nikoliv však jako nástroj centrálního řízení podstatných částí hospodářského procesu. V opačném případě centrální administrativa sama sebe zbaví svého výsadního postavení.

IV. Některé důsledky

Z hlediska centrálních plánů a výrobních příkazů, které se sestavují z množstevních kalkulací a globálních hodnocení – se stává hospodářský proces v centrálně administrativní ekonomice srozumitelným. V tomto hospodářském procesu jsou okamžitě nápadné následující jevy:

1. Centrální plánování předpokládá normalizaci, typizaci, standardizaci. Plánovací úřady jsou jen velmi nedokonale s to brát v úvahu četné a měnící se individuální potřeby spotřebitelů, například aby se vyráběly různé druhy obuvi nebo oděvů, aby se dostaly k těm, kdo je chtějí mít atd., a přizpůsobovat se změnám nároků spotřebitelů. O tom se hovořilo v bodu I. Dávat centrální pokyny je tím jednodušší, čím jsou spotřeba a výroba schematičtější.

Potřeby spotřebitelů lze snadno normovat. Dávkováním a přidělováním se téměř úplně vyřadí vliv mnoha individuálních přá-

ní. „Zkušenosti posledních sedmi let jednoznačně ukazují“, napsal textilní odborník v roce 1945 v posudku, „že nejen zaměření hospodářství na válku, ale stále sílící vláda plánovacích úřadů stále více snižují počet plánovaných objektů (surovin a výrobků)“. Složitější bylo zjednodušit výrobu. Četné malé a střední průmyslové podniky, které v Německu existovaly, kladly individuální a různorodé nároky, pokud jde o stroje, náhradní díly, pomocné látky atd., jež plánovací úřady mohly jen stěží posoudit a rozhodnout o nich. Malé a střední podniky v jejich rozmanitosti lze vůbec jen těžko centrálně „plánovat“. Plánovací úřady zvládnou své řídicí a hodnotící úkoly relativně nejlépe, když se v malém počtu podniků vyrábí zboží masové spotřeby s malým počtem typizovaných surovin a výrobních postupů. Relativní stejnorodost zemědělské výroby také vysvětluje, proč lze zemědělství „plánovat“ snadněji než průmysl.

Tak vedla centrálně administrativní ekonomika k tomu, že se ne-
jen uskutečnila typizace a normalizace, ale že byly při nové výstavbě vybudovány co největší podniky. Stačí uvést jen podniky Volkswagen ve Fallersleben. Přitom má zásadní důležitost, že ne vždy je velikostí podniku ovlivňován hospodářský řád. O tom se hodně psalo a panovalo mínění, že rostoucí velikost podniku vedla k monopolům anebo k centrálně administrativní ekonomice. Někdy je tomu skutečně tak. *Existuje však i opačný kauzální nexus. Optimální velikost podniku se hledá v závislosti na hospodářském řádu pokaždé na jiném místě.* Tak se například v hospodářských řádech centrálně administrativního typu upřednostňují a vytvářejí zvlášť velké podniky, které by jinak snad nikdy nevznikly. Tak tomu bylo i v Německu. Volba obzvláště velikých podnikových jednotek vyplývá ze specifické formy plánování, která se realizuje v centrálně administrativní ekonomice.

V důsledku dlouhotrvajícího centrálně administrativního režimu dostalo německé hospodářství jiný ráz, rozšiřovaly se velkopodniky, normalizace, typizace a standardizace. Kde se tak nedělo dost rychle, což se přirozeně také přihodilo, nastaly velké potíže a poruchy. Ty nastaly například v důsledku velkého počtu typů

Walter Eucken

automobilů, což velmi ztížilo centrálně řízené zásobování vojska náhradními díly.

2. Jak víme, plány byly sestavovány odbornými odděleními. Ale každé odborné oddělení mělo nyní snahu vyrábět co možná nejvíce. Neboť každé oddělení považovalo svoji výrobu za zvláště důležitou. Tak například se odborné oddělení „kůže“ snažilo dostat co nejvíce uhlí, přepravního prostoru atd., aby zvýšilo výrobu kůže. Uhlí a přepravní prostor aj. ale potřebují rovněž všechna ostatní odborná oddělení. Víme, že boj o výrobní prostředky, a zvláště o pracovní síly, který tímto vznikl mezi odbornými odděleními, musel být rozhodnut pokyny centra. Než však bylo požádáno nadřízené ministerstvo anebo nejvyšší politické místo a než mohlo rozhodnout, uplynulo často mnoho času. Mezitím se každé oddělení snažilo za každou cenu opatřit výrobní prostředky nebo pracovní síly. Takové střety mezi odděleními byly charakteristické pro centrálně administrativní ekonomiku. Zdá se, že „skupinově-anarchické“ boje jsou této formě hospodářského řádu vlastní. Ačkoliv nadřízená místa častokrát autoritativně zasáhla, je třeba tuto tendenci ke skupinové anarchii znát, abychom řízení aparátu pochopili.

3. Metoda centrálního řízení má dále za následek, že vůdčí vrstva, která řídí hospodářský proces, je jiná než například vůdčí vrstva v hospodářství dokonalé konkurence. S pronikáním centrálně administrativní ekonomiky mizí obchodník, protože jeho hlavní úkoly spočívají v přizpůsobování se potřebám, v nalézání možností dodávat a v objevování ziskových šancí. Místo toho se dostává do popředí technik. Tento posun se odehrával jak v podnicích, tak v plánovacích úřadech. Jak známo v podnicích často existuje napětí mezi obchodníkem a technikem. V období německé centrálně řízené ekonomiky bylo toto napětí řešeno ve prospěch technika. Ve vedení plánovacích úřadů byl však vedle upřednostňovaného technika důležitý i statistik, a to proto, že statistika doprovází a podpírá veškeré plánování od prvního návrhu přes vypracování množstevních bilancí až ke porovnání plánu se skutečností.

Ani tato přeměna vůdčí vrstvy není náhodná, ale je rovněž výsledkem zvláštní metody řízení v centrálně administrativní ekonomice. Stále více je s ní spojena tendence nahradit ekonomické úvahy technickými.

4. Konečně je třeba si položit otázku, zda se v centrálně administrativní ekonomice ustaví *rovnováha*.

Ti vedoucí plánovacích úřadů, kteří o této otázce přemýšleli, byli nakloněni k pozitivní odpovědi. Rovnováhou rozuměli vyváženost množstevní bilance svého vlastního oddělení. Vedoucí centrálních úřadů mysleli na to, aby množství uvedená v množstevních bilancích různých oddělení byla nakonec navzájem dokonale sladěna. Rozsáhlá vzájemná jednání jednotlivých oddělení a nakonec rozhodnutí nadřízených centrálních úřadů mohla, jak se domnívali, vést k výsledku, že například množství uhlí, jež dostane oddělení kůže, bude v bilanci odborného oddělení uhlí stejné jako v odborném oddělení kůže a že množství koženého zboží, například hnacích řemenů, koňských postrojů atd., budou v odborných odděleních průmyslu a zemědělství naprosto stejná jako množství, jež se objeví v bilancích odborného oddělení kůže. Plány jsou údajně potom plně navzájem sladěny a je dosaženo množstevní „rovnováhy“.

Tato rovnováha ovšem, pokud vůbec existuje, není skutečnou hospodářskou rovnováhou. Zůstává tedy otevřena otázka, zda si centrálně administrativní ekonomika zjednává ekonomickou rovnováhu nebo zda k rovnováze alespoň směřuje.

Tuto otázku lze jen těžko zodpovědět, protože pojem rovnováhy, jenž má smysl pro tržní hospodářství, nelze bez dalšího upřesnění pro centrálně řízenou ekonomiku použít. V tržní ekonomice budeme moci rozlišovat tři různé stupně rovnováhy.

Předně jde o *individuální hospodářskou rovnováhu*, tedy o rovnováhu domácnosti nebo podniku. Pro centrálně administrativní ekonomiku není ovšem nastolení rovnováhy domácnosti ani možné, ani hodné usilování. Naopak pro ni je charakteristické, že domácnost nemůže se svojí poptávkou vystupovat aktivně, ale že obdrží na základě centrálních globálních kontingentů přiděly

Walter Eucken

v jistých množstvích. Přitom může nastat případ, že dostane například relativně málo chleba, zato však dostane tabákové výrobky, ačkoliv v domácnosti nejsou kuřáci. „Vyrovnání uspokojování potřeb“ neboli mezních užiteků se tedy nekoná. Druhý Gossenův zákon neplatí. Tento fakt vede k tomu, že domácnosti usilují o maximální uspokojení potřeb výměnou, tedy nikoliv centrálně administrativními prostředky. (Barone a mnoho jeho přívrženců docházejí k jinému výsledku, protože pracují s modelem, jenž není centrálně administrativní. Předpokládají, že jednotliví příjemci důchodu dostávají od centrální správy určité množství peněz, jímž mohou volně disponovat. Zde by byl vskutku splněn princip „vyrovnávání uspokojení potřeb“, tedy „rovnováhy v domácnosti“, druhý Gossenův zákon by tedy platil. Tím by předal stát řízení hospodářského procesu spotřebitelům a sám by přestal centrálně řídit.)

Ani uvnitř jednotlivých podniků nepřichází individuální hospodářská rovnováha v úvahu. Nelze hovořit o tom, že by mezní výnosy kapitálu byly pro veškeré druhy výrobních prostředků stejné, že tedy bude splněn „zákon vyrovnávání mezních výnosů“ anebo že by se projevovala tendence k jeho splnění, neboť jednotlivý podnik vypracovává jen subsidiární hospodářské plány a musí se spokojovat s přiděly, který určují plánovací úřady.

Tak jako pojem individuální hospodářské rovnováhy není adekvátní centrálně administrativní ekonomice, není rovněž dílčí rovnováha na jednotlivých trzích představou, která by se hodila pro centrálně řízenou ekonomiku. Vezměme třeba byty v nějakém městě. Jestliže se nerozdělují nabídkou a poptávkou na trhu s byty, ale centrálně administrativně, jestliže tedy jde o přiděly, nezjedná se „rovnováha“ ve smyslu tržní ekonomiky. Nevyrovnávají se dvě samostatné veličiny, nabídka a poptávka, ale uskutečňuje se rozdělování stávající zásoby v souladu s plánovací potřebou centrály.

Jsou-li obě tyto představy o rovnováze neaplikovatelné, je naproti tomu třetí představa o celospolečenské rovnováze na centrálně administrativní ekonomiku aplikovatelná. Je totiž otázkou, zda lze

v centrálně řízené ekonomice výrobní procesy všech statků, tedy použití všech pracovních sil a výrobních prostředků, dát do takových vzájemných proporcí, aby, vzájemně se doplňující, sloužily optimálně potřebám plánu. Centrálně administrativní ekonomika nemá prostředky k uskutečnění této proporcionality. Chybí jí mechanismus řízení, jenž uvádí do chodu pohyb k rovnovážným proporcím všech výrobních procesů. Globální hodnocení a kalkulace v množstvích, které nelze podstatně vylepšit vestavbou cenového mechanismu, nestačí k dosažení tohoto souladu. Jak ještě ukážeme, je tento fakt významný především pro investiční proces.

V. Dodatek

1. Na začátku se ukázalo, že ten, kdo zkoumá hospodářský řád, který má charakter převážně centrálně administrativní ekonomiky, bude podniky a domácnostmi odkázán na plánovací úřady. Tam se seznámí s mechanismem řízení. Když se ale pak vrátí do podniků a domácností, bude mu nápadné, že dění například v podnicích neodpovídá tomu, co mu bylo řečeno na plánovacích úřadech. Tato diskrépance je pro tento hospodářský proces podstatná. Veškeré děje v podnicích se sice odehrávají ve stínu centrálně řízeného hospodářského plánování, avšak podniky sestavují své subsidiární plány, a kdo chce porozumět německému hospodářskému procesu těchto let, musí znát také tyto subsidiární individuální plány a rozhodnutí.

Jedna německá továrna na obuv dostala například přiděly kůže, uhlí, elektrického proudu a pak vyráběla na základě výrobních příkazů boty určité kvality. Nezřídka však chyběl v přidělech určitý materiál, třeba náhradní díly pro stroje anebo chemikálie. Anebo tyto přiděly došly příliš pozdě. Tak či onak se projevila „nerovnováha“. Podnik si vypomáhal přibíráním vlastních „černých“ zásob nebo koupil či vyměnou. Jinak by byla výroba znemožněna. Centrální plány se vztahovaly mnohdy na tzv. „strategické suroviny“; jiné materiály nakupoval podnik sám. Plánovací úřady počítaly namnoze s tím, že si podniky pomůžou samy, že mají nehlá-

šené zásoby anebo že provozují výměnný obchod. Tak vlastně doplňovaly a podporovaly plány podniků centrálně řízenou ekonomiku.

Není pravda, že takzvaný černý trh byl vždy překážkou při dosahování výrobních cílů centrální administrativy. Naopak, v moderní průmyslové výrobě potřebují podniky tak různorodé pomocné látky a součástky, že centrální plánovací úřad o nich přes veškerou standardizaci výroby nemůže mít přehled. Uvedeme příklad. Strojírenský podnik včas vyrobil objednané stroje. Nemohl je však odeslat, protože mu chyběly hřebíky na zatloukání beden. Stávalo se, že vedoucí podniku skutečně čekal měsíce, než mu byly přiděleny hřebíky. Jiní vedoucí to nedělali. Obávali se následků opožděné dodávky a opatřili si hřebíky výměnou. Tak se dennodenně obchodovalo „ilegálně“; toto ilegální jednání ale podstatně podporovalo uskutečnění legálních plánů. V jiných případech ovšem bylo příčinou poruch.

2. Tím jsme se dotkli důležité obecné otázky. Lze řídit tak komplikovaný výrobní proces, jaký se odehrává v moderním industrializovaném hospodářství, výlučně centrálně administrativními metodami řízení? Bylo by myslitelné, aby po úplném odstranění všech výměnných obchodů, všech černých trhů a zabavení všech zásob mohla centrální administrativa sama udržovat v chodu hospodářský proces? V moderních podnicích je dennodenně zapotřebí tuctů a stovek pomocných látek, a to v proměnlivých množstvích. Lze si představit, že centrální plánovací místa budou přidělovat všechny tyto suroviny, obrobky, části strojů, chemikálie atd. ve správné kvalitě a včas? Neodsoudil by pokus tímto způsobem univerzálně prosazovat centrální administrativní řízení samo toto řízení k zániku? Byly by disproporcionality ještě únosné?³²

Tuto otázku nelze na základě zkušeností v Německu anebo Rusku či v jiných zemích přesně zodpovědět. Neboť tam hrálo, jak jsme uvedli, značnou roli opatřování četných materiálů a po-

³² K této důležité otázce zejména M. Polanyi, *Full Employment and Free trade*, 1948.

mocných látek a také pracovních sil v podnicích anebo směna spotřebních statků mezi domácnostmi mimo systém kanálů centrálně administrativní ekonomiky. Ovšemže odpozorované skutečnosti připouštějí závěr, že bez takového „černého“ opatřování výrobních prostředků a pracovních sil by byl výrobní proces vystavován v mnoha oborech a na delší čas značným poruchám. Zvláštní na tomto jevu není, že čistá forma hospodářského řádu, tj. centrálně administrativní ekonomika, potřebuje doplňkové formy. Tak tomu je i u jiných forem hospodářského řádu. Tak například dějiny ukazují, že „soběstačná hospodářství“, kde jsou nositeli hospodářského procesu malá rodinná uskupení a kde představený rodiny řídí hospodářský proces, většinou neexistují v čisté formě. Většinou se směňují jisté statky, například sůl anebo kovy, za vlastní produkty, takže také zde, i když ze zcela jiných důvodů, splývají různé formy hospodářského řádu. Avšak na rozdíl od jiných „splnutí“ centrální řídicí orgány a stát mnohé doplňky vysloveně *zakazují*. Jinde tomu tak není. V tom spočívá zvláštnost, která má dalekosáhlé důsledky. Fungování centrálně administrativních metod řízení předpokládalo například v Německu soukromé směnné akty, které se často uskutečňovaly *v rozporu* se zvláštními výnosy centrální administrativy.

3. V každém případě lze tvrdit následující. Jak jsme viděli, dovoluje plánování v centrálně administrativní ekonomice vyrovnávat množstevní bilance plánů oddělení. Tím vzniká jistá statistická rovnováha. Jelikož však globální hospodářská kalkulace umožňuje jen hrubé odhady nákladů, nemá centrální administrativní prostředek, jak nastolit celkovou ekonomickou rovnováhu. Jestliže se však podniky (a také domácnosti) při provádění centrálních plánů pokoušejí pomocí směny přece jen podle možnosti uskutečnit princip „vyrovnání mezních výnosů“ anebo „rovnováhy domácnosti“, přibližují tyto subsidiární plány a samozvané činy podniků a domácností hospodářský proces rovnováze ve větší míře, než by to mohla učinit centrálně administrativní ekonomika svými vlastními prostředky.

Walter Eucken

Druhý oddíl: Jednotlivé stránky hospodářského procesu

I. Investice a úspory

Jestliže tedy nemůžeme prostředky ekonomické vědy dokázat, proč chce centrálně administrativní ekonomika posilovat investice, můžeme přesto zodpovědět právě tak důležitou otázku, proč tuto svoji vůli *může* prosadit. Tato možnost závisí totiž na ekonomických podmínkách. Právě z hlediska investic je aparát centrálně řízené ekonomiky zajímavý.

1. *Čím se od sebe liší investice v tržní ekonomice a centrálně řízené ekonomice?*

a) Uvedeme příklad. Nástrojárna se má rozšířit. V tržní ekonomice rozhodne plán podnikatele, zda a jak se má projekt uskutečnit. Plán se zakládá na současných cenách a na cenových očekávaních, tj. na nákladech na novostavbu a zařízení, jakož i na očekávaných cenách surovin a výrobků. Přitom je rozhodující, za jak dlouhou dobu lze asi očekávat amortizaci nových strojů. Při dnešní malé stálosti dat se investice často nerealizují, má-li se počítat s delší než tříletou, nebo dokonce pětiletou amortizací.³³ Kalkulace působí v každém případě jako brzda každé investice, provádí přísný výběr z projektů a uplatňuje se u každé jednotlivé investice, jako například u koupě každého jednotlivého stroje.

Zcela jinak je tomu v centrálně administrativní ekonomice s jejím globálním a nezávazným hodnocením. O tom, zda se má vybudovat nový strojírenský podnik, rozhodovalo například v Německu Ministerstvo hospodářství a později Ministerstvo zbrojního průmyslu. Zkoumalo a vážilo otázku, zda přináší strojírenský podnik jako celek v souhrnném plánu užitek. Ministerstvo ale nemohlo porovnávat velikost investic do výstavby s výnosem, který by přinášela. Doba amortizace nebyla rozhodující a úrok se zanedbával. Žádný z těchto faktorů nepředstavoval překážku. Proto se také zahajovaly velmi rozsáhlé investice, jejichž realizace

³³ K tomu F. Lutz, *The Interest, Rate and Investment in a Dynamic Economy*, *Am. Ec. Rev.* 1945, p. 811 ad.

se velmi protahovala. Porovnávalo se jen globálně, jaký asi užitek budou přinášet použité pracovní síly a výrobní prostředky v tomto případě a v konkurujících použitích. Automatické investiční brzdy, jež jsou účinné v mechanismu tržní ekonomiky, tedy v centrálně řízené ekonomice chybí.

Byl-li projekt schválen, uvolnilo ministerstvo potřebné pracovní síly, cement, železo atd. a přidělilo je přes odborná oddělení. Investice byla zahájena. Banky přitom byly zatlačeny na vedlejší kolej, protože nikoliv jejich úvěry, ale centrální administrativa rozhodovala o investici. Banky v hospodářských řádech centrálně administrativního typu nutně hrají nevýznamnou roli. To, že banky později poskytovaly překlenovací úvěry a případně zprostředkovávaly emise obligací strojírenského podniku, bylo nepodstatné a sloužilo jen pozdějšímu vyúčtování. Rozmístění pracovních sil a výrobních prostředků neurčoval úvěr, ale příkaz centrálního úřadu. Rovněž nákup cenných papírů anebo spoření příjemců důchodů měly jen sekundární význam v tom, že byly ukládány nepoužité peněžní částky. Řízení investičního procesu tím nebylo ovlivňováno. Investování bylo zkrátka velmi jednoduché a nemohlo ztroskotat třeba na nedostatečné likviditě bank anebo na situaci na trhu cenných papírů či na hrozících změnách cen.

b) Pro správné pochopení tohoto problému musíme ovšem analyzovat celkový hospodářský proces ještě poněkud podrobněji.

O co vlastně u investic jde? Vezměme docela obyčejný případ. Sedlák sklídlil 20 metráků pšenice. Část pšenice se semele a upeče se z ní chleba, jenž se dá do spotřeby. Část se skrmí a část se použije jako osivo. V obou posledních případech se „přemístí zpět“, v tom smyslu, že se od bodu výrobního procesu, kde se nacházel, nenasměruje nejkratší cestou ke spotřebě, ale použije se ve větší vzdálenosti od spotřeby v jiných výrobních procesech jako výrobní prostředek. Každý „přesun zpět“ znamená investování kapitálu.

Pohlédneme tedy na celé národní hospodářství. Příkladem může být Německo v roce 1939. Vidíme před sebou veškerou půdu, všechny doly, továrny, železnice, zásoby surovin a pracovní síly,

Walter Eucken

jak tehdy existovaly. Jak se měl řídit hospodářský proces v čase? Pracovní síly a výrobní prostředky mohly být použity ve velké míře k výstavbě nových továren, k rozšíření železnic a silnic, k intenzifikaci zemědělství a tak vzdalovány od okamžitého zásobování spotřebními statky. Pak by se byly uskutečnily zpětné přesuny a investice v maximálním rozsahu. Anebo opačně, pracovní síly a výrobní prostředky, které byly k dispozici, mohly být převedeny co nejúplněji do spotřeby v přítomnosti a blízké budoucnosti a stávající zařízení, stroje a dobytek se mohly spotřebovat bez náhrady. Vidíme, že řízení hospodářského procesu v čase je nadmíru důležité pro zásobování materiálními statky a pro velikost výrobního aparátu. Mezi těmito dvěma mezními případy se bude pohybovat realita.³⁴

Jaké bude rozhodnutí? Rozdílné podle stavby hospodářského řádu. Ovládají-li příjemci důchodů jakožto spotřebitelé hospodářský proces, bude řízení v čase záviset na nich a jejich dispozicích, tj. také na úsporách. Tak je tomu u dokonalé konkurence a v určitém peněžním systému. Zřeknutí se spotřeby zde předchází investici anebo přesunu zpět.

Vznikají-li však peníze poskytnutím úvěru anebo jsou-li realizovány monopolní tržní formy, mohou investice předcházet úsporám a zřeknutí se spotřeby od jistých skupin příjemců důchodu bude vynuceno dodatečně. Potud tedy rozhodují o investicích podnikatelé a banky, nikoliv spotřebitelé. Ale ani v těchto hospodářských řádech nezanikl hlas spotřebitelů docela. Uplatňuje se v úsporách, v cenách a v cenových očekáváních.

V centrálně administrativní ekonomice jsou však spotřebitelé zbaveni nadvlády. Neřídí již hospodářský proces. Nepřitahují již k sobě pomocí cen produktivní síly a již nerozhodují o zpětných přesunech. Centrála lidem spotřební statky přiděluje. Direktivně dosazuje produktivní síly do průmyslu výrobních prostředků anebo, lépe řečeno, nařizuje zpětné přesuny. Spotřebitelé jim při tom

³⁴ K tomuto problému viz též W. Eucken, „Der Wirtschaftsprozess als zeitlicher Hergang“ a „Die zeitliche Lenkung des Wirtschaftsprozesses“ v *Jahrb. f. Nationalökonomie und Statistik*, sv. 152 (1940) a sv. 159 (1944).

nepřekážejí, neboť centrála umí něco, co není v žádném tržním hospodářství možné: vyloučit působení spotřebitelů na hospodářský proces, a tím také na *investice*.

Nyní lze přesněji označit a vysvětlit zvláštní znaky centrálně administrativních investic. Spočívají za prvé v tom, že se daří maximálně zaměřit pracovní síly a výrobní prostředky na investice, projevují se však také v tom, že existují zvláštní obtíže při určování proporcí investic. Měli bychom vidět obě stránky současně, abychom dostali správný celkový obraz.

2. Proč může centrála v tak vysoké míře soustředit na investice pracovní síly a výrobní prostředky, jak tomu například bylo po roce 1938 v německém zbrojním průmyslu a po roce 1945 ve Východní zóně u reparačních investic? Rozhodující byly a jsou dva momenty:

a) Centrála může vylíčeným způsobem, aniž by byla rušena spotřebiteli, použít výrobní prostředky na investice. Namísto aby se vyrábělo spotřební textilní zboží, potraviny a byty, může nařídít stavbu silnic, vysokých pecí, leteckých továren atd.

Kde však narazí takový odklon od výroby spotřebních statků na své hranice? Kde narazí investice na svou mez?

V „zásobovacím minimu“ různých kategorií obyvatelstva. Kdyby všechny pracovní síly a výrobní prostředky byly použity ke stavbě továren, výrobě strojů a jiných výrobních prostředků a kdyby se vůbec nevyráběly spotřební statky, veškeré pracovní síly a výrobní prostředky by byly „přesunuty zpět“, zahynul by zřejmě celý národ, a tak by se ani investiční plány nemohly realizovat.

Centrála tedy zřejmě tak daleko zajít nemůže. Vyhrazuje jisté množství pracovních sil a výrobních prostředků na výrobu potravin, ošacení atd., aby zachovala pracovní síly, potřebné k dosažení investičních cílů.

Pojem „zásobovacího minima“ označuje důležitou skutečnost, bez jejíž znalosti nelze porozumět centrálně řízené ekonomice. Je to pojem, jenž bude patrně nepostradatelný také pro teorii centrálně administrativní ekonomiky. Zásobovací minimum se skládá z množství statků, jež se musí přidělovat pracovním silám jednot-

Walter Eucken

livých kategorií, aby se zachovala jejich pracovní schopnost. Je různé podle činnosti. Například dřevař bude potřebovat více bot než kovodělník. Různí se i místně, podle podnebí, mravů a zvyků obyvatelstva. Plánovací úřady však musí přihlédnout vždy k aktuálnímu zásobovacímu minimu. Nedostává-li například horník zásobovací minimum, poklesne ihned těžba uhlí, jak to ukázala podrobná šetření v Německu.

Je snad zásobovací minimum účinné jen přechodně? Mohli bychom namítnout, že se investice přece provádějí proto, aby nakonec posloužily budoucímu zlepšení v zásobování spotřebními statky. Námitka by ovšem nebyla oprávněná. Dokud bude hlavním cílem centrálních hospodářských plánů maximální zvyšování investic, poslouží dřívější investice do železáren, elektráren a jiných odvětví průmyslu výrobních prostředků hlavně k tomu, aby se vyráběly takové statky, které se použijí k dalším investicím. Víme, že tuto tendenci prosazují mocné historické síly.

b) Pro tendenci k rychlému zvyšování investic v centrálně administrativní ekonomice existuje ještě druhý důvod.

Může totiž používat zásoby statků bez ekvivalentu. Může například zpracovat zkonfiskované zásoby přádelen a tkalcoven anebo zásoby kovů ve velkoobchodě, a to bez protihodnoty. V Německu se to stávalo často. Podniky potom sice dostaly peníze, ale za tyto peníze nedostaly žádné zboží. Tím se „uspořily“ výrobní prostředky pro investice. Podniky často vysoké částky peněz, jimiž disponovaly, uložily do říšských obligací. Názorně se ukázalo, že centrálně řízená ekonomika se nezakládá na směně, ale na přidělech.

Vedle investic do jistých oblastí se tedy zároveň uskutečnila „spotřeba kapitálu“ neboli „desinvestice“ v jiných oblastech, a právě tato spotřeba kapitálu podstatně podpořila investice na jiných místech. Německý průmysl tak skýtal zvláštní, dvojaký obraz. Na jedné straně byly podniky s tenčícími se zásobami a zhoršeným strojovým parkem. Na druhé straně vznikaly novostavby a rozšiřoval se výrobní aparát. Dokonce uvnitř jedné a téže firmy bylo možno najít jak proces částečné spotřeby kapitálu, tak i čas-

tečné víceinvestice. V každém případě se podařilo centrále i tímto způsobem, aby na investice, o které měla zájem, uvolnila víc výrobních prostředků, než by bývalo bylo možné tržními metodami řízení spočívajícími na směně. Podstatné je tedy nejen radikální predisponování výrobních prostředků z průmyslu spotřebních statků do průmyslu investičních statků, ale zároveň fakt, že se toto predisponování uskutečnilo bez ekvivalentu.

3. Toto je jedna stránka investičního procesu v centrálně administrativní ekonomice, tj. její schopnost rychle koncentrovat pracovní síly a výrobní prostředky na jisté investiční záměry. A nyní druhá stránka, neméně důležitá. Víme, že každá investice vyvolává komplementární investice a že záleží na správném výběru a stanovení proporcí rozmanitých možných investic. Centrálně řízená ekonomika se svým globálním hodnocením a statistickými výpočty nemá systém řízení, jenž by navzájem sladil produkci statků. Rozsah investic do stavby dálnic v polovině třicátých let byl například příliš velký a nebyl ve správné relaci k výstavbě podniků na výrobu benzínu. Naproti tomu se dlouho zanedbávaly investice do stavby železnic a neodpovídaly přepravním potřebám, které s ostatními investicemi podstatně narůstaly.

Tak jako jinde se i zde ukázalo, že centrální řízení nebylo s to nastolit rovnováhu investic.

4. Centrálně řízená ekonomika je i v tomto směru *antagonistická*.

Sklon k investicím, jímž je ovládána, se může snadno prosadit omezováním současných nároků na spotřebu, zvláště když může sestavit a provádět dalekosáhlé investiční plány bez ohledu na riziko. Zároveň je však charakterizována i tím, že se v ní podnikají jednostranné a neproporcionální investice. Některá průmyslová odvětví se nadměrně rozšiřují, jiná zaostávají.

Kvantitativní zvyšování investic je spojeno s nedostatečným kvalitativním výběrem. Nedostává-li se komplementárních investic, je ekonomická hodnota jednotlivé investice poměrně malá, jak ukázal příklad stavby chléva v soběstačném hospodářství. To jsme v Německu zažili. Ekonomická hodnota obrovských silničních staveb nebyla v žádném poměru k nákladům. *Ale také ekonomická kva-*

Walter Eucken

lita, tj. velikost hodnoty investic, závisí na rovnováze investic, tj. na jejich relacích.

(Již z tohoto důvodu je obtížné porovnat souhrn úspor se souhrnem investic. Co to je, souhrn investic? Ekonomicky to může být jen hodnota nebo cena. Její výše závisí také na tom, nakolik jsou jednotlivé investice koordinovány po stránce věcné a časové. Objem a hodnota investic nejsou identické. Ekonomické porovnání úspor a investic může být jen porovnáním hodnot.)

II. Výroba a rozdělování

1. Rozdělování společenského produktu se v centrálně administrativní ekonomice uskutečňuje zásadně jinak než v ekonomice, kde panuje dokonalá konkurence. V konkurenční ekonomice se důchody vytvářejí jakoby automaticky. Kombinováním kapitálu, pracovních sil a věcných výrobních prostředků vznikají ceny produktivních sil. Výroba a rozdělování jsou *jedním* pochodem; jsou navzájem nerozlučně spojeny. Na stejnou věc se hledí jakoby z různých stran.

V centrálně administrativní ekonomice vládne i nad rozdělováním jediné všezahrnující centrální řízení: Stanoví důchody. Rozhoduje nikoliv produktivní příspěvek, který je automaticky ohodnocen cenami, ale rozhodují plány centrálních úřadů.

Jak rozhodují?

Centrální hospodářské plány se, jak víme, zaměřují zpravidla na dosažení maxima investic. Z toho nutně vyplývá rozdělování. Příjemci důchodů nedostávají ani tak málo, že by nebylo dosaženo maxima možných investic v důsledku oslabení pracovní schopnosti, ani o mnoho víc, protože by se jinak odnímaly investicím pracovní síly a výrobní prostředky ve prospěch spotřeby. Různé kategorie dělníků dostávají tedy „zásobovací minima“ potravin, ošacení, bydlení atd. Opakuji, aby nevznikla záměna s idejemi Ricardovy 5. kapitoly: Zásobovací minimum sestává z takového množství spotřebních statků, jež musí minimálně zachovat každou jednotlivou kategorii dělníků tak, aby byl podán jistý pracovní výkon.

2. Zásobovací minimum nelze přirozeně stanovit individuálně pro každého jednotlivého dělníka. Není to možné právě v centrálně administrativní ekonomice s jejím globálním řízením kolektivních veličin. Plánovací úřady nejsou s to zjistit, kolik spotřebních statků potřebuje jednatlivec, aby si zachoval výkonnost na svém individuálním pracovišti. Místo individuálních rozhodnutí se vydávají globální pokyny i zde. Potravinové lístky jsou například odstupňovány podle skupin (normální spotřebitelé, těžce pracující, velmi těžce pracující.)

I v Německu byl ostatně učiněn pokus zvýšit výkon dělníků výkonnostními přemiemi; ale ani tím se nic nezměnilo na základním principu rozdělování a zásobování spotřebními statky. Takové výkonnostní prémie jsou jen prostředkem, aby se v rámci přiděleného zásobovacího minima dosahovalo co největších pracovních výkonů. Hodnotové porovnání produktu pracovního výkonu a přiděleného množství spotřebních statků se neprovádělo, a ostatně se ani provádět nemohlo. I zde je soutěž jen prostředkem ke zvýšení výkonu, nikoliv k řízení hospodářského procesu, které si vyhrazuje centrální administrativa.

Tak se to má se širokou vrstvou dělníků, zaměstnanců a exekutivních orgánů. Jak se však vytváří důchod vůdčí vrstvy, samotného vrcholu široké společenské pyramidy? Na základě dosavadních zkušeností smíme odpovědět: Přidělování statků této vrstvě je tak jako investice vynucováno na úkor všeobecného zásobování.

3. Baroneho škola vyslovila o poměru mezi investicemi a rozdělováním tento názor: Centrální administrativa by mohla od sebe oddělit rozdělování a výrobu. Tvorba důchodů se zde prý neřídí ekonomickou zákonitostí, jako například v konkurenční ekonomice; lidem prý nepřiděluje jejich podíly anonymní hospodářský proces, přičemž podíly by se nepřidělovaly podle hospodářských, ale například podle etických principů. Lidé by byli potud osvobozeni od hospodářského mechanismu. Vedení by například mohlo rozdělovat podíly podle zásady rovnosti. *Nejdříve* rozdělení poukázek, *potom* výroba, která by byla smysluplně zaměřena na spravedlivě odměřené důchody.

Walter Eucken

Posudme, nakolik je uvedený názor správný.

a) Rozdělování v centrálně administrativní ekonomice se vskutku realizuje docela jinak než v konkurenci, protože se provádí rozhodováním centrálních úřadů, a nikoliv cenovým mechanismem.

b) Je také pravda, že výše důchodů, například odměny za osmi-hodinovou práci, nezávisí na produktivním příspěvku dělníka. Výroba a rozdělování již nejsou navzájem *tímto* způsobem spjaty. (Zda je toto oddělení sociálně žádoucí, je vážná sociálněpolitická otázka.)

c) Souvislost mezi výrobou a rozdělováním je však jiná a Baroneho škola ji nerozpoznala. Předpokládá, že cílem hospodářských plánů centrálně administrativní ekonomiky je snaha uskutečňovat pokud možno velké a spravedlivé zásobování celého národa spotřebními statky. Proto předpokládá, že se nejprve provede spravedlivé rozdělení podílů a na ně že se pak zaměří výroba.

Těžko říci, zda by takový cíl *mohl* být stěžejním. Možná. Věda má ale zkoumat realitu. Fakticky je hlavním cílem centrálního řízení vynucení maxima investic. Tak tomu bylo, abychom uvedli několik příkladů, v Německu i v Rusku a také anglické ústřední plánovací úřady projevíly v experimentu po roce 1945 silný sklon k investování. Skutečně jak celkový rozsah zásobování spotřebními statky, tak rozdělování spotřebních statků jednotlivcům závisí v první řadě na plánech investic. O zaměření výroby nerozhodují podíly rozdělované podle etického principu. Vládcí nad výrobou nejsou důchody, jež se nejdříve přidělují ve spravedlivých proporcích. Naopak, centrálně stanovené výrobní plány jsou ovládány úsilím o maximum investic.

Není pravda, že rozdělování společenského produktu je úplně odděleno od výroby. Rozdělování bylo začleněno do plánů výroby, a to tak, aby co nejvíce posloužilo výrobě.

Tak se ani proces rozdělování v centrálně administrativní ekonomice nevyhne teoretické analýze. Ve všech případech, kdy jsou výrobní plány zaměřeny především na zvyšování, což se zpravidla stává, se rozdělování uskutečňuje podle určitých hledisek.

III. Monopol a centrálně administrativní ekonomika

1. Přechod k centrálně administrativní ekonomice byl například v Německu velmi ulehčen koncentrací průmyslu – koncerny a syndikáty. Tam, kde existovaly syndikáty, jako v uhelných dolech, v hutnictví, ve výrobě cementu a draslíku, stačilo přeměnit správy syndikátu na oddělení centrální administrativy, což bylo velmi jednoduché. Syndikáty získaly veřejnoprávní funkce a donucovací charakter.

Syndikát surového železa pak například centrálně přiděloval surové železo, které předtím prodával jako monopol. Byrokracie syndikátů a jejich vnitřní organizace zůstaly v podstatě tytéž. Také koncerny, například v železářském a chemickém průmyslu, se ukázaly jako stavební kameny, jež bylo možno snadno vestavět do budovy centrálně administrativní ekonomiky. Stávající správní aparát, například v I. G. Farben, bylo možno použít bez dalších změn jako nástroj řízení části chemického průmyslu. Jistěže původně nebyl za tímto účelem vytvořen. Nyní mu však sloužil výtečně. Všude, kde syndikáty a koncerny chyběly, jako v četných částech strojírenství a papírenského průmyslu, byla výstavba centrálně administrativní ekonomiky velmi ztížena. Zde bylo třeba teprve vytvořit centrální organizaci a chyběla zde byrokracie, již bylo zapotřebí.

Příbuznost koncernů s centrálně řízenou ekonomikou je ještě bližší. Velký částečně monopolní koncern cigaretového průmyslu prodával své cigarety jako značkový artikl s cenou vázanou až k poslednímu kupujícímu a tím učinil obchod plně na sobě závislým. Obchodníci pak byli pouhými „distributory“ řízenými vedením koncernu, který ovlivňoval spotřebu svou sugestivní reklamou. Od tohoto ovládnutí trhu důležitým monopolem k přidělování cigaret centrální administrativou a stanovení obchodního rozpětí pro distributory je jen krůček. V centrálně řízené ekonomice mizí nejen vliv spotřebitelů na hospodářský proces, ale i samostatnost a řídicí funkce obchodu. Navíc lze ukázat, že kalkulace koncernu vykazuje podobné rysy jako kalkulace centrálně administrativní ekonomiky. Již v koncernu se objevují potíže s adekvátní kalkulací a v rámci kalkulace nabývá na významu statistika.³⁵

³⁵ Viz G. Koberstein, *Die Wirtschaftsrechnung des Konzerns*, 1949.

Walter Eucken

V důležitém nařízení z roku 1942 stojí: „Jednoduché a účelné plánování předpokládá téměř vždy zapojení organizací průmyslu, kartelů, rozděloven, skupin a výborů, jakož i regionálních úřadů, od nichž mají dostávat jednotlivé podniky své příkazy.“ Staly se tedy orgány centrálně plánovacího úřadu. Mimo to bylo pro centrální úřad jednodušší jednat s několika velkými, než s mnoha malými subjekty. Vliv soukromých mocenských skupin byl i z těchto důvodů silný a vedl k znevýhodňování menších konkurentů. *Hospodářské mocenské organizace, soukromé i veřejnoprávní, se navzájem prolínaly.*

2. Nebylo by pak ale správné dívat se na centrálně administrativní ekonomiku jako na případ monopolu či jako na nahromaděné monopolů?

Tuto otázku zodpovídají někteří teoretici kladně. Německý i ruský hospodářský řád z roku 1942 by potom byl řádem, v němž dominovaly monopoly ve všech výrobních odvětvích. Všechny monopoly by byly sdruženy do celkového monopolu, tj. do centrální správy. Analýza monopolu by tak „pojmla“ analýzu centrálně administrativní ekonomiky.

Teoretická analýza vskutku ukazuje, že tu a tam existují hospodářské procesy, které jsou si podobné. Například při tvorbě mezd. V tržní formě monopolu poptávky může jak známo ten, kdo má monopol poptávky, stlačit mzdu daleko pod mezní výnos práce. Takový případ by nastal, kdyby například přádelna v nějakém údolí byla jediným poptávajícím po práci a dělníci by nabízeli svou práci v konkurenci. V centrálně řízené ekonomice jsou dělníci také závislí nikoliv na soukromém vedoucím přádelny, ale na centrální správě. Nenarazili v obou případech na monopol?

3. Již tento příklad nám však umožňuje rozpoznat podstatný rozdíl mezi monopolem a centrálně administrativní ekonomikou. Mocenská pozice vedení přádelny je sice v tomto případě velmi silná a dělníci jsou na něm závislí, avšak neexistuje donucení k práci ani pracovní povinnost dělníků jako v centrálně řízené ekonomice. Spotřební statky se dělníkům nepřidělují, ale mohou si je koupit na trzích.

Obecně řečeno, v centrálně administrativní ekonomice neexistuje poptávka ani nabídka, ani neexistují trhy. Chybí směna. Je vytlačena přidělovým systémem. V centrálně řízené ekonomice neexistuje mnoho samostatných nositelů plánu, kteří vstupují do vzájemného hospodářského styku.

Naproti tomu jsou v tržním hospodářství, totiž v tržní formě bilaterálního monopolu, minimálně dva nositelé plánu – například když Říšské dráhy jako monopolní poptávající kupovaly železniční vagóny od Svazu výrobců vagónů, který byl monopolním nabízejícím. Jakmile však řídily výrobu vagónů centrální správní úřady, přestal Svaz být samostatným nositelem plánu, ale stal se nástrojem této centrální správy, jíž podléhaly i Říšské dráhy. Železo, dělníci atd. byli pro výrobu vagónů centrálně přidělováni. Objekt obratu již nevyplýval z trhu a cen. Ten plán výroby vagónů, který zůstal, se stal jen nesamostatným dílčím plánem.

Monopolní tržní forma a centrálně řízená ekonomika se sice často navzájem dotýkají, ale jsou to dvě říše, v nichž se život, tj. hospodářský proces, odvíjí naprosto odlišně. Pro centrálně administrativní ekonomiku je zvláště charakteristické, že potřeba je stanovena týmiž centrálními hospodářskými úřady, které řídí i výrobní proces.

IV. Mezinárodní obchod

1. Jak známo, v tržním hospodářství rozhodují cenové systémy zúčastněných zemí a směnné kurzy o tom, kterými statky se v mezinárodním styku obchoduje, v jakých relacích a v jakých množstvích se směňují a jak se řídí kapitálové toky. V jednotlivostech se postupy velmi různí, podle tržních forem a peněžních systémů, jež jsou realizovány. Pokud například ovládají trhy zemí monopoly anebo částečné monopoly anebo oligopoly, závisí zahraniční obchod na tržní strategii nabízejících a poptávajících, zatímco v tržní formě dokonalé konkurence tržní strategie chybí.

Jak probíhá mezinárodní obchod, když jej provozují země, jejichž hospodářský proces je řízen centrálními úřady?

2. V této jediné otázce je obsažena celá řada otázek dílčích. Bylo by třeba analyzovat velmi mnoho případů. Může se stát, že centrální administrativa v zemi A jedná s centrální administrativou v zemi B anebo s jednotlivými soukromými správami monopolů nebo s částečnými monopoly či oligopoly v zemi B. V zemi B mohou existovat i konkurenční trhy. Podle toho bude zahraniční obchod probíhat různě. Různý je rovněž podle místa, jež zaujímá zahraniční obchod v celkovém plánu, tj. zda centrální administrativa začleňuje své plány zahraničního obchodu do souhrnného vnitrostátního plánu předem anebo zda se snaží sestavit vnitrostátní plán jako uzavřený a přidělí zahraničnímu obchodu jen úkol vyrovnávat vyskytující se disproporce anebo konečně zda dělá oboje najednou. Všechny tyto otázky, k jejichž zodpovězení také přispívá německá zkušenost, jsou důležité.

Vybereme případ, který je zřídka realizován, a jenž je však pro analýzu centrálně administrativní ekonomiky zvláště zajímavý, protože jde o případ mezní. V roce 1945 byl velký německý hospodářský prostor rozdělen na čtyři zóny a uvnitř těchto zón bylo vytvořeno několik zemí s vlastní vládou, přičemž každá odděleně založila centrálně řízenou ekonomiku. Z jedné rozsáhlé centrálně řízené ekonomiky jich nyní bylo půldruhého tuctu. Příděly, které se dříve uskutečňovaly uvnitř Německa, ustaly. Na jejich místo nastoupil mezizonální obchod. To byl obchod mezi několika centrálně administrativními ekonomikami. Například strojírenskému podniku v jižním Bádensku už nepřiděloval železo jeden říšský úřad. Centrální řízení v Jižním Bádensku muselo vyměňovat železo s centrálními úřady anglické a americké zóny za tabák nebo šicí hedvábí nebo karbid.

Tato směna se lišila od obvyklého mezinárodního obchodu tím, že u účastníků směny platila nejen táž měna, totiž marka, ale že také již dříve byly stanoveny tytéž ceny pro všechny statky a výkony. Když tedy země A se zemí B vyměňovala brambory za železářské zboží, vyjednávalo se na bázi stejných, státem stanovených cen za brambory a železářské zboží. Ovšem ceny přitom hrály podivnou roli.

3. Co vyplynulo z tohoto experimentu?

a) S centrálně administrativní vnitrostátní ekonomikou je nutně spjato i centrální řízení zahraničního obchodu. Kdyby byli v zemi B obchodníci a průmyslníci směnili volně tabákové a textilní výrobky za železo nebo kůži anebo osivo na základě smluv s obchodníky země A, byly by se musely země A i B vzdát vnitrostátního centrálního plánování. Neboť železo, kůže, osivo, textil atd. by byly tímto zahraničním obchodem vyňaty z centrálního plánování. Centrálně řízená ekonomika a volný zahraniční obchod jsou neslučitelné. Na tomto faktu ztroskotaly všechny pokusy, i okupačních mocností, obnovit svobodnou směnu uvnitř Německa, aniž by se tyto země vzdaly centrálně řízené ekonomiky.

b) Centrální úřady se svými globálními hodnocení mají tendenci obchodovat se statky hromadně vyráběnými, například s uhlím, dřívím nebo elektřinou. I v zemích, kde pro směnu s jinými zeměmi přicházel v úvahu v první řadě zpracovatelský průmysl, se směna v této oblasti snížila, zatímco dodávky masově produkovaných výrobků zůstaly relativně vysoké, anebo se dokonce zvýšily. Centrální správní úřady prokázaly neschopnost dostat rozmanité produkty zpracovatelského průmyslu ke spotřebiteli prostřednictvím směny; zde je třeba přizpůsobovat se, využívat měnící se tržní situace, rychle se rozhodovat.

c) Kolik a co se vyváželo a dováželo, nezáviselo na přesných kalkulacích. Nebylo možné exaktně uplatnit ani princip nákladů. Uvedeme příklad: Země A nabídla zemi B psací stroje, jejichž celková cena byla 40 000 marek. Za to požadovala šicí hedvábí, které se vyrábělo v zemi B. Na příslušných místech v B bylo nyní třeba řešit otázku ocenění, přestože státem stanovené ceny za psací stroje a šicí hedvábí byly v obou zemích stejné, neboť tyto ceny již neodrážely vzácnost statků. Centrální úřad v B předem odmítal dodat za 150 psacích strojů v celkové ceně 40 000 marek takové množství hedvábí, které stálo rovněž 40 000 marek. V souvislosti s mnohem vyšší hodnotou šicího hedvábí uvažoval, že dodá šicí hedvábí v celkové ceně 10 000 marek a 30 000 marek v nesnadno uplatnitelných papírových markách. Aby postupoval přesně, byl

Walter Eucken

by musel porovnat užitek šicího hedvábí s užítkem psacích strojů. Toho vůbec nebyl schopen. Chyběla mu veškerá data pro hodnocení. Nebyl s to přesně zjistit, jaký užitek by přinesl 150. nebo 140. psací stroj a jaký úbytek užitku by nastal dodávkou jednotlivých kilogramů šicího hedvábí. Na základě zcela hrubého odhadu navrhl potom shora uvedenou směnu. Měla-li by se směna uskutečnit, na základě kalkulace, byl by musel být odhadnut i užitek ostatních statků. Bylo správné, že se nabídlo právě toto množství šicího hedvábí? Nebylo by bývalo lepší dovézt za posledních padesát kilogramů šicího hedvábí místo psacích strojů brambory, pšenici nebo podkováky? A kolik? Anebo nebylo by bývalo správnější nabídnout jiné zboží, a ne hedvábí? Mohly se nabídnout alespoň zčásti tabákové výrobky či lékařské přístroje anebo zámky nebo víno, které se v této zemi rovněž vyráběly. V jakých množstvích? Úřad pro zahraniční obchod v B by byl musel znát všechny hodnoty všech statků, a to všechna jejich dílčí množství, aby postupoval správně.

Kdo se zúčastnil takových jednání, si možná někdy přál, aby byli přítomni teoretici, kteří si myslí, že problém je vyřešen tehdy, když se dá sestavit právě tolik rovnic jako neznámých. (Takové rovnice představují *in abstracto* obecnou interdependenci všech ekonomických veličin. *In concreto* neznamenají nic.) Zde, v uvedeném případě, nezbylo než hodnotit globálně a na základě hrubých odhadů dovážet nebo vyvážet různé statky.

d) Centrální úřady sáhly i zde ke statistice, aby podepřely své odhady a z nich vyplývající směnu. Snažily se například statisticky zjistit spotřebu brambor, pšenice, másla nebo uhlí atd. na jednoho obyvatele a z ní vypočítat potřebu dovozu a v závislosti na něm správný objem vývozu. Statistická čísla ale udávají pouze množství předešlé spotřeby. Taková čísla by se dala zužitkovat jen tehdy, pokud by se nezměnila soustava dat. K takovým změnám však docházelo ve vysoké míře, takže statistické údaje byly málo užitečné.

e) Jelikož centrální úřady měly velké potíže při provádění směny s jinými zeměmi, obracely se o radu na znalce z průmyslu, ze-

mědělství, obchodu atd. Tito znalci ale vždy sledují vlastní zájmy. Jsou vlivní tehdy, když mají hospodářskou nebo politickou moc. A tak se prostřednictvím centrálních úřadů i na tomto poli realizovaly zájmy hospodářských mocenských skupin.

4. Směna mezi dvěma zeměmi s centrálně řízenou ekonomikou neodpovídá ani směně, jak se uskutečňuje v tržní formě bilaterálního monopolu.

Je známo, že v případě bilaterálního monopolu při směně sice chybí rovnováha, ale boj monopolů stojících proti sobě se odehrává v jistých mezích. To dokázal již v roce 1871 Carl Menger a exaktněji v roce 1881 Edgeworth.³⁶ Nabízí se uplatnit na případ směny dvou zemí s centrálně řízenou ekonomikou teoretické tvrzení, že sice nelze jednoznačně určit směnný poměr v tržní formě bilaterálního monopolu, že se však tento poměr nestabilně ustálí v určitých hranicích. Jestliže v našem případě je země A monopolním nabízejícím psacích strojů, země B monopolním nabízejícím hedvábí, a tak tomu skutečně bylo, pak se zdá, že jsou dány předpoklady pro použití teorie bilaterálního monopolu na mezinárodní obchod dvou zemí s centrálně administrativní ekonomikou.

Takové použití je ovšem nepřipustné. Teorie bilaterálního monopolu vychází z toho, že oba monopolisté znají hodnotu dílčích množství svých výrobků a že také mohou zjišťovat náklady, za jakých vyrábějí. Centrální úřady však tyto hodnoty neznají. Při směně mezi centrálními úřady nejsou tudíž hranice dány.

Jestliže například, abychom uvedli nejjednodušší případ, izolované soběstačné hospodářství A nakoupí od obdobného hospodářství B jisté množství žita a zaplatí vlnou, je jak známo prostor, v němž se pohybuje „cena“ žita počítána ve vlně, ohraničen hodnocením obou statků ze strany vedoucích hospodářství A a B. Taková hodnocení mohou vedoucí provést exaktně. Z výše uvedených důvodů toto však nemohou provést úřady pro zahraniční obchod centrálně řízené ekonomiky. Prostor, v němž se pohybují

³⁶ Viz C. Menger, *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, 1871, str. 175 ad.; Edgeworth, *Mathematical Psychics*, 1881. O vývoji teorie oboustranného monopolu viz Stackelberg v „*Marktform und Gleichgewicht*“, 1934. str. 89 ad.

Walter Eucken

směnné relace neboli „ceny“ při obchodu dvou centrálně řízených ekonomik, není tedy přesně ohraničen.

Ve zmíněném případě je směna mezi dvěma centrálně řízenými ekonomikami nerovnovážná.

Oddíl třetí: Závěr

I. Srovnání s tržní ekonomikou

Platí v centrálně administrativní ekonomice tytéž ekonomické „zákony“ jako v ekonomice tržní?

Věda vypracovala k této otázce dvě zásadně odlišné hypotézy. J. St. Mill hovoří o „velmi se různících zákonech“, které platí v konkurenční ekonomice a v kolektivní ekonomice. Podobně také Heinrich Dietzel.³⁷

Na rozdíl od těchto „dualistů“ tvrdí „monisté“, že se v tržní ekonomice i v kolektivní ekonomice (jež jsou často charakterizovány velmi nepřesně) odehrává hospodářský proces v podstatě stejně; Wieser, Pareto a především Barone³⁸ tak našli mnoho následovníků a ve vědě monisté dominují.

Kdo má pravdu? Je skutečně „fundamentální logika ekonomického chování jak v komerční, tak i v socialistické společnosti táž“, jak tvrdil nedávno Schumpeter³⁹? Anebo jsou tyto dva světy zcela různé? Není to ryze akademická otázka. Tato otázka je daleko širší. V hospodářství 20. století se používají jak tržní metody řízení, tak i centrálně administrativní metody řízení. Můžeme poro-

³⁷ J. St. Mill, „Logika“, 6. kniha, 10. kapitola, § 3; H. Dietzel, „Theoretische Sozialökonomik“, 1895, str. 85 ad.

³⁸ E. Barone, „Il Ministro della Produzione nello Stato Collettivista v „Le Opere Economiche“, I. sv. 1936, str. 229 ad. (Angl. překlad: „The Ministry of Production in the Collectiviste State“ ve sborníku „Collectivist Economic Planning“, vydaného F. A. Hayekem, 1935, Appendix A, str. 245 ad.); F. v. Wieser, „Der natürliche Wert, 1889; V. Pareto, „Manuel d'Économie Politique“, 2. vydání, 1927, str. 326 ad.

³⁹ J. A. Schumpeter, „Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie“, 1946, str. 275 ad. Pozn. 2

zumět hospodářství 20. století, přistupujeme-li k této realitě s jednotným teoretickým aparátem získaným analýzou tržní ekonomiky? Nebo panují v centrálně řízené ekonomice jiné souvislosti? Objasnění této otázky má zásadní význam pro hospodářskopolitický přístup a my na ni můžeme odpovědět.

1. V obou případech se usiluje kombinací výrobních prostředků a pracovních sil o pokrytí jistých potřeb. To se děje všude, v každé formě hospodaření.

Není tedy fundamentální rovnost dána alespoň úkolem, jež musí každodenně řešit hospodářský proces?

Nikoliv. To je jen zdánlivý dojem. Připomeňme si základní fakta. V tržním hospodářství se den co den lidé potýkají se vzácností potravin, ošacení, bydlení atd., kterou musí snášet a kterou chtějí překonat. Dosahují svého tím, že jsou činní tím či oním způsobem. Jelikož vyrábějí sami pro sebe příliš málo, vzniká dělba práce a směna mezi mnoha domácnostmi a podniky. Nikdo nemá přehled o procesu v jeho celistvosti. Také potřeby chleba, ryb atd. vycházejí od jednotlivců podle jejich kupní síly. Úkolem hospodářského procesu, jenž je řízen prostřednictvím konkurenčních cen, je překonat *individuální* vzácnost.

V centrálně administrativní ekonomice je tomu jinak. Alfou a omegou hospodaření není individuální vzácnost. Ta se vůbec nedostane ke slovu. Tím, že centrální administrativa a její plánovací úřady stanoví celkovou potřebu chleba, masa, bydlení, železa, uhlí atd. během určitého období, vyloučí individuální potřeby, hodnocení a plány, na nichž spočívají individuální činy v tržním hospodářství. Individuální potřeby mohou například být zaměřeny velmi silně na pšeničný chléb; centrální řízení může dát na jeho místo chléb žitný. A rovněž při malé individuální vůli ke spoření může centrální administrativa stanovit plán investic velmi vysoko. Rozhoduje jedině plánovaná potřeba centrální administrativy. Pokud se v centrálně řízené ekonomice plní centrální plány beze zbytku, dosáhl hospodářský proces svého cíle, i když se individuální potřeby lidí uspokojí mnohem méně, než by jinak mohly být uspokojeny.

Walter Eucken

Vzácnost znamená v centrálně řízené ekonomice něco naprosto jiného než v tržní ekonomice. Základní ekonomická skutečnost je jiná.

2. Právě tak rozdílná *musí* být metoda řízení hospodářství.

Jelikož se v tržní ekonomice zaměřují plány podniků a domácností na směnu, musí být směnné relace, tedy ceny, regulátory hospodářského procesu. V centrálně řízené ekonomice chybí samostatnost plánu podniků a domácností. Proto neexistuje směna, trh, ani řízení cenami – ani tehdy, když se provádějí cenové kalkulace. Ceny, jak se ukázalo (viz obzvláště str. 130 ad.), mohou hrát jen subsidiární roli. Na místo směny se dostává *přidělování* surovin, strojů atd. podnikům, pracovních míst dělníkům a spotřebních statků spotřebitelům. Problém, zda existuje individuální ekvivalence hodnot, zda například dělník R, který pracuje v určité továrně na určitém pracovním místě, bude dostávat přiděly spotřebních statků, jež reprezentují stejnou hodnotu jako jeho pracovní výkon, se ani neobjeví.

Tím, že se „směna“ nahradí „přidělováním“, dostávají všechny organizace celkově jiné funkce, i když se jejich názvy nemění, například u kartelů, družstev nebo odborů, které se stávají nástroji řízení a již dávno nereprezentují tržní skupiny. Ani pracovní úřady již nejsou zprostředkovateli mezi poptávkou a nabídkou, ale stávají se úřady pro centrální řízení pracovních sil.

Kdo se v takové situaci domnívá, že může vestavět do centrálně řízené ekonomiky řídicí mechanismus cen, pokouší se o kvadraturu kruhu. Buďto řídí centrální administrativa pracovní síly a výrobní prostředky pomocí přidělů pro jejich použití, anebo rozhodují domácnosti a podniky směnou o hospodářském procesu; potom se vytvářejí ceny. Kdo přenechává řízení cenovému mechanismu, likviduje centrálně řízenou ekonomiku. Kdo přenechává řízení centrální administrativě, bere cenám jejich řídicí funkci.

Z analýzy vyplynulo, jak velké jsou rozdíly, jež vyplývají z těchto fundamentálních protikladů. V centrálně řízené ekonomice se uskutečňují úspory, investice, rozdělování, zahraniční obchod atd. jinak než v tržní ekonomice.

3. Centrálně řízená ekonomika představuje největší možnou koncentraci hospodářské moci. Opakem je hospodářský systém s dokonalou konkurencí na všech trzích, v němž jednotliví účastníci nemají moc, ale jen jistý velmi malý vliv na hospodářský proces. Tržní ekonomika s monopoly, dílčími monopoly nebo oligopoly je, i pokud jde o uplatňování politické moci, mezi oběma extrémny.

4. Barone se domníval (například v odstavci 59 svého článku), že v kolektivní ekonomice se opět objeví tytéž ekonomické kategorie, jako jsou cena, mzda, renta, zisk a úspory, pod jinými jmény.⁴⁰ Opak je pravdou. V hospodářských řádech, v nichž dominují formy centrálně administrativního řízení, se sice často objevují stejné názvy jako v tržní ekonomice: cena, úroky, úspory atd. Ale tato slova znamenají něco úplně jiného. Rovněž veškerá kalkulace podniků a domácností dostává jiný význam. Bilance, výsledovka, kalkulace, a dokonce i celé účetnictví podniků je, jak jsme ukázali, něčím jiným; není již rozhodující pro vypracování příslušných plánů, z nichž vyplývá řízení každodenního hospodářského procesu.

5. V hospodářských řádech, v nichž se dostávají do popředí metody centrálního administrativního řízení, se přesouvá těžiště. Nevládnou již spotřebitelé nebo podnikatelé, ale právě centrální administrativa. Jelikož centrálně řízená ekonomika není schopna zjistit individuální potřeby a zohledňovat je, ale pouze globálně stanovuje spotřebu, jelikož jí chybí exaktní kalkulace a tím orientace výrobního procesu na spotřebu, jelikož je zpravidla ovládána sklonem co nejvíce investovat, tedy usilovat o zřeknutí se spotřeby až k minimálnímu zásobování, není, můžeme-li zde zvolit poněkud hrubé označení, „ekonomikou kryjící potřeby“.

Základní princip řízení hospodářství je v obou případech naprosto odlišný.

6. Samostatná teorie centrálně řízené ekonomiky je tudíž nutná a zároveň i možná.

⁴⁰ E. Barone, Il ministro della Produzione, str. 294 (angl. překlad str. 289); stejně tak J. A. Schumpeter, Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie, 1946, str. 289 ad.

Walter Eucken

Na skeptickou otázku z úvodní poznámky jsme nyní odpověděli. Hospodářský proces v centrálně administrativní ekonomice, jenž se uskutečňuje den co den stejně na základě globálních hodnocení a je řízen výrobními příkazy, přiděly, služebními příkazy atd., se odehrává v rámci určitých údajů. Na jedné straně je plánovaná potřeba stanovená centrální administrativou; cílem je maximálně ji pokrýt. Disponovat lze existujícími pracovními silami, pozemky, přírodními silami, zásobami a stroji, surovinami a hotovými výrobky. Dána je určitá množina dat. Jakmile je stanovena plánovaná potřeba (příčemž se fakticky zpravidla usiluje o „maximum investic“, i když i „nejlepší možné zásobování statky“ v přítomnosti může být cílem), musí následovat to, co říká teorie. Takto je možné přesně zachytit i tuto stránku hospodářské skutečnosti.

7. Jakmile začnou v hospodářském řádu dominovat prvky centrálně plánované ekonomiky, změní svůj charakter také všechny hospodářské instituce.

Družstva, odbory, syndikáty, banky, pracovní úřady atd. existují v obou případech. Pozorovatel se nejdříve domnívá, že má před sebou tytéž instituce. Ve skutečnosti však mají pojmy v hospodářském řádu tržního typu, například v Německu před rokem 1914, zcela jiný obsah než v hospodářském řádu, kde, jako v roce 1939, převažovaly prvky centrálně administrativní ekonomiky. Opět se ukazuje, jak by bylo nesprávné chtít stanovit definice před analýzou skutečností a zároveň z toho vyplývá, že i hospodářská politika musí vidět všechny tyto instituce vždy v rámci celkového řádu a celkového rozhodnutí a takto o nich pojednat.

8. Rozdíl mezi tržními a centrálně administrativními ekonomikami překračuje hranici hospodářského řádu a projevuje se, tedy v rámci interdependence řádů, také v právním, hospodářském a státním řádu.

Ovlivňování právního řádu je dvojí: na jedno se myslí víc než na druhé, ačkoliv druhé je možná důležitější. Předně se totiž vždy ukazuje, že se mění jisté právní zásady v důsledku přechodu k metodám centrálního administrativního řízení ekonomiky: omezují se svoboda podnikání a svoboda volit si místo pobytu, byty se již

nesmějí volně pronajímat, ale přiděluje je bytový úřad, zakazuje se prodávat určité spotřební statky, jako chléb a maso, bez lístků, rovněž je zakázán vývoz a dovoz bez souhlasu centrálních úřadů. Vydává se mnoho zákonů a nařízení, jež suspendují, ruší anebo mění dosavadní ustanovení.

Ještě důležitější snad je, že mění svoji funkci i takové právní instituty, jež se nemění formálně. Vlastnické právo již nepropůjčuje vlastníkům právo samostatně plánovat a jednat v podstatných otázkách. Vlastník koželužny již nemůže volně disponovat zabavenými zásobami kůže; na příkazech plánovacího úřadu závisí také používání jeho strojů. Majitel domu je sice ještě majitelem, ale disponování jeho prostory přechází úplně nebo z velké části na bytový úřad. Rovněž smluvní právo, včetně práva pracovních smluv, dostává novou funkci, jakmile se změní hospodářský řád. Obdobně ručení.

Již při popisu monopolu jsme narazili na fakt, že mění se formy hospodářského řádu vedly a vedou k novým právním formám a ke změně starých právních forem. Vidíme tedy, že při postupující přeměně hospodářského řádu směrem k centrálně řízené ekonomice nastane opět dvojí transformace práva, *totiž změna právních zásad a změna funkce konstantních právních zásad.*

II. Kolektivní vlastnictví

Až dosud se naše analýza zaměřila na centrálně administrativní ekonomiku, v níž existuje soukromé vlastnictví výrobních prostředků. Jak se však odehrávají každodenní hospodářské procesy, je-li celý výrobní aparát v rukou centrálních úřadů, přestalo-li tedy existovat soukromé vlastnictví výrobních prostředků? Potom bude realizován druhý typ centrálně administrativní řízené ekonomiky (str. 117–8). Liší se v daném případě průběh hospodářského procesu podstatně od předešlého? V čem jsou rozdíly?

1. Vedoucí podniků mají v obou případech rozdílnou pozici. Tam, kde podniky patří soukromníkům, nejsou plány vedoucích zrušeny. Soukromé plány se zaměřují na udržení jednotlivého

podniku také v naději, že později bude možné zase hospodařit samostatně. Soukromé plány mohou, jak se ukázalo, usnadnit provádění centrálních plánů anebo je také překazit. Usnadnit, když například majitelé podniků opatří pomocné látky, které nejsou přidělovány; překazit, když zatají zásoby, jež vlastní. Za kolektivního vlastnictví jsou však vedoucí podniků ve vyšší míře výkonnými orgány centrálních plánovacích úřadů. Podpora a rušení centrálních plánů podnikovými vedoucími se uplatňuje v menší míře. Po této stránce je centrální řízení tužší.

2. Je zvláštním charakterovým rysem centrálně řízené ekonomiky se soukromým vlastnictvím, že jednotlivé podniky sice od centrálních úřadů dostávají závazné příkazy a určité příděly, že však musí samy nést riziko. Rolníci například mohou být přinuceni pěstovat len, ačkoliv je pěstování lnu ztrátové. Rolníci tedy ručí svým majetkem za příkazy centrálních úřadů, a to i tehdy, když podnikoví vedoucí předem vědí, že splnění plánu povede ke ztrátám.

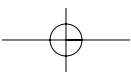
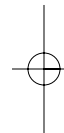
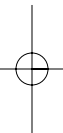
Tento problém, jenž chybí při kolektivním vlastnictví, by se ovšem neměl přeceňovat. Neboť inflace, která je, jak ještě uvidíme, pravidelně spjata s realizací centrálně administrativní ekonomiky, umožňuje většinou vyhnout se účetním ztrátám podniků. Ceny, jimž nepřísluší podstatná řídicí úloha, se většinou stanoví tak, aby nevznikly ztráty. A přesto je tu vnitřní rozpor, který zmizí, jakmile se zavede kolektivní vlastnictví. I v tomto smyslu je důslednější, aby byl výrobní aparát spravován těmi, kdo řídí hospodářský proces, a nikoliv soukromými vlastníky a jejich zaměstnanci.

3. U kolektivního vlastnictví chybí vliv soukromých mocenských skupin, který se může silně uplatňovat při rozhodování centrálních plánovacích úřadů; tak silně, že jednotlivá plánovací místa, například pro železo anebo uhlí, jsou závislá do velké míry na vůli velkých skupin. Zůstává však boj mezi vedoucími jednotlivých plánovacích orgánů o pracovní síly, suroviny a stroje.

4. Kolektivní vlastnictví výrobních prostředků vcelku umožňuje, že se forma centrálně administrativního hospodářského řádu prosazuje čistěji, že plány jednotlivých podniků nebo kolektivních monopolů ztrácejí svůj vliv. Avšak hospodářský proces se v obou

případech podstatně neliší. Vše, co platí pro centrálně řízenou ekonomiku se soukromým vlastnictvím, platí, s naznačenými variacemi, i tehdy, panuje-li kolektivní vlastnictví výrobních prostředků.

Jen těžko lze zodpovědět otázku, zda konkrétní hospodářské řády prvního typu mají tendenci transformovat se do druhého typu, tj. přejít od soukromého vlastnictví ke kolektivnímu. Experimentální zkušenost v Rusku a jiných východních státech nestačí k jejímu zodpovězení. Z analýzy ale zjišťujeme, že centrální řízení podstatných částí hospodářského procesu může být sice nadlouho spojeno se soukromým vlastnictvím, že se však nabízí převzetí výrobního aparátu centrálnímu úřady při zrušení soukromého vlastnictví, má-li se centrální řízení provádět důsledně.

V I I I . K A P I T O L A

Hospodářská politika centrálního řízení: kritika

V experimentech různého druhu v Německu, Rusku, Anglii, Holandsku a mnoha jiných zemích byla rozvinuta a aplikována politika centrálního řízení hospodářského procesu. Všem experimentům je společné, že centrálně řízená ekonomika se stala dominující, nikoliv však jedinou formou hospodářského řádu.

Jak jsme ukázali, vznikla tato politika z historické situace, především z vnitřních a zahraničně politických bojů 20. století. Jsou s ní však spjaty také zásadní myšlenky. Zejména dvě jsou významné. Tato politika má totiž odstranit „anarchii kapitalismu“ a má vyřešit sociální otázku zaručením sociální spravedlnosti a jistoty.

Nyní již můžeme dát zásadní odpověď na otázku, nakolik se daří těchto cílů dosáhnout.

I. Systém řízení

Analýza centrálně administrativní ekonomiky nám ukázala, že se tato ekonomika snaží řídit každodenní hospodářský proces na základě globálních hodnocení a jakým způsobem tak činí. Důsledky této metody budeme vysvětlovat na problémech, které jsou zčásti v centru pozornosti hospodářské politiky.

Walter Eucken

A. Konjunktura a zaměstnanost

1. Plná zaměstnanost se v centrálně administrativní ekonomice nastolí poměrně snadno a není tu ani depresí, ani propouštění z práce. Proč tomu tak může být, lze po tom, co bylo řečeno, snadno pochopit:

Za prvé proto, že se v centrálně řízené ekonomice neustále uskutečňují investice, jež přesahují disponibilní uspořené kapitál. Rozdíl se financuje tvorbou peněz. Nové peníze zvýší poptávku po statcích; nastanou inflační tendence. Takové tendence vyvolávají i v tržní ekonomice plnou zaměstnanost. Avšak na rozdíl od ní se v centrálně řízené ekonomice snaží centrum zabránit stoupání cen ostrou cenovou kontrolou. Pokud jde o plnou zaměstnanost, je však výsledek týž. Tvorba peněz zde ovšem nepovede k otevřenému zvyšování cen, zato se vytváří nevyužitá peněžní hotovost v rukou spotřebitelů i výrobců, kteří čekají na to, aby ji utratili, jakmile se na trhu objeví zboží. Při takovém „nadbytku peněz“ je pak zjevně pro výrobce snadné, aby prodali vše, co mohou anebo smí produkovat. Jelikož centrálně administrativní ekonomiky zcela nepokrytě používají prostředek skryté inflace, není pro ně obtížné plnou zaměstnanost uskutečnit.

Za druhé, nezaměstnanost nemusí existovat, protože každého dělníka lze zaměstnat bez ohledu na kalkulaci nákladů. V hospodářských řádech tržně ekonomického typu se propouštějí dělníci proto, že zde měří vzácnost jednotlivých dílčích množství, tedy i jednotlivého pracovního výkonu, a měření vzácnosti má donucovací sílu. Dělníci se propouštějí, jestliže výnos, jež přináší zaměstnání jednoho dělníka, nekryje náklady vzniklé jeho zaměstnáním. Víme, že v centrálně administrativní ekonomice nelze prostředky globálního hodnocení zjistit, zda jednotlivý dělník, například na stavbě silnice, vyrábí svojí činností statky, jejichž hodnota kryje náklady. A ani tehdy, když se dá tušit, že náklady vyvolané několika tisíci dělníků při výstavbě této silnice nejsou kryty, nemusí centrála zrušit zaměstnávání. Za takových podmínek lze vždy dosáhnout plné zaměstnanosti.

2. Charakterizujeme tím daný problém ovšem jen z jedné stránky. To, že chybí recese i nezaměstnanost, že nedochází k poklesům v rozsahu investic, nemění nic na tom, že v centrálně administrativní ekonomice je hospodářský proces nerovnovážený.

Například v Německu byla zvýšena produkce uhlí, jelikož hrozil jeho akutní nedostatek. Když se však vytěžilo více uhlí, ukázalo se, že chybějí vagóny. Kde se vzal nedostatek vagónů? Příliš málo bylo investováno do vagónek a ani opravárny nebyly dost výkonné. V důsledku toho bylo sice vytěženo více uhlí, ale jeho hodnota byla relativně malá, protože chyběly komplementární statky. Jednostranná podpora jistých investic řídicími centrálními úřady má vždy za následek disproporce.

Vzniklá nerovnováha se projevuje tím, že v podnicích anebo celých výrobních odvětvích chybí najednou náhradní díly ke strojům, suroviny anebo určité chemikálie či dopravní prostředky. Vzniká výrobní aparát, jenž je zčásti předdimenzován, zčásti poddimenzován. Nakonec tím trpí ekonomická výkonnost výrobního aparátu při výrobě výrobních prostředků, a zejména spotřebních statků.

3. Věda se snažila popsat a vysvětlit střídání depresí a oživení v hospodářských řádech tržního typu, například vývoj na trzích zboží, v průmyslu výrobních prostředků a spotřebních statků, na kapitálových trzích, na trzích práce atd. Obrátí-li potom svoji pozornost na hospodářské řády, v nichž dominují metody centrálně administrativního řízení, zjišťuje, že dosud popisované jevy hospodářského cyklu chybí nebo mají jiný význam; kapitálové trhy neexistují anebo hrají jen nepatrnou roli, úspory mají jinou funkci, cenové výkyvy znamenají málo nebo nic, úroková míra neznamená skoro nic. Chybí střídání deprese a oživení, tak často popisované u tržně hospodářských řádů.

Věda by se ale proto neměla stahovat do ústraní. Naopak, měla by svoji činnost rozšířit. Jestliže dosud analyzovala disproporce vznikající za konkrétního chodu hospodářství tehdy, kdy existují převážně tržní hospodářské řády, měla by nyní popsat i vysvětlit také disproporce vyskytující se v hospodářských řádech centrálně

administrativního typu. Měla by například analyzovat nejen poruchy rovnováhy americké ekonomiky v roce 1947, ale také poruchy rovnováhy jiného druhu v ruském hospodářství. Stav nouze, jenž vznikl v roce 1947 v Anglii v hospodářském řádu centrálně administrativního typu, má být jejím objektem stejně jako deprese let 1929–32.

Tyto disproporce mají ovšem různou povahu právě proto, že se konkrétní hospodářské procesy odvíjejí různě podle právě realizovaného řádu. A tak se nauka o konjunktře stává naukou o disproporcích, o odchylkách od rovnováhy v hospodářských procesech konkrétních řádů všeho druhu, a to nejen tržně ekonomických řádů.

4. Hospodářská politika centrálního řízení nahrazuje problém konjunktury a zaměstnanosti jiným problémem. Místo nerovnováhy, která se v hospodářských řádech tržního typu a v rámci nerovnovážných peněžních systémů a tržních forem projevuje válkami, depresemi a masovou nezaměstnaností, vzniká nerovnováha jiného druhu. Hospodářská nouze, kterou politika centrálního řízení vykazuje ven dveřmi, se jí v jiné podobě vrací oknem.

Chyby v řízení hospodářského procesu se totiž od dob industrializace projevují ve dvou formách. V první řadě vzpomeňme na deprese a krize, nedostatečný odbyt průmyslových a zemědělských podniků, nezaměstnanost, zahálející stroje a nadměrné zásoby surovin. Navzdory naléhavým neuspokojeným potřebám pak leží pracovní síly ladem a výrobní aparát není plně využit. To se stává v určitých hospodářských řádech tržního typu.

Druhá forma selhání hospodářského řízení se stávala právě během posledních desetiletí stále důležitější. Všechny pracovní síly jsou zaměstnány, ale zásobování obyvatelstva je špatné a činnosti lidí nezapadají správně do sebe. Tak se to děje v hospodářských řádech centrálně administrativního typu. Pro první způsob nedostatečného řízení je charakteristická „podzaměstnanost“, pro druhý typ „nedostatečné zásobování“. První způsob míval často ráz akutní, druhý chronický. Za příklad prvního způsobu nechť poslouží světová hospodářská krize z let 1929–32, za příklad druhého

ho způsobu hospodářská nouze několika západo- a středoevropských zemí v letech 1945–47. Při selhání řídicího systému prvním nebo druhým způsobem se často snižuje dělba práce, stává se místně omezenou a méně intenzivní. Lidé si pokoušejí pomáhat naturální směnou anebo samozásobováním. Za silně klesající efektivnosti nastane desintegrace hospodářského procesu, která by se dala označit primitivizací hospodářského řádu.

(Fenomén primitivizace si zaslouží zvláštní pozornost. Podle ní lze v daném případě poznat rozsah selhávání platného řídicího systému. Za krize 1929–32 se orientovalo mnoho propuštěných dělníků na zvýšení produkce svých zahrad, čímž nahradili po této stránce selhávající tržně-hospodářský řád samozásobitelským. V hospodářských řádech centrálně administrativního typu však bývá návrat k samozásobování a naturální směně mnohem všeobecnější a intenzivnější.)

5. Hospodářská politika centrálního řízení však nenahradí nerovnovážné formy hospodářských řádů formou, jež by dosáhla všeobecné rovnováhy hospodářského procesu. Naopak. Teprve až se toto podaří, bude zvládnut problém nezaměstnanosti nebo nedostatečného zásobování a nerovnováhy vůbec.

B. Mezinárodní obchod

Druhá velká otázka hospodářské politiky, totiž výstavba funkčního mezinárodního hospodářského řádu, je zahalována tak hustým závojem ideologií, že je třeba připomenout si docela jednoduchá fakta.

1. Známe problém, jež představuje každý vagón, který přejede hranici naložen uhlím nebo stroji. Jak se dá zjistit, zda například význam za ně dovezených tun kůže je pro dosažení plánovaných cílů země větší než význam, jež by mohly mít exportované statky? (Zde odhlédneme od kapitálových obchodů.) Je třeba, jak již bylo zdůrazněno, exaktního počítacího stroje, má-li se vyřešit tento banální praktický problém.

Víme, že centrální plánovací úřady takový počítací stroj nemají.

Walter Eucken

Neschopnost individuálního hodnocení jde tak daleko, že ani přesně nevědí, zda by bylo lepší, aby tyto stroje zůstaly v tuzemsku a aby se pro optimální uspokojení dané potřeby exportovalo jiné zboží. Bylo by snad správnější exportovat jen dva nebo tři stroje a importovat méně, nebo i více kůží. Ale vypočítat mezní výnosy pro stroje a kůže a pro všechno ostatní zboží plánovací úřady nedovedou.

Tento fakt má značný hospodářskopolitický význam. Například anglická hospodářská politika se po roce 1945 snažila zvýšit vývoz prostředky centrálního řízení hospodářského procesu. To bylo jejím hlavním cílem. Avšak taková opatření jako jsou přednostní přiděly surovin a strojů takzvanému exportnímu průmyslu, přetahování dělníků do exportních odvětví, státní exportní úvěry a celá propagandistická podpora takového exportního tažení musí přijít vniveč, protože nebyl předem vyřešen rozhodující ekonomický problém. Mají se vyrábět a exportovat boty, nebo rádia, nebo snad tyčovina? A kolik? Které výrobky se za ně mají dovézt? Na tyto otázky, které se v jediném roce týkají milionů jednotlivých výrobků, nikoliv jen druhů, a to ještě dochází k výkyvům podle měnících se dat, například podle změn na trzích jiných zemí, lze, jak jsme viděli, najít jen globální odpovědi. Některá průmyslová odvětví, jako obuvnický, kožedělný anebo hodinářský průmysl, jsou prohlášena za exportní. Jak dalece poslouží tento zahraniční obchod požadovanému překonání vzácnosti statků? To nikdo neví. Ani statistická čísla mnoho neznamenají, protože uváděné ceny nezrcadlí vzácnost statků. Zda a nakolik prospívá vývoz a dovoz jednotlivých zboží, a tím celkový vývoz a dovoz, stanoveným plánovacím cílům, nelze zjistit.

Z hlediska jednotlivé země tím mezinárodní obchod ztrácí svůj smysl. Země s centrálně administrativním hospodářským řízením zahraničního obchodu není s to provést potřebný výběr statků, jež se mají dovézt a vyvézt, podle jejich kvality a kvantity. Tato věta platí pro veškeré metody centrálně administrativního řízení zahraničního obchodu, tedy nejen tehdy, když centrální plánovací úřady obstarávají zahraniční obchod samy. Platí to i tehdy, když jej

sice vykonávají obchodníci nebo průmyslníci, ale když je řízen centrálními plánovacími úřady prostřednictvím například devizových přidělů po odstranění volného obchodu s devizami nebo dodatečným vývozním řízením či kontingentací po vyhlášení dovozních zákazů. Ať je řízení zahraničního obchodu v jednotlivostech jakékoliv, chybí mu nástroj pro výběr a výpočty, jehož je zapotřebí, aby posloužil při překonávání vzácnosti. Chyba této metody vězí hlouběji, než se její stoupenci domnívají.

2. Nyní se podívejme na zemi B, která dostává stroje nebo uhlí. Neprovozuje hospodářskou politiku centrálního řízení. Dominují v ní tržní formy hospodářského řádu; jak hospodářský proces, tak i zahraniční obchod jsou řízeny cenami.

Jelikož exportující země A nemůže provést exaktní individuální kalkulaci ani se nemusí ohlížet na existující globální kalkulaci (viz str. 155 ad.), lze také stroje anebo uhlí nabízet a obchodníci v B je budou dovážet za ceny, které by při racionální kalkulaci nebyly možné. Taková nabídka, která se nezakládá na individuální a donucující kalkulaci, způsobí, když trvá dlouho, chronickou nerovnováhu trhů. (Dumping se tu projevuje daleko akutněji než při nestabilním měnovém systému a monopolních tržních formách.) Pomysleme na nabídky dřeva Sovětského svazu počátkem třicátých let, které způsobily, že ceny na německých trzích s dřívím byly jako nástroj řízení neupotřebitelné, protože se nezakládaly na exaktní kalkulaci a protože se neměnily, ani když dokonce globální srovnání ukazovala na to, že náklady nebyly zdaleka pokryty. Tehdy za velké hospodářské krize byl cenový řídicí systém ve svých funkcích značně narušen nejen selháním stávajících peněžních systémů a tržních forem, ale také exporty z velké země, která provozovala politiku centrálního řízení hospodářského procesu.

Platí tedy, že nerovnováha centrálně administrativně řízeného výrobního procesu země se přenáší zahraničním obchodem do zemí s tržněhospodářskými systémy řízení a zabraňuje tam řídicím systémům nastolit rovnováhu. (Tato věta platí jak pro hospodářské řády, v nichž existují nerovnovážné peněžní systémy a tržní formy a kde se posiluje nerovnováha zahraničním obchodem se

Walter Eucken

zeměmi tohoto druhu, tak i pro hospodářské řády s rovnovážnými peněžními systémy a tržními formami, které jsou narušovány zahraničním obchodem se zeměmi s centrálním řízením hospodářského procesu.)

Z této skutečnosti vyplývá obchodněpolitický úkol a obchodněpolitická zásada. Úkol spočívá v ochraně interního řídicího systému. Úkolem hospodářské politiky zemí s tržním hospodářstvím je, aby se neprodyšně oddělily od nerovnováhy centrálně administrativního hospodářského procesu. Tuto ochranu nelze zaměňovat s „protekcí“. Nejde o ochranu proti určitému průmyslovému odvětví anebo zájmové skupině, ale jde o udržení funkčnosti řídicího systému cen.

Je jen jeden prostředek, jak toho dosáhnout – zákaz dovozu. Zboží ze zemí s centrálním řízením je třeba dovážet ilegálně. V aukcích lze uhlí anebo pšenici začlenit do cenového systému. Také tento postup, jež lze po mnoha stránkách propracovat, vyvolává, jak učí německé zkušenosti, značné obtíže, protože zájmové skupiny získávají často vliv na ilegální dovoz. Taková opatření jsou tedy nouzovým řešením. Ochrana vlastního systému řízení proti tržní strategii centrálních plánovacích úřadů by ale měla být hospodářskopolitickou zásadou ve všech zemích, které chtějí například řídit hospodářský proces nástrojem konkurenčních cen, pokud by tato politika neměla být ohrožena předem. Na tomto základě se však nemůže rozvíjet mezinárodní dělba práce, protože především nelze vzájemně sladit investice.

3. Co se však stane, provádí-li se v obou zemích hospodářská politika centrálního řízení? Jaká bude potom dělba práce? Například mezi Německem a Holandskem po roce 1946?

Záleží přitom dlouhodobě hlavně na tom, aby se navzájem sladily investice. Tento problém je fundamentální pro všechny případy mezinárodní dělby práce. Jen když se investice uvedou do rovnováhy v milionech podniků v Německu, Holandsku, Anglii, Francii a ve všech ostatních zemích, může se také vzájemně doplňovat běžná produkce, která se uskutečňuje ve všech podnicích v tuzemsku a zahraničí. Mnozí se domnívají, že takové dlouhodo-

bé plánování spočívá v tom, že se například uvede do souladu železářský průmysl anebo textilní průmysl celých zemí. Ale to je špatné pochopení problému, kdy globální myšlení vytěsňuje myšlení realistické. Každý jednotlivý podnik, například každá ocelárna a každá tkalcovna anebo každá továrna na obuv, potřebuje odlišné trhy. Sladit navzájem všechny tyto miliony podniků v různých zemích a zkonstruovat jejich zařízení tak, aby celý výrobní aparát do sebe zapadal.

Země, které provozují samostatně politiku centrálního řízení hospodářského procesu, nemohou tento problém vyřešit a ani jej nevyřešily. Příčina je dvojitá. Holandsko a Německo a každá země s převážně centrálním řízením hospodářského procesu sestavuje svůj investiční plán na základě národohospodářských zásad. Podle toho se například plánuje a realizuje rozšíření vlastního železářského anebo naftového průmyslu anebo zemědělství nebo kožedělného průmyslu. Každá země sestavuje autarkně své hospodářské, jakož i investiční plány a mezinárodní obchod má vyplňovat mezery, které se možná vyskytnou. Takto nemůže vzniknout mezinárodní výrobní aparát, který by do sebe zapadal na základě dělby práce. Z tohoto hlediska byla hospodářská politika mnoha zemí často kritizována. Ale tato kritika nejde dostatečně do hloubky. Kdyby se totiž stal zázrak a kdyby sestavovaly své plány nikoliv autarkně-nacionalisticky, ale mezinárodně, ukázalo by se něco nevídaného. Zjistilo by se totiž, že vůbec není možné uvést investice různých zemí do rovnováhy, *a to tak dlouho, dokud každá země provádí globální a centrální hodnocení a dokud chybí mezinárodní výpočetní měřítko*. Jak silný má být holandský železářský průmysl, jak silný německý, italský, francouzský? Správněji řečeno, které podniky se mají zvětšit, jaká speciální zařízení se mají zhotovit? Dokud chybí měřítko vzácnosti a dokud v mezinárodně platném měřítku nebudou navzájem sladěny hodnotové systémy všech zemí, je zcela nemožné zodpovědět tuto otázku. Nikdo nezná optimální rozmístění jednotlivých průmyslových odvětví a jejich optimální velikost v jednotlivých zemích. Ekonomický hodnotový systém v těchto zemích nejenže funguje globálně, a tím nepřesně,

ale má zároveň vysloveně vnitrostátní charakter a není vztažen na mezinárodně platné výpočtové měřítko. Selhává tedy dvakrát. Náklady na výrobu v jednotlivých místech, třeba v Porúří a v jakékoli z francouzských průmyslových oblastí, nelze proto navzájem exaktně porovnat.

Je dokázáno, že forma centrálně administrativního ekonomického řádu nenabízí žádnou metodu, podle níž by se investice různých zemí navzájem koordinovaně sladily. Z toho vyplývají dalekosáhlé hospodářskopolitické důsledky. Všechny pokusy dosáhnout hospodářské jednoty Evropy budou tak dlouho marné, dokud se v jednotlivých zemích pracuje s touto formou hospodářského řádu.

4. Nevýhody bilaterálního obchodu byly v různých směrech exaktně popsány například Röpke, Lutzem a Buchananem.⁴¹ Kvůli chybějícímu výpočtovému měřítku ve světovém hospodářství je prý nutností nakupovat tam, kde se prodává, místo toho, aby se prodávalo v té zemi, kde jsou ceny nejvyšší, a kupovalo tam, kde jsou nejnižší. Tento systém se podobá přímé směně domácností a podniků, která se v zemích se selhávající měnou pravidelně objevuje. Hliníkové nádoby se například bezprostředně směňuje za brambory a oba statky se neprodávají tam, kde je koupěschopná poptávka nejvyšší. Mezi oběma případy je ale podstatný rozdíl. Když směňují dvě domácnosti, může si každá domácnost přesně spočítat, jaký význam pro ni má dodávaný a přijímaný statek. Ve dvou zemích však nelze zjistit hodnoty exportovaných a importovaných statků a oboustranná směna se odehrává takřikajíc v mlze. Veškeré další často popisované nevýhody vyplývají z této základní chyby.

5. Dosud byla řeč jen o pokusech vytvořit *koordinací* centrálních plánů vhodný rámec pro mezinárodní dělbu práce. Zbývá ještě metoda *subordinace*. Země, v níž centrální plánovací úřady řídí hospodářský proces, ovládá jiné země, které řídí každodenní hospodářský proces rovněž na základě centrálních plánů. Ovládající

⁴¹ W. Röpke, *Internationale Ordnung*, 1945; N. S. Buchanan and F. A. Lutz, *Rebuilding the World Economy*, 1947.

země, vezmeme například Rusko, podřizuje plány ovládaných států svým vlastním plánům. Centrální plánovací úřady dominující země nařídí rozšíření uhelných dolů, textilního průmyslu, těžby uranu. Takto se činí pokus sladit investice ovládaných států s centrálními investičními plány vládnoucího státu.

Metoda subordinace předpokládá, že jeden stát ovládá druhé státy, tj. že má jisté dispozice vojenskopolitického rázu. Pracuje ovšem i tak ekonomicky nepřesně. Globální hodnocení, která neumožňují exaktní kalkulaci, vedou k tomu, že se investice v různých zemích navzájem neslaďují spolehlivě. Efektivnost nákladů zůstává tedy malá. Všechny nedostatky se projevují tím více, čím větší je oblast ovládaná centrálními plánovacími úřady. Kdyby jediný plánovací úřad řídil výstavbu a průběžné používání výrobního aparátu celého světa, byly by chyby velmi podstatné. Čím větší prostor a počet lidí, tím obtížněji se přizpůsobují plány datům jednotlivých území a zemí. Muselo by se přece jen zase sáhnout ke koordinaci, která však, jak bylo ukázáno, rovněž selhává.

6. Fakt, že politika centrálního řízení se nehodí k uspořádání světového hospodářství, znamená mimořádně mnoho. Zde se tato politika dostává do konfliktu s mocnou historickou tendencí. Vývoj techniky spojuje země. Jestliže tedy jedna forma hospodářského řádu – centrálně administrativní – nenabízí žádný systém řízení, jenž by odpovídal požadavkům mezinárodní dělby práce, nebude také schopna splnit požadavky moderního industrializovaného světa.

C. Problém rovnováhy

1. Srovnání s Robinsonem Crusoe ozřejmilo kritický bod v řízení centrálně administrativního hospodářského procesu. Robinson jedná podle zásady hospodárnosti. To znamená, že se snaží dosáhnout daného účelu s pokud možno malým vynaložením hodnot, což se mu také daří. Prosazování principu hospodárnosti je pro něj proto jednoduché, že na jeho malém ostrově splývá individuální hospodářství s celkovým. Robinson vidí každé dílčí množ-

Walter Eucken

ství každého výrobního prostředku či každého spotřebního statku v celkové souvislosti s celým hospodářstvím a ví, co v celkové souvislosti znamená v obou případech každá hodina práce.

Jakmile však spolupracuje více lidí, ukázalo se, že vzniká nový problém eminentního praktického významu. Každý *jednotlivec* pracuje dále podle principu hospodárnosti. Jak je však postaráno o to, aby se prosazoval princip hospodárnosti v *celém* hospodářském procesu? I když spolu hospodaří jen dva lidé, je řešení problému obtížné. Je však mnohem obtížnější, jestliže je navzájem spojeno, jako v industriální společnosti, mnoho milionů lidí. Co to znamená, když individuální jednání podle principu hospodárnosti nevede k tomu, aby byl celý hospodářský proces řízen principem hospodárnosti, ukazuje každá hospodářská krize nebo také německé hospodářství po roce 1945.

Robinson Crusoe tento problém nezná. Je tu prakticko-technická potíže. Když se má „popsat“, jak to činí Barone a jiní, všeobecná rovnováha soustavou rovnic a když se pak prohlásí, že dosažení tohoto stavu je prakticko-technický problém, zamlžuje se tím vlastně rozhodující ekonomický problém. Proto také nemá smysl požadovat, aby centrální úřad jednal jako Robinson.⁴² To ostatně ani *nemůže*, protože musí na rozdíl od Robinsona zvládnout problém zcela jiný, a k tomu mu chybí vhodné nástroje, takže se dostatečně nedaří překonat vzácnost. Celkový proces založený na dělbě práce se nezaměřuje na dané plánované cíle podle principu hospodárnosti.

2. Nerovnováha hospodářského procesu v řádech tohoto typu propůjčila penězům v nich podivnou funkci.

Nápadné je těsné sepětí inflační peněžní politiky a centrálně řízené hospodářské politiky, které je patrné u všech experimentů. Přitom inflace, a zejména skrytá inflace, často přímo vyvolala politiku centrálního řízení hospodářského procesu. O tom se zmíníme později. Platí ovšem i opak. V zemích s centrálním řízením

⁴² Tak nejnověji také J. A. Schumpeter, *Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie*, 1946, str. 295.

hospodářského procesu je trvale v oběhu větší množství peněz než je třeba, aby se zboží za stanovené ceny prodalo.

Tento monetární „nadbytek“, jenž je viditelný v přebytecích pokladní hotovosti domácností a podniků, který tedy znamená nadbytečnou likviditu a označoval se někdy jako peněžní převis, je předpokladem pro průběh hospodářského procesu v takových řádech. Jinak by se mnoho spotřebních statků, například nekvalitní šaty a obuv, jež jsou přidělovány centrálními plánovacími úřady, neodebralo a ani podniky by nemohly odebírat některé jim přidělené výrobní prostředky. Jen za nadměrné likvidity domácností a podniků mohou všechny vyrobené statky doputovat na místo určení. Jinak se budou hromadit cestou. Nerovnováha centrálně administrativního hospodářského procesu má za následek, že penězům připadá zvláštní, podivná role, aby udržovaly v chodu hospodářský proces navzdory nerovnováze. Hospodářským řádům tohoto typu jsou přiřazovány peněžní řády, v nichž se zamezuje nedostatku peněz, a naopak se snadno dosahuje jejich nadbytku.

Po stránce hospodářské politiky je tato souvislost důležitá ve dvou směrech. Má-li se realizovat politika centrálního řízení hospodářského procesu, musí ji doprovázet peněžní řád, který dovoluje inflační peněžní politiku. Především se tím však objasní, co je třeba udělat, aby se odstranilo centrální řízení. Německá peněžní reforma z r. 1948 a jiné experimenty ukázaly, že nedostatek peněz nutí podniky, nechtějí-li propustit dělníky anebo zastavit výrobu, aby prodaly také zabavené statky. Tento tlak se ukázal být neobyčejně silným. Stejně tak je centrální řízení hospodářského procesu rozbíjeno nedostatkem peněz v pokladnách domácností. Podniky jsou nuceny přizpůsobit se koupěschopné poptávce, čímž končí centrální plánování.

3. Nerovnováha se ukázala být rozhodujícím jevem hospodářských procesů, jež se uskutečňují v hospodářských řádech tohoto typu.

Proti tomu se namítalo, že rovnováha není údajně v jistých situacích důležitá, a to tehdy, když je třeba urychlit hospodářský vý-

Walter Eucken

voj nebo má-li se čelit akutnímu nedostatku. Oba případy si žádají podrobnější analýzu.

Je-li vývoj rychlý, například při industrializaci Ruska ve 20. století, není prý rozhodující rovnováha, ale dynamika. Přitom ale dochází k nedorozumění, co vlastně „rovnováha“ znamená. Hovořili jsme již o tom, že výstavba dálnic má malý význam, zaostává-li produkce motorových vozidel a benzinu (str. 149). Právě ten, kdo chce rychle uspíšit hospodářský vývoj, se musí starat o to, aby udržoval v rovnováze jak investice, tak i běžnou produkci. V tom tkví základní ekonomická úloha každé hospodářské politiky zaměřené na urychlení vývoje.

Druhý případ: Je ve stavu akutního nedostatku vhodné centrální řízení a je dosažení rovnováhy vedlejší? Často se tvrdí, že chudoba vyžaduje centrální řízení a blahobyť umožňuje svobodu. Země, jež je ve stavu obzvláštní hospodářské nouze, se často srovnává s obléhanou pevností. Na počátku obléhání velitel nechá přesně zjistit zásoby a nebude je volně prodávat, nýbrž konfiskovat a rozdělovat rovnoměrně v určitých přidělech. Omezenost zásob prý vyžaduje centrální plánování.

Tento argument je ve všech bodech neudržitelný. Není pravda ani to, že se ve stavu akutního nedostatku nastolení rovnováhy stává vedlejší věcí, a ani to, že takové nouzové situace vyžadují centrální řízení. Titíž lidé, kteří chtějí v hospodářské politice dát všanc její zaměření na rovnováhu, jednají sami u sebe docela jinak. Octnou-li se v nouzi, zvažují zvláště pečlivě, jak rozdělit každý feník svého jmění na jednotlivá použití, takže nikam, například při nákupu šatů, neplyne příliš mnoho peněz, takže se vcelku zásada rovnováhy domácnosti uskuteční. Kdyby rovnováha byla vedlejší záležitostí, bylo by lhostejné, zda člověk, který nutně potřebuje pro svůj pokoj palivo, dostane místo toho pár bot, ačkoliv jich má dost. Právě nouze nutí lidi, aby rozdělovali svůj příjem, své pracovní síly a výrobní prostředky ve správných proporcích, tedy v rovnováze. Jen tak lze dosáhnout co největšího uspokojení potřeb.

Je proto také nesprávné vyvozovat, že se v dobách nedostatku má provádět politika centrálního řízení. Velitel obležené pevnosti

se jistě bude chovat tak, jak bylo popsáno. Ale při řízení hospodářského procesu v celé zemi nejde prostě jen o to, aby se daná zásoba disponibilních spotřebních statků rozdělila obyvatelstvu rovnoměrně, ale jde o to, aby se uvedl do chodu výrobní proces a aby byl zaměřen na uspokojování potřeb. Právě na tom však ztroskotává systém řízení centrálně administrativního hospodářství. Zřetelně se to projevilo mezi lety 1945 a 1948. Zchudlé Německo si nemohlo dovolit luxus experimentování s politikou centrálního řízení. Jeho chudoba vyžadovala svobodu.

4. Skutečnost, že se ve 20. století zásobování statky v zemích s centrálním řízením (a to i mimo válku) zhoršilo, není náhodná. Nelze to přičítat jednotlivým chybám, špatný je systém. Podstatné jsou přitom, jak jsme viděli, tři momenty. Konstrukce plánů je problematická, protože se v nich pravidelně projevuje silný sklon k investicím při zanedbávání zásobování spotřebními statky. Za druhé, metoda k dosahování stanovených plánovaných cílů selhává, protože chybí systém řízení. A za třetí: Spontánní síly lidí se v hospodářském procesu nemohou plně rozvinout.

V experimentech třicátých a čtyřicátých let se nedostatky této formy hospodářského řádu plně neprojevily, protože jejich uskutečňování navazovalo na hospodářské řády, které samy měly sice systémy řízení s vyšší, ale nikterak dostatečnou výkonností. „Centrálně administrativnímu hospodářství se tak podařilo – typickým příkladem je Německo po roce 1933 – využít nereprodukovatelné výsledky předchozího hospodářského řádu, totiž stavět na přesné kalkulaci a iniciativě zkušených lidí, což po nějakou dobu umožňuje překlenout právě největší vlastní slabosti. Může to trvat velmi dlouho, i více než jedno desetiletí“ (K. F. Maier).⁴³

D. Problém kalkulace

Zásadní nedostatek systému řízení, který se akutně projevil v experimentech 20. století, vedl k úvahám, zda by se přece jen nedala

⁴³ K. F. Maier, *Das Verlangen nach sozialer Sicherheit*, in: *Ordo*, 3. sv., 1950, str. 19 ad.

Walter Eucken

zabudovat do tohoto typu hospodářského řádu exaktní kalkulace. Nejde přitom o experimenty, ale o návrhy.

1. Někteří ekonomové navrhují zabudovat tržní mechanismy do ekonomiky, v níž byl výrobní aparát převzat do kolektivního vlastnictví. Na těchto trzích mají vzniknout ceny, jež spočívají na individuálních „hodnoceních“, a tak umožnit exaktní řízení hospodářského procesu.

Tyto projekty, kterými se ještě budeme zabývat, ničím nepřispívají k řešení problému řízení hospodářství centrálními plánovacími úřady. Zabývají se podstatně jinou, dokonce přesně opačnou otázkou, a to zda je možné *vystříhat* se v zemi, v níž je veškerý výrobní aparát pozůstávající z půdy, továren atd. kolektivním vlastnictvím, centrálního řízení výrobního procesu a zabudovat do něj tržní mechanismy? Bude tím dosaženo, aby se princip hospodárnosti realizoval také v celkovém procesu? Nejasný pojem „socialismus“ neumožnil rozpoznat, že se právě tady nediskutuje o problému centrálního řízení hospodářského procesu.

2. Někteří se domnívají, že najdou i jinou náhražku, a to v podobě množstevní kalkulace. Obtíže globální hodnotové kalkulace lze prý překonat tím, že vedení přejde na množstevní kalkulaci a podle ní určí, jaká množství uhlí, železa, kůže, textilu se mají vyrobit. „Bilance“ plánovacích úřadů jsou „množstevní bilance“ (viz str. 124). Zdroje a užití množstevních jednotek uhlí, železa atd. se v těchto bilancích porovnávají navzájem. Nemohly by tyto množstevní bilance nahradit hodnotovou kalkulaci?

Centrálně administrativní hospodářství se ve svých plánech a rozhodnutích nevyhne hodnotové kalkulaci podobně jako jakékoliv jiné hospodářství.

Statistiky o výrobě uhlí, železa, obuvi, pšenice atd. jsou pro centrálně administrativní hospodářství důležité, protože z nich lze poznat, nakolik bylo plánovaných cílů dosaženo faktickou produkcí. Avšak hodnocení, tj. odhad významu statků pro uspokojení potřeb, je pro samotný plán a stanovení plánovaných cílů nezbytné.

3. Vše uvedené je elementární. Ale pro dnešní hospodář skoplitickou diskusi je příznačné, že se na elementární věci zapomíná.⁴⁴ Existují ideologové, kteří se vši vážností chtějí řídit centrálně administrativní hospodářství čistě jen pomocí množstevních statistik. Zastáncům takových ideologií by mohla jejich vlastní každodenní hospodářská zkušenost napovědět, že to není možné. Ani oni neporovnávají množství, disponují-li pracovními hodinami svého dne. Jdou-li například na oběd do restaurace, nemohou porovnat hodinu, kterou na to potřebují, s množstvím gramů jednotlivých potravin anebo s množstvím peněz, které tam utratí, ale neustále porovnávají: hodinu, kterou vynaložili, peníze, které utratili, potraviny, které snědli; a podle toho sestaví svůj hospodářský plán. Právě tak, když vlastní slepice, porovnávají hodnotu nebo cenu krmiva a jiných výrobních prostředků s hodnotou anebo cenou vajec. Bez hodnocení nelze porovnat určitý počet kusů vajec s kilogramem krmiva anebo hodinami práce.

Pokus hospodařit pomocí množstevních statistik musí v každé formě hospodářského řádu dospět *ad absurdum*. Podle samotného množství nikdy nelze poznat, jak dalece byla překonána vzácnost. Na tom však při hospodaření záleží. Je třeba zjistit význam, jaký má každá jednotlivá pracovní hodina a použití každého výrobního prostředku a každého spotřebního statku pro uspokojení potřeb v tisících možných použitích. Toto je smysl kalkulace, kterou množstevní statistika nemůže nahradit.

Jelikož je i návrh množstevní kalkulace nepoužitelný, musí zůstat u globálních hodnocení, která nemohou nastolit rovnováhu. V žádném experimentu, ruským počínaje a anglickým či holandským konče, nebylo možné se obejít bez této hrubé metody řízení hospodářského procesu. A to proto, že to není možné, pokud se nevzdáme centrálního řízení jako takového.

⁴⁴ Viz E. Heimann, *Sozialistische Wirtschafts- und Arbeitsordnung*, 1948. K tomu O. Lenel, *Über die Literatur zu Fragen der Wirtschafts- und Gesellschaftsordnung*, Ordo, sv. 2 (1949), str. 356 ad.

Walter Eucken

II. Sociální otázka

Špatné životní podmínky, nesvoboda, nejistota a nespravedlivé rozdělování, to byly zlořády, za něž činili dělníci a zaměstnanci v 19. století zodpovědným „kapitál“. (Tím není sociální otázka definována; nám zde ale záleží na tom, jak byla pocíťována.)

Oproti tomu se očekávalo a očekává od politiky centrálního řízení hospodářského procesu, že se panství kapitálu zlomí a životní podmínky dělníků zlepší. Dělníkům prý bude propůjčena hospodářská a sociální svoboda, která nebude formálně-právní jako za „kapitalismu“. Budou mít garantovanou jistotu, protože zmizí nebezpečí nezaměstnanosti, a především bude konečně možné spravedlivé rozdělování. Konečně prý bude moci zmizet i ponížení, které je obsaženo v pojmu mzda. Dělník bude odměňován podle svého produktivního příspěvku a s prací se nebude zacházet jako se zbožím, jehož cena se tvoří na trhu, nýbrž dělník bude mít jako člověk určité nároky, například podle zásady „každý podle svých potřeb“.⁴⁵

Nyní po experimentech s politikou centrálního řízení lze získat přehled o jejích sociálních důsledcích. Co vykonává po stránce sociální? Vskutku odstranila nebezpečí dlouhotrvající masové nezaměstnanosti. Tento fakt má eminentní politický dosah. Metoda centrálně administrativního hospodářského řízení je dokonce zcela spolehlivým prostředkem k zabezpečení zaměstnanosti všech lidí. To vyplynulo z analýzy. Pokud jsou podporovány investice a odstraní se individuální kalkulace, může se začlenit do práce každý člověk.

Avšak plná zaměstnanost panovala i u egyptských felahů anebo otroků na římských velkostatech v 1. století anebo i u Němců mezi lety 1945 až 1948 současně s velkou sociální bídou. Je tedy otázkou, zda je metoda zaměstnávání všech lidí prostřednictvím politiky centrálního řízení hospodářského procesu sociálně únosná.

⁴⁵ Nejnověji P. Sering, *Jenseits des Kapitalismus*, 1947, například str. 200 ad. K celému problému viz také moji stať: „Die soziale Frage“, v *Festschrift für Alfred Weber*, 1949 a K. F. Maier, *Soziale Sicherheit, Ordo*, sv. 3, 1950.

Přesněji řečeno, zda lze v rámci hospodářských řádů, v nichž dominuje centrálně administrativní forma, nejen nastolit plnou zaměstnanost, ale zároveň vyřešit sociální otázku.

1. Kritikové hospodářských řádů v 19. století viděli vily továrníků a usedlosti statkářů vedle skromných příbytků dělníků. Argumentovali tím, že odpadnou-li úroky, renty, podnikatelské zisky a všechny bezpracné důchody vůbec, zaměří se pracovní síly a výrobní prostředky ve vyšší míře na zabezpečení dělníků. Krytí jejich potřeb stoupne na úkor bezpracných důchodů. Domnívali se, že mohou dosáhnout tohoto cíle centrálním řízením hospodářského procesu.

Experimenty s centrálním řízením ve 20. století ukázaly jiný výsledek. Do popředí plánovaných cílů centrálních správních úřadů se všude dostalo zvýšení investic, rychlá výstavba výrobního aparátu v průmyslu, dopravě a zemědělství. Bylo tomu docela jinak, než například věřili ještě Barone a jeho následovníci, že totiž ministerstvo výroby bude usilovat o maximální zásobování spotřebními statky. Fakticky se forsírovaly „nucené“ úspory a tím se stlačilo ve většině zemí zásobování dělníků na „zásobovací minimum“.

2. Nebude však tento rozšířený výrobní aparát sloužit zásobování spotřebními statky později? O této lákavé myšlence již byla řeč. Pokud dělníci, takový panuje názor, strádají dnes, lze doufat, že za několik let nebo desetiletí se jim bude dařit mnohem lépe; stane se tak, až budou nově vystavěné ocelárny, továrny na obuv, elektrárny atd. vyrábět a když bude možné rozšířit tok spotřebních statků. Ale takové naděje jsou jen málo fundované. Jejich splnění je ze dvou důvodů nepravděpodobné. Předně proto, že nově postavené železárny, železnice, strojírny atd. slouží stále znovu novým investicím: stavbě vysokých pecí, Martinských pecí atd., a konec konců zvýšení nebo upevnění moci vůdčí vrstvy. Je jen malá naděje, že budou přinášet užitek při zásobování spotřebními statky, například v podobě bytové výstavby nebo výroby textilního zboží atd. A za druhé proto, že se nedaří, jak jsme viděli, nastolit rovnováhu investic. Výkonnost nových zařízení není tak významná, jak

Walter Eucken

by se dalo tušit podle technického rozsahu zařízení. Koncentrace pracovních sil a výrobních prostředků na investice a selhání systému řízení jsou zodpovědné za to, že vysněné zlepšení životních podmínek dělníků se tam, kde se provozovala politika centrálního řízení hospodářského procesu, nedostavilo.

3. V každém hospodářském řádu tržního typu rozhoduje o tvorbě důchodu cenový mechanismus. Kritika se obrací proti tomuto stavu, protože je sociální postavení lidí vydáno všanc „slepému, mechanickému procesu“. Rozdělování by naproti tomu v případě, kdyby bylo prováděno centrálními úřady, mohlo být určováno sociální spravedlností.

Ale rozdělování bylo tehdy obzvlášť nerovné a nespravedlivé vždy, když došlo ke kumulaci hospodářské moci a když navíc byla hospodářská moc spjata s mocí veřejnou. Tak tomu bylo v dějinách vždy, ať již pomyslíme na pozdní Římskou říši anebo na hlubokou sociální krizi ve Flandrech ve 13. století anebo na velkostatky v 18. století. (Ve výčtu příkladů lze přitom snadno a dlouho pokračovat.) Víra, že centrální plánovací úřady skutečným spravedlivějším rozdělováním, obsahuje podivnou ignoranci historické zkušenosti. Pokud závisí výše důchodu na trhu, může, jak víme, být nespravedlivá, což je velký problém. Ale závislost na centrálních mocenských orgánech, které chtějí navíc prosazovat velké investiční záměry, je ještě nebezpečnější.

Globální pohled nás opět zavedl na scestí konfrontace „kapitalismu“ se „socialismem“. Chybělo uvažování v kontextu forem hospodářských řádů. Fakt, že na trzích práce s monopolem poptávky nemusí dělníci dostávat mezní výnos své práce, by měl vést k otázce, jak lze odstranit tuto převahu monopolu poptávky jedné tržní strany? Místo toho se při realizaci politicky centrálního řízení hospodářského procesu nahradí monopol poptávky na jednotlivých trzích práce univerzálním veřejným monopolem poptávky, tedy zvýšením závislosti dělníků. Nahradit „mzdu“ a trh práce centrálním přidělováním a pracovním příkazem znamená snížit šance na prosazení sociální spravedlnosti. Při experimentech se prokázalo, že se odměna za práci a rozsah práce rozdělují podle účelnosti;

hlavní věcí bylo plnění plánovaných cílů; rozdělování se nekonalo podle zásady spravedlnosti, hlavní zásadou bylo optimální zapojení pracovních sil za účelem dosažení investičních cílů.

4. Je zvykem stavět proti sobě „jistotu“ a „svobodu“. Jistota prý vyžaduje zřítí se svobody. Svoboda prý je modernímu člověku celkem lhostejná. Chce především jistotu. Jelikož hospodářská politika centrálního řízení zaručuje jistotu, patří jí budoucnost.

Tento protiklad jistoty a svobody ale neexistuje. Není jistoty bez svobody. Jestliže se může kdykoliv opatřením plánovacího úřadu zavřít například truhlářství a mistr a jeho tovaryši mohou být převeleni do továrny v jiném městě, žijí v trvalé nejistotě. Kovodělník například dostane večer vyznění, že se má ihned dostavit do města B, aby pracoval na stavbě válcovny. Pro případ, že se nepříhlásí ve stanovené době, je mu vyhrožováno tresty, někdy také odnětím potravinových lístků. Zde se ukazuje, že chybí svoboda stěhování, svoboda volit pracoviště, smluvní svoboda a svoboda spotřeby. Nepřítomnost těchto svobod způsobuje nejistotu. Člověk musí vždy počítat s takovými nařízeními, která ho donutí dělat něco, co nechce. Úřad stanoví stravování, bydlení a peněžní mzdu na novém místě. A jelikož člověk nemůže dát výpověď ani se nařízením jinak vyhnout, je zcela v jeho rukou.

Dříve, například v roce 1931, byl člověk závislý na anonymním hospodářském procesu. Tehdy mohl ztratit místo, aniž by pak rychle našel nové. To byla *jedna* forma nejistoty. V roce 1940 byl závislý na úřadech, které řídily jeho osud. Zase byl nejistý. Jedno riziko odpadá, jiné riziko však nastoupí na jeho místo. Samotný úřad je přitom pod tlakem, aby dosáhl cílů plánu. Může tedy, i když předpokládáme dobrou vůli úředníků, brát na osobní přání jen velmi omezený ohled. Jistota předpokládá, že jednotlivec má určitou sféru svobody a má možnost volby jednat tak či onak.

5. Tím se dostáváme k jádru sociální otázky, ke svobodě. Nesvoboda umožňuje tlak na životní podmínky. Vláda soukromých nebo veřejných mocenských orgánů ohrožuje prosazování spravedlnosti a nedostatečná jistota vyvěrá z nedostatečné svobody. Bez svobody osobnosti nelze řešit sociální otázku. Ale hospodářská politika cent-

Walter Eucken

rálního řízení omezuje nejen svobodu vedoucích podniků. Současně se ještě více omezují již dříve ohrožené sféry svobody dělníků. Místo toho, aby se vymeziła sféra svobody tak, že by jedna, například sféra zaměstnavatele, nepotlačila druhou, totiž sféru svobody dělníků, zmenší se anebo odstraní obě tím, že budou podřízeny pokynům třetího činitele, centrálního plánovacího úřadu. Jelikož centrální plánovací úřady ovládají hospodářský život lidí a jejich prostřednictvím pomocí rozkazů realizují centrálně plánované cíle, stávají se lidé pouze prostředkem k dosažení účelu. Odchýlíme se tak od fundamentálního morálního principu, aby „člověk byl používán jako účel“, nikoliv „jen jako prostředek“ (Kant).

Přesun řízení hospodářství od domácností a podniků na centrální úroveň má dalekosáhlé sociální důsledky. Výstavba společnosti se nyní řídí shora a nevyrůstá zdola. Centrální řízení dělnictva, přeměna maloobchodníků v rozdělovače, selských statků v podniky, které musí dodržovat výrobní plány a pokyny centrálních plánovacích úřadů, přeměňuje celou strukturu společnosti. V rámci takových hospodářských řádů již rovněž není možný růst a samostatnost různých organizací, například družstev. Dělnické výbory či podnikové rady již nemohou v podnicích najít opodstatněnou pracovní náplň, právě proto, že o důležitých otázkách nerozhoduje vedení podniků, ale centrální plánovací úřady. Sféra svobody a zodpovědnosti se zužuje a sociální otázka 19. století je vystřídána novou.

Čas od času se říká, že hospodářská politika centrálního řízení má jisté ekonomické nevýhody, ale sociálně je prý dobrá a nutná. Ukazuje se, že vykonává málo nejen hospodářsky, ale že se jí i nedostatečně daří překonávat vzácnost. Navíc jsou právě sociální důsledky jako změny ve výstavbě společnosti zcela jiné, než kdy si jejich zastánci očekávali.

III. Protiváhy?

I když se ale nedaří řídit hospodářský proces a sociální otázka nabude v rámci hospodářského řádu tohoto typu akutního cha-

rakteru, zůstane snad v jednom ohledu východisko. Nebylo by možné čelit ohrožení lidské svobody tím, že se centrální řízení omezí na ekonomickosociální oblast, že bude jakoby odděleno? To je rozšířený, vlivný názor, který nejnověji vyjádřil Schumpeter tím, že hovořil o „neexistenci kulturní determinace socialismu“. Mínil tím oblast státního řádu a kulturního vzdělávání.⁴⁶ Může zde jednotlivec skutečně najít útočiště, i když hospodářský proces ovládají hospodářské plánovací úřady? Může být člověk v hospodářskosociální sféře sice nesvobodný, ale v politickostátní sféře svobodný? Lze tím dokonce vytvořit protiváhu proti nadměrné moci centrálního řízení?

V této souvislosti se někdy navrhuje, aby byly centrální plány podřízeny parlamentní kontrole, která by chránila práva jednotlivce. Ale ani v malé soukromé firmě s přehlednou činností nemohou vzniknout účelné hospodářské plány hlasováním například zaměstnanců. Ještě mnohem méně se může dařit parlamentům určovat rozsáhlé plány investic a běžné výroby v miliolech různorodých podniků anebo je třeba jen kontrolovat. Kde se však takové pokusy uskutečnily, jako například ve Francii po roce 1945, uplatňovaly se v parlamentu soukromé mocenské skupiny z oblasti zemědělství, průmyslu, dělnictva atd., což sestavování centrálních plánů ztížilo nebo překazilo. Má-li se plánovat důsledně centrálně, musí i země s parlamentní vládou prostřednictvím zmocňovacích zákonů přenést pravomoc sestavovat a provádět centrální plány na ministerstva a ostatní centrální správní úřady. Tato koncentrace státní moci v administrativě se projevuje ve všech experimentech s centrálním řízením hospodářského procesu, není náhodná a vyplývá z charakteru ekonomického řízení.⁴⁷

Myšlenka podřídit sestavování národních a mezinárodních centrálních hospodářských plánů kontrole parlamentu padá, jakmile

⁴⁶ J. A. Schumpeter, cit. m., str. 273 ad., k tomu W. A. Jöhr, *Ist ein freiheitlicher Sozialismus möglich?* 1948, str. 62 ad.

⁴⁷ K tomu F. A. Hayek, *Der Weg zur Knechtschaft* (česky *Cesta do otroctví*, Academia, 1990) a F. Böhm, *Wirtschaftsordnung und Staatsverfassung*, 1950.

Walter Eucken

zásadnímu problému ekonomického řízení porozumíme anebo jsme jej zažili *in concreto*.

Otázka tím ovšem ještě není odbyta. Bylo by možné vytvořit při centrálním řízení hospodářského procesu protiváhu formou státněprávního zabezpečení anebo garantováním svobody myšlení a vzdělávání? Lze tak působit proti koncentraci hospodářské, společenské a politické moci v rukou vůdčí vrstvy, která ovládá centrální plánovací úřady?

A. Právní stát

1. Politika *laissez faire*, jak se ukázalo, nedala vzniknout žádným hospodářským řádům, jež jsou adekvátní právnímu státu, a to proto, že se za této hospodářské politiky mohou vytvářet nekontrolované monopoly a dílčí monopoly. I když se v 19. století do značné míry podařilo ochránit jednotlivce proti libovůli státu, přece jen se nepodařilo zabránit zásahům jiných osob do sféry individuální svobody.⁴⁸

Realizací politiky centrálního řízení se však nastolí situace opačná. Firma, o níž byla řeč a která chtěla obchodovat s cementem, jíž v tom však bylo blokádou syndikátu zabráněno, a které tedy bylo zkráceno ústavou zaručené právo na živnostenskou svobodu soukromou mocenskou skupinou, nebude v lepší pozici, když se prosadí politika centrálního řízení hospodářského procesu. Od toho okamžiku se stane závislou na opatřeních plánovacího úřadu pro cement. Zdali jí bude distribuce cementu povolena, kolik cementu dostane, jakou cenu má požadovat, komu se má cement předat atd., určuje veřejnoprávní plánovací úřad. Teď je tedy živnostenská svoboda, byť slavnostně zaručená ústavou, odstraněna hospodářskou politikou. Stát samotný ji odstraní správními akty. Uvedme jiný příklad. Dělník, jenž je přidělen do určité továrny, ztrácí fakticky právo na svobodné stěhování a na smluvní svobodu. I jeho základní práva jsou fakticky zrušena metodou centrálního hospodářského plánování.

⁴⁸ Viz str. 102 ad.

V tomto směru je právní stát, i když z opačné strany, ohrožován hospodářskými řády, jež vznikají z politiky centrálního řízení hospodářského procesu. Jedno ohrožení, soukromými osobami, snad zmizí; druhé ohrožení, samotným státem, ovšem prudce narůstá.

2. Vyplývá neslučitelnost právního státu s centrálním řízením hospodářského procesu ze svévolných aktů vedoucích, anebo pro ni jsou věcné důvody?

Jednotlivé plánovací úřady pro uhlí, železo, kůži atd. jsou nuceny dávat podnikům takové pokyny, například o zastavení výroby nebo o přidělení dělníků, aby sestavené plány v rámci jejich kompetence byly prováděny pokud možno beze zbytku. Jen tak mohou prospět uskutečnění celkového národohospodářského plánu. Kdyby jednotlivý podnik s odvoláním na právo na svobodu podnikání odmítl provést příkazy a kdyby dělník odmítl s odvoláním na právo svobodné volby bydliště splnit služební příkazy, byla by řídicí úloha plánovacího úřadu oslabena anebo zpochybněna. V praxi jsou vedoucí plánovacích úřadů nuceni státoprávní záruky přímo ignorovat, i když dobře znají jejich význam.

Mají-li plánovací úřady své ekonomické úkoly plnit, nelze jejich rozhodnutí podrobit přezkoumání správními soudy. Plánovací úřad pro kůže tak například převede kůže, které patřily továrně A a byly jí zabaveny, do firmy B, která je ve smyslu plánu pro jejich zpracování vhodnější. Firma A by žalovala úřad u správního soudu a požadovala vrácení kůží. Správní soud by z právních hledisek návrhu strany A vyhověl. Tím by bylo provádění centrálního plánu v podstatném místě oslabeno. Avšak principům právního státu by bylo vyhověno. Tento konflikt vzniká neustále. Centrální plánování by nebylo možné, kdyby bylo možné se proti jeho rozhodnutím odvolávat. Ukazuje se, že *přezkoumávání zákonnosti správními úřady je z věcných důvodů s centrálním řízením hospodářského procesu neslučitelné*. Tato kontrola správy prostřednictvím soudů se však ukázala být právě ve 20. století nepostradatelným nástrojem právního státu. Kde chyběla, přestal právní stát existovat.

Dělník podá žalobu proti pracovnímu příkazu a dovolává se přitom svobody své osobnosti a svobody stěhování, jež jsou ústavou

Walter Eucken

zaručeny. Úřad odpoví, že pracovní příkaz byl nutný, aby byl dokončen most, jenž se měl podle plánu vybudovat. Vedoucí plánovacího úřadu zdůrazňuje právem, že *nemůže* jednat jinak, má-li se plán uskutečnit. Na druhé straně se dělník právem dovolává garantovaných svobod. Vzniká zcela zásadní konflikt.

S *generálním rozhodnutím* o rozsáhlé realizaci centrálně administrativního hospodářství je *generální rozhodnutí pro právní stát* neslučitelné. Existuje zde velmi přísná interdependence řádů. Obě formy hospodářského řádu, právní stát a centrálně administrativní hospodářství, „státní ústavnost“ a „ekonomická ústavnost“, kolidují. Provádí-li se důsledně politika centrálního řízení hospodářského procesu, ztrácí stát charakter právního státu. A naopak, myslíme-li to vážně s realizací principů právního státu, nelze důsledně provozovat politiku centrálního řízení hospodářského procesu. Bez právního státu však není svobody osobnosti.

B. Svoboda myšlení a vzdělání

Útočištěm lidské svobody snad ale stále ještě zůstává oblast náboženství a kultury. V 17. a počínajícím 18. století, v éře politické nesvobody a zároveň v dobách Bacha a Händla, se mnoho lidí mohlo svobodně rozvíjet v hudbě. Je dnes něco podobného možné? Může se náboženský a duchovní život vyhnout expanzi principu centrálního řízení, která začíná v hospodářském procesu?

I tuto otázku lze dnes zodpovědět na základě zkušenosti. Rozhodující jsou dva momenty.

1. Předně je banálním faktem, že k provádění vědeckých, literárních a uměleckých plánů je většinou zapotřebí hospodářských prostředků, jimiž disponují centrální plánovací úřady. Příslušný plánovací úřad musí povolit přidělení papíru, aby se vytiskla kniha. Nebo je zapotřebí deviz, aby se pro určité výzkumy dovezly knihy a přístroje. Plánovací úřady zkoumají naléhavost potřeby a musí tak učinit, i když to zpočátku nechtěly. Hodnotí tedy duševní výkon. Na uspořádání koncertu je třeba přidělit sál a uhlí. A tak se stanou velmi jednoduše cent-

rální a lokální plánovací úřady soudci nad tím, jaké knihy se vytisknou, které přístroje se dovezou, zda se budou konat koncerty určitých pianistů, či nikoliv. Má se v přírodních vědách podporovat základní anebo aplikovaný výzkum? O tom pak už nerozhoduje spontánní vědecký vývoj, tedy průběh vědeckých diskusí, neboť to, které vědecké úkoly mají být podpořeny přidělením stavebních hmot, strojů, přístrojů a pomocných sil, závisí na rozhodnutí centrálních plánovacích úřadů a na stupni naléhavosti, do něhož úřady jednotlivé záměry zařadí. Z hospodářské politiky tohoto ražení tak logicky vyplývá nutnost centrálního vyhodnocování duševní práce.

2. Pronikání státně-hospodářských centrálních úřadů do těchto sfér má však ještě jiné, hlubší příčiny. K tomu, aby bylo dosaženo plánovaných cílů, je třeba síly lidí na tyto plánované cíle zaměřit. Jinak samostatnost jednotlivců s jejich snahou prosazovat vlastní názor takové hospodářské řády poškozuje. Je tedy třeba neustále přesvědčovat lidi, že je správné podporovat plánované cíle vši silou a opustit plány vlastní. Proto se v takových zemích zpravidla rozvíjí propagace „výrobních bitev“ a ještě něco navíc. Důkladnou „výchovou“ je činně pokus mobilizovat lidi pro uskutečňování centrálních plánů.

V hospodářských řádech tohoto typu spravují centrální úřady nejen věci, ale i lidi. A těmto lidem je třeba dát všestrannou „výchovu“, jejímž účelem je „sjednotit všechny projevy vůle do vůle *jediné*, veškeré úsilí zaměřit na jeden cíl, na cíl společnosti“. To věděli již saint-simonisté okolo roku 1830.⁴⁹ Požadovali, aby výchova pokračovala po celý život a aby jí sloužilo i umění a náboženství. „Rostoucí význam morální výchovy lze považovat za nejpodstatnější aspekt vývoje *svobody*, jenž spočívá především v tom, že *chceme* a činíme *rádi* to, co musíme.“ „Morální výchova má působit v tom směru, aby se každému jevily úkoly, jež mu ukládají skuteční vůdcové, legitimní vůdcové společnosti, jako povinnost, jíž

⁴⁹ Doctrine de St. Simon, Exposition, 1928, vydání Bouglé a Halévy, 1924, sv. I, str. 332 ad.; dále zejména sv. II, str. 167 ad. (Oeuvres de St. Simon et d'Enfantin, Vol. 41–42) a články Enfantina a Bazarda v Producteur, 1825–26, sv. 1, str. 168 ad. a sv. II, str. 537 ad. a článek v Globe z 4. dubna 1831, citovaný ve vydání Exposition od Bouglé a Halévy, 1924, pozn. 48. – E. Noelle, Das Ordnungsproblem im Saint-Simonismus, disertace, Freiburg, 1949.

Walter Eucken

se vyhovuje s radostí.“ „K tomu, aby jednotlivec svolil zaujmout místo, jež se mu bylo předepsáno, nestačí, aby byl obeznámen s cílem společnosti a prostředky k jeho dosažení. Cíl a prostředky musí být pro něj předmětem náklonnosti a přání. Učenci mohou tedy nyní patrně bez pochybností konstatovat tento jev, a proto říci, co musíme milovat, abychom nerušili chod vývoje, jak je předepsán zřetězením dějinných událostí. Nejsou ale schopni vyvolat pocity, jejichž nutnost uznávají. Toto poslání je svěřeno jinému druhu lidí, kteří jsou přírodou vybaveni silou citů.“ „*Umění* má mocí fantazie, jíž disponuje, dostatečnou sílu ovlivňovat masy, aby je zaměřilo zcela jednoznačně na předepsaný cíl a podporovalo své přirozené vůdce v této velké spolupráci.“ Svátky se stanou „dny odpočinku fyzických sil společnosti“, v jejichž průběhu se působí na cit a ducha ve smyslu společenského cíle. Duchovní svoboda a svoboda kritiky zde nemají místo.

Saint-simonisté viděli správně souvislost mezi centrálním řízením hospodářského procesu, výchovou a propagandou. Toto spojení není náhodné. I zde existuje souvislost řádů. V zemích provádějících důsledně politiku centrálního řízení hospodářského procesu se například i hudba stává prostředkem pro zaměření mas na obecné cíle centrálních úřadů, například jako úvod k „bitvě o výrobu“. Ani svoboda myšlení a vzdělání není slučitelná s důsledným prováděním politiky centrálního řízení. Zříká-li se stát provozující politiku centrálního řízení prostředku duchovního řízení lidí, zaměřuje lidi na cíle plánu méně dokonale. Ani zde není svoboda adekvátní politice centrálního řízení. Nezřídka se státy pokoušely kombinovat svobodu vzdělání a projevu s hospodářskou politikou centrálního řízení. Tím ale byla ekonomická funkčnost řídicího systému oslabena.

3. Ve snaze uplatnit „protiváhy“ proti centrálním plánovacím úřadům a jejich mocenským pozicím rozšířením svobodných politických, kulturních a právních řádů je v nové formě vyjádřena stará myšlenka. Má totiž vzniknout nová „rovnováha mocí“. Nikoliv snad rovnováha zákonodárství, správy a justice a cedulové banky, jak se o to pokoušely státy 19. století, ale rovnováha mezi mocen-

ským hospodářským řádem centrálního plánování a svobodnými řády v politice, právu a kultuře. Tak se má vytvořit uzavřený funkční celkový řád. Experimenty ale přinesly v této otázce dva důležité výsledky.

a) Čím více se státoprávní ochranou zachová svoboda osobnosti anebo svoboda myšlení a vzdělání, tím méně se může prosadit politika centrálního řízení hospodářského procesu. Co se přidá na jedné straně, ubere se na druhé. V těch hospodářských řádech, v nichž se kladou centrální administrativě meze parlamentní kontrolou a dodržováním liberálních základních práv, se začnou hromadit příčiny nerovnováhy. Takové, jež jsou spjaty s centrálním řízením vůbec, a takové, které vyplývají z omezení pravomocí. Jako příklad nechť poslouží anglický experiment po roce 1945 anebo experimenty v Holandsku a Norsku.

Představa, že by se mohly svobodu ohrožující účinky centrálního plánování hospodářského procesu kompenzovat výstavbou svobodných řádů v politických, kulturních a právních sférách, je od počátku pochybená. Centrálně řízené hospodářské řády a svobodné řády státu, práva a výchovy se musí dostat do vzájemného konfliktu. Nastává „kolize“ řádů, hluboký vnitřní rozpor. Přirozeně se v dějinách činily pokusy uskutečnit kolidující řády, jak tomu bylo v četných západoevropských experimentech po roce 1945. Pokaždé ale jeden řád překáží druhému. Celková politika je nedůsledná a úspěchy se nedostaví. Do popředí vystupuje podstatná zásada hospodářskopolitického jednání: *zásady hospodářského řádu by měly být předem sladěny se zásadami jiných řádů, například státu*. Jinak řečeno, mělo by se zanechat pokusů současně uskutečnit „kolidující“ řády.

b) Provádí-li se však důsledně politika centrálního řízení hospodářského procesu, jak tomu bylo v Rusku od roku 1928, odstraní se protiváha. Pak je celkový řád vybudován sice důsledně, ale ani jedna otázka není vyřešena; všechny otázky, sociální otázka, problém řádu, problém právního státu a svobody se objevují v nové, závažnější formě. Tato politika nepřináší „pokrok“, ale znamená návrat do velmi nepříznivého výchozího postavení.

Walter Eucken

IV. Kolektivní vlastnictví a sociální otázka

Dosud zůstala otevřena ještě jedna velká otázka. Lze namítnout, že vše, co bylo řečeno, sice třeba i souhlasí, ale nejde přece vůbec o centrální řízení hospodářského procesu, ale o problém kolektivního vlastnictví. Ústřední otázka prý vězí zde, v převedení výrobních prostředků do kolektivního vlastnictví. Kolektivním vlastnictvím se údajně odstraní soukromý zisk, který vzniká na úkor dělníků, právě tak jako nespravedlnost soukromého rozdělování majetku. Veškerý zisk potom bude patřit lidu. Kolektivní vlastnictví výrobních prostředků proto znamená uskutečnění sociální spravedlnosti. Tato myšlenka hluboce pronikla do vědomí lidí. Patří k základním formám hospodářskopolitického myšlení, jež rozhodujícím způsobem určuje hospodářskopolitické jednání.

V této myšlence vězí dva podstatné prvky: Otázka vlastnictví se považuje za kardinální otázku hospodářské a společenské politiky a nastolení kolektivního vlastnictví výrobních prostředků se jeví jako synonymum řešení sociální otázky.

1. Od sklonku 18. století hýbala antiteze soukromé vlastnictví *versus* kolektivní vlastnictví politickým myšlením a dostávala se stále více do centra pozornosti. Další generace i v tomto patrně ovlivnil rozhodujícím způsobem, jako ostatně v mnoha případech, Rousseau. V soukromém vlastnictví viděl zařízení, jež je proti přírodě, způsobuje rozdíly mezi lidmi a ohrožuje svobodu. Marx a mnoho jiných před ním a po něm z toho vyvodili důsledky.

Právě Marxovo pojetí vlastnictví zapůsobilo rozhodujícím způsobem.⁵⁰ Podle něho projde institut vlastnictví nutným dějinným procesem od teze přes antitezi k syntéze, která přinese konečné řešení. Znamená to přechod od stavu, kdy je pracující jako maloroľník a řemeslník svobodným soukromým vlastníkem svých výrobních prostředků, k antitezi, totiž k převedení drobného vlastnictví mnohých do koncentrovaného vlastnictví několika a k přeměně pracujícího na nemajetného proletáře, jenž je vykořisťován vlastní-

⁵⁰ K. Marx, *Das Kapital*, sv. I., kap. 23.

ky kapitalistického soukromého vlastnictví. Avšak koncentrované vlastnictví výrobních prostředků podle Marxe nezbytně překročí svůj stín a vstoupí do třetího stadia. Vyvlastněním vyvlastňovatelů se uskuteční syntéza: Kapitalistické vlastnictví se přemění ve vlastnictví společenské. Dělníci se chopí vlastnictví výrobních prostředků, nyní však již nikoliv individuálně, ale v kooperaci.

„Skokem z říše nutnosti do říše svobody“ vznikne prý „uspořádání, kde svobodný rozvoj každého je podmínkou pro svobodný rozvoj všech“. Zmizí prý „zotročující podřizování individua dělbě práce“, lidé budou svobodně „dělat dnes to, zítra ono“. Společnost napíše na své prapory: „Každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb.“ Stát zanikne. „Veškerá státní mašinerie skončí v muzeu starožitností vedle kolovratu a bronzové sekery.“

Potud Marx. Jak se má tento svět zázraků stát skutečností prostřednictvím institutu kolektivního vlastnictví, zůstává nezodpovězeno. Jak se má řídit hospodářský proces, byl-li obrovský výrobní aparát moderní ekonomiky převeden do společenského vlastnictví? Jaké bude postavení dělníků v novém systému řízení? Marx se zřejmě domnívá, že při kolektivním vlastnictví se bude ekonomika řídit samovolně. To, že tuto rozhodující otázku vůbec neviděl, mělo velké praktické důsledky všude tam, kde jeho myšlení získalo vliv.

2. Naproti tomu bylo pokrokem, že se ve 20. století kladla otázka, jak by se při převedení veškerého výrobního aparátu do kolektivního vlastnictví řídil hospodářský proces a jak by mohlo kolektivní vlastnictví posloužit řešení sociální otázky.

Odpovědi se v detailech různí. Spočívají však v podstatě v tom, že je nutno zakládat trhy, na nichž se má odehrávat řízení hospodářského procesu. Stát, jemuž nyní patří výrobní prostředky, má organizovat trhy, na nichž se objeví ředitelé dolů, oceláren anebo továren na obuv atd. Jelikož dokonalá konkurence uskutečňuje zdaleka nejexaktnější řízení hospodářského procesu, má mnoho autorů na mysli konkurenční trhy. Stát by například mohl podle zásady rovnosti rozdělovat obyvatelstvu podíly anebo poukázky. Lidé by potom poptávali na trzích spotřebních statků podle své kupní síly a svých potřeb.

Walter Eucken

Vedoucím podniků by se přikázalo, aby se chovali tak hospodárně, jak je to možné, to jest vyráběli tolik, aby mezní náklady odpovídaly cenám, což by přesně odpovídalo dokonalé konkurenci. Podniky by dostávaly od ústředního úřadu libovolná množství výrobních prostředků a pracovních výkonů, splní-li podmínku jednat hospodárně a platit centrálnímu úřadu v cenách, jež by odpovídaly cenám konkurenčním. Tímto způsobem by se počítačí stroj dokonalé konkurence zabudoval do ekonomiky s kolektivním vlastnictvím výrobních prostředků. Návrhy, neboť jde o návrhy, ne o analýzy skutečnosti, mají za cíl provést díky kolektivnímu vlastnictví spravedlivé rozdělování a zároveň poskytnout výhody exaktního řízení *výroby*. Záměrem je skoncovat s rozdělováním společenského produktu prostřednictvím cenového mechanismu. Poukázky by se mohly rozdělovat spravedlivě a mimoto zisky vznikající ve výrobě by přitékaly celku. Zmizely by bezpracné příjmy. Spotřebitelé by řídili hospodářský proces, ale nebyli by vyzbrojeni kupní silou libovolně a nespravedlivě. Cenový mechanismus, zbavený rozdělování společenského produktu, by se účinně upotřebil k řízení výroby. Tak by se převzetím výrobního aparátu do kolektivního vlastnictví dosáhlo obojího: Vyřešení sociální otázky a zvýšení ekonomického výkonu celkového systému.⁵¹

Všechny tyto projekty vycházejí z předpokladu, že je možná kombinace kolektivního vlastnictví a tržních forem hospodářského řádu. Než přistoupíme k diskusi o jednotlivostech, čemuž se věnuje rostoucí množství literatury, je třeba zodpovědět otázku, zda je taková kombinace skutečně možná.

a) Stát převzetím továren, dolů, dopravních zařízení, zemědělské půdy atd. mimořádně rozšiřuje své kompetence. Přebírá mocenskou pozici univerzálního koncernu, jemuž patří veškeré výrobní prostředky. Nebývalá mocenská pozice láká k použití této moci. Historická zkušenost mluví zřetelně proti předpokladu, že stát je ochoten se výkonu této moci vzdát. Chce určovat, co se bu-

⁵¹ K tomu: O. Lange, *On the Economic Theory of Socialism*, *Review of Economic Studies* IV, č. 1 a 2, 1936–37, J. A. Schumpeter, *Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie*, 1946, kapitola 15.

de v jeho železárnách, tkalcovnách, zemědělských podnicích atd. vyrábět. Nelze od něj očekávat, že se omezí na rozdělování (poukázek) a že přenechá trhům řízení výrobního procesu, tedy tak, aby v konečném důsledku řídili každodenní výrobu spotřebitelé. Použití výrobního aparátu určují ti, kdo jej mají v rukou. V tomto případě je to právě byrokracie. Již z obecné historické zkušenosti lze odvodit, že kolektivní vlastnictví výrobních prostředků určité země vyvolá centrální řízení hospodářského procesu.

b) Především *investice* však nutí stát, jemuž patří výrobní aparát, aby převzal také řízení výrobního procesu. Teoretická analýza to zřetelně ukazuje. Neustále je třeba rozhodovat o investičních záměrech. Které investiční plány se mají provádět? Které průmyslové oblasti je třeba přednostně rozvíjet? Má být na prvním místě tato elektrárna anebo ona strojírna? Stát, jemuž patří výrobní aparát země, se nemůže zříci rozhodování o těchto otázkách, tím spíše, že mu budou patřit také nové elektrárny, průmyslové podniky, dopravní zařízení atd. O tom, které nové stavby se postaví a jak se vybaví stroji, by se však, při důsledném provádění projektů, rozhodlo konkurencí vedoucích podniků. Vedoucí A chce rozšířit svoji tkalcovnu, B svou železárnou, C svůj obchodní dům. Rozdělování kapitálu mezi četné konkurující si vedoucí podniků by se muselo odehrávat podle herních pravidel konkurence, tedy také úroku. Přitom stát, jemuž později budou patřit novostavby se svým zařízením a se svými stroji, by je nemohl určovat. Ani ti, kdo se přimlouvají za tento projekt, nemohou v daném případě být důslední. Investice by se *musely* převést státním úřadům. Tím by se celý plán zhroutil. Jelikož jsou zapotřebí pracovní síly a výrobní prostředky také pro nové investice, neřídí určujícím způsobem výrobní proces příjemci důchodů, ale centrální administrativní úřady, které odsunou do pozadí příjemce důchodů a jejich konkurující si poptávky.

Z logiky věci se tedy kolektivní vlastnictví pojí s centrálním řízením hospodářského procesu a tržní formy hospodářského řádu v něm nejsou aplikovatelné. Literární práce věnované těmto projektům bývají přeceňovány. Tak málo, jako vysvětlují jakoukoliv

Walter Eucken

realitu, tak málo jsou i jakýmkoliv způsobem upotřebitelné pro hospodářskou politiku. Může se stát dokonce nebezpečnou, protože zamlžuje důsledky spojené s převzetím výrobních prostředků do kolektivního vlastnictví. Převede-li se převážná část výrobního aparátu do kolektivního vlastnictví, jako v Rusku v roce 1928 anebo ve Východním Německu po roce 1945, nelze se již centrálnímu řízení výrobního procesu vyhnout. Zestátnění jednotlivých provozů, například uhelných dolů anebo jednotlivých bank, tyto účinky nemá. Systematické přebírání velkých částí výroby je však má s jistotou.

Hospodářská politika s tím musí počítat. *Převzme-li stát do kolektivního vlastnictví velké části výrobního aparátu, bude nucen provádět politiku centrálního řízení hospodářského procesu.* Nebude již svobodný. I když se převede kolektivní vlastnictví na jednotlivé skupiny, například na uhelné doly, které jsou členy kolektivní uhelné hospodářské instituce, nic podstatného se na tomto výsledku, jak ukážeme, nemění.

3. Vystává poslední otázka. Jak ovlivňuje kolektivní vlastnictví velkých částí výrobního aparátu (které je tedy vždy spojeno s centrálním řízením hospodářského procesu) sociální problém naší doby?

Odpověď je zdánlivě rozporuplná. Zatímco, jak jsme viděli, jsou úkoly a provádění centrálního hospodářského řízení poměrně stejné, ať již politika centrálního řízení ponechává soukromé vlastnictví anebo jej spojuje s kolektivním vlastnictvím, je vliv kolektivního vlastnictví na sociální strukturu země pronikavý. Mezi oběma uvedenými typy centrálního řízení hospodářského procesu, které reálně nacházíme, existuje velký rozdíl.

Rolníci a maloobchodníci mění například při přechodu na hospodářský řád centrálně administrativního typu svou ekonomickou funkci, i když se jim ponechá soukromé vlastnictví jejich podniků. Stávají se ekonomicky závislími na centrálních plánovacích úřadech, nepřestávají však existovat. Například obchodník se stane distributorem, ponechá si však obchod a počítá s návratem svobodnějšího řádu. Do té míry, jak se však rozšiřuje kolektivní vlast-

nictví výrobních prostředků, mizí rolníci a obchodníci. Ať již převzou půdu a zemědělský výrobní aparát kolchozy či sovchozy anebo zda takzvané konzumní spolky nahradí distribuční funkci obchodu či zda státní továrny na maso a uzeniny nahradí řezníky, samostatné podniky vždy přijdou na mizinu. Dřívější rolníci, řemeslníci, maloobchodníci se stanou dělníky a zaměstnanci zcela odkázanými na jedinou velkou správu celého výrobního aparátu. Chybí únikové možnosti. Mění se sociální struktura země a závislost vrstvy B na vůdčí vrstvě A dosáhne zcela jiného stupně. Existuje mlhavá iluze, že se národ jako celek chopil vlastnictví výrobních prostředků, a tím se jednotlivec stal spoluvlastníkem. Co však má dělník ze sdělení, že je spoluvlastníkem všech továren, dolů, zemědělských podniků atd. „Nechť jen každý sám zkontroluje, zda například spolkovou dráhu používá, na rozdíl od nějaké soukromé, s pocitem, že sedí ve vlastním vagónu, a že proto není „platícím pasažér“, ale „panem domácím“.⁵² Odkázán na funkcionáře, kteří disponují tímto výrobním aparátem, nemá jednotlivec naprosto žádný vliv a je zároveň nesamostatný a nejistý. „V negativním smyslu kolektivní vlastnictví znamená zpočátku vždy vyvlastnění všech jedinců. Pozitivně to nejdříve znamená jen proklamatorní otázku, jejíž reálný obsah závisí zcela na způsobu organizačního výkonu tohoto vlastnického práva. Co patří všem, nepatří nikomu, anebo spíše těm několika, kteří vykonávají vlastnické právo jménem „všech“. Čím jsou poměry větší, tím silnější je nutnost jednotné koncentrace výkonné moci... to však znamená, že kolektivní vlastnictví umožňuje podstatně vyšší stupeň a ostřejší formy sociální nerovnosti než vlastnictví soukromé.“ (A. Rüstow)

4. Ovšemže lze na kolektivní vlastnictví výrobního aparátu nahlížet také ze zcela jiného aspektu, jenž je pro reálné děje dokonce zvláště důležitý.

Revoluční vůdčí vrstva B1, která pronikne do vrstvy A, v něm vidí nástroj k dobytí moci. Dosavadní vůdčí vrstva A bude nej-

⁵² W. A. Jöhr, *Ist ein freiheitlicher Sozialismus möglich?*, 1948, str. 81.

Walter Eucken

účinněji odstraněna zrušením soukromých podniků v zemědělství, průmyslu a obchodu. Když se B1 probouje do postavení A, je kolektivní vlastnictví velmi vhodnou zbraní, aby se zabránilo vzniku opozice, tedy nové vrstvy B1. Z vrstvy rolníků, průmyslníků, obchodníků atd. by snadno mohla vyrůst, kdyby sami vlastnili podniky, politická opozice proti nové vůdčí vrstvě A. Odstranění soukromých podniků znamená odstranění tohoto nebezpečí pro vrstvu A. Příklad si například jen boj proti „kulakům“ v Rusku. Avšak nejen tu, ale i jinde, dokonce při zestátnování jednotlivých průmyslových odvětví ve 20. století, platí, že kolektivní vlastnictví má v boji o moc dvojí funkci. Dobyť mocenských pozic bojující vůdčí vrstvou a později zajištění této mocenské pozice. Z tohoto hlediska je tendence ke kolektivnímu vlastnictví srozumitelná. Kolektivní vlastnictví výrobního aparátu je nástrojem vládnutí. Teze, že kolektivní vlastnictví přinese řešení sociální otázky, je účinnou ideologií v mocenském boji; patří k technice ovládnutí moci, k dobytí a zajištění moci. Jako taková se sama stala dějinnou silou.

Nic se však tím nemění na faktu, že spojení centrálního řízení hospodářského procesu s kolektivním vlastnictvím představuje ten typ hospodářského řádu, jenž je sociálně nejnebezpečnější.⁵³

⁵³ Na hospodářskou politiku centrálního řízení poukazuje tato poznámka: L. v. Mises, *Planned Chaos, 1947*; též: *Human Action, A Treatise on Economics, 1949*.

I X . K A P I T O L A

*Hospodářská politika střední cesty*⁵⁴

Lidé technického věku prožili škody politiky *laissez faire*, právě tak jako škody a nebezpečství centrálního řízení. Myšlení a jednání se proto zaměřuje na otázku, jak by se dal uskutečnit kompromis mezi oběma extrémny, uskutečnit kombinaci svobody a centrálního řízení. Existence svobody a lidské kultury se zdála být na zdaru takových pokusů přímo závislá. Na tento problém se zaměřovalo myšlení Rathenaua, Keynesa a mnoha dalších. Charakteristickým znakem těchto pokusů o nastupování různých cest je tápání. Terén se při hledání středních cest pečlivě prozkoumával.

I. Politika plné zaměstnanosti

1. Ve většině zemí se nyní provádí politika plné zaměstnanosti. Základem je přesvědčení, že v moderní ekonomice existuje tendence investovat příliš málo, a úmyslem je nastolit plnou zaměstnanost tím, že se udrží v chodu investiční činnost. Za tímto

⁵⁴ Tato kapitola byla sestavena ze statí autora v časopise *Ordo* II a z různých konceptů. Členění odpovídá nástinu dispozice autora. Z různých poznámek vyplývá, že se tato kapitola měla ještě rozšířit. Zejména mělo ještě být pojednáno o garanční politice. [Paul Hensel – editor]

účelem se provádí politika rozpočtového deficitu, politika nízké úrokové sazby, úvěrové expanze atd. Má se zabránit tomu, aby se národní důchod stlačil na výši, kdy se za neúplné zaměstnanosti investice a úspory vyrovnají. Investiční činnost má naopak být tak vysoká, aby vznikla plná zaměstnanost.

2. Vlády a dokonce formy států, za nichž vzniká a trvá masová nezaměstnanost, nemají dlouhého trvání. „Economist“ vyjádřil mínění mas, když v roce 1942 uvedl: „Nesnášeli se liberální demokracie s plnou zaměstnaností, musí zmizet“. Silné historické síly působí v tom směru, aby se problém plné zaměstnanosti považoval za centrální hospodářskopolitický problém.

Vskutku je nesmyslné, aby při panující hospodářské vzácnosti, kterou trpěla a trpí většina lidstva, zůstávalo mnoho pracovních sil, strojů a zásob surovin a polotovarů nevyužito. Dokud tu jsou miliony nezaměstnaných, musí každá vláda provádět politiku plné zaměstnanosti. V současnosti je v tomto směru vystavena nátlaku. S tím musíme počítat jako s faktem. Naše sociální svědomí nám zakazuje trpět masovou nezaměstnanost a státnický rozum si žádá téhož.

Jsou-li miliony nezaviněně bez práce, je to zřetelná známka toho, že je hospodářský proces nedostatečně řízen. Toto tvrzení však nelze obrátit. *Z existence plné zaměstnanosti nelze vyvodit, že byla uspokojivě vyřešena otázka řádu.*

3. Posledně uvedený případ byl v dějinách realizován velmi často. Jedním z možných příkladů, jak již bylo zdůrazněno na jiném místě, je Německo roku 1946. I když byli všichni lidé zaměstnání od rána do večera, nedařilo se je v důsledku špatně uspořádané anebo nedostatečně rozvinuté dělby práce dostatečně zaopatřovat. Tím, že domácnosti a vedoucí podniků bojovali o svou existenci, museli jednat tak, že jejich jednání nezapadalo smysluplně do celkového procesu. Někdo pracoval na zahradě místo v továrně, aby si místo málo užitečných peněz opatřil potraviny; jiný vyměňoval přidělové kuřivo za potraviny místo toho, aby pracoval v továrně. Někteří podnikali daleké cesty, aby

přivezli pár kilo brambor. Všichni byli zaměstnání. Všichni také jednali z individuálního hlediska ekonomicky správně. Avšak jejich produktivní výkon byl v rámci nedostatečně řízeného celkového procesu velmi malý. Přesně totéž platilo pro podniky, které nebyly navzájem smysluplně propojeny ani cenami, ani centrálními úřady. Tento příklad ukazuje, že plná zaměstnanost může být spjata s hospodářskou nouzí a že plná zaměstnanost v žádném případě nesmí být sama o sobě cílem hospodářské politiky. Politici plné zaměstnanosti nepřemýšlí systémově. Jednostranně vyzdvihují dílčí problém. Hospodářská politika je tak odváděna od svého po věcné stránce nutného cíle, to jest dostatečného zásobování spotřebními statky.

4. Dala-li již první úvaha podnět ke kritice jednostranné politiky plné zaměstnanosti, vyplyne z analýzy, že toto pojetí hospodářské politiky je ještě podstatně nebezpečnější, než se na první pohled jeví.

Za prvé jsme hovořili o tom, že hospodářský proces založený na dělbě práce potřebuje hospodářský řád, jenž obsahuje použitelný počítací stroj nebo měřítko vzácnosti, jinak není dostatečně řízen. Moderní politika plné zaměstnanosti však tenduje k vyřazení tohoto měřítka vzácnosti. Po jeho vyřazení lze poměrně bezpečně a rychle dosáhnout plné zaměstnanosti. Potom jí již nic nebrání, aby zaměstnávala dělníky i na takových místech, kde produkují méně hodnot, než sami spotřebují. Dělníci jsou zaměstnávání například na stavbách železnic či silnic, aniž by se muselo a mohlo přesně spočítat, zda jsou tyto činnosti začleněny do celkového hospodářského procesu tak, aby byly skloubeny se všemi ostatními pracovními silami a věcnými výrobními prostředky. Dosahuje se toho mj. státním zmrazením cen a devizovou kontrolou, jakož i politikou levných peněz a úvěrové expanze. Tím se v mnoha zemích skutečně zcela nebo částečně odstranilo stávající, jistěže i nedokonalé měřítko vzácnosti, aniž by bylo nahrazeno jiným. Tak se sice docílilo plné zaměstnanosti, ale řízení celkového hospodářského procesu bylo nedostatečné. V důsledku toho vznikaly „úzké profily“, výpadky v zásobo-

Walter Eucken

vání výrobními prostředky, kterým by se dalo zamezit, nerovnovážné stavy na devizových trzích a četných trzích zboží a došlo ke snížení životní úrovně. Zlo nezaměstnanosti se nahradilo zlem nedostatečného zásobování. V hospodářských rádech mnohých národů i v mezinárodním řádu od dob industrializace řídicí mechanismus často selhal. Jak důvody, tak i druhy selhání byly velmi rozličné. Nejnověji to byla především politika plné zaměstnanosti, jak se například prováděla v Anglii, která omezovala řídicí mechanismus anebo jej zcela eliminovala.

Za druhé, politikové plné zaměstnanosti myslí „globálně“, počítají s určitými kolektivními veličinami. Staví proti sobě *celkovou* produkci spotřebních statků a *celkovou* poptávku po spotřebních statcích. Za tím účelem se mají zvýšit *celkové* investice země, které se porovnají s *celkovou* sumou úspor. V globálním myšlení, tj. v myšlení v kolektivních pojmech, se projevuje silná dobová tendence. Ale toto globální myšlení, jež dnes řídí hospodářskou politiku většiny států, neodpovídá hospodářské skutečnosti. Víme, že je rozhodující najít správné *relace* ekonomických kvantit. Záleží na tom, aby byla nastolena kvantitativní rovnováha všech druhů statků. Tak například je třeba řídit investice tak, aby se plány investic všeho druhu zvolily ve správných vzájemných relacích, a to ve výrobě oceli, vlněného zboží, umělého hedvábí, automobilů a lodí a v tisících jiných výrobních odvětvích, a to pro určitá místa a určité podniky. Politici plné zaměstnanosti vidí jednostranně a často výlučně celkovou výši investic a jejich politika je zaměřena na její udržení či zvýšení. Přehlíží se eminentní obtíž, spočívající v tom, aby se investice rozdělovaly ve správných proporcích na jednotlivá užití. Problém se přehlíží nebo bagatelizuje (a při vyřazeném měřítku vzácnosti by ani nebylo možné jej vyřešit). Investuje se podle libovůle do stavby silnic, do dolů anebo do jiné oblasti na základě hrubých hodnocení a pak nastane překvapení, když se najednou projeví disproporce, chybí důležité výrobní prostředky, když vážne mezinárodní obchod a když se sníží zásobování spotřebními statky. Nedosáhlo se „jistoty“, spíše opaku. Cílem musí být přiměřené

řízení celkového procesu a v důsledku toho „plná zaměstnanost“; nikoliv však plná zaměstnanost při ignorování problému řízení a řádu.

Na jiném místě ještě budeme mít příležitost hovořit o pravých příčinách nedostatečné investiční činnosti.⁵⁵ Zde jen konstatujeme, že v industrializovaném hospodářství není nedostatek investičních možností, ale že právě hospodářská politika podstatně přispívá k tomu, že nenechá přeměnit existující investiční možnosti v investiční šance pro podnikatele. Politika plné zaměstnanosti působí přímo proti svému vlastnímu cíli. Zavede-li se například velmi silná progresse daně z příjmu, aby se zbrzdilo spoření, povede tato progresse k tomu, že se nerealizují určité soukromé investice, které by se jinak uskutečnily.

Nejhorší však je, že politika plné zaměstnanosti ničí svojí úvěrovou expanzí řídicí mechanismus cen, které buďto zmrazí, anebo jim dovolí stoupat; ty však tak či onak ztrácí svou schopnost určovat správné proporce výrobních prostředků. Zásobování spotřebními statky vážne. Veškeré experimenty politiky plné zaměstnanosti trpí tím, že jsou zaměřeny nikoliv na nastolení postačujícího mechanismu řízení, ale aby zabránily jeho působení. Proto se jim ani nedaří smysluplně navzájem sladovat investice.

Právě z tohoto důvodu například v Německu v období politiky plné zaměstnanosti rostla nutnost nahradit cenový systém, jenž se stal nefunkčním, centrálně administrativním řízením.

5. Výsledek této zkušenosti je tedy vážný. Hospodářská politika byla opět postavena před dilema. *Toto závažné dilema je možná největší hospodářský a sociálněpolitický problém naší doby.* Na jedné straně existuje tlak uskutečňovat politiku plné zaměstnanosti, jakmile tu je masová nezaměstnanost. Na druhé straně způsobí politika plné zaměstnanosti vznik nerovnováhy na jiných trzích,

⁵⁵ Viz str. 372 ad. Ke kritice politiky plné zaměstnanosti: F. W. Meyer, Geldpolitik, Vollbeschäftigung und Wirtschaftsordnung, Ordo, sv. I, str. 91 ad.; A. Hahn, Die Grundirrtümer in Lord Keynes General Theory, Ordo, sv. II, str. 170 ad.; Týž, The Economics of Illusion, A Critical Analysis of Contemporary Economic Theory and Policy, 1949.

Walter Eucken

což je nanejvýš nebezpečné, a navíc nutí hospodářskou politiku zavést centrální plánování. Co tedy máme dělat?

II. Politika částečného centrálního řízení hospodářského procesu

Druhá možnost kompromisu mezi *laissez faire* a centrálně administrativním hospodářstvím se v poslední době dostává stále více do popředí. Panuje mínění, že by se průmysl základních surovin, jako například uhlí, železa, elektřiny, měl řídit centrálně, zatímco zpracování by se uskutečňovalo v takzvaném volném hospodářství samostatně planujícími strojírenskými, textilními aj. podniky. To bylo důvodem četných zestátnění například uhelných dolů v Anglii anebo ve Francii.

Avšak ani kompromis takového ražení nerozeznává úkol daný řízením hospodářského procesu. Koupí-li si někdo oblek, poptává nepřímo nejen nitě nebo vlnu a barvivo, ale i uhlí. A zvýší-li se v nějaké zemi poptávka po oblecích, má se nasměrovat do podniků oděvního a textilního průmyslu více uhlí a spotřebitelé žádají, aby se také zpracovalo a vyrábělo víc textilních surovin. Jestliže však centrální úřady stanoví kontingenty uhlí podle svých vlastních plánů anebo přidělují podnikům devizy na dovoz surovin na základě vlastních rozhodnutí, je plánování centrálních úřadů v rozporu s přáním poptávajících. Nastane vzájemné měření řídicích sil. Centrální plány a plány spotřebitelů se neshodují, nýbrž na sebe narážejí. Vypadá to vskutku tak, jako by dva dirigenti se dvěma kapelami hráli v jedné místnosti a čekali, že se jedna podřídí druhé. Vedoucím velkých, centrálně řízených podniků průmyslu surovin tak zbývají dvě možnosti. Buď se rozdělování uhlí, železa nebo elektřiny uskuteční tak, jako by se uskutečnilo za konkurence. Stanoví se ceny a poptávající zpracovatelský průmysl dostane základní suroviny v souladu se soutěží poptávajících, jež se kolem nich rozvine. Zpracovatelská odvětví usměrní suroviny do jednotlivých užití a centrální plánování surovin nebude mít vý-

znam. Anebo centrální úřady pro průmysl surovin, například pro uhlí, budou přidělovat uhlí podnikům a domácnostem na základě vlastních plánů. V takovém případě tyto centrální úřady pro hospodaření se surovinami budou řídit veškerý hospodářský proces. Výrobní program každé tkalcovny nebo strojírny závisí plně na kontingentech uhlí a jiných surovin a centrální řízení hospodářského procesu jim bude dominovat. Opravdová kombinace svobody a plánování se nezdařila, centrálně administrativní hospodářství je zase dominujícím elementem hospodářského řádu.⁵⁶

III. Politika korporativního řádu

Řešení se hledá ještě v dalším směru. Nevyhnula by se hospodářská politika chybám *laissez faire*, jakož i nebezpečím centrálního řízení, kdyby uspořádání hospodářství převzaly samosprávné organizace anebo stavovské korporace? Není snad korporativní řád tou ideou, která umožní vyvarovat se zmíněných extrémů?

Při analýze v úvahu přicházejících řešení narazíme na čtyři verze této myšlenky.

1. Mohou snad samosprávné organizace anebo stavovské korporace řídit výrobu svého odvětví podle vlastních plánů? Například stavovská korporace strojírenství by určovala, kolik strojů mají jednotlivé továrny zhotovit, které druhy strojů by se měly dodávat a za jaké ceny.

Příkladem může být vytvoření korporací anebo samosprávných organizací, například v uhelných dolech anebo draselném průmyslu v Německu od roku 1919. Určující přitom je myšlenka, že prostřednictvím takových samosprávných organizací s donucovacím charakterem by se mohla jednotlivá průmyslová odvětví úspěšně řídit svými členy. Úloha řízení, kterou se nepodařilo zdárně

⁵⁶ Ke kritice takových návrhů viz: W. A. Jöhr, *Ist ein freiheitlicher Sozialismus möglich?*, 1948. (Podle nalezených poznámek byla zde plánována diskuse s myšlenkou Krompharda o rozdělení trhu. [Paul Hensel – editor])

Walter Eucken

uskutečnit v centrálně administrativním hospodářství, se má stát řešitelnou rozštěpením, při němž spolupůsobí zástupci dělníků.

Zkušenost získaná v Německu a Itálii i v jiných zemích však ukázala, že se z takových samosprávných organizací vyvinuly pevně provázané svazy monopolního ražení, přičemž spolupráce dělnických zástupců neoslabil monopolní politiku. Námitky, které byly vzneseny proti monopolům, platí tedy i zde. Touto politikou vznikly mocenské skupiny, které dokázaly velmi rozhodně prosazovat soukromé zájmy zúčastněných, protože měly povinný charakter, byly tedy podporovány veřejným právem. Čím více bylo samosprávných organizací, tím snáze vznikl z jejich souběžného a protichůdného působení stav skupinové anarchie. Samosprávné organizace se také měnily ve výkonné orgány centrálních plánovacích úřadů, tj. v nástroje centrálně administrativního hospodářství. V tomto případě nebylo dosaženo rozvolnění centrálního řízení a nebylo nalezeno žádné nové řešení.

2. Druhá koncepce korporativního řádu, odlišná od první, toto nebezpečí rozpoznává. Chce, aby stavovské korporace byly účinné jen jako organizující síly ve smyslu soutěžního řádu. Tato myšlenka se rozšířila proto, že bylo jasně rozpoznáno selhání státu při uspořádání hospodářství a hledali se jiní nositelé hospodářské politiky.

Ukázalo se však, že se korporace jako organizující síly nehodí, neboť jednotlivá stavovská korporace, například zemědělská, nemá zájem uskutečnit hospodářský řád, jenž odporuje, byť i zdánlivě, bezprostředním zájmům v ní sdružených podniků, tj. realizovat soutěžní řád. Sdružení zemědělci si naopak přejí odstranit konkurenci u jednotlivých zemědělských produktů. Proto prý existuje nebezpečí, že by se neuskutečnila soutěž, ale že by se uplatnil sklon k „monopolům“. Tudíž i jako síly vytvářející řád by mohly být stavovské korporace účinné jen pod dohledem státu.

3. Jiná je zase koncepce korporativního řádu, má-li být jeho pomocí řešena aktuální sociální problematika. Přitom se má na mysli především to, aby se do stavovských korporací, jež mají řídit hospodářský proces, tedy do stavovských korporací prvního typu,

delegovali dělničtí funkcionáři. Očekává se, že se sociální protiklady urovnají společným řízením výrobního a zpracovatelského procesu v rámci stavovských korporací. Viděli jsme však, že se tím různé hospodářské skupiny mobilizují proti sobě a že není podporován zájem celku.

Sociální zařazení a sociální jistota se nevytvářejí tím, že se jednotlivý dělník stane součástí kolektivu stavovské korporace, ale je třeba, aby se mu dostalo v domácnosti i v továrně té jistoty, jež mu náleží.

Kdyby však byly stavovské korporace konstruovány tak, že se spojí na jedné straně zaměstnavatelé a na druhé zaměstnanci a jejich svazy se zároveň vyzbrojí veřejnými privilegii, potom se sociální problém spíše zостří než překoná. Neboť pak se zdůrazní právě protiklady a tvorba mzdy, která je, jak víme, u bilaterálních monopolů zvláště obtížná, sklouzává stále více do rukou státu. Vznikne řád, jenž konstituuje nepřátelské mocenské skupiny a zároveň vyvolává tendenci zaplést do mocenských bojů stát.

4. Konečně je myšlenka stavovského korporativního řádu zastoupena ještě ve čtvrté verzi, která se sice dotýká ostatních, přece však se od nich liší. Jádrem není ani tak myšlenka řídit hospodářství stavovskými korporacemi či vytvořit organizující síly pro hospodářský řád či přiblížit sociální otázku jejímu řešení. Podnět k volání po stavovských korporacích je dán vývojem moderní společnosti.

Od francouzské revoluce se, jak známo, dalekosáhle uskutečnil Rousseauův program, aby se zničily autonomní stavy, samosprávná společenstva, orgány místní moci atd., jež stojí mezi státem a jednotlivcem. Stále více se moderní společnost stávala masou individuí, jež jsou držena pohromadě jen státem a jeho orgány. Právem se proti tomu požaduje nastolení opravdového členění společnosti, vystavěné zdola, které přidělí člověku místo ve společenském řádu a osvobodí ho od dnešního postavení kočovníka. Ukazuje se však, že i zde budou stavovské korporace sotva vhodné k dosažení cíle. Podívejme se na město s 50 000 obyvateli, ve kterém je několik strojírenských, chemických a papírenských továr-

Walter Eucken

ren, v jehož blízkosti je uhelný důl a jehož obyvatelé jsou zčásti také zemědělci nebo obchodníci. Za korporativního státu by se jeho obyvatelstvo zařadilo do velmi různorodých stavovských korporací, do korporace strojírenské, papírenské, zemědělské, uhelné, obchodu, intelektuálních povolání atd. Všichni by sice byli navzájem spojeni a byli by spojeni také s příslušníky stejných korporací v jiných městech, ale město samo by bylo korporativně rozdrobeno a skutečné členění by nebylo provedeno. Bylo by mnohem snazší dobrat se opravdového společenského uspořádání tak, že by se na obec, okrsky atd. převedly mnohem větší kompetence a tak se společnost vystavěla zdola nahoru. Víme, že takové členění společnosti je se soutěžním řádem velmi dobře slučitelné.

5. Z diskuse o korporativním řádu vyplývá, že romantická adorace středověku hraje nebezpečnou roli při posuzování problémů moderních řádů. Mnohdy se zapomíná na vzájemné boje stavů a zčásti se rozšířila nová víra v praestabilovanou harmonii, konkrétně v praestabilovanou harmonii stavů.

Je však třeba mít jasno o jednom: Kolektivy nemají svědomí, správněji řečeno, mají vždy čisté svědomí.

V tom vězí mimořádný problém, jež zastánci korporativního řádu přehlížejí anebo podceňují.

Je třeba obávat se toho, že se největší zklamání dostaví právě tam, kde se chovaly největší naděje. Je tu snaha přijít individu u na pomoc, ale korporace mohou ohrozit právě individuální existenci člověka. Usilujeme o začlenění vykořeněného člověka do řádu, ale místo toho je ze svého přirozeného „zakotvení“ vytržen. Lidé, kteří jsou příslušníky autonomních celků, jako je rodina, podnik, obec, se stanou závislými na organizacích řízených shora. Kromě toho, stejně jako u středověkého cechovního zřízení, vyvstává problém mimostojících anebo vyloučených (Bönhasen).

Řídí-li hospodářství stavovské korporace, znamená to totéž jako *přesunout plánování* od podniků na špičky korporací, což se rovná podpoře centralizačního a mocenského procesu. Známe důsledky těchto tendencí. Víra, že by korporativní řád byl trvalý, je již proto neopodstatněná. Nemělo by se nadále přehlížet nebezpečí, že by

se státní centrální řízení mohlo uvést v život právě jako důsledek negativních následků uvedeného řádu.

Měli bychom čelit ještě poslední námitce, že totiž ve svazech zaměstnanců a zaměstnavatelů již stavovské organizace máme, takže by bylo jen třeba pokračovat v již započaté cestě. Z existence zaměstnavatelských a zaměstnaneckých svazů však nelze odvodit požadavek korporativní organizace celého hospodářství. Existují důležité rozdíly.

Za první, je něco zcela jiného, je-li korporativně organizována a řízena jen část hospodářství a jinak je skutečně soutěžní řád, anebo panuje-li korporativní řád všude.

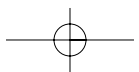
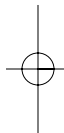
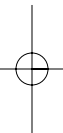
Za druhé, svazy působící na trhu práce nejsou s to provádět monopolní politiku také na trzích materiálních statků, s nimiž mají co dělat jednotlivá hospodářská odvětví, což by bylo v případě korporativní organizace hospodářství možné a pravděpodobné.

Za třetí, je zde významný rozdíl, jsou-li svazy uzavřené, či nikoliv. Za korporativní organizace hospodářství se uzavření trhů přinejmenším nabízí.

Kdyby se nakonec položila otázka, zda se námitky uplatňované proti korporativnímu řádu nemají uplatnit také proti družstvům všeho druhu a jiným formám hospodářské samosprávy, musíme to odmítnout. Tyto jsou zcela kompatibilní se soutěžním řádem, každopádně dokud se u nich neprojeví monopolní sklony.

Vrátíme-li se k hlavním problémům, zjistíme, že by korporativní řád měl ve skutečnosti docela jiný charakter, než si představují jeho zastánci. Ovšem tyto snahy mají základ ve správném impulsu, v přání být v nějakém řádu v bezpečí. Navzdory všem námitkám zůstává toto velkým úkolem.⁵⁷

⁵⁷ V poznámkách jsou tyto odkazy na literaturu: J. Meßner, Die berufsständische Ordnung, H. H. Götz, Die berufsständisch selbstverwaltete Wirtschaft als ökonomisches und ordnungspolitisches Problem, disertace, Freiburg, 1949.

X . K A P I T O L A

Hospodářská politika experimentů: výsledek

Jak došlo k tomu, že se v naší době uskutečnilo tolik takových experimentů? Dříve panovala domněnka, že tuto tendenci nastartovala technika. To je názor, který se ukáže jako neudržitelný. Otázka zůstává tedy otevřená.

1. Tendence k politice centrálního řízení vychází ze stále živé touhy po moci.

Industriální hospodářství totiž skýtá velkou šanci k získání moci. Industrializací se mimořádně zintenzivňuje dělba práce. Sedlák, který spotřebovával největší část svých výrobků sám, málo nakupoval na trhu a málo tam dodával, se změnil v sedláka, jenž kupuje většinu výrobních prostředků a spotřebních statků a většinu svých produktů dodává na trh. Každý podnik a každá domácnost se industrializací stává závislou na široké síti vztahů vzájemné dělby práce. Když spolu miliony domácností a podniků úzce souvisí a existence každého je určována řízením mnoha těchto vztahů, je lákavým cílem vzít do rukou vládu nad podniky a domácnostmi, a tím i nad lidmi, prostřednictvím ovládnutí řízení hospodářského procesu.

Toho se dosáhne centrálním řízením hospodářského procesu. Obrovskou moc vykonává ten, kdo určuje, zda a kde najde každý z milionů jednotlivců práci, jaké spotřební statky bude každý dostávat, zda a co má vyrábět jednotlivý podnik. V rádech tržního typu je výrazem snahy dobýt mocenské pozice „sklon k tvorbě monopolů“,

Walter Eucken

ježž dobře známe (str. 83 ad.). Politika centrálního řízení však nabízí daleko významnější mocenské pozice jak pro širokou vrstvu komisařů, tak i úředníků a funkcionářů prvního, druhého a třetího řádu. A jelikož kapitáni takového centrálně řízeného hospodářství používají v mnoha, nikoliv ve všech, případech svou moc k tomu, aby posílili také svoji moc politickou například zbrojením, může centrální řízení hospodářství posloužit ke zvýšení moci také nepřímo.

2. Historicky je nadmíru důležitou skutečností, že se ve dvou různých proudech ve 20. století objevili zájemci, kteří usilovali o převzetí těchto vedoucích pozic v plánovacích úřadech. Přicházeli z opačných táborů, sdružili se však do mocného šiku.

Byli to vedoucí koncernů, syndikátů a odborů, funkcionáři monopolních skupin všeho druhu a veškerá byrokracie, jež v těchto skupinách pracuje. Čím více monopolů či dílčích monopolů vzniká v hospodářském řádu tržního typu, o to více roste vrstva hospodářské a sociální byrokracie. Podstatně rozšíří svoji moc, když se prosadí centrální řízení hospodářského procesu a když jej tato vrstva převezme. Víme, že se syndikáty anebo odbory při přechodu na politiku centrálního řízení stanou nástroji centrálních plánovacích úřadů. Často se přitom funkcionáři těchto svazů stávají vedoucími plánovacích úřadů. Již politika *laissez faire* a intervencionismu dala vzniknout této byrokracii. Často se spojí se státní byrokracií a tak se ve vůdčí vrstvě A vytváří vlivná, zvláštním způsobem složená skupina, jež má zájem na hospodářské politice centrálního řízení.

Tato vrstva podstatně zesílí, vytvářejí-li se například za války četné plánovací úřady a úřady cenové kontroly a jejich vedoucí, úředníci a zaměstnanci potom mají vitální zájem na zachování této hospodářské politiky.

K tomu přistupuje zcela jinak uzpůsobená skupina revolucionářů, tedy skupina B1, která se přechodem k hospodářské politice centrálního řízení chopí politické a hospodářské moci a takto se dostane do skupiny A, anebo která nejdříve vydobyla politickou moc, jako v Rusku v roce 1917 a později, v letech 1928 a 1932, zavedla politiku centrálního řízení hospodářství, aby upevnila svou mocenskou pozici a dosáhla jistých politických cílů.

Vidíme tedy zajímavé divadlo, že při „cirkulaci elit“, abychom užili Paretova výrazu, v tomto případě sledují vlivné části skupin A a zároveň B1 stejné anebo podobné hospodářskopolitické cíle, totiž politiku centrálního řízení hospodářského procesu.

3. Čím více dostávaly státy centralistický ráz, tím snáze mohl stát přejít k centrálnímu řízení hospodářského procesu. Tím i francouzská revoluce svým potlačováním anebo odstraňováním místních či provinčních samosprávných útvarů připravila centrálně administrativní hospodářské experimenty. Stejně tak i centrální administrativní hospodářství podporuje vývoj k centrálnímu státu. Správný aparát centralistického moderního státu lze poměrně snadno použít pro účely centrálního řízení hospodářského procesu.

4. Monopol nevyvolává tendenci k politice centrálního řízení jen proto, že mu dává k dispozici potřebné funkcionáře pro plánovací úřady. Monopoly či oligopoly nutí hospodářskou politiku k tomu, aby používala centrálně administrativní metody. Každá velká soukromá mocenská pozice, jako uhelný syndikát, elektrárenský monopol anebo obilní monopol, se snaží, aby ji stát nejen kontroloval, ale aby ji sám převzal. Ukázalo se, že nerovnováha při vzájemných bojích monopolů byla především podnětem pro stát, aby zasáhl do hospodářského procesu centrálním řízením. Pomysleme na výluky a stávky na trzích práce, tedy na boje dvou dílčích monopolistů, anebo také na boje velkých oligopolistů, například železničních společností.

Selhání cenového systému vyvolávalo a vyvolává tendenci k centrálnímu řízení hospodářského procesu. Tuto souvislost, kterou zkušenost jasně potvrdila, bychom měli mít neustále na mysli.

5. Ukázalo se však, že cenový systém neselhává jen v důsledku existence určitých tržních forem, ale ještě častěji v důsledku pohybů v zásobování penězi.⁵⁸ Zadrželi se například počínající stoupaní cen, které je způsobeno expanzí množství peněz, tím, že se

⁵⁸ K tomu především myšlenkově bohatá kniha J. Rueffa, *L'ordre social*, nové vydání, 1948. Dále F. A. Lutz, *Geldordnung und Wirtschaftsordnung*, *Ordo*, 2. sv., 1949. O souvislosti mezi inflací a centrálně administrativním hospodářstvím viz také str. 180 ad. O pojmu tendence viz str. 292 ad.

Walter Eucken

ceny zmrazí, je nasnadě přechod k centrálnímu řízení hospodářského procesu. Expanze množství peněz při současném zmrazení cen vyvolává „nadbytek peněz“, skrytou inflaci. Poptávka po statcích, jež vychází z tohoto nadbytku peněz, nemůže být při zmrazených cenách uspokojena. Centrální úřad je potom přinucen spojovat zmrazené ceny s přiděly, to jest přikročit k centrálnímu řízení rozdělování a výroby. Uhlí, železo, cement, obilí a jiné důležité statky budou přidělovány centrálně, aby se jejich zpracování nepřenechávalo náhodě. Z takto vzniklé nerovnováhy trhů vyplývá určitý tlak na vznik centrálního řízení, pokud má zboží větší význam.

Tím, že experimentující hospodářská politika porušila rovnováhu, ať již peněžně-politickými pokusy nebo vytvářením monopolů, sama nastartovala tendence k centrálně administrativnímu hospodářství. Jakmile ztratí cenový systém funkčnost, a vznikne proto nezaměstnanost, je připravena půda, z níž vyrůstá centrální řízení hospodářského procesu.

6. Kdyby 20. století nepřineslo dvě velké války, vypadaly by hospodářské řady světa jinak. Válka a politika centrálního řízení hospodářského procesu spolu úzce souvisí.

V 19. století války ještě takto nepůsobily. Ale čím více vyžadovala válka totální nasazení stávajících výrobních prostředků a pracovních sil, tím více se nabízely zásahy do hospodářského procesu prostřednictvím služebních příkazů, konfiskací a centrálních výrobních příkazů. Tím se měla dosáhnout koncentrace výroby pro válečné účely. Jelikož s válkami většinou byla spojena inflace, vykonávaly rovněž tlak k realizaci centrálně administrativního hospodářství.

Ukázalo se zároveň, že se tyto metody hodí k tomu, aby se vojensky obsazené zemi odnímalý statky v relativně velkém množství.

7. Všechny tyto reálné momenty historicky působily v době, jež byla naplněna jistými idejemi. Především vírou, že lze centrálním řízením hospodářského procesu vyřešit sociální otázku. Očekávalo se od něj spravedlivější a humánnější zacházení s lidmi a ústup od mechanického rozdělování důchodů v cenotvorném procesu.

8. K tomu se přidružila, ba nakonec dokonce převládla víra, že dějinný proces nutně tuto politiku nastolí. Kdo se domnívá, že vývoj k centrálnímu plánování bude „nevyhnutelně pokračovat“ z ekonomických, technických a sociálních příčin (Salin), je důsledný, spolupracuje-li na experimentech centrálního řízení hospodářského procesu.

9. A nakonec myšlení moderního technika. Nikoliv náhodou vznikla první moderní koncepce centrálního řízení hospodářství v tehdejšímu centru technického výzkumu, a to v okruhu *Ecole polytechnique Paris* v první třetině 19. století, jejímiž autory byli Saint-Simon, Comte a saint-simonisté. Proč by se společnost neměla konstruovat jako stroj? Proč nelze celé hospodářství země řídit právě tak centrálně jako rozdělování elektřiny ve velké rozvodně? Tento postoj je technikovi blízký. Technici se až do nejnovější doby podstatnou měrou zúčastňovali provádění experimentů centrálního řízení hospodářského procesu.⁵⁹

10. Který z těchto historických momentů zapůsobil nejvíce? V jednotlivém případě, například v Německu po roce 1936 a v Rusku mezi lety 1917 a 1928, byla váha a kombinace těchto momentů rozložena různě. Kdo však tyto experimenty sám zažil, je nakloněn považovat za rozhodující hned ten, hned onen. Je ale třeba znát všechny, abychom dnes mohli hospodářskou politiku realizovat.

11. Ukáže se však ještě další moment. Je-li zavedeno centrální řízení hospodářského procesu na *jednom* místě, má tendenci se rozšiřovat. Rozdělují-li například centrální úřady podnikům devizy v pevně stanoveném kurzu, je tím dán popud k tomu, aby centrální plánovací úřady řídily i tuzemské výrobní prostředky anebo pracovní síly. Této tendenci se budeme věnovat později.

12. Pohlédneme-li na celek, jsme nuceni učinit překvapivě konstatování. Zkušenosti s centrálním administrativním hospodář-

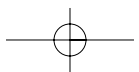
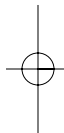
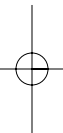
⁵⁹ O postoji intelektuálů: J. A. Schumpeter, *Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie*, 1946, 13. kapitola; F. A. Hayek, *Die Intellektuellen und der Sozialismus*, *Schweizer Monatshefte*, 29. Jahrgang, 1949, str. 273 ad. a *The Counter Revolution of Science*, *Economica* 1941; W. Röpke, *Civitas humana*, 1944.

Walter Eucken

stvím vyvolaly značnou kritiku a podnítily snahy najít pro hospodářskou politiku střední cestu. Veškerá kritika však nemění nic na faktu, že tytéž experimenty, jimž se chtělo centrálně administrativní hospodářství vyhnout, mají v sobě tendenci k centrálně administrativnímu hospodářství obsaženu. To je velký konflikt. Co znamená centrálně administrativní hospodářství, to je dnes jasné čím dál většímu počtu lidí. V zásadě nikdo nechce žít v nesvobodném řádu. A přece se mnozí nevědomky podílejí na podpoře tendence právě k tomu řádu, kterého se obávají. Takto tento konflikt opustíme. Bude nás však od nynějška trvale zaměstnávat.

K N I H A T Ř E T Í

Svoboda a řád

X I . K A P I T O L A

O problému ještě jednou

Nyní je na čase navrátit se o stupínek výše k našemu problému. Prosím, abyste všechno dosud vyřčené považovali jen za přiblížení k problému. Nyní, po analýze hospodářské politiky minulosti, je třeba vyvodit důsledky ze zkušeností s politikou *laissez faire*, s politikou středních cest a s politikou centrálního řízení hospodářského procesu a zformulovat otázku nově a obsírněji. Ať vyzní diskuse v jednotlivostech jakkoliv, nyní lze vidět problém přesně. A nezacházím příliš daleko, když řeknu, že plným pochopením problému je již nalezena podstatná část jeho řešení.

První oddíl: Některé důsledky

I. Problém řízení Řídící systémy – chyby a možnosti

A. Charakteristika problému

Začneme systémem řízení. Tam jsme u jádra celé věci.

Dobrozdání vypracované v roce 1949 k otázce tvorby německého kapitálu požaduje „nikoliv brzdící zvyšování úroků, ale nízké úroky pro uznávané účely“. Co to ovšem je „uznávaný účel“? Dobrozdání pokládá za samozřejmé, že jej lze snadno zjistit. Není samozřejmé, že

Walter Eucken

důležité mostní stavby, výroba vagonů, strojů atd. mají přednost? Ve skutečnosti právě v tom spočívá ekonomický problém. Říšské dráhy požadují kapitál ve výši 300 milionů pro elektrifikaci trati, k výrobě lokomotiv atd. Má se opravdu vynaložit kapitál v tomto množství a za tímto účelem? Anebo jaké jiné množství? Jakých komplikovaných investic je třeba k doplnění této investice? Pro každou částku kapitálu existuje nespočetné množství, jak ji použít. Která se má vybrat?

Řízení investic je jen částí anebo jedním aspektem každodenního řízení hospodářství, tj. pracovních sil, výrobních prostředků a spotřebních statků, jež se musí uvést do „rovnováhy“ a zaměřit na potřeby. Jak tento problém řízení vypadá, jak eminentně složitým se v obrovském procesu dělby práce průmyslové světové ekonomiky stal, jak působí jeho řešení na jiné řády, a jak se tedy stal rozhodujícím problémem lidského života? Vysvětlení toho všeho musí být hlavním úkolem naší analýzy. Dostatečným způsobem řídit nekonečně velký, mnohostranný každodenní hospodářský proces se ukázalo jako primární úkol. Je tragickou chybou naší doby, že je podceňován. Kdybychom měli ještě jednou popsat velikost, povahu a možnosti řešení problému řízení, museli bychom knihu až sem napsat znovu. Kniha splnila dostatečně svůj úkol, byla-li plně pochopena tato otázka a vzájemná interdependence forem řešení s jinými řády. Problém je všudypřítomný, je jen ignorován.

Kdo staví loď tak, že vynaloží veškerou péči na zdokonalení koster, kabin, strojů atp., přitom však opomine kormidlo? Takovým způsobem však postupovala hospodářská politika posledních desetiletí. Prováděla se agrární, sociální, obchodní a zaměstnanecská politika. Nemyslelo se však na dostatečné řízení hospodářského procesu. Když byl tento problém odhalen, panovala domněnka, že se vyřeší přenesením řízení na centrální plánovací úřady. Globální hodnocení těchto úřadů však zdaleka nestačilo. Řízení hospodářství, jak se říkalo, je srovnatelné s červeným a zeleným světlem semaforu na křižovatce. To je totální nedorozumění. Zastavování provozu a jeho opětné spouštění není obtížné. V hospodářství však jde o sladování nepřeborného množství každodenních plánů a činů. Anebo, abychom zůstali u tématu, jde o to, aby všichni lidé

a dopravní prostředky, jež se pohybují na ulicích, jednali sladně a tak pokud možno úplně překonali vzácnost statků.

B. Chyby minulosti

Od počátku industrializace nebyl vyvinut dostatečný systém řízení. Naopak, jak se ukázalo, systém se neustále zhoršoval. Fakticky aplikované metody řízení se staly právě ve 20. století méně použitelnými. Chyby v metodách řízení, zjištěné při analýze konkrétního hospodářství, lze systematicky označit.

1. Exaktní kalkulace se nahrazuje globálním hodnocením. Pokuší-li se plánovací úřady řídit hospodářský proces, lze náklady a reálné hodnoty odhadnout jen hrubě a ve velkých množstvích.

2. Různé současně aplikované metody do sebe nezapadají. Tento důležitý bod nebyl v dosavadním líčení dostatečně zdůrazněn. Existuje-li v nějaké zemi funkční cenový systém, řídí se těmito cenami i individuální výroba. Sedlák se řídí cenami brambor, rozhoduje-li se, zda a kolik jich použije pro vlastní domácnost a zda a kolik má přikoupit anebo prodat. Smění-li stroj za pozemek svého souseda, provede se směna v relaci odpovídající cenám pozemku a stroje. Také individuální a naturální směnou uskutečňované řízení hospodářského procesu se v této zemi odehrává za přizpůsobení se cenám. Metody řízení do sebe zapadají, a řízení hospodářského procesu tak má potřebnou jednotu.

Srovnajme s tím stav, jaký se vyvinul například v Německu mezi lety 1939 a 1948. Ceny na trzích, kde se platilo penězi, vykonávaly ještě jistou řídicí funkci. Avšak individuální produkce brambor, zeleniny atd. na zahradách a selských usedlostech se vůbec neřídila cenami, ale odehrávala se na základě individuálních hodnocení, která vycházela ze zvláštní situace každé domácnosti a každého podniku. Když se směňovaly brambory za boty či šaty anebo stříbrné zboží, nebyly zase směrodatné ceny, ale okamžitá individuální situace směňujících. Výsledkem byla spleť různě vytvořených dat. Vcelku se jednotný hospodářský proces jakoby roz-

kouskoval; dělba práce se rozpadla, protože chyběl jednotný řídicí systém, a při snižování výroby se prosazovala primitivizace hospodářství. Neexistovala „koherence“ metod řízení, bez níž nelze uspokojivě realizovat jednotný hospodářský proces.⁶⁰

Tuto nedostatečnou koherenci metod řízení najdeme i ve zcela jiné formě. Totiž v mezinárodním obchodě, když dvě země s různým systémem řízení, například země tržně ekonomického typu se zemí s centrálně řízenou ekonomikou, přistoupí k vzájemné směně. Bez „pašování“ v zemi s tržním hospodářstvím není natrvalo možný ani obchod, a tedy ani mezinárodní dělba práce.

3. Další, třetí nedostatek spočívá v tom, že hospodářské řízení se odehrává na základě plánů, *ex ante*: přidělení dělníků do zaměstnání, rozdělení osevních ploch atd. *Ex post* je však třeba dodatečně zkoumat, zda byla rozhodnutí správná; zda zemědělský velkostatek A vypěstoval správné plodiny, zda strojírna B vyrobila správné stroje, tj. takové statky, které postupem založeným na dělbě práce sloužily co nejdokonaleji maximálně možnému zásobování. Kalkulace *ex post* je nepostradatelným základem pro sestavování nových plánů. Jen neustálým porovnáváním kalkulace *ex post* a *ex ante* se daří přibližovat se k optimálnímu zásobování statky. Zjistí-li podnik, že v plánovacím období špatně disponoval výrobními faktory, může se v příštím roce pokusit o jiné a správnější sestavení plánu. Tam, kde chybí dostatečná kalkulace *ex post*, jako v centrálně administrativním hospodářství, chybí nástroj pro řízení hospodářství, což se projevuje v opakujících se chybách a obdobích akutního nedostatku v zásobování výrobními prostředky a spotřebními statky.

4. Orientuje-li se kalkulace domácností a podniků podle cen, odehrává-li se tedy v individuálních hospodářstvích a jsou-li tyto miliony hospodářských plánů koordinovány cenami, zvolila se sice *ona* možnost, jež dovoluje dostatečné řízení hospodářského procesu, *avšak*, a to je třeba v hospodářské politice brát nanejvýš vážně, cenový systém neplní svou funkci dostatečným způsobem za všech okolností. Nedostatečně funguje především v následujících případech:

⁶⁰ Poznámka autora na okraj: „Zde několik slov ke Kromphardtovi, Jöhrovi.“

Za prvé, jsou-li ceny stanoveny státem, a tedy sdělují jen náhodou skutečnou vzácnost statků – například devizové kurzy, nájemné, ceny uhlí.

Za druhé, při volném pohybu cen,

a) je-li měnový systém nestabilní, a selže-li tudíž také cenová a nákladová kalkulace. Mohlo by se například stát, že uhelné doly již nemohou krýt své náklady v důsledku kontrakce úvěru a tím způsobeného poklesu cen uhlí. Ztráty nyní neudávají, že je třeba reorganizovat, ale jen, že peněžní systém již nepostačuje.

b) existují-li monopoly a oligopoly. Opakují, že právě při řízení investic – i když nikoliv jen tam – vedly monopoly anebo dílčí monopoly k značným chybám při investování.

c) poskytují-li se subvence. Taky ony oslabují schopnost cenového systému řídit dostatečným způsobem. Přitom patrně platí věta: Speciální subvence oslabují racionální řízení mnohem méně než generální. Tak například má-li se pomoci uprchlíkům, kteří proudí od roku 1945 do Západního Německa.⁶¹

C. Nákladová kalkulace

Má-li být řízení hospodářského procesu dokonalé, je hlavní, aby se uplatnil princip nákladů.⁶² Nejasnost, která panuje ohledně tohoto principu, je pro diskusi o hospodářské politice a pro hospodářskou politiku 20. století přímo charakteristická. Někteří lidé se domnívají, že by se ceny měly stanovit na základě současných nákladů, jako by náklady byly dané veličiny, a přitom titíž nezřídka prohlašují, že náklady jsou vedlejší záležitostí a že není třeba je respektovat. Tak to říkali politici zabývající se zaměstnaností v 18. a 20. století.⁶³

⁶¹ Poznámka autora: Rozvést. K subvencím citovat: Jöhr, Küng, Bresciani-Turroni.

⁶² Poznámka autora: Maier, Cassel, Böhm-Bawerk, Karselt, v. Stackelberg, Röpke.

⁶³ Zboží, které se vyrábí ve vlastní zemi, se nesmí dovážet, píše Hornigk: „A to platí, i kdyby mělo tuzemské zboží horší kvalitu anebo vyšší cenu. Je lepší, ať to připadá nezasvěcenému jakkoliv zvláštní, aby se za zboží zaplatilo dva dolary, které zůstanou v zemi, než jen jeden, který však opustí zemi.“ P. W. v. Hornigk,

Walter Eucken

Jiní namítají, že kalkulace nákladů je kapitalistická. Nač tedy kalkulaci nákladů? Předně, kalkulace nákladů není kapitalistická, ale je obecným principem řízení hospodářství. Její smysl je elementární. Chování národohospodářů, kteří to popírají, se podobá chování lidí, kteří se zabývají vyšší matematikou, ale neovládají matematiku elementární.

Smysl kalkulace nákladů, který je zdá se zcela zapomenut, je tak důležitý, že jej níže vysvětlíme na jednoduchých příkladech.

Exkurz: Co znamenají náklady v systému řízení národního hospodářství?

1. Přemístěme se krátce do malého hospodářství Robinsona, v němž se stanou jasnými a zřetelnými jisté elementární hospodářské souvislosti. Jak řídí Robinson hospodářský proces? Proč jde dnes na šest hodin do lesa, aby zpracoval dříví, na jednu hodinu do chléva atd.? Proč použije dva hektary své orné půdy na oves, jeden hektar na kukuřici atd.? Všechny jeho činy a rozhodnutí vyplývají z jeho hospodářských plánů. A tyto plány jsou ovládány snahou uspokojovat své potřeby optimálně tím, že optimálně kombinuje výkony přírody a práce s produkovanými výrobními prostředky, s nástroji, dobytkem atd. Jak se to však podaří? Tím, že srovnává užitek *jednoho* způsobu použití s užitekem, jaký by přinášel týž statek při použití jiném. Půda, práce a produkované výrobní prostředky jsou použitelné různým způsobem a on je použije tak, aby jedno dílčí množství za druhým uspokojovalo jeho potřeby co nejlépe. Pracuje-li dnes v lese šest, a nikoliv pět hodin, je tomu tak proto, že počítá s tím, že šestá hodina práce v lese mu přináší vyšší užitek než v jiném použití. Avšak sedmá hodina by v lese tolik nepřinesla, uspokojila by méně intenzivní potřebu, ušlý užitek neboli „náklady“ by byly vyšší než realizovaný užitek. Ušlý užitek, to tedy jsou jeho „náklady“. Roční, měsíční a denní hospodářské plá-

„Österreich über alles wann es nur will“, 1684, v Sozialökonomische Texte, A. Skalweit, 1948, sešit 12–13, str. 29.

ny Robinsona jsou konstruovány tak, aby vzájemně kombinovaly disponibilní produktivní síly k pokud možno úplnému uspokojení jeho potřeb. A v druhých nejlepších příležitostech vidí náklady.

Přesně vzato jedná Robinson vždy podle principu mezních nákladů. Osévá ječmenem 2, a nikoliv 2 1/4 hektaru, protože počítá s tím, že poslední čtvrtinu lze použít lépe, a neoseje 1 3/4 hektaru, protože lze očekávat od poslední čtvrtiny větší užitek při pěstování ječmene než třeba při pěstování kukuřice anebo jiné plodiny. Řízení výroby na základě principu mezních nákladů je prostředkem k optimálnímu uspokojení potřeb. Seznámili jsme se s mnohými různorodými systémy řízení. U každého je třeba se ptát, zda je s to uskutečnit princip mezních nákladů. A to tak, aby se dal exaktně porovnat realizovaný užitek s užitekem ušlým a aby výroba byla zaměřena na uskutečnění principu mezních nákladů. Na základě mezních nákladů jedná Robinson *ex ante*, tj. při sestavování svých každodenních hospodářských plánů, a *ex post*, když dodatečně kontroluje, zda zasel v tomto roce správné množství ječmene, kukuřice atd., zda odchoval dost dobytka a zda se neměl postarat víc o své ošacení.

Toto vše je velmi jednoduché. Avšak záleží právě na jednoduchém základním principu. Nikdo neporozumí problémům řízení moderního hospodářství, pokud neporozuměl tomuto jednoduchému základnímu principu. Řeči o „kapitalistickém“ charakteru kalkulace nákladů by nikdy nevznikly a ani k záměrnému zanedbávání nákladů by nikdy nedošlo, kdyby se vědělo, co náklady znamenají. Pracovní síly a výrobní prostředky jsou v Robinsonově hospodářství jakoby přitahovány různými potřebami, jež si navzájem konkurují. Kolik pracovních hodin má dnes fakticky věnovat rybolovu, sklizni žita atd., rozhodne podle principu mezních nákladů. Podstatné je, že dokáže řídit své hospodářství podle tohoto principu bez zvláštních obtíží právě proto, že má o svém malém hospodářství stálý přehled. V každém okamžiku ví, jaký užitek by mohlo přinést použití jeho práce, náradí anebo tažných zvířat jinde než třeba na řepném poli. Tím, že tak podle principu mezních nákladů může jednat a že podle něj jedná, se veškeré činnosti a výrobní prostředky navzájem sladují a celé hospodářství je v „rovnováze“. Anebo se do rovnováhy,

Walter Eucken

bude-li tato porušena například v důsledku přírodní katastrofy či nemoci, opět uvede. Všeobecné splnění principu mezních nákladů a všeobecná rovnováha patří k sobě.

2. Ve velké industrializované ekonomice založené na dělbě práce s nepřeborným množstvím podniků a domácnosti je třeba, právě tak jako u Robinsona, optimálně použít pro spotřebu všechny pracovní síly, výrobní prostředky a spotřební statky. Potud je problém stejný tam i tady. Jinak existují velké rozdíly. Jeden již známe, že totiž v dnešní ekonomice založené na dělbě práce chybí jednotné plánování prováděné jediným člověkem. Mimo to je v hospodářských řádech tržního typu zásobování statky zaměřeno na spotřebitele, jejichž kupní síla je nerovnoměrně rozložena. Z toho vyplývá podstatná otázka: Jak lze zaměřit obrovský aparát výrobních prostředků v průmyslu, zemědělství, dopravě atd. optimálně na uspokojování potřeb koupěschopných spotřebitelů? Bezesporu jen tak, že bude dodržen princip mezních nákladů.

Jak ale lze uskutečňovat princip mezních nákladů, když přece jednotlivý vedoucí podniku či vedoucí domácnosti nemá přehled o celé ekonomice? Toto je zřejmě úkolem cenového systému, jenž poskytuje jednotlivým domácnostem a podnikům informaci, na které mohou vybudovat svou vlastní kalkulaci mezních nákladů.

Vezměme tkalcovnu bavlny, která vlastní určité budovy a stroje. Aby se optimálně začlenila do celkového hospodářského procesu a vyráběla tkaniny ve správné kvalitě a kvantitě, je třeba, aby byly splněny dvě podmínky:

Za prvé: Sama musí jednat podle principu mezních nákladů. Musí tedy vyrábět tolik, aby se náklady na poslední vyrobenou jednotku rovnaly ceně tkanin.

Za druhé: Ceny tkalcovského zboží a všech nákladových statků a pracovních sil musí korektně vyjádřit vzácnost.

Potom, co jsme načrtli Robinsonovo hospodářství, lze snadno pochopit obě podmínky. Kdyby vyráběla tkalcovna více, mohla by se poslední jednotka vyrobit jen spotřebou statků, jejichž hodnota je vyšší než hodnota vyrobených tkanin. A kdyby vyráběla méně, nastala by mezera v zásobování statky, která by se dala zaplnit,

kdyby se ještě určité statky nasměrovaly do této továrny, aby se z nich vyráběly tkaniny.

3. Tato kalkulace mezních nákladů však sama o sobě nestačí. Aby měla kalkulace tohoto podniku smysl, musí mít použité výrobní prostředky, kupř. uhlí a nitě, ceny, které odrážejí správně vzácnost uhlí a nití, tedy jsou spolehlivými ukazateli. Zároveň je třeba, aby také ceny bavlněných tkanin ukazovaly správně vzácnost těchto tkanin. Jinými slovy, ceny, s nimiž má podnik co dělat a na jejichž základě kalkuluje, musí správně odrážet význam statků pro uspokojení potřeb, tak jako hodnocení Robinsona. Právě tato druhá podmínka často není splněna. Ceny výrobků se například stanoví často příliš vysoko anebo se stlačí příliš nízko. Ačkoliv se potom řídí jednotlivý podnik principem mezních nákladů, je řízení hospodářského procesu narušeno. Není-li dána tato druhá podmínka, neuplatní se plně princip mezních nákladů. Je sice dodržován jednotlivými podniky, nemůže však být plně účinný v celkovém hospodářském procesu.⁶⁴

D. Hospodářská kalkulace v konkurenčním a monopolním prostředí a v centrálně administrativním hospodářství

Hospodářská kalkulace má různý charakter vždy podle hospodářského řádu. Zásadně se liší v konkurenčním a monopolním prostředí a v centrálně administrativní ekonomice, a to ve dvou směrech:

1. První odlišnost se týká role nákladové kalkulace.

Pro plánování a řízení hospodářského procesu na základě konkurenčních cen je charakteristické za prvé, že ceny neustále exaktně odrážejí vzácnosti v celém hospodářství, a za druhé, že nákla-

⁶⁴ O smyslu kalkulace nákladů a o principu mezních nákladů: W. Röpke, *Die Lehre von der Wirtschaft*, 5. vyd., 1849, str. 46 ad. Dále: F. v. Wieser, *Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft*, 2. vyd., 1924, str. 61 ad., K. F. Maier, *Goldwanderungen*, 1935, str. 64 ad., H. Meyer *Die Wirtschaftstheorie der Gegenwart*, sv. 2, 1931, str. 147 ad., F. H. Knight, *The Ethics of Competition*, 1935. – O nákladech při kombinované výrobě: H. v. Stackelberg, *Grundlagen der theoretischen Volkswirtschaftslehre*, 1948, str. 77 ad., H. Marquardt, *Die Ausrichtung der landwirtschaftlichen Produktion an den Preisen*, 1934. – viz také pozn. 13, str. 87.

Walter Eucken

dová kalkulace má donucovací sílu. Následky každé nehospodárnosti má nést zásadně ta hospodářská jednotka, která ji způsobila.

V případě monopolu se však vnější donucení a také vnitřní popud ke snižování nákladů značně zmírňuje. Mohou se vyskytovat nedostatečné anebo nadměrné investice. Může se vyskytnout ničení statků. Monopolní ceny vyjadřují vzácnost mnohem nepřesněji než ceny konkurenční. Ve srovnání s konkurenční ekonomikou vedou tyto jevy k horšímu zásobování.

V centrálně administrativním hospodářství jsou ceny již jen cenami zúčtovacími a už vůbec neudávají vzácnost. Tím zde chybí důležitý nástroj nákladové kalkulace, kterou samozřejmě musí provádět i tato ekonomika. Když se například snaží vybrat z několika investičních záměrů, může zjistit jen přibližně, na úkor kterých jiných potřeb může být určitá investice provedena. Ušlý užitek tedy lze rozpoznat jen nepřesně. Především zde chybí donucovací moc nákladové kalkulace, protože následky chybného rozhodnutí lze rozeznat teprve příliš pozdě nebo vůbec ne, protože nejdu k tíži plánovacích úřadů.

2. Druhá odlišnost souvisí s otázkou: Kdo řídí hospodářský proces?⁶⁵ V konkurenčním prostředí určují způsob a rozsah výroby spotřebitelé, přičemž podnikatelé jednají v konečném důsledku, i když v rámci určitého prostoru, na jejich příkaz. Vliv spotřebitelů se nevztahuje pouze na spotřební statky, ale i na investice, a to jak na jejich rozsah, tak i jejich druhy. Protože spotřebitelé svobodně rozhodují o tvorbě kapitálu z úspor, které jsou jejich vlastnictvím, je jimi i nadále ovlivňován.

Nadvláda spotřebitelů není ovšem ani za konkurence univerzální. V případě kolektivních potřeb a všude tam, kde je spotřebitel nucen delegovat svůj vliv na jiné osoby, jsou možnosti jej uplatnit omezené.⁶⁶

V případě monopolů je nadvláda spotřebitelů značně omezena. Za centrálního řízení jsou vlády zbaveny zcela. Tyto rozdíly v hospodářské kalkulaci ukazují, že hospodářská kalkulace má smysl jen za konkurence.

⁶⁵ Viz G. Weißer, *Form und Wesen der Einzelwirtschaft*, 1949, str. 86 ad.

⁶⁶ Autorova poznámka na okraj: Robbins, Cassel

3. Zde bychom mohli položit otázku, zda toto selhání mechanismu řízení prakticky vůbec něco znamená. Většina hospodářských řádů realizovaných v dějinách byla špatná. Proč by se takový řád neměl prosadit jako pravidlo také v industriální společnosti? I kdyby řídicí systém fungoval špatně a zásobování obyvatelstva bylo nedostatečné, byl by takový řád možný a mohl by přetrvávat.

Tato argumentace je v podstatě mylná. Hospodářské řády mezi lety 1945 a 1948 existovaly, a přesto byla tato doba provázena rozkladem dělby práce skoro až na úroveň, jež vládla v době Karla Velikého! Nemůže však být smyslem řízení hospodářství, aby přivedlo zánik účinnosti výrobního aparátu a hospodářského řádu. Nikterak nelze předpokládat, že selhání takového systému řízení má jen přechodný charakter. Například nedostatek komplementárních statků u investic a nedostatečné přizpůsobování zejména v mezinárodním obchodu povedou, i když to není vždy okamžitě zřejmé, ke kumulativnímu snižování hospodářské výkonnosti, a tedy i zásobování hospodářskými statky, což se nakonec projeví ve všech oblastech a musí vést k zániku takových řádů.

E. Kriteria problému řízení

Z toho všeho vyplývají následující kriteria, podle nichž je třeba posuzovat a budovat systémy řízení:

- a) Hodnotit nikoliv globálně, ale po jednotkách.
- b) Řídit se principem nákladů.
- c) Nikoliv štěpení, ale koherence řídicího systému.
- d) Pokud řízení cenami, potom jen cenami odrážejícími vzácnost. Zjednáni platnosti těchto kritérií je úkolem hospodářského řádu.

II. Problém rovnováhy

Dalším rozhodujícím kriteriem každého hospodářského řádu a jeho interdependence s jinými řády je rovnováha. Odpověď na otázku,

kteřé formy hospodářského řádu by se měly realizovat, závisí především na tom, zda zabezpečí rovnováhu. Otázka rovnováhy či nerovnováhy musí proto prostoupit celou analýzu.

Problém rovnováhy má univerzální povahu. Není správný často zastávaný názor, že pojem rovnováhy pochází z přírodních věd, a proto že do věd humanitních nepatří. Pochází z řeckého státního a společenského myšlení a vystupuje ve spojení s idejemi kosmu, míry, vyrovnávání sil, harmonie a byl aplikován na zahraničněpolitickou oblast, například na poměr Sparty k Athénám. Do své nauky o státu převzal v moderní době myšlenku vyváženosti Macchiavelli a aplikoval ji na poměr sil italských států.⁶⁷ Metternich a Talleyrand, Bismarck a jiní státníci přisuzovali potom této myšlence velký význam ve své praktické politice. Již dříve byla rovnováha stavů trvalým problémem středověké politiky a merkantilismu. Merkantilismus přenesl otázku rovnováhy také do ekonomické oblasti.

Jádrem merkantilistické zahraničně-obchodní politiky se stává problém platební bilance. Panoval názor, že se dovoz a vývoz nevyrovnají samy od sebe, pročez musí vyrovnání, jež by bylo pro zemi výhodné, zabezpečit stát (Justi, Sonnenfels). Tato myšlenka se znovu objevila ve 20. století a dnes ovládá hospodářskou politiku mnoha národů.

Klasikové měli při svých analýzách rovnováhy vždy před očima dokonalou konkurenci a první peněžní systém,⁶⁸ s výjimkou Cournota, jehož je však třeba považovat za outsidera. Problém se však musí nastolit pro všechny formy hospodářského řádu, pro systémy řízení v tržních formách, pro měnové systémy a pro mezinárodní obchod.⁶⁹

2. Požadavek rovnováhy platí nejen, jak se dříve mylně myslelo, pro statické, ale i pro dynamické ekonomiky, je to problém, s nímž

⁶⁷ F. Meinecke, *Die Idee der Staatsraison*, 2. vyd., 1925.

⁶⁸ W. Eucken, *Grundlagen der Nationalökonomie*, 6. vyd., str. 117 ad.

⁶⁹ O nestabilních a nerovnovážných tržních formách a o tendenci k centrálnímu řízení hospodářského procesu, jež je vyvolávána politikou *laissez faire*, viz výše IV. kapitola, II. A, str. 87 ad. a III., str. 108 ad. – O nerovnováženosti centrálně administrativní ekonomiky viz výše str. 139 ad. a VIII. kapitola, I.C, str. 179 ad.

jsme se vypořádali již výše (viz str. 182). Poruchy rovnováhy se vyskytovaly od počátku politiky experimentů především ve dvou formách: jako nezaměstnanost a jako poruchy v mezinárodním obchodě. V obou případech se pokusila hospodářská politika použít speciální prostředky k jejich odstranění a oba případy mají typický průběh.

a) Politikou plné zaměstnanosti se má vytvořit tolik pracovních míst, kolik osob se má zaměstnat. Jelikož však je trh práce jen dílčím trhem celkového řádu, mohou vést jednostranně zaměřená opatření k nerovnováhám v jiných dílčích oblastech. Tak například v Anglii zapříčinila politika plné zaměstnanosti nerovnováhu na anglickém devizovém trhu. Proto je politika plné zaměstnanosti, která vede ke zhoršení zásobování, také nevhodným řešením problému nezaměstnanosti. Je mimo diskusi, že nezaměstnanost je neúnosná. Nestačí ale usilovat o rovnováhu jen v této dílčí oblasti. Bylo by mnohem správnější usilovat o všeobecnou rovnováhu, při níž by se mezi jinými cíli dosáhlo i plné zaměstnanosti.

b) V současnosti je velmi rozšířena představa, že platební bilance má tendenci k nerovnováze, protože se dovoz nemůže zaplatit vývozem. Vyrovnání prý musí zajistit stát. Představa o nutném „pokrytí“ dovozu je ale neudržitelná. Nikdo v zahraničí nepřenechá v obchodním styku něco bez placení anebo platebního příslibu. Dovozy přesahující vývoz jsou tedy možné jen prostřednictvím úvěrů anebo darů (zásilky *Care* – dobročinné potravinové balíky z USA, pozn. př.). Dlouhodobě však, odhlédneme-li od darů, lze dovážet jen tolik, kolik se vyváží. Platební bilance je vždy vyrovnaná. Není proto třeba mít dozorčí orgány, jež by bděly nad tím, aby se nedováželo víc, než se vyváží.

Úkol hospodářské politiky nespočívá v tom, aby se vyrovnala platební bilance, ale v tom, aby se umožnilo vyrovnání na co nejvyšší úrovni zaopatření obyvatelstva. K tomu je třeba smysluplného výběru dovážených a vyvážených statků, což zase předpokládá dostatečnou ekonomickou kalkulaci. Tento problém nelze uspokojivě vyřešit prostřednictvím centrálních úřadů.

Walter Eucken

3. Obě metody musely selhat, protože se nepoznalo, že se tu jednalo většinou o poruchy všeobecné rovnováhy. *Dlouhotrvající poruchy rovnováhy vždy připouštějí závěr, že selhává všeobecný systém rovnováhy.* Platí však zásada, že poruchy všeobecné rovnováhy lze odstranit jen odstraněním jejich příčin. Lze je překonat jen vytvořením systému řízení vhodného k tomu, aby uvedl hospodářský proces do všeobecné rovnováhy.

Industrializace rozbila staré formy, které byly ostatně také velmi nedostatečné, a nové formy ještě nebyly nalezeny. Také zde stojíme před ústředním problémem tvorby forem. Úkol je stále týž – nastolení *funkčního a spravedlivého řádu.* Význam rovnováhy si může každý ujasnit tváří v tvář její dvojí úloze. Funkčnost je otázkou rovnováhy. Neméně je však, což zde můžeme jen naznačit, i otázkou spravedlnosti. Rovnováha má tedy větší než jen ekonomicko-technický význam.

III. Problém mezinárodního řádu

1. Také v mezinárodních hospodářských vztazích spočívá problém nejdříve ve vybudování mezinárodního řádu, jenž bude automaticky vytvářet rovnováhu v zahraničním obchodě. Taková rovnováha se vždy bude realizovat sama od sebe, bude-li směna mezi národními ekonomikami zúčastněnými na mezinárodním obchodu řízena cenovým systémem. Každý přebytek dovozu zboží nad vývozem, jenž nebude zaplacen úvěrem nebo placením úroků ze strany zahraničí, bude potom, při zlatém standardu, automaticky „pokryt“ vývozem zlata.

Vývoz zlata pak způsobí, že se bilance zboží sama vyrovná. V systému nezávislých měn se docílí stejného účinku změnou směnných kurzů. Zásahy do platební bilance shora tedy nejsou potřebné. Rovnováha vzniká automaticky.⁷⁰

Přenechá-li se dobře fungujícímu cenovému systému, co a kolik se doveze a vyveze, bude postaráno nejen o mezinárodní rovnováhu. Bude tím také zaručeno, že se zahraniční obchod bude od-

⁷⁰ F. W. Meyer, *Ausgleich der Zahlungsbilanz*, 1938.

víjet racionálně, tj. že se budou dovážet a vyvážet jen statky, jejichž dovoz a vývoz přinese národohospodářský zisk. Vyjádřeno jazykem teorie to znamená, že zahraniční obchod bude potom určován zákonem komparativních nákladů, a jen tehdy, rozhodují-li tyto komparativní náklady o zahraničním obchodu, existuje záruka, že bude obohacovat obě zúčastněné ekonomiky.

Je tedy zapotřebí nechat působit cenový systém mezinárodně. To vyžaduje nejen, aby byly zúčastněné ekonomiky organizovány z větší části na principu konkurence. Vyžaduje to také, aby byl vytvořen mezinárodní peněžní systém, jenž umožní *soutěž* mezi ekonomikami, založený na přísných pravidlech, který by fungoval pokud možno automaticky.

2. Od doby, kdy se v roce 1931 zhroutil zlatý standard, takový mezinárodní peněžní řád chyběl. V mezistátních hospodářských vztazích zavládl chaos.

Již před druhou světovou válkou existovaly současně vedle sebe všechny možné měnové systémy. Byly země jako například Anglie, které sledovaly politiku pohyblivých směnných kurzů. Byly jiné jako Německo, které prováděly politiku devizového hospodářství. A byly zase jiné jako Spojené státy, které se přidržovaly zlatého standardu. Pokus, jenž byl učiněn v Bretton-Woods, aby byla zavedena do mezinárodních hospodářských vztahů zase jistá pravidla, nelze označit za zdařilý. Brettonwoodská dohoda nebyla v podstatě ničím jiným než kompromisním řešením mezi všemi těmi „peněžními řády“, jež se vyvinuly po zhroutilí zlatého standardu. V dohodě nalezneme prvky zlatého standardu, systému pohyblivých směnných kurzů a konečně i systému devizového hospodářství.

3. Kompromisní charakter Brettonwoodské dohody nás nesmí udivit. Je nemožné vytvořit přísný mezinárodní peněžní řád založený na *jediném* principu, dokud existují vedle sebe hospodářské systémy zcela odlišných povah. Ve světě, kde najdeme centrálně administrativní ekonomiky, tržní ekonomiky a všechny stupně kombinace obou typů, lze řešit vztahy mezi těmito typy jen kompromisem. To bude ihned zřejmé, uvědomíme-li si, že je každému hospodářskému řádu přiřazen určitý peněžní řád.

Walter Eucken

Centrálně administrativní ekonomika nikdy nezavede automaticky fungující peněžní řád. Vždy bude vědomě podřizovat vnitřní peněžní politiku všeobecnému hospodářskému plánu. Ve svých *vnějších* vztazích bude vždy kontrolovat dovoz a vývoz, tj. bude obhospodařovat devizy. Naproti tomu je soutěžnímu řádu vlastní peněžní řád, který se zakládá jako sám soutěžní řád na přísných pravidlech, funguje automaticky a umožňuje volné hospodaření s devizami. Vztahy mezi tak různými typy hospodářství lze upravit jen cestou kompromisu mezi principy, na nichž jsou vybudovány zúčastněné ekonomiky.

Automaticky fungující peněžní řád existoval v podobě zlatého standardu. Je charakteristické, že fungoval uspokojivě jen tak dlouho, dokud za prvé byla dodržována jeho pravidla, tj. dokud vedoucí cedulových bank dodržovali příkazy, jež jim uděloval mechanismus zlatého standardu v podobě přílivů a odlivů zlata, a dokud za druhé ve zúčastněných ekonomikách převládal soutěžní systém. Jakmile však přešly země ke sledování autonomní peněžní politiky nezávislé na přílivu a odlivu zlata a navíc znemožnily dovozními kvótami a jinými protekcionistickými opatřeními vystřídání mezinárodních toků zlata příslušnými mezinárodními toky statků, zlatá měna se zhroutila.

4. Tím, co bylo řečeno, nepropagujeme opětné zavedení zlatého standardu, ani v tom případě, že všechny hospodářsky důležité země se zase navrátí k soutěžnímu řádu. Zlatý standard měl chyby. Za jeho vlády byla především tvorba peněz příliš závislá na nahodilostech výroby zlata.

Zkušenosti se zlatým standardem ale ukazují, kde je třeba hledat zlepšení mezinárodního měnového řádu pro systém soutěžních ekonomik. Je třeba zachovat nejlepší rysy zlatého standardu, tj. jeho automatický charakter, přísná pravidla, na nichž se zakládal, stabilizaci směnných kurzů. A jeho nedostatky, možnost deflací a inflací, je třeba odstranit. Mezinárodní měnový řád, který je přiměřený systému soutěžních ekonomik, by tedy musel vyhovovat těmto minimálním podmínkám:

1. Musí fungovat automaticky, aby vedoucí centrálních bank nemohli určovat peněžní politiku případ od případu podle různých hledisek.
2. Mechanismus musí působit ve směru co největší stabilizace směnných kurzů.
3. Do mechanismu je třeba zabudovat stabilizátor, jenž působí mnohem silněji, než tomu bylo u zlatého standardu, aby se zamezilo deflaci a inflaci.

IV. Problém hospodářské moci

Pochopit, co znamená mechanismus řízení a rovnováha pro národní a světové hospodářství, ještě neznámá chápat celý problém. Na druhé straně je nezbytné pochopit, jak je složité prosadit zásady poznané jako nutné v realitě. Zde se teoretická diskuse o účelnosti stane vášnivým sporem o otázkách týkajících se zájmů lidí. Jde o otázky moci. To znamená, že hospodářská politika je konfrontována, tak jako veškerá politika, s problémem moci. Jako veškeré dějiny jsou i hospodářské dějiny plny zneužívání moci. Ovšem stupeň hrozící převahy moci je různý podle uskutečněného řádu. Zneužívání moci ale musíme čelit vždy. Všechno závisí na tom, zda zodpovědná místa vidí, oč jde, a jednají odpovídajícím způsobem. Jak se tato místa postavila během historického vývoje k problému moci?

1. Ve slavném rozhodnutí ze dne 4. února 1897 zaujal Říšský soud zásadní stanovisko k tvorbě kartelů. Prohlásil kartelové smlouvy za přípustné a dovolil také vyloučení outsiderů. Říšský soud zaujal stanovisko, že odvětví, v němž ceny poklesly příliš nízkou, se může sloučit a že toto sloučení je v zájmu celku. Bylo zvlášť důležité, že Říšský soud připustil dokonce použití drastických forem bezprostředního poškozování, jako například bojkotu, jehož zásady se nezakládají na předstížení protivníka lepším výkonem, ale na poškozování protivníka narušováním a podkopáváním jeho obchodních styků. Kartely a další monopolní útvary dostaly tedy v boji privilegium. Na tomto právním základu se mohly v Německu rozvíjet

Walter Eucken

kartely a jim podobné útvary. V roce 1906 jich bylo statisticky zjištěno 385. Především v uhelných dolech, v železářském a ocelářském průmyslu, v draselných dolech a v cihelném a cementářském průmyslu již existovaly poměrně pevné útvary.

Tento postoj k problému kartelů má zásadní význam. Právo smluvní svobody se smělo použít i k tomu, aby se odstranila konkurence a aby se vylukami, bojkotem atd. omezila svoboda jiných. Zásada smluvní svobody se dostala do otevřeného konfliktu se zásadou soutěže. Legislativa nepodnikla v období *laissez faire* důkladný pokus zásadně řešit tento konflikt, který propukal opakovaně a neustále zaměstnával soudy. Podle Heckschera se „liberalismus nikdy jasně nerozhodl pro volnou konkurenci za každou cenu v neprospěch smluvní svobody za každou cenu anebo naopak“. Tak tomu bylo i v Německu. Nyní byla sama smluvní svoboda použita k tomu, aby se nastolil stav, v němž byla fakticky vyloučena. S odvoláním na smluvní svobodu se například vytvořil uhelný syndikát, vůči kterému již neměli obchodníci s uhlím ani spotřebitelé smluvní svobodu, neboť byli odkázáni na jednoho nabízejícího a museli přijmout jeho podmínky.

Problém moci zůstal nepovšimnut.

2. Ve věku experimentů, tj. v době od první světové války, dal problém hospodářské moci popud k novým a různorodým hospodářskopolitickým opatřením.

Na začátku byl pokus o socializační zákon z roku 1919. Základní myšlenkou tohoto zákona bylo propůjčit existujícím syndikátům v uhelných a draselných dolech povinný charakter. Svoboda podnikání byla tedy u výroby uhlí a drasla zrušena potud, že všechny podniky byly nuceny připojit se k syndikátům. Tyto samosprávné orgány se měly stát nositeli hospodářského procesu a měly být řízeny nejen podnikateli, ale i zástupci dělnictva a spotřebitelů. Staré mocenské útvary se staly povinnými korporacemi, tudíž jim moc *přibyla*, měly však dostat sociální charakter. Doufalo se, že se zvládne problém hospodářské moci tím, že vedle zástupců všech ostatních zájmových skupin spolupracovali v samosprávných útvarech především funkcionáři dělnictva. Protichůdné

zájmy se měly překlenout u jednacího stolu a mocenské útvary se měly stát „obecnými hospodářskými“ korporacemi začleněním všech zúčastněných.

Pokus ztroskotal. Z důvodu, jenž měl rovněž zásadní význam. Možná účast na monopolním zisku vyvolala zájem samotných dělníků na monopolu. A tak spolupráce dělnických funkcionářů pouze dodala monopolům širší základnu. Zákon v důsledku toho měl zcela jiné účinky, než doufal například Rathenau. Státní souhlas se zvyšováním cen uhlí, který byl zaveden jen subsidiárně, se stal fakticky nadmíru účinným. Jinak ale byla moc monopolu posílena a nebyla například dělnickými funkcionáři kontrolována.

Keynes a jiní věřili, že uznávání poloautonomních korporací v rámci státu je pokrokové. Věřil spolu s jinými, že tyto korporace či skupiny mohou prospět obecnému blahu. Německá zkušenost tuto naději nepotvrdila, a to ani tehdejší zkušenost s uhelnými do-ly, ani zkušenost s pozdějšími povinnými korporacemi za národního socialismu. Skupinový egoismus má sklon k bujení, protože skupiny mají moc. Funkcionáři zastupují v boji s jinými skupinami a se státem zájem své skupiny anebo to, co za něj považují, nikoliv však zájem celku. Ekonomicky vzniká vzájemný boj bilaterálních monopolů, u nichž se dosáhne jen nestabilní rovnováhy, která tenduje k nerovnováze. Nutně potom dochází ke vzájemným bojům skupin. Chybou takového řešení bylo, že nebylo rozpoznáno nebezpečí skupinové anarchie. Vývoj v Německu by měl poskytnout mnoho příležitostí k poznání, co skupinová anarchie znamená.

3. Druhý, nový experiment s pojetím problému hospodářské moci provedlo Německo nařízením o kartelech v listopadu 1923. Tímto nařízením, z něhož byl vyňat důlní a draselný průmysl, byl v Německu poprvé učiněn pokus zakročit proti zneužití hospodářských mocenských pozic. Zásadní ustanovení tohoto důležitého nařízení spočívalo v legalizaci kartelových úmluv. Zůstaly právoplatné, avšak byly podřízeny dohledu Říše. K tomu bylo na ministerstvu hospodářství vytvořeno zvláštní oddělení

Walter Eucken

a byl zřízen kartelový soud. Předseda tohoto soudu musel mj. dát svůj souhlas, chtěl-li kartel přinutit outsidera vyhrožováním bojkotem a jinými opatřeními, aby se ke kartelu připojil.

Také tento energicky prováděný pokus dosáhl překvapujícího, nechtěného výsledku. Nejdříve rozhorleně bojovaly kartely a jejich přívrženci proti státnímu dohledu jako deklasaci a neslýchanému zásahu do podnikatelské svobody. Ale to se rychle změnilo. Když totiž ministerstvo hospodářství začalo podporovat soutěž a uvolňovat trhy, aby bojovalo proti zlořádům v kartelech, obrátilo se rozhořčení kartelů proti institutu soutěže, která byla označena za „reakční“ či „manchesterská“, a proti tomu se vychvalovala zásada vytváření kartelů jako vyšší forma národohospodářského vývoje. Státní dohled však nebyl považován za tak pochybný, zvláště když se podařilo vzbudit i u odborů sympatie s vytvářením kartelů. A tak zájmové skupiny přestaly bojovat proti samotnému populárnímu institutu státní kontroly, ale o to důrazněji začaly vystupovat proti metodě, která měla podpořit soutěž. Nastal únik průmyslu ze soutěžního prostředí do oblasti státního dohledu a kartelů. V této době počet německých kartelů mimořádně vzrostl, v roce 1926 jich bylo 2500.

Na základě zkušeností s nařízením z roku 1923 můžeme v zásadě konstatovat toto: Kontrola monopolů, která se obrací proti takzvanému „zneužití“ hospodářské moci, ztroskotává. Pojem „zneužití“ nelze exaktně definovat. Mocenské útvary získávají jak známo velký politický vliv ve státě, kde se začínají rozpínat. Samotný stát se tím stane neschopným účinně kontrolovat monopoly. *Hospodářská politika by se měla v první řadě obracet nikoliv proti nešvarům existujícím mocenských útvarů, ale proti vzniku mocenských útvarů vůbec.* Jinak nemá šanci zvládnout tento problém. To je věc zásadního významu, který zase nebyl rozpoznán.

4. Německá hospodářská politika šla ještě jinou cestou. V Německu a i v mnoha jiných zemích byl a je ještě dnes rozšířen názor, že problém *soukromé* politické moci lze vyřešit jen tehdy, když samotný stát vezme hospodářskou moc do svých rukou.

V Německu se v tomto směru uskutečnily oba dva možné experimenty. Jednak přenesení moci na centrální státní plánovací úřady při zachování soukromého vlastnictví a jednak zestátnění.

Od roku 1936 se v Německu hospodářský proces stále více přenášel na centrální státní plánovací úřady. Tímto vývojem dostaly syndikáty jinou funkci, zůstaly však zachovány. Staly se odděleními centrální administrativy. Syndikát surového železa například centrálně přiděloval surové železo, které dříve prodával jako monopolista. Byrokracie syndikátů a jejich interní organizace zůstaly v podstatě tytéž. Také koncerny železářského a chemického průmyslu se osvědčily jako stavební kameny, které se daly snadno zabudovat do budovy centrálně administrativního hospodářství. Dříve soukromé mocenské útvary, syndikáty a koncerny převzaly nyní úkol vypracovat globální výrobní příkazy centrálních plánovacích úřadů pro jednotlivé podniky, předávat je a dohlížet nad jejich plněním. Naopak však měly tyto mocenské útvary i nadále velký vliv v tom, že působily na centrální plánovací úřady, jejichž vedoucí jim byl často i osobně blízký. Tak se během války vyvinul v Německu zvláštní hospodářský řád: oficiálně řídily hospodářský proces centrální plánovací úřady, avšak rozhodnutí těchto plánovacích úřadů byla často silně ovlivněna soukromými mocenskými útvary, například koncerny, živnostenskými organizacemi, zemědělstvím atd., třeba při přidělech surovin. Zvláštním způsobem tak došlo ke srůstání soukromé moci s centrálně administrativní ekonomikou.

Problém hospodářské moci tímto způsobem vyřešen nebyl, ale stal se ještě vážnějším. Malé a střední podniky byly zatlačovány a ještě uvidíme, že sociální otázka nebyla centrálním řízením hospodářského procesu řešena, ale že se ještě přiostrčila. Zde se již ukazovala platnost hospodářskopolitického principu, jehož význam ani nemůžeme dostatečně docenit: problém hospodářské moci nelze nikdy vyřešit další koncentrací moci.

Jaké však byly zkušenosti se zestátněním monopolů a jiných mocenských organizací v Německu? Pokusy tohoto druhu se dělaly již dříve s elektrárnami, plynárnami, železnicemi atd. Dnes se tak

Walter Eucken

děje v mnohem větším rámci zestátněním celých průmyslových odvětví ve Východní zóně.

Začněme zkušenostmi, které byly získány zestátněním jednotlivých monopolů, například železnice anebo elektráren. Státní monopoly prováděly zpravidla stejnou politiku jako monopoly soukromé. Snaží se, stejně jako soukromé monopoly, dosáhnout bod nejvyššího čistého důchodu, jenž se v případě monopolu většinou podstatně odchyluje od optimálního bodu zásobování. Mnohdy byl dokonce sklon dokonale využívat monopolního postavení u státních monopolních správ větší než u soukromých. Státní správa monopolu se totiž k takovému chování cítí být oprávněna, protože příjmy dostává stát nebo město, představují tedy nepřímou daň a nepoužijí se k soukromým účelům.

Tím, že se sféry hospodářství a státu sjednotí, nastane koncentrace, která znovu prohloubí problém moci.

Zkušenosti na Východě to potvrzují. Jenže se tu ukazuje nebezpečí ve zcela jiném, daleko větším rozměru. Vrstva funkcionářů spravujících zestátněné podniky ovládá hospodářský proces. S takovou koncentrací moci na jedné straně se stupňuje závislost a nesvoboda na straně druhé. Často se zničí celá živnostenská odvětví, jako například řeznictví, a místo něho dodává obyvatelstvu maso státní podnik. Dělníci, jakož i spotřebitelé se stanou závislými na státní centrální administrativě státních podniků.

5. Německé zkušenosti dovolují, jak jsme viděli, udat přesně, kterými cestami by se řešení problému hospodářské moci *nemělo* ubírat. Řešením není ani politika *laissez faire*, která dovoluje zneužívat smluvní svobody ke zničení svobody, ale ani kontrola monopolů, která připouští vytváření mocenských útvarů a chce pouze bojovat proti zneužití. Navíc se ukázalo, že každá další koncentrace moci, ať již politikou korporativního řádu, jako v německém uhelném průmyslu, anebo politikou centrálního řízení hospodářství anebo zestátněním, neřeší problém ekonomické a hospodářské moci. „Moc zůstane mocí, ať je již vykonávána kýmkoliv, a dosahuje nejvyššího stupně nebezpečí ani ne tak v oblasti soukromého, jako právě veřejného vlastnictví“. (Leonhard Miksch)

Vratme se však k problému samotnému. Proč je vlastně problém hospodářské moci tak důležitý? Na to je třeba odpovědět. Vypořádání se s problémem moci není ušetřena žádná doba. Mít moc provokuje akty zvůle, ohrožuje svobodu jiných lidí, ničí rostlé a dobré řády. Avšak neexistuje sociální život bez mocenských pozic, protože ke každému životu ve společenství je třeba autority, ať již ve státě nebo v podniku.

Přivrženci moci bagatelizují její nebezpečí, odpůrci její nepostradatelnost. Tímto způsobem se tento velký praktický problém zamlžuje. Dokonce významný historik Jacob Burckhardt byl v tomto podstatném bodu nedůsledný. Pro něho byla moc „jako taková“ zlá. Zároveň však viděl „dobrodiní“ ve státu. Bez moci však žádný stát nemůže existovat. Překonání tohoto dilematu je možná rozhodujícím úkolem celé politiky, a tedy také politiky hospodářské.

Problém hospodářské moci je tu od nepaměti. Ale od doby průmyslové revoluce má novou formu. S ní začal věk bujení hospodářské moci. Nadměrná hospodářská moc je charakteristická pro dosavadní hospodářský vývoj v Německu a jiných průmyslových státech; moc jednotlivých firem, moc koncernů, centrálních plánovacích úřadů, ale také zaměstnavatelských svazů a odborů.

Slavným základním principem právního státu je, že se svoboda a právní sféra jednotlivého občana zajišťuje ze dvou stran, proti ohrožení jinými občany a proti samotnému státu, především proti donucovací moci státních správních orgánů. Nositelé soukromé moci však jsou s to odstranit zaručené svobody jiných. S tím je také spojen jejich silný vliv na jiné lidské řády. Dalo by se ukázat, jak soukromé mocenské útvary a centrální mocenské úřady změnily také politický život a státní strukturu Německa. Udělat konec protichůdnému působení takových rozporných tendencí je naléhavým úkolem každé skutečné hospodářské politiky.

V moderním industrializovaném hospodářství je problém hospodářské moci rubem problému svobody.

Walter Eucken

V. Svoboda a moc

1. Duch *svobody* pomáhal vytvořit industrializaci a industrializace se stala těžkým ohrožením svobody. U kolébky industrializace stála idea svobody, která je dnes ohrožena více než kdy předtím. Dějiny se odvíjejí i zde podivně: směrem ke svobodě a zase zpět k nesvobodě.

Svoboda byla pro vůdčí myslitele 18. a počínajícího 19. století mnohem více než věci hospodářství a politiky. Také nebyla pouhou doktrínou, ale jedinou možnou formou lidské existence. Tito myslitelé pochopili původní smysl toho, co je svoboda: bez svobody, bez spontánní vlastní činnosti není člověk „člověkem“. Svoboda je pro velké moralisty té doby předpokladem veškeré morálky. Neboť jen člověk, jenž chce jednat a jedná svobodně, může rozhodovat, jen on může opravdu volit. „Metafyzickou překážkou vši morálky je odepření svobody.“ (Kant) Jen svobodné rozhodování umožňuje poznání a uskutečnění závazné morální stupnice hodnot. Jen samostatně myslící a pozorující svobodný člověk se může přiblížit pravdě. Je vázán zákony logiky, nikoliv názory, které vnucuje nějaká vnější moc. Jen svobodný člověk je schopen projevit svoji vůli. Tuto sféru svobody má zajistit právo. Hospodářská politika však má uskutečňovat svobodný, přirozený, Bohem daný řád. Právě tak jako člověk, jenž se nachází uvnitř tohoto řádu, nesmí zrušit svou vlastní svobodu, tak nesmí pohrdat sférou svobody druhých. Zde, u sféry svobody druhých, jsou hranice jeho osobnosti. Tím, že cítí tuto sféru svobody, je humánní. Svoboda – správně chápaná – a humanita a právo patří k sobě a jsou navzájem nerozlučně spjaty.

2. Dnes vidíme, že toto velké hnutí, toto záměrné osvobození člověka z jeho „jím nezaviněné nesvéprávnosti“ (abychom ještě jednou citovali Kanta) je v nebezpečí anebo se nezdařilo. V hospodářské sféře, které svoboda tolik prospěla, byla svoboda ohrožena nejdříve. Osvobozením sedláků, umožněním volného pohybu osob, svobodou podnikání, smluvní svobodou, svobodným obchodem a odstraněním nesčetných starých vazeb mohly být

rozvinuty ohromné síly ekonomicky jednajícího člověka, a tak otevřena i cesta k technizaci a industrializaci. Rychle však vznikly ony hospodářské mocenské pozice, které svobodu opět ohrozily. Tak se například stal tovární dělník závislým na továrníkovi, jenž měl na místním trhu práce monopol poptávky po pracovních silách. Zmizela sice nesčetná veřejná privilegia, ale na jejich místo se již v 19. století dostaly soukromé mocenské pozice. Sociální mocenské útvary na trzích práce a dalekosáhlé nároky na vládnutí v četných podnicích; moc na trzích a moc v jednotlivém podniku, tak vznikl hospodářský a sociální útisk. Jednotlivec se narmoze ocitl proti velkému, anonymnímu, všemocnému aparátu, na něž byl odkázán. Často se považovala svoboda za právo jednotlivce potlačovat svobodu jiných.

Dnes jsou hospodářství, společnost a stát prostoupeny mocenskými bloky, kolektivními útvary, které od počátku 20. století vznikaly v rychlém sledu. A co více, stát a společnost zčásti na takových mocenských blocích spočívají. Jednotlivec má jako člen kolektivu málo svobody. Jen vedoucí kolektivů jsou relativně nezávislí. Tak například ceny a obchodní podmínky stanoví syndikát, nikoliv jednotlivý člen. Vedení koncernu vydává pokyny podřízeným ředitelům a podmínky pracovních smluv stanoví odbory, nikoliv jednotlivý dělník. Připomínáme případ amerického dělníka, který nemůže realizovat zákonné právo svobody stěhování, jestliže jej při změně místa odbory nového bydliště odmítnou přijmout.

Svoboda člověka je nejnověji ohrožena ještě jinak, a sice tehdy, když se spojí hospodářská koncentrace se změnou charakteru státu. Tím je svoboda ohrožena na nejvyšší míru. Hospodářská moc je dnes v mnoha zemích spjata s mocí veřejnou. Jednotlivé úřady registrují, zkoumají a reglementují den každého jednotlivce. Kde má pracovat a na čem, kde smí bydlet, zda a kolik spotřebního zboží se mu přidělí – o tom všem rozhoduje stát, který ovládá částečně či plně veškerý hospodářský aparát se všemi pracovními místy. Jak tu může existovat nějaká sféra svobody?

Člověk se stává částí anonymního státně-hospodářského aparátu, ať již patří k byrokracii anebo k jiné skupině ovládané

Walter Eucken

funkcionáři. Individuum se stává věcí a ztrácí svůj osobnostní charakter. Aparát je účelem, člověk prostředkem.

3. Toto *trojnásobné ohrožení svobody* soukromou mocí protistrany na trhu, kolektivem a státem, jenž se spojuje s mocenskými útvary, se projevuje ve všech zemích, i když v různých formách. Dnešní vývoj byl srovnáván s pozdní Římskou říší a jejím zánikem. Právem. Tehdy nutil stát sedláky a řemeslníky, aby vykonávali své povolání, nutil je k určité práci, stanovoval ceny, kontroloval veškerou hospodářskou činnost ve městě i na venkově. Nakonec byl stát obýván státními nevolníky a státními otroky, a to byl počátek zániku. Došla snad zanikající antika jen na konec cesty, kterou nyní nastupuje Evropa a svět? Mezi tehdejší a dnešní dobou existují rozdíly, ale tyto rozdíly jen zvyšují nebezpečí. Obyvatelstvo je dnes mnohem početnější a žije nahromaděné ve větších masách. Především však dnes existuje průmyslově-technický aparát představující ovládací a mocenský nástroj, jež starší doba neznala.

Za toto ohrožení svobody je zodpovědný nejen státně-hospodářský vývoj. Mohutná duchovní hnutí působila stejně. Především je to moderní nihilismus. Právem lze položit otázku, nač je svoboda, popírá-li člověk vlastní substanci?

Politický, hospodářský a duchovní vývoj se společně přičinily o výsledek, jehož závažnost nelze ani v nejmenším podceňovat. Lidé ztratili cit pro to, co je vlastně svoboda. Nedokáží ocenit její hodnotu, tak jako člověk absolutně nedokáže ocenit hodnotu nutného, dokud je pro něho samozřejmostí. Tak se mohla rozšířit víra, že se svoboda má obětovat domnělé jistotě, ačkoliv, jak jsme viděli, nelze dosáhnout jistoty bez svobody.

Kdo spolu s Leninem vyloučí otázku svobody prohlášením, že svoboda je „měšťácký předsudek“, ten nepochopil, že tu nejde o nic většího či menšího než o člověka jakožto lidskou bytost. Nikdo není vůči své vlastní osobě oprávněn, aby se vzdal své morální autonomie a nechal ze sebe učinit pouhý nástroj. Také však nikdo nesmí nutit druhého, aby se své morální autonomie vzdal. Abstraktní práva svobod jsou důležitá, nejsou však samoúčelná. Naopak, slouží svobodnému, zodpovědnému člověku. Pod sil-

ným dojmem technického pokroku mnoho lidí přitakává ohrožení svobody moderním ekonomickým a technickým vývojem a z tohoto přitakávání vytváří ideologii nesvobody. Pak se řekne, že svoboda a humanita jsou „liberální“. Jelikož je prý politický liberalismus překonán, není již ani svobody. Avšak „liberální praxe minulého století není totožná s ideálem svobody. První lze popřít, revidovat, pozměnit, druhou popřít nelze, ledaže bychom popřeli sám život.“ (Canfora)

4. V historickém vývoji se projevuje zásadní problém. *I zde stojíme před dilematem.* Je nabitelní, že další koncentrace hospodářské moci v rukou státu a bezprostřední řízení hospodářství centrálními státními úřady stále více eliminují sféry svobody lidí. Jaké by to ale bylo, kdyby se opět vytvořilo „svobodnější“ hospodářství? Nevzniklo by potom nebezpečí, že soukromé mocenské pozice opět budou používat svoji svobodu k tomu, aby omezovaly samostatnost a svobodu například dělníků, zaměstnanců, obchodníků nebo konkurentů? *Incidis in Scyllam cupiens vitare Charybdin?* Lze vůbec zachránit svobodu osobnosti v industrializovaném hospodářství? Existuje východisko z tohoto dilematu?

Položení této otázky nás zase přivádí k problému hospodářského řádu. Neboť podle řádu hospodářství, tedy podle způsobu řízení hospodářství, se různí sféra svobody i právo na sebeurčení lidí. Pro rozsah svobodné sféry, v níž člověk denně žije, je podstatné, zda hospodářský proces řídí centrální plánovací úřady anebo soukromé či polostátní mocenské útvary či zda mnoho domácností a podniků jedná na základě vlastních plánů. Moderní otázka svobody úzce souvisí s řízením moderního hospodářského procesu, s otázkou hospodářského řádu.

Je svoboda vůbec slučitelná s řádem? Svoboda a řád nejsou protiklady. Podmiňují se navzájem. *Vnést řád znamená jej vnášet svobodně.* Vneseme-li do procesu řád, pak to znamená, že utváříme faktory, jež jej určují, takovým způsobem, že se potom řád uskuteční automaticky v žádaném směru. Vnést řád lze jen tehdy, na rozdíl od „úpravy“, chovají-li se lidé disciplinovaně. (Leonhard Miksch) Takové chování je však možné jen tam, kde se, vycházej

Walter Eucken

z ducha správně chápané svobody, přitaká nutnostem chtěného řádu. Jen tak se může uskutečnit koordinace všech ekonomicky jednajících, která je podstatou soutěžního řádu.

Jistě, k myšlence svobody stejně jako k ideji řádu náleží, že svoboda má své hranice, a to tam, kde je svobodou ohrožen samotný řád.

Mezi svobodou a řádem existuje i další vztah, za svobody vznikají spontánně formy řádu. Jsou oprávněné potud, pokud jsou konformní se soutěží.

Všechno se tím soustředí na otázku, které formy hospodářského řádu poskytují svobodu? Které zároveň omezují zneužití svobod? Lze definovat svobodu individua tak, že její meze tvoří svoboda jiných? Jsou tyto formy vůbec použitelné v industrializovaném světě? Dnes je třeba velkého ekonomického, technického aparátu spojeného dělbou práce, aby se lidé uživil. Je možný hospodářský řád, v němž lidé nebudou jen prostředkem k dosažení cíle, jen částkami aparátu? Problém svobody lze vyřešit jen tehdy, bude-li se k němu přistupovat tak intenzívně jako v 18. století.

Oddíl druhý: interdependence řádů

1. Každá snaha o řád stojí před problémem, že je dnes v celém světě otřesena do základů nejen oblast, na niž se zaměřuje, ale že jsou otřeseny všechny řády lidského soužití. Vycházejí z Evropy zasáhlo od Francouzské revoluce velké převratné hnutí jednu zemi za druhou a rozšířilo se až do Asie. Rychlé střídání vůdčích vrstev ještě není u konce. Rozčleněnou společnost vystřídal amorfní stav, který vystavuje lidstvo stále více nebezpečí zmasovění. Podobně jako smysl pro svobodu zakrňoval stále více i smysl pro řád, na nějž jsme přece v této situaci odkázáni silněji než kdy předtím.

Tento vývoj souvisí také se změnami v metodách řízení hospodářství. Dokud se vyrábělo mnoho potřebných produktů přímo

v rodině, tedy dokud byla rodina „soběstačně hospodařícím“ výrobním společenstvím, znamenala něco jiného, než když členové vydělávají peníze mimo rodinu a rodinné hospodářství se stále více stává čistě spotřebním společenstvím. Již před průmyslovou revolucí byly sice nezřídka domácnost a podnik od sebe odděleny, například u zemědělských velkostatků 18. století anebo počínajícího středověku, ale u řemesel, maloobchodu a selských hospodářství byly navzájem spojeny. Industrializace to vše změnila. Nyní se stává pravidlem, že jsou odděleny. Kolem průmyslových podniků se soustředí mnoho domácností zaměstnanců a dělníků, kteří pracují s výrobními prostředky, které jim již nepatří. I jinak proměnila hospodářská revoluce strukturu společnosti. V 19. století bylo vykořeněno mnoho řemeslných odvětví. Čím více řídily monopoly a později centrální administrativní úřady hospodářský proces, tím menší byla funkce obchodníka, jenž se stával stále více distributorem a jenž nyní závisí mnohdy na těchto mocenských útvarcích. Také ve struktuře společnosti nejsou již obchod a řemeslo tak důležitými články jako kdysi.

Lze umožnit, aby vznikl nový společenský organismus v Evropě a ve všech zemích, které se industrializují? A jak? Tedy zase skutečně rozčleněná struktura společnosti? A jak? I tato velká otázka je těsně spjata s hospodářským řádem, který vznikne. Hospodářský řád je, jak víme, souhrn forem, v nichž se řízení každodenního hospodářského procesu konkrétně odehrává. A tyto formy hospodářského řízení jsou v těsném spojení s řádem *společnosti*. Tak například vůdčí vrstva společnosti je vždy různě uzpůsobena a členěna podle hospodářského řádu. V hospodářském řádu centrálně administrativního typu vypadá jinak než v soutěžním hospodářském řádu. V prvním případě hrají v této vůdčí vrstvě směrodatnou roli vedoucí centrálně administrativních úřadů, kteří v druhém případě chybí. Výběr vedení se odehrává v každém případě jinak. Výsledkem toho je jiný charakter společenského řádu. Zdali se vytváří zdola anebo je formována shora, závisí rovněž na hospodářském řádu. Jednotlivé útvary společenského řádu mají jiný charakter vždy v závislosti na hos-

Walter Eucken

podářském řádu. Zemědělská družstva například jsou v hospodářském řádu, v němž hospodářství řídí převážně centrální plánovací úřady, prostředkem k prosazování centrálních plánů zemědělské výroby. Jsou nástrojem centrální administrativy, jsou instrumenty nadřízených míst a musí jimi být. Něčím docela jiným jsou zemědělská družstva, která vznikají spontánně dobrovolným sdružováním rolníků, tedy zdola, a to v rámci hospodářských řádů, kde chybí centrální plánovací úřady. Zde mají družstva právě naopak podporovat samočinné hospodářské řízení podniků. Kdo tedy chce založit nějaké družstvo, ten by měl mít jasnou představu o formě hospodářského řízení, která by byla slučitelná s tímto druhem družstva. Analogicky to platí o odborech.

2. S francouzskou revolucí a industrializací vstoupila do nové epochy také státotvornost. Revoluce se pokusila uskutečnit ideu suverenity lidu. Dále přinesla nacionalismus, odstranění stavovských přehrad, ideu, že jednotliví rovnoprávní poddaní stojí proti centralistickému státu. A přibližně v téže době nastolila industrializace se stoupající hustotou obyvatelstva, se vznikem nových mocenských uskupení a s rostoucí závislostí státu na bezporuchovém průběhu nadmíru komplikovaného hospodářského procesu založeného na dělbě práce nové úkoly pro státotvornost, jejichž rozsah a zvláštnosti jsou teprve postupně chápány. Ale zkušenost ukazuje, že i tento problém státotvornosti vede v pozměněném industrializovaném světě bezprostředně k otázce hospodářského systému. Například stát je ústavoprávně spolkovým státem s výrazným federálním charakterem. V souvislosti s válkou změnil však tento stát svůj hospodářský řád. Nyní jsou v něm pověřovány řízením hospodářského procesu centrální plánovací úřady. Jsou to plánovací úřady spolkové vlády, protože jednotlivé spolkové země jsou pro samostatné řízení příliš malé a hospodářský proces celého spolkového státu je příliš těsně provázaný. Spolkové centrální úřady přidělují podnikům suroviny a pracovní síly, dohlíží nad výrobními plány v průmyslu a zemědělství a stanoví spotřebitelům přiděly potravin, textilního zboží, obuvi atd.

Psaná ústava zůstává sice federální, fakticky ale nyní panuje unitarismus. Život každého jednotlivce závisí nyní v rozhodující míře na hospodářských centrálních úřadech spolkového hlavního města. Hospodářským řádem, který má převážně centrálně administrativní ráz, se bez státního převratu anuloval úmysl federální ústavy zaměřený na decentralizaci. Již z tohoto příkladu vyplývá, že na otázku, jak je řízen každodenní hospodářský proces anebo jak má být řízen, narazíme z docela jiné strany, totiž ze strany politicko-státoprávního uspořádání.

Nakolik je „právní stát“ slučitelný s různými hospodářskými řády? Která základní práva lze garantovat? Svoboda měnit bydliště a svoboda podnikání zřejmě v centrálně administrativním hospodářství odpadají. Která základní práva zůstanou? Jaký vliv na právní stát mají soukromá mocenská seskupení v jiných, převážně tržních hospodářských řádech? Nakolik vytlačuje autonomní právo soukromých mocenských skupin, například ve všeobecných obchodních podmínkách, státem uzákoněné právo? Jak přetvořilo „vlastní právo hospodářství“ právní řád? Také tyto otázky jsou v moderním industrializovaném světě velmi důležité. Dnes nelze smysluplně hovořit o uskutečnění právního státu, obcházíme-li tento komplex problémů.

3. Necht' nikdo nechápe řečené nesprávně. Nesprávný by byl názor, že hospodářský řád je jakousi základnou a na ni se vrší řády společnosti, státu, práva a jiné řády. Dějiny novější doby učí stejně jednoznačně jako dějiny starší, že také státní řády či právní řády ovlivňují utváření hospodářského řádu. Po okupaci Německa v roce 1945 vedly odlišné politické systémy na Západě a na Východě k naprosto různým způsobům hospodářského řízení. Hospodářské řády byly tehdy poznamenány různorodostí státně-politických řádů. Hovořili jsme o tom, že transformace hospodářského řádu v důsledku vzniku monopolních mocenských skupin může značně ovlivnit tvorbu vůle ve státě (str. 107). Tvorba monopolů tedy může být vyprovokována samotným státem, třeba jeho patentovou a obchodní politikou, jeho daňovou politikou atd. To se často stávalo v novějších hospodářských a státních dějinách. Nej-

Walter Eucken

prve zvýhodňuje stát vznik soukromé hospodářské moci a potom se stane na ní částečně závislým. Nikoliv tedy jednodstranná závislost ostatních řádů na hospodářském řádu, ale vzájemná závislost, „interdependence řádů“. Jak a jakým způsobem se tak děje, to je právě závažná otázka.

Toto zpětné působení existuje také mezi hospodářským a společenským řádem. Nejen metody hospodářského řízení formují společenskou výstavbu, také společenská výstavba působí zpětně na řízení hospodářství. Zkušenost ukazuje, že například pevně zakotvený, samostatný selský stav klade značný odpor řízení zemědělské výroby centrálními plánovacími úřady. Sedláci chtějí provádět vlastní hospodářské plány a centrální řízení hospodářství zde naráží na jisté meze. „Státní zřízení“, „hospodářské zřízení“ a společenský řád existují vždy ve vzájemné závislosti.

4. Tato „interdependence řádů“ je podstatnou skutečností života, a obzvláště života moderního. Její poznání je předpokladem pro chápání všech problémů jak hospodářské politiky, tak i současné právní a státní politiky. Je málo platné hovořit neurčitě o tom, že politika určuje ekonomiku, načež někdo opáčí, že ekonomika určuje politiku. Je třeba exaktně poznávat formy řádů a jejich vzájemné vztahy. A přitom narazí myšlení a činy opakovaně na problém hospodářského řádu.

Dva charakteristické znaky tento problém obzvláště poznamenávají. Jednak je *nevyhnutelný*. Ať již přemýšlíme o některé otázce sociální spravedlnosti, svobody, o míru mezi národy anebo o jiné, zdánlivě banální otázce hospodářské politiky, maloobchodu anebo měny, vždy se dostaneme k němu. Tento problém je jako křižovatka v krajině, na kterou narazíme, ať přijdeme odkudkoliv. Vycházeli jsme z různých skutečností života. Naše cesta vedla vždy k tomuto problému, který je, jak se ukazuje, hlavní otázkou naší doby. Tím nemá být řečeno, že lze zvládnout veškeré otázky lidských řádů a lidí vůbec jen politikou hospodářského řádu. Platí však věta, že žádné duchovně-náboženské anebo politické hnutí tyto otázky nevyřeší, nepodaří-li se řídit každodenní hospodářský proces v adekvátním hospodářském řádu. Musíme si zvyknout na

to, že vznešené otázky duchovní a duševní existence člověka jsou nerozlučně spjaty s velmi střízlivými otázkami mechanismu hospodářského řízení. Snílkové nemohou tyto otázky posoudit; neodůvodněné fantazírování se přes tuto obtížnou a mnohostrannou záležitost hravě přenesou.

Za druhé je tento problém *krajně obtížný*. S průmyslovou revolucí jsme postaveni, pokud jde o řád, před úkoly, které se téměř vysmívají snahám o jejich zvládnutí. Viděli jsme, že mnoho možností řešení je danému problému neadekvátní. Chraňme se před vírou, že bychom mohli v praxi zvládnout problémy hospodářského řádu na základě emocí a nálad. Tato otázka je, jak jsme viděli, nejdříve a v první řadě věcným hospodářským problémem, jenž vyžaduje exaktní myšlení a velké úsilí. Ovšem ukázalo se, že řešení tohoto hospodářskopolitického problému nepůsobí jen na hospodářskou oblast, ale spoluurčuje veškerý lidský život. Proto je specifickou hospodářskopolitickou otázkou a zároveň univerzálně-historickým úkolem. Kdo se ho ujme, měl by například vědět mnoho o obtížné vestavbě uspokojivého „měřítka vzácnosti“ do moderního hospodářského řádu a měl by vůbec znát věcnou logiku hospodářství.

Industrializace a technizace před nás staví úkoly takových rozměrů, že někteří lidé od nich chtějí utéci zpět do staroselské pospolitosti, do prostoty venkovského přirozeného života. Romantické se touží vrátit do dob středověku nebo ještě dále, do dob starého Řecka, kdy Hesiodos psal své dílo „Práce a dni“. Avšak fakta industrializace a světové dělby práce nelze vrátit zpět již proto, že by bez nich mohla žít jen malá část ze 2,3 miliard lidí, jež dnes zalidňují svět, a že větší část by musela zahynout. Problému hospodářského řádu již nemůžeme uniknout.

Třetí oddíl: Otázka sociální

1. Blížíme-li se nyní sociální otázce, tomu velikému problému, který se jeví jako obrovité pohoří, plné nebezpečí pro poutníka, musíme se nejdříve pomalu prokousat počátečními obtížemi. For-

Walter Eucken

my sociální otázky 20. století jsou zcela jiné než v době dřívější. Jsou totiž nejen jiné, ale zároveň i komplikovanější.

„Převládající sociální konflikt naší doby je mezi podnikateli a průmyslovými dělníky“, psal Gustav Schmoller koncem minulého století. Měl naprostou pravdu. Tato sociální otázka vznikla v době industrializace a technizace a po velkém liberálním zákonodárství na přelomu 18. a 19. století. Panovalo svobodné uzavírání pracovních smluv, svoboda stěhování a soukromé vlastnictví. Ale zatímco se zdálo, že svoboda a rovnoprávnost lidí jsou politicky a právně zajištěny, byli průmysloví dělníci hospodářsky a sociálně nesvobodní. Byli závislí a cítili, že jsou vydáni napospas nadvládě „kapitálu“, jak se velmi zjednodušeně říkalo. Tato nadvláda byla pocíťována na trhu práce a v jednotlivém podniku. Špatné životní podmínky, nedostatečné odměňování, dlouhá pracovní doba, poškozování zdraví, dětská práce a existenční nejistota mnohých průmyslových dělníků, jak ve velké míře existovaly počátkem a v polovině 19. století, představovaly sociální otázku té doby. Byla často popisována a dokládána otřesnými svědectvími. Společnost se rozpadla na dvě nepřátelské skupiny. Tehdejší sociální otázka byla víc než krizí v určité oblasti života. Často se měnila, měla se stát ústřední otázkou společnosti, vnitřní politiky a kultury.

Marx se vášnivě chopil sociální otázky své doby. Viděl v ní *agens* zákonitě se odehrávajícího historického procesu. Zároveň ji soustředil na jeden bod: spojil ji s otázkou vlastnictví. Podle jeho názoru se vyřeší sociální otázka tím, že zmizí kapitalistické soukromé vlastnictví a že vznikne vlastnictví společenské. Marx tedy chápal otázku sociální a otázku vlastnictví jako otázku *jedinou*.

Fakticky se během 19. a počátkem 20. století podařilo přiblížit k řešení sociální otázky jiným způsobem, než si to Marx představoval. Existenční podmínky dělníků se podstatně zlepšily. Reálná mzda se zvýšila v mnoha průmyslových zemích na trojnásobek až čtyřnásobek.

Tento výsledek byl v první řadě způsoben samotným hospodářskotechnickým vývojem. Čím bylo vybavení dělníků stroji lepší,

čím větší tedy byla produktivita dělníka, tím výše mohla stoupnout mzda. Stejným směrem působila zlepšená dopravní technika. Kromě toho se projeví účinky státní ochrany dělníků, zákazu dětské práce, zákonného omezení pracovní doby, tovární inspekce, pojištění proti nemoci, úrazu a invaliditě. K tomu přistoupila svépomoc dělníků, kteří měnili tržní formy pomoci odborů, takže monopolní a částečně monopolní poptávající stáli nyní proti rovněž částečně monopolním dělníkům.

2. Sociální otázka 19. století nebyla nikterak úplně vyřešena. Konflikty zůstaly, nejistota, především v dobách krizí, dále ohrožovala dělníky, nabývání moci koncernů a syndikátů ohlašovalo již novou sociální otázku. A zároveň přispěla samotná tehdejší sociální politika k tomu, že přenesla tuto otázku do století našeho.

V době experimentů, tedy po první světové válce, nabyla sociální otázka nového charakteru. Dříve to bylo především *nespravedlivé* rozdělování, jež vyvolalo sociálně-politický zásah zákonodárce. Teď se posunul do popředí nový problém: nejistota ve formě dlouhodobé nezaměstnanosti mas. Nesmíme zapomenout, že tato forma nezaměstnanosti desítky let před rokem 1914 neexistovala. Nyní se však stala skutečností, která počala ovládat sociální a hospodářskou politiku, a dokonce veškerou politiku. Je třeba jen připomenout masovou nezaměstnanost v době světové hospodářské krize.

Vůči této nové formě sociální otázky, řekněme vůči jejímu druhému typu, se rozvinula nová sociální politika. Nyní již nestačilo několik „izolovaných“ sociálněpolitických opatření starého stylu. Sociálněpolitické hledisko se rozšířilo na veškerou hospodářskou politiku Německa a jiných zemí. Utváření hospodářského řádu a konjunkturální politika se zcela podřizovaly řešení sociální otázky. Přitom mají zásadní význam zejména dvě vývojové linie: vznik velkých sociálních mocenských útvarů, který charakterizuje obraz politického řádu doby, a politika plné zaměstnanosti, pomocí níž se měla nová problematika zvládnout. Oboje vyvolalo mohutnou tendenci k transformaci hospodářského řádu, a to ve směru centrálního řízení hospodářského procesu.

Walter Eucken

Tím se opět uskutečnil rozhodující obrat. Nyní se projevovala sociální otázka ve formě (třetí typ), jak ji dnes máme dennodenně před očima. Dělník, a nejen on, se stal závislým na mašinérii státu a jiných veřejných mocenských orgánů. Z pracovní smlouvy se v mnoha zemích stal veřejnoprávní pracovní poměr, jehož podmínky stanoví stát. Jednotlivý dělník již nemá svobodnou volbu svého pracovního místa. Je podřízen pracovnímu příkazu. Úřady práce ho přidělují do určitého zaměstnání. Potraviny dostává centrálním přidělováním, rovněž tak byt. V případě nemoci, úrazu, invalidity nebo nezaměstnanosti je odkázán na státní pojištění. Vzniká nový typ lidí tvořících masu závislou na státu. Postupně se celý život zestátnjuje.

S tímto obratem je spojen fakt, že řízení hospodářského procesu vykazovalo velké nedostatky. Řízení sice nebylo ani v minulém stadiu dostatečné, o čemž svědčily krize a deprese, avšak teď se místo ve vlnách nezaměstnanosti nedostatečné řízení projevilo národně i mezinárodně v chronicky nedostatečném zásobování širokých lidových vrstev, kterým se dodávaly spotřební statky jen nedostatečně, přestože byla plná zaměstnanost. Mimoto se znehodnocovaly peníze zvyšováním objemu úvěrů. Vznikají otevřené anebo skryté inflace a tím se znehodnocují úspory uložené v penězích. Jedna nejistota, nezaměstnanost, byla odstraněna a jiná nejistota, zaopatření pro případ pracovní neschopnosti, stárí atd., byla toutéž politikou vyvolána. Jakmile nefunguje mechanismus řízení moderního hospodářství, zůstává sociální otázka.

Tato nová sociální otázka není jen otázkou průmyslových dělníků, ale vztahuje se na všechna povolání, také na zemědělce, řemeslníky, obchodníky a svobodná povolání. Všichni jsou tímto vývojem ohroženi.

V 19. století měla sociální otázka *soukromý* charakter. Mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem se tehdy uzavírala soukromá pracovní smlouva. Ekonomicky vyplynulo nepříznivé postavení dělníků především ze dvou faktů. Jako nabízející smlouvali často v tržních formách monopolu poptávky a dílčího monopolu poptávky, které poskytovaly zaměstnavateli jakožto poptávajícímu

značnou převahu. A za druhé se nabídka na trhu práce chovala často „anomálně“. Klesala-li mzda, objevilo se na trhu práce více pracovních sil, především ostatních rodinných příslušníků, kteří stlačili mzdu ještě víc.

Dnes nemá sociální otázka soukromý charakter, což odpovídá skutečnosti, že soukromý charakter života vůbec čím dál více mizí. Pracovní poměr je často veřejnoprávní. Ekonomicky již většinou nerozhoduje trh, tj. směna pracovního výkonu za peníze, ale přidělování a příkazování pracovních míst a spotřebních statků, potom, co mnoho zemí změnilo své hospodářské řády s převážně tržní ekonomikou na hospodářské řády s převážně centrálně administrativní ekonomikou.

3. Tato změna hospodářského řádu vyvolává velké hospodářskopolitické otázky. Ale nejen to. I zde se ukazuje souvislost mezi řády, v nichž člověk žije. Čím silněji se prosazuje centrálně administrativní řízení hospodářského procesu, tím více je společnost formována shora. Každý společenský řád má podobu pyramidy. Vždy je tu vůdčí vrstva. „Beztřídní“ společnost nikdy neexistovala a existovat nemůže. Avšak tato pyramida může být budována zdola anebo rozhoduje špička o tom, jak je třeba uspořádat nižší vrstvy. Buď jsou rodiny, lokální samosprávné orgány, družstva atd. spontánně vzniklými nositeli společnosti, anebo se vytvářejí tyto útvary shora či jsou shora dirigovány.

Čím více se hospodářský řád vyvíjí směrem k centrálně administrativní ekonomice, čím více tedy představují funkcionáři této centrální administrativy rozhodující řídicí vrstvu, tím více ztrácí hospodářský řád svůj přirozený charakter. Masa se neskládá z určité sociální vrstvy, ale masa je stav, v němž se mohou octnout lidé všech vrstev. Zmasovění se uskutečňuje zvláštním způsobem, potká-li společnost přeměna, o níž hovoříme. Každé povolání tím nabyde nového ražení, ať již jde o sedláky, řemeslníky anebo obchodníky, o dělníky nebo zaměstnance. Výstavbu společnosti neuskutečňují spontánní síly, ale výstavba je řízena shora a její členění závisí na příkazech vycházejících od funkcionářů centrálních úřadů. Tím je však jednotlivec ohrožen v samém jádru své existence.

Walter Eucken

Stát hraje v tomto dějinném procesu zvláštní úlohu. A zvláštním dvojakým příznakem přetvoření státu ve 20. století je rozšíření jeho moci mnohonásobnými zásahy do každodenního hospodářského procesu, přičemž se přece dostává víc a víc do rukou hospodářských mocenských skupin, které určují nejen jeho projev vůle, ale odnímají mu důležité oblasti jeho dřívější činnosti.

Existence většiny lidí je v rukou tohoto nestabilního útvaru, jenž je vydán napospas nejrůznějším zájmovým vlivům. Tento stav je o to vážnější, že moderní lidé ve velké míře akceptují učení, že stát není vázán žádnými morálními zákony. „Čím více narůstají prostředky a dosah státu, tím nebezpečnější se stalo učení, že se stát musí vymanit z morálky. Tím, že se stát osmělil a chce být mírou všech věcí a zároveň hlásá svůj vlastní amorální charakter, je méně než kdy předtím povolán k mravnímu vedení národa. Stát, jenž si pro sebe nárokuje nadřazenost nad etickými vazbami, prohlašuje svůj akční radius za azyl špatnosti a přitahuje jako gravitační centrum věčně stejnou zlomyslnost lidí.“⁷¹

4. Ve světle této situace jsou pochopitelné návrhy, aby se prostřednictvím „dekoncentrace plánování“ a „rozštěpení kolektivního vlastnictví“ zabránilo sociálním a hospodářským nebezpečstvím, jež s sebou nese centrálně administrativní hospodářství a koncentrované kolektivní vlastnictví, aniž by byly zcela zavrženy. S tím jsme se vypořádali na jiném místě. Tyto návrhy nepřinesly žádná řešení. Pro názornost, v 19. století byla vystavěna budova idejí, jež se zakládala na myšlenkách kolektivního vlastnictví a centrálního řízení hospodářského procesu a na několika dalších myšlenkách. Mnozí věřili, že v této budově budou žít lidé svobodně, bez tlaku sociální otázky a vykoupení z nejistoty a bídy. Tato budova idejí byla vystavěna na fundamentu víry v dějinně nevyhnutelný vývojový proces. Nyní se dožíváme toho, že v této stavbě je život docela jiný, než se myslelo, že v ní hrozí nesvoboda a sociální bezpráví. Navrhli jsme proto uskutečnit některé vestavby, abychom předešli těmto nebezpečstvím. Ale vestavby ne-

⁷¹ Huizinga, Wenn die Waffen schweigen, 1945, str. 186.

mohou pomoci staré budově. Změny v technice centrálního řízení a ve správě kolektivního vlastnictví nestačí. I když jsou tyto návrhy ctihodné, pokud jde o jejich pohnutky, současnou sociální otázku zamlžují.

Bez poskytnutí nutných svobod nelze řešit sociální otázku. Potom však nesmí každodenní hospodářský proces řídit centrální plánovací úřady, ale jednotlivé domácnosti svými vlastními plány. Zatímco se stát má omezit na dozor a případnou tvorbu forem, v nichž se hospodářský proces odehrává, musí v rámci trhů, i trhů práce, panovat svoboda. Takový je cíl.

5. Charakter sociální otázky se totálně změnil. Ale formulace otázek, pojmy, ideje a programy, které se dnes ve světě šíří, pocházejí největším dílem z minulé epochy, tedy z doby sociální otázky 19. století. Většina lidí se domnívá, že může současnou, zcela jinak uzpůsobenou sociální otázku řešit prostředky sociální politiky 19. století. Názory se stále ještě pohybují ve světě, jenž již není reálný. Jede-li kolem nás parník, narážejí vlny na břeh často ještě tehdy, když již dávno zmizel. Právě toto platí i o idejích, které ovládají dnešní hospodářskou a sociální politiku. 19. století minulo, ale ideje, jež v něm vznikly, jsou ještě mocné. „Světové dějiny zkoušejí látku oktávy, ale škola ještě opakuje látku septimy.“ (Alexander Rüstow)

Otázky, které dávají světové dějiny, se zřetelně zviditelňují: nastolit co možná bezporuchový hospodářský proces, tím umožnit dostatečné celkové zásobování a na tomto základě také rozumné rozdělování; rozvíjet síly, jež se chtějí projevit v každém jednotlivci, a smysluplně zařadit tyto síly do celkového procesu; a lidskému soužití zabezpečit co největší spravedlnost, bezpečí a svobodu.

Odpovědi se však pohybují v rámci dvou zastaralých antitezí. *První* antiteze zní: soukromé vlastnictví kontra kolektivní vlastnictví. Velký důraz na ni kladl především Marx. S bystrým smyslem pro hospodářské mocenské pozice své doby viděl Marx, co znamená hospodářská moc v prostředí, kde jsou lidé s ostatními politicky rovnoprávní. Viděl rovněž, že soukromá hospodářská moc byla často spojena se soukromým vlastnictvím. Potud byl realis-

Walter Eucken

tu. Ignoroval však veškerou historickou zkušenost, když s radostnou pýchou objevitele věřil, že by se hospodářská moc dala odstranit kolektivním vlastnictvím. V tom byl utopistou.

Tato utopická představa se od té doby usadila s velkou setrvačností v hlavách mnoha lidí a ovládá současnou diskuse, ačkoliv byla převzata z ideových bojů 19. století. Lidé se ještě dnes brání poznatku, jež nám vnucuje zkušenost, že spojením velkých, ale i menších útvarů do státem vlastněných ještě větších útvarů se mocenské pozice jen zesilují a že dvojnásobná koncentrace moci, která se uskuteční spojením hospodářské a politické moci, sociální otázku jen zostří.

Pokud se však přece vidělo nebezpečí, přecenila se často možnost protipůsobení státní parlamentní kontroly. Právě z nejnovější zkušenosti víme, že rozsáhlým zestátněním anebo socializací mění samotný stát svůj charakter a že správa státu získá převahu a není vůbec možné účinně kontrolovat byrokracii, jež ovládá zestátněné podniky a průmyslová odvětví. Trvá závislost jednotlivce na této anonymní převaze. Ani problém monopolu nelze vyřešit zestátněním anebo socializací, jak již bylo prodiskutováno.

Druhá velká antiteze proklamuje: Centrální řízení proti domnělé anarchii individuální výroby. I zde se pojednává problém většinou v duchu 19. století. Ještě jsme se nepřenesli přes omyly saint-simonistů, kteří považovali *laissez faire* a konkurenci za identické pojmy a jejichž argumenty jsou uváděny ještě dnes. Poslechněme si některé argumenty: Konkurence prý vede k „vražedným bojům, v nichž triumfuje několik šťastlivců za cenu hospodářského úpadku nesčetných obětí“. Nevyhnutelným následkem neusměrněné a neřízené produkce je prý nepřetržitě narušování vazby mezi výrobou a spotřebou. Nad výrobou nemá nikdo celkový přehled, je řízena izolovanými jednotlivci, „kteří neznají ani potřeby hospodářství a lidí, ani potřebné prostředky k jejich uspokojení“. Ale anarchie výroby a rozdělování bude samotným dějinným procesem překonána a bude přirozeným a nutným vývojem vystřídána organickým společenským řádem.

Centrální řízení by prý potom umožnilo smysluplné řízení hospodářského procesu.

Po velkém myšlenkovém úsilí vědy o národním hospodářství v posledních sto letech není těžké kritizovat tyto ideje o anarchii hospodářského procesu a o překonání anarchie centrálním řízením. Dnes víme, že se nesmí navzájem zaměnit *laissez faire* a dokonalá konkurence, že *laissez faire* velmi často vede k jiným tržním formám než právě k dokonalé konkurenci. Víme dále, že řízení hospodářského procesu se liší podle tržní formy a způsobu realizovaného peněžního systému a že byly sice krize a deprese v 19. a počínajícím 20. století často zapříčiněny nebo prohloubeny selháním realizovaného cenového systému, ale ne proto, že zcela selhal cenový systém jako nástroj řízení, ale proto, že selhaly ceny, které se tvořily ve zvláštních tržních formách anebo v některých nedostatečných peněžních rádech.

Nejen kritika údajné anarchie hospodářského procesu byla příliš hrubá, a tím nesprávná. Novější věda také ukázala, že je neudržitelná i druhá strana argumentace, tj. překonání takzvané anarchie a vyřešení sociální otázky nastolením centrálního řízení hospodářského procesu. Vědecká analýza a praktická zkušenost ukázaly, jaké problémy velkého stylu vzniknou, jakmile chtějí centrální úřady převzít řízení hospodářského procesu národa.

Veřejné mínění stále ještě věří, že řízení hospodářského procesu, jež se koná na základě individuálních plánů domácností a podniků, musí být anarchické. Rozdíl v tržních formách většina lidí nezná. Jak přísně je řízen hospodářský proces v „dokonalé konkurenci“, ví jen málokdo. Těžko pochopitelná souvislost mezi peněžním systémem, cenovou tvorbou a řízením hospodářského procesu není známa. Široká veřejnost věří ještě dnes, že centrální plánování je nutné, aby hospodářský proces dostal smysluplné řízení. V mnoha zemích se lidé pohybují stále v idejích, které vyvolaly senzaci a byly diskutovány ve dvacátých letech minulého století. Pozorovatel tohoto zmatku pomyslí snad na Goethova slova: „Všichni žijeme z minulosti a zahyneme na minulost.“ Tyto zastaralé ideologie jsou ovšem také nástrojem v rukou jistých

Walter Eucken

skupin funkcionářů v boji o moc a při obraně jejich mocenských pozic.

Obvyklý anachronický duchovní postoj širokých kruhů, také mnoha intelektuálů, má ostatně za následek, že nevidí, co se odehrává před jejich očima: Jak je sociální pozice dělníků a zaměstnanců a ostatních povolání oslabována odstraněním svobodné pracovní smlouvy a svobody volného pohybu, pracovními příkazy, socializací a centrálním plánováním a jak se lidé dostávají do soukolí a do rukou funkcionářů, kteří je ovládají. Dále je široce rozšířena iluze, že centrální řízení je „sociální“. Použití slova „sociální“ zamlžuje nebezpečí, jež hrozí od socializace právě v sociální sféře.

Ranke uvádí, že usiluje o to, aby „přiblížil historický okamžik, v němž se nacházíme, zřetelněji a nepochybněji, než tomu obvykle je.“ Jak se nám jeví historický okamžik, když na něj soustředíme veškerou představivost? Politika *laissez faire* vyvolala dalekosáhlé posílení moci hospodářství. Hospodářská politika experimentů, která se snažila se vzniklým problémem vypořádat, zničila potřebnou míru stálosti dat a vedla k poruchám celkového hospodářského procesu. Poruchy celkového hospodářského procesu vyvolaly nebezpečí masové nezaměstnanosti. Aby se čelilo tomuto nebezpečí, vzniká dalekosáhlá ochota obětovat svobodu domnělé jistotě. Následkem je posílení obecné tendence ke státnímu otroctví. Odejmutí práv a svobod ale vede k nejhoršímu ze všech důsledků, k „rozkladu lidské substance“. (Arthur Köstler)

Sociální otázka je dnes ve svém jádru otázkou svobody člověka.

Čtvrtý oddíl: Příčiny selhání

I. Úpadek myšlení

Zatímco ve věku industrializace váha problému hospodářsko-politického řádu neustále roste, snižuje se stále více schopnost tento problém vidět a zabývat se jím. Schopnosti tuto věc zvládnout

a to, co si ona věc vyžaduje, se od sebe vzdalují. Nejnověji se občas hovoří o řízeném hospodářství. Pod tím se rozumí jisté zásahy státu, aniž by bylo jasno o druhu a rozsahu tohoto úkolu a o důsledcích metod řešení.

Jak došlo k tomu, že tento životně důležitý problém nebyl vnímán?

1. Úkol vidět, které problémy hospodářského řízení má řešit hospodářský řád, jak ovlivňují jednotlivá hospodářská opatření celkový řád, jak na nich závisí interdependence řádů a jak ji poznat. To překračuje obzor většiny lidí. Ostatně myšlení masy je ovlivňováno propagandou politických a hospodářských stran. Mocenské skupiny a ideologie mocenských skupin narážejí veřejně na sebe a propagandistická hesla lidem plní hlavy. Velmi mnoho lidí se dostává do vleku masy; masa však myslí v kolektivních pojmech a je bez iniciativy; miluje *mythos*, nikoliv *ratio*. Myšlení v řádech je jí naprosto vzdálené. S hospodářským řádem se stalo totéž jako s technikou. Zatímco před industrializací rozumělo po technické stránce mnoho lidí nástrojům, které používali, dnes tomu tak většinou není. Vozu, který se dříve používal, se dalo poměrně snadno technicky porozumět. U dnešní lokomotivy, metra, automobilu tomu již tak není. Většina lidí je používá, aniž by znala byť i jen v hrubých rysech jejich konstrukci a jejich technické problémy. Podobně mohl dříve porozumět jednotlivce hospodářskému řádu: například sedlák, jenž sám vyráběl většinu spotřebních statků, anebo řemeslník, který zásoboval malý okruh zákazníků. Dnes, od časů industrializace, se hospodářský řád se svými vzájemnými souvislostmi a komplikovaným mechanismem řízení vymyká všednímu myšlení. Sotvakdo například zná fungování moderního bankovního aparátu, který představuje podstatnou část moderního hospodářského řádu a s nímž je spjat hospodářský osud většiny lidí. Hospodářský řád zůstává pro člověka v podstatných rysech velkou neznámou, jakkoliv je pro jeho existenci rozhodující.

2. Avšak tím je zodpovězena jen část nastolených otázek. Zjistíme totiž, že jen málokdo problém vidí, a to nejen v lidových ma-

Walter Eucken

sách, ale i ve vůdčí vrstvě. I tu je většinou nejasné, co vlastně znamená *řídít hospodářský proces*. V tomto ohledu se má věc zcela jinak než u techniky, kde je dost odborníků znajících souvislosti laikovi nedostupné. Jak to přijde, že vůdčí vrstva, odhlédneme-li od několika málo osob, nevidí skutečný úkol anebo jej vidí jen zčásti? Právě tato otázka je důležitá, protože vůdčí vrstva rozhoduje konec konců ve všech společenských systémech o hospodářské politice.

Na to je třeba odpovědět, že vývoj hospodářskopolitických idejí se pohyboval směrem, který zamlžuje problém řádu, ale těmito idejemi je, jak učí zkušenost, rozhodujícím způsobem určeno hospodářskopolitické jednání.

V industrializovaném světě měly nejdříve tvůrčí sílu ideje klasické politické ekonomie. I když byly koncipovány před industrializací, uplatňovaly svou moc, ovšem s ubývajícím silou, až do 20. století. Klasikové rozpoznali jasně, že hospodářský proces založený na dělbě práce nastoluje obtížný, mnohostranný úkol řízení. Již toto byl eminentní výkon, za nímž pozdější doba zaostala. Viděli také, že tento úkol lze vyřešit jen adekvátním hospodářským řádem. I to byl významný poznatek, který se později ve velké míře vytratil. Přesto se hospodářská politika, pokud byla pod vlivem klasiků, nezaměřila dostatečně na problém řádu. Věřila, že „přirozený řád“, v němž by se hospodářský proces řídil automaticky konkurenčními cenami, se uskutečňuje *spontánně* a že corpus společnosti nepotřebuje „přesně stanovenou dietu“ (Smith), tedy určitý hospodářskopolitický řád, aby prosperoval. Tak došlo ke vzniku forem řádu, v jejichž rámci vykazovalo řízení hospodářského procesu značné nedostatky. Důvěra v samovolné uskutečňování přirozeného řádu byla přílišná.

Na druhé straně Marxe dovedla k analýze hospodářského řízení v takzvané kapitalistické společnosti především otázka, jak dochází k vykořisťování dělníků a jak lze vykořisťování překonat? Věřil v přirozený a nutný vývojový zákon společnosti, jenž zaručuje šťastné řešení v asociaci, v níž by převládalo společenské vlastnictví. Jak má v takové asociaci probíhat proces řízení, nebyl

pro něho problém. Ponechal řešení tohoto úkolu dějinám a nezbýval se jím. Například otázka, jak zabudovat do hospodářského řádu budoucnosti měřítko vzácnosti, nemá v jeho systému smysl. Tak došlo k tomu, že jeho přívrženci tuto otázku většinou neviděli, dokud je k tomu nepřinutila realita.

Hospodářskopolitická praxe mnoha zemí je dnes ovládána pokusy o izolovaná řešení hospodářskopolitických otázek. Zde, v izolovaném myšlení, vězí snad největší síla zatemňující problém hospodářskopolitického řádu. K jejímu opětovnému oživení došlo zejména od sedmdesátých let minulého století a je návratem k merkantilismu. Nesprávně je viděna celková souvislost všech ekonomických jevů. Měnová politika, kartelová politika, živnostenská politika atd. se považují za oddělené odbornosti, s nimiž je třeba takto jednat.

Původ tohoto duševního postoje vězí hluboko. Izolované myšlení a jednání přijde na řadu vždy, upadá-li myšlení v řádech. Izolované myšlení je ostatně blízké právě těm skupinám vůdčí vrstvy, které dnes mají v mnoha zemích velký vliv na hospodářskou politiku, totiž úředníkům a vedoucím hospodářských mocenských skupin.

Úředníci spravují na úřadech své referáty. Jednotlivec zná jen svůj resort, například devizový referát anebo textilní referát. Jen málokterí mají přehled o účincích, jež má na celkový proces například vytvoření textilního kartelu anebo vyhláška o devizovém hospodářství. Pokud však jde o mocenské skupiny, ty jednájí vždy izolovaně. Průmyslové mocenské skupiny žádají například zvýšení cel anebo povinné kartely; dělnické mocenské skupiny požadují vyšší mzdy a zemědělské mocenské skupiny státní garance cen. Jaké z toho plynou důsledky pro celkový hospodářský proces, zůstává mimo obzor těchto skupin.

Žádný stroj nevzniká tak, že se skládají libovolně jednotlivé odlitky, kolečka anebo trubky. Stroj je jako celek účelový útvar a účel vyžaduje, aby všechny díly zapadaly do sebe určitým způsobem. Hospodářský řád je také účelovým tvarem, ovšem zcela jiného druhu. Dělá-li se hospodářská politika izolovaně,

Walter Eucken

kousek po kousku, kasuisticky a úryvkovitě, jedná stát jako muž, jenž libovolně skládá dohromady železné díly. V některých zemích například podporuje společenské právo průmyslovou koncentraci, proti které bojuje kartelová politika a řemeslnická politika.

Mnoho zemí vidí po roce 1945 svůj hlavní úkol ve vyrovnávání své platební bilance. Přitom jednájí zpravidla izolovaně, a proto neúspěšně. Dovoz se omezuje, vývoz se podporuje zvláštními stimuly a k vyrovnání takzvaného deficitu se hledají půjčky v zahraničí. Současně se státní finanční, úvěrová, mzdová a cenová politika provozují tak, jako by neměly s platební bilancí co dělat a jako by například zvýšení kupní síly peněz v důsledku deficitu státního rozpočtu anebo politika nízkého úroku nezvyšovaly kupní sílu v zemi, neztěžovaly vývoz a nezvyšovaly dovoz, tedy nenarušovaly rovnováhu plateb do zahraničí. Otázka platební bilance však netvoří uzavřený samostatný problém. Lze ji zvládnout jen tím, že ve zúčastněných zemích dostane celý hospodářský proces dostatečné řízení.

Koneckonců to tedy byla nejdříve důvěra v automatické uskutečňování přirozeného řádu, potom důvěra v nevyhnutelný vývoj a k tomu ještě pronikání izolovaného myšlení, které dohromady vytvořily duševní postoj, z jehož pohledu se výstavba postačujícího hospodářského řádu nejevila jako centrální úkol, kterým ve skutečnosti je.

3. Není-li viděna kardinální otázka, posunou se na její místo nutně otázky jiné. Které otázky se posunuly na místo otázky hospodářskopolitického řádu?

Byly to především tyto tři: otázka vlastnictví, v níž si lidé stále více zvykali vidět kardinální otázku hospodářské a společenské politiky, otázka pracovního zákonodárství a otázka plné zaměstnanosti, v nichž dnes spatřuje většina států cíl své hospodářské politiky. Všechny tři komplexy otázek jsou velmi důležité. Pojednáme o nich na jiném místě. Ať je v popředí kterýkoliv z nich, vždy se ukazuje, že problém řízení zůstal stranou. U problému řízení jde o celkový hospodářský proces.

A tak se stalo, že hospodářská politika států není adekvátní problému řádu. V souladu s chybami myšlení je dnes určena dílem izolovaně, dílem ideologicky. Zčásti existují jednotlivá, nesouvislá hospodářsko- a právněpolitická opatření, zčásti panují hádky o slova s citovým nábojem, jako jsou kapitalismus a socialismus. Tato slova jsou posouvána sem a tam jako mince. Ale skutečnost se nevidí. Nepotřebné řády a reflektující žvanění, ideologie mocenských skupin a doktríny snů ovládají svět. Navíc jsou bojové linie nesprávně stanoveny. Muži, kteří to myslí velmi vážně se svobodou osobnosti, usilují někdy například o hospodářské řády, jež svobodu ohrožují. Nemůžeme se pak divit, že takové experimenty ztroskotají?

II. Nestabilní řády

1. „Rozpadá-li se myšlení, rozpadají se řády.“ (Konfucius) Naše analýza opakovaně dokazovala, že moderní vývoj hospodářství je charakterizován nestabilitou řádů. Ať již to jsou monopoly, oligopolly, ať již je to třetí peněžní systém, ať již jsou uskutečňovány parciální řády, jako například řád devizového trhu, ať řády korporativní, ať již šlo o skrytou inflaci, vždy tu byla nestabilita. Problém je chápán nesprávně, mluví-li se o nestabilitě kapitalismu. Příčinou nestability není mystický kapitalismus, ale úpadek myšlení v řádech. Chyba byla v tom, že nebylo předem postaráno o podmínky stabilního řádu, aby se tím preventivně zamezilo nestabilitě, ale věci se ponechaly samy sobě, nechalo se dojít nejdříve k nestabilitě, potom se pokládala nestabilita za danou věc a hledělo se dodatečnými zásahy do celkového systému reparovat škody a ustavit kvazi-rovnováhu. To je zvláště charakteristické pro politiku plné zaměstnanosti.

Je třeba zásadně rozlišit stabilní a nestabilní řády. V nich je zase třeba rozlišit mezi vnější a vnitřní stabilitou.

Vnější stabilita, tj. možnost přetrvat delší dobu, je dána u centrálně administrativního hospodářství. Nepanuje rovnováha hospodářského procesu. Miliony mohou umírat hlady v důsledku selhání hospodářského řádu. Přesto se řád nemusí změnit. To je

Walter Eucken

otázka mocenských poměrů. Donucení nahrazuje rovnováhu. Velmi silně se zde projevuje i přítomnost byrokracie, která ze své strany podporuje tendenci k setrvání.

Vnitřní stabilita je dána pouze u dvou hospodářských řádů:

a) U soběstačného hospodářství. I tady mohou lidé umírat hladu v důsledku špatné úrody anebo jiných katastrof. Avšak příčiny se jeví v jiné rovině, a nikoliv jako u centrálně administrativního hospodářství v zásadním selhání mechanismu řízení. V dřívějších tisíciletích hospodářských dějin forma „soběstačného hospodářství“, která asi nikdy nebyla uskutečněna jako čistá, ale jako dominující forma, dala hospodářským řádům stabilní charakter. Tím, že se zhruba v 16. století zásobování obyvatelstva žijícího převážně na venkově uskutečňovalo ve velké míře v selském hospodářství a že tržní vztahy s jinými podniky a domácnostmi měly jen doplňkovou funkci, byla hospodářským řádům propůjčena jistá stabilita. Individuální hospodářství nadále nemůže vykonávat staré funkce jakožto stabilní forma hospodářského řádu, protože dělba práce je dnes příliš rozsáhlá.

b) Vnitřní stabilita je v zásadě dána také u dokonalé konkurence, neboť dokonalá konkurence má v důsledku zvláštního fungování systému řízení v cenovém mechanismu prostředek, jenž vede k rovnováze hospodářského procesu, a proto také propůjčuje hospodářskému řádu stabilitu, která v této formě dominuje. Rozhodující je přitom ovšem, což nebude nikdy zdůrazněno dostatečně, že je do tohoto systému rovnováhy zabudován také peněžní systém. Vedle toho působí kladně na stabilitu řádů individuální hospodářství drobných majitelů půdy atd.

Veškerá kompromisní řešení (mezi centrálním administrativním hospodářstvím a soutěžním řádem) jsou nestabilní. Protože to jsou, jak se ukázalo, řády s „tendencí k transformaci“.

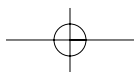
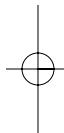
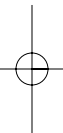
2. Někteří popírají význam, jaký přikládáme stabilitě řádů. Jsou instituce tak důležité? Není řešení problému etickým úkolem, jenž spočívá ve výchově lidí? Nezáleží více na lidech?

Problém se takto posouvá velmi nebezpečným způsobem. Nebezpečným proto, že lidé mají sklon podceňovat problém řádu. Vi-

dí například, že řád centrálně administrativního typu nabývá vrchu, a domnívají se, že ohrožení není tak velké, jen kdyby se polepšili lidé. Tady a všude jinde se nerozpoznalo, že každodenní hospodaření, jež se odehrává v jednotlivých řádech, má věcnou logiku. Dominují-li v hospodářském řádu například centrálně administrativní rysy, bude tím dána nepřesnost globálního hodnocení, a tím i řízení hospodářského procesu. Svoboda individua se musí omezit centrálními příkazy a zahraniční obchod stejně jako investiční činnost dostanou již popsany ráz. I kdyby stál v čele Marcus Aurelius anebo Antonius Pius, což je málo pravděpodobné, jejich nejlepší úmysly by byly proti nedostatkům takového systému bezmocné.

Etické polepšení člověka nemůže odstranit škody řádu, ani rozpad práva, jenž je spjat s centrálně administrativním hospodářským řádem. To platí analogicky pro řády jiného typu. „Neexistuje kultura, kde by nebyly hospodářské vztahy ovládnány pravidly (Verkehrsordnung), pod jejichž ochranu je možno se uchýlit.“ (Ortega y Gasset) Vše záleží na základním rozhodnutí. *Celkový řád by měl být takový, aby lidem umožnil život podle etických principů.*

Na tomto místě bychom mohli provést obrat k pozitivním úvahám, kdyby se neobjevila velká otázka: Máme vůbec svobodu vytvořit takový řád, který umí všechno? Anebo tato svoboda neexistuje? Existuje cosi jako nevyhnutelný vývoj?

X I I . K A P I T O L A

Mýtus o nevyhnutelnosti vývoje

I. Úvod: Ideje

1. Jsou dějiny řízeny zákonitým vývojem? Je jím tedy také řízen hospodářskopolitický vývoj? Transformuje se současný hospodářský řád nutně do hospodářského řádu nejbližší budoucnosti a tak dále, nekonečně a nevyhnutelně? Tato otázka má rozhodující význam.

Stále více lidí dvacátého století má sklon pohlížet na nevyhnutelnost jako na danou věc. Cítí, že jsou vydáni anonymnímu dějinnému procesu, že je unáší proud, jenž je řídit určitým směrem, aniž by mohli sami tento směr určit. Sotva existuje nějaká hospodářskopolitická diskuse, která se nedostane k tomuto bodu. Většině lidí se zdá, že je nemožné odporovat nevyhnutelnému vývojovému procesu. „Kapitalismus“ se prý přežil. S nutností přírodního procesu jej vystřídá určitá jiná hospodářská forma, například „plánované hospodářství“, přičemž se má na mysli hospodářský řád, v němž dominují metody centrálního řízení. To je prý nevyhnutelný osud industrializovaného světa.

2. Ideje, které později ovládnou lidstvo, vznikají zprvu v hlavách jednotlivců. Tak je tomu také zde.

Walter Eucken

Ze zcela různých stran se sbíhaly myšlenky, z nichž vznikla nakonec víra v nevyhnutelnost dějin. Máme na mysli v první řadě Hegela. Právem. „Vývoj je první konkrétní myšlenka, zatímco Bytí a Nebytí jsou prázdné abstrakce,“ říká sám k označení své základní pozice. Vše skutečné se mu jeví jako vývoj ducha, který se uskutečňuje s dialektickou nutností a který lze pochopit logikou. Rozum (Vernunft) již není pro Hegela stabilní veličinou; vyvíjí se v dějinách lidstva s neúprosnou důsledností logického procesu. Hegelem byl světový rozum (Weltvernunft) „chápán a uznáván jako jednotný a nadřazený vedoucí a řídicí celé této pestré hry, jako řiditel loutek dějin.“ (F. Meinecke) Hegel řekl již v jednom raném spise: „Každá“ (totiž politika, náboženství, násilí, lest atd.) „se chová jako absolutně svobodná a samostatná moc. Nevědoma si toho, že jsou všechny nástroje v rukou vyšších mocností prapůvodního osudu a nade vším vítězícího času, které se vysmívají své svobodě a samostatnosti.“ A později roku 1816: „Tvrdím, že duch světa dal rozkaz k pokroku; takový rozkaz se poslechne; tato bytost kráčí kupředu jako obrněný, pevně sevřený šik, neodolatelná a pohybující se kupředu tak nepozorovatelně, jako kráčí slunce přes všechny překážky.“

Jakkoliv byl Hegel vzdálen romantismu, ve vytváření obrazu dějin se mu blížil. Romantikové se cítí začlenění do dějin rodiny, prostředí, lidu. Historizace veškerého lidského myšlení, cítění a jednání, „entusiastické oddávání se“ dějinám patří k jejich životnímu pocitu. Co je výsledkem historického vývoje, se jim jeví jako ospravedlněné, ať již jde o právo, státní útvary, o duchovní hnutí. Z ducha iracionalismu vznikla v romantismu víra, že člověk je zcela vydán na pospas historickému momentu, v němž žije, a vývoji, z něhož tento moment povstal. Přes Nietzscheho a filozofii existencialismu, které jsou výhonky romantismu, působí až do našich dnů. Hegel a romantismus byli vzdálení průmyslové revoluci. Ale průmyslová revoluce, která se od počátku 19. století ke zděšení mnoha lidí prosazovala a rozšiřovala se silou přírodního úkazu, se skutečně zdála být nevyhnutelným procesem. Jiné hnutí, totiž naturalisticko-positivistické, koncipovalo své myšlenky o nevyhnu-

telnosti jako následek prožití této průmyslové revoluce. Již tehdy se říkalo, že se moderní hospodářství vyvíjí s nevyhnutelnou nutností vstříc centrálnímu plánování hospodářství. Většina při tom má na mysli Marxe. Ne zcela právem. Marx jen dal této myšlence zvláštní formulaci. Univerzálněji se projevovала již dříve. Ještě dnes nás oslovuje nejsilněji jedna z nejstarších formulací: *Doctrine St. Simonienne* z let 1829–30. Saint-Simon a saint-simonisté patří vskutku, jak se v našem výkladu již častěji ukázalo, k nejcharakterističtějším a nejvýznamnějším úkazům, jež ovlivnily naši dobu. Jak byli a jsou vlivní, ukazuje již fakt, že pojmy jako socialismus, individualismus, industrialismus aj. byly raženy jimi; jde o pojmy, v nichž pozdější generace myslely a které měly za samozřejmé. Inspirováni přírodními vědami, které tehdy kráčely od úspěchu k úspěchu, hledali Saint-Simon a jeho žáci zákon, který řídí dějiny stejným způsobem jako gravitační zákon řídí přírodu. Domnívali se, že tento zákon dějin našli v „zákonu pokroku“. Dívali se na lidstvo jako na *jedinou* kolektivní bytost, která se zákonitě progresivně vyvíjí. Individuum v této kolektivní bytosti zcela mizí a musí se vědomě či nevědomě podřizovat vývojovému zákonu lidstva. Lidstvo prošlo nevyhnutelně určitými epochami své existence, a to střídavě organickými a kritickými. Poslední kritická epocha začala prý reformací a blíží se svému konci. Kritické epochy jsou prý také nutné, ba užitečné a přinášejí pokrok. Tak se například v poslední kritické epoše zvýšil stupeň zespolečenštění lidí. Rovněž se prý snížil rozsah vykořisťování dělníků. Avšak naše kritická epocha se nyní prý nevyhnutelně blíží novému organickému stavu, který by byl asociací všech pracujících. Ta by znamenala konečný stav lidského vývoje. Podstatným znakem saint-simonistů a všech příbuzných hnutí, která posléze ovlivnila značnou část sociálních věd 19. století, je právě to, že vysvětlují objeveným vývojovým zákonem nejen minulost, ale že chtěli určit bod, v němž se nachází přítomnost, a dělali prognózy, jejichž vědecký základ, podle jejich přesvědčení, tkví v zákonu evoluce.

Jak vypadá podle saint-simonistů hospodářství budoucnosti? Nepanuje v něm konkurence, neboť konkurence je znakem kritické

Walter Eucken

epochy, na jejímž konci žijeme. Organická epocha budoucnosti má jinou tvářnost: řízení hospodářského procesu z centrálního místa, racionalizace a technizace shora, rychlá industrializace, organizace veškeré práce pro společný cíl, úřední příkaz každému jednotlivci, na čem má pracovat. V čele společnosti stojí vědci a technici, kteří konstruují organizaci společnosti a exaktně spočítají, jak má vypadat hospodářský proces. Toto vše je prý již nyní, to je v době okolo roku 1830, přítomno v zárodku. Tak například v podobě moderních bank, z nichž se nevyhnutelně vyvine centrální řízení budoucího hospodářství. „V první řadě bude mít systém centrální banky, která bude představovat vládu po stránce materiální. Tato banka bude spravovat veškeré jmění, veškeré výrobní prostředky, zkrátka vše, co dnes představuje celkovou sumu soukromého vlastnictví.“

Podle názoru saint-simonistů by bylo bezúčelné a hloupé kritizovat tento vývojový proces anebo se pokoušet proti němu bojovat, neboť tento proces je nevyhnutelný. Vyplývá z faktů samotných a je dobrý. „Zlatý věk, jež zaslepená tradice až dodnes hledala v minulosti, je před námi.“

Taková byla víra saint-simonistů. Marxova víra byla jiná, ale podobná. Uchvátil lidi energií své osobnosti a svými proroctvími trvaleji než jeho předchůdci. Jeho koncepce je známa. Prorokuje koncentraci kapitálu v několika málo rukou, konkurence se prý sama zabije, „protože mnoho kapitalistů bude vyvlastněno několika málo kapitalisty.“ A s trvale ubývajícím počtem velkých kapitálových magnátů poroste rozsah bídy, útlaku, poroby, degenerace, vykořisťování dělníků. Toto je prý „absolutní, všeobecný zákon kapitalistické akumulace“, z něhož nutně vyplynou krize a nakonec vyvlastnění vyvlastnitelů. Nechť je obraz vylíčený Marxem jakkoliv temný, i on je ovládán ideou pokroku. Protože potom, až společnost bude vlastnit obrovské produktivní síly, jež rozvíjí kapitalismus, nastane velmi šťastný stav. Tak stálo již v Komunistickém manifestu (1847): „Na místo staré měšťácké společnosti s jejími třídami a třídními rozpory nastoupí asociace, kde svobodný rozvoj každého je podmínkou svobodného rozvoje všech.“

3. V pramenech hodně od sebe vzdálených je tedy počátek řek, z nichž nakonec vznikl velký proud víry v nevyhnutelnost: pozitivismus, naturalismus, romantismus, Hegelova metafyzika. K tomu ještě další proudy, na něž myslíme méně často: stejně tak idea *laissez faire*, podle níž se přirozený řád nakonec prosadí v logice dějin bez vědomé součinnosti lidí. Ale naturalistický pozitivismus se ukázal být daleko nejsilnějším proudem a je důležité se s ním vypořádat.

Během století své vlády ovšem změnil svůj charakter. Jistěže mnoho lidí věří v nevyhnutelnost, ale jen jejich část ještě věří v pokrok. Častěji najdeme lidi, kteří sice považují za nutný vývoj k centrálně administrativní ekonomice, nesvobodě a zmasovění, jsou však vůči nim skeptičtí anebo přinejmenším lhostejní. Mnozí dokonce s hrůzou očekávají budoucnost, tento zánik Západu. Ale nebrání se, protože proces je prý nevyhnutelný. A tak se stala víra v nevyhnutelnost podstatnou potencií v dějinách 20. století.

Jako všechny ideje, stala se také tato idea během svého šíření nástrojem pro jiné účely. Ukázala se, že ji lze použít k podpoře nároku politických mocenských skupin na vedení. Vítězství prý přijde nevyhnutelně, tak se to říkalo a říká masám.

Recese, utrpení, zločiny a neúspěch, za něž je zodpovědná vůdčí vrstva, se ospravedlňují poukazem na to, že jsou nutné v nevyhnutelném běhu dějin. Potud je tato idea užitečnou oporou každé nemorálnosti. Ale v hospodářskopolitickém boji použili tuto tezi nejen funkcionáři centrálně administrativního hospodářství, ale i funkcionáři soukromých mocenských útvarů, například kartelů, odborů a koncernů. Povede-li vývoj nevyhnutelně k monopolizaci anebo centrálně administrativnímu řízení, je oprávněný. Jistěže je potom málo důsledné vést vášnivě hospodářskopolitické anebo politické boje. Logické by bylo nechat fatalisticky probíhat jak proces dějin, tak i hospodářské politiky. Ale vědecká diskuse se nesmí věnovat populistické tezi a zneužívání nějaké ideje, ale jen její vědecké formulaci. Ponechme tedy stranou tento aspekt problému a soustředme se na vlastní jádro věci.

Walter Eucken

4. Jádrem diskuse je základ hospodářské politiky. Odehrává-li se hospodářský proces skutečně nevyhnutelně, vyvíjí-li se moderní industrializované hospodářství skutečně směrem k centrálně administrativnímu hospodářství, pak je hospodářská politika všech zemí jen vykonavatelem dějinného osudu: bez svobody. Vědecké myšlení se má zaměřit jen na otázku, jak tento nevyhnutelný vývoj vypadá a jak lze usnadnit jeho průběh. Marx říká zcela důsledně v předmluvě ke „Kapitálu“: „I když je společnost na stopě přírodnímu zákonu svého pohybu – a je konečným účelem tohoto díla odhalit zákon ekonomického vývoje moderní společnosti – nemůže ani přeskočit, ani oddekretovat fáze svého přirozeného vývoje. Může však zkrátit nebo zmírnit porodní bolesti.“ Pes, který štěká na měsíc, nechť věří, že jeho štěkot jej zahnal, když později zapadá. Známe přírodní zákonitost a smějeme se psu. Tak bychom se měli také smát hospodářskopolitickému ideologovi, který věří, že může ovlivnit dějinný proces, je-li tento skutečně nevyhnutelný.

Neexistuje-li však žádná nevyhnutelnost hospodářskopolitického vývoje, potom bychom měli svobodu utvářet hospodářskou politiku tak, jak to odpovídá potřebám člověka.

Avšak otázkou nejsou jen základy hospodářské politiky, ale svoboda člověka vůbec. Neboť teze o nevyhnutelnosti vývoje zcela obecně obsahuje popření svobody. Potud nelze brát problém ani dost vážně. V *Doctrine St. Simonienne* je například přesně vzato jednotlivý člověk nesvobodný ve dvojím smyslu. Je jen nesamostatnou částí kolektivní bytosti jménem Lidstvo. To je jedna věc. Tato kolektivní bytost je však podřízena nevyhnutelnému vývojovému procesu. To je druhá nesvoboda. Individuum je jako list na stromě, je nesamostatnou částí bytosti, která sama roste a zaniká s přírodní nutností. Marx se snažil zmírnit tento důsledek tím, že hovoří o skoku z říše nutnosti do říše svobody“, která vznikne později po diktatuře proletariátu. Pro někoho, kdo věří v nevyhnutelnost dějin jako Marx, je tento skok zázrakem. Zákonitost dějin by se najednou prolomila a věk svobody by začal. Ale nechť je tomu jakkoliv: v dějinách naší doby platí i pro Marxe zákonitá nutnost a nepřítomnost svobody.

Během 17. a 18. století, po velkých objevech přírodních věd, byli myslitelé této doby znepokojováni otázkou: Jak lze umožnit lidskou svobodu, když přece existuje zákonitý mechanismus přírody, jehož součástí je i člověk? Tato antinomie byla jedním z podstatných problémů kantovské filozofie. V 19. a 20. století se stala v myšlení lidí vládnoucí, vedle ideje o nevyhnutelnosti přírodního procesu, idea o nevyhnutelnosti dějinného procesu. Jistěže problém nebyl nastolen teprve v 19. století. Byl formulován již mnohem dříve, především Řeky. Je možné, aby při nutnosti dějinného osudu existovala lidská spontánnost, svoboda, zodpovědnost, a také vina? Goethe napsal Schillerovi 9. března 1802 pod dojmem četby Soulavieho o době vlády Ludvíka XVI: „Vcelku je to nesmírný pohled na potoky a řeky, které se podle přírodní nutnosti na sebe vrhají z mnoha výšin a mnoha údolí a které nakonec zapříčiní vystoupení velké řeky z břehů a povodeň, v níž zahyne ten, kdo ji předvídal, stejně jako ten, kdo ji nečekal. Nevidíme v této nesmírné empirii nic než přírodu a nevidíme nic z toho, co bychom my filozofové rádi nazvali svobodou.“⁷²

I když je formulace otázky starší, je pro 19. a 20. století charakteristický zvláštní způsob, jakým byla tato otázka zodpovězena. Určitá představa o nevyhnutelnosti vývoje se stala dogmatem moderního člověka.

Jako obecný problém je tato velká otázka záležitostí filozofů, moralistů a básníků. Nám jde jen o hospodářskou politiku, která je ovšem podstatnou částí lidských dějin.

II. Rozpory

1. Je třeba podivného logického obratu, aby byla v naturalisticko-pozitivistické formě vyslovena hypotéza o nevyhnutelnosti hospodářskopolitického vývoje. Určité obecné pojmy se proměňují v konkrétní věci či osoby. U Saint-Simona a Comta se změnil „lid-

⁷² Korespondence mezi Schillerem a Goethem v letech 1794–1805, 1914, vydavatel H.A. Borchardt, 2. sv., str. 424.

Walter Eucken

stvo“ anebo „společnost“ v živou bytost. Pro Marxe je nositelem novověkého dějinného procesu „kapitalistický výrobní způsob“, který s nutností přírodního procesu produkuje svoji vlastní negaci“. Jiní vidí později v „kapitalismu“ tu bytost, která vykonává všechno. Tak například Schumpeter nám vypravuje, co tento kapitalismus vykonal v politice, právu, umění a co tu i tam vykonává hospodářsky. Anebo se pohlíželo i na hospodářství jako na aktéra, který něco požaduje a jedná. Z logického hlediska jde tu vždy o hypostazi: z vlastnosti nebo abstrakta se dělá samostatná bytost nebo osoba, jež jedná, roste, stárne, umírá.

Tato logicky nepřipustná operace je právě pro pozitivismus příznačná. Počínaje Comtem a Saint-Simonem a konče Sombartem a Schumpeterem se pozitivisté domnívají podle svého programu, že popisují fakta a že ve faktech narazí na zákony vývoje. Nepozorují, že hypostazují, ačkoliv kritika to již často říkala. Nepopisují fakta, ale jimi samými vykonstruovanou bytost, mýtickou postavu. Je to postup, jenž má dalekosáhlé následky, neboť zde se stýká myšlení pozitivismu, tohoto velkého vědeckého proudu, s myšlením davu, které je ovšem podstatně hrubší. Davu v industrializovaném světě a politickým ideologům se ztrácí konkrétní realita z očí a mýtičtí obři, jako jsou kapitalismus, imperialismus, reakce, marxismus atd. naplňují svými skutky přítomnost. Všude je hypostaze, alegorické myšlení, personifikace historických sil.

Mýtus je, jak známo, filozofií raného dětství lidstva; metafyzika byla opatrnější, když pracovala s pojmy jako *natura*, *naturans* anebo substance či světový rozum. Pozitivismus metafyziku nepřekonal tím, že líčí fakta, nýbrž tím, že se vrací k popisování mýtických veličin a jejich vývoje. „Lidstvo“ anebo „kapitalismus“ či „kapitalistický výrobní způsob“ se popisují a považují za demiurga, mistra anebo tvůrce dějin, a tím i hospodářské politiky, anebo za jejich původce. Je to filozoficky řečeno sekularizovaná gnóze. Není zaměřena „pozitivně“ na fakta, ale na tyto mýtické postavy, jimž se připisuje zapříčinění jednotlivých faktů, jež se často líčí velmi bystře. Je to, chcete-li, primitivní metafyzika. To prokázal například

mezi jiným již v roce 1883 Dilthey, což ovšem dnešním prorokům nevyhnutelnosti nebrání, aby vydávali svoji základní tezi za pozitivní, tedy za realistickou.

2. Tím jsme se dotkli jiné logické chyby. Popisuje se „proces“, ve kterém se taková bytost, tj. hypostatický pojem, vyvíjí. Tím, že se do popředí dostává dějinný proces a že se stává tvůrcem historické pravdy, nechává pozitivismus *a priori* zmizet jednotlivého člověka.

Tento pozitivistický pohled vede později k závěru, že rozhodnutí lidí jsou vůči procesu nesvobodná. Avšak to, co se zde dokazuje, se předem předpokládá. Je to *petitio principii*. Obraz dějin je načrtnut libovolně. Později jednotlivce již nenajdeme, protože byl již dříve odstraněn. Tak si zvykáme na to, abychom historii chápali jen jako obecný proces vývoje.

Metoda je prostá. Jednotlivý jednající člověk se nejprve nechá zmizet v kolektivní bytosti „kapitalismus“, „společnost“ atd., potom se hledá vývojový zákon této bytosti, a i když se nenajde, hlásá se jako výsledek, že lidská svoboda v důsledku nevyhnutelnosti dějinného procesu neexistuje. Z urny se vytáhlo právě to, co se tam předtím dalo. Je to poněkud primitivní hra.

3. Hegel se nepokoušel předvídat vývoj. Pozitivisté, kteří se domnívají, že popisováním faktů našli vývojový zákon, byli a jsou odvážnější. Od Comta, saint-simonistů a Marxe až k dnešním žákům Marxe se dějí pokusy vyčíst budoucnost z dnešního vývoje. Opatrnost, s jakou postupují, je při tom ovšem různě velká. Saint-simonisté, kteří hovořili o průmyslových bankách jako o zárodcích pozdějšího centrálního řízení hospodářského procesu, byli mnohem opatrnější než Marx, jehož skok do říše svobody, k beztrždní společnosti, zůstává vlastně nezdůvodněný.

Všude však najdeme následující logický řetěz: V dosavadních dějinách byl objeven vývojový zákon. Jelikož bude platit, právě tak jako přírodní zákony, i do budoucna, je možná jistá vědecká předpověď. Tato vědecky fundovaná prognóza propůjčuje naukám o zákonitosti vývoje jejich údernou sílu. Tak a jen tak se staly sekularizovaným spásným učením. Při tomto dokazování se

Walter Eucken

položí jako premisy vývojové zákony, o kterých se věří, že byly nalezeny v dosavadním vývoji, a teze, že budou platit i v budoucnu. Závěrem je prognóza.

Ve skutečnosti neznáme zákony, podle kterých se vyvíjely dějiny. Měli bychom se vystříhat toho, abychom „naši dějinnou perspektivu považovali bez dalšího za úpadek světových dějin“. Neboť „naše představy jsou přece jen nejčastěji... pouhými reflexy nás samých.“ (C. J. Burckhard) Ale i kdyby byla taková zákonitost vývoje prokázána a kdybychom se dostali na stopu zákonům, které ovládaly minulost, nevěděli bychom, zda smíme počítat s jejich platností i do budoucna. V dějinách se vyskytují nezřídka tak netušené zvraty, jak je žádný lidský duch nedokázal předpovědět. Teoretikové historie dokáží rozpoznat podstatné dobové tendence a varovat před budoucími nebezpečnostmi. Ale to neznamená konstruovat prognózy z takzvaných vývojových zákonů.

Zkušenost potvrzuje, že logická fundovanost prognóz je chabá. Saint-simonisté věřili okolo roku 1830, že na základě neměnného vývojového zákona nyní nastane nová organická epocha centrálního plánování. Dokonce, že první krok k tomu byl již učiněn. Ve skutečnosti následovala mnohá desetiletí liberální hospodářské politiky, svobody podnikání, svobody stěhování a svobodného obchodu. Když ale okolo roku 1870 němečtí zastánci svobodného obchodu, se svým vůdcem Prince-Smithem, věřili, že historie dokazuje, že svobodnému obchodu a svobodě živností patří s nutností přírodního zákona i budoucnost, rovněž se mylili. Brzy na to vypukla éra intervencionismu. I Marxovy prognózy se ukázaly nesprávnými právě v podstatných rysech. Zbídačování mas, které viděl přicházet, nenastalo. Naopak se reálný důchod širokých vrstev zvedl v době industrializace podstatněji než předtím. A také proces koncentrace se udál jinak, než se Marx domníval. O tom již byla řeč. I tam, kde kolektivní vlastnictví výrobních prostředků vytlačilo soukromé vlastnictví, jako v Rusku, nestalo se to podle Marxova vývojového zákona, tedy po plném rozvoji „kapitalistického výrobního způsobu“ a jako protiúder průmyslového proletariátu, ale v agrární zemi v počátcích průmyslového vývoje, z ji-

ných politických příčin a s tím účinkem, že byla forsírována industrializace.

III. Základní formy hospodářskopolitického myšlení

Celkem vzato není moderní učení o nevyhnutelném vývoji logicky tak fundováno, jak pozitivisté a přívrženci Marxe věří. Dokazování se dostává trojím způsobem do konfliktu se zákony logického myšlení a usuzování. Celá základní koncepce je nulitní. Obrátne se nyní k obsahu samotného učení a konfrontujme je s fakty.

1. Hospodářská a společenská skutečnost se podle tohoto pojetí skládá jedině z věcí anebo činů, jež lze pozorovat zvenčí. Tak jako pozorují zvenčí kámen, rostlinu, vodu, tak pozorují i fakta dějin, společnost, hospodářství. Stejně jako v přírodě jsou všechna fakta spojena navzájem zákony, tak je i společnost spojena zákonem vývoje. Jen vztahy faktů s jejich zákonitostí mohou také být předmětem vědy, ať již je to věda přírodní, sociologie anebo věda hospodářská. (Je příznačné, že například Pareto chce v zájmu důsledného uplatnění pozitivismu ve své teorii směny „popsat“ směnné akty zvenčí, aniž by například vycházel z plánů nebo hodnocení směňujících.) Důsledný pozitivismus, jak je od dob Comta zastáván v nespočetných variacích, vidí tedy ve společnosti nesmírnou různorodost vnějších faktů, které jsou dovedeny k jednotě vývojovým zákonem. Již Saint-Simon řekl, že vývojový zákon odpovídá gravitačnímu zákonu. V takovém pojetí dějin není *a priori* místa pro osobnosti, osobní svobodu, přesvědčení, ideje. Činí se pokus „odvodit ze zákonů přírodních souvislostí imperativ pro společnost.“ (Dilthey) Je scestné věřit, že padající kámen je svobodný a pohybuje se na základě vlastního rozhodnutí. Právě tak scestné je podle pozitivistického uvažování hledat za činy a organizacemi lidí svobodu: Vidíme například faktický proces koncentrace bank a průmyslových podniků; popisujeme jej jako část obecného vývojového zákona, tak jako pád kamene popisujeme

Walter Eucken

zákony mechaniky. Vidíme, že se lidstvo organizuje a že se organizovaná společnost pohybuje kupředu podle vývojového zákona. Toto máme popsat. Tak jako lze předem vypočítat pád kamene, tak lze vypočítat i další vývoj společnosti, který nevyhnutelně vyplývá z faktů. „Fakta skrývají v sobě budoucnost.“

2. Recenzent, s nímž Marx v předmluvě k druhému vydání „Kapitálu“ s nápadnou vřelostí souhlasí a jehož slova tam obšírně opakuje, líčí Marxovo pojetí stručně takto: „Marx se tudíž snaží jen o jediné: prokázat přesnou vědeckou analýzou nutnost určitých řádů společenských poměrů a zjišťovat pokud možno bezvadně fakta, jež mu slouží za výchozí i opěrné body. K tomu je zcela postačující, dokáže-li se nutností současného řádu zároveň nutnost jiného řádu, do kterého první nevyhnutelně musí přejít, lhostejno, zda tomu lidé věří nebo ne, zda si toho jsou vědomi či nikoliv. Marx se dívá na společenský pohyb jako na přírodní proces, jež řídí zákony, které nejen že jsou nezávislé na vůli, vědomí a úmyslu lidí, ale právě naopak určují jejich vůli, vědomí a úmysly.“ A později na adresu Marxovy kritiky dodává: „To znamená, že za východisko jí nemůže sloužit idea, ale jen vnější jev.“ Marxovi žáci a četní pokračovatelé Comta a saint-simonistů k tomu nepřipojili nic podstatného a zase se ukazuje podivný *fenomén, že při mimořádné rychlosti faktického vývoje se přemýšlení o tomto vývoji zastavilo.*

3. Všichni tito sociální teoretici se dostávají do otevřeného rozporu s historickou zkušeností. To ukazuje právě vývoj samotné hospodářské politiky. Názory lidí, jejich duševní postoje jsou často pro směr hospodářské politiky mnohem důležitější než samotná hospodářská skutečnost. „To se zakládalo na okolnosti, kterou vždy znovu musíme zdůraznit, totiž že hospodářská politika není ani tak určena hospodářskou skutečností, jako představami o této skutečnosti v hlavách lidí“, říká Heckscher⁷³ o středověké a merkantilistické hospodářské politice. Jestliže hospodářská politika v době merkantilismu byla zaměřena hlavně na ochranu výrobního aparátu a méně na zásobování obyvatelstva, jestliže byla až po-

⁷³ E. F. Heckscher, „Der Merkantilismus“, německý překlad G. Mackenroth, 1932, sv. 2, str. 42.

sedlá strachem ze zboží, jestliže usilovala o to, aby vyvezla co nejvíce zboží ze země a pouštěla dovnitř co nejméně, jestliže podle možnosti stlačovala mzdy, nebyla k tomu nucena hospodářskou realitou 17. a 18. století. Je třeba znát tehdejší názory lidí na stát, politiku a hospodářskou realitu, abychom porozuměli této zvláštní hospodářské politice, která vykonávala velký vliv na faktický vývoj.

Totéž platí o věku industrializace. Idea nacionalismu, jakož i idea rovnosti anebo idea jistoty rozhodujícím způsobem spoluročovaly hospodářskou politiku v 19. a 20. století. Tyto ideje či fundamentální představy se staly „základními formami hospodářskopolitického myšlení“ a určují rozhodujícím způsobem hospodářskopolitické jednání. Tak například představa, že převedení průmyslových odvětví anebo bank do společenského vlastnictví je „sociální“, se stala jednou ze základních forem hospodářskopolitického myšlení. Rovněž tak názor, že vývoj kapitalismu je nevyhnutelný a že se kapitalismus pohybuje jako souhvězdí po určité dráze.

4. Když Lenin psal v roce 1917 „Stát a revoluci“, neměl vůbec představu o problému kalkulace a o obtížích centrálního řízení hospodářského procesu moderního národního hospodářství. Jeho cílem bylo „organizovat celé národní hospodářství podle vzoru pošty“. Jakmile se však revoluce stala skutečností, upozornila ho sama fakta na centrální otázku hospodářství, a nyní volal v „Nejbližších úkolech sovětské moci“ z roku 1919 po „společenském účetnictví“ a nazval „účetnictví a kontrolu“ „ústřední otázkou socialistické revoluce“. Ale teoreticky nebylo pro to nic připraveno.

Není divu. Kdo s Marxem věří v nevyhnutelnost dějinného vývoje, pro toho není kalkulace centrálně administrativní ekonomiky problémem, jež je třeba předem myšlenkově zvládnout. Nutný dějinný proces otázku vyřeší sám, tak musel uvažovat Marx. Člověk se nemá zabývat detaily budoucnosti, jinak se stane utopistou. Je-li lidský rozum skutečně bezmocný, může-li nutný proces sice konstatovat, ale nemůže-li jej ovlivnit, potom nemají takové přípravné úvahy skutečně žádnou cenu. Na základě víry se začal bu-

Walter Eucken

dovat dům bez stavebního plánu. Idea o nevyhnutelném vývoji byla tedy příčinou faktu, že se centrálně administrativní hospodářský experiment podnikl bez přípravy.

Popření tohoto velkého vlivu idejí připomíná slova J. H. Mercka: „U nás se věří tak málo vlivu intelektuála, jako myslí sedlák na přítomnost vzduchu, když nevané vítr.“

5. Tato filozofie o nevyhnutelnosti dějin, jak jí chápali Marx a jeho žáci a která dnes, přes veškerou vědeckou kritiku, ovládá masy, se tedy zaplétá do několika rozporů. Zkušenost se v ní má uplatňovat v čisté podobě; ale demiurgem byla učiněna mytická postava. Závěry se odvozují od vět, které nebyly dokázány. Uvažování má nabýt jasnosti přírodovědeckého bádání; a právě tím, že se imitují jisté přírodní vědy, především fyzika, zůstávají nepovšimnuta rozhodující dějinná fakta, totiž vliv lidského myšlení na vývoj dějin. Pohlízíme-li *a priori* na jednotlivce jen jako na loutku, avšak na celou společnost anebo kapitalismus jako na substanci, aplikujeme-li *a priori* myšlenku přírodního zákona na dějiny ve formě vývojového zákona, vynecháme-li *a priori* svobodu jednotlivce tím, že v dějinách vidíme jen souvislost vnějších faktů, a ignorujeme-li plány, snahy, úmysly a měřítka, zkrátka myšlení a záměry lidí, *musíme* dojít k nevyhnutelnosti a *musíme* popřít svobodu v dějinách. Důkaz se neprovádí. I zde platí, že předem vložené myšlenky se vybalí v průběhu vylíčení.

Ne náhodou se víra v centrální řízení a víra v nevyhnutelný vývojový proces objevují ruku v ruce. Když Saint-Simon, Comte a saint-simonisté prohlašovali lidstvo za kolektivní bytost anebo kolektivní tělo, byla nastolena rozhodující premisa pro závěr, že se toto tělo vyvíjí právě tak přírodovědně jako tělo zvířete nebo rostliny. A naopak, víra v centrálně administrativní hospodářství rozhodujícím způsobem podepřela víru, že lidské dějiny jsou nevyhnutelným vývojem kolektivu. Víra v nevyhnutelnost a kolektivní myšlení patří k sobě.

X I I I . K A P I T O L A

Historická skutečnost – důsledky pro hospodářskou politiku

Kritikou mýtu o mechanismu dějin to nekončí. Zbývá otázka, jak dalece panuje v dějinách nutnost a nakolik je možná samostatná hospodářská politika. Jakou svobodu má hospodářská politika vůči dějinným silám?

Tuto otázku nelze zodpovědět tím, že se proti mýtu o nevyhnutelnosti hospodářskopolitického vývoje staví jiný mýtus, například teze, že hospodářská politika je zcela svobodná a může si dělat, co chce.

I na tomto místě je nutný rozhodný obrat k realitě. Odpověď na tuto otázku lze získat jen analýzou dějinných faktů. Je třeba analyzovat jednotlivý historický okamžik, jednotlivý hospodářskopolitický akt. Pohled na takové historické pochody dává odpověď na zásadní otázku nutnosti a svobody.

I. Otázka

Několik příkladů: Světová hospodářská krize v letech 1929–32 vedla téměř ve všech zemích k politice podpory investic, v Německu k podpoře zaměstnanosti, k zabezpečení likvidity bank státně garantovanými směnkami, k politice stabilizace devizových kurzů

Walter Eucken

a později k obhospodařování deviz. Byla tato politika nevyhnutelná? A když ano, nakolik? Anebo byla svobodná?

Po zmrazení cen v roce 1936 v Německu narůstala skrytá inflace. Na mnoha trzích již nabídka nebyla v rovnováze s poptávkou; náhoda rozhodovala o tom, kdo dostane surové železo, kůži, textilní zboží za pevnou cenu a kdo ne. Za těchto okolností byla hospodářská politika nucena rozdělovat centrálně důležité statky, jako je železo anebo cement, zkoumat naléhavost potřeby a tím se stále více zaplétala do centrálně administrativního hospodaření. Mnoho trhů ovšem zůstalo volných. Byl tento vývoj nevyhnutelný?

Jiný příklad: Na německém devizovém trhu, kde při pevných cenách byl směnný kurz marky příliš vysoký, nastal nesoulad mezi nabídkou a poptávkou, což vedlo od roku 1934 k centrálnímu rozdělování deviz. Byl to postup, který přímo rozhodl o osudu další německé hospodářské politiky. Teď byla totiž nastolena velká otázka, která se v takových situacích nastoluje vždy. Při nadsazeném kurzu marky se vývoz relativně sníží. Dovoz je sice levný, ale malý, protože snížený export poskytuje pro dovoz jen málo deviz. Obrat zahraničního obchodu má tedy sklon k snižování. Co dělá hospodářská politika? Německo zvolilo tehdy cestu ke zvýšení vývozu a tím i dovozu pomocí takzvaného dodatečného vývozního řízení, tedy pomocí exportních dotací. Pokusilo se tedy co nejúplněji nahradit zbržděný mechanismus směnných kurzů a cen zboží. Byla tato hospodářská politika nutná? Anebo mohli tehdy němečtí národohospodářští politici jednat stejně jako anglosaské okupační mocnosti v letech 1947–48, které při nadhodnoceném kurzu marky přizpůsobily dovoz malému vývozu, nepokusily se tedy nastolit úplnou náhradu za mechanismus směnných kurzů?

Ještě příklad z trhů práce. Vzniknou-li tam bilaterální částečné anebo úplné monopoly, stojí-li proti sobě odbory a zaměstnavatelské svazy, nevytvoří se stabilní rovnováha. Hrozí nebezpečí stávek nebo výluk. V takových tržních formách ustanovil stát často smířčí kolegia, vybavil je zvláštními pravomocemi a prohlašoval jejich výroky za závazné, jako například v Německu po roce 1919. Tím

se změnilo pracovní zákonodárství ve směru k centrálně administrativnímu řízení hospodářství. Byl tento vývoj nevyhnutelný? Musely se nerovnovážné trhy práce se svými zápasy monopolů změnit v trhy pod kontrolou státu?

II. Odpověď

1. Ve všech těchto a nespočetných dalších případech skutečně daná situace bezprostředně vyprovokovala hospodářskopolitické akty. Ten, kdo byl účastníkem německé hospodářské politiky mezi lety 1929 a 1933, to silně pocítoval. Těžká krize si přímo vynutila hospodářskopolitická opatření státu k nastartování investic. Podobně tomu bylo i v jiných případech. Kdyby se po zmrazení cen v roce 1936 nerozdělovalo železo centrálně, byly by se při jeho zcela nahodilém rozdělování způsobily v zpracovatelském průmyslu a v celém hospodářském procesu těžké poruchy. Za daných okolností se muselo tedy souhlasit s centrálním rozdělováním železa. Rovněž tak se muselo souhlasit s obhospodařováním deviz v roce 1934 a clearingovými smlouvami poté, co se zmrazily směnné kurzy a velmi se vzdálily od takzvané parity kupní síly. Také pokusy státních úřadů propůjčit nerovnovázným trhům práce prostřednictvím smírčích kolegií aspoň jistou stabilitu, se přímo nabízely. Kdo stojí uprostřed praktické hospodářské politiky, zažije dennodenně, jak silně tlačí okamžitá situace do určitého směru. Tyto každodenní zkušenosti každého, kdo dělá zodpovědně hospodářskou politiku, zdánlivě potvrzují víru v nevyhnutelnost. Kde je tu místo pro svobodu? To znamená, pro možnost utvářet hospodářské dění a nepodvolit se diktátu dějinného procesu?

2. Pro odpověď na tuto otázku mají význam dvě fakta, na která myslící člověk v praxi při provádění hospodářské politiky naráží.

a) Mezi lety 1929 a 1932 byl při narůstající nezaměstnanosti, přibývajících nedostatečných likviditě bank a stagnující investiční činnosti stát přímo nucen něco dělat. Co udělá, nebylo ovšem zcela jisté. Mohl také devalvovat marku, například v září 1931, když deval-

Walter Eucken

vovala Anglie. Z toho by vyplynuly dalekosáhlé důsledky pro celý vývoj příštích desetiletí, o nichž ještě bude řeč.

V případě skryté inflace, která následovala po zmrazení cen roku 1935, tomu bylo podobně. Ovšem ne přesně stejně. Zmrazení cen spolu s úvěrovou expanzí, které od sebe oddělilo na mnoha trzích velikosti nabízeného a poptávaného množství, si naléhavě vyžadovalo státní řízení u základních surovin a materiálů. Přitom se však nabízel různé formy přidělování, mezi kterými se mohlo volit. Avšak na jiných trzích, třeba na trhu textilního zboží, bylo vůbec pochybné, zda a kdy se má zavést přidělový systém. „Tendence“ k přidělovému systému a centrálně administrativnímu řízení byla vyvolána hospodářskou politikou zmrazení cen a úvěrové expanze, a to na trzích velmi důležitých výrobních prostředků zvláště intenzivně, zatímco na jiných trzích byla tato naléhavost nižší. Všude však zůstala otevřena otázka, jakým způsobem by se měla tato „tendence“ uplatnit.

Obecněji formulováno, neexistuje sice nevyhnutelnost, aby se z dané formy hospodářského řádu vyvinula určitá jiná forma, ale je tu určitý „náznak“. Nerovnováha na trzích práce s bilaterálním monopolem například vybízí, aby se stát stal prostředníkem, a z toho může vyplynout státní kontrola tvorby mezd a centrální řízení pracovních sil. Tento vývoj nelze předvídat. Jsou to pravděpodobnosti různého stupně, nikoliv nutnosti.

„Tendence“ se liší od „nevyhnutelnosti“ dvojím způsobem. Stále je ještě možné, že bude nastoupena jiná cesta než ta, která se jeví jako pravděpodobná. Po stanovení příliš devizového kurzu není například třeba, aby následovaly pokusy podporovat export premiemi nebo přinucením. Lze je vynechat. Která cesta se při nastoupeném směru zvolí, není pevně stanoveno, může to být metoda německé měnové reformy z roku 1948.

Pojem „tendence“ má tedy určitý obsah. Důležitá je odlišnost „tendence“ a „nutnosti“, s jakou se odehrává každodenní hospodářský proces uvnitř určité množiny dat.⁷⁴ Tak například trh tkanin

⁷⁴ Viz W. Eucken, „Grundlagen der Nationalökonomie“, 6. vyd., str. 128 ad., str. 156 ad., str. 173.

s dokonalou konkurencí nutně vyvolá určité zásobování při určitých cenách, jakmile jsou dána jistá data. Anebo je nevyhnutelné určité ovlivňování hospodářského procesu rozmnožením peněz, které se odehrává v rámci určité množiny dat. V rámci takových konstelací podmínek panuje tedy nutnost, která je odhalována větami ekonomické teorie. Že se však řády transformují do jiných řádů, se neděje nutně, je to jen pravděpodobné a lze to pouze očekávat. Jsou hospodářské řády nebo dílčí řády, které jsou nestabilní a mají tendenci přeměnit se v jiné, často nechtěné řády. Například je pravděpodobné, že se tržní ekonomika, v níž je skrytá inflace, bude postupně přeměňovat v hospodářský řád centrálně administrativního typu. Zkušenost 20. století potvrzuje tuto pravděpodobnost. Jiné řády jsou stabilní a tendenci k transformaci nemají.

„Tendence“ nevyklučuje svobodu rozhodování, avšak omezuje ji. Ovšem fakt, že určité formy řádu vyvolávají určité vědecky poznatelné tendence přecházet do jiných řádů, je eminentně důležitý.

b) Další, nesmírně důležitá okolnost, která si zasluhuje dostat se do centra úvah, byla již naznačena. Kdo například pracoval v německé hospodářské politice mezi lety 1929 a 1933, dověděl se, že stav nouze přímo vyprovokoval jistá opatření státu k nastartování investic, že však tato hospodářská politika vycházela z jistých konstelací podmínek, jež nebyly neměnné. Rychlá a přímo osudná kontrakce peněžní zásoby vyplynula ze zásobování penězi závislého na udělování úvěrů, tedy na dominanci třetího peněžního systému. Bankovní aparát zásobující hospodářství penězi lze změnit; rovněž monopolně pevné ceny mnoha výrobních prostředků, jiné vázané ceny a mzdy. Zkrátka jisté tržní formy není třeba považovat automaticky za neměnné. „Tendence“ ke státnímu zprostředkování práce a úvěrová expanze byly tedy vyvolány konstelací podmínek, které lze změnit. Do jisté míry to tedy zavinila sama „tendence“.

Jiný příklad: V letech 1946 a 1947 se konaly v německých západních zónách porady, jak dosáhnout intenzifikace mezizonálního obchodu. Za daných podmínek skryté inflace a převážně centrálního řízení hospodářství jednotlivými zeměmi byly možnosti vel-

Walter Eucken

mi omezené. V podstatě se dalo dosáhnout skromného zlepšení mezizonální směny zboží jen zdokonalením techniky kompenzačních obchodů prováděných ministerstvy hospodářství jednotlivých zemí, pokud se neuskutečňovaly černé obchody. Mezizonální obchodní politika se pohybovala určitým směrem, protože byla nevyhnutelně omezena, a to byla, protože existovala určitá konstelace podmínek neboli hospodářský řád. Měnovou reformou a dalekosáhlým odstraněním zmrazených cen a řízeného hospodářství byla vytvořena nová konstelace podmínek, z níž se zrodily docela jiné možnosti pro mezizonální obchod.

Došlo-li jednou k vytvoření sociálních mocenských skupin na trzích práce, nutí fakta, aby se nerovnováha překonala intervencí státu. Nebylo by však možné omezit vytvoření monopolních skupin anebo je povolit jen v určitém rámci?

3. Analýza konkrétních hospodářskopolitických skutečností a jejich vzniku anebo prožitek samotné moderní hospodářské politiky odkrývají pravdu, jež má obecný význam. Dějiny a tudíž i hospodářská politika se skládají z lidských činů. Nelze je chápat jednostranně jako „proces“, jak se to dělává. Ve vytváření forem hospodářského řádu je obsažena možnost dosáhnout svobody.

III. Úloha hospodářské politiky

1. Tvrzení, že politika *laissez faire* nastartuje tendenci k centrálně administrativním metodám, není nesprávné, pokud se interpretuje jinak než obvykle. Tendence k centrálně administrativnímu hospodářství se stala mocnou, protože hospodářská politika nechala bujet monopolní a oligopolní tržní formy a aktivně je podporovala, protože tedy mechanismus řízení byl zčásti zadržen, zčásti se stal nepotřebným pro nadměrnou nestabilitu, neboť navíc nerovnovážné peněžní řády vyvolávaly inflace a deflace. Zde je aspoň jeden podstatný důvod této tendence. Bez přemýšlení o řádech se nechala hospodářská politika vláčet od tendence k tendenci: například od krize 1929–32 k úvěrové expanzi, odtud, při stoupající

cích cenách, ke zmrazení cen, odtud k centrálně administrativním metodám, až konečně, alespoň v Německu v roce 1948, byly související série těchto tendencí ukončeny přechodem k tržním formám hospodářského řádu.

Nebyla to tedy jen politika *laissez faire*, ale i politika experimentů, a především politika plné zaměstnanosti, které mobilizovaly nezamýšlené tendence k centrálnímu administrativnímu hospodářství.

Nestabilní hospodářské řády se přeměňují od doby průmyslové revoluce v nové nestabilní řády a lidé nabyli dojmu, že jsou vydány všanc osudovému vývojovému procesu. Tak následovaly po *laissez faire* intervencionismus a experimenty. Hospodářská politika minulosti byla tedy vskutku namnoze politikou nesvobody. Nesvobodná ale byla proto, že se samotnou hospodářskou politikou stanovily premisy, které dirigovaly další hospodářskou politiku určitým směrem.

Je tudíž centrálním úkolem hospodářské politiky, aby vytvořila konstelace podmínek či hospodářské řády, které neuvvedou nechtěně do pohybu neblahé tendence hospodářské politiky. Více než to: je to totiž vůbec rozhodující historický úkol.

2. Tím se ovšem klade znovu hlavní otázka: Je skutečně možné změnit konstelace podmínek, tedy změnit hospodářské řády či dílčí řády? Lze snad odstranit bilaterální monopoly na trzích práce nebo nebezpečné peněžní řády, které odstartují tendenci k centrálně administrativnímu hospodářství? Není pokaždé síla „tendencí“ silnější než vůle vyhnout se přetvořením řádu tendenci k nechtěnému řádu?

Je vskutku často obtížné vyhnout se tendenci a přeměnit stávající nedostatečný řád v řád funkční. Stávající hospodářský řád centrálně administrativního typu, ať se již vyskytuje v Anglii, Francii nebo Německu, nelze přeměnit v tržní řád, dokud nebude odstraněna skrytá inflace. Potud neexistuje svoboda. Neexistuje však možnost odstranit skrytou inflaci a tím dát podnět k politice, která zruší příděly a centrální plánování? Není přes veškerou sílu historického dění přece jen dána jistá svoboda právě změnou podmínek, z níž povstala tendence k nechtěnému směru?

Walter Eucken

Na tuto otázku je třeba dát dvojí odpověď. Za prvé, tendence udává jen směr, v detailech existuje svoboda. O tom již byla řeč. Příklad Německa za světové hospodářské krize ukázal, že, jakkoliv bylo nutné provádět politiku podpory zaměstnanosti, politika lpění na směnném kurzu nebyla nevyhnutelná a že při zachování volného kurzu za devalvace marky by se byla v následujících letech vytvořila jiná konstelace podmínek. Tendence nediktuje určité hospodářskopolitické akty, ale tlačí do určitého směru. Již proto může hospodářská politika v omezeném rámci přece jen sledovat jisté cíle týkající se politiky řádu a utvářet nakonec konstelaci podmínek, například měnovou reformou zničit tendenci k centrálně administrativnímu hospodářskému řízení.

A za druhé: Podle zkušenosti existují v dějinách „krizové momenty“, které udávají směr na léta dopředu, a to i v hospodářské politice, ale nejen v ní. Tak tomu bylo v Prusku mezi lety 1807 a 1811, v Německu v letech 1879 a 1933, v Rusku v letech 1917 a 1928, v Anglii v letech 1931–32. Konstelace politických sil umožnila zásadní rozhodnutí, od něhož se odvíjel řetěz dalších hospodářskopolitických rozhodnutí a tendencí. Nezřídka to jsou nouzové situace, které umožňují takové zásadní obraty a kde se dosavadní hospodářskopolitické koncepce několika osob stávají rozhodujícími a utvářejí konstelaci podmínek hospodářské politiky.

Nyní se také vysvětluje zkušenost, že hospodářskopolitické názory, postoje, celkové koncepce tak silně ovlivňují faktickou hospodářskou politiku, a to jednak tím, že ukazují v rámci „tendencí“ jisté cesty, jednak tím, že v „krizových momentech“ nabydou důležitost a přispívají podstatně k vytvoření nových konstelací podmínek.

IV. Bezprostřední důsledky pro hospodářskopolitické jednání

1. Pro hospodářskopolitické jednání z toho vyplývá, že by se každý hospodářskopolitický akt měl uvažovat ze tří hledisek.

a) Vezměme ochranné clo. Viděli jsme již, že v hospodářském řádu s převažující konkurencí vede nejčastěji k posunu v zásobování statky. Navíc může nastartovat tendenci k tvorbě monopolů u chráněného průmyslu a tím zahájit přeměnu hospodářského řádu. Ochranné clo pak působí bezprostředně i zprostředkovaně ve směru transformace hospodářského řádu.

b) Jiný příklad. Politika nízkých úroků, jak se provozovala například v Americe v pátém desetiletí našeho století, umožnila nejen zvýšení cen, ale nastartovala také tendenci k cenovým kontrolám a k centrálně administrativnímu hospodářskému řízení. Důležité jsou vždy oba momenty, tj. bezprostřední účinek a nastartovaná tendence. Bezprostřední účinek je nevyhnutelný, nutný. Zavede-li se clo na železo, má to určitý vliv na výši cen železa a všech ostatních cen. Ten je různý podle realizovaných tržních forem a peněžních systémů, je však vždy nevyhnutelný. Druhým účinkem je „tendence“, totiž tendence k tvorbě monopolů v železářském průmyslu.

c) A tím se nastartuje účinek třetí, tj. účinek na ostatní řády. Tvorba monopolů, tedy změna hospodářského řádu, může zapříčinit i posuny státního a právního řádu, protože monopoly mohou získat vliv na zákonodárství a jimi vytvořené právo všeobecných obchodních podmínek odsune v této oblasti stranou státními zákony stanovené právo. Anebo politika nízkých úroků: ta působí na hospodářský proces nejen bezprostředně a nevyhnutelně tím, že nastartuje tendenci k cenovým kontrolám a centrálnímu řízení hospodářského procesu. Centrální řízení hospodářství přímo vyvolá změnu státního a právního řádu. Tutto interdependenci řádů přesně známe. Nyní nastanou v jiných rádech posuny, které politikou nízkých úroků nikdo nechtěl vyvolat. Je to převaha administrativy nad ostatní státní mocí, omezení základních práv, státní centralismus, abychom uvedli jen několik bodů. Současný člověk by k tomu řekl, že se kapitalismus nevyhnutelně vyvíjí směrem k socialismu, a tak v nutném historickém procesu proměňuje stát a právo. To je mýticko-vulgární výklad bez opravdové hodnoty. Hospodářští politici by

Walter Eucken

měli vědět, že v takových případech uvedli *sami* svojí politikou nízkých úroků celý proces do chodu.

2. Změna dílčího řádu může vyvolat účinky, podobně jako sněhová koule může vyvolat lavinu. Stále je třeba počítat s tímto vývojem, s následujícími třemi stupni: s bezprostředním efektem, s nastartováním tendence k jinému hospodářskému řádu a konečně s účinkem na jiné řády.

Agrární politika mnoha zemí po roce 1926 se svým vytvářením povinných syndikátů, poolů, regulacemi cen nejen že nastartovala tendenci k centrálnímu plánování agrárního hospodářského procesu, ale přispěla také podstatně ke změně systému mezinárodních obchodních smluv, a tím také ke změně mezinárodního politického řádu. Celková souvislost hospodářského procesu a řádů umožňuje vyvolat z jediného místa velmi silné reakce. Kdo však těchto celkových souvislostí hospodářského procesu nedbá, hraje si s ohněm a může zdánlivě neškodnými opatřeními způsobit explozi, aniž by účastníci zpozorovali, kdo byl jejím strůjcem.

Toto tedy patří k základům veškeré hospodářskopolitické činnosti, má-li být smysluplná. Každý akt, ať již jde o zákon o družstvech anebo zákon o značkovém zboží anebo o zestátnění cedulových bank, by se měl včas posuzovat podle jeho bezprostředního vlivu na hospodářský řád a hospodářský proces, podle tendencí ke změně hospodářského řádu, jež může nastartovat, a za třetí podle jeho dalšího působení na jiné řády. *Tato zásada je fundamentálním principem hospodářské politiky.*

Aby byla hospodářská politika účinná, je ovšem třeba, aby nebyla izolovaná. Stále by nás měla zaměstnávat interdependence hospodářskopolitických aktů. Kdyby byl například učiněn pokus bojovat proti monopolům antimonopolním zákonem, bude historická tendence ke koncentraci, nastartovaná právě ostatní hospodářskou politikou a jí určenými konstelacemi podmínek, silnější než tento zákon. A jak by měly jednotlivé svobodnější obchodní smlouvy překonat tendenci k autarkii a bilateralismu, dokud existuje byt i jen v jediné zúčastněné zemi skrytá inflace? Jednotlivá

opatření nestačí překonat tuto tendenci, dokud nebude odstraněna skrytá inflace.

Pouze hospodářská politika, kde všechny akty budou podporovat celkové rozhodnutí, může získat větší míru svobody a prosadit se vůči historické tendenci.

V. Závěr

1. Myslitelé minulosti opakovaně naráželi na fakt, že se člověk svobodně učiněným krokem zaplete do sítě, v níž se stane nesvobodným. „První volíme svobodně, při druhém jsme již nevolníky.“ (Goethe) Svoboda a nutnost do sebe v dějinách podivně zapadají.

Analýza hospodářskopolitické reality naší moderní industrializované doby vede k výsledku, jenž potvrzuje tuto starou moudrost. Hospodářská politika stanoví politické podmínky řádu, ty nastartují tendence, jichž se často nedbá, které však jsou předvídatelné a jichž by se dbát mohlo.

Základem víry v nevyhnutelný vývoj je přesvědčení, že tento vývoj odpovídá požadavkům vyplývajícím z podstaty věci, jinými slovy, že průmyslové hospodářství vyvolá nutně takový stav hospodářské politiky, který je mu přiměřený. To je ale omyl. Uvedeme to na příkladě. Z podstaty věci vyplývají rostoucí měrou požadavky, aby mezinárodní obchod dostal spolehlivý řád, neboť rostoucí industrializace vyžaduje prohloubení dělby práce také v mezinárodním obchodě. Ale dějinná tendence se chovala docela jinak. Vznikem soukromých mocenských skupin a nacionalismů různého ražení, nejnověji především nacionalismem politiky plné zaměstnanosti například v Anglii anebo ve Francii a v mnoha jiných zemích, se těmto požadavkům mezinárodního obchodu nejen neposloužilo, ale naopak se vytvořil stav, jenž mezinárodní dělbu práce ztížil. Také pro řešení tohoto problému je třeba hospodářské politiky, která se osvobodí od jistých dějinných tendencí, aby posloužila požadavkům mezinárodního obchodu.

Walter Eucken

2. Jen realistický pohled na historický moment dává ve spojení s analytickým myšlením odpověď na zásadní otázku o nevyhnutelnosti nebo svobodě. Náš pokus se ubíral tímto směrem. Čtenář nechť sám provede zkoušku a analyzuje jakýkoliv hospodářskopolitický akt, jehož vzniku je svědkem, například živnostenský zákon, zákon o spořitelnách, o zahraničním obchodě. Narazí na dějinnou „tendenci“, na její vznik v důsledku jisté konstelace podmínek a zpětně na „kritický moment“, kdy tato série tendencí a konstelací podmínek začala.

Pozitivismus se mýlil, když věřil, že čerpá ze zkušenosti. Kdo však skutečně uplatní zkušenost, dostane výsledek, který nepotvrdí učení o nevyhnutelnosti.

3. Realistická analýza ovšem zároveň potvrdí sílu hospodářskopolitických tendencí, když byly uvedeny do chodu. Kdybychom popřeli takové tendence, dostali bychom nepravdivý obraz o faktickém průběhu věci a o možnostech svobodného rozhodování. Překazili bychom zvládnutí úkolu dát industriálnímu hospodářství funkční a lidsky důstojný řád. Kdo nevidí jasně nebezpečí dějinných tendencí a podle toho nejedná, činí sama sebe nesvobodným a vydává se právě v moderním industriálním hospodářství všanc dějinným silám, jež jsou potom sotva zvládnutelné. Další příklad: Jestliže jsou ve snaze zavést korporativní hospodářský řád vytvářeny samosprávné orgány anebo povinné syndikáty či kolektivní hospodářské orgány, vzniknou tím mocenské průmyslové, zemědělské a dělnické orgány, které rozhodujícím způsobem určují další hospodářskou politiku. Ochromení mechanismu řízení těmito monopolními mocenskými orgány nutí k novým opatřením státu, která jsou zase pod tlakem privilegovaných státních mocenských orgánů. To vše lze předvídat. Kdo tedy chce osvobodit hospodářskou politiku od takových sil, musí vidět včas nebezpečí tendence, kterou možná nastartuje. Později je příliš pozdě. Pak se říká: Co chcete dělat? Nemůžeme jednat jinak. Je to prostě nevyhnutelnost. Na to by se mělo odvětit – ano i ne. Ano, že tendence k další hospodářské politice byla nastartována vytvořením těchto mocenských orgánů. Ne, že zakládat takové mocen-

ské skupiny nebylo nutné a potud byla tendence nastartována vlastní vinou.

4. Právní politika se osvobozuje od závislosti, od údajně nevyhnutelného dění tím, že se řídí celkovým rozhodnutím o hospodářskoprávním řádu a dbá interdependence všech právně-politických opatření. Překonat nejasné globální myšlení, které pracuje s hypostazovanými pojmy jako kapitalismus, je nutné právě tak, jako používat morfologické myšlení a mít jasno o tom, že se funkce právních institucí mění podle formy hospodářského řádu, a že tedy každý právněpolitický akt znamená něco jiného podle domínujících forem řádu.

5. Přesně řečeno, má-li se hospodářská politika stát svobodnou, musí vidět velmi realisticky nebezpečí „nevyhnutelnosti“ a musí podle toho jednat. Starodávná moudrost, o níž jsme hovořili a která vyjadřuje nevyhnutelnost osudu, do kterého se člověk zaplétá vlastní vinou, chce zároveň poučit člověka, aby se stal svobodným. Svobodným se stane jen ten, kdo zná nutnost, do níž se dostává. To platí o hospodářské politice, a to pro každý její jednotlivý akt, ať již jde o zákon o podnikových radách anebo o celní zákon. Z nich mohou vzejít tendence pro celý hospodářský řád a pro ostatní řády, jimž se těžko odolává. Někdy se hovoří o démonických silách industrializovaného a technizovaného hospodářství, na něž člověk může sotva stačit. Ale tyto síly lze zvládnout, jestliže se vytvoří odpovídající podmínky pro jejich vývoj. Jinak zakopáváme o kořeny stromu, jež jsme sami zasadili.

Zejména dnes nespočívá problém v tom, abychom se přizpůsobovali údajně nevyhnutelnému vývoji k centrálně administrativnímu hospodářství. Naopak vidíme, že vytváření autonomních mocenských bloků průmyslu, zemědělství a dělnictva a zvláště nebezpečná nestabilita peněžních řádů způsobily, že se stále zmenšuje racionalita hospodářských pochodů, a že se v důsledku toho dostaví deprese, nezaměstnanost a nedostatečné zásobování. Tím se zase nastartují silné tendence k centrálně administrativnímu hospodářství. Takové tendence je možné odstranit, podaří-li se změnit premisy, z nichž vyplývají.

Walter Eucken

6. Tím jsme dosáhli podstatného závěru. Člověk může být svobodný, stačí jen, aby si uvědomil, jaké důsledky vyplynou z konstelací podmínek, jež vytvořil.

Naše analýza potvrzuje Helmholtzovo tvrzení: „Ostatně se dosud realita vědy, která důsledně hledá zákony, ukázala být stále ještě mnohem důstojnější a rychlejší, než to dokázalo krajní úsilí mýtické fantazie a metafyzické spekulace.“ Rozmanitost je stále mnohem větší, než lze tušit podle spekulativního dogmatu kontinuální nevyhnutelnosti. Tím se také podstatně mění úloha vědy. Dokud se jako základ stanovila a stanoví teze o nevyhnutelném vývojovém procesu, zaměřuje věda svoji práci, pokud má hospodářskopolitický význam, na to, aby pro nevyhnutelný vývojový proces našla obecnou formulaci. O to se pokoušeli od dob Comta, Saint-Simona, Saint-simonistů a Marxe nespočetní sociologové. Jestliže však od počátku zkoumání zavrhneme tezi, že lidé mají následovat doktríny dějinného vývojového procesu, a necháme-li na sebe bezprostředně působit fakta hospodářské politiky, dostaneme obraz, který jsme se tu pokusili načrtnout. Tím, že se věda odvrátí od ideologie k faktům a že připustí, aby se plně uplatnil historický moment, poslouží zvláštním způsobem věci svobody. Není již v zajetí formule o nevyhnutelnosti dějinného procesu a odhaluje možnosti, kde má hospodářská politika svobodu a jak může zamezit nechtěným tendencím. Tak může hospodářská politika utvářet skutečnost a odolat nebezpečí, že bude odplavena tokem dějin. Může se stát svobodnou jen tehdy, když myšlení o historické nevyhnutelnosti bude vytlačeno myšlením v řádech.

X I V . K A P I T O L A

Technika, koncentrace a hospodářský řád

I. Panující názor

1. Má-li se v hospodářské politice prosadit myšlení v rádech, musí se především skoncovat se základní koncepcí, jež je dnes velmi rozšířena při posuzování otázek hospodářské a sociální moci a všech ostatních hospodářskopolitických otázek. Moderní technika vede, jak se říká, nevyhnutelně k velkostroji a velkopodniku a tím ke koncentraci a k monopolu a odtud nakonec k centrálnímu řízení hospodářského procesu. Moderní technika tím prý zabíjí konkurenci.

Tento názor pochází sice z raného 19. století, vycházejí z něj však ještě dnes mnohé úvahy o hospodářské politice budoucnosti. Již Sismondi hovořil o tom, že „v epoše imperialismu“ jsou nové stroje příčinou koncentrace práce ve zvětšujících se podnicích, a že se tak konkurence obrací sama proti sobě.⁷⁵ Marx nashromáždil rozsáhlý materiál z rané historie průmyslu Anglie, aby to dokázal. A dal myšlenkám průraznost, když věřil, že našel zákon koncent-

⁷⁵ J. Ch. L. de Sismondi, „Nouveaux Principes d'Économie politique ou de la Richesse dans ses Rapports avec la Population“, sv. 1, 2. vydání, 1827, str. 327 ad. Dále K. Marx „Das Kapital“, 1. sv., zejména 4. a 7. oddíl.

Walter Eucken

race v historickém vývoji, a když jej působivě formuloval. Zákon se prý projevuje v „koncentraci dělníků a pracovních strojů ve velkých továrnách“. Obrovská přádelna vytlačí malé, střední a posléze i velké přádelny. Současný stav techniky anebo, jak to Marx formuloval, „vývojový stupeň materiálních produktivních sil“ si prý vynutí koncentraci vývoje v jediné továrně anebo v jejich malém počtu a povede nevyhnutelně k monopolu.

Taková a podobná líčení jsou opakována dodnes.⁷⁶ Pojetí ovšem není jednotné. Dílem se věří, že v průmyslové ekonomice nelze realizovat dokonalou konkurenci vůbec, v každém případě však – kdyby to přece jen bylo možné – že nenastolí rovnováhu ekonomických veličin, tedy že neumožní smysluplné řízení hospodářského procesu. To byl názor Sismondihova, Marxe a saint-simonistů. Argumentuje tak ještě dnes Schumpeter a část veřejnosti. Jiní, novější, jako Masci nebo Schmalenbach, míní, že dokonalá konkurence sice vede ke všeobecné rovnováze, že ji ale již nelze uskutečnit. Jedna skupina se domnívá, že dokonalá konkurence je jednak nerovnovážná, jednak i nerealizovatelná, druzí míní, že sice vede ke všeobecné rovnováze, že ji však dnes již nelze realizovat. Jedni se domnívají, že dokonalá konkurence je špatná a mrtvá, druzí se domnívají, že je dobrá, ale mrtvá. Obě jsou zajedno v tom, že z moderní techniky vzniká koncentrace výroby a hospodářská moc a že konkurence nutně zmizí z moderního hospodářství.

2. Problém řádu se tudíž nastoluje v určité formě. Tržní forma dokonalé konkurence se vylučuje z nástrojů řízení. „Jelikož prostý návrat k historicky překonanému systému dokonalé soutěže není možný, pokud jsou vznik velkých podniků a nadvláda obrovských průmyslových a finančních koncentrací ve skutečnosti podmíněny potřebami technické povahy, které nadržují růstu převahy specializovaného, pevně investovaného kapitálu, bude třeba nahradit

⁷⁶ Například Schumpeter, *Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie*, německý překlad, 1946, 8. kapitola; G. Masci, *Korporative Wirtschaftstheorie*, 1938, str. 98 ad., E. Schmalenbach v *Zeitschr. f. handelsw. Forschung*, 22. ročník, 1928, str. 241 ad. a *Der freien Wirtschaft – zum Gedächtnis*, 1949.

samoregulační mechanismus soutěže jinými systémy, u kterých bude hrát podnět a činnost státu nutně stále důležitější a rozhodnější úlohu ve smyslu samočinné a automatické koordinace sil a prvků, které v hospodářském životě působí s dosahem a rozšířením přesahujícím jednoduchou a individuální činnost“ (Masci).

K vyřešení problému řádu zbývají povinné korporace kontrolované více či méně státem a v úvahu prý přichází řízení hospodářského procesu centrálními plánovacími úřady. Dokud se věřilo, že tyto formy řádu jsou použitelné, zdálo se možné dát takto průmyslovému hospodářství životaschopný řád. Avšak tato víra se ukázala neudržitelnou. I naše vyličení ukázalo, že před zkušeností 20. století neobstojí.

Situace by byla bezvýchodná, centrální hospodářskopolitický problém řádu moderního světa by byl neřešitelný, kdyby bylo tvrzení o nutném zániku konkurence správné. Naše kniha by byla u konce, neboť by bylo dokázáno, že problém nemá řešení. Musíme se ptát sami sebe, zda je tvrzení o nutném zániku konkurence správné.

II. Technika zesiluje konkurenci

1. Je zcela pochopitelné, že v dobách saint-simonistů a Marxe vznikl názor, že moderní technika zabíjí konkurenci. Mezitím však industrializace velmi pokročila a svůj vliv uplatňují nové, podstatné skutečnosti.⁷⁷ Svědčí o přesném opaku. Použitím moderní techniky se nyní nastartovala neobyčejně silná tendence ke konkurenci. Zesiluje se od desetiletí k desetiletí a je ve 20. století daleko silnější než v 19. století. Ovšemže se v boji proti ní uplatňují stále radikálnější prostředky.

Moderní technika posílila trojím způsobem prvek konkurence, tj. konkurence v úzkém slova smyslu:

⁷⁷ K tomu také C. Bresciani-Turoni, Einführung in die Wirtschaftspolitik. Německé vydání, 1948, 9. kapitola a tam uváděné práce Einaudiho a Robbinse.

Walter Eucken

Za prvé, mimořádným vylepšením a zlevněním dopravy se provázaly četné lokální trhy, a ztratily tak svoji samostatnost. Nabízející, kteří měli dříve místně oddělené oligopolní anebo monopolní pozice, si začali konkurovat. Dějiny skoro každého zemědělského nebo průmyslového podniku to ilustrují. Například továrna na dřevozpracující stroje ještě v pozdním 19. století dodávala skoro výlučně truhlářstvím svého místního trhu a měla tam jistý monopol. Avšak s rozšířením železnice, lodní dopravy a motorových vozidel se rozšířil její odbytový rádius a zároveň se objevují zahraniční strojírenské továrny v odbytí, které dříve ovládala sama. Často se líčilo, jak klesající dopravní náklady železnice a námořní přepravy vedly v sedmdesátých letech 19. století k zesílení konkurence na evropských trzích obilí. Tato ilustrace je jen malým výřezem z univerzálního dění. Rychlý rozvoj informační techniky, telegrafu, telefonu, rozhlasu, rovněž propojil trhy, a to neméně účinně než rozvoj dopravní techniky. Zmizely místní surovinové a obilní trhy a s nimi mnoho šancí k vytváření monopolů a oligopolů. Informační technika podstatně zjemnila mechanismus konkurence na četných trzích surovin, polotovarů i hotových výrobků.

Zvláště důležitý byl tento vývoj na trzích práce. Zde působil přímo revolučně. Ještě v polovině 19. století byl průmyslový dělník odkázán na jednu nebo několik továren a jejich pracovní místa v blízkosti jeho bydliště. Zaměstnavatel měl často na trhu práce monopol anebo oligopol poptávky. S rozšířením železnice, automobilu a jízdního kola se situace změnila. Teď cestuje mnoho dělníků denně do značných vzdáleností. Dopravní prostředky zvládají každý den masovou přepravu dělníků. Spádové oblasti jednotlivých firem se značně rozšířily, a tím propojily. V Německu měří vzdálenosti, odkud se dojíždí, až 70 i více km. Tím se tržní forma na trzích práce úplně změnila, neboť nyní má dělník možnost volby mezi mnohem větším počtem poptávajících. Konkurence, dříve vzácná, ožila. A byla to moderní technika, která podnítila její rozvoj.

Za druhé, technika vede k nebývalému zosílení konkurence substitutů. O tom nemohli muži počínajícího 19. století ještě nic

vědět. Ale mladší si tohoto fundamentálního faktu měli všimnout. Vývoj umělého hedvábí, buničiny, nylonového vlákna a jiných umělých vláken, nástup ropy jako konkurenta černého uhlí, nové stavební hmoty vedle cihel, nové materiály konkurující porcelánu, konkurence umělého kaučuku proti přírodnímu jsou jenom nemnohé příklady narůstající konkurence substitutů, která je rovněž univerzálním jevem. Roste tak elasticita poptávky po jednotlivém zboží; tržní forma se tedy blíží dokonalé konkurenci, i když nabízející jednotlivého druhu zboží je monopolistou. Tím jsou i monopoly nuceny chovat se podobně jako za konkurence. Tak například cihlářské kartely, které musí počítat s konkurencí nových stavebních hmot, tedy s větší elasticitou poptávky; anebo železnice s konkurencí motorových vozidel. Konkurence substitutů se stala tak všeobecnou, že spolurozhoduje o koupi a prodeji v každém podniku a každé domácnosti.

Konečně za třetí, v důsledku novějšího vývoje technických znalostí se ve vysoké míře zvýšila adaptační schopnost moderního průmyslového aparátu. Schopnost továren zpracovatelského průmyslu přecházet rychle z jedné výroby do druhé, tedy měnit trh, silně narostla. V obou velkých válkách 20. století se tento fakt stal zcela zřejmým. Překvapil i odborníky a zároveň podstatně spolurozhodoval o průběhu války. Továrny na hodinky se velmi rychle přeorientovaly na výrobu rozbušek, strojírenské podniky na výrobu granátů a dílů ponorek. V krátké době byla přeorientována velká část průmyslového výrobního procesu. A opačně, po skončení války, když se například továrny na děla přeorientovaly na výrobu strojů, továrny na tanky na nákladní auta. Překvapivě rychlé přizpůsobení amerického výrobního aparátu umožnilo po roce 1945 přechod k mírové produkci bez krize nebo deprese.

Adaptační schopnost nepůsobí jen ve válce, ale také v míru. Pojem „schopnost přizpůsobit výrobu“ má přesně vymezený obsah. Je to schopnost podniku převést svoji výrobu z jednoho trhu na druhý. A tato „schopnost přizpůsobit výrobu“ se v posledních padesáti letech neobyčejně vystupňovala.

Walter Eucken

Ještě okolo roku 1900 se v podnicích zpracovatelského průmyslu neustále mění výrobní programy. Továrna vyrábějící například kamna začne také vyrábět chladničky a později rozhlasové přijímače. Objeví se tedy jako konkurent na nových trzích. Jiná firma, která nabízela na oligopolním trhu speciální čerpadla, vzdá boj a vyrábí zemědělské stroje. Třetí firma se přeorientuje z jízdních kol na motorky, čtvrtá firma optického průmyslu začne vyrábět zámky a výrobní programy se rok od roku mění podle vyhlídek na zisk. Výběr druhů zboží je neustálým úkolem podniků zpracovatelského průmyslu a volba není nikterak předem určena. Kdyby přechod nebyl omezován patenty anebo licenčními poplatky, byla by fluktuace firem z trhu na trh ještě silnější. Technika, především rozvoj moderní strojírenské techniky, to dovoluje. Na většině trhů zpracovatelského průmyslu musí proto nabízející neustále počítat s tím, že se objeví noví výkonní konkurenti.

Jiná je situace v surovinovém průmyslu, například při výrobě uhlí, surového železa nebo elektrického proudu. Zde se skutečně rok od roku vyrábějí v podstatě stejné produkty a změna skladby výrobního programu je obtížná nebo možná jen v úzkých mezích. V těchto podnicích je tedy přízpůsobivost výroby malá nebo chybí. Přesto se, *nepřímo*, uskutečňuje ve vysoké míře. Uhlí, elektrický proud a surové železo lze použít k nespočetným účelům. Tím je možné, aby se výrobky, které se z nich vyrábějí, neustále měnily a začaly konkurovat jiným výrobkům. Továrna, která vyráběla farmaceutické zboží a teď přešla na výrobu jiných chemických produktů, spotřebovává elektrický proud skoro stejným způsobem a výkony elektrického proudu tak začnou konkurovat na nových trzích. I tady posílil vývoj moderní techniky konkurenci. Rozšířil totiž mimořádně použitelnost surovin. Uhlí například neslouží jen jako palivo jako dříve, ale také jako surovina pro barvy, léky, dusíkaté hnojivo atd., takže produkty z něho se objeví na nejrůznějších trzích. Nepřímo se zde uplatňuje to, co je „přímo“ účinné ve zpracovatelském průmyslu: přízpůsobivost výroby a zvýšení konkurenčního prvku.

2. Anachronismus idejí však zamlžuje i tuto podstatnou skutečnost a vede ke vzniku zdánlivých hospodářskopolitických problé-

mů. Stále ještě panuje názor, jenž vznikl před více než sto lety, že podniky ztrácejí s moderní technikou schopnost přizpůsobovat se změnám poptávky na trzích. Kapitál je prý převážně pevně investován, nelze jej již stáhnout a je vázán na určitou technickou formu, v níž slouží výrobě, nemůže se tedy při ztrátách vyvázat a být převeden na jiné, ziskovější trhy. Moderní výrobní aparát je pokládán za strnulý, zaměřený na určitou výrobu a technicky neschopný se přizpůsobit. Proti tomu se staví rychle se měnící poptávka a z tohoto konfliktu se konstruuje velký hospodářskopolitický problém. Tato idea patří také k základním představám Keynesem ovlivňované teorie a politiky plné zaměstnanosti, která se pokouší udržovat v chodu údajně strnulý aparát navzdory měnící se poptávce. Ale tato základní představa je v naprostém rozporu s realitou. Okolo roku 1860 anebo 1900 se sice průmyslový výrobní aparát při málo rozvinuté technice vyznačoval jistou strnulostí, tu však dnes už dávno ztratil. Ani dnes sice není možné ihned odvolat z nějaké továrny, například z chemičky anebo strojírny či továrny na obuv, investovaný kapitál a stavět místo toho vodárnu. Ale chemička může rychle měnit trhy, na nichž nabízí své zboží. Neustále pokračuje přizpůsobování výrobních plánů ziskovým vyhlídkám na velkém počtu trhů například chemického průmyslu, strojírenství anebo obuvnického průmyslu, i když je značný kapitál pevně investován v zařízeních továren.

3. Často byl popsán relativní nárůst „fixních“ nákladů v moderním průmyslu, například Schmalenbachem. Zde je líčena velká kotelna s práškovým topením anebo kolesová fréza. Pracujícího člověka sotva vidíme; výrobní aparát zdá se být vázán v kameni a železe. Z toho se vyvozovalo, že průmyslovému výrobnímu aparátu chybí schopnost přizpůsobování. Jako kdyby výrobní aparát vyráběl stále stejné zboží. Ve skutečnosti se prostřednictvím kotelny uvádějí do chodu například různé stroje, které postupně vyrábějí různé výrobky, a kolesová fréza rovněž slouží měnící se výrobě. Také běžící pás továrny na jízdní kola umožňuje, aby se po pásu pohybovaly různé výrobky a byly s jeho pomocí dohotovovány. Pracuje-li kotelna v elektrárně a stále vyrábí elektrický

Walter Eucken

proud, převádí se tato elektřina snadno z jednoho užití do druhého.

„Fixní náklady“ neznamenají „fixovanou výrobu“. Schopnost přizpůsobovat výrobu narůstala v průběhu technického rozvoje přímo nebo nepřímo natolik, že se celý moderní výrobní aparát stal ve vysoké míře přizpůsobivým. Snadno lze zjistit, že výrobní aparát může být přizpůsobivým navzdory vysokým fixním nákladům, že je tedy staré učení překonané. Mysleme také na mnohokrát uváděný příklad železnice. Má vysoké fixní náklady, ale přepravní výkony neustále střídají svou skladbu. Jiný příklad. Když přijdeme do válcovny ocelářského průmyslu a necháme si předložit některým mistrem programy, které den co den dostává a má provádět, vidíme, že válcované profily se přizpůsobují objednávkám navzdory vysokým fixním nákladům.

Všechny tři momenty působí společně: rozšíření trhů, přibývání substitutů a rostoucí přizpůsobivost výroby. Skoro ve všech továrnách a na všech trzích průmyslu, dopravy, obchodu a i zemědělství lze zjistit, jak velice podporuje moderní technika jedním či druhým způsobem konkurenci.

III. Koncentrace podniků – nikoliv továren

1. V tomto rámci se uskutečňuje také průmyslová koncentrace. Panuje jednotný názor, že je to vytváření velkých monopolních anebo oligopolních mocenských bloků v průmyslu, které působí proti uskutečnění konkurence v mnoha zemích a na četných trzích. Avšak o charakteru této koncentrace existují často falešné představy. Věří se, že technika způsobuje koncentrování výroby do zcela malého počtu továren a tyto obrovské továrny, které zničily všechny menší konkurenty, jsou monopolisty. To je naprosto falešný obraz skutečnosti, jenž naléhavě vyžaduje opravu.

Vysoké pece, válcovny, strojírny a továrny v jiných odvětvích se sice podstatně rozrostly. Skutečně to byl technický rozvoj, který k tomu dal podnět. Ale v tom nespočívá průmyslová koncentrace.

Hospodářská moc jednotlivé přádelny, jednotlivé vysoké pece je sama o sobě malá, i když jde o velké továrny. Ve srovnání se silně zvětšenými trhy dodávají většinou jen menší díl nabídky. Podobně továrna na obuv anebo motorová vozidla.

Pro koncentraci je však příznačné, že se dostává *mnoho továren pod jednotné řízení*. Například několik továren na umělé hedvábí se dostává pod řízení jediné koncernové správy anebo ve vertikální koncentraci uhelné doly, vysoké pece, strojírný atd. se dostávají pod jednu správu. General Motors anebo Ford, IG anebo Vereinigte Stahlwerke vlastní nebo vlastnily stovky továren. Často i malé nebo střední podniky vlastní několik menších továren; například středně velká strojírna vlastní zároveň slévárnu a továrnu na čepy. Co je zde v malém, to je u koncernu ve velkém. Anebo založením kartelu fúzuje několik firem, z nichž každá často sama vlastní několik továren. Jednotlivý uhelný důl je jen *jedna* továrna firmy K. mezi mnohými a firma K. je *jedním* členem uhelného syndikátu. Továrna farmaceutického průmyslu v G. je středně velká a zaměstnává 200 dělníků. Patří koncernu, který mj. vlastní deset dalších chemických továren a je členem různých kartelů. *Toto je faktická koncentrace*. Marx si však představoval, že by se v jedné obrovské farmaceutické továrně vyrábělo zboží pro celý trh.

Rozhodující není zvětšení jednotlivých továren, které se uskutečňovalo a uskutečňuje během technického rozvoje, ale ovládnutí mnoha továren jednotlivými. Jelikož vlastním kořenem koncentrace není „továrna“, ale „podnik“ a s ním spojené útvary, bylo by scestné identifikovat, byť i jen přibližně, problém koncentrace s otázkou narůstající velikosti továren. Analýzy věnované návratu k „optimální velikosti továrny“ se dotýkají problému koncentrace jen okrajově.⁷⁸

⁷⁸ Viz F. Haußmann, „Die wirtschaftliche Konzentration“, 1940, str. 73. Dále C. Clark, „The Conditions of Economic Progress“, 1940; zpráva Temporary National Economic Committee, Washington, 1941. – W. Röpke, „Civitas humana“, 1944, str. 297 ad. O faktu, že se v mnohých koncernech hospodářství neracionálně: S. R. Dennison, „The Problem of Bigness“, The Cambridge Journal, Vol. No. 2, November 1947. Píše také o knize Drucker, „Big Business“, 1947, která mj. velmi přesně analyzovala General Motors Corporation.

2. Existují ovšem výjimky, jejichž význam ovšem nesmíme přeceňovat. V určitých výrobních odvětvích je velikost továrny při vybavení hospodářsky optimálními stroji taková, že výroba jen jediné továrny stačí zásobovat optimálně trh svými výrobky. V takových případech by několik továren nemohlo prodávat za ceny kryjící náklady. Tak například tramvaje v nějakém městě anebo továrna na láhve.

V takových případech je vývoj technických vědomostí takový, že při správné kalkulaci *mohou* vzniknout monopoly nebo oligopoly, když například chybí konkurence substitutů. Právě na dějinách železnice, které se dříve uváděly jako vzorový příklad pro monopolní tendenci technického vývoje, lze ale poznat, jak technika, která dala vzniknout i motorovému vozidlu a letecké dopravě, přece jen pracovala zároveň rozhodujícím způsobem proti její monopolní pozici.

3. Koncentrace průmyslu tedy spočívá zpravidla ve sjednocení mnoha továren pod jednotným řízením. Ale není snad tato koncentrace způsobena vývojem techniky?

Lze namítnout, že často jsou ničeny nebo ohrožovány malé firmy pracující ještě se starší technikou většími továrnami, které uplatňují nové výrobní postupy. Značné části řemesel byly vytlačeny z výroby, například části textilních řemesel anebo některé mlýny, došlo k ohrožení mnoha malých vápenek moderními velkoprovozy anebo četných starších octáren novými, produkujícími ve velkém levněji. Není tu počátek koncentrace?

Takové případy byly dříve a jsou dnes časté. Představují vážné sociálně-politické problémy, neboť je otázkou, jak bude možné začlenit zase rychle dělníky zastaralých továren do výrobního procesu. Je tu skutečně jistá parciální koncentrace: místo tuctů nebo stovek firem, které všechny mají vlastní továrny, vyrábí jen *jediná* továrna. Až potud moderní technika skutečně podporuje koncentraci. Avšak tato větší továrna nového druhu, třeba tkalcovna, která nahradí stovky malých řemeslných tkalcoven v okolí, se většinou dostane do konkurence s jinými novými tkalcovnami. Dějiny některých průmyslových odvětví v 19. a 20. století ukazují, že zánik malých

a středních firem spojený se zaváděním velkovýroby neznamena li kvidaci konkurence, protože se tato opět prosadí rozšiřováním trhů a substitutů. Ostatně je známo, že novější technický vývoj zvýhodnil, pokud jde o náklady, malé a střední továrny v četných odvětvích. Jako příklad lze uvést elektrifikaci malými motory.

Technika, zdá se, dala podnět ke koncentraci ještě jiným způsobem. Výstavba moderních vysokých pecí, válcoven anebo dusíkáren vyžaduje investici tak velkého kapitálu, že se výroba koncentruje do několika málo podniků. Noví konkurenti se obtížně prosadí již proto, že mají potíže s opatřováním kapitálu. V takových odvětvích existuje tendence k tvorbě oligopolů, které, v důsledku nerovnovážných oligopolních trhů, mají sklon k tvorbě kartelů. Potud technika skutečně podporuje koncentraci. Ale i zde působí opačné síly, tak technika nutně k monopolu nevede. V důsledku technického rozvoje zesílí mezinárodní konkurence na všech těchto trzích, není-li omezena hospodářskou politikou. Zároveň se i zde zpravidla uplatňuje díky moderní technice konkurence substitutů: například oproti vysokým pecím pece siemens-martinské; oproti získávání dusíku ze vzduchu výroba dusíku z uhlí nebo zlepšení těžby ledku. Ale tato stále znovu prorážející tendence ke konkurenci, jež vždy znovu vychází z moderní techniky, je často, tak i v těchto případech, vyřazována kartely.

Ještě příklad z námořní plavby. Uplatňování moderní techniky stavby lodí vedlo právě v linkové námořní dopravě ke stavbě mnohem větších lodí a zařízení, která vyžadovala značný kapitál a směřovala k velkopodnikům a sjednocování dříve samostatných rejdářství. Ale zároveň se projevíly důsledky v opačném směru: urychlení a zlevnění pozemní a říční dopravy umožněné technikou zostřilo konkurenci v přístavech například v severozápadní Evropě a dřívější izolace zázemí a jednotlivých přístavů pominula. Tato narůstající konkurence byla však zatlačena nebo odstraněna zakládáním svazů v námořní dopravě. Proti konkurenci vyprovokované technikou se bojovalo organizačně.

Jako důsledek moderní techniky se pokrývá Země velkými továrnami, železnicemi, silničními stavbami a velkoměsty. Starodáv-

Walter Eucken

né dílny nám připadají velmi malé ve srovnání s těmi, které máme před očima. Z toho vznikla myšlenka, že koncentraci způsobuje technika. Ukazuje se však, že vývoj nebyl a není tak jednoduchý. Koncentrace průmyslu v posledním století vyplynula z množství příčin. Touha po moci, sklon k tvorbě monopolů, hospodářská a právní politika způsobily koncentraci anebo jí přály. Vyplynula z celodějinného vývoje. V rámci těchto celkových dějin působila i moderní technika. Ale nebylo to tak, že koncerny a syndikáty vyrostly nevyhnutelně z technického aparátu.

IV. Vliv forem hospodářského řádu na velikost podniků

1. Dosud jsme to vylíčili tak, jako by se na určitém stavu technických vědomostí zakládala určitá velikost technických jednotek, tedy továren, a určitá užitá výrobní technika. To je sice panující názor, který je však také mylný.

Rozsah továren a stupeň mechanizace je totiž určen také uskutečněnými formami řádu. Na tento fakt jsme již narazili při analýze centrálně administrativního hospodářství. Centrální plánovací úřady tendují pravidelně k vytváření velikých továrních jednotek, jako například v Rusku od roku 1928 anebo v Německu mezi lety 1933 a 1944. Stavěly se velké továrny na motorová vozidla a stroje a velké elektrárny. Válečné hospodářství válčících zemí, které ve 20. století patřilo k hospodářství centrálně administrativního typu, zanechalo po sobě většinou velké továrny, například na výrobu syntetického benzínu, kaučuku anebo dusíku. Velké továrny usnadňují plánování a kontrolu ze strany plánovacích úřadů. Centrálně administrativní hospodářství působí tedy velmi silně na technickou koncentraci výroby. Zda jsou tyto obrovské továrny účelné, i pokud jde o náklady, nemožno centrální plánovací úřady přesně zjistit, a i kdyby mohly, nemusely by se tím řídit. Již tu se ukazuje vliv hospodářského řádu na velikost továren a mechanizaci výroby.

Pro monopol nabídky to platí obdobně. I v tomto případě mohou továrny být větší než za konkurence. A to již proto, že mono-

polista snadno přesune riziko velké investice, a proto sáhne rychleji k velkým investicím.

2. Existuje zde tudíž interdependence zvláštního druhu, která se ve skutečném hospodářství uplatňuje trvale a spočívá v tom, že rozvoj technických vědomostí ovlivnil, jak jsme ukázali, tržní formu, ať již směrem ke konkurenci nebo také směrem k tvorbě monopolů nebo oligopolů. Pomohla tedy zformovat hospodářský řád. Opačná souvislost je stejně důležitá, ale dbá se jí méně. Máme na mysli závislost použité techniky a tím také velikosti továrny na realizovaných formách řádu. Jako bludné balvany tu leží po ukončení centrálně administrativního hospodářského řádu nadměrně velké továrny, jak tomu bylo po skončení válečného hospodářství, a způsobují značné potíže při výstavbě racionálně fungujícího hospodářského řádu. Kdyby Německo ve 20. století nemělo období centrálního řízení hospodářství ani velké monopoly, vypadal by německý výrobní aparát jinak a mnoho velkých zařízení by tu nebylo.

Teoreticky platí, že velikost továren a veškerá použitá technika vůbec nezávisí jenom na současném stavu technických znalostí, ale závisí zároveň také na všech ostatních daných veličinách určujících hospodářský proces, a tím také investicích, jakož i na množství a kvalitě dělníků a na velikosti kapitálu. K těmto veličinám patří také právní a sociální organizace.

Pro hospodářskou politiku však platí, že je chybou považovat za dané veličiny velikost továren a stupeň mechanizace.⁷⁹ Tím, že hospodářská politika ovlivňuje hospodářský řád anebo jej utváří, působí na velikost továrny a na veškerou použitou techniku. Tak například když se provádí politika skryté inflace a nastartuje se tak tendence k centrálně administrativnímu hospodářství, je tím zároveň dán podnět stavět větší továrny. Použitá technika, zařízení a stroje, nejsou základnou, z níž vyrůstá hospodářství a hospodářský řád. I zde je tradičně panující názor mylný. Průmyslový aparát v podmínkách dokonalé konkurence vypadá jinak. Skládá

⁷⁹ To dělá i Keynes ve své „Obecné teorii“. Další poznámky k tomuto teoretickému problému: W. Eucken, „Grundlagen“, 6. vyd., str. 133 ad., 150 ad., 213.

Walter Eucken

se také z menších továren než v jiných tržních formách. Zvlášť příkrý je rozdíl vůči centrálnímu plánování.

V tomto směru má hospodářská politika eminentní zodpovědnost za utváření veškerého lidského života tím, že spoluurčuje formy hospodářského řádu.

V. Boj proti konkurenci

Obvyklý obraz moderního hospodářského vývoje je třeba pootečít, má-li zobrazit skutečnost.

1. Podle starého, rozšířeného a vlivného názoru vyžaduje moderní technika obrovské továrny, ničí malé a střední podniky a dává vzniknout imanentním konfliktům mezi velikostí továren, nepružností nabídky a měnícími se potřebami, jimž se výroba již nedokáže přizpůsobit. Vytvoření hospodářského řádu prý tedy vyžaduje koncerny, trusty, kartely a jiné monopoly, státní intervenci, korporace, politiku plné zaměstnanosti a centrální plánování. Tento obraz v sobě nosí většina lidí.

Tržní forma dokonalé konkurence, se kterou se brzy blíže seznámíme, je často neoblíbená. Podřizuje jednotlivce kontrole trhu, zbraňuje ho do velké míry moci, přinucuje k stupňování výkonnosti, nutí k neustálému přizpůsobování a má v podobě hrozící ztráty a konkurzu nepříjemné donucovací prostředky. Reakce proti konkurenci v době, kdy se tato trvale rozšiřuje, je tedy pochopitelná.

2. Avšak právě ve 20. století moderní technika mimořádně posílila prvek konkurence. Hospodářská politika tedy nevyvodila důsledky z údajného zániku konkurence, která byla zabita technikou. Stal se opak. Boj proti narůstající konkurenci byl obsahem podstatné části moderní hospodářské politiky. Trvajícím sklon k tvorbě monopolů působil tím silněji, jak jednotlivé firmy ztrácely staré monopolní nebo oligopolní pozice a byly vtahovány do konkurence. Státní hospodářská politika zároveň pracovala proti konkurenci, nejčastěji pod tlakem zájmových skupin. Cla, dovozní zákazy, devizové hospodářství a jiná obchodně-politická opatření se střídala od konce 70. let minu-

lého století například v boji proti mezinárodní konkurenci, která vyplynula ze zlevnění dopravy. Obtížnější bylo vyloučit rostoucí „konkurenci substitutů“. Například v důsledku vývoje automobilu právě na základě rozvoje moderní techniky vznikly říšským dráhám a jejich monopolnímu postavení četní výkonní konkurenti. Nouzovým nařízením z října roku 1931 byla nová konkurence dalekosáhle vyloučena a byl vytvořen povinný státní kartel, který zabránil konkurentům v plném uplatňování konkurence.⁸⁰ Různorodé jsou konečně také prostředky boje proti konkurenci, které vyplývají z rostoucí přizpůsobivosti průmyslového aparátu. K tomu se používají patenty, patentová sdružení, státní investiční zákazy, zákazy přístupu a jiná omezení svobody podnikání. Uvedeme další příklad. Velký cementářský koncern ve Spojených státech zakoupil začátkem století patent na výrobu cementu z vysokopecní strusky. Tím se mělo zabránit americkým vysokým pecím vyrábět struskový cement, neboť patent se používá jako výlučný. I zde umožňuje technický rozvoj konkurenci substitutů. Ale metoda boje proti ní je jiná než u říšských drah, místo povinného kartelu výlučný patent, což je častým prostředkem, jak zabránit vzniku konkurence anebo jak ji alespoň odsunout. Vyplatilo by se analyzovat celý aparát, který byl vynalezen pro boj proti konkurenci. Jeho zavedení představuje značnou část státní hospodářské politiky. Vcelku jde o rozsáhlý systém soukromých a státních opatření v moderním hospodářství, směřujících k oslabování tendence k dokonalé konkurenci anebo k jejímu zničení. Nelze analyzovat žádný průmyslový podnik, aniž bychom si neodnesli v tomto směru silný dojem. *Napětí mezi rostoucí konkurencí a její negací je fundamentální skutečností nejnovějších hospodářských dějin.*

VI. Důsledky pro vědu a hospodářskou politiku

1. Názor, že moderní technika vede k vymizení konkurence, je v dnešní době nejen míněním některých vědců, ale také zároveň

⁸⁰ Viz A. Schmitt, „Verkehrspolitik“ v A. Weber, „Volkswirtschaftslehre“, 4. sv., 1933, str. 249 ad.

Walter Eucken

výraznou ideologií zájmových skupin zvláštního druhu. Zvláštního druhu proto, že ji s prospěchem používají dvě různorodé vůdčí vrstvy. Argument dobře poslouží vedoucím a funkcionářům kartelů a koncernů, aby prokázali nutnost vytvořit soukromou moc. Jestli ji moderní technika skutečně činí tak nevyhnutelnou, zdá se, že se vymyká kritice. Na druhé straně to jsou funkcionáři centrálního plánování, jejichž mocenským zájmům tento argument slouží, neboť odůvodňuje právo na jejich existenci. Technika prý vede k „monopolnímu kapitalismu“, který je nadlouho neúnosný a vynucuje si centrální plánování. Tak dostává názor, jenž viditelně odporuje faktům, od dvou vůdčích vrstev impuls, který silně ovlivňuje hospodářskou politiku.

2. Proti tomu je třeba opakovaně poukazovat na skutečnosti, které se přímo nabízejí v každém průmyslovém nebo zemědělském podniku a které zde byly stručně nastíněny. Věda by je měla vyzvednout a přesně popsat. Nesmí se omezit na to, aby tradovala stará vývojová schémata bez dostatečné konfrontace s fakty. Ani by neměla vytvářet pojmy definující konkurenci, které byly získány spekulativně a při jejichž aplikaci ani nelze definovat například konkurenci substitutů. Potom zastírá určující hospodářskou skutečnost.

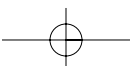
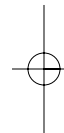
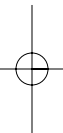
Konkurence není zastaralá, zastaralá je víra, že je zastaralá. Fakta ničí starou dějepisnou doktrínu, podle níž je dokonalá konkurence odsouzena k zániku. Jde o typický projev anachronického myšlení, řekne-li Schumpeter, že „dokonalá konkurence je za dnešních moderních industriálních podmínek nemožná“. Takové názory již neodpovídají skutečnosti.

3. Když se ale technika, konkurence a monopol fakticky chovají tak, jak zde bylo vylíčeno, je také problém hospodářskopolitického řádu zcela jiný, než předpokládal starý názor. Předpoklad, z něhož vycházel a o němž jsme hovořili úvodem, totiž zánik konkurence a její vyloučení jako možné formy řádu, již neplatí. Hospodářská politika není moderní technikou zatlačena do zoufalé situace, že musí uplatnit takové formy jako jsou centrální plánování nebo povinné korporace, jež věští nebezpečí po sociál-

ní a hospodářské stránce i pro výstavbu všech jiných lidských řádů.

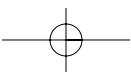
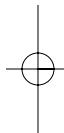
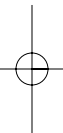
Rozvoj moderních technických vědomostí se projevil ve dvou liniích. Vedl ke zničení mnoha malých podniků, ale posílil naopak prvek konkurence rozvojem konkurence substitutů, rozšířením obytných území a stoupající přizpůsobivostí výroby. Jeho účinek na koncentrační proces byl tedy ambivalentní. Zatímco v první epoše industrializace byl možná v popředí první moment, v druhé etapě, zejména od počátku 20. století, učinil technický rozvoj konkurenci účinnější. Tento fakt je podstatný; je nyní v popředí.

Neměla by se hospodářská politika vzdát boje proti konkurenci? Neměla by rozvíjet to, co si ve věcech samotných razí cestu k realizaci? Síly, zejména síly moderní techniky, jež nasměrují vývoj ke konkurenci, lze prostřednictvím hospodářské politiky úspěšně použít k nastolení hospodářského řádu.

K N I H A Č T V R T Á

Soutěžní řád a jeho realizace

X V . K A P I T O L A

Politika soutěžního řádu: úvod

I. Situace – Nový počátek

1. Perioda experimentů si zaslouží, aby byla ukončena.

Jedna série pokusů, hospodářská politika centrálního řízení, udržuje sice v chodu investiční činnost a odstraňuje podzaměstnanost, avšak ve skutečnosti neřeší velké problémy, jež nastoluje industrializace, ani problém dostatečné proporcionality, ani problém rozdělování. Naopak způsobuje, že se všechny problémy, jež mohou industrializací vzniknout i pro svobodu člověka, ještě zostří. Co hrozí s technikou, industrializací, zmasověním, to ukazují takové experimenty do krajností.

Avšak v zemích, kde se zkouší politika střední cesty, u *druhé* série experimentů, panuje skupinová anarchie. Chybí tendence k rovnováze hospodářského procesu.

2. Proti výstavbě dostatečného řádu působí velmi silné historické síly. Průmyslové hospodářství, založené na dělbě práce, vytváří totiž příležitosti k vládnutí a vykonávání moci, jak je dějiny dříve neznaly. Je to buď jedna politická mocenská skupina, která ovládá tento aparát a soustřeďuje veškerou moc ve svých rukou, anebo to jsou četné soukromé a státem podporované mocenské skupiny, kte-

Walter Eucken

ré operují spolu nebo proti sobě. Polovina 20. století je od řešení problému hospodářského řádu vzdálenější než jeho počátek.

3. Tím jsme dospěli k důležitému bodu.

Ztroskotala-li politika *laissez faire*, protože v podstatě přenechala formy hospodářského řádu soukromníkům, pak ztroskotaly experimenty následující éry proto, že v nich byl učiněn pokus řídit každodenní hospodářský proces centrálními úřady, ať již samotnými nebo v kombinaci se soukromníky. Hospodářskopolitické diskuse končí dnes pravidelně a rychle na mrtvém bodě. Zarazí se na antitezi „centrálně řízené hospodářství“ proti „svobodnému hospodářství“. Jak napovídá zkušenost, nelze problém řádu vyřešit ani tak, ani tak. Páku je třeba nasadit hlouběji.

Na počátku je celkový problém řízení průmyslové ekonomiky. Je to velký, každodenní, nedohledně související hospodářský proces s provázaností hospodářského řádu se státním, právním a společenským řádem. Zde začíná jediná cesta, která je ještě otevřena pro politiku hospodářského řádu. Ta se snaží utvářet formy hospodaření anebo ovlivnit podmínky, za kterých vznikají. Avšak v těchto formách je ponechána volnost plánování a chování domácností a podniků. Jak je to možné? Nikoliv tak, že se začne experimentovat na základě několika nápadů. Hospodářskopolitické jednání o řádu se děje na základě znalostí jednotlivých forem řádu, souvislostí hospodářského procesu a interdependence řádů. Nikoliv kapitalistická nebo socialistická atd. ideologie, ale systematické myšlení řídí jednání o hospodářskopolitickém řádu.

II. Rozhodnutí

A. Možnosti

Jaké jsou vůbec možnosti řádu hospodářského procesu v průmyslovém světě?

Tato otázka není zodpovězena tím, když, jako Marx, necháme dějiny učinit skok z říše nutnosti do říše svobody. O takové svobodě

nemůže být řeči. Je velmi pohodlné hovořit jednoduše o nových možnostech, aniž se přesně řekne, jak mají být řády vybudovány a jak mají fungovat. Máme se naopak tázat, co najdeme v dějinách a co ne. Tomu nemáme rozumět tak, že bychom mohli vytvořit nový řád tím, že se díváme jen zpět, zády proti budoucnosti. Právě naopak, pokud jde o hospodářskou politiku záleží nejen na tom, které formy řádu byly a jsou realizovány, ale také na tom, které jsou možné. Musí se najít nová možnost, která se věcně zdá být výhodná a jež představuje samostatné řešení, které nesmí být nestabilní, a být tudíž pouze přechodem k jiné formě řádu. K získání takové formy sloužil výklad a analýza hospodářských řádů, které byly realizovány v dějinách industrializovaného světa. A velmi podstatný výsledek těchto analýz spočívá v tom, že jejich počet je malý.

To vyplynulo již z historického přehledu. Čím hlouběji se analyzuje skutečnost, tím zřetelněji se ukazuje, že existují hospodářské řády, kde dominuje centrální řízení hospodářského procesu, a takové, kde jsou pro řízení hospodářského procesu rozhodující plány a rozhodnutí mnoha podniků a domácností. Buď dominuje hospodářský systém centrálního řízení ve formě centrálně administrativního hospodářství, anebo jsou pro řád industriálního hospodářského procesu určující tržní metody.⁸¹ Tyto tržně hospodářské metody řízení se liší podle toho, zda jsou individuální hospodářství zahrnuta do monopolních anebo částečně monopolních skupin, či nikoliv. Můžeme tedy, zhruba řečeno, rozlišit tři metody řízení, jež přicházejí v úvahu pro industriální hospodářský proces: řízení realizované státními centrálními úřady, skupinami a konkurencí.

1. Lidé 20. století poznali mimořádné nevýhody spojené s centrálně administrativním hospodářským řízením. Koncentrace hospodářské moci, její srůstání s politickou mocí, nejistota a nedostatečnost zásobování spotřebními statky, zvyšování sociální závislosti, ohrožení právního státu a svobody – o tom nemusíme číst v knihách, to jsme zažili a prožíváme denně. K tomu přistupuje ještě selhání metod centrálně administrativního hospodářského

⁸¹ K tomu blíže W. Eucken „Grundlagen der Nationalökonomie“, 6. vyd., 1950, zejm. 3. díl.

Walter Eucken

řízení při uspořádání světového hospodářství. Industriální hospodářství tenduje k velkým trhům a k mezinárodní dělbě práce, avšak hospodářské řády centrálně administrativního typu nebyly a nejsou s to dát těmto vztahům světového hospodářství pevný základ. V realitě vypukne konflikt dokazující, jak silná je dějinná tendence proti realizaci centrálně administrativního hospodářství.

2. Keynes řekl:⁸² „Domnívám se, že ideální velikost organizační a kontrolní jednotky se nachází někde mezi individuem a moderním státem. Proto se domnívám, že pokrok se nachází ve směru rozvoje a uznávání poloautonomních korporací v rámci státu; korporace, které v okruhu své působnosti jednájí jen podle kritéria obecného blaha, jak jej chápou, a z jejichž úvah jsou vyloučeny motivy soukromých výhod, přičemž je třeba, dokud nedorostl lidský altruismus, ponechat jim pro jejich skupinu, třídu nebo fakultu jisté výhody; korporace, jež za normálních okolností jsou většinou v jistých mezích autonomní, jsou však konec konců podřízeny suverenity demokracie ztělesněné v parlamentu.“

Nechceme zde diskutovat o tom, zda takové návrhy zase oživí středověké formy, nebo ne. Divíme se však, že se Keynes odvážil navrhnout takové formy takových řádů, o nichž věda dávno ví, že v nich dosáhne hospodářský proces jen stavu nestabilní rovnováhy a má tendenci k nerovnováze. Zkušenost to opakovaně potvrdila. Jsou-li do autonomních skupin sloučeny uhelné doly anebo železářský, cementový či draselný průmysl anebo obchod či dělnictvo, ukáže se vždy týž výsledek: boje těchto skupin, uzávěry, výluky a stávky, ať již si takové skupiny říkají stavovské, ať přitom jde o svazy na trzích práce anebo o mezinárodní surovinové pooly či o národní syndikáty, i když se zástupci dělníků účastní jejich vedení. Nerovnováha tržních forem oboustranného monopolu nebo dílčího monopolu či oligopolu vyvolává tendenci ke státním zásahům. Připomeňme jen vývoj německých trhů práce mezi válkami, kde docházelo k bojům skupin zaměstnavatelů a zaměstnanců a státní arbitr byl čím dále více nucen sám iniciativně sta-

⁸² Viz J. M. Keynes: „Das Ende des Laissez-Faire“, 1936, str. 31 ad.

novovat pracovní podmínky. Mocenské skupiny, jež existují vedle sebe i proti sobě, nemohou nabídnout trvalé řešení problému řádu. Sympatie pro stavovské korporace coby dirigenty hospodářství jsou možné jen tam, kde není spatřována obtížnost řízení moderního hospodářského procesu ani charakter hospodářské moci.

3. Zbývá tedy třetí typ řádů, kde převažuje tržní forma dokonalé konkurence.

Je to tržní forma, která byla v industrializovaném hospodářství často parciálně realizována, nebyla však uskutečněna univerzálně a chyběl jí adekvátní peněžní řád. Klasická a daleko exaktněji moderní ekonomická teorie ukázaly,⁸³ jak se za dokonalé konkurence provádí přísné řízení hospodářského procesu a jak spotřebitelé tento proces dirigují.

Tak vznikla myšlenka soutěžního řádu. Vyrůstá ze samotné každodenní i vědecké zkušenosti.

4. Rozmanitost hospodářských jevů a nepřehledné množství hospodářskopolitických tendencí a dílčích zájmů znemožňuje poznání, že existuje jen docela málo možných typů řádů, prostřednictvím nichž lze řídit moderní hospodářský proces. Popravdě je tento fakt fundamentální. Z něj by mělo vyjít každé hospodářskopolitické rozhodnutí. Je to buď, anebo. Jelikož skupinově-anarchické, korporativní anebo stavovské řešení problému řádu může mít jen přechodné trvání, zůstane nakonec jen volba mezi centrálně administrativním hospodářským řízením podstatných částí hospodářského procesu a soutěžním řádem. Je na čase si uvědomit tuto alternativu.

B. Co je soutěžní řád?

1. Skutečnost, zda jsou přádelny bavlny v některé zemi sdruženy v kartelech anebo zda ovládá trh několik málo samostatných kon-

⁸³ Moderní analýza řídicího procesu v tržní formě dokonalé konkurence byla od doby prací Mengera, Walrase, Jevonse, Böhm-Bawerka, Marshalla podstatně zjemněna. Současný stav bádání: G. J. Stigler, „The Theory of Prices“, 1947, str. 63–196; H. v. Stackelberg, „Grundlagen der theoretischen Volkswirtschaftslehre“, 1948.

Walter Eucken

cernů výrobců příze či zda četné přádelny v konkurenci prodávají své výrobky mnoha obchodníkům a tkalcovnám, je významná pro tvorbu cen a řízení hospodářského procesu v oblasti zásobování přízí. Avšak nejen to. Pro hospodářský proces je zřejmě rovněž podstatné, jak vznikají bankovky anebo bezhotovostní peníze soukromých bank, zda a do jaké míry se tak děje poskytováním úvěru, zda za monopolů či za konkurence. Důležité je také, zda tu jsou odbory, zda existují zaměstnavatelské organizace, jak velká je jejich moc. Průběh výroby a rozdělování se různí podle forem, v jakých se na trzích střetávají nabídka a poptávka a jak se tvoří ceny a mzdy.

Vyjdeme z těchto známých jevů všedního dne. Hospodářská politika soutěžního řádu si klade za cíl dát trhům takový řád, aby byly všechny části hospodářského procesu smysluplně integrovány. Jednotlivý zemědělec, průmyslník, řemeslník a dělník, rovněž jednotlivý podnik a jednotlivá domácnost mají svobodně plánovat a jednat. Ti, kdo hospodaří, nevykonávají rozkazy, ale sami hledají takové použití své pracovní síly, svých výrobních prostředků a peněz, které se jim jeví jako nejlepší. Neexistuje tedy subordinace, ale koordinace domácností a podniků. Co podniky produkuje, jakou techniku uplatňují, které suroviny kupují a na kterých trzích prodávají, je libovolné. Ani dělníci nejsou povinni držet se daného zaměstnání. Mají právo na svobodnou změnu bydliště a na svobodnou pracovní smlouvu. Panuje svoboda spotřeby. Neexistuje však svoboda libovolně vytvářet pravidla hry anebo formy, v nichž se odehrává hospodářský proces, tržní formy a peněžní systémy. Právě zde je pole působnosti pro politiku hospodářského řádu.⁸⁴

2. Tržní forma, jež dominuje v soutěžním řádu, je forma „dokonalé konkurence“. Je to ona, která má vzájemně koordinovat plány a rozhodnutí jednotlivých podniků a domácností. Tam, kde to

⁸⁴ E. F. Heckscher, „Der Merkantilismus“, 1932, I. sv., str. 448 ad., píše o hospodářské politice liberalismu v Anglii počátkem 19. století na rozdíl od merkantilismu: „Stará metoda by se byla pokusila postavit hráz převratům. Nová vítězná metoda jim ponechala volný průběh. Prosazovaly se tedy s vehemencí, jež nemá obdobu ve starších hospodářských dějinách lidstva. Třetí alternativa by byla bývala: ani nebránit běhu věcí, ani jej nenechat neregulovaným, ale usměrnit jej do spořádaných drah. Toto východisko nebylo nikdy vyzkoušeno.“

není možné, je třeba učinit zvláštní hospodářskopolitická opatření. V jednotlivých zemích by se uskutečnil soutěžní řád v samostatné podobě podle jejich přirozeného a historického postavení. Tak by vypadal pokaždé jinak, například v Německu, v Belgii či ve Spojených Státech. O tom ještě pojednáme. Ale všem „soutěžním řádům“ je společná dominance dokonalé konkurence.

Vedle dokonalé konkurence má být a bude „soběstačné hospodářství“ (jednoduché centrálně řízené hospodářství) velmi rozšířenou formou hospodářského řádu, například u sedláka, který nejenže kupuje osivo, hnojivo, stroje atd. na konkurenčních trzích a prodává brambory, prasata, zeleninu rovněž na konkurenčních trzích, ale který zároveň provozuje individuální hospodářství jako samozásobitel bramborami a masem. V selském statku splynuly obě formy. Jiným způsobem splynuly v domácnosti kovodělníka, jenž vlastní zároveň zahrádku a tam pěstuje pro svoji rodinu brambory, zeleninu a ovoce. Vzhledem k mimořádné obtížnosti toho, jak uspořádat dostatečným způsobem moderní hospodářství založené na dělbě práce, je podstatné, aby tyto individuálně-hospodářské prvky byly hýčkány hospodářskou politikou. Tím se stanou lidé nezávislími na trhu a mají v časech nouze určité zajištění. Jelikož však se individuální soběstačné hospodářství nehodí k řízení industriálního hospodářského procesu založeného na dělbě práce, může být jen doplňkovou formou. Ráz modernímu hospodářskému řádu má vtisknout dokonalá konkurence.

3. Co je dokonalá konkurence? Je to určitá, exaktně definovatelná tržní forma, která se nesmí zaměňovat s *laissez faire*. Je také něčím docela jiným než „boj monopolů“, boj syndikátu, jenž má částečný monopol, proti outsiderům, kteří dosud žili v jeho stínu, anebo vzájemný boj dvou oligopolních lodních linek nebo železnic či naftových koncernů. V boji dílčích monopolů anebo oligopolů se často používá nástroj blokády proti dodavatelům anebo odběratelům protivníka. V dokonalé konkurenci však žádná blokáda nemůže existovat. Oligopolisté anebo monopolisté nabídky či poptávky určují tržní strategii, která v dokonalé konkurenci chybí. Dokonalá konkurence není bojem muže proti muži, ale uskuteč-

ňuje se paralelně. Není soutěží překážek či poškozování, ale „soutěží výkonů“.⁸⁵

Starší kritika konkurence je ve velké míře znehodnocena tím, že smíchala různé tržní formy a všechny dohromady nazvala konkurencí. Líčilo se, jak konkurenti proti sobě osobně bojovali a jak se ničili, jak konkurence „rivalizujících kapitálů zuří“ (Marx), jak větší kapitalisté ubíjejí menší, jak se v těchto bojích nesmyslně utrácí majetek, jak jsou dělníci závislí na zaměstnavateli a jak je konkurenční boj jako celek stavem anarchie. Zde popisované skutečnosti byly často faktem. Ale vykládaly se zcela mylně, když se označovaly za důsledky konkurence. Byly to popisy monopolních bojů a závislosti na monopolech a dílčích monopolech. Ještě dnes se svaluje ničení zásob na konkurenci, zatímco se ve skutečnosti může vyskytovat jen v monopolních tržních formách.

Mezitím vyvinula věda hospodářskou morfologii. Pokud je tato morfologie zaměřena na chápání reálného hospodářství a na přesné označení forem, jež se tu vyskytují, bude také s to určit exaktně, co je konkurence (nezpůsobilá k tomu je ovšem věda, která sestrojuje axiomaticky jisté modely a ani nehledá a nenachází formy v realitě).⁸⁶

Při sestavování svých hospodářských plánů nedbá rolník toho, jakou reakci vyvolají jeho prodeje na trhu pšenice, protože je jeho nabídka relativně příliš malá. Podkladem jeho plánů jsou tedy ceny pšenice nebo prasat či zeleniny, které považuje za dané veličiny, za data, a sice ceny, jež se tvoří na trhu. Možná že přitom počítá s určitou tržní cenou a dokáže přibližně odhadnout realizovatelné ceny a tuší, že se pohybují v určitých mezích. Toto je konkurence.

Konkurence existuje mezi hospodyněmi nějakého města, které poptávají potraviny, textil a obuv, mezi pronajímateli, kteří nabízejí bytové prostory. Často byla konkurence realizována v země-

⁸⁵ K problémům oligopolního anebo částečně oligopolního boje anebo vzájemného boje monopolů: F. Böhm, „Wettbewerb und Monopolkampf“, 1933; Kestner-Lehmann, „Der Organisationszwang“, 2. vyd., 1927; H. Möller, „Kalkulation, Absatzpolitik und Preisbildung“, 1941.

⁸⁶ O novější nauce o tržních formách: H. v. Stackelberg, „Grundlagen der theoretischen Volkswirtschaftslehre“, 1948; L. Miksch, „Wettbewerb als Aufgabe“, 2. vyd., 1947; jakož i W. Eucken „Grundlagen der Nationalökonomie“, 6. vyd., 1950.

dělství, obchodu a průmyslu, zejména ve zpracovatelském průmyslu, například v průmyslu zpracovávajícím papír, v mnoha odvětvích strojírenství, textilního průmyslu, abychom uvedli jen některé.

Jsou-li ve vzájemné konkurenci jak nabízející, tak poptávající a založí-li na tom své hospodářské plány, je realizována tržní forma dokonalé konkurence. Tehdy tedy, je-li pšenice nejen v konkurenci nabízena, ale i poptávána, jsou-li obchodníci s potravinami ve městě právě tak ve vzájemné konkurenci jako hospodyně. Každý, kdo zná průmysl ze zkušenosti, ví, že tato tržní forma byla často realizována nejen v obchodu a zemědělství, ale právě i v průmyslu 19. a počínajícího 20. století.

4. Označení tržní formy dokonalé konkurence však ještě zcela nepostačuje pro hospodářskou politiku. Existují metody, jejichž aplikace umožní také administrativní praxi, aby rozpoznala dokonalou konkurenci a ostatní tržní formy? Hospodářská politika potřebuje poznávací znamení, *symptomy*, aby mohla politiku soutěžního řádu realizovat. Potřebuje jednoduchá pravidla. Existují vůbec? Na tuto otázku odpovídáme kladně. K dispozici jsou dvě metody.

Je nasnadě zjistit bezprostředně u firem, zda se plány sestavují v konkurenci, nebo nikoliv. Počítá-li například firma při plánování a výrobě jistých strojů s tím, že tyto stroje prodá na trhu asi za 500 marek za kus, protože se tam s nimi za tuto cenu obchoduje, lze se domnívat, že existuje konkurence. Cena se bere z trhu, nevnučuje se prostřednictvím trhu tržní strategie. Zjištění, že na trhu neexistují kartelové úmluvy, jakož i údaje o konkurentech a velikosti trhu posilují takové domněnky.

Druhá, nepřímá metoda je tato: Z určitých opatření zjištělných zvenci, třeba tržní protistranou, lze bezpečně dedukovat, že nejde o dokonalou konkurenci, protože by se k těmto opatřením nemohlo sáhnout. Jedná se například o bojkot odběratelů anebo dodavatelů, kteří navázali obchodní styk s outsidersy, nebo věrnostní rabaty, predátorské ceny nebo dumping či ničení zásob. Dále uvádíme následující příklad: cena surového hedvábí prudce poklesla, avšak firma nesníží cenu hedvábných výrobků. Potom *nemůže* být v do-

Walter Eucken

konale konkurenci, neboť mechanismus dokonalé konkurence by si vynutil pokles cen výrobků, poklesne-li cena surovin. Firma má pravděpodobně dílčí monopol. Takové nepřímé metody určení tržní formy zvnějšku se dají relativně snadno použít a jsou účinné.

5. Dokonalá konkurence slouží v soutěžním řádu nejen k tomu, aby se zvýšila výkonnost, ale je tržní formou, jejíž ceny řídí hospodářský proces. Analýza centrálně administrativního hospodářského typu nám ukázala, že se dokonce v rámci něj konkurence využívá ke zvýšení výkonu. Často se pořádají soutěže mezi jednotlivými podniky, podniky se vyznamenávají prémie, pořádají se také výkonnostní soutěže mezi dělníky a za vysoké výkony se udělují zvláštní vyznamenání. Soutěž se používá jako prostředek ke zvyšování výkonnosti, zatímco řízení hospodářského procesu se uskutečňuje centrálními plánovacími úřady.

V soutěžním řádu se však právě řízení hospodářského procesu uskutečňuje pomocí cen dokonalé konkurence a plánů čtených domácností a podniků, jež se těmito cenami řídí. Řízení hospodářského procesu a zvyšování výkonu má v soutěžním řádu být dosaženo souběžně prostřednictvím dokonalé konkurence.

6. Dal by se provést pokus určit soutěžní řád také z docela jiné stránky, totiž porovnáním s právním státem. Tak jako právní stát má i soutěžní řád vytvořit rámec, v němž bude svobodná činnost jednotlivce ohraničena sférou svobody druhého. Tak se dostanou sféry lidské svobody do rovnováhy. Vůle po soutěžním řádu je skutečně těsně spjata s vůlí ke svobodě.

Ale přání, aby byl realizován, stačí právě tak málo k jeho vzniku jako přitakání právnímu státu a pouhá naděje, že přijde. Je třeba postavit dům a navrhnout jeho základy.

III. „Princip“ a „moment“

1. Účinky každého hospodářskopolitického aktu, ať již jde o vydání kartelového zákona anebo o změnu platného zákona o cedulové bance či o výnos o zprostředkování práce či o jakoukoliv jinou

otázku, závisí, jak je třeba konstatovat, na hospodářském řádu, v němž se tento akt realizuje. Jakékoliv hospodářskopolitické opatření dostává smysl jen v rámci obecného plánu výstavby hospodářského řádu. Samo o sobě pak takové opatření způsobí větší nebo menší změnu tohoto hospodářského řádu.

Každý jednotlivý hospodářskopolitický akt by se měl konat s ohledem na zamýšlený hospodářský řád. Chceme-li například hospodářský řád centrálně administrativního typu, bude agrární politika zaměřena na centrální řízení zemědělské výroby, například založením státně řízených povinných zemědělských svazů. Zřizují se monopoly zahraničního obchodu, průmyslové podniky se spojují do velkokoncernů. Tytéž hospodářskopolitické akty by v rámci soutěžního řádu neměly smysl anebo by měly přímo ničivý účinek.

Celkové rozhodnutí o hospodářském řádu má tedy předcházet jednotlivým hospodářskopolitickým činům, má-li se vůbec provádět smysluplná hospodářská politika. Jak se ukázalo, je to požadavek, který vyplývá z hospodářskopolitické zkušenosti, nikoliv z nějaké doktríny. Ukázalo se, že možnosti zavést do moderního industrializovaného hospodářství řád jsou omezené. Použijeme-li podstatná kritéria a bereme-li ohled na danou celkovou historickou situaci, zůstává jen soutěžní řád, jenž dokáže vyřešit problém hospodářského řádu. Bude-li ovšem celkové rozhodnutí v jeho prospěch, nabízí se otázka: Co se má stát, aby se uskutečnil?

2. Jakmile se pokusíme tuto závažnou otázku zodpovědět, narazíme na dilema.

V hospodářské politice je třeba brát ohled na konkrétní situaci jednotlivých zemí. Dnes například je politická situace ve Spojených státech a v Anglii rozdílná a právě tak rozdílné jsou hospodářská situace a fakticky platné hospodářskopolitické zákonodárství. Kdybychom chtěli v obou zemích uskutečnit soutěžní řád, bylo by třeba zcela rozdílných konkrétních opatření. V obou zemích se rovněž liší žádoucí pořadí hospodářskopolitických problémů. Jiná je ve stejné době situace v Německu anebo Francii. V každé zemi je dána jiná výchozí situace, jiná tržní konstelace, ji-

Walter Eucken

né možnosti pro hospodářskou politiku a pro jiné drobnější úkoly. Hospodářskou politiku nelze oddělit od příslušné historické situace jednotlivých zemí. Nelze vytvořit obsáhlý hospodářskopolitický zákoník, který by nabyl platnosti ve všech zemích. Kdyby se udělal pokus vymazat historii, jako to chtěl Rousseau, ztroskotalo by se na samotných faktech. Uskutečnění a udržení soutěžního řádu vyžaduje tedy vždy podle historického „momentu“ různě uzpůsobená hospodářskopolitická opatření. Historické konstelace, které budou panovat například v jednotlivých částech světa v letech 1960 a 1980, však budou různorodé. Lze potom vůbec říci něco obecného o realizaci tohoto řádu?

Avšak: Jakkoliv by bylo nesprávné zanedbávat historický moment s jeho zvláštními mocenskými konstelacemi a imponderabilitami, tak by bylo nebezpečné vzdát se zásadních úvah a upadnout do osudové chyby minulosti s její izolacionistickou a nezásadovou hospodářskou politikou. Kdo se domnívá, že lze dělat obchodní politiku, cenovou politiku, patentovou politiku, agrární politiku a hospodářskou politiku izolovaně a podle nahodilých nápadů, ten se, jak víme, naprosto mýlí. V tomto postoji je jedna z hlavních příčin současné hospodářskopolitické nouze.

Hospodářská politika má sklon buďto upadnout do nerealistického doktrinarismu, který nebere ohled na danou historickou situaci, anebo do nezásadového izolacionismu, jenž dělá z hospodářské politiky chaos nesouvisejících anebo odporujících si opatření. V každém případě se mine cíl.

3. Jak překonat toto dilema? Stručně řečeno tím, že rozlišíme *princip* a jeho uplatnění v historickém *momentu*.

Z hospodářské a hospodářskopolitické skutečnosti posledních 150 let lze totiž odvodit jisté principy, jež je třeba realizovat, má-li se realizovat soutěžní řád. Protože dokonalá konkurence byla realizována, lze označit podmínky, za kterých byla a může být uskutečněna. Tak získáme tyto principy. Nejsou deduktivně odvozeny z axiomů a nejsou konfrontovány ani s dějinami. Ale byly vyvinuty přemýšlivým průnikem dějin, a to především hospodářské politiky a zkušeností získaných s hospodářskou politikou. Mají prak-

tický charakter. Obsahují tedy požadavky obecné povahy a jejich splnění je nutné k dosažení cíle. Tak umožňují hospodářské politice, například monopolní politice či obchodní politice, vybírat z daných možností.

Tyto zásady hospodářskopolitického jednání, například princip otevřených trhů anebo princip konstantnosti hospodářské politiky, jsou nutné proto, aby jednotlivé hospodářskopolitické akty do sebe zapadaly. Tak jako stavitel musí znát zákony statiky, aby postavil dům, tak musí hospodářský politik znát principy, aby vystavěl *in concreto* dům soutěžního řádu. Ani v jiných oblastech života neexistuje možnost smysluplně vybudovat konkrétní řády, například právní řády anebo státní řády, nejsou-li takové principy vypracovány. Pravdu má stará moudrost, podle níž úpadek řadů začíná porušením principů.

4. K realizaci zamýšleného řádu vyžadují tyto principy v konkrétním historickém momentu aplikaci. Aplikace je samostatný úkon a případ od případu je třeba ji promyslet. V jakém pořadí a jak se měla provést třeba v Německu v roce 1948 měnově-politická, zahraničně-obchodní, bankovní-politická, monopolně-politická opatření, aby se uvedl do chodu cenový mechanismus, to byla samostatná otázka, která vyžadovala aplikaci těchto principů na konkrétní situaci. Aplikací na konkrétní historický moment se uskutečňuje přizpůsobení různorodosti a nestálosti věcí.

Analogickým způsobem vyvinula věda o státu princip dělby moci, který byl potom v mnoha státech různým způsobem uskutečněn. Argumentovalo se tak, že tato dělba moci je nutná, *pokud* má mít stát charakter právního státu. Aplikace tohoto principu byla v jednotlivých zemích a dobách podle stávající situace velmi odlišná. Analogicky argumentujeme i my. Pokud se má realizovat soutěžní řád, musí se aplikovat principy, které nyní rozvineme. Stejně jako vznikl princip dělby moci z dějinné zkušenosti o zneužití exekutivy, jsou také principy, jejichž uskutečnění konstituuje soutěžní řád, získány z hospodářskopolitické a hospodářské zku-

Walter Eucken

šenosti. Jak se ukázalo, princip *laissez faire* nevytváří soutěžní řád. Je třeba jiných principů.

Tak lze tedy zvládnout hlavní současný problém politiky hospodářského řádu – nalézání jistých principů jednání je prvním krokem, jejich aplikace je krok druhý, neustále proměnlivý a zcela jinak uzpůsobený. Staré časy, jež mohly nechat hospodářský řád růst, to měly jednodušší. Komplikovaný svět s rozvinutou technikou, průmyslem a masami lidí musí postupovat jinak. Především si musíme navyknout rozlišovat „princip“ a „moment“ a jednat podle toho.

5. Tím se zužuje otázka uskutečnění soutěžního řádu na otázku principů, jejichž aplikace je nutná ve všech případech.

Které principy mají být aplikovány, aby byl vytvořen soutěžní řád? Tím však ještě není otázka jeho uskutečnění vyčerpána. I tehdy, když se plně aplikují principy, jimiž se konstituuje soutěžní řád, musí se vyřešit další otázky. Otázky dvojího druhu. Za prvé, je třeba počítat s tím, že přes důslednou politiku soutěžního řádu nevznikne na některých trzích dokonalá konkurence, ale vzniknou jiné tržní formy. Jak se má chovat hospodářská politika vůči takovým výrobním odvětvím a trhům? To je jedna věc. Za druhé, zkušenost a vědecká analýza ukazují, že řízení hospodářského procesu dokonalou konkurencí – přes její obrovský výkon – má za následek na jistých místech škody a nedokonalosti. I z toho vyplývá nutnost určitých hospodářskopolitických opatření, až bude realizován soutěžní řád.

Existují dvě skupiny principů, které se těsně dotýkají, konstituující a regulující. Za prvé jde o *zřízení* soutěžního řádu (XVI. kapitola), za druhé jde o *udržení funkčního* soutěžního řádu (XVII. kapitola).

X V I . K A P I T O L A

Politika soutěžního řádu: konstituující principy

I. Základní princip

1. Víme, že hospodářská politika jak ve věku *laissez faire*, tak i v následující epoše experimentů podceňovala anebo neviděla význam a obtížnost problému, jak zajistit dostatečné řízení hospodářského procesu, tedy problému, který vstoupil s industrializací do zcela nového stadia. Především se zanedbávalo a zanedbává, že veškerá ekonomická fakta spolu souvisejí, že je tedy mechanismus řízení, pokud má fungovat, nedělitelný. V důsledku všeobecné interdependence ovlivňuje každý jednotlivý hospodářskopolitický zásah celý hospodářský proces. Zmanipuluje-li se třeba úroková sazba směrem dolů, změní se tím, jak bylo často prokázáno, celkový cenový systém a tím veškeré řízení hospodářského procesu.

Hasaná hospodářskopolitická diskuse o řízení hospodářství zamlžuje fakt, že postupně byla věnována stále menší pozornost vlastnímu problému řízení. Již ve věku *laissez faire* byla dopuštěna existence tržních forem a peněžních řádů, v jejichž rámci se vytvářely ceny, které vykonávaly řídicí funkce jen nedostatečně. Avšak

Walter Eucken

později, v období hospodářských experimentů, bezstarostnost ještě stoupla. Myšlení v cenových relacích rychle upadalo. Ať již politika plně zaměstnanosti částečně ochromila cenový systém zmrazením cen, politikou nízkých úroků, devizovými přiděly nebo ať se centrální plánovací úřady pokoušely řídit hospodářský proces, což se mohlo dít jen na základě globálních hodnocení, vždy se podceňovalo nesmírně obtížné řízení velkého industrializovaného hospodářského procesu a jeho celkových souvislostí.

2. V tom by měl nyní konečně nastat obrat. S ústřední otázkou moderní hospodářské politiky by se také mělo jako s ústřední otázkou zacházet. Tak se stane, až když zřízení funkčního cenového systému dokonalé konkurence bude učiněno rozhodujícím kritériem každého hospodářskopolitického opatření. *To je základní konstituující princip hospodářského řádu.*

Není přípustné provádět konjunkturální politiku, která pod dojemem okamžitého stavu nouze omezuje nebo pozastavuje funkčnost cenového systému obhospodařováním deviz, úvěrovou expanzí a podobně. Právě tak málo smí daňová politika podporovat proces koncentrace například obratovou daní nebo konstrukcí speciální daně pro korporace a tím zvýhodnit pronikání monopolů. Zde a ve všech odvětvích hospodářské politiky by u každého opatření měl být přítomen základní konstituující princip hospodářského řádu. Tato věta platí bez výjimky.

3. Základní princip vyžaduje nejen vystříhat se jistých hospodářskopolitických aktů, například státních subvencí, zřizování povinných monopolů, všeobecného zmrazení cen, dovozních zákazů atd. Také nestačí zakázat například kartely. Princip není v první řadě negativní. Naopak je zapotřebí pozitivní hospodářské politiky, která směřuje k rozvoji tržní formy dokonalé konkurence a ke splnění základního principu. Také v tom se politika soutěžního řádu úplně liší od politiky *laissez faire*, která podle své základní ideje neznala pozitivní politiku hospodářského řádu.

Ještě zopakujme, že hlavní věcí je učinit funkčním cenový mechanismus. Každá hospodářská politika, které se to nepodaří, ztroskotá. To je strategický bod, ze kterého je ovládán celek, a na který se

proto musí koncentrovat veškeré síly. Trvání na významu klíčového postavení tohoto faktu je důležité pro hospodářskou politiku, právě tak jako pro strategii. Zde je náš „Toulon“.⁸⁷

Nyní je třeba pojednat podrobně o pozitivních pricipech, které konstituují soutěžní řád a mají svůj výchozí bod v právě jmenovaném základním principu.⁸⁸

II. Primát měnové politiky: měnově-politický stabilizátor

1. „Abychom zničili buržoazní společnost, je třeba rozvrátit její peněžnictví“. Tato Leninova věta skrývá ve svém demagogickém obalu správné jádro.

V hospodářském řádu centrálně administrativního typu hrají peníze jen malou úlohu. Co si domácnost může koupit, to nezávisí ani tak na jejích peněžních příjmech, ale na přidělech, které dostává. Také podnik dostává suroviny v závislosti na přidělech centrálních úřadů, a nikoliv podle peněžní kupní síly, jíž disponuje. O tom, zda se provedou investice, nerozhodují podnikatelé ani úvěrující banky, ale centrální správní úřady. Jelikož v takových hospodářských řádech není hospodářský proces řízen cenami, nejsou peníze pro regulaci hospodářského procesu podstatné. V takových hospodářských řádech tedy není peněžní politika na prvním místě, ale zaujímá jen bezvýznamné postavení.

2. Také v tomto ohledu je soutěžní řád opakem řádu centrálně administrativního typu. Platí zde princip, že všechny snahy uskutecnit soutěžní řád jsou marné, dokud není zajištěna určitá stabilita hodnoty peněz. Pro soutěžní řád je proto měnová politika primární.

⁸⁷ „Zde leží Toulon!“, opakoval Napoleon tvrdošijně, když ukazoval místo na město Toulon na ústí rejdy, která představovala klíčové postavení pro dobytí Toulonu. A vybojoval tak svoje první velké vítězství. (K tomu viz: Edith Eucken-Erd-sieck, „Größe und Wahn“, Tübingen, 1950, str. 69–70.)

⁸⁸ Pro tento velký problém jsou významná zejména tři díla: F. Böhm, „Wettbewerb und Monopolkampf“, 1933; L. Miksch, „Wettbewerb als Aufgabe“, 2. vyd., 1947 a H. C. Simons, „Economic Policy for a Free Society“, 1948.

Walter Eucken

Jako ilustrace nechť poslouží německé hospodářské dějiny od války v letech 1914–18.

Od té doby se objevovaly inflace v otevřené a skryté formě. „Otevřenou inflací“, jako v době mezi lety 1914 a 1923, se mechanismus řízení cenového systému zbavuje schopnosti dostatečně řídit hospodářský proces, neboť ceny stoupaly nerovnoměrně. Například zaostávaly činže anebo ceny určitých surovin, zatímco jiné ceny stoupaly rychleji. Kalkulace podniků se tak stává chybnou, právě proto, že cenové relace již nereflktují relace vzácností. Ale dokonce i tehdy, kdyby všechny ceny stoupaly proporcionálně, bylo by se projevilo zkreslení. Neboť dlouhodobé dluhy podniků zůstávají při stoupajících cenách výrobků a výrobních prostředků neměnné. V bilanci roste strana aktiv, zatímco strana pasiv zůstává stejná. Tak vznikají zisky, které nevyplývají ze správného řízení hospodářského procesu, ale z inflace. Pokračuje se i v takových výrobcích, které by se při správné kalkulaci omezily nebo zrušily.

Avšak „skrytá inflace“, která spočívá v tom, že při zvyšování množství peněz se fixují ceny, ihned ochromí cenový systém, jak se to stalo v Německu mezi lety 1936 a 1948. Posun dat již není patrný v cenách, a jelikož na trzích převyšuje poptávka nabídku, zavedou se příděly a centrální řízení, alespoň u nejdůležitějších výrobků, jako je například uhlí, železo, kůže atd. Potud tedy byl cenový systém jako nástroj řízení velmi rychle odstraněn. Vedle toho se tvořily černé trhy s jinými cenami a cenovými relacemi a paralelně k tomu naturální směna. Kalkulace přestala být jednotná.

Deflace, která probíhala v Německu mezi lety 1929 a 1932, však rovněž zkresluje cenovou soustavu. Určité ceny zůstávají relativně neflexibilní, jiné se rychle mění. V důsledku toho se i zde stává kalkulace namnoze nesmyslnou. Ztráty se objeví jen proto, že v průběhu deflačního procesu klesají některé ceny rychleji než jiné. Strana aktiv v bilanci se smršťuje, zatímco dluhy zůstávají konstantní.

3. Princip, že měnová politika má zaujímat v rámci hospodářské politiky zvláštní místo, je, jak jsme ukázali, pro politiku hospodářského řádu smysluplný. Pokud to vyjádříme hrubě, není jednáním

podle tohoto principu hospodářství obětováno měně, abychom použili nepřesného výrazu. Opak je pravdou. Určitou stabilizací hodnoty peněz bude možné zabudovat do hospodářského procesu použitelný nástroj řízení.

Kdyby se podařilo opatřit měnový systém stabilizátorem hodnoty peněz, mohli bychom doufat, že se projeví tendence k rovnováze, jež je soutěžnímu řádu imanentní, místo toho, aby jako v minulosti v důsledku nedostatečné konstrukce měnových systémů nastalo trvalé střídání konjunktur, tj. inflace a deflace.

Dobry měnový systém by však měl být konstruován nejen tak, aby udržoval hodnotu peněz co nejstabilnější. Navíc by měl splnit ještě další podmínku. Stejně jako samotný soutěžní řád by měl fungovat pokud možno automaticky, nejen proto, že „věrnost systému“ vyžaduje, aby se měnový i obecný hospodářský systém vystavěl na témže principu, ale především proto, že zkušenost ukazuje, že měnový systém, který ponechá osobám řídicím peněžní politiku volnou ruku, od nich požaduje víc, než lze spravedlivě žádat. Neznalost, slabost vůči zájmovým skupinám a veřejnému mínění, chybné teorie, to vše ovlivňuje jejich rozhodování a vede k velkým škodám. Právě v dnešní situaci tkví velké nebezpečí, že měnový systém, který není konstruován jako automatický, bude zneužit k inflaci. Pokušení přechodně překrýt disproporce, jež vznikají ve výrobním procesu jako následek „politiky plné zaměstnanosti za každou cenu“ anebo mocenských bojů hospodářských skupin či z jiných důvodů, je totiž nadmíru veliké. Je snaha překrýt tyto disproporce inflačními opatřeními, úvěrovou expanzí, devalvací, politikou nízkého úroku a podobně. Taková peněžní politika se podobá staviteli, který místo toho, aby dal budově solidní základy, soustředí svou pozornost v první řadě na střechu.

Avšak nehledě na vědomou inflační peněžní politiku ukázala dosavadní zkušenost jasně, že se ve faktickém vývoji projevuje rozpor: industrializované hospodářství potřebuje pro své řízení monetární stabilitu. Zdá se však, že právě nestabilita hodnoty peněz je jí inherentní stejně jako konjunkturální výkyvy.

4. Jak se vysvětluje monetární nestabilita? Hlavně tím, že se banky staly „mincovnami“. Od 18. století dochází narůstající měrou k tomu, že peníze vznikají poskytováním úvěru bankami a při vrácení úvěru z bank mizí; tak je tomu u bankovek a bezhotovostních peněz centrálních bank, jakož i u bezhotovostních peněz soukromých bank. Oba druhy jsou v současnosti nejdůležitějšími druhy peněz. Výkyvy v objemu bankovních úvěrů se mění i peněžní zásoba. Expanze úvěru znamená rozmnožení peněžní zásoby; zdrženlivost při poskytování úvěrů, po úhradě úvěrů dříve poskytnutých, znamená zmenšení peněžní zásoby. Dennodenně vznikají poskytováním bankovních úvěrů peníze a dennodenně zaplacením úvěrů peníze mizí.

Dříve vznikaly peníze většinou jinak: přeměnou určitého zboží v peníze, příkladně ražbou kovů anebo při nabytí určitého zboží, například zlata nebo stříbra, cedulovou bankou. Od 19. století se dostává právě vylíčený třetí peněžní systém stále více do popředí.⁸⁹ Často se líčilo, jak velice tato elasticita peněz ve věku industrializace podporovala investiční činnost. Bez ní by byla industrializace postupovala pomaleji. Zároveň však zde vězí původ nestability peněz, tendence k inflačnímu rozpínání a deflačnímu smršťování peněžní zásoby. Zásobování penězi se stalo závislým na likviditě bank a jejich ochotě poskytovat úvěry a zároveň také na poptávce po úvěrech, tedy na sklonu podnikatelů k investicím. V rámci tohoto peněžního řádu nevedou všechny formy úspor k odpovídajícímu rozšíření bankovních úvěrů.⁹⁰

V soutěžních řádech je také třeba počítat s citlivostí cenového systému na nestabilní měny. Kdyby se převzaly do soutěžních řádů tak nestabilní peněžní řády, jaké existovaly v první polovině 20. století, vedly by hospodářské procesy i tam k chybám a krizím s nezaměstnaností.

⁸⁹ O třech formách zásobování penězi viz také W. Eucken, „Grundlagen der Nationalökonomie“, 6. vyd., 1950, str. 115 ad.

⁹⁰ K tomu H. Gestrich, „Kredit und Sparen“, 2. vyd., 1947. – „Vynález vyrábět bezplatně peníze přinesl sice velké výhody, ale tak, jak byl dosud používán, udělal díru do rovnovážného systému.“ (K. F. Maier, „Gleichgewichtsgedanke und Konjunkturpolitik“, *Kykos*, 1948, sv. 2, str. 83)

Vyostává tedy velká hospodářskopolitická otázka, jak lze do soutěžního řádu zabudovat peněžní řád o větší stabilitě.

Tato otázka se v novější době stala předmětem různých důležitých návrhů.

5. Bylo by možné, při zachování dosavadního bankovního systému, odstranit nestabilitu pouze peněžní a úvěrovou politikou centrálních úřadů? Toto byl názor Gestricha: „Vskutku není jiný prostředek, jak řídit, než peněžní a úvěrová politika vyzbrojená všemi mocenskými prostředky, chceme-li použít tržní hospodářství s jeho individuální svobodou spotřeby, úspor a investic, a nikoliv s prvky centrálně řízeného hospodářství. Z toho nevyhnutelně vyplývá podivný fakt, že tržní hospodářství, jež by fungovalo pokud možno bez poruch, potřebuje centrálně řízenou úvěrovou politiku používající veškeré nutné mocenské prostředky pro ovládnání peněžního a úvěrového systému.“⁹¹ Úspory a úvěry lze prý dostat do souladu jen neustálými zásahy do peněžní a úvěrové politiky. Diskontní politika, politika operací na volném trhu, stanovení procentních sazeb povinných rezerv, státní finanční politika a eventuálně i státní investice prý mají sloužit docílení stabilizace. Návrhy takového druhu se nesmí zaměnit s politikou plné zaměstnanosti keynesovského ražení. Neboť jsou zaměřeny na to, aby učinily konkurenční cenový systém funkčním.

Je však sporné, zda by provedení těchto návrhů vedlo k úspěchu. Státní centrální úřady, jež určují úvěrovou politiku a jež by musely vládnout velmi silnými mocenskými prostředky, by zasahovaly bezprostředně do každodenního hospodářského procesu. Měly by dostatek síly a uměřenosti, aby se omezovaly na vytváření rovnováhy mezi úsporami a úvěry? Silné faktory působí na to, aby tuto hranici překračovaly. Tak například mají státy samotné často značný zájem na stlačení úroku, aby udržovaly umořování státního dluhu na nízké úrovni, resp. aby udržovaly na vysoké úrovni kurz státních papírů. A to i tehdy, kdyby k zamezení inflace bylo třeba zvýšit úrok. Navíc působí i zájem soukromých pří-

⁹¹ H. Gestrich, „Kredit und Sparen“, str. 156.

Walter Eucken

jemců úvěrů ve směru úvěrové expanze. Od státní správy a odpovědného vedení úvěrové politiky se v tomto návrhu žádá příliš mnoho. V konkrétním případě by se pravděpodobně nedosáhlo stability.

6. Bylo by snad možné dosáhnout stejného cíle *přestavbou bank?* To je záměr sledovaný takzvaným stoprocentním neboli chicagským plánem.⁹² Má za cíl odejmout soukromým bankám schopnost tvořit peníze, tedy být mincovnami. To by se mohlo podařit. Každá soukromá banka by byla rozčleněna na dvě oddělení: na oddělení bezhotovostních peněz a na bankovní oddělení. Bezhotovostní peníze (denně splatné úvěry) se mají stoprocentně krýt penězi centrální banky, tedy v bankovkách anebo v pohledávkách u centrální banky. Bankovní oddělení by vedla na své straně pasív mj. věřitele, kteří jim poskytli úspory, na své straně aktiv mj. pohledávky vůči obchodu a průmyslu. Úvěrové obchody a tvorba peněz by tedy byly od sebe odděleny, dovedeme-li myšlenku Ricarda do důsledků. Úvěr by mohlo poskytovat jen bankovní oddělení, nikoliv oddělení bezhotovostních peněz.

Stoprocentní plán, který představil různé zajímavé problémy, by sice zamezil, pokud by byl realizován, tomu, aby se peněžní zásoba měnila v důsledku výkyvů v úvěrování *soukromými bankami*. Odstranila by se nestabilita zapříčiněná soukromými bankami. Peněžní zásoba by ale byla regulována centrální bankou, jež uplatňuje politiku operací na volném trhu, tedy kupuje a prodává cenné papíry. Avšak to, jakou peněžní politiku by prováděla centrální banka, by záviselo na jejím vedení a na státních úřadech, jež ji směrodatně ovlivňují, například na ministerstvu financí, které dnes ve většině zemí rozhoduje o peněžní politice. Nikoliv automatismus, ale vůle těchto míst reguluje peněžní zásobu. V tom vězí jedna slabost plánu. Tvorba peněz centrální bankou a její investice v cenných papírech, hlavně její úvěrová-

⁹² Pochází od skupiny chicagských národohospodářů, jejichž vedoucím činitelem byl m. j. Henry C. Simons. K tomuto plánu viz A. G. Hart, „Money, Debt and Economic Activity“, 1948, str. 447 ad.; H. C. Simon, tamtéž; J. Fisher, „100 Percent Money“, 1935; F. Lutz, „Das Grundproblem der Geldverfassung“, 1936, str. 86 ad.

ní státu, nemusí podporovat funkčnost cenového systému. Přes realizaci plánu by mohla vzniknout inflace, kdyby centrální banka nakoupila příliš mnoho státních papírů. Ale ani deflaci by nebylo možno vždy zabránit. Přestože centrální banka nakoupila zvýšené množství cenných papírů, mohou zůstat jí vytvořené peníze neúčinné, protože není dostatečná poptávka průmyslu a obchodu po úvěrech. Oba momenty, totiž závislost peněžní zásoby na nahodilých rozhodnutích centrálních úřadů a závislost rychlosti oběhu (účinnosti) peněz na soukromé poptávce po úvěrech, by způsobily, že by i peněžní řád chicagského plánu byl nestabilní.

7. Této kritice není vystaven další, třetí plán, totiž plán „zbožové měny“ čili Grahamův plán.⁹³

a) Plán předkládá jednoduchou, již často realizovanou myšlenku ve zvláštní formě. Centrální agentura kupuje a prodává určitý koš různého zboží, správněji skladových certifikátů tohoto zboží, za pevnou cenu. Benjamin Graham navrhuje ve své knize z roku 1937, že by se za koš, jenž se skládá ze zboží v níže uvedených relacích, měla stanovit pevná cena asi 100 dolarů:

12 bušlů pšenice	16,3 liber tabáku
12 ¹ / ₂ bušlů kukuřice	6,3 barelů petroleje
87 liber bavlny	7480 liber uhlí
25 liber vlny	204 liber celulózy
24 liber kaučuku	506 liber sur. železa
34 liber kávy	35 liber mědi
9 ¹ / ₄ liber čaje	4 libry cínu
300 liber cukru	

⁹³ V tomto stručném náčrtu se přidržuji vylíčení Harta na cit. m. Plán byl poprvé nastíněn Benj. Grahamem v „Storage and Stability“, 1937 a dále prohlouben v další práci „World Commodities and Currency“, 1944. O tom různé články Franka Grahama v Americ. Econ. Review. Viz také L. Robbins, „The Econ. Problem in Peace and War“, 1947, str. 57 ad; F. A. Hayek, „A Commodity Reserve Currency“, Economic Journal, 1943, sv. 53, přetišt., v Individualism and Economic Order, 1948, str. 209 ad. Za předchůdce lze považovat i A. Marshalla s jeho návrhem symmetallismu: „Money, Credit and Commerce“, 1936, str. 86 ad.

Walter Eucken

Proporce byly spočítány podle hodnoty světové produkce těchto statků a světového exportu.

Jednotlivé ceny by se sice mohly měnit, avšak cena celého koše, tedy „zbožové jednotky“ by zůstala. Agentura, jež dává do oběhu nové peníze, by na všech těchto trzích ihned nakupovala, jakmile by mohla získat jednotku zboží asi za 95 dolarů, a ihned by prodávala, jakmile by byla možnost jednotku prodat asi za 105 dolarů. Agentura by přitom zaujímal na trzích *aktivní postoj*.

Zbožová měna připomíná zlatou měnu, pokud její peníze vznikly nákupem zlata centrální bankou a mizely prodejem zlata centrální bankou. Avšak hodnota peněz nemá být spojena s hodnotou *jediného* zboží, tedy zlata, ale s hodnotou mnoha druhů zboží. Hodnota peněžní jednotky by nezávisela na nahodilosti výroby zlata, ale na průměrné vzácnosti zboží tohoto koše. Návrh tedy směřuje k tomu, zabudovat do industrializovaného hospodářství jiný, totiž druhý peněžní systém a zásobování penězi spojit alespoň částečně s nákupem a prodejem zboží, nikoliv s bankovním úvěrem.

b) Taková instituce by vskutku představovala *automaticky* působící měnověpolitický stabilizátor, jehož funkce nezávisí na příslušných každodenních rozhodnutích politických míst. V důsledku interdependence všech cen zboží a důchodů by se regulace peněžní zásoby rozšířila na všechny ceny a důchody. Deflaci by se předešlo tím, že by agentura nakoupila zbožové jednotky, dala do oběhu nové peníze a povzbudila svými nákupy výrobu. Opačně by tomu bylo za inflace, proti které by agentura vystoupila prodejem zboží, takže by nastalo automatické zmenšení peněžní zásoby. Neexistovala by tendence, která existuje dnes a za vlády třetího peněžního systému vůbec, aby se při stoupající cenové hladině zvýšilo a při klesající cenové hladině zmenšilo zásobování penězi. Zásobování penězi by se vyvíjelo opačně a působilo proti odklonu od rovnováhy.

Kdyby kromě tvorby peněz agenturou vznikaly také peníze bankovními úvěry, například úvěry cedulových bank, mělo by to tento výsledek: V případě inflační úvěrové expanze centrální banky

by mohlo odsávání peněz prostřednictvím prodejů agentury trvat jen tak dlouho, dokud se nevyprázdní sklady zboží, jimiž agentura disponuje. Stabilizátor by tedy brzy „došel“. V případě kontrakce peněz centrální banky by však nebyly určeny meze, neboť agenturní peníze by mohly při trvalých nákupech zbožových jednotek nahradit veškeré peníze centrální banky. Vůči deflaci by tedy byl stabilizátor účinnější než během inflace.

c) Případ, kdy agentura a bankovní aparát působí vedle sebe, je třeba prodiskutovat tak jako mnoho jiných otázek, jež vyplývají z tohoto plánu. Kdyby nadále cedulové banky a soukromé banky nechávaly známým, dnes běžným způsobem vznikat peníze a stahovat je z oběhu, byli by aktivní dva nezávislí nositelé zásobování penězi: agentura a bankovní aparát, jenž se skládá z centrální banky a soukromých bank. Agentura by potom měla v první řadě funkci korigovat chyby v zásobování penězi způsobené bankovním aparátem, což by se jí, jak se ukázalo pod b), dařilo jen v omezené míře. Nejen to, vyhlídka, že stabilizátor vyrovná posuny v hodnotě peněz, by mohla dokonce přimět vedení centrální banky, aby úvěry poskytovalo bezstarostněji. Takové sousedství agentury a bankovního aparátu by se ukázalo neúnosným.

Bylo by třeba je spojit. Šlo by to? Nejprve jde přitom o centrální banku, jejíž úvěrovou politiku by bylo třeba spojit s nákupy a prodeji agentury. Rozsah jejích úvěrových obchodů by se měl stát závislým na současné zásobě zboží, jež agentura vlastní. Roste-li stav skladových certifikátů agentury, tedy při klesajících cenách zboží, může centrální banka rozšířit poskytování úvěrů; při stoupajících cenách a přibývajících prodeji agentury by tomu bylo naopak. Agentura i centrální banka by tahaly za jeden provaz a nepostupovaly by proti sobě.

Vedle toho by bylo třeba vyřešit druhou otázku: jak by se daly zařadit do tohoto měnového systému soukromé banky? Neboť by se muselo zamezit tomu, aby se tvorba bezhotovostních peněz soukromých bank ubírala samostatnými cestami. Zde by byly použitelné myšlenky chicagského plánu, jenž, jak víme, vůbec za-

Walter Eucken

mezil tvorbě bezhotovostních peněz soukromých bank. Bylo by tedy možné zabudovat jej do zbožové měny.

d) Při realizaci zbožové měny by se stabilizace směnných kurzů podstatně usnadnila nejen tehdy, kdyby tato měna byla přijata v hlavních zemích, ale především kdyby byl současně koš zboží složen stejným způsobem v různých zemích. Při rozdílech ve volbě druhů zboží, když se třeba zvolí v *jedné* zemi ropa a v *druhé* místo toho cement, by vznikly značné potíže. Nebo také tehdy, kdyby byl koš zboží složen sice ze stejných druhů zboží, avšak v nestejných proporcích. Bylo by třeba uzavřít mezinárodní smlouvu o složení koše zboží, která by se vztahovala výhradně na měnově-politická pravidla hry, nikoliv snad bezprostředně na vytváření každodenních směnných kurzů.

e) Plán je významný proto, že je zaměřen na rozhodující body, a to na překonání nestability peněz odstraněním vlastní příčiny nestability, tedy naprosté závislosti zásobování penězi na úvěrových obchodech bank, a zároveň na vytvoření racionálního automatismu, tedy formy, v jejímž rámci se odehrává smysluplná regulace peněžní zásoby podle jistých, pevně stanovených pravidel hry. Tím, že se vznik a mizení peněz spojí s koupí a prodejem důležitých, běžně vyráběných a spotřebovávaných druhů zboží, je zvolena schůdná cesta.

Ve zbožové měně se uplatňuje jiný, lepší princip peněžního zásobování. Tvorba peněz bankovními úvěry se odsune na druhé místo, má subsidiární charakter. Za to zodpovídá jediné centrální banka, nikoliv soukromé banky. A centrální banka reguluje svoji úvěrovou politiku souběžně s nákupy a prodeji agentury, je tedy také podřízena určitým vhodným pravidlům hry. (c)

Ostatně je předností zbožové měny, že její základní myšlenka je jednoduchá.

f) Zbožová měna má ovšem smysl jen v hospodářském řádu, který má i jinak dostatečný mechanismus řízení. Nelze si tedy myslet, že vše lze ponechat při starém a pomoci si jediné monetárním stabilizátorem. Kdyby se ignorovaly jiné principy, byl by stabilizátor i při jemném doladování málo platný. Jestliže napří-

klad hospodářská politika poruší rychlými změnami daní, obchodněpolitických smluv atd. princip konstantnosti,⁹⁴ bude stabilizátor sotva s to dostatečně povzbudit investiční činnost, i když zamezí deflacím. Právě tak není slučitelný s politikou nízkého úroku.

Vice versa však také platí: pro to, aby ostatní principy vytvořily a udržovaly hospodářský řád s použitelným řízením hospodářství, je nutný měnový stabilizátor, použitelný princip zásobování penězi. Ponechání dnes běžného nestabilního systému by rozhodně narušilo hospodářský proces soutěžního řádu.

III. Volné trhy

1. Blokování nabídky a poptávky je metoda, jež byla a je nejčastěji používána, aby se narušila anebo překazila silná tendence ke konkurenci, která je typická zejména pro industriální společnost. Moderní stát a soukromé a poloveřejné mocenské skupiny uplatnily neobyčejně velké instrumentarium, aby zablokovaly nabídku a poptávku. Zákazy dovozu a prohibitivní cla anebo monopoly zahraničního obchodu oddělují nabízející země od zahraničních konkurentů, uskutečňují tedy lokální blokádu nabídky. Zákazy investic, omezení osevních ploch, stavební zákazy apod. působí obdobně. Zákazy přistěhování a stěhování, omezení svobodné volby povolání, licenční systémy v obchodě, řemesle a v průmyslu a zřízení *numeri clausu* sem patří, podobně jako zákaz provozovat současně různé živnosti.

Doposud jsme hovořili o opatřeních státu. Avšak i soukromé mocenské skupiny a jednotlivé monopolní podniky vybudovaly systém, jak blokovat outsidersy anebo jak zabránit jejich vzniku.

Dalšími jsou prazvláštní metody blokády, kdy spolupracují státní a soukromé mocenské skupiny, kdy tedy stát nabízí oporu, aby soukromníci mohli vybudovat hráz za účelem blokády nabídky.

⁹⁴ K tomu viz str. 372 ad.

Walter Eucken

To se stalo například v patentovém právu anebo u známkové ochrany s vázanou cenou.

Středověk a merkantilismus používaly také velmi účinné prostředky, aby zabránily přílivu lidí a kapitálu do určité živnosti. V dobách industrializace byly vyvinuty obdobné, neméně úspěšně metody.⁹⁵

2. Propůjčí-li se některému podniku výlučné privilegium vykonávat určitou výdělečnou činnost, jako například poště k doručování dopisů anebo centrální bance k emisi bankovek, vytvoří se blokádou ihned monopol. Blokáda zde způsobí okamžitě odstranění všech nemonopolních tržních forem. Často se ale zablokuje nabídka nikoliv jednotlivého podnikatele, ale většího počtu nabízejících, tak například vyloučením z maloobchodu anebo investičními zákazy pro celá průmyslová odvětví anebo omezením pěstování cukrové řepy a jiných zemědělských produktů. Je snad v těchto případech zablokování přístupu na trhy slučitelné se soutěžním řádem? Nemůže v rámci uzavřených trhů vzniknout konkurence, jak tomu fakticky bylo v třicátých letech tohoto století v Německu? Je tomu skutečně tak, že zablokování trhů je neslučitelné s dokonalou konkurencí, a že je tedy třeba k jejímu zajištění otevřít pokud možno všechny trhy?

Na to je třeba odpovědět, že mechanismus konkurence se může skutečně stát účinným i v rámci uzavřených trhů. Přesto musí pro hospodářskou politiku platit zásada otevřených trhů, protože u uzavřených trhů vyvstává akutní nebezpečí omezení dokonalé konkurence. Tímto směrem působí dva momenty.

Za *prvé*, blokáda nabídky a poptávky usnadňuje ve vysoké míře tvorbu monopolů. Existuje-li zákaz investic pro cementárny anebo uzavře-li se přístup k nějakému řemeslu, je vysoká šance, že se vytvoří monopoly. Omezí-li dovozní zákazy nabídku oceli, vytvoří to pevný základ pro ocelářské kartely. A opačně: kde nejsou trhy uzavřeny, kde se ruší dovozní zákazy, zákazy přístupu k oboru, zákazy investovat atd., tam se často obtížně udrží monopoly a oli-

⁹⁵ K tomu viz zejména F. Böhm, cit. d. str. 75; Kestner-Lehnick, cit. d. str. 53 ad.

gopoly přecházejí v konkurenci. Již proto je otevření nabídky a poptávky předpokladem pro konstituování soutěžního řádu v industriálním věku.

Neméně důležitý je *druhý moment*. I kdyby na jednotlivých uzavřených trzích vznikla dokonalá konkurence, bude přece jen uzavřením narušeno spojení mezi trhy a celkový systém dokonalé konkurence nedokáže fungovat plně. Vydá-li například stát zákaz investování pro továrny na obráběcí stroje, může sice mezi těmito továrnami existovat konkurence, ale zákaz investování zabrání, aby se do továren na obráběcí stroje přivedlo tolik kapitálu a s tím pracovních sil, železa a jiného materiálu, jak by to bylo možné na základě cenových relací. V důsledku toho jsou obráběcí stroje vzácnější než při zrušení zákazu investování. Nedaří se nastolit úplnou všeobecnou rovnováhu, tj. vzájemně sladit četné trhy a výrobní odvětví, platí-li investiční zákazy a jiná opatření pro uzavření trhů. Funkce řízení a výběru, jež v otevřené dokonalé konkurenci vykonávají ceny a skrze ceny spotřebitelé, přebírají po uzavření zčásti ta místa, jež ho nařídila. Ostatně v uzavřených živnostech vzniknou důchody podobné rentě, jež by po otevření zmizely.

Platí tedy princip, že ke zřízení soutěžního řádu je nutné otevřít nabídku a poptávku. Z toho je jen málo výjimek, jako je udělení vylučného privilegia emise bankovek centrální bance.

3. Stát se nesmí omezit na to, aby dovolil komukoliv provozování podniků, aby zrušil investiční zákazy, blokády přístupu, privilegia, donucovací opatření, aby nastolit svobodu podnikání a volný pohyb osob, vyvaroval se státních dovozních zakazů, celkem se tedy vyvaroval státních omezovacích opatření, a přenechal proces výběru cenovému systému dokonalé konkurence. Navíc je třeba, aby se také soukromé mocenské skupiny vyvarovaly uzavření trhů. Co je platná státem uzákoněná svoboda podnikání, jestliže je prakticky rušena politikou mocenských skupin? Co je platná svoboda podnikání, nelze-li založit válcovnu, protože tomu brání syndikát svými bojovými metodami? Je třeba zakázat každý druh „omezování soutěže“, tedy blokády všech druhů, věrnostní raba-

Walter Eucken

ty, exkluzivní smlouvy a cenový boj proti outsiderům s cílem je zničit anebo je odradit.

Otevření trhů má hospodářský a právní smysl. Proto nelze propůjčit soukromým mocenským skupinám právo je odstranit. Je součástí politiky hospodářského řádu, kterou nelze přenechat soukromníkům. Také zde se ukazuje odlišnost od politiky *laissez faire*, kde soukromé mocenské skupiny měly právo nejen se konstitovat, ale také uzavřít své trhy predátorskými prostředky.

4. Prosazováním tohoto principu se v některých oborech nastolují důležité a komplikované problémy. Tato otázka budiž osvětlena poněkud přesněji na dvou příkladech, totiž na celní a na patentové politice.

Co si podle tohoto principu máme myslet o *ochranných clech*, a tedy o clech nepůsobících prohibitivně, a nerovnajících se tudíž zákazům dovozu? Taková cla neblokují nabídku. Máme na mysli například většinu cel existujících před roku 1914 v rámci takzvaného středoevropského systému obchodních smluv.

Cla tohoto druhu nezničí soutěžní řád přímo. Působí jako prodloužení vzdálenosti mezi zeměmi. Způsobují posuny v cenových relacích. Ale neznemožňují, aby cenový systém dokonalé konkurence řídil hospodářství. Až potud jsou cla slučitelná se soutěžním řádem. A co víc, přechod od systémů dovozních zákazů anebo dovozních licencí k celnímu systému je krokem směrem k soutěžnímu řádu.

Přesto ale cla mohou nepřímo soutěžní řád nebezpečně ohrozit, a to tam, kde usnadňují vznik monopolů. Jak známo, doveďou stupňovat schopnost celně chráněného průmyslu určité země zakládat kartely, často dokonce tak, že umožňují vyjmout zemi jako odbytovou oblast ze světového trhu a monopolně ji ovládnout. Dějiny německého železářského průmyslu nabízejí mnoho příkladů.⁹⁶ V těchto případech může být rušení cel prostředkem pro odstranění monopolních tendencí, působí tedy ve směru nastolení soutěžního řádu. Poklesnou-li cla, v mnohých

⁹⁶ Viz K. B. Wiedefeld, „Gewerbepolitik“, 1928, str. 148, G. Haberler, „Der internationale Handel“, 1933.

odvětvích německého průmyslu ihned zmizí kartely. Konformní obchodní politika je podstatným prostředkem pro realizaci soutěžního řádu.

5. Hospodářské formy neslučitelné se soutěžním řádem, tedy nesystémové hospodářské formy, vznikly často v návaznosti na moderní patentové právo. Patentové právo patří také k těm četným novějším právním institutům, které způsobily něco jiného než to, co zákonodárce chtěl. Jeho úmyslem bylo jednak podporovat technický rozvoj, jednak chránit vynálezce a odměnit ho. Nakolik bylo těchto cílů dosaženo, nechť posoudí jiní.

Jinak, než se očekávalo, vyvolalo patentové právo přes jistá zákonná bezpečnostní opatření silné tendence k vytváření monopolů a koncentraci v průmyslu. Vyplynuly z toho, že patent zakládá výlučné právo předmět vyrobit, dát jej do oběhu, užívat a prodávat. Četné patenty však neblokují nabídku. Jsou to takové patenty, jež se vztahují jen na menší část výrobního procesu určitého zboží a jež lze obcházet jinými výrobními postupy, substituty atd. Existuje však také jiný druh patentů, základní patenty (Grundpatente), které nabídku zboží blokují. Mezi mnoha jinými jsou to známé patenty firmy Telefunken na výrobu elektronek anebo Benzo-Purpurinový patent z roku 1884, jež se stal důležitým pro organizaci chemického průmyslu.

Blokáda nabídky prostřednictvím patentů podpořila koncentraci dvojným způsobem. Patent může jednotlivým firmám propůjčit individuální monopol, jak je tomu nezřídka například v průmyslu jemné mechaniky. Na druhé straně patenty vyvolaly nebo upevnily tvorbu kartelů nebo koncernů. A tento účinek byl důležitější. Přitom nemáme na mysli jen vlastní patentové kartely nebo patentové trusty anebo patentová společenství. Výměna licencí usnadňuje vytváření kartelů. Nebezpečí, že ztratí právo na určité patenty, které hrozí členu kartelu v případě vystoupení, stmeluje mnoho kartelů. Rovněž při výstavbě moderních koncernů se staly patenty přímo rozhodujícími, a to pro jejich rozšiřování a boj proti outsiderům. „Hnací síla patentu se musí hledat a uznat i tam, kde se vyvíjejí formy koncentrace, které nedopustí,

Walter Eucken

aby se na veřejnost dostaly patentové mocenské snahy anebo licenční ujednání, ke kterým dochází a které těmto prvkům přece ve zcela rozhodující míře vděčí za vznik, formování a zaměření. Nelze je vyčíslit, projevují se jen jako imanentní tendence a latentně existující možnosti.“ (G. Gather) Vcelku bylo pronikání monopolů nebo oligopolů do moderního hospodářství rozhodujícím způsobem určeno patenty, známkovou ochranou a s tím spojeným vázáním cen a sugestivní reklamou. Vezměme třeba vytvoření koncernů v chemickém průmyslu, v průmyslu pracích prostředků a v tabákovém průmyslu. Patentové oddělení je jádrem důležitých koncernů. Jurisdikcí se podstatně podpořily podmínky pro nastartování a urychlení procesu koncentrace a zároveň se tím zabrzdily anebo zneškodnily síly, jež tlačily vývoj k dokonalé konkurenci.⁹⁷

6. Patentová politika, která vyvozuje důsledky z těchto zkušeností, je ve spojitosti s obdobným zacházením se známkovou ochranou, vázanými cenami a sugestivní reklamou důležitou součástí hospodářské politiky zaměřené na realizaci soutěžního řádu. Jejím cílem je omezit anebo odstranit blokádu nabídky, jež se uskutečňuje udílením patentů. Jak se to dá provést? Lze se přidržet základní ideje současného patentového práva, tedy udílení výlučného práva zpeněžit vynález? Potom by bylo třeba podstatně uvolnit blokování nabídky, jež je důsledkem soudobého zákonodárství a jurisdikce kulturních zemí. V tomto směru se ubírají četné návrhy, tak například zkrácení ochranné doby a rozšíření povinných licencí.

Nelze říci, zda uvolnění výlučného práva postačí. Bude možná třeba vzdát se vůbec jeho udílení, a tím blokování nabídky, a zavést místo toho systém, podle něhož bude majitel patentu povinen povolit každému vážnému zájemci užívání vynálezu za přiměřený licenční poplatek. Jako u všech ostatních monopolů by existovala i u patentového monopolu kontraktační povinnost a smluvní podmínky by měl stanovit patentový úřad, pokud by se partneři

⁹⁷ Pozn. autora: „rozšířit“; odkaz na Kronsteina.

nedohodli. Četné starší patentověpolitické návrhy by se daly v tomto směru rozpracovat.⁹⁸

7. Pro princip otevřených trhů platí, že by měl být patrný jejich pozitivní vliv. Zákazy, o nichž byla řeč, a reformy, o které se má usilovat, slouží k odstranění nesystémových tržních forem a dosažení politického cíle vytvoření řádu. Důsledné provádění tohoto principu by přineslo eminentní posílení konkurenčního prvku v hospodářském řádu a změnilo by celý obraz konkrétních hospodářských procesů v průmyslových státech a na světovém trhu. Mocné konkurenční síly, jež uvolnila moderní technika, by se staly účinnými pro výstavbu hospodářského řádu.⁹⁹

IV. Soukromé vlastnictví

1. Bylo fundamentální chybou hospodářskopolitických diskusí a hospodářské politiky 19. a počínajícího 20. století očekávat od uspořádání vlastnictví vyřešení sociální a hospodářskopolitické problematiky. Politická aktivita se tím zaměřila na nesprávný bod, o čemž již byla řeč. I když se však k základnímu problému musí přistoupit ze zcela jiné strany, má přece otázka vlastnictví eminentní hospodářský význam nejen proto, že kolektivní vlastnictví podstatných částí výrobního aparátu je pro vůdčí vrstvu nanejvýš účinným ovládacím nástrojem, ale i proto, že je nutně spjato s centrálním řízením hospodářského procesu a vyvolává sociální problémy, jež nelze zvládnout.

⁹⁸ V otázce patentů vděčím za četné podněty dvěma pracím G. Guthera, „Patente – Monopoly – Machtpositionen“, 1943, (neotištěno) a „Reform der Patentgesetzgebung?“, Ordo, 2. sv., 1949, str. 270 ad.; dále citovaným pracem F. Böhma, L. Miksche a H. C. Simonse. Novější americká literatura, zejména o patentových kartelech, u F. Hausmanna, „Der Wandel des internationalen Kartellbegriffes“, 1947, str. 33; články H. Rasche a S. Tschierschky v časopise Kartell-Rundschau; W. Röpke, „Die Gesellschaftskrise der Gegenwart“, 1942, str. 362 a 389 ad. a tam citovaná literatura; E. Liefmann-Keil, „Monopolbekämpfung durch spezielle Marktstrategie“, Schmollers Jahrbuch, 67. sv., 1943.

⁹⁹ Pozn. autora: „7. rozšířit: Celní politika – patentová politika ještě jednou“.

Někteří společenskovední teoretici jsou ovšem toho názoru, že do státu, v němž existuje kolektivní vlastnictví, by se mohl a měl zabudovat soutěžní řád.¹⁰⁰ Neproveditelnost takových návrhů již byla vyložena. Zakládá se na tom, že stát by sotva pustil z ruky řízení všech zařízení, jež mu patří; musel by vyhradit pro sebe alespoň řízení investic. V tomto případě by se vnesla do celkového hospodářského procesu dvojakost.

Navíc je významné i další hledisko. I kdyby se stát nakonec zřekl výkonu své řídicí pravomoci, nechovali by se vedoucí podniků tak jako podnikatelé v rámci soutěžního řádu. Dennodenně existuje v každém podniku nepřeborné množství možností, jak kombinovat výrobní prostředky. Optimální kombinování těchto výrobních prostředků vyžaduje rychlé rozhodování a neustálé hledání. Nemají-li podnikatelé určitý svobodný prostor, kde se mohou spontánní síly trvale projevovat, nemohou toto složité neustálé přizpůsobování provádět dobře.¹⁰¹

Vedoucí továrny, jenž dostal rozkaz chovat se maximálně ekonomicky a jenž je i jinak závislý na četných příkazech centrálních státních úřadů, nemůže realizovat rozhodnutí v různorodém, denně se měnícím prostředí, měnící se situaci na trzích práce, na odbytových trzích a na trzích výrobních prostředků. Praxe hovoří o intuici, jež je nutná, aby se obstálo v soutěži. Právě ta se v hos-

¹⁰⁰ Viz například O. Lange, „On the Economic Theory of Socialism“, Review of Economic Studies IV., č. 1, str. 53 ad. a č. 2, str. 123 ad., 1936–37; J. Schumpeter, „Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie“, německé vydání 1, 15. kapitola. Tyto práce neanalyzují problém ekonomické kalkulace (Wirtschaftsrechnung) anebo řízení hospodářství ve společnosti, jejíž hospodářský proces je centrálně řízen. Ani se nezabývají politikou centrálního řízení hospodářského procesu. Znamenají tedy teoreticky a hospodářskopoliticky něco jiného, než, jak se zdá, předpokládají autoři a mnozí čtenáři. Analyzuje se model, v němž je sice dáno kolektivní vlastnictví, neexistuje však centrální řízení hospodářského procesu a výroba má být řízena dokonalou konkurencí. Z hlediska hospodářské politiky nejsou tyto práce zajímavé pro ty, kteří usilují o centrální řízení hospodářského procesu, ale pro ty, kteří přemýšlejí o nastolení soutěžního řádu. K tomuto problému, ale jinak: M. Allais, „Le Probleme de la Planification dans une Économie collectiviste“, Kyklos, sv. 1, sešit 3, 1947.

¹⁰¹ K tomu viz H. v. Stackelberg v pozůstalém pojednání „Möglichkeiten und Grenzen der Wirtschaftslenkung“, Ordo, 2. sv. 1949

podářském řádu, v němž panuje všeobecné kolektivní vlastnictví výrobních prostředků a kde správu výrobních prostředků vykonávají úředníci, nemůže z jejich strany projevit.

Otázku, zda je k uskutečnění soutěžního řádu zapotřebí soukromé vlastnictví výrobních prostředků, je tudíž třeba zodpovědět kladně. Moderní tendence, aby se odstranilo soukromé vlastnictví výrobních prostředků, se čím dále tím více vzdaluje od soutěžního řádu. Soukromé vlastnictví patří k předpokladům soutěžního řádu.

Tento princip nevylučuje, aby jednotlivé podniky byly v rukou státu, například státní lesy vedle soukromých anebo státní uhelné doly či státní banky vedle soukromých. Pokud se takové státní podniky zařadí do soutěžních trhů a tvorba cen na trzích nebude narušována státními subwencemi poskytovanými takovým podnikům, je jejich přítomnost v soutěžním řádu únosná.

2. Je však na druhé straně institut soukromého vlastnictví zárukou uskutečnění soutěžního řádu? Zřejmě nikoliv, neboť pohled na realitu ukazuje, že soukromé vlastnictví je slučitelné s nejrůznějšími hospodářskými řády. Odehrává-li se celý hospodářský proces například v „soběstačném hospodářství“, je soukromé vlastnictví něco docela jiného, než když má v tržním řádu soukromý vlastník solného dolu nebo železnice monopolní postavení na trhu se solí anebo v dopravě. Jiný je obsah vlastnického práva, konkurují-li si na trzích továrny na obuv, jež jsou v soukromém vlastnictví, a jiný, je-li soukromé vlastnictví spojeno s centrálně-administrativním řízením například výroby obuvi.

Další konkrétní příklad: Velká soukromá továrna na motorová vozidla je v malém městě převážným, tedy částečně monopolním poptávajícím po pracovních silách. Zde umožňuje soukromé vlastnictví významné mocenské postavení, právě proto, že soukromý vlastník má dílčím monopol poptávky. Mocenská pozice vůči dělnictvu bude ještě silnější, bude-li tato továrna, na kterou jsou odkázaní, zapřažena do centrálně-administrativního hospodářství. Zde máme na mysli konkrétní případ realizovaný v určité době v Německu. Továrna zůstala v soukromém vlastnictví, avšak řízení výroby vozidel a i řízení pracovních sil bylo přeneseno na veřejné plánovací

úřady. Teď byli dělníci pracovními příkazy připoutáni k továrně; byli závislí na plánovacích úřadech řídících hospodářský proces, a to v hospodářském řádu, v němž bylo centrální řízení spojeno se soukromým vlastnictvím. Úplně jiná je situace, když někde jinde četné strojírenské podniky, automobilky atd. ve vzájemné konkurenci poptávají pracovní síly a uzavírají s nimi svobodné pracovní smlouvy. Pak je mocenská pozice poptávajících vůči dělníkům prolomena a hospodářský a sociální obsah soukromého vlastnictví je změněn.

Soukromé vlastnictví má tedy v závislosti na tržní formě zcela různý charakter a podle toho se mění funkce vlastnického práva. Analýza ukázala, že soukromé vlastnictví v monopolních tržních formách vede k těžkým škodám. Soukromí vlastníci továren anebo soukromé koncerny, syndikáty a zaměstnavatelské svazy, opírajíce se o postavení propůjčené soukromým vlastnictvím, uplatňovali svou moc proti dělníkům, odběratelům, konkurentům. Tato moc byla namnoze tak velká, že záruky právního státu nebyly s to ji omezit. Bylo tedy pochopitelné, že mnozí kritikové panujícího hospodářského řádu v 19. a počínajícím 20. století v první řadě kritizovali soukromé vlastnictví výrobních prostředků. Tato kritika byla často oprávněná.

Je třeba zřetelně vidět konflikt mezi potřebnostmi tohoto institutu a jeho problematikou. Po dobu dvou století jsme si zvykli všimati si jednostranným pohledem škod a z kritiky soukromého vlastnictví vyvozovat závěr, že se má zavést vlastnictví kolektivní. Již Rousseau prohlašuje, že „každé individuum se všemi svými právy se má rozplynout v celku. Každý se musí zcela odevzdat se vším všudy, sebe sama a všechny své síly, k nimž patří také majetek, který vlastní.“¹⁰² A dokonce Mirabeau hovořil v roce 1789

¹⁰² K tomu: W. Röpke, „Civitas humana“, 1944, str. 262 ad. a str. 274 ad., F. A. Hayek, „Der Weg zur Knechtschaft“, 1945, str. 137 ad. A. Rüstow píše v dosud neuveřejněné práci:

„Kolektivní vlastnictví znamená nejprve v každém případě negativně vyvlastnění všech jednotlivců. Pozitivně není nejdříve ničím jiným než proklamatorní frází, jejíž reálný obsah závisí plně na způsobu organizace výkonu tohoto vlastnického práva. Co patří všem, nepatří nikomu, anebo spíše těm několika, kdo vykonávají vlastnická práva jménem ‚všech‘. Čím jsou poměry větší, čím silnější

v kritickém smyslu o tom, že „členové majetných tříd jsou jednatelem nebo hospodáři společnosti“. Když později Marx vznesl proti „kapitalistickému vlastnictví výrobních prostředků“ zcela obecně výtku vykořisťování, přehlédl přitom, což se přehlédnout nesmí, že soukromé vlastnictví znamená v závislosti na tržní formě vždy něco zcela různého. Podstatnou otázkou je, zda se dají realizovat tržní formy a peněžní systémy, v nichž je „vykořisťování“ nemožné, které tudíž nevedou ke koncentraci moci a kde celkový proces spěje k rovnováze. *Jak se může stát soukromé vlastnictví ekonomicky a sociálně upotřebitelným nástrojem pro výstavbu řádu?*

3. K řešení této naléhavé otázky je třeba si ujasnit, jaký obsah má mít pojem soukromého vlastnictví, má-li splnit svůj národohospodářský smysl. V soutěžní ekonomice „se cenový systém rovná rozhlasovému zařízení: Na jedné straně namluví tisíce koupěschopných poptávajících do mikrofону svá přání. Na druhé straně dostanou tisíce vlastníků podniků rady, jak mohou *soukromohospodářsky* vykonávat výhodně své vlastnické právo. Ale aniž by to sami věděli, dostávají současně s tím pokyn, jak jej mají vykonávat také *národohospodářsky* správně. Rozhodování soukromého vlastníka, jak pokud jde o druh výroby a volbu výrobního postupu, tak pokud jde o rozsah výroby, se bude řídit těmito pokyny. Nepodaří-li se mu podávat trvale alespoň průměrný výkon, odebere mu mechanismus dokonalé konkurence neúprosně jeho mandát nakládat s výrobními prostředky.

... Soukromé vlastnictví za dokonalé konkurence tudíž znamená:

- a) moc a svobodu používat jej ve službách národního hospodářství a
- b) bezmocnost omezovat moc a svobodu ostatních vlastníků na úkor celku.

je nutnost jednotné koncentrace dispoziční moci, tím větší je sociální nerovnost mezi vykonavateli této moci a masou formálních kolektivních vlastníků, kteří si ce krmí tímto prázdňím právním titulem – pokud se jim zachce anebo pokud se jim to namluví – své sebevědomí, jinak však z toho nemohou vyvodit ani ty nejnižší reálné nároky nebo výhody. To však znamená, že kolektivní vlastnictví umožňuje podstatně vyšší stupeň a ostřejší formy sociální nerovnosti než soukromé vlastnictví.“

Walter Eucken

Ve stavu dokonalé konkurence existuje mezi soukromými vlastníky podniků rovnováha rozdělení hospodářské moci.¹⁰³

To však platí jen, pokud je charakter soukromého vlastnictví skutečně konformní se soutěží, a neplatí, vznikají-li monopolní útvary nabídky a poptávky v jakékoli z jejich různých forem. Neboť takové mocenské útvary zkreslují národohospodářský smysl soukromého vlastnictví, jsou v rozporu s intencemi celkového systému a vedou k těžkému poškození hospodářského procesu. *Potom působí soukromé vlastnictví vskutku antisociálně.*

Jen v rámci soutěžního řádu platí mnohokrát citovaná věta, že soukromé vlastnictví přináší užitek nejen vlastníkov, ale i nevlastníkovi. Tak tomu vskutku je vzhledem k velké ekonomické efektivnosti soutěžního řádu a tomu, že si různí soukromí vlastníci navzájem konkurují, že uchazeči o práci vidí větší počet šancí pro sebe a nejsou ani jednostranně závislí.

Jako je soukromé vlastnictví výrobních prostředků předpokladem soutěžního řádu, tak je soutěžní řád předpokladem pro to, aby soukromé vlastnictví výrobních prostředků nevedlo k hospodářským a sociálním nedostatkům. Soukromé vlastnictví výrobních prostředků potřebuje kontrolu konkurencí. Na tomto místě je interdependence všech hospodářskopolitických opatření zvlášť důležitá. Zachovají-li se ostatní principy, jejichž aplikaci způsobí realizace soutěžního řádu, pak má soukromé vlastnictví výrobních prostředků a volné nakládání s nimi eminentní sociální a politickou funkci. Nedbá-li se však ostatních principů a vzniknou-li monopoly, chybí-li tedy kontrola konkurencí, je třeba omezit moc opravňující nakládat se soukromým vlastnictvím.

4. Nabízí se myšlenka analyzovat souvislost vlastnického řádu s jinými lidskými řády, například s řádem společenským anebo státním. Pokaždé by se přitom ukázalo, že soukromé vlastnictví je nezbytným předpokladem pro zachování sféry soukromé svobody. Panuje-li všeobecně kolektivní vlastnictví výrobních prostředků, stojí proti jednotlivci obrovská hospodářská moc, jež drtí lid-

¹⁰³ F. Spiegelhalter, „Die Wirtschaftsordnung und die ökonomische Bedeutung des Privateigentums“, disertace, Freiburg 1949.

skou svobodu. Tato závislost vede k tomu, že i pozice jednotlivce ve společenském řádu bude slabá a nesamostatná. Stejně je tomu ve státě. Ani ovládaní lidé, ani funkcionáři a úředníci nejsou samostatní.

Ze zvláštního pohledu se zde ukazuje, jaké postavení zaujímá soutěžní řád v interdependenci řádů. Jen soutěžní řád učiní soukromé vlastnictví v rámci moderního, industrializovaného hospodářství natrvalo snesitelným. Soukromé vlastnictví je naopak zase předpokladem pro svobodný státní a společenský řád.

V. Smluvní svoboda

1. Zjevným předpokladem pro vznik konkurence je smluvní svoboda. Nemohou-li jednotlivé domácnosti a podniky samy vybírat, zkoumat možnosti a podle toho uzavírat smlouvy, vykonávají-li pouze rozkazy nebo přijímají přiděly, nemůže konkurence vzniknout. Smluvní svoboda však posloužila i k odstranění konkurence, ke zřízení monopolních pozic anebo k jejich zabezpečení a využívání. Vedení monopolů se často odvolává na právně garantovanou smluvní svobodu a na oprávnění, která jim tato svoboda poskytuje.

Jak to tedy se smluvní svobodou je? Je jí třeba pro uskutečnění soutěžního řádu? V jaké formě? Nebo je postradatelná?

Opět se musíme přidržet hospodářských skutečností a hospodářské politiky. Z nich vyplyne: *za prvé*, že smluvní svoboda působila jak ve smyslu podpory konkurence, tak její likvidace (2) a *za druhé*, že smluvní svoboda znamenala v závislosti na hospodářských formách mnohdy odlišné věci (3).

Z toho vyplývá i odpověď na položené otázky (4).

2. Velké reformy na sklonku 18. a na začátku 19. století, které v široké míře prosadily smluvní svobodu, podstatně posílily prvek konkurence v hospodářských řádech. Výkonnostní soutěž by se mohla prosadit, když v té době padly nesčetné závazky k robotní povinnosti, stanovy cechů s jejich omezením smluvní svobody, zá-

Walter Eucken

kazy volného nabývání půdy, městské a státní regulace cen. Dokud například sedláci bydlící v nějaké oblasti byli povinni nechat si mlít obilí v určitém mlýně za pevné ceny, nemohla se mezi mlýny rozvinout konkurence. Ta vznikla teprve s poskytnutím smluvní svobody.

Již brzy se ale ukázaly i skutečnosti, kdy se smluvní svoboda dostala do rozporu s konkurencí.

Ukázalo se například, že malorolníci, kteří byli osvobozeni od roboty a mohli uzavírat svobodné pracovní smlouvy, fakticky přece jen svobodní nebyli. Byli odkázáni na velkostatkáře v okolí, jenž měl monopol poptávky po zemědělských dělnících. Sociální postavení sedláků se ve srovnání s dřívějškem změnilo nepatrně. Konkurence na trhu práce byla jednostranná, totiž soutěž mezi malorolníky o pracovní místa ve velkopodniku. Velkopodnik však měl na trhu práce poptávkový monopol a mohl jednostranně stanovit mzdy a pracovní podmínky. Přes smluvní svobodu tedy existovala převaha a přesila jedné tržní strany, která nebyla kontrolována konkurencí ostatních poptávajících. Podobné situace nastaly v mnoha průmyslových podnicích a velká sociální bída průmyslových dělníků v době počínající industrializace vznikla tímto způsobem navzdory smluvní svobodě. (Sociální politikové se octli před obtížným dichotomickým problémem. Odstranění smluvní svobody a znovuzavedení starých vazeb nebylo proveditelné a bylo by znamenalo faktické zhoršení. Ale i ponechání plné smluvní svobody se jevilo povážlivým, protože za její platnosti vznikla selhání.¹⁰⁴)

V mnoha případech se tedy stala smluvní svoboda v rukou soukromé moci něčím jiným, než se původně očekávalo. Ukázalo se, že smluvní svoboda nikterak nemusí vytvořit konkurenci na obou stranách trhu a že pak platí jen formálně.

Navíc se smluvní svoboda používala dokonce i k tomu, aby se konkurence odstranila, a to například k zakládání kartelů a jiných

¹⁰⁴ Viz například G. Schmoller, „Grundriß der allgemeinen Volkswirtschaftslehre“, 2. díl, 1.–6. vyd., 1904, str. 728 ad.

monopolních organizací. Princip smluvní svobody tak vede ke zrušení základního principu soutěžního řádu. Ve věku *laissez faire* nebyla legislativa, jak již bylo dříve zmíněno, v žádném případě schopna se s tímto problémem vypořádat. Připomínáme slova Heckschera, že „liberalismus se nikdy jasně nerozhodl pro volnou konkurenci za každou cenu v neprospěch smluvní svobody za každou cenu anebo naopak.“¹⁰⁵ Hospodářská politika *laissez faire* poskytla soukromníkům svobodu utvořit smlouvami podle libosti formy, v nichž se odehrává hospodářský proces, tj. bez ohledu na jakékoliv základní hospodářské ústavoprávní rozhodnutí.

3. Tím jsme se již dotkli jiné otázky, která je opakem první. Jak ovlivňuje podoba hospodářského řádu obsah práva na smluvní svobodu?

Uvedeme několik případů. Bytový úřad přidělí nájemníkovi určitý byt a nařídí, aby majitel domu uzavřel s nájemníkem smlouvu, přičemž je nájemné úředně stanoveno. Uhelný syndikát ovládající trh prodá uhlí na základě svých autonomně stanovených obchodních podmínek obchodníkovi, jenž se zaváže prodávat ho dále za ceny stanovené syndikátem. Obchodník s ocelářským zbožím se rozhodne na základě četných nabídek a v konkurenci s jinými obchodníky koupit od několika firem ocelářské zboží za ceny, které vyjednal, a uzavře o tom smlouvu.

Ve všech třech případech platí totéž smluvní právo, například právo německého občanského zákoníku. V prvním případě se „smlouvou“ provede jen „opatření“ centrálně administrativního bytového úřadu. Chybí svoboda volby smluvního partnera a stanovení smluvních podmínek. V druhém případě je smlouva uzavřena bez příkazu úřadu, ale je nadiktována. Obchodník s uhlím není svobodný, ani pokud jde o volbu partnera, ani nemůže sjednat ceny a podmínky při koupi a dalším prodeji uhlí. Je dokonce přinucen akceptovat všeobecné obchodní podmínky syndikátu, které omezují státem uzákoněné právo anebo je vyloučí. Obchodník je závislý na monopolistovi nabídky, nadiktovaná smlouva to-

¹⁰⁵ E. F. Heckscher, cit. d., 1. svazek, str. 261.

Walter Eucken

hoto druhu se podobá „opatření“. Jen v třetím případě existuje smluvní svoboda nejen *formálně*, ale také *reálně*, neboť dokonalá konkurence vytvoří na trzích určitý druh rovnováhy, jenž umožňuje svobodnou volbu smluvního partnera a dojednání smluvních podmínek.

Z toho vyplývá, že pokud existuje centrálně administrativní forma hospodářského řádu, řídí každodenní hospodářský proces opatření centrálního úřadu, nikoliv smlouvy, a to i tehdy, platí-li v zemi svobodné smluvní právo. Pokud však jsou realizovány tržní formy hospodářského řádu, smlouvy sice regulují všední hospodářský život, tj. proud zboží a výkonů, mají však v závislosti na tržní formě velmi rozličný charakter, například při monopolu nabídky docela jiný než v dokonalé konkurenci.

Obsah právního institutu opět závisí na formě, v níž se hospodaří. To jsme viděli u vlastnického práva a vidíme to nyní u práva smluvního. (Přitom je ovšem hospodářská forma určována také právní politikou, takže existuje vzájemná závislost.)

4. Ze zkušeností (2 a 3) vyplývá, zda má existovat smluvní svoboda a jakou musí dostat podobu, aby konstituovala soutěžní řád.

Za prvé, je nepostradatelná. Bez svobodných individuálních smluv, které vyplývají z hospodářských plánů domácností a podniků, nelze řídit každodenní hospodářský proces dokonalou konkurencí. Řízení hospodářského procesu „opatřeními“, například služebními příkazy, přiděly, výrobními příkazy, zabavováním, vyklučuje řízení dokonalou konkurencí.

Za druhé, zároveň se zviditelnily hranice, jež je třeba vytýčit, aby smluvní svoboda posloužila konstituování soutěžního řádu:

a) *Smluvní svoboda nesmí být poskytována za tím účelem, aby se uzavíraly smlouvy omezující anebo odstraňující smluvní svobodu.* Smluvní svoboda by se neměla používat k vytváření monopolů anebo k upevnění jejich pozic. Monopoly odstraňují svobodnou volbu směnného partnera a učiní třetí osoby závislé na vůli monopolu.

Kartely se neprávem dovolávají smluvní svobody, která se ale nesmí používat k tomu, aby se vytvořily formy, jež vyloučí svobodu a dokonalou konkurenci. Jednotlivci nemá být dovoleno vy-

tvorit hospodářské formy, jež odporují základnímu ústavněprávnímu hospodářskému rozhodnutí.

b) Smluvní svoboda by však měla být umožněna v hospodářském procesu jen tam, kde je dokonalá konkurence. Připomínáme příklad o monopolně poptávajícím velkostatku, o uhelném syndikátu a, jako o protějšku, o obchodu s ocelářským zbožím. Smluvní svoboda v případech monopolu nabídky nebo poptávky vede k nadiktovaným smlouvám, a nikoliv k žádoucímu řízení celkového hospodářského procesu. Chybí kontrolní mechanismus dokonalé konkurence. Proto se tu doporučuje jiná kontrola, totiž státní kontrola monopolů, kontrakční povinnost, stanovení cen a všeobecných obchodních podmínek monopolním úřadem. O tom budeme hovořit v příští kapitole pod bodem 1.

Princip smluvní svobody je třeba přiřadit soutěžnímu řádu. Přispívá k jeho konstituování a nabývá v jeho rámci svého nejvlastnějšího smyslu. Nesmí ale dostat takovou funkci, aby tvorbou hospodářských mocenských skupin rozbil soutěžní řád anebo aby umožňoval realizaci ekonomické moci a její zneužití.¹⁰⁶

VI. Ručení

1. Kdo má užitek, musí nést i škodu. Již ve starším právu byla tato zásada rozhodující pro úpravu ručení, tedy pro možnost zasáhnout do majetku dlužníka. Tato zásada platila také v rozsáhlé míře ještě na počátku industrializace. Nyní ale nastala doba přibývajících omezení ručení. Tak například všeobecné obchodní podmínky různých svazů se snaží omezit ručení svých členů a ve společenském právu nabízel právní řád některé formy

¹⁰⁶ O smluvní svobodě a hospodářském řádu- F. Böhm, cit. d., zejména str. 128 ad., H. C. Nipperday, „Kontrahierungszwang und diktiertter Vertrag“, 1920; H. Großmann-Doerth, „Selbstgeschaffenes Recht der Wirtschaft“, 1933, str. 10 ad.; G. Haupt, „Vertragsfreiheit und Gesetz“, Zeitschrift der Akademie für deutsches Recht, 10. ročník, 1943, str. 84 ad. a tam uvedená literatura, W. Hamilton, „Freedom of contract“, Enc. of the Soc. Sciences, 1931, sv. 6. Nejnověji: E. Homburger, „Handels- und Gewerbefreiheit“, Züricher Beiträge, seš. 145, 1948.

Walter Eucken

společností s omezeným ručením, například akciovou společností anebo s.r.o., jichž se hojně používalo. Na omezené ručení dnes narážejí domácnosti a podniky neustále. Například když použijeme železnici anebo pracujeme v bankovní instituci, když podnik koupí stroj anebo uplatní pohledávku proti s.r.o. Prostor ručení se podstatně zmenšil v obdobích pozdního *laissez faire* a experimentů. Současná existence omezeného a neomezeného ručení vyvolává otázky: Jaký má ručení vlastně smysl? Kdy je na místě neomezené ručení a kdy ručení omezené?

2. Funkce tohoto právního institutu rovněž závisí na hospodářském řádu, a to na konkrétně daném hospodářském řádu anebo, jde-li o hospodářskou politiku, na řádu, jenž má být uskutečněn. Je to tedy právní otázka hospodářského systému, která předtím nebyla položena, již se ale nyní již nelze vyhnout.

Ručení má při výstavbě celkového hospodářského řádu velké funkce, jestliže celkovým řádem má být řád soutěžní. V tomto případě má umožnit anebo usnadnit výběr podniků a řídicích osobností. Dále má způsobit, aby se s kapitálem nakládalo obezřetně. Investice se budou provádět o to pečlivěji, čím více bude odpovědná osoba za tyto investice ručit. Potud působí ručení preventivně proti promrhání kapitálu a nutí k tomu, aby se trhy sondovaly opatrně. Dále je ručení pro soutěžní řád důležité proto, že překází přidružení jiných podniků, které se například uskutečňuje z touhy po moci. Směrodatnou se stane kalkulace nákladů. Ručí-li někdo plně za nově kupovaný podnik, dobře si rozmyslí, zda má podnik koupit. Jinak je tomu ovšem, neexistuje-li plné ručení a lze-li získat vládu nad podnikem pod ochranným štítem ručení omezeného. Společenské formy omezující ručení ve vysoké míře přispěly k tomu, že se vytvořily koncerny. Co nejuniverzálnější platnost ručení působí tedy proti koncentraci. Ručení přispívá k tomu, aby se konstitoval soutěžní řád a nevznikaly nesystémové tržní formy. Zároveň je ručení potřebné, aby se stala výkonnostní soutěž uvnitř soutěžního řádu funkční. Oba následky jsou významné. Soutěžní řád se může bez osobní odpovědnosti jednotlivce stát právě tak málo funkčním, jako když chybí postačující tržní formy anebo peněžní řády.

Za dokonalé konkurence se, jak známo, zaměřuje hospodářský proces na příjmy poptávajících, a to tak, že se nabízející řídí konkurenčními cenami. Ručení patří k mechanismu řízení dokonalé konkurence. Je to nepostradatelný institut soutěžního řádu, neboť soutěžní řád předpokládá, „že cesta k rentabilitě vede jen přes ekvivalentní hospodářský výkon, zatímco musí současně být postaráno o to, aby špatný výkon byl neúprosně potrestán ztrátami a nakonec v důsledku konkurzu opuštěním řad těch, kdo zodpovídají za výrobu. Úskokem získaná jmění (bez odpovídajícího výkonu) a nepotrestané špatné výkony (přesunem ztráty na bedra jiných) je třeba stejným způsobem překazit“. (W. Röpke) Pro soutěžní řád má tedy platit princip: *Ručí ten, kdo zodpovídá za plány a činy podniků a domácností.*

Omezená ručení jsou podle toho například ve společenském právu soutěžního řádu přípustná jen tam, kde poskytovatel kapitálu nezodpovídá anebo zodpovídá jen omezeně za vedení obchodů; například drobný akcionář nebo komanditista. Ručí-li však v koncernu závislá právnická osoba sama, zatímco vedoucí rozhoduje o podstatných věcech, je takové omezení ručení neslučitelné se soutěžním řádem. Zodpovědný nositel plánu se zbavil ručení a přesunul ho na jinou osobu. V soutěžním řádu však musí ručit vedoucí.

3. Faktický vývoj úpravy ručení byl během posledních desetiletí nedůsledný. Podnikatelům se stále více nabízela možnost vyhýbat se ručení například použitím vhodných forem společností anebo všeobecných obchodních podmínek. Tím se podpořila koncentrace a omezila funkčnost cenového systému. Metoda výběru a kontroly ručením byla zlikvidována bez náhrady. Tak se ocitlo řízení hospodářského procesu stále více v rukou vrstvy ředitelů a funkcionářů, kteří nejsou ani vlastníky, ani nejsou kontrolováni centrálními úřady, anebo v rukou mužů, kteří, jako například většinoví akcionáři, ovládají několik nebo mnoho kapitálových společností, sami však jsou sotva viditelní, a představují tak anonymní moc.¹⁰⁷

¹⁰⁷ K tomu také A. A. Berle a G. C. Means, „The modern corporation and Private Property“, 1933.

Walter Eucken

I jiným způsobem došlo k tomu, že neručí ti, kdo jsou pro řízení hospodářského procesu směrodatní, a to tehdy, když centrální plánovací úřady dávají pokyny podnikům a tyto podniky jsou v soukromém vlastnictví. Zde nemá lpění na ručení smysl, neboť při centrálním řízení hospodářství se provádí jiný personální výběr a investice neřídí vedoucí podniku, ale funkcionáři centrálních plánovacích úřadů, kteří udělují rozkazy. Konkurz tu nemá smysl. Státní plánovací úřady nařizují, aby všichni zemědělci rozorali část svých luk a oseli je obilím. Později se ukáže, že snížení výměry luk a stavů dobytka bylo chybné a že se cena obilí musí snížit, aby se prodalo. K takovým a podobným případům velmi často dochází v hospodářských řádech, které spojují soukromé vlastnictví s centrálně administrativním řízením, jako například v Německu mezi lety 1936 a 1948. Nařízení vycházela od centrálních úřadů, rizika nesly podniky. Toto oddělení vede k plánům a pokynům, jež nejsou koncipovány a vydávány s patřičnou pečlivostí – právě proto, že ti, kdo rozhodují, neručí.

Ani jedna metoda oddělení řídicích oprávnění a ručení se neosvědčila. Mohly se rozvinout jen proto, že nebyla rozpoznána hospodářská funkce ručení. Stav tohoto oddělení, jenž je natrvalo neúnosný, lze překonat jen prohloubením ručení, ledaže by byla dána přednost kolektivnímu vlastnictví s centrálně administrativními metodami řízení.

4. Při uskutečňování tohoto principu vznikají různé problémy, například pro konkurzní právo a rovněž pro společenské právo, s nímž by se mělo zacházet jako s odnoží hospodářského systému.

a) Když bylo v 19. století rozpracováno právo akciových společností, měla akciová společnost sloužit k tomu, aby byly umožněny větší investice do železnic, bank atd. nahromaděním mnoha malých kapitálů. Omezení ručení na akcii bylo nutné, aby se tyto kapitály přitáhly, a bylo málo povážlivé, protože jednotliví akcionáři měli jen malý vliv na řízení. I dnes se ještě akcie tímto způsobem používá. Vedle toho ale akcie dostala zcela jinou funkci, a to funkci ovládnutí. Jakmile jednotlivé osoby nebo společnosti dosáhly vládnoucího postavení, vznikla nová situace, dřívějšímu zákono-

dárci neznámá. Neexistoval již důvod pro omezení ručení. Tváří v tvář moderní tendenci k omezení ručení je však třeba, aby společníci, kteří mají větší účast na kapitálové společnosti, ručili za dluhy této společnosti. V případě větší účasti je tedy třeba přepokládat ručení vládnoucí kapitálové společnosti a také vládnoucího jednotlivého podniku anebo vládnoucí osobní společnosti za dluhy ovládané společnosti.

Tím se nezabrání fúzím podniků, které šetří náklady, například aby železárna koupila uhelný důl anebo strojírenský podnik koupil slévárnu atd. Avšak tyto fúze vedou k jednotnému podniku s více podniky, takže se přidružený podnik stane oddělením přebírající firmy, která plně ručí. A to i tehdy, jestliže ovládající podnik anebo ovládající osoba převezme jen větší balík akcií. Při plném ručení znamená přidružení podniků nebo závodů daleko větší riziko než dosud a podnět k vytváření vzájemně propojených podniků nebo koncernů se podstatně zmenší. Preventivní účinek takového ručení by byl velmi silný. (Bylo by například třeba změnit německý zákon o akciových společnostech z roku 1937 tak, aby ovládající podniky ve smyslu § 15, odst. 2 tohoto zákona ručily za závazky na nich závislých podniků.) Se závislou právní osobou, která je fakticky jen filiálkou, by se mělo i právně zacházet jako s filiálkou ovládající firmy. Ukazuje se, že je neúnosné, aby se koncern, který je fakticky jednotně řízeným podnikem, rozpadal na mnoho právnických osob.

Proti myšlence právního ručení koncernu se namítalo, že „zása-
da právní samostatnosti podniků náležících do koncernu nesmí být dotčena, nechceme-li ztratit jakoukoliv oporu a vzdát se důležité zásady, která ovlivňuje jiné právní oblasti.“¹⁰⁸ Přitom je hned nápadné, že v daňovém právu takové skupule neexistovaly. Jak známo, tam se prosadila organická teorie, podle níž se se společností, jež je prakticky jen filiálkou vládnoucí společnosti, jedná i právně jako s takovou, takže koncern má jisté výhody, například u obrátové daně. Na jedné straně ovšem, v případě ručení, by se právním uznáním jednoty koncernu ztížila nebo ohrozila existen-

¹⁰⁸ Aktienrechtsausschuß der Akademie für deutsches Recht, druhá pracovní zpráva, 1935.

Walter Eucken

ce koncernů, v druhém, daňověprávním případě by byla usnadněna. Je patrné, jak silně ovlivňují hospodářskou politiku zájmové skupiny. Avšak nejen to je zajímavé. Navíc ukazuje kritizovaná argumentace, že *nebyl* rozpoznán stěžejní bod, na nějž má navázat reforma společenského práva, který spočívá v prohloubení ručení.

b) Z obecného principu ručení vyplývá také, zda a nakolik je žádoucí, aby představenstvo akciové společnosti ručilo za výsledek.

Je to nutné *do té míry*, do jaké představenstvo svými plány a rozhodnutími za řízení hospodářského procesu zodpovídá. Námitka, že ředitelé a generální ředitelé často nemají jmění, že tedy jejich ručení znamená jen málo, nemá velkou váhu, a to proto, že osobní jmění často není tak malé, aby to případně nebylo závažné pro věřitele. Je-li však skutečně malé, ručení za výsledek přesto způsobí jinou osobní angažovanost při hospodářském řízení podniků. Je-li však představenstvo nesamostatné a v podstatě jen vykonavatelem příkazů, jež například dává většinový akcionář, pak neručí představenstvo, ale samotná osoba ovládající společnost.

Na oba případy, o nichž byla řeč, se vztahuje princip ručení. V akciové společnosti, kde je vlastnictví akcií roztržštěné a představenstvo všemohoucí, ručí představenstvo. Kde však představenstvo závisí plně na plánech a příkazech většinového akcionáře, ručí většinový akcionář.

c) Velmi problematičká je forma společnosti s ručením omezeným. Zákonodárce tu chtěl, aby byly omezením ručení zvýhodněny malé a střední podniky. Ohlas byl silný a právní forma s.r.o. byla hojně používána. Jistěže i k účelům, na něž zákonodárce nepomyslel.

Je pochopitelné, že zájmové skupiny považují omezení ručení za zvýhodnění. Pro strojírenský podnik je například lákavé omezit ručení prohloubením obchodních podmínek při dodávkách strojů anebo zvolit takovou formu společnosti, která omezuje přístup věřitelů ke jmění. Usilování o omezení ručení se podobá stále živoucímu univerzálnímu úsilí o monopolní situaci. V moderním hospodářství patří obě k sobě. Dosáhne-li uvedený strojírenský podnik prostřednictvím patentů a kartelových úmluv ještě i monopolního

postavení, je zajištěn dvojnásob. Omezení ručení a monopolní situace znamenají vyřazení dvou důležitých kontrol. Pod ochranou monopolních cen, pod ochranou omezeného ručení za vady dodaného zboží atd. a dále pod ochranou formy společnosti s ručením omezeným dosáhla firma vysokého stupně bezpečnosti.

Avšak právě v těchto dvou bodech se dostávají do konfliktu vlastní zájem firmy a obecné blaho. Jak vytvořením monopolu, tak omezením ručení se pravidla hry natolik změní, že hospodářský proces tržní ekonomiky již plně nefunguje. Nezřídká na sebe ve všeobecných obchodních podmínkách navzájem narážejí tak, že monopolní organizace omezí ručení svých členů. Právě proto, že záleží na tom, aby se vytvořil rámec, v němž se firmy při svobodném plánování účelně začlení do celého každodenního výrobního a rozdělovacího procesu, je třeba se postarat o to, aby výstavbě takového rámce nebránily. To se však v důsledku neustálého omezování ručení stalo.¹⁰⁹

5. Občas, a právem, se lituje „odosobnění“ moderního hospodářství a moderní společnosti. Ale také zde platí, že si hospodářská a právní politika samy vytvořily podmínky, jež přispěly k tomu, že odosobnění nastalo, a to také v důsledku rozšíření omezeného ručení. Tento stav lze do jisté míry změnit. Jestliže například dělník anebo poskytovatel úvěru anebo kupující či prodávající jedná a uzavře smlouvu s vedoucím firmy, jenž se vlastní osobou plně staví za každé ujednání a ručí svým vlastním jměním, navozuje se styk mezi lidmi. V opačném případě se však setrvává ve sféře abstrakce se všemi jejími škodlivými důsledky.

Ručení je předpokladem nejen pro soutěžní hospodářský řád, ale; pro společenský řád, kde panují svoboda a zodpovědnost vůbec. Jasno musí být především o jednom, a sice že každé omezení

¹⁰⁹ O problému ručení: H. Großmann-Doerth, „Reform des Gesetzes betr. die G.m.b.H.“, 1931, dále v časop. Archiv für zivil. Praxis, 1941, sv. 147, str. 1 ad. a zvláště: „Die Rechtsfolgen vertragswidriger Andienung“, 1934; H. Kronstein, „Die abhängige juristische Person“, 1931; W. Lippmann, „The good Society“, 1943, str. 14 ad. a str. 216 ad.; W. Hallstein, Zeitschrift f. ausl. u. intern. Privatrecht, 12. ročník; W. Röpke, „Die Lehre von der Wirtschaft“, 4. vyd., 1946, str. 279 ad.

Walter Eucken

ručení nastartuje tendenci k centrálně administrativnímu hospodářství.

VII. Stálost hospodářské politiky

1. Sklon podnikatelů k investování se ve většině průmyslových zemí během posledních desetiletí občas silně snížil. To je jeden z nejdůležitějších fenoménů nejnovějšího vývoje. Z nedostatečných investic vzniká podzaměstnanost a nezaměstnanost. Čím se vysvětluje tato zdrženlivost? Na to se zpravidla odpovídá, že se s moderním hospodářským vývojem snižují investiční možnosti. Čím více je svět vybaven železnicemi, továrnami a jinými výrobními prostředky, tím budou prý menší investiční záměry, svět je prý investicemi nasycen.

Z tohoto názoru, jež ostatně najdeme již u Sismondihovi, který se pravidelně šíří v obdobích dlouhotrvajících depresí a který se ujal zejména během těžké deprese po roce 1929, vyplývá hospodářskopolitický požadavek, jehož se s úspěchem zastávají především Keynes a keynesovci: abychom se při permanentním nedostatku dostatečných nových investic vyhnuli permanentní depresi, má zasáhnout stát. (Politika nízkého úroku, úvěrové expanze, veřejných zakázek, rozpočtového deficitu a zaměstnanosti.)

2. Kdyby bylo toto vysvětlení správné, nutně by zmizely investiční vyhlídky a jedinou záchranou by bylo, aby stát vykonal to, co dříve činili podnikatelé. Tím by nastala téměř bezvýhodná situace. Neboť státní investice mohou sice dosáhnout toho, že se uplatní víc výrobních prostředků a pracovních sil, ale stát není schopen, jak jsme ukázali na jiném místě, investovat ve správných proporcích. Neodvratný osud, takzvaný „vývojový zákon kapitalismu“ by tedy nutil lidi k nerovnovážným investicím a jejich úsilí by přispělo jen nepatrně ke zlepšení jejich zásobování spotřebními statky.

3. Snížení sklonu k investicím a samotných investic ale *nelze vysvětlit* úbytkem investičních příležitostí. *Nenacházíme* se v hospodářsky nasyceném světě. Investiční příležitosti existují, dokud lidé

pocitují vzácnost statků jako tíživou. Investovat lze tak dlouho, dokud nebudou všechny potřeby uspokojeny výrobním aparátem. Avšak od tohoto bodu nás dělí nekonečně dlouhá cesta. Uvedme aspoň malý příklad. Pouze malá výseč Evropy má silně intenzifikované zemědělství. Jsou to především Belgie, Dánsko a Nizozemsko. Zabírají jen asi jedno procento plochy Evropy. Je třeba ještě obrovských investic, aby byly intenzifikovány jiné oblasti evropského zemědělství tak, jak by to bylo možné. O nasycení výrobními prostředky nelze hovořit ani zde, ani ve světě.¹¹⁰

4. Je tedy zřejmé, že je třeba formulovat otázku jinak. Jak došlo k tomu, že existoval v posledních desetiletích tak malý sklon k investicím, ačkoliv se fakticky nabízely velké investiční možnosti?

Abychom našli odpověď, musíme se propracovat k těm bodům, z nichž veškerá hospodářská činnost vychází – k hospodářským plánům. Analyzujeme-li jednotlivé firmy z tohoto hlediska, ukáže se, že za zdrženlivost vůči investicím byly zodpovědné dva momenty.

a) Při porovnání cen výrobních prostředků a pracovních sil s cenami výrobků se jevíly investice neúčelnými. Jinak formulováno, cenové relace byly takové, že bránily investicím. Když například kartely udržovaly vysoké ceny výrobních prostředků anebo když byly mzdy stanoveny státní intervencí na vysoké úrovni, mohly vzniknout cenové relace, kdy se jevíly investice neúčelnými. Rozhodujícími byla přitom jen *plánovaná data*, očekávání. Vedoucí podniků mají určitá cenová očekávání pro své výrobky. Na druhé straně vidí před sebou určité ceny výrobních prostředků a mezd. Podle toho padne rozhodnutí. Uvedme příklad. V krizovém roce 1931 museli berlínští stavební podnikatelé počítat s určitými, relativně nepružnými cenami výrobních prostředků, například železa a cementu, jež byly stanoveny syndikáty, a s relativně nepružnými mzdami, zatímco ceny domů se rychle snižovaly. Již z tohoto důvodu byl sklon stavět domy velmi malý. Opět se prosazoval fundamentální fakt, že hospodářský proces, zde proces investiční, lze

¹¹⁰ K tomu více u A. G. B. Fishera, „Fortschritt und soziale Sicherheit“, německé vydání, 1947 a v uvedených pracích F. W. Meyera a A. Hahna.

Walter Eucken

cenami řídit dostatečným způsobem jen tehdy, zrcadlí-li cenové relace správně vzácnost, tedy není-li narušena ani relace cen výrobních prostředků k cenám výrobků.

b) K tomu přistupuje stejně významný druhý moment. Je třeba jistě *konstantnosti* dat, aby byly začleněny do plánů větší investice. Má například výrobce strojů rozšířit svoji továrnu, jeví-li se to na základě současných cen sice účelné, ale musí-li zároveň počítat s tím, že zahraniční konkurenti dostanou náhlými devalvacemi výhodu na jeho odbytí nebo že se odbytí uzavře ochrannými cly nebo že změnou daní ve vlastní zemi zmizí dosavadní ziskové šance? Mimořádná nestabilita experimentující hospodářské politiky, měnové, obchodní, daňové i mzdové, jaká existovala ve většině průmyslových zemí během posledních desetiletí, podstatně zvětšila prvek nejistoty. Riziko je příliš vysoké. Odstup mezi „plánovanými daty“ a „faktickými daty“ je značný.

Analýzy v amerických podnicích ukázaly, že podnikatelé skuteční investice, například nákup nových strojů, jen tehdy, amortizuje-li se investovaný kapitál během asi tří až pěti let.¹¹¹ Jedině při výstavbě domů se počítá s podstatně delšími lhůtami. Ve čtvrtém desetiletí tohoto století investovalo v Německu mnoho podnikatelů jen tehdy, byla-li šance, že se investovaný kapitál amortizuje během tří let. Nestabilita hospodářské politiky přinutila podnikatele, aby prováděli výlučně takové investice, které velmi vysokou rentabilitou rychle nahradily investovaný kapitál. Tím se silně snížil počet plánovaných a prováděných investic. Nervózní neklid hospodářské politiky, jež často zatracuje dnes, co platilo včera, vytváří velkou míru nejistoty a brání, spolu se zkrácenými cenovými relacemi, mnohým investicím. Chybí atmosféra důvěry.

5. Jaké důsledky vyplývají z takových zkušeností pro hospodářskou politiku? Zejména pro politiku, která chce vytvořit soutěžní řád? Je třeba jistě *stálosti* hospodářské politiky, aby se uvedla do

¹¹¹ Viz F. Lutz, „The Interest Rate and Investment in a Dynamic Economy“, Am. Ec. Rev., 1945, sv. 35.

pohybu postačující investiční činnost. Bez této stálosti by nebyl schopen fungovat ani soutěžní řád.

Soutěžní řád je s to trvale a správně vzájemně sladit investice. Má totiž ve svém cenovém mechanismu nástroj, jak zjistit disproporce a jak tyto nakonec korigovat. V tom vyniká nad všemi ostatními řády. Odstraňuje rovněž nedostatečný sklon k investicím u soukromníků, pokud byl zapříčiněn lpením na cenách výrobních prostředků, tedy posunem relace ceny-náklady.

Jestliže však hospodářská politika není dostatečně stálá, nemůže se ani soutěžní řád stát plně funkčním. Dlouhodobá stálost daní, obchodních smluv, měnových jednotek atd. má značný význam. Dokud chybí, nelze počítat s postačujícím sklonem k investicím. Hospodářským plánům by chyběla časová hloubka nutná k tomu, aby se rozšířil a udržoval moderní výrobní aparát. Za dostatečné stálosti hospodářské politiky by se prováděly investice i tehdy, dále se očekávat amortizace kapitálu teprve za patnáct nebo dvacet let. Firmy musí nést obchodní riziko, vyplývající z přizpůsobování měnícím se datům. Musí trvale počítat s cenovými výkyvy a přizpůsobovat se jim. Odstup plánovaných dat od faktických vzniká vždy, dokud se hospodářství vyvíjí. Ale tento odstup by neměl být zvětšován rychlými a mnohostrannými změnami hospodářské politiky, aby to nevedlo k nerealizaci investic, jež se mohou vyplatit teprve po mnoha letech.

Stálost je centrálním požadavkem hospodářské politiky soutěžního řádu. Hospodářská politika by měla vytvořit upotřebitelný hospodářskoprávní rámec pro hospodářský proces, vytrvale se ho držet a měnit jej jen opatrně.¹¹²

6. Stálost hospodářské politiky má pro soutěžní řád ještě další význam.

Například v Německu totiž zkušenost ukázala, že rychlé změny hospodářské politiky podporují vznik koncernů. Čím je větší riziko, tím větší je sklon k vytváření koncernů, a to koncernů, jež obsáhnou různá odvětví anebo různé části téhož odvětví. Nejistota,

¹¹² K tomu poznámka autora: „Detailně rozvést“.

Walter Eucken

kteou vyvolávají rychlé změny hospodářské politiky, podněcuje k účasti na firmách jiných výrobních odvětví anebo k jejich zakoupení, například tak, že přádelna bavlny se podílí na firmě obchodující s uhlím, na strojírenském podniku a na továrně vyrábějící svíčky. Zde vězí také jedna z mnohých příčin průmyslové koncentrace vytvořené samotnou hospodářskou politikou. Čím se stává hospodářská politika konstantnější, tím více odpadá tento podnět ke koncentraci, což rovněž zřízení soutěžního řádu podpoří.

VIII. Sounáležitost konstituujících principů

1. Konstituující principy jsou principy hospodářského systému. Jejich společná aplikace v konkrétní historické situaci ustavuje jistý chtěný hospodářský řád tím, že tyto principy vytvářejí podmínky, jež umožní tomuto řádu rozvoj. Všechny principy slouží tedy jedinému celkovému hospodářskopolitickému rozhodnutí a jsou prostředky k prosazování tohoto rozhodnutí *in concreto*.

Nejde o právnědogmatické ani o přirozenoprávní principy. Jednotlivé principy, jako princip smluvní svobody, ručení anebo soukromého vlastnictví, byly vyvinuty filozofy a právními teoretiky jako čisté právní principy, například jako principy přirozeného práva. Avšak v souvislosti s hospodářským řádem, o níž se zde hovoří, nejsou odvozeny ani z přirozeného práva, ani z nadřazených právně dogmatických vět. Například požadavek zřídit soukromé vlastnictví se často odvozuje z povahy lidí a zdůvodňuje tím, že to je příkaz přirozeného práva. Zde tomu tak není. Soukromé vlastnictví se ukázalo nutným, aby spolu s ostatními principy konstituovalo soutěžní řád. Víme, že se soutěžní řád neprojevuje jen hospodářsky, ale že je vysoce účinný v interdependenci řádů a má například silný zpětný účinek na společenský a právní řád.

2. U všech těchto principů se klade důraz na pozitivní účel.

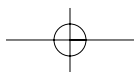
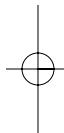
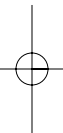
Mimořádná obtížnost toho, jak dát modernímu hospodářskému procesu použitelné řízení, byla často a kriticky konstatována. Ještě důležitější je uvést takovou metodu řízení pozitivně v život. To-

muto účelu slouží všechny konstituující principy *společně*. Kdyby byly například uskutečněny všechny principy mimo stálost hospodářské politiky, zůstaly by investice příliš malé a konkurenční ceny by nestačily řídit hospodářský proces.

Také proti hnutí průmyslové koncentrace, jež bují již po deseti letí, by se mělo bojovat pozitivními prostředky. Bylo by obtížné omezit velikost podniků bezprostředními zásahy, například stanovením maximálního kapitálu nebo maximálního počtu dělníků, anebo vůbec zakázat vytváření koncernů. Pokud jsou koncerny monopoly, platí pro ně totéž co pro monopoly: rozpuštění, kde to je možné, jinak podřízení antimonopolní kontrole. Ostatně hospodářská politika soutěžního řádu bere tvorbě koncernů půdu pod nohama tím, že uskuteční příslušné podmínky, tj. reformou patentového práva a otvíráním trhů, rozšířením ručení, smysluplně omezenou smluvní svobodou a jednáním podle ostatních principů, přičemž je třeba zase zvláště zdůraznit stálost hospodářské politiky.¹¹³

3. Sounáležitost principů jde tak daleko, že izolované uplatnění jednotlivých principů se zcela míjí účinkem. Viděli jsme to u otázky vlastnictví. Je problematické požadovat soukromé vlastnictví výrobních prostředků, když stát zároveň potlačuje konkurenci svým smluvním právem, omezováním ručení, zákazy investic, svou známkovou ochranou, svým patentovým právem atd. Avšak ve spojení s ostatními principy má soukromé vlastnictví podstatný pozitivní smysl.

¹¹³ Tyto myšlenky se měly podle poznámek obšírněji rozvinout.

X V I I . K A P I T O L A

Politika soutěžního řádu: regulující principy

Přísné dodržování konstituujících principů nemůže zabránit tomu, aby konkrétní soutěžní řády neobsahovaly určité nesystémové formy (I.). Neméně důležité je toto: I pokud je uskutečněna dokonalá konkurence, obsahuje slabiny a nedostatky, které vyžadují korekci (II.–IV.).

Proto je třeba jistých „regulujících“ principů, jež by se měly aplikovat, aby si soutěžní řád zachovával funkčnost.

I. Problém monopolu v soutěžním řádu

1. Hospodářská moc by měla v soutěžním řádu existovat jen pokud, pokud je jí zapotřebí k jeho zachování. Řízení domácností a podniků potřebuje hospodářskou moc, aby bylo možno provádět koncipované hospodářské plány. V soutěžním řádu bude ovšem podrobována nutné, přísné a každodenní kontrole cenovým mechanismem. Hospodářskou moc vykonává však také centrální banka, která má výlučné privilegium vydávat bankovky. Zde vzniká obtížný problém její kontroly. Ovšem i tato moc je vytvářena proto, aby byl umožněn soutěžní řád, a to vytvořením postačujícího peněžního řádu.

2. I v soutěžním řádu budou navíc existovat monopoly, jež *ne*slouží jeho zachování, ale které jej ruší a ohrožují. Určité mocenské pozice vznikají i při plném uplatňování uvedených principů. Například plynárna má ve městě, kde působí, tedy na svém trhu, monopol nabídky. Anebo továrna na přesné váhy anebo na lékařské přístroje či logaritmická pravítka ovládá svůj trh monopolně nebo částečně monopolně. Takové monopolní pozice vznikly na základě nákladových výhod, jsou tedy „systémové“. V těchto případech je optimální velikost podniku tak velká, že pro zásobování trhu stačí produkce jen jediného podniku. Více podniků by mohlo mít odbyt jen za ceny nepokrývající náklady.

Vzniká otázka, co se má stát s těmito monopoly? Veškeré prostředky k bezprostřednímu anebo zprostředkovanému zamezení tvorby takových monopolů byly vyčerpány. Přesto tu zůstávají mocenské útvary ohrožující celkový řád.

3. Otázka není identická se známou otázkou dohledu nad monopoly (nebo jen nad kartely), o jejíž řešení se pokoušelo a ztroskotalo na ní mnoho průmyslových států, například Německo se svojí kartelovou vyhláškou z roku 1923.¹¹⁴ Vytváření monopolů bylo tehdy usnadněno a podporováno obchodní politikou, společenským právem, daňovou politikou, kartelovým právem a kartelovou jurisdikcí a navíc celým hospodářským právem. Částečně vznikly dokonce povinné syndikáty. Státy se snažily odřezat silné divoké výhonky stromů, jejichž růst podporovaly, přičemž se stromům i s jejich divokými výhonky dařilo dobře.

Zkušenost učí, že je nad síly moderního státu provádět účinný dohled nad monopoly v hospodářském řádu, kde jsou velké části průmyslu monopolizovány. Politický vliv zájmových skupin je tu příliš silný a problémy monopolů příliš rozmanité. I když jednotliví ministerští úředníci vykonávají mnoho dobrého, je opora, kterou mají ve státním systému, příliš slabá, jak učí právě i velká německá zkušenost. Nedělejme si iluze o efektivnosti kontroly

¹¹⁴ K tomu F. Haußmann, „Die wirtschaftliche Konzentration an ihrer Schicksals-wende“, 1940, str. 231 ad. a H. Kronstein, „Cartel Control, A Record of Failure“, Yale Law Journal, únor 1946.

monopolů, odehrává-li se v hospodářských řádech, v nichž bují průmyslové, zemědělské a dělnické monopoly. Spojené státy a jejich monopolní politika jsou toho také příkladem. Zcela jiná však je situace v soutěžním řádu. Zde se vede hlavní úder jiným směrem: Zabraňuje se vzniku monopolních mocenských útvarů. A to nikoliv jen zákazy kartelů, ale, což je mnohem důležitější, hospodářskou a právní politikou, která uplatňováním konstituujících principů napomůže průlomů silných konkurenčních sil existujících v moderním hospodářství. Stát se tím dalekosáhle osvobodí od vlivu soukromých mocenských skupin. Jeho schopnost dozírat nad monopoly je nepoměrně větší, když tvorbu jeho vůle nespouštějí vedoucí uhelných, draselných, železářských atd. syndikátů, velké koncerny, trusty a odbory. Problém se tím zmenší. Otázka dohledu nad monopoly je v soutěžním řádu aktuální jen pro uvedené, nevyhnutelně existující monopoly. Vyhledky na jeho úspěch jsou tedy daleko větší.

4. Přesto je nutné a také možné vyvodit závěry ze zkušeností průmyslových států s jejich dohledem nad monopoly. Okamžitě lze reagovat poznámkou, že dvě metody dohledu pravidelně selhávají.

Za prvé, zestátnění monopolů jejich problém neřeší. Státní monopoly, například monopol železnice nebo elektráren, praktikují zpravidla tutéž monopolní politiku jako monopoly soukromé. Stejně jako soukromé monopoly se snaží dosáhnout bodu největších čistých příjmů, který se v případě monopolů většinou podstatně odchyluje od optimálního uspokojování poptávky. Sklon využít dokonale monopolní pozici je dokonce u státních monopolních správ často větší než u soukromých. Státní správa monopolu se totiž považuje za oprávněnou k takovému chování, protože příjmy dostává stát nebo město, a představují tedy nepřímou daň a nejsou používány k soukromým účelům. Ostatně se stát cítí mnohem bezpečnější před možnou konkurencí; může například omezit výskyt konkurence substitutů pomocí legislativy, jak se to stalo v Německu při nástupu konkurence motorových vozidel proti Říšským dráhám.

Walter Eucken

Zestátnění sjednocuje sféru hospodářství a sféru politiky. Ale koncentrace jak víme nikde a nikdy nevyřešila problém hospodářské moci a jejího zneužívání. Koncentrací moci na jedné straně se stupňuje závislost dělníků, odběratelů a dodavatelů na straně druhé. Zestátnit velké monopoly například v těžkém průmyslu neznamená podrobit moc interestentů účinné kontrole, ale udělat dohlížitele totožným s členem zájmové skupiny.

Za druhé, taková nebezpečí a jiné vlivy daly popud k myšlence mobilizovat pro dohled nad monopoly dělnické funkcionáře. O tom jsme již hovořili.¹¹⁵ Ukázalo se toto: Podílí-li se dělnictvo na monopolním zisku, má stejně velký zájem na monopolu a monopolistické politice jako podnikatel. Dělníci uhelných dolů často schválili požadavky na vyšší ceny monopolu, když jim byly přislíbeny v případě zvýšení cen vyšší mzdy. Zvyšování tarifů železnic je pravidelně schvalováno železničářskými odbory. Zájem příjemců mezd a platů je daleko účinnější než roztržštěný zájem spotřebitelů.

Zde pramení časté přátelské chování odborů vůči kartelům. Bylo iluzí doufat, že se tímto spojením chrání zájem celku. Proti váze vedení monopolů se tu nestaví účinná protiváha, nýbrž se váha monopolu posílí.

Zestátnění monopolů ani jejich kontrola dělnictvem není tedy s to řešit problém monopolu v soutěžním řádu.

5. Dohled nad monopoly by se tedy měl přenést na státní úřad pro dohled nad monopoly. Měl by to být nezávislý úřad podřízený jen zákonu, aby se vyhnul nebezpečným (i když v soutěžním řádu oslabeným) vlivům zájmových skupin. Nesmí to například být odbor ministerstva hospodářství, které je nátlakům těchto skupin daleko více vystaveno.

Tento monopolní úřad by byl výhradně příslušný pro veškeré otázky dohledu nad monopoly. Potřebujeme tedy nový, dosud chybějící ústřední úřad, jehož výstavba je právě tak nutná jako proveditelná. Velká, centrální postava monopolního úřadu se musí objevit v obraze moderního, průmyslového státu. Bez ní je ohro-

¹¹⁵ K tomu: Bericht der Sozialisierungskommission und Bericht über ihre Verhandlungen, Berlin, 1920.

žen soutěžní řád a s ním i moderní právní stát. Monopolní úřad je právě tak nepostradatelný jako nejvyšší soud.

Monopolní úřad má za úkol pokud možno rozpustit monopoly a dohlížet nad těmi, jež rozpustit nelze. Jejich počet bude ovšem v soutěžním řádu relativně malý. Dílčí monopoly a oboustranné monopoly jsou podřízeny jeho dohledu právě tak jako monopoly nabídky a poptávky. Ovládá-li tedy částečným monopolem velká továrna zásobování země pružinami a dodávají-li vedle ní četné malé továrny, nemůže se vyhnout monopolnímu dohledu tím, že poukáže na menší konkurenty.

6. Jak lze ale monopol poznat? Tato otázka je velmi důležitá. Rozhodující nesmí být definice, ale jisté skutečnosti. Je nutno každou firmu trvale kontrolovat? To by byl obrovský úkol, jenž by vyžadoval značný správní aparát. Místní monopolní úřady by se začaly podobat finančním úřadům. Firmy by se staly závislými na novém státním aparátu. Centrální monopolní úřad by dostal tíživou hospodářskou moc. Svobodný řád by byl ohrožen monopolním úřadem.

Víme však, že není třeba zjišťovat tržní formy, v nichž se pohybují firmy, „zevnitř“. Takové kontroly jsou ve firmách naprosto postradatelné anebo se mohou použít jen subsidiárně. Zástupce monopolního úřadu se nemá objevovat vedle úředníků finančního úřadu. Existuje dost symptomů, podle nichž lze poznat zvenčí, zda jde o pokus o monopolizaci trhu. Na to jsme již poukazovali. Jsou to blokády, věrnostní slevy, cenové diferenciacce (včetně dumpingu), cenová válka a jiné symptomy. Jen jsou-li takové symptomy monopolního chování zřejmé, zaktivizuje se monopolní úřad. Rozhoduje sice sám o tom, zda tu je skutková podstata hospodářského mocenského postavení. Je však vázán zákonem, aby zasáhl jen tam, kde lze zjistit symptomy monopolní tržní formy zvenčí.

Vedle takové nezávislé komise existují ještě dva prostředky kontroly monopolů. Buď zásah vlády, nebo možnost, že poškození mohou vznést žalobu.

7. Cílem monopolního zákonodárství a dohledu nad monopoly je přimět nositele hospodářské moci k takovému chování, jako by existovala dokonalá konkurence. Chování monopolistů má být

„analogické soutěži“. To je zásada, která vyplývá pro všechny trhy ze základní zásady soutěžního řádu, včetně trhů práce. Pokud přisvědčíme myšlence, že se s lidskou pracovní silou nesmí zacházet jako se zbožím, musíme se snažit vyvarovat monopolních praktik na trzích práce. Jakmile například opustí odbory svou původní funkci a začnou uzavírat přístup na trh práce pro nečleny takovými opatřeními jako „closed shop“, měly by být kontrolovány. Kontrola monopolů se má uskutečnit následujícími směry:

a) Všeobecné obchodní podmínky svazů, průmyslu, bank a pojišťoven, jakož i jednotlivých podniků, jako jsou plynárny a elektrárny, železnice atd., jak známo ve velké míře odstranily státem uzákoněné právo. Samozvané právo hospodářství tak vytlačilo státní právo především z monopolizovaných oblastí hospodářství.¹¹⁶

Naopak je třeba nastolit takový stav, jaký by se vytvořil v dokonalé konkurenci. Jistěže jsou přípustné všeobecné obchodní uzákoně, jež se na trzích při provádění zákonů vytvářejí, nikoliv však obchodní podmínky, které se odchylují od zákonných úprav v neprospěch smluvního partnera. Již tímto by se odstranily těžké, dosud příliš málo vnímané škody, způsobené právě monopoly.

b) Každá forma omezení soutěže omezením přístupu, věrnostními slevami, cenovou válkou atd. je zakázána. Také nad tím má bdít monopolní úřad. Tím se nastolí stav, kde by omezení soutěže nemělo smysl, stav, jaký vzniká v dokonalé konkurenci samovolně.¹¹⁷

¹¹⁶ F. Böhm, „Ordnung der Wirtschaft“, 1938, str. 157, dále: L. Raiser, „Das Recht der Allgemeinen Geschäftsbedingungen“, 1936.

¹¹⁷ Großman-Doerth označuje úkol, jenž tu vznikl, takto: „Přítomnost: To je jednak státní juristické právo (Juristenrecht) závazkových smluv, jež je v podstatě výsledkem práce právníků 19. století, navazující na prastarou literární tradici, dnes stále víc odloučené od hospodářského života, a proto suché jako mumie, přešlapující na místě. Na druhé straně jsou to všeobecné obchodní podmínky: tyto ovládají místo státního práva a často v rozporu s ním život závazkových smluv... Je třeba, aby se všeobecné obchodní podmínky konečně uznaly za náš nejdůležitější soukromoprávně-politický úkol. Konečně je třeba vyvodit důsledky z toho, že již delší dobu neodpovídá našemu cítění pro právo a křivdu, když hospodářství a stát stanoví vzájemně si odporující právo... Musí se konečně stát samozřejmostí: Kdo stanoví právo, zodpovídá celé společnosti jako zákonodárce, ať již je právo stanoveno státními orgány nebo hospodářstvím.“ („Die Rechtsfolgen vertragswidriger Andienung“, 1934, str. 201 ad.)

K dosažení výsledků analogických soutěží je jistě nutné zavést smluvní povinnost a je obecně nutné přinucení, aby se docílilo toho, co v dokonalé konkurenci dokáže tržní automatismus.

c) V dokonalé konkurenci se jak známo tvoří stejné ceny za stejné zboží a výkony, zatímco například nabídkové monopoly v usilování o nejvyšší čistý důchod mají tendenci požadovat diferencované ceny od jednotlivých vrstev tvořících poptávku za totéž zboží anebo týž výkon. V soutěžním řádu je třeba tyto cenové diferenciace zakázat.

d) Nejobtížnější je provádět základní princip při stanovování výše cen. Jen v jediném případě je to relativně snadné – tehdy, když jde o použití dané zásoby. Vraťme se k našemu příkladu o kávě (str. 85). Stlačením ceny kávy na 60 marek za pytel je dosažena rovnovážná cena, dva miliony pytlů se prodají, káva nebude zničena, ale příjem monopolu se sníží o třináct milionů.

Obtížnější je najít analogii k soutěžnímu zjišťování cen, jde-li o běžnou produkci z daného výrobního aparátu. Zásadně je třeba stanovit cenu tak, aby se nabídka a poptávka při této ceně dostaly do rovnováhy a aby zároveň cena právě kryla mezní náklady. Chemický podnik mající monopol na určitý lék má tedy svůj výrobek prodávat za cenu, která má dvě vlastnosti: při této ceně se dostávají nabídka a poptávka do rovnováhy; v důsledku toho není třeba přidělu. Zároveň se cena, například 3 marky za jednotku, rovná nákladům na poslední vyrobenou jednotku. Potíže vznikají při zjišťování nákladů. Zvlášť nesnadné je zjišťování nákladů mezních. V případech, kdy jsou mezní náklady vyšší než průměrné náklady, by se proto doporučovalo zvolit průsečík průměrných nákladů s poptávkovou křivkou. Tato praxe sice není zcela systematická, ale snazší.

Tím není kontrola monopolního úřadu u konce, protože se musí postarat také o to, aby se výrobní aparát přiblížil ekonomickému optimu analogicky se soutěžním řádem. V dokonalé konkurenci vzniká trvalý, dlouhodobě působící tlak na racionalizaci výrobního aparátu. Je třeba provádět takovou cenovou kontrolu monopolů, jež rovněž vyvolá dlouhodobý tlak analogický soutěžnímu řádu.

Walter Eucken

Monopolní chemická továrna, jež podléhá kontrole monopolního úřadu, nebude pouze přizpůsobovat své všeobecné obchodní podmínky stavu dokonalé konkurence, sahat k blokadám a cenovým diferenciacím a určovat své ceny tak, aby byly rovnovážné a odpovídaly mezním nákladům, ale podlehne za delší dobu účinnému tlaku, aby racionalizací snižovala náklady a ceny svých výrobků. Jinak zastará výrobní aparát, jak se to u monopolů často stává, a zásobování nebude optimální. Podnik musí tedy počítat s tím, že monopolní úřad bude čas od času revidovat jeho ceny. Za jistých okolností, nebyla-li provedena možná zlepšení, musí počítat se snížením svých cen pod shora uvedený bod, a tím i se ztrátami. Monopolní úřad by se měl vystříhat toho, aby považoval existující výrobní aparát za trvale danou veličinu.

Otázky kontroly monopolů jsou tak rozmanité a obtížné, že je lze řešit jen tehdy, budou-li dodržovány ostatní konstituující a regulující principy soutěžního řádu, bude-li tedy vznik monopolů omezen na minimum a bude-li se kontrola monopolů provádět podle jednoduchého a realistického principu analogie se soutěžním řádem.

8. Dohled nad monopoly působí také preventivně a tato stránka věci má eminentní význam. Úsilí lidí dostat se k monopolním pozicím, jež je jinak tolik živé a představuje, jak se ukázalo, ústřední fakt hospodářských dějin, se podstatně oslabuje a ustane, začne-li působit rozhodný dohled nad monopoly.

Do těchto souvislostí patří velký problém, jak se má zacházet s oligopoly, tedy s případy, jako jsou následující. Tři elektrotechnické firmy dodávají určité elektrické stroje anebo dva benzinové koncerny ovládají trh anebo pět válcoven hliníku zásobuje trh, aniž by uzavřely kartel. Anebo existují i dílčí monopoly, což je ostatně velmi častý případ. Například dvě velké továrny na kamna ovládají trh, vedle nich však dodává kamna na trh mnoho malých firem, které se přizpůsobují cenové politice velkých. Tento stav oligopolu anebo dílčího oligopolu často rychle končí a brzy vede k vytvoření kartelu, tedy ke kolektivnímu monopolu, anebo také k jedinému monopolu po porážce protivníka. Někdy však

trvá nestabilní stav oligopolu nebo dílčího monopolu mnoho let nebo desetiletí. Jak je třeba s tímto hospodářskopoliticky zacházet? V důsledku všeobecné politiky soutěžního řádu, například obchodní, patentové, známkové, daňové politiky, se sice počet oligopolů při silně rozšířených trzích podstatně sníží, ale otázka zůstává. Rovněž: Jak zacházet s kartelem, jenž má jen málo členů a po jehož zrušení přejde trh do oligopolní formy?

Existují dva názory. Podle jednoho názoru, jak jej zastává důrazně zejména Miksch, je pro oligopoly a dílčí oligopoly třeba samostatné úpravy, totiž „vázané konkurence“, jež se odehrává pod dohledem státu.¹¹⁸

Podle druhého názoru se tím nakládá na stát příliš mnoho. Bylo by zapotřebí velkého kontrolního aparátu, který by měl v celé zemi své orgány. Stát by byl silně vtahován do každodenního hospodářského procesu. Proti tomu by se měla upřednostnit jiná cesta. *Monopolní dohled v soutěžním řádu by měl být tak důrazný, aby působil silně preventivně.* Při důrazném monopolním dohledu chybí oligopolistům jakákoliv záminka, aby bojem zničili ostatní a vydobyli si monopolní postavení. Protože potom narazí na tvrdou monopolní kontrolu. Ostatně se oligopolisté budou sami snažit, aby se chovali tak jako v případě dokonalé konkurence, protože je jinak po jednom postihne monopolní úřad. Například dojde ke zrušení cementového kartelu. Tím se stane jeho sedm členů oligopolisty. Je málo pravděpodobné, že jedna firma se bude snažit bojovat a zvítězit nad ostatními. Neboť všechna protisoutěžní opatření – cenová válka, blokády, věrnostní rabaty atd. – jsou pro ni zakázané a trestné. Kdyby se však v systémové konkurenci stala firma monopolistou, podléhala by důraznému odstrašujícímu dohledu monopolního úřadu. Co ale, zůstane-li všech sedm firem oligopolisty? Budou se chovat přibližně tak jako v případě konkurence? V některém ohledu se tak chovat musí, protože i pro ně platí ustanovení všeobecných obchodních podmínek o zákazu omezení soutěže a o cenových diferenciacích. A nebudou-li se cenově

¹¹⁸ Viz: „Wettbewerb als Aufgabe“, u. m., str. 91 a „Die Wirtschaftspolitik des Als-Ob“, Zeitschr. f. d. ges. Staatsw., 105. sv., 1949.

Walter Eucken

přibližovat konkurenci, musí každý den počítat se zásahem monopolního úřadu.¹¹⁹

9. Jsou dva momenty, jež usnadňují v soutěžním řádu dohled nad monopoly. Především je to skutečnost, že dodržováním konstituujících principů mizí velká část monopolních pozic. Za druhé je to preventivní působení důsledného a systematického dohledu nad monopoly, které přiměje oligopolisty anebo částečné oligopolisty, aby se chovali tak jako za konkurence. Mnoho případů, například toho druhu, že dvě firmy obsluhují trh hoblovacích strojů, se vyřídí samo. Monopolní úřad bude pozorovat průmyslová odvětví. Zasáhne však jen tehdy, indikují-li jisté symptomy popsaného druhu, že se firmy od chování analogického s konkurenčním odchylují. Přísnost monopolního dohledu většinou přiměje firmy, aby své jednání změnily.

Vlastní kontrola monopolů se tedy omezí na relativně málo skutečných monopolů. Proto nebude monopolní úřad mamutím útvarem s velkou byrokracií – nebude se podobat plánovacím úřadům v centrálně administrativním hospodářství anebo v syndikátech.

II. Důchodová politika

1. Proroci staví proti neradostné realitě své vize, strhnou tím masu a získají moc.

Proroci a vize však nejsou naší věcí. V moderním industrializovaném světě se nachází životně důležitý, věcný problém politiky hospodářského řádu, jehož řešení vyžaduje naprosto střízlivou analýzu. Narozdíl od proroků chceme zůstat dost střízliví, abychom viděli nedostatky a nebezpečí i toho relativně nejlepšího řešení. Soutěžní řád *má* nedostatky a skrývá v sobě nebezpečí. Zjišťování nedostatků a nebezpečí sice nestačí, avšak je základem pro rozvoj dalších regulujících principů, jež je odstraní anebo oslabí.

¹¹⁹ Ke kontrole monopolů viz uvedené práce autorů: Böhm, Miksch, Hausmann, Röpke, Kestner aj. Nejnověji: B. Pfister, „Leistungswettbewerb und Monopolkontrolle“ v Hochland, 40. ročník, srpen 1948.

2. V dokonalé konkurenci anonymní hospodářský proces přiděluje lidem jejich důchody a poptávka příjemců těchto důchodů řídí pomocí cenového mechanismu výrobní proces. Na tomto místě začíná kritika. Mzdy, úroky, renty a podnikatelské zisky, tak se argumentuje, se v rámci dokonalé konkurence tvoří automaticky. A tak se rozdělování děje nikoliv podle etických principů, ale přenechává se eticky lhostejnému automatismu. Jak by se tu mohla uplatnit sociální spravedlnost? Tohoto problému jsme se již dotkli. Lze ukázat, že rozdělování společenského produktu cenovým mechanismem dokonalé konkurence je – přes mnoho nedostatků – stále ještě lepší než rozdělování na základě arbitrárních rozhodnutí soukromých či veřejných mocenských útvarů.

3. Avšak i tento mechanismus rozdělování ponechává otevřené otázky a potřebuje korekturu. Vznikají značné rozdíly v rozdělení kupní síly a z toho vyplývá zaměření výroby na krytí relativně nedůležitých potřeb, zatímco naléhavé potřeby jiných příjemců důchodů ještě uspokojeny nebyly. Důchodová nerovnost vede k tomu, že se vyrábějí luxusní produkty již v době, kdy vyžadují uspokojení naléhavé potřeby domácností s nízkými příjmy. Na tomto místě tedy rozdělování, jaké je v soutěžním řádu, potřebuje korekturu.¹²⁰

4. K alespoň částečnému provádění této korektury lze použít například daňové politiky.

Právě to je smyslem progresivního zdaňování. Jak známo pracuje s tímto nástrojem i politika plné zaměstnanosti, jak se například provádí v Anglii nebo Americe. Politici plné zaměstnanosti tím sledují ale docela jiný záměr. Chtějí zabránit příliš intenzivnímu spoření. Proto vidí nebezpečí ve velkých důchodech, z nichž se podle zkušenosti značná část uspoří. V jiné souvislosti jsme o tom již hovořili. Takovou daňovou politikou se ovšem docílí toho, čemu se právě mělo zabránit: omezí se investice.

Progrese daně z příjmu má v soutěžním řádu docela jiný, a to sociální smysl. Má zde korigovat proces rozdělování. Tím jsou ozna-

¹²⁰ K tomuto problému viz již E. v. Böhm-Bawerk: „Nachteilige Wirkungen des freien Wettbewerbes“, Sebrané spisy, 1924, str. 475 ad.

Walter Eucken

čeny i hranice této progrese. Nesmí jít tak daleko, aby se snížil sklon k investicím. Investiční záměr počítá výhledově, abychom uvedli příklad, s ročním ziskem 300 000 marek, přičemž tu však existuje riziko a za jistých okolností může také nastat ztráta až do výše 100 000 marek. Zdaní-li se zisk 300 000 marek 280 000 markami, je nepravděpodobné, že se investice vůbec provede. Podnikatel totiž vidí jen vyhlídky na skromný zisk a relativně velké vyhlídky na ztrátu. Je tedy nutné omezit progresi, abychom zachovali funkčnost soutěžního řádu. Jakkoliv je progrese nutná ze sociálního hlediska, je zároveň nutné neohrozit progresi investice. Tím jsou zásadně vyznačeny meze zdola i shora. Kde budou konkrétně, to musí vyzkoumat finanční politika v jednotlivých zemích.¹²¹

III. Kalkulace

1. Kalkulace velkého počtu jednotlivých podniků a domácností vzájemně sladěných prostřednictvím systému konkurenčních cen má vyústit ve smysluplnou kalkulaci celého hospodářství a v dostatečné řízení hospodářského procesu. To je základní myšlenka soutěžního řádu. Kalkulace jako by byla rozštěpena na mnoho částek a zase složena dohromady tím, že se provádí jednotlivými hospodářstvími a že cenový systém sladí navzájem jednotlivé kalkulace.

System pracuje velmi přesně, nebere však ohled na zpětné působení individuálních plánů a jejich realizace na celohospodářská data, pokud takové zpětné působení není pocíťováno v okruhu vlastního plánování vedení podniku.¹²²

Vzpomeňme si na ničení lesů v Americe, které zhoršilo půdu a podnebí velkých oblastí a vedlo ke vzniků stepí. To se stalo pro-

¹²¹ Byla naplánována samostatná kapitola o daňové politice. V této souvislosti se našly četné odkazy na práce G. Schmölderse.

¹²² K tomu H. v. Stackelberg, „Grundlagen der theoretischen Volkswirtschaftslehre“, 1948, str. 344 ad. a moje pojednání v Jahrb. f. Nationalök. u. Statistik, 1944, sv. 159, str. 201 ad.

to, že v kalkulacích majitelů lesů se tyto důsledky pro celé hospodářství neprojevily vůbec anebo jen málo. Anebo si připomeňme škody na zdraví, jež byly v mnoha případech vyvolány chemickými továrnami a jejich odpadními vodami. Tento konflikt mezi individuální kalkulací a společenským zájmem se projevil především v sociální oblasti. Práce dětí a žen, příliš dlouhá pracovní doba, nedostatečná ochrana před úrazy v podnicích vyvolaly právě v polovině 19. století těžká poškození, jež byla odstraněna anebo zmírněna teprve ochranou dělníků.

2. Vylíčené zlořády se zčásti vysvětlují tím, že neexistovala dokonalá konkurence. Například četné místní poptávkové monopoly zaměstnavatelů jim počátkem industriálního vývoje propůjčily převahu, jež umožnila zaměstnávat dělníky za podmínek, které by byly nemožné, kdyby existovala konkurence mezi zaměstnavateli. Velká část těžkých zlořádů, které líčil Marx, se vysvětluje, jak jsme viděli, monopolní pozicí zaměstnavatelů. Nikoliv konkurence, ale nedostatek konkurence byl po této stránce jejich příčinou.

Škody však mohou vznikat i za dokonalé konkurence, právě proto, že například zaměstnavatelé nemusí vůbec anebo jen zčásti dosadit do své kalkulace důsledky svého jednání pro dělníky.

3. Proto je i v soutěžním řádu třeba omezit v takových exaktně zjištěných případech svobodné plánování podniků. Například v lesním hospodářství, kde je třeba v jistém rozsahu zakázat hromadné kácení apod. Dále sem patří především ochrana dělníků. Ačkoliv je v případě konkurence zaměstnavatelů na trhu práce zcela jiná situace než v 19. století, je přece třeba úpravou ženské a dětské práce, ustanoveními o délce pracovní doby, ochranou před úrazy a průmyslovou inspekcí uskutečňovat ochranu dělníků. Dokonalá konkurence na trzích práce anebo vytvoření stavu, jehož důsledky přibližně odpovídají dokonalé konkurenci, nebudou stačit, aby se tyto problémy uspokojivě vyřešily.

Když se takto přesně vyznačí nutnost omezit na jistých místech svobodu plánování, jsou tím také stanoveny meze státní kontroly. Živnostenská policie nesmí svá oprávnění používat k tomu, aby omezovala konkurenci. Má se zaměstnávat výhradně zjišťováním

Walter Eucken

škodlivých důsledků například plánované továrny na sodu pro okolní domácnosti a podniky a podle toho vydat omezující předpisy.¹²³

IV. Anomální chování nabídky

1. Takzvané anomální chování nabídky právě na trzích práce bylo starší hospodářskou politikou velmi bedlivě sledováno, především za merkantilismu.¹²⁴ Když francouzský stát v 17. a 18. století uplatňoval svůj vliv takovým způsobem, že stlačil mzdy, stalo se tak nejen proto, aby se snížily náklady a zvýšil vývoz, ale i proto, aby byli dělníci tlakem na mzdy přinuceni více pracovat a aby přinutili pracovat své ženy a děti. Ve Francii a v jiných zemích panovalo přesvědčení, že nízké mzdy učiní lidi pracovitými, zatímco vysoké mzdy vedou k zahálce. Teprve v průběhu 19. století se proti této tezi zvedla opozice.

2. Fakt, že na jistých trzích stoupá nabídka s klesající cenou anebo mzdou, hraje pro politiku soutěžního řádu zcela jinou roli. Je otázkou, jak zastavit pokles mezd a cen. Například při zvýšení počtu obyvatelstva může v některé oblasti nastat tlak na mzdy, jenž se zostří, jsou-li rodiny nuceny v důsledku stlačení mezd posílat na trh práce více pracovních sil. Anebo se v důsledku technických zlepšení na některých trzích práce propouští, což způsobí snížení mezd. Nastolení nové rovnováhy může být ztíženo tím, že pokles mezd vyvolal rozšířenou nabídku pracovních sil, že tedy zaměstnání hledají nejen nejdříve propuštění, ale také další dělníci.

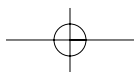
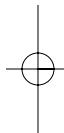
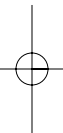
3. Tento hospodářský a sociálněpolitický problém je ovšem v soutěžním řádu podstatně zeslaben a v četných případech řešen již pouhou aplikací jeho principů. Při volném pohybu pracovních sil a flexibilitě povolání se usnadňuje únik do jiných zaměstnání. Nastolení takového stavu na trzích práce, jenž odpovídá doko-

¹²³ W. G. Waffenschmid, „Technik und Wirtschaft“, 1928, zejména str. 236 ad.

¹²⁴ Viz také H. v. Stackelberg, „Grundlagen der theoretischen Volkswirtschaftslehre“, 1948, str. 281 ad. – Dále E. F. Heckscher, „Merkantilismus“, 2. sv., str. 148 ad.

nalé konkurenci, znemožní takový tlak na mzdy, jaký bývá za panování soukromých a veřejných mocenských skupin. Také ochrana dělníků, jako zákaz dětské práce a omezení pracovní doby pro dospělé, ztíží růst nabídky práce při poklesu mezd.

Kdyby se přesto chovala nabídka na některém trhu práce trvale anomálně, stalo by se akutním stanovení minimálních mezd.

X V I I I . K A P I T O L A

Politika soutěžního řádu: interdependence politiky hospodářského řádu

I. Interdependence

1. Všechny konstituující a regulující principy patří k sobě. Tím, že hospodářská politika jedná důsledně podle nich, se vybuduje a učiní funkčním soutěžní řád. Každý jednotlivý princip dostává smysl jen v rámci všeobecného stavebního plánu soutěžního řádu. Analýza narážela vždy znovu na tento výsledek, ať již šlo o smluvní svobodu anebo o princip vzniku peněz anebo o nějaký jiný princip. Jednotlivé principy se vzájemně doplňují, jsou komplementární.

2. Tím se překonává i podstatná hospodářskoprávní a hospodářskopolitická sporná otázka.

Po dřívější naivní víře, že právní a hospodářská politika může dosáhnout, čeho chce, jen když to chce dost energicky, následoval zvrat. Duchovní proudy, jež ovládají naši dobu a jež se domnívají, že lidské dějiny se odvíjejí nevyhnutelným způsobem, mají na této změně rozhodující podíl. K tomu se přidaly neúspěchy samotné hospodářské politiky, zejména neúspěchy monopolního zákonodárství. Vynikající právní teoretik Franz Klein již dávno vyjádřil svoji

skepsi.¹²⁵ Pochyboval, zda mají občanské a trestní zákony vůbec nějaký vliv; hospodářský vývoj se podle něj přece jen prosadí. Nedávno napsal H. Trumpler: „Je paradoxem, že se od prvního antitrustového zákona rozvinuly trusty ve Spojených státech v netušené míře. Vlivné kruhy ve Spojených státech považují proto boj proti trustům za pochybený anebo přinejmenším za bezvýhledný.“¹²⁶

Klein a ostatní skeptici mají pravdu, pokud se právní a hospodářská politika provozuje izolovaně. Například speciální zákony proti monopolům problém monopolu nevyřeší. Vývoj monopolů se vysmál izolovaně pojatému zákonodárství a jurisdikci. Při ostrém boji proti nim monopoly stále dobře prospívaly. O tom svědčí veškerá hospodářskopolitická zkušenost.

Skeptici však nemají pravdu, když se hospodářská politika provádí na základě zásadního rozhodnutí a všechny hospodářskopolitické akty se vzájemně doplňují při uplatňování požadovaných principů. Ani americké protitrustové zákonodárství neztroskotalo kvůli samotné legislativě, ale proto, že naprosto chyběla komplementární hospodářská politika a že obchodní a patentová politika, společenské právo atd. vytvořily podmínky, za kterých monopoly bujely.

Armáda, jež je řízena tak, že část jednotek pochoduje bezdůvodně sem, jiná bezdůvodně jinam, nemůže ničeho dosáhnout a její úderná síla bude malá. Když ale akce všech jednotek budou do sebe zapadat, a tak se vojsko smysluplně soustředí k boji, velice se zvýší úderná síla, a tím i vyhlídky na jeho úspěch. Obdobně to platí pro hospodářskou politiku.

3. Kdyby vyznělo celkové rozhodnutí ve prospěch hospodářského řádu centrálně administrativního typu, postrádal by smysl jak princip volných trhů, tak ručení, smluvní svobody, kontroly monopolů či zbožové měny. S centrálně administrativním hospodářstvím jsou konformní¹²⁷ centrální pokyny o výkonu povolání a slu-

¹²⁵ Viz například projevy, přednášky, články, dopisy, 1927.

¹²⁶ H. Trumpler, „Unlauterer Wettbewerb und Antitrustrecht der Vereinigten Staaten von Amerika“, 1944.

¹²⁷ Tento pojem zavedl W. Röpke například v „Gesellschaftskrisis der Gegenwart“, 1942, str. 252 ad. Vztahuje jej obzvláště na hospodářskopolitická opatření, jež jsou konformní s tržním hospodářstvím.

žební příkazy, zakládání monopolů zahraničního obchodu, vyhlášení dovozního embarga, přidělový systém, licence atd.

V novější době učinily četné země centrálně administrativní hospodářství dominujícím prvkem svého hospodářského řádu a uskutečňovaly hospodářskou politiku, jež je v jednotlivostech konformní s tímto základním rozhodnutím, jako například Rusko po roce 1928. Tato hospodářská politika se vyvarovává těžké chyby izolovaných řešení a zanedbání interdependence. Průmyslová, obchodní, agrární a měnová politika jsou podřízeny celkovému rozhodnutí, jsou koordinovány a tak se jim dostává jednoty. Naproti tomu je nápadná protichůdnost hospodářskopolitických aktů a chaos izolovaných zásahů v některých jiných zemích s větším počtem tržně hospodářských prvků, jako například ve Francii anebo v USA.

Osudné nedostatky a nebezpečí celkového rozhodnutí se v hospodářských řádech centrálně administrativního typu neodstraní touto důsledností hospodářské politiky a dodržováním celkového rozhodnutí. Projevují se naopak v plném rozsahu. Teď však je konečně na místě, a to vzhledem k nebezpečím hrozícím z centrálně administrativního řešení, důsledně uskutečňovat také hospodářské řády tržního typu, a to typu soutěžního řádu. Také v nich by se měla uplatňovat centrální myšlenka výstavby hospodářského řádu na všech úsecích hospodářské politiky. Potom bude zřejmá mimořádná efektivnost soutěžního řádu po stránce hospodářské a jeho velký vliv na jiné lidské řády.

4. Jak ale lze provádět praktickou hospodářskou a právní politiku tak, aby odpovídala ve všech detailech celkovému rozhodnutí pro soutěžní řád? Právě dodržováním rozvíjených principů.

Nestačí ovšem, aby všude uskutečňovala principy soutěžního řádu pouze *legislativa*, a to od agrární politiky až k měnové politice. Legislativě připadá sice v první linii úkol zaručovat jednotu hospodářské politiky koordinací jednotlivých hospodářskopolitických aktů, avšak *jurisdikce* hraje přitom také nepostradatelnou a samostatnou roli. Zkušenost ukazuje, že nové problémy nejprve oslovují jurisdikci, a že ta proto často předbíhala. Tak tomu

Walter Eucken

bylo v kartelové politice Německa. Rozsudky Říšského soudu, zejména známá rozhodnutí z 25. června 1890 a ze 4. února 1897, jimiž byly umožněny kartelové smlouvy, dohody o tržních cenách, jakož i povinné zakládání kartelů, byly hospodářskopolitickými akty eminentního významu.¹²⁸ Vytvořily základ, na němž stavělo kartelové zákonodárství příštích desetiletí. Jurisdikce ale nemůže přistoupit úspěšně k hospodářskopolitickým úkolům tím, že aplikuje obecné doložky o slušnosti a dobrých mravech, když přitom má soudce jen mlhavé představy o hospodářských procesech. Je naopak nutné, aby se soudce podřizoval hospodářskoprávnímu celkovému rozhodnutí a měl přesnou představu o celoeconomických souvislostech. Jurisdikce je často základem hospodářské politiky. Hospodářskou politiku však nelze úspěšně provozovat podle dogmatických právních zásad. Je žádoucí, aby se rozhodovalo také aplikací hospodářskoprávních zásad, přičemž je samostatným problémem, jak budou do sebe hospodářskoprávní a právnědogmatický přístup k problému zapadat. Jen bude-li se řídit i jurisdikce těmito zásadami hospodářského zřízení, bude zaručena jednota hospodářské politiky. Jinak bude ohroženo zachování soutěžního řádu. Kdyby například jurisdikce vydávala rozsudky v otázkách patentů, ochranných známek, ručení, smluvní svobody atd., jež odporují zásadám soutěžního řádu, bylo by ohroženo další trvání a funkčnost soutěžního řádu. V zemi, kde je uskutečněn soutěžní řád, je realizace právního státu možná; soudy v něm tedy mohou mít velkou váhu potřebnou ke konstituování právního státu. Proto mají rozhodnutí soudů zvláštní význam také pro utváření hospodářské politiky.

Orgány správy se musí rovněž podrobit celkovému hospodářskoprávnímu rozhodnutí. Nejde jen o ministerstva, ale i o místní správní úřady. Nesmí se například pokusit překazit objevující se konkurenci v řemeslech některého města policejními prostředky.

¹²⁸ K tomu F. Böhm, „Das Reichsgericht und die Kartelle“, *Ordo*, 1. sv., 1948, str. 197 ad.

Zapadajíce do sebe navzájem působí všechny tři moci společně. Soutěžní řád by měl být integrální součástí právního systému.¹²⁹

5. Rozmanitost hospodářskopolitických principů a interdependence jejich působení se vysvětluje komplikovaností velkého průmyslového hospodářství, založeného na dělbě práce, v němž lidé žijí od průmyslové revoluce. Nesmí však vzniknout dojem, že je soutěžní řád křehkým útvarem, jenž se v tvrdých hospodářských a politických bojích snadno rozbije na střepy.

Základní myšlenka této hospodářské politiky je *prostá* a veškeré principy slouží k jejímu uskutečnění. Zakládá se na fundamentálním oddělení *formy* a každodenního *procesu* hospodaření. Tyto a další hlavní rysy soutěžního řádu jsou srozumitelné i širším kruhům. Tím se podstatně usnadní jeho realizace. *Principům* musí plně porozumět v detailech i v jejich souvislostech jen zodpovědná vrstva vedoucích. Základní myšlenky lze ale snadno vysvětlit na základě každodenního hospodářského života. Je především zapotřebí důslednosti (což nemá co činit s doktrinářstvím). Kant kdysi řekl: „Největší povinností filozofa je důslednost.“ To platí také pro hospodářskou politiku. Jejím posláním je plně prosazovat věcnou logiku.

II. Konjunkturální politika

1. Konjunkturální politika¹³⁰ se stále více dostávala do popředí hospodářské politiky a stávala se často jejím centrem. Proč tomu tak bylo? To je otázka, jejíž zodpovězení nás vede k hlubokým strukturálním změnám státu a společnosti a duchovním postojům moderního člověka. Důležitá jsou jen fakta. V žádném státě není trvale únosná hospodářská politika, která nezabraňuje dlouhodo-

¹²⁹ Zde měl následovat oddíl, kde se měly uvést další příklady k soutěžnímu řádu, zejména měla být patrně řeč o Říšských dráhách (Autorův odkaz na literaturu: viz A. Schmitt, „Verkehrsordnung durch Wettbewerb oder Zwang?“, Ordo, 3. sv., 1950).

¹³⁰ K tomu jsou tyto odkazy na literaturu: Haberler, Jewkes, Lutz, Preiser, Schumpeter, Spiethoff, Stucken.

Walter Eucken

bé nezaměstnanosti. Dělníci a zaměstnanci požadují *jistotu*. Nechtějí být vystaveni nebezpečí ztratit své místo, aniž by našli nové. I dříve je ovládalo toto přání. Dnes však žádají od státu, aby je splnil. To je novum. Ještě okolo roku 1900 tomu bylo jinak. Dříve se pohlíželo na hospodářskou nouzi jako na osud nebo trest boží anebo jako na následek vlastní viny nebo viny jiných lidí. Dnes učinili zodpovědným stát nejen jednotlivci, ale masy a veřejné mínění. Tak se stala idea, že stát má garantovat hospodářskou jistotu, velkou historickou silou. Myšlenka požadovat od státu hospodářskou jistotu zachvátila národy a politiku zejména po válce v letech 1914–18. Měnová politika, obchodní politika, finanční politika atd. byly dány do služeb konjunkturální politiky. Před válkou 1914–18 byla v hospodářské politice sociální myšlenka již silná. Od té doby však dostala zejména konjunkturální politika za úkol, aby ji uskutečnila a nastolila sociální jistotu. Právě tím, že sociální myšlenka pronikla konjunkturální politikou, dostala se konjunkturální politika do centra politiky vůbec.

Toto horečné úsilí však vedlo k negativnímu výsledku. Budťo se nepodařilo zamezit krizím a depresím, anebo se to podařilo jen s nadměrnými oběťmi. V třetím desetiletí našeho století vyústily dlouhé série konjunkturálněpolitických pokusů ve Spojených státech, Německu, Anglii atd. do katastrofální krize let 1929–32. Zde se zřetelně projevil bezprostřední neúspěch. Oproti tomu se sice podařilo experimentům s politikou plné zaměstnanosti a s politikou centrálně administrativního hospodářského řízení zabránit vzniku nezaměstnanosti a odstranit stávající nezaměstnanost, avšak s tím výsledkem, že byl čert vyhnán ďáblem. Jedna hospodářská nouze vystřídal druhou.

Proč ztroskotaly konjunkturálněpolitické pokusy? Co je třeba dělat? I tato naše práce se neustále zabývala těmito otázkami. Odpovědi jsou již dány. Bude však možná užitečné nastínit celý problém ještě jednou, zcela stručně, pod úhlem konjunkturální politiky.

2. Hospodářské deprese bývají spojeny s poklesem investiční činnosti. Zároveň se projeví disproporcionality celkového procesu. Některá průmyslová odvětví byla ve fázi hospodářského růstu

rozvinuta více než průmyslová odvětví vyrábějící komplementární statky; třeba metalurgie více než průmysl zpracující železo. Zároveň se v depresi projevují jiné disproporcionality: mezi úsporami a investicemi anebo také mezi výrobními odvětvími odsouzenými technickým rozvojem k zániku a výrobními odvětvími, jež se rozpínají. Konkrétní deprese mají pokaždé individuální charakter. Deprese v roce 1901 byla jiná než deprese v letech 1907–08 anebo deprese let 1929–32. Ale vždy se u nich projevilo slábnutí investiční činnosti a v různé formě určité disproporcionality hospodářského procesu.

3. Z toho lze usoudit, že deprese vznikají částečně z nedostatečného sklonu k investování, a víme, že malý sklon k investicím souvisí s nestabilitou hospodářské politiky a s tím, že byly narušeny cenové relace, zejména relace mezi výrobními prostředky a výrobky.

Jak jsme ukázali, na druhé straně hospodářskému procesu chyběla přizpůsobivost, tedy schopnost rychle vyrovnávat disproporcionality. Vytvořením monopolních tržních forem ustrnul cenový systém. Na trzích se vytvořily nerovnovážné tržní formy, například oligopoly nabídky anebo bilaterální dílčí monopoly. Tak došlo k bojům mezi monopoly, stávkám a vylukám. A co je zvláště důležité: nestabilita peněz vyvolala deflační a inflační procesy, jež znesnadnily procesy přizpůsobování a jež také, obzvláště za deflace, rozhodujícím způsobem bránily investiční činnosti.

4. Ve věku experimentující hospodářské politiky nebyl po stránce konjunkturální politiky učiněn pokus reformovat tržní formy a peněžní řády a podporovat investiční činnost stabilitou hospodářské politiky. Konjunkturální politika experimentů se naopak pokoušela překonat deprese anebo jim zabránit bezprostředními zásahy do samotného hospodářského procesu politikou nízké úrokové míry, úvěrovou expanzí, státními zakázkami, zmrazením cen, devizovou kontrolou atd. Byl tedy učiněn pokus nahradit nedostatečnou soukromou investiční činnost státními investicemi. Nebyl však učiněn pokus odstranit chyby v mechanismu řízení, tedy příčinu většiny disproporcí. Tato konjunkturální politika by-

Walter Eucken

la autonomní. Vymanila se pokud možno z mezinárodních vazeb, takže bylo podstatně ovlivněno i řízení mezinárodní směny.

Z toho musela, jak jsme viděli, namnoze vyplynout tendence zavést centrálně administrativní metody hospodářského řízení. Jelikož však centrálně administrativní hospodářství pracuje jen s globálním oceňováním, vznikaly stále úzké profily, chyběly komplementární výrobní prostředky a vznikaly velké nedostatky v zásobování spotřebními statky, jak ukazuje nejnovější německá a anglická zkušenost.

Jelikož se takovými metodami neodstraní příčiny depresí a do hospodářských řádů se nezabudují takové nástroje řízení, které působí denně směrem k nastolení všeobecné rovnováhy, konjunkturální politika přes veškerou námahu ztroskotala. Tím se také vysvětluje podivný fakt, že ve věku konjunkturální politiky vypukla největší krize, jakou kdy industrializované hospodářství zažilo, totiž krize let 1929–32. Mechanismus řízení byl tehdejší měnovou, obchodní, cenovou, mzdovou atd. politikou narušen a byl málo vhodný k tomu, aby přizpůsobil hospodářský proces pozměněným datům.

Také pro řešení problému konjunkturálních výkyvů a masové nezaměstnanosti je třeba ukončit periodu experimentování a hospodářskou politiku uvést do souladu s řádem. Tím se umožní najít body, odkud vycházejí deprese. Taková je stručně řečeno situace.

5. V soutěžním řádu se investiční činnost udržuje v chodu tím, že hospodářská politika dostane konstantní charakter. Cenové proporce, především poměr cen výrobních prostředků k cenám výrobků, již nebudou zkresleny a do hospodářského řádu se zabuduje automaticky fungující peněžněpolitický stabilizátor, takže nedochází k deflacím a inflacím. Je třeba odstranit třetí peněžní systém.

Budou-li aplikovány konstituující a regulující principy soutěžní politiky, bude mít na druhé straně cenový systém schopnost zjišťovat a vyrovnávat disproporcionalitu. Žádný z těchto principů není postradatelný. Například regulující princip, podle něhož

je třeba omezit svobodu plánování tam, kde se zpětné působení jednání vedení podniku nepocítí, je důležitý i z konjunkturněpolitického hlediska. Zajistí-li se tím například to, aby se v důsledku kácení lesů nestaly z celých oblastí stepi, byl dosažen i konjunkturněpolitický efekt. Čtenář může ihned zjistit i u jiných principů, jak působí na vytvoření dostatečného nástroje řízení a jak přispívají k tomu, aby mizelo nebezpečí depresí a masové nezaměstnanosti.

6. Bude třeba v soutěžním řádu ještě zvláštních opatření na vyrovnávání konjunkturálních výkyvů? Pravděpodobně nikoliv.

Mnohem důležitější je fakt, že obvyklá konjunkturální politika musí v dnešní době experimentů nakonec ztroskotat. Zde nepomůže žádné přikrašlování například statistickým šetřením anebo matematicky podloženým centrálním plánováním. Země, v níž je hospodářský proces působením mocenských skupin a nestabilního peněžního řádu již nerovnovážený, může, tak jak to dnes dělají Spojené státy, udržovat investiční činnost v chodu politikou nízkého úroku a úvěrovou expanzí. Ale takovou konjunkturální politikou se ještě více omezí mechanismus řízení cenami a místo nejistoty zaměstnanosti vznikne nejistota a zhoršené zásobování. Kdyby země přešla k hospodářské politice centrálního řízení, zhoršilo by se zásobování spotřebním zbožím ještě daleko více. Z této slepé uličky, v níž se ocitla moderní konjunkturální politika, vede jedině rozhodnutí považovat za prvořadý úkol vestavbu dostatečného mechanismu řízení do hospodářského řádu. Základem musí být celkové rozhodnutí o řádu. Každé konjunkturálněpolitické opatření má smysl jen v rámci tohoto celkového rozhodnutí.

Problém konjunkturální politiky tedy není v tom, že nevzniknou disproporcionality, ale že tu je aparát, který bude obnovovat rovnováhu. Takový aparát chyběl jak v *laissez faire*, tak v politice plné zaměstnanosti i v centrálně administrativním hospodářství. Soutěžní řád lze srovnat s tělem. Na každé tělo neustále útočí miliony bakterií. Může se bránit jen tím, že stále znovu působí opačnými silami, aby byla zachována rovnováha. Soutěžní řád musí v tomto ohledu reagovat jako zdravý organismus.

Walter Eucken

III. Sociální politika¹³¹

A. Úvodní poznámky

Mezi sociálními požadavky lidí a znalostmi potřebnými k řešení sociálních otázek zeje často hluboká propast. Velký počet lidí má opravdový sociální zájem a přeje si zúčastnit se řešení sociálních problémů. Je však jen málo těch, kdo se zajímají o otázku celkového hospodářského a společenského řádu, jenž je východiskem k porozumění všem projevům sociální otázky. Jednotlivých sociálněpolitických opatření bylo dost a je nutno tu výslovně zdůraznit, že velice přispěla ke zlepšení postavení dělníků v industriální společnosti. Postupně se však ukázalo, že se sociální otázka nedá úspěšně řešit opatřeními vzešlymi z izolovaného myšlení.

V této souvislosti je podstatné, že vlastní sociální politika je něčím zcela jiným, než tím, co se jí rozumělo dříve. Tu zvýšit mzdy, tam zabránit úrazům v podnicích anebo zakládat dobročinná zařízení je sice důležité, ale nestačí to. Izolované pojednání problému musí ustoupit. Nikoliv však proto, že by se požadavek sociální politiky v dosavadním smyslu stal vedlejším. Naopak. Protože je tak naléhavý, musí být spoluurčujícím pro veškeré úvahy o hospodářském řádu. Navíc mohou jisté formy sociální politiky uvrhnout lidi do nedůstojného postavení. Dělníci a všichni, kdo se ocitli v závislosti anebo nouzi, mohou požadovat víc než soucit, dobročinnost anebo případ od případu sociálněpolitickou pomoc. Mají nárok na řád, s nímž se mohou ztotožnit, protože umožňuje jim a jejich rodinným příslušníkům lidsky důstojný život.

Bylo jedním z hlavních záměrů této knihy opakovaně vysvětlovat, že se na sociální politiku nemá pohlížet jako na přívěsek ostatní hospodářské politiky, ale že má být v první řadě politikou hospodářského řádu. Ať již se jedná o peněžní, úvěrovou, devizovou anebo kartelovou politiku anebo hovoříme-li o postavení dělníka na trhu práce, v podniku anebo o jeho rodinném údělu, vždy existuje

¹³¹ Tento oddíl jsem formuloval na základě pozůstalých poznámek autora, aniž bych překročil rámec daných poznámkami. [Paul Hensel – editor]

tuje všeobecná interdependence hospodářské politiky a vždy jsou dotčeni také dělníci. *Neexistuje nic, co by nebylo sociálně důležité.* Neexistuje žádné hospodářskopolitické opatření, jež by nemělo zároveň, ať již přímo či nepřímo, sociální důsledky a sociální význam. Kdo se chce zastat sociálních zájmů, měl by svoji pozornost zaměřit především na utváření celkového řádu. Všeobecnou politikou hospodářského řádu je třeba se pokusit o zamezení vzniku sociálních problémů. Vzniknou-li přece, je třeba nejdříve zjistit, zda nejde o sekundární důsledky některých opatření učiněných ve zcela jiné oblasti. Nikoho, kdo je zvyklý myslet v souvislostech týkajících se lidského řádu, nesmí udivit, že i při nejlepších politice bude třeba sociální pomoci, neboť zde neexistují dokonalá řešení. „Tento úkol je proto nejtěžším ze všech, a řešit jej je dokonce nemožné. Z tak křivého dřeva, z jakého je udělán člověk, nelze vytesat nic rovného. A příroda nám uložila jen, abychom se této ideji přiblížili.“ (Kant)

Správně chápaná sociální politika má univerzální povahu. Je identická s politikou hospodářského řádu nebo s politikou hospodářského systému. V tomto rámci lze hovořit i o speciální sociální politice, přičemž je třeba ihned dodat, že se má uskutečňovat rovněž ve smyslu celkového rozhodnutí o řádu, má-li být úspěšná a nebude-li narušovat ostatní politiku hospodářského řádu a nemají-li se vyvolat nové formy sociálních otázek.

B. Politika hospodářského řádu jako sociální politika

1. Zaopatření

Zaopatření členů pospolitosti, a tím také dělníků, důchodců a jiných relativně silně závislých osob, je v první řadě podmíněno výkonností celého výrobního aparátu. Nejlepší sociální politika nemůže mít uspokojivý výsledek, je-li produktivita lidské práce nízká.¹³² Vytvoření funkčního systému řízení hospodářství založe-

¹³² Viz výše str. 227 ad. a W. Eucken, „Deutschland vor und nach der Währungsreform“, in *Vollbeschäftigung, Inflation, Planwirtschaft*. Vydavatel A. Hunold, 1951, str. 134 – 183.

Walter Eucken

ného na dělbě práce je tudíž nejdůležitějším předpokladem řešení všech sociálních problémů.

To v rámci soutěžního hospodářství znamená především uskutečnění základního principu, totiž vytvoření funkčního cenového systému dokonalé konkurence. Tady je každá domácnost a každý podnik s to přesně kalkulovat a jsou, což je skoro důležitější, ve vlastním zájmu nuceny jednat přísně podle nákladového principu. Hospodářská produktivita a zaopatření lidí závisí však také ve vysoké míře na prosazování ostatních konstituujících a regulujících principů. Jsou-li v důsledku nestabilního peněžního systému nebo peněžní politiky vyvolávány inflace a deflace, bude tím zkreslen nejen cenový systém a zfalšovány bilance, jakož i znemožněna správná kalkulace, ale bude ochromena také hospodářská iniciativa a vůle k výkonnosti, což vše dohromady přirozeně musí oslabit individuální a národohospodářský účinek. Uzavřené trhy snižují tlak soutěže na zvýšení výkonnosti a omezují výběr nejschopnějších. Nakolik nejistota vlastnických poměrů oslabuje řízení hospodářského procesu, provádění správných investic ve správných proporcích a tvůrčí radost, o tom nás poučila období hospodářských experimentů po obou světových válkách ve všech evropských zemích. Protože však většina lidí je zvyklá myslet více v ideologiích než v souvislostech a důsledcích řádů, přeměňují se takové zkušenosti jen velmi pomalu v poznatky. Vědomost o stupňování výkonnosti, která je vlastní smluvní svobodě tím, že mobilizuje vůli jednotlivce podávat výkon, by měla patřit k elementárnímu politickému vzdělání, stejně jako fakt, že tatáž smluvní svoboda může vést ke snížení společenského produktu, podpoří-li vznik monopolních mocenských útvarů.

Jako do ohniska vyúsťují tedy všechna řádově-politická opatření do jediné otázky ohledně jejich účinku na výkonnost výrobního aparátu. Je-li tedy správné, že rozdělovat lze jen to, co bylo předtím vyrobeno, potom musí první otázka všech sociálních reformátorů mířit na hospodářský řád s nejvyšším stupněm hospodářské výkonnosti. Teprve v návaznosti na to se mohou klást další otázky. Když v jakémkoliv řádu všichni lidé rovnoměrně hladoví, ne-

řeší se tím ani problém spravedlivého rozdělování ani otázka jistoty či jiný projev sociální otázky a nestane se to řešením ani tehdy, mají-li se tyto důsledky špatného řádu osladit lidem etickými ozdůbkami a apely na obecný zájem.

2. Sociální spravedlnost

1. Požadavek sociální spravedlnosti nelze nikdy brát dost vážně. Dojímal v posledních desetiletích znovu zodpovědně myslící lidi a přiměl je pochybovat o stávajícím řádu. Avšak naděje, že tento požadavek lze uskutečnit zavedením státem řízeného hospodářství a socializací vlastnictví, která do první světové války ovládala široké kruhy, byla mezitím zkušenostmi do velké míry zničena. Lidé jsou odkazováni na dřívější svobodnější formy řádů, ovšem mnoho lidí ještě váhá učinit takový obrat.

Podoba směnných procesů závisí na celkovém hospodářském dění, a proto také závisí uskutečnění sociální spravedlnosti nejen na uskutečnění základního principu soutěžní ekonomiky, ale i na aplikaci všech konstituujících a regulujících principů. Ať již jsou střadatelé vyvlastňování znehodnocením peněz anebo jsou z výdělečných příležitostí uzavřením trhů vyloučení nabízející, poptávající anebo dělníci anebo jsou podrobováni jednostranně určitým podmínkám, ať již je zneužitím smluvní svobody zmenšena svoboda jiných uzavírat smlouvy anebo se přeneslo omezením ručení riziko na smluvního partnera, vždy se zároveň podvazuje takovou manipulací také spravedlivá výměna hospodářských výkonů. Je tudíž třeba vidět problém spravedlivého rozdělování v jeho interdependentní podmíněnosti.

2. Ve všech hospodářských systémech existují diference v příjmech. Rozdíly vyplývají jen ze způsobu jejich vzniku. I v centrálně administrativním hospodářství je centrální vedení nuceno používat výkonnostní odměňování jako pobídku, přičemž používá jak progresivního zvyšování, tak progresivního snižování mezd, jakož i zvláštních premii a pokut, aby se dosahovaly dobré výkony a omezily výkony špatné. To vede k diferenciaci příjmů pracujícího obyvatelstva, jež je daleko větší než v zemích s tržním hospodář-

Walter Eucken

stvím, což je fakt, jenž obecné vědomí dosud ještě příliš nepostřehlo. Má svůj původ v centrálním systému hodnocení a asi sotva odpovídá skutečným příspěvkům jednotlivého dělníka k společenskému produktu. Patrně ještě větší rozdíly vznikají mezi příjmy pracujícího obyvatelstva a příjmy vůdčí vrstvy. Centrální řízení je nuceno z obecně lidských důvodů zainteresovat vůdčí vrstvu i ekonomicky na zachování politického systému. Rozdíly v příjmech mezi pracujícím obyvatelstvem a vůdčí vrstvou, jež z toho vyplývají, se nezdaří nikterak menší, jsou spíše větší než v zemích s tržním řádem a soukromým vlastnictvím. Rozdíly v příjmech se tedy v centrálně administrativním hospodářství vysvětlují zčásti psychologicky a zčásti tím, že se má vůdčí vrstva zainteresovat na stávajícím řádu. Tím je dána přinejmenším domněnka, že pracující obyvatelstvo je vykořisťováno ve prospěch vůdčí vrstvy.

V tržním hospodářství se rozdíly v příjmech vysvětlují dílem rozdílnými výkony pro spotřebitele, dílem monopolními anebo jinak vzniklými mocenskými pozicemi na jednotlivých trzích. Rozdělování v ekonomickém smyslu se v tržním hospodářství stane problémem spravedlnosti teprve tehdy, jsou-li určovány proporce nikoliv podle relací vzácnosti, ale na základě mocenského postavení na trhu. Také vznik pověstných velkých majetků v posledním století nelze ani tak odvodit od faktu příjmů z vlastnictví, ale ze silné pozice na trhu, jakou měli Rockefeller, Carnegie aj. Také by se nemělo přehlédnout, že vynikající a částečně i vzorná sociální opatření mnohých podniků, jako třeba nadace Carl Zeiss, byla umožněna jen jejich silnou tržní pozicí. Jako důkaz sociálního smýšlení je nelze docenit, ale zároveň na ně nelze pohlížet jako na důkaz antisociálního smýšlení jiných podnikatelů, jejichž pozice na trhu byla slabší, a proto musela být jejich sociální opatření skromnější.

Měli bychom se tedy snažit nastolit sociální spravedlnost vytvořením funkčního celkového řádu a zejména tím, že podrobíme tvorbu příjmů přísným pravidlům soutěže, rizika a ručení. Neměli bychom ji hledat ve zrušení soukromého vlastnictví. Je třeba konstatovat, že soukromé vlastnictví může vést k nepřístojnostem, ale kolektivní vlastnictví k nim vést musí. Veškerá řešení mající za cíl zestátnění vlastnic-

tví a centrální řízení snižují motivaci k výkonu, zhoršují nákladovou kalkulaci a nezbytně vedou k byrokratizaci řízení hospodářství. Cenou, již je třeba zaplatit za odchylku od tržního hospodářství, je snížení produktivity, zhoršení zásobování a omezení svobod, aniž by se dalo očekávat spravedlivější rozdělování společenského produktu.

3. Sociální jistota

Touha po jistotě je univerzální problém. Každá doba má svoji formu nejistoty. Potřeba jistoty však dnes vzrostla do takové míry, jakou dosavadní dějiny neznaly. Je to otázka, která se netýká jen té či oné vrstvy, dotýká se všech skupin obyvatelstva současně nebo v různých obdobích, a to více méně v celém světě.

Jedním velkým zdrojem této potřeby jistoty je bída, jejíž přirozená příčina tkví ve vzácnosti statků. Dělbá práce se ukázala být vskutku velkolepým prostředkem k dalekosáhlému překonání bídy tím, že během vývoje stupňovala stále rostoucí měrou efektivnost lidské práce. Táž dělbá práce však vyvolala novou nejistotu. Je to nejistota dvojího druhu. Člověk se dostává do závislosti na nesmírně komplikovaném celkovém hospodářském procesu a jeho existence se v tomto procesu stává závislou na partnerech, tj. na jiných lidech.

Zde tkví nebezpečí, jež vytvářejí druhý zdroj obav, které sužují lidi. Jednotlivec se v moderním světě založeném na dělbě práce musí obávat nejen hospodářské bídy, ale také ztráty svých osobních možností. A to zase dvojím způsobem. Musí počítat s tím, že z důvodů, jež nemá na svědomí, bude vyloučen ze sociální sounáležitosti a vytlačen na okraj společenských existenčních podmínek. Neznamená to jen ohrožení jeho ekonomické existence, ale také, což je ještě závažnější, že jeho síly leží ladem, že nemá možnost rozvoje a že jeho sebevědomí je nezaslouženě ponižováno. Druhé nebezpečí spočívá ve ztrátě jeho svobody, která může být využitím moci, ať již mocí soukromou¹³³ anebo v nejhorší formě totalitním státem, velmi omezena. Toto druhé nebezpečí se dnes vzhledem

¹³³ Touha po sociální jistotě je tak jako touha po svobodě legitimní jen tehdy, nestane-li se tak na úkor jiných. K tomu viz K. F. Maier, „Das Verlangen nach sozialer Sicherheit“, *Ordo*, 3. sv., 1951.

Walter Eucken

k prvnímu nebezpečí, masové nezaměstnanosti, často přehlídí, ačkoliv právě nejnovější zkušenosti nás poučily o tom, co je člověk za jistých okolností schopen udělat jiným lidem.

Kolektiv může jistě zabránit nezaměstnanosti, ale vyvolává mnohem větší nebezpečí osobní nejistoty. Na druhé straně je tržní hospodářství s to poskytovat člověku hospodářskou jistotu jen tehdy, běží-li bezporuchově.

Dobře fungující soutěžní řád chrání člověka nejen před hospodářskou bídou. Chrání ho také před nebezpečím totality.

C. Speciální sociální politika

Soutěžní politika, i když je nesmírně významná, nestačí zvládnout celou problematiku sociálního života. Taine kdysi citoval výrok Kateřiny II., v němž byl citlivý charakter tohoto úkolu výstižně vyjádřen: „Nepracujeme na papíře, ale na citlivé lidské kůži.“ Ani hospodářská politika, jež je zaměřena na člověka, nemůže brát ohled na individuální případ; ale každá chyba, ať zamýšlená anebo vzniklá opomenutím, se lidem vymstí. Proto je třeba učinit opatření přesahující soutěžní politiku, aby se zaplnily její mezery a zmírnila její tvrdost. K tomu přistupuje ještě další důvod. Pracovní zákonodárství naší doby obsahuje řadu speciálních znaků, jichž musí sociální politika dbát. Pracující člověk patří současně do různých oblastí. Žije v domácnosti, pracuje v podniku a nabízí svoji pracovní sílu na trhu práce. Každá oblast má své vlastní zákonitosti. Domácnosti a podniky jsou něčím jiným než trhy a mimo to existují závažné rozdíly mezi trhy věcných statků a trhy práce.

1. Právní rámec domácnosti

Soukromé poměry, v nichž člověk žije, jsou rozhodující pro to, zda se může cítit v nějakém řádu dobře. Těžké neduhy, jež charakterizovaly i v tomto ohledu rané období industrializace, určitě přispěly k tomu, aby se vzbudil odpor proti stávajícímu řádu. Řádu bude přitakávat jen ten, kdo disponuje minimální mírou

domácího bezpečí a vnějšími předpoklady pro zdravý rodinný život. Zkušenost ukázala, co znamená vlastnictví domu a zahrady zejména v dobách nouze. Je to kompenzace jednostranného zatížení v zaměstnání a také hospodářské zázemí. Bylo již řečeno, že prvky individuálního hospodářství jsou vítaným doplňkem soutěžního hospodářství. Tam i zde by člověk měl být s to pomoci si v případě potřeby vlastními silami. Umožnit spoření je lepší než charitativní pomoc anebo státní podpory. Ze sociálního hlediska jsou inflace jedním z nejhorších zel, neboť berou člověku možnost, aby se postaral o budoucnost svoji a své rodiny. Právě tady se ukazuje, že těžištěm zajištění jednotlivce musí být utváření hospodářského řádu jako celku. Je povinností zodpovědných státníků, aby poskytli lidem všechny možnosti individuálního zajištění. Mimo obecná rizika, jako jsou nemoci apod., existují ještě zvláštní rizika výdělečné činnosti, jež musí dělník sice snášet, jež ale neovlivní (pracovní úrazy, nemoci z povolání, nezaměstnanost). Potud mají pojišťovny pro dělníky zvláštní význam. (Zde by se ovšem měl projevit moment konkurence mnohem silněji, než je tomu dnes v mnoha zemích.) Nestačí-li svépomoc a pojištění, je třeba státní sociální péče. Ale důraz by se měl klást, pokud to je možné, na posílení svobodné iniciativy jednotlivce.

Člověk však nepotřebuje jen bezpečí a zajištění, potřebuje víc. Nesmí se mu bránit, aby podle svých sil rozvíjel své schopnosti. Ekonomické důvody by proto neměly stát v cestě podpoře skutečného nadání. Je třeba zdůraznit i využití volného času. Spontánní vytváření skupin na základě stejných zájmů odpovídá původní potřebě lidí. Sdružení jednotlivců vznikající ze svobodného impulsu mohou napomáhat vytváření lidského typu, jenž dokáže unést a rozvinout svobodný hospodářský a společenský řád.

2. Právní rámec podniků

Základní fakt, z něhož je třeba vycházet při diskusích o uspořádání podniků, je změna struktury podniků, kterou s sebou přine-

Walter Eucken

sla industrializace. Na rozdíl od selských a řemeslných podniků, jež mají rodinnou podobu, má průmyslový podnik společenský charakter. Tato změna struktury by se měla uplatnit také v podnikovém právu. Hlavním problémem je přitom postavení dělníků v podniku, o němž se opět právě dnes v souvislosti s úpravou práva spolurozhodování velmi diskutuje. Také tuto otázku je třeba vidět nejprve z hlediska celkového řádu. V centrálně administrativním hospodářství by bylo spolurozhodování zdola nesystémové. V zájmu fungování takového systému nelze přiznat svobodu jednat dokonce ani vedoucím podniků. Ještě mnohem méně může být řeč o spolurozhodování dělníků. V soutěžním hospodářství je naproti tomu spolupráce dělníků v zásadě možná. Je dokonce nutné, aby se zájmy dělníků mohly dostatečně uplatňovat. Meze možného vlivu dělníků anebo podnikových rad vyplývají i zde z celkového právního rámce.

Je úkolem vedení podniků přizpůsobovat se změnám podmínek. Bude-li autonomie plánování jednotlivého podniku v obchodní sféře omezována spolurozhodováním, bude tím ohroženo fungování celkového řádu, což se musí v konečném výsledku projevit také ke škodě dělníků. To nejen proto, že dělníci jsou zainteresováni na dalším trvání svého podniku, ale i proto, že mají jako spotřebitelé co největší zájem na bezporuchovém fungování celého hospodářství. Zatím co se propojení plánů individuálních hospodářství uskutečňuje v rovině trhu cestou volné konkurence, záleží při plánování a provádění plánu uvnitř podniků na existenci jasných subordinačních vztahů. Tento postulát nevylučuje svobodnou součinnost všech příslušníků podniku při řešení otázek, jež se jich společně týkají.

Je třeba považovat za nadměru nebezpečné pro trvání a fungování soutěžního hospodářství, když se plán přesune z podniků na vyšší instance. Takové instance nejsou nikterak schopny převzít funkce podniků. Především pak rozhodují osoby, které samy nenesou náklady chybných rozhodnutí. Na druhé straně, když se lidem neumožňuje spolupracovat při řešení problémů, s nimiž se denně potýkají, přispěje to k odosobnění a zmasovění.

Abychom předešli nedorozumění, všechny detailní i sociálně-politické otázky je třeba vždy řešit v rámci celkového rozhodnutí. Dojde-li hospodářská politika k přesvědčení, že sociální otázku lze řešit jen ve svobodném řádu a v rámci něj jen tehdy, budou-li konkurenční ceny nástrojem celohospodářského řízení, pak musí také vyvodit důsledky a uvést veškerá detailní opatření do souladu s touto zásadou. Dobře míněné spolurozhodování podnikových rad překračující danou hranici může vést k oslabení řádu a k centrálně administrativním zásahům do hospodářství, jež vedou k něčemu, co nikdo nechtěl.

3. Právní rámec trhu práce

Institut trhu práce pociňují za nedůstojný mnozí, kdo mají smysl pro lidské potřeby. Zdá se jim, že se tu s člověkem jedná jako s pouhým objektem trhu, jako s prostředkem pro účely jiných, a ne jako s tím, čím jediné smí být, jako s účelem samotným. Správný pocit je tu spojen s některými zásadními nedorozuměními. Naproti tomu, ale také tváří v tvář velmi rozšířeným intelektuálním řečem o institutu trhu, je třeba se střízlivě zeptat: Co je trh? Trh je univerzální forma lidského života. Na trhu se mezi lidmi směňují výkony a výrobky. Trhy tedy nejsou jevem takzvaného „kapitalismu“. Jak učí dějiny, trhy existovaly ve všech dobách a prosazují se do jisté míry vždy nanovo dokonce v zemích s centrálně administrativním řízením hospodářství, byť ve formě černých trhů. „Člověk směňuje, protože je této transakce schopen jako jediný žijící tvor, aniž by měl tušení, jak geniálně se tu chová.“ (F. Böhm)

Nicméně mezi trhy věcných statků a trhy práce existují rozdíly, jichž si musíme povšimnout. Práce není zboží. V důsledku sociální struktury moderního hospodářství, která od sebe oddělila výrobní prostředky a dělníky a kde jsou individuální hospodářské formy vyloučeny z celkového řešení hospodářského řádu, si můžeme jen vybrat, zda mají být dělníci vydáni nebezpečí centrálně administrativního otroctví, anebo zda chceme mít soutěžní hospodářství, v němž se hospodářský styk založený na dělbě

Walter Eucken

práce odehrává nutně prostřednictvím trhů, což platí také o službách.

Dobře míněné snahy, aby se odstranil smluvní vztah týkající se námezdní práce, nemohou sprovodit ze světa fakt, že se v tržním hospodářství může rozdělování pracovních sil mezi podniky uskutečňovat jen prostřednictvím trhů. Pokud se takové snahy zaměřují na odstranění trhů práce, jsou nebezpečné stejně jako jiné snahy, které ignorují elementární součásti tržních systémů řízení.

Otázkou není, zda mají, či nemají být trhy práce, ale jaká je jejich správná forma? Jde o to, aby trh práce byl lidsky důstojně uspořádán. Přitom je třeba brát v úvahu tato hlediska:

Dělník se neprodává jako osoba, prodává svůj výkon.

Je třeba působit proti posilování moci, aby se zamezilo vykořisťování. Mezi partnery by měla panovat rovnováha.

Péče o jistotu a vyrovnávající spravedlnost nelze ponechat větší nebo menší dobré vůli jednotlivců, prakticky tedy náhodě, ale je to věc politiky hospodářského řádu.

Opatření na ochranu dělníků jsou nezbytná. Četná opatření na ochranu dělníků již ve velké míře odstranila neduhy minulých dob. Některá taková opatření působila navíc zpětně také na trh práce. Snížila nabídku práce a zvýšila její elasticitu. Tím byly také odstraněny anebo alespoň zeslabeny určité strukturální nevýhody, jako chybějící dolní hranice nákladů na mzdy a anomální reakce nabídky práce.

Vedle těchto státních opatření k zlepšení postavení dělníků přísluší velké zásluhy odborům. Jsou to organizace podobné monopolům, které byly ovšem uvedeny v život monopolní převahou podnikatelů. Všechno závisí na postavení, jež zauímají. V rámci soutěžního hospodářství by odbory mohly být institucemi pro skutečné vyvažování, stávají se však přesilou, což je vývoj, který si nemohl nikdo přát. Je třeba jednoznačného rozhodnutí odborů o tom, zda usilují o centrální řízení, v němž by samy musely klesnout na úroveň nástrojů centrálního řízení, anebo zda se chtějí rozhodnout pro soutěžní hospodářství.

V druhém případě lze provozovat důslednou politiku jen tehdy, když určující myšlenkou bude interdependence. Dělal-li například odbory politiku plné zaměstnanosti za každou cenu, může být výsledkem chronicky nedostatečné zásobování. Vynutí-li si mocenskými prostředky zvýšení mezd nad soutěžní mzdy, vede to k nezaměstnanosti. Z interdependence však také vyplývá, že politika silnější odborové skupiny může jít na úkor slabších skupin tak, že se pracovní podmínky slabších zhorší či se případně vyvolá nezaměstnanost.

O podstatě je třeba jednat jako o podstatě. Obzvláště dnes je s ohledem na zachování svobody zabránění nezaměstnanosti základním problémem hospodářské politiky.

Často a právem se říká, že řešení sociální otázky je otázkou sociální morálky, že smýšlení lidí o sobě navzájem je rozhodující a že beze změny smýšlení nemůže být dosaženo cíle. To je všechno pravda. Nestačí ale, že se to jen říká, a přitom se zanedbává problém řádu. Je důležité, aby tento názor byl vyjádřen také v utváření řádu. Abychom byli zcela konkrétní: Podnikatel může projevit uvnitř svého podniku velmi sociální názory. Když ale zároveň jako přesvědčený příznivec monopolů omezuje výstavbu svobodného řádu, poslouží na jedné straně sice překonání sociální otázky, na druhé straně ji však ohrožuje.

Totéž platí přirozeně i o odborech. Přispějí-li odbory k vyrovnání situace monopolu poptávky a prosadí-li mzdy, které odpovídají soutěžním mzdám, například v rudných dolech, což je jediná možnost, kde mohou dělníci v okolí najít zaměstnání, přispívají k realizaci soutěžního řádu. Zde se hospodářská moc nedostává do konfliktu se soutěžním řádem. Odbory se však stávají mocenskými útvary ohrožujícími soutěžní řád, jestliže se snaží vyhnat mzdy nad tuto hranici anebo omezit pohyblivost dělníků. Tím ohrožují výstavbu svobodného řádu, který si přece i ony přejí.

Je nadmíru důležité, aby myšlenka řádu, myšlenka svobodného řádu, byla pojata také do sociálního smýšlení. Bude-li snaha, která chce dostat zároveň požadavkům řádu i svobody, určovat nejen každodenní život, ale i zodpovědné jednání rozhodujících

Walter Eucken

osob, bude výstavba svobodného řádu možná a poslouží tomu, co odpovídá velké německé a evropské duchovní tradici – humanitě.¹³⁴

¹³⁴ K oddílu Sociální politika uvádí autor ještě tuto literaturu:

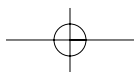
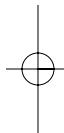
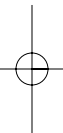
R. Gocht, „Über die industrielle Arbeiterverfassung“, Die Gegenwart, 3. ročník, červen 1948. K rozlišení tří problémových okruhů, právního rámce domácností, podniků a trhu práce: K. P. Hensel, „Ordnungspolitische Untersuchungen zur gewerblichen Arbeitsverfassung im 19. Jahrhundert in Deutschland“, disertace, Freiburg, 1937; H.-O. Lenel, „Soziale Frage und Betriebsorganisation“ (neuveřejněno); E. Liefmann-Keil, „Das Stiefkind Wohnungswirtschaft“, Die Gegenwart, 3. r., leden 1948; dtto: „Intervention und Rahmenplanung“, Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik, sv. 161, 1949; F. Lütge, „Wohnungswirtschaft“, 2. vyd., 1949; F. Machlup, „Monopolistic Wage Determination as a Part of the General Problem of Monopoly“ v Econ. Institute of the Chamber of Commerce of the United States, 1937; A. Müller-Armack, „Wirtschaftslenkung und Marktwirtschaft“, 1947; dtto, „Die Wirtschaftsordnung sozial gesehen“, Ordo, sv. I., 1948; F. Perroux, „Capitalism et Communauté de Travail“, 1938; dtto, „Les Comptes de la Nation“, 1949, Collection Pragma; dtto, „Entwurf einer Theorie der dominierenden Wirtschaft“, Zeitschr. für Nationalökonomie, 13. sv., sešit 1, 1950, sešit 2, 1951; B. Pfisler, „Sozialpolitik als Krisenpolitik“, 1936; E. Preiser, „Besitz und Macht in der Distributionstheorie“ v Synopsis, Festgabe für Alfred Weber, 1949.

Dále se uvádějí jména Amann, Diehl, Groß, Lampe, Thünen, Senior, bez označení příslušné literatury.

Jako další byla plánována kapitola: „Výkon soutěžního řádu“. Kromě rozpracování vysoké účinnosti soutěžního řádu měl být oceněn příspěvek soutěžního řádu k společenskému soužití lidí. (Zejména se v diskusi s příslušnými námitkami proti soutěžnímu řádu měla analyzovat otázka sociální struktury, výběru vůdců atp.) V nekrologu Franze Böhma: „Die Idee des ‚Ordo‘ im Denken Walter Euckens“ (Ordo, 3. sv.) je vysloveno mnoho z toho, co se tu zamýšlelo vyjádřit.

P Á T Á K N I H A

Nosné síly

X I X . K A P I T O L A

Síly realizující řád

Oddíl první: Stát

I. Otázka

Veškeré úvahy o dnešních úkolech politiky hospodářského řádu, o ztroskotání tolika hospodářskopolitických experimentů a o sou-
těžném řádu vyúsťují do jediné otázky: *Kdo má tento řád uskutečnit?*

Ačkoliv jsme v dějinách mohli identifikovat silný rys usilující o jeho realizaci, víme také zároveň, že se řád sám od sebe neuskuteční, ale že v hospodářské politice se musí uplatnit určité jednoduché principy, aby se jeho realizace mohla prosadit. Řád se nevnučuje hospodářské realitě, nevyrůstá však ani automaticky z hospodářství skutečného. Kdo jej tedy má utvářet anebo pomoci jej utvořit?

Tuto otázku klade jen ten, kdo věří v naši svobodnou možnost ovlivňovat vývoj dějin. Dogma o nevyhnutelnosti odsunulo i otázku, kdo má uskutečnit hospodářský řád budoucnosti. Myslitelé jako Marx si otázku, kdo bude realizující silou v porevoluční společnosti, ani nekladli. Pro nás, kdo nevěří, že ji dějiny vyřeší bez našeho přispění, se však tento problém nutně dostává do popředí.

Walter Eucken

Je to složitá otázka. Při odpovědi na ni myslíme bezděčně nejdříve na stát. Do jaké míry však smíme od něj cokoli očekávat, když dějinný vývoj přinesl tolik zklamání a stát byl až příliš často slabý a hříčkou v rukou zájmových skupin?

Z takových pochybností vyvěraly výše zmíněné návrhy, aby byl stát sesazen ze svého trůnu jako hospodářskopolitická síla realizující řád a aby byla tato úloha přenesena na samosprávné hospodářské útvary anebo na korporace. Tuto myšlenku formuloval zvláště přesně Johann Meßner.¹³⁵ Přesvědčení o nutnosti soutěžního řádu se u něho spojuje bez iluzí s pohledem na to, co se na státu může spravedlivě požadovat. Také dobře rozeznává nebezpečí skupinové anarchie, jež je spojeno s přenesením řídicích funkcí na profesní korporace. Podle Meßnera by tedy korporace „strojírenství“ anebo „uhlí“ či „zemědělství“ neměla za úkol vypracovat plány pro řízení každodenního hospodářského procesu spojených podniků a prosazovat jejich provádění, ale měla by se na strojírenských a ostatních trzích pouze starat o nastolení soutěže. Tak se má jednotlivá korporace vedle všech ostatních korporací stát silou realizující řád.

Musíme však trvat na námitce, že korporace vůbec není schopna být nositelem soutěžního řádu, právě proto, že korporace nebudou spontánně podporovat tržní formu, která působí proti jejich skutečnému či domnělému zájmu. Zkušenost hovoří o opaku. Korporace sestává z příslušníků jednotlivých povolání, například v zemědělství anebo textilnímu průmyslu. Zastupuje zájmy *vlastního* povolání. Na lidech by se chtělo příliš mnoho, kdyby měla příslušná korporace prosazovat soutěž na trzích obilí, cukru anebo obráběcích strojů, zatímco se zdá, že monopol odpovídá více zájmům korporace a chrání přidružené podniky před pracovními reorganizacemi a ztrátami. Monopolní ceny obilí, cukru a obráběcích strojů dávají naději na bezprostředně vyšší zisky pro jednotlivé skupiny, které jsou organizovány v korporacích. Většinou již nevidí, že jim soutěž v dlouhodobém výhledu prospěje víc, protože tento poznatek předpokládá myšlenkovou analýzu celohospodářského procesu, zatímco bezprostřední výhody monopolu bijí

¹³⁵ J. Meßner, „Die berufsstaendische Ordnung“, 1936

přímo do očí. Soutěžní řád řeší celohospodářský problém, ale korporacím jsou bližší bezprostřední parciální zájmy skupiny. Kdyby se na uhelné, zemědělské korporace, korporace kožedělného průmyslu a všechny ostatní korporace přenesly samostatné realizační funkce, byla by tím zmařena šance uskutečnit soutěžní řád.

Co by se ale stalo, kdyby k tomu stát korporace přinutil, kdyby je tedy učinil pod pohrůžkou ztráty jejich samostatnosti pouhými nástroji soutěžního řádu? Potom by strážcem soutěžního řádu nebyly četné korporace, ale stát. A tak se vracíme k otázce: Jak se může stát moderní stát silou, jež uskuteční použitelný soutěžní řád?

II. Činnost a autorita státu

1. Ve většině zemí, zejména velmocí, je dnes stát ve stavu rychlého přerodu k centralismu, při současném potlačování jurisdikce a parlamentu a s převahou byrokracie. Daleko nejdůležitějším rysem vývoje státu ve 20. století je *narůstání rozsahu činnosti státu a současné ubývání státní autority*.

Není třeba líčit, jak se oblast činnosti státu rozšiřovala právě na poli hospodářském a sociálním, při úpravě pracovního poměru, ve výrobě, v zahraničním obchodě, při opatřování kapitálu atd. Tento nárůst činnosti státu co do rozsahu i obsahu zamlžuje ztrátu autority státu. Jeví se mocným, ve skutečnosti je však závislým. Většinou si dost názorně nepředstavujeme, jaký podstatný, často rozhodující, avšak nekontrolovaný vliv na tvorbu vůle státu mají svazy průmyslu, zemědělství a obchodu, větší monopoly a dílčí monopoly, koncerny a odbory.¹³⁶ V ústavě Spojených států například není zmínka o odborech. Ale fakticky jsou americké odbory rozhodující politickou mocí ve státě. Stejně tak v Anglii a Francii. Ve Francii bylo mnoho vlád svrženo odbory, které nesouhlasily se mzdovou politikou, anebo průmyslovými mocenskými skupinami, které si přály jinou obchodní politiku. V Německu byl mezi lety 1919 a 1933 vliv centrálních průmyslových svazů tak silný, že natrvalo znemožnil účin-

¹³⁶ K tomu mj. R. M. Mac Iver, „The Web of Government“, 1947, a tam uváděná díla.

Walter Eucken

nou kontrolu kartelů. Lassalle hovoří o „reálné ústavě“ země, která se může podstatně odchýlit od ústavy psané. Přesněji by se dala stejná skutečnost – analogicky s pojmovým párem hospodářské zřízení a hospodářský řád – snad označit takto: „Státní řád“ se většinou značně odchyluje od „státního zřízení“. Celková rozhodnutí, jež se objevují v ústavách, neprorazí, ale ústavně dosazované mocenské orgány, jako například parlament, jsou zbavovány moci ve prospěch mocenských orgánů stojících mimo ústavu a snažících se prosadit svůj individuální zájem. Vzniká novofeudální situace. I po státní linii vzniká skupinová anarchie anebo pluralismus.

2. Rozpad státu se odehrává ve dvojí podobě. Jednak tím, že jeho politiku určují zájmové skupiny, a to, podle okolností, jednotlivě anebo i v kombinaci několika mocenských skupin, když například svazy průmyslu a odbory postupují společně v otázkách zvyšování cel anebo embarga dovozu. Tyto mocenské anebo vládnoucí skupiny ovlivňují jak zákonodárné parlamenty, tak i jurisdikci a také ministerstva a jiné centrální správní úřady. Závislost na úmyslech mocenských skupin, to je obraz dnešního státu.

Zároveň se projevuje ztráta jeho autority v tom, že mocenské skupiny samy přebírají jisté kompetence, které předtím vykonával stát. To znázorní příklad z obchodní politiky. V roce 1912 byla orgány zúčastněných států uzavřena bruselská konvence o cukru. Avšak asi o dvacet let později, v roce 1931, ujednali k tomu zmocnění zástupci svazů cukerního průmyslu v Bruselu mezinárodní úmluvu o cukru. Stát a jeho úředníky vystřídala průmyslová mocenská skupina, jejíž vedoucí byli legitimováni státem. Obdobné změny nastaly i v jiných odvětvích, jako jsou železářský průmysl nebo průmysl umělého hedvábí, kde rovněž byla státní obchodní politika nahrazena mezinárodními ujednáními a dohodami kartelů. Mezinárodní cínové, kaučukové, pšeničné a jiné pooly jsou většinou ovlivňovány, anebo dokonce určovány zájemci. Hospodářské skupinové zájmy se nikde neprosazují s takovou bezohledností jako právě na poli mezinárodních hospodářských vztahů.

Převzetí státních kompetencí soukromými mocenskými skupinami sahá však ještě mnohem dále, nejsilněji asi v důsledku suve-

rénnosti, s jakou se prosadilo právo všeobecných obchodních podmínek. Každá domácnost a každý podnik prožívá vždy znovu podivný rozpor; na jedné straně mimořádně velký počet kompetencí státu, který zasahuje do života pracovními smlouvami, přidělováním zboží, povinným pojištěním aj. A na druhé straně skutečnost, že ve styku s bankou, s dopravními podniky, průmyslovými podniky atd. je právo uzákoněné státem vytlačováno samovolným právem vytvořeným hospodářstvím.

Nejsou to ovšem jen všeobecné obchodní podmínky, jimiž hospodářské mocenské skupiny omezují anebo podkopávají kompetence státu. Známe již jiné metody: Když například stát zákonem stanoví volný přístup k živnostem a potom soukromé mocenské skupiny, třeba syndikáty, prostřednictvím protisoutěžního jednání znemožní zakládání nových firem a tím prakticky zruší účinnost státního zákona.

3. Pozorovatel tohoto vývoje státu ve 20. století si stále znovu připomíná popisy středověkého feudálního systému. „Tím, že jsou feudálové a komuny vybaveni státní mocí, s níž zacházejí jako se soukromým majetkem, stojí proti státu svéprávné, veřejnoprávní osobnosti, jejichž právo není podřízeno ústavě státu. Nepovažují se za orgány vyššího celku a spatřují ve státě obvykle jen nepohodlného lenního pána, jehož malé pravomoci jsou pod žárlivou kontrolou leníků.“ Tak narysoval Jellinek poměry ve Francii v době Kapetovců: „Vládce nestál proti stejnorodé mase poddaných jako v moderním státě, tvořil jen jakousi špičku pyramidy nositelů suverenity: knížecích a jiných vazalů z řad vysoké šlechty, duchovních leníků, městských vrchností.“ (G. Ritter)¹³⁷ Dnešní feudální systém se ovšem v jednotlivostech velmi liší od tehdejšího. Morální vazby věrnosti mezi králem a leníky byly tehdy často účinné, i když se jich často nedbalo. Dnes je vztah mocenských skupin ke státu čistě mocenskou hrou. Avšak, při všech rozdílech mezi tehdejším a dnešním feudálním systémem a při všech rozdílnostech moderního feudální-

¹³⁷ G. Jellinek, „Allgemeine Staatslehre“, 2. vyd., 1905, str. 432 a G. Ritter, in „Neue Propyläen-Weltgeschichte“, 1941, 3. sv., str. 176.

Walter Eucken

ho systému v Americe, Anglii a Francii, v Německu a jiných zemích, všude jde o podkopávání autority státu partikulární mocí zastupující partikulární zájmy. Zvláštností moderního vývoje je právě to, že s touto ztrátou autority je spojena rychlá expanze činnosti státu.

Stát s jednotnou a důslednou tvorbou vůle a jasně vyznačeným polem působnosti je však dnes jinak než ve středověku nepostradatelný k tomu, aby pro obrovský proces industrializovaného hospodářství založeného na dělbě práce, bez kterého lidé již nemohou žít, vytvářel a zachovával hospodářské řády. Proto má dnes státní skupinová anarchie mnohem hrozivější následky než tehdy. Co bylo dříve ještě únosné, dnes již není. Veškerá hospodářská politika je, zdá se, zpochybňována, protože stát selhává jako síla vytvářející řád.

4. Anachronismus idejí se však uplatňuje i na tomto místě. Nevnímáme stát, v němž žijeme a s nímž máme každodenní zkušenosti, ale stát, jak si jej představovaly, často ideálně, předchozí generace.

Hegel označil stát za „skutečnost mravní ideje“. A. Schmoller řekl ještě v roce 1872, že stát je „nejvelkolepější mravní institut pro výchovu lidského rodu“.¹³⁸ Naproti tomu si musíme vždy znovu ujasňovat, jak málo se cítí moderní stát, zejména tehdy, je-li velmocí, vázán mravními normami. V 19. století se morální konflikt, do něhož se dostává státník v důsledku svého jednání, ještě pociťoval podle státního rozumu (Staatsraison), ve 20. století již nikoliv. Naivně se pokládá kolektiv mnoha lidí za absolutno, jež pro své jednání již nepotřebuje morální ospravedlnění. Ve skutečnosti se často uvnitř kolektivu zodpovědnost tříští do takové míry, že ji jednotlivý nositel sotva ještě pociťuje. Až příliš snadno věří lidé, že působí ve službách kolektivu jako vykonavatelé skutečné nutnosti, a berou na sebe činy, jichž by se jako soukromé osoby zalekli. Konkrétní křivda se již jako křivda nepociťuje. Nabývá abstraktního charakteru, a může vystupovat dokonce pod maskou vyšší povinnosti.

Paradoxně se však mnozí lidé dívají právě na dnešní stát, čím dál více se upisující principu amorálnosti, jako na bytost, na kte-

¹³⁸ G. Schmoller, „Zur Sozial- und Gewerbepolitik“, 1890, str. 9. O Hegelově pojetí státu: N. Hartmann, „Hegel“, 1929, str. 333 ad.

rou by se mohly přenášet skoro neomezené úkoly, jako by byl nezávislým a dobrotivým otcem svých občanů! A to přesto, že v jiném ohledu jeho autorita mizí, což je dalším příznakem izolovanosti dnešního myšlení.

Co platí obecně, to se stává zvláště zřejmým v oblasti hospodářské politiky. Stanovení devizových kurzů státem nad rovnovážným stavem se většinou žádá s odůvodněním, že stát může a má přidělovat devizy tak, aby byl realizován národohospodářský zájem. Považuje se za samozřejmé, že státní správa dokáže denně vybrat z desetitisíců žádostí ty správné, a zcela se přehlíží, že na rozdělávání deviz mají také vliv mocenské skupiny. Uvedeme jiný případ. Při zestátnění mnozí ani nekladou otázku, zda státem dosažení funkcionáři mohou tyto velké útvary také účelně řídit. A tak je existence lidí 20. století v konečném výsledku stále více vydávána všanc nesnadno přehlédnutelným vlivům. Obvyklý je tento myšlenkový pochod: Jelikož selhává svobodné hospodářství, musí stát převzít řízení hospodářského procesu. Aniž by si kdo lámal hlavu nad obtížemi problému řízení, přitaká se příliš rychle otázce, zda může stát tento úkol zvládnout. Věří se, že to je realistické, a ve skutečnosti se nevidí ani faktický problém řízení, ani faktický stát. A to je právě rozhodující znak politického problému hospodářského řádu od doby průmyslové revoluce! K jeho řešení není k dispozici pevně stmelенý stát.

Uspořádání státu je právě takovým úkolem jako uspořádání hospodářství. Celé nebezpečí totalitního státu je třeba vidět stejným způsobem, jako nutnost stabilního státního aparátu, který má dostatečnou moc, aby plnil určité, jasně vymezené úkoly týkající se řádu.

5. Filozofům dějin, jako jsou Lorenz von Stein, Tocqueville, Burckhardt, Taine, vděčíme mj. za vylíčení vývoje státu v 18. a 19. století. Máme také popis tvorby státu ve 20. století. Avšak ať jsou taková líčení jakkoliv důležitá, nelze zůstat jen u nich. Musíme klást také otázku politického řádu, jak lze vybudovat výkonný právní stát? Popis vývoje je důležitý, avšak stejně důležitá je druhá otázka, jak lze zvládnout problém vzniklý vývojem. Nemůžeme se

Walter Eucken

spokojit se zjištěním, že je řád státu krajně ohrožen a s ním že jsou ohroženy i ostatní řády.

Problém je otevřený. I myšlenkově jeho zvládnání sotva začalo. Velcí teoretici státu 17. a 18. století, jako například Grotius, Locke, Pufendorf a Montesquieu, připravovali ústavy a právní stát 19. století. Problematika moderní industriální společnosti s jejími masami a novými hospodářskými a sociálními mocenskými útvary však pro ně ještě neexistovala. Novější věda o státu posunula popis právních skutečností natolik do popředí, že politický problém řádu se téměř přestal objevovat anebo se jím někdo zabýval jen zcela ojediněle. Také zde odsunula víra v nevyhnutelný vývoj otázku politického řádu stranou. Naše industrializovaná společnost však před nás staví nové problémy. Nové nikoliv v tom smyslu, že by cíle, jež měl někdejší právní stát uskutečnit, byly zastaralé. Měl uskutečnit funkční státní útvar, ve kterém budou práva a svobody jednotlivců spravedlivě navzájem vymezeny. Novými jsou tyto problémy potud, že k dosažení tohoto cíle ve změněném hospodářství a ve změněné společnosti je nutné realizovat i jiné praktické principy než dříve. Výstavba státu tak potřebuje, aby byla z hlediska řádu zase promyšlena od základů. Tento problém jako celek přirozeně přesahuje rámec našeho zkoumání. Patřily by sem veškeré otázky státní formy a veřejného práva i práva mezinárodního. Je však nejen možné, ale dokonce nutné, aby problém byl položen hospodářskou politikou, právě proto, že bez schopnosti realizovat řád státu nelze dostatečný hospodářský řád vystavět a že naopak vytvoření nového státu souvisí s výstavbou hospodářského řádu.¹³⁹

¹³⁹ W. v. Humboldt píše v úvodu svého spisu „Ideen zu einem Versuch, die Grenzen der Wirksamkeit des Staates zu bestimmen“, 1792: „Je stále ještě nepopiratelné, že analýza účelu a hranic účinnosti státu je velmi důležitá a snad důležitější než jakákoliv jiná“. Humboldt hledal také hranice účinnosti státu, aby byla zajištěna sféra svobody jednotlivce. Položit problém takto má centrální důležitost. My však hledáme tyto hranice pod zvláštním zorným úhlem hospodářské politiky, a to otázkou: Jak se stát může stát uspořádací silou pro funkční a svobodný řád industrializovaného hospodářství? O faktickém vývoji státu od r. 1789 a v 19. století mj. L. v. Stein, „Geschichte der sozialen Bewegung in

III. Interdependence hospodářského a státního řádu

Naše analýza mnohokrát narazila na interdependenci obou řádů, hospodářského a státního.

Ukázalo se například, že centralisticky řízený stát má silnější tendenci k centrálnímu plánování než stát federální a naopak. Zavedením centrálního plánování, například ve válečném hospodářství během první světové války a v mnoha jiných případech, byla otřesena federální výstavba státu. Centrální plánování dále vede k převaze administrativy a zatlačení zákonodárných a jurisdikčních mocí. A naopak, existující správní aparát má tendenci zachovat anebo zavést přidělový systém a centrální plánování, protože se tím zaměstnává. S odstraněním plánovací svobody jednotlivých podniků a domácností a jejich podřízením centrálním plánovacím úřadům a jejich pokynům je spojeno zrušení jistých práv a svobod zakotvených v ústavách, například svobody podnikání, smluvní svobody anebo volného pohybu osob. Tím se mění poměr státu k jeho občanům a prosazuje se tendence, aby byli občané zbavováni svých práv. Obráceně sice není souvislost tak těsná, ale existuje také. Vznik *tyrannis* za faktického zrušení základních práv nemusí vyvolat okamžitou tendenci k centrálně administrativnímu hospodářství. Je nejen možné, že *tyrannis* přenechá soukromým domácnostem a podnikům řízení důležitých částí hospodářského procesu, ale bylo tomu tak i fakticky, například v Rusku v období NEPu. Natrvalo však má, zdá se, *tyrannis* tendenci vzít řízení výrobního procesu do vlastních rukou

Frankreich von 1789 bis auf unsere Tage“, první vydání, 1859; H. Taine, „Die Entstehung des modernen Frankreich“, 2. vyd., 1894, 2 svazky; J. Burckhardt, „Historische Fragmente und weltgeschichtliche Betrachtungen“ (souhrnné vydání). K vývoji státu ve 20. století: R. M. Mac Iver, „The Web of Government“, 1947; W. Röpke, „Civitas Humana“, 1944, 3. část; J. Ortega y Gasset, „Der Aufstand der Massen“, 13. kap.; W. Lippmann, „The Good Society“, 1943; a zde zejména vylíčení nátlakových skupin, str. 106 ad.; B. de Jouvenel, „Du Pouvoir“, 2. vyd., 1948. Moderní nauka o státu většinou není s to vzhledem k zastaralému pojmovému aparátu popsat faktický vývoj reálného státu. Tam, kde se o to pokouší – jako C. Schmitt – se sice více přibližuje realitě, zůstává však u popisu vývoje, na který se dívá jako na nevyhnutelný, a nedostává se proto ani k nastolení a promyšlení moderního problému politiky řádu.

Walter Eucken

odstraněním svobody plánování. To se ukázalo po roce 1928 také v Rusku. *Tyrannis* spatřuje v existenci vrstvy samostatných rolníků a průmyslníků trvalou politickou hrozbu. Kromě toho centrální řízení hospodářského procesu více odpovídá mocenským cílům *tyrannis*, protože může takovými metodami soustředit hospodářské síly mnohem rychleji na výstavbu průmyslového potenciálu. Především tyto dva momenty vnáší moderní *tyrannis* do centrálně administrativního hospodářství.

Často jsme se zabývali interdependencí hospodářských řádů s ostatními životními řády. Tuto interdependenci lze exaktně označit, lze se tedy dostat za všeobecné věty o kapitalismu anebo o kapitalistickém státu anebo o imperialismu.¹⁴⁰

Protože však existuje tato všeobecná interdependence, lze položit otázku výstavby státu, který překoná novofeudální závislosti, jen tak, že se problémy státního řádu dají do souvislosti s problémy řádu hospodářského.

Tak jako hospodářská politika potřebuje akceschopný stát, tak je třeba jisté politiky k uspořádání hospodářství, která by stát učinila akceschopným. Naše otázka se tedy zužuje na následující problém. Které zásady je třeba v hospodářské politice dodržovat, aby vznikl nezávislý stát, který se může sám stát silou vytvářející řád?

IV. Státněpolitické zásady hospodářské politiky

Právě hospodářská politika přispěla k tomu, že se mnoho států 20. století stalo mnohostranně činnými, ale slabými. Z tohoto faktického vývoje státu lze odvodit zásady, které hledáme a kterých se musíme držet, abychom učinili stát jako sílu vytvářející řád akceschopným.

První zásada. Politika státu by se měla zaměřit na rozpouštění hospodářských mocenských skupin anebo omezování jejich funkcí. Každé posílení mocenských skupin posiluje novofeudální snížení autority státu.

¹⁴⁰ K této otázce nejnověji pojednání F. Böhma, „Die Bedeutung der Wirtschaftsordnung für die politische Verfassung“, SJZ, I. ročník, 1946; F. A. Hayek, „Der Weg zur Knechtschaft“, 1945, str. 119 ad.

Mnohé novější hospodářskopolitické snahy nedbají této skutečnosti, což vede, jak jsme viděli, k nerovnováze, k poruchám v řízení hospodářského procesu, navíc však také k oslabení státu. Jakmile dostanou takové mocenské útvary státní privilegia, projeví se *circulus vitiosus*. Podobně jako v době středověkého lenního systému se použijí propůjčená výsostná práva a privilegia k tomu, aby se vybojovala další práva a privilegia.

Jak scestný je požadavek dalšího rozvoje samosprávných orgánů, vyplynulo z dosavadní analýzy. Stejně námitky můžeme mít proti návrhům, jež se nejnověji shrnují pod pojem hospodářské demokracie.¹⁴¹ K tomu stručně jen tolik; představa o hospodářské demokracii je taková, že se řízení předá malým, interním parlamentům samosprávných orgánů, jež se mají skládat ze zástupců nebo funkcionářů podnikatelů, zaměstnanců a spotřebitelů. Jednáním mezi samosprávnými orgány, například uhelnými, železářskými a železozpracujícími, se mají určit ceny a kontingenty, tedy detaily hospodářského procesu. Možnost státní povinné arbitráže byla uvažována jen pro případ, že by nedošlo k dohodě. Cílem tedy bylo „mocenské tržní hospodářství s decentralizovanou, interně demokratickou tvorbou vůle a subsidiární státní arbitráží ve výjimečných případech.“ „*Kartely s parlamentní ústavou*, tak asi vypadalo základní řešení problému řádu v programu hospodářské demokracie.“ (F. Böhm) Takové řešení by bylo nedostatečné a nebezpečné jak z hlediska hospodářského řádu, tak i vzhledem k jeho vlivu na státní řád. Pomysleme třeba jen na jednotlivou přádelnu, která by musela dostávat své příděly pro umělé tkaniny, uhlí, barviva a jiné chemikálie, strojírenství atd. od samospráv. Správné sladění, rovnováha komplementárních výrobních prostředků, přizpůsobování výroby různorodým nárokům zpracovatelů a vůbec její začlenění do celkového procesu hospodářství není tímto způsobem možné. Zároveň by byla narušena jednota státu a stát by nemohl vykonávat svoji funkci vytváření řádu. Veškeré pokusy konstituovat například vedle politické a kulturní oblasti jako třetí autonomní hos-

¹⁴¹ „*Wirtschaftsdemokratie*“, herausgegeben von F. Naphtali, 1928.

Walter Eucken

podářskou oblast jsou na pováženou.¹⁴² Upevňují jen hospodářské mocenské skupiny.

V dějinách středověku vyvolala anarchie pocházející ze samostatnosti feudálních mocí tendenci k absolutismu. Absolutistický vládce se objevil jako zachránce před rozpadem státu na navzájem proti sobě bojující feudální útvary. Dnes je nebezpečí, že anarchie mocenských skupin povede k panství hrozivějších mocí, než byl absolutismus, a to právě k *tyrannis*.

Tomuto vývoji je třeba zabránit. Stát se především nesmí nechat vtáhnout, jak tomu tak často bylo, do vylíčeného *circulu vitiosu*. Kdo poskytne první privilegium, musí vědět, že posiluje moc a že dal základ, z něhož se vybojuje druhé privilegium, a že druhé privilegium bude základem pro získání třetího. Učebnicovým příkladem je vývoj amerických odborů, jejichž moc se vždy znovu upevňovala státním zákonodárstvím o odborech, ustanoveními o přistěhovalectví a stávkovém právu, jakož i jurisdikcí o „closed shop“. Ale ani u jiných monopolů tomu není jinak.

V situaci, kdy si hospodářské a sociální mocenské skupiny již vydobily silnou pozici a jsou vyzbrojeny státními privilegii, je obtížné začít prosazovat jejich uvolnění nebo rozpuštění. Dějiny ale dávají dost příkladů, jež ukazují, že se rozhodnému vedení státu může podařit, aby se ve vzájemném zápase mocenských skupin prosadilo.

Druhá zásada: Hospodářská činnost státu by měla být zaměřena na tvorbu forem hospodářského řádu, nikoliv na řízení hospodářského procesu.

Víme, kam to vede, když si státy, jak jsme to zažili ve 20. století, zvyknou rozšiřovat svoji činnost a přebírat úkoly, které státní orgány zvládnout nemohou. Kromě již vyjmenovaných příkladů uvádím další. Často se na stát naléhá, aby rozděloval výrobní prostředky sám na jednotlivé účely. O imanentních potížích vybrat bez pomoci úroku z milionů možných investičních záměrů hospodářsky správné investice, se tu nemluví. Mluví se tu ale o státně-politických důsledcích. Ze všech stran se nyní hlásí „potřeba“: zemědělských zájmových skupin, bytového hospodářství, drah,

¹⁴² E. v. Hippel, „Gewaltenteilung im modernen Staate“, 1948.

hornictví a mnoha jiných odvětví průmyslu a řemesel. V tomto směru jsou velmi poučné poměry, které byly vytvořeny rozdělováním peněz z Marshallova plánu od roku 1948 v mnoha zemích Evropy. Jak mají státní orgány posoudit tolik požadavků? Úředníci toho nejsou schopni. Jsou odkázáni na znalce, tj. na zájmové skupiny.

Jak se však mají vymezit hranice činnosti státu? Abychom zůstali v této oblasti, zákonodárné orgány státu dokáží vydat upotřebitelné zákony o kapitálovém trhu, burzách anebo hypotékách, avšak bez prostřední řízení kapitálových toků přesahuje jejich schopnosti.

Zda více, či méně aktivity státu, tato otázka má podstatu věci. Nejde o kvantitativní, ale o kvalitativní problém. Jakkoli je neúnosné ponechat ve věku průmyslu, moderní techniky, velkých měst a mas utváření hospodářského řádu náhodě, tak je stát sám neschopen řídit hospodářský proces. Stát svými orgány je schopen uzavírat obchodní smlouvy anebo vytvořit dostatečný peněžní řád, není ale schopen řídit sám zahraniční obchod anebo řídit detailně poskytování úvěrů.

K tomu přistupuje ještě toto: Diktuje-li stát devizové kurzy, stane se jejich stanovení otázkou vysoké politické důležitosti. Zda se má stanovit kurz libry na čtyři, nebo tři, nebo 2,8 dolaru, to je nejen problém, jehož řešení ovlivňují zájmové skupiny, ale problém vysokého zahraničněpolitického významu. Ani stanovením mezd nebude posílen stát, ale jeho projevy vůle budou oslabeny, protože bude zatažen do vzájemného boje zájmových skupin. Právě tato okolnost vyvolala ve 20. století mnoho státních krizí. Státy, které začaly hospodářskopoliticky experimentovat, podnikly tudíž něco, co se obrátilo proti nim. Tomu nás učí i nejnovější dějiny Francie. Stát, jenž chtěl ovládnout všední hospodářské dění, byl do něj zatažen. Chce-li však zachovat svoji nezávislost, a přece denně zasahovat, zbývá jen vývoj směrem k *tyrannis*.

Z tohoto rozporu, který nabyl od roku 1914 rozhodujícího historického významu, existuje jen toto východisko: stát se musí zříci bezprostředního řízení průběžnými zásahy a koncentrovat se na utváření forem.

Walter Eucken

Obě zásady jsou zaměřeny na výstavbu dostatečného *státního řádu* a nutně patří k sobě.

Lze je srovnat se zásadou dělby moci. Ta se ovšem týká jiné stránky státního řádu. Chce chránit jednotlivce před nadvládou státu, a potud je nepostradatelná. Obě zde probírané zásady jsou však zaměřeny na to, aby bylo státu umožněno nezávislé prosazování vůle.

V. Výsledek

Obě zásady státní politiky, které jsou zaměřeny na to, aby stát byl účinný jako síla vytvářející řád, *ladí však také plně s principy platnými pro výstavbu dostatečného hospodářského řádu. Toto zjištění je podstatné.*

Rozpuštění nebo oslabení mocenských skupin, bez kterého se stát nemůže stát akceschopným, umožňuje zároveň, aby hospodářský proces dostal postačující řízení konkurenčními cenami. Omezení hospodářské politiky na ovlivňování formy hospodaření odpovídá nejen schopnostem státních orgánů, ale je právě tím, co je nutné – aby vznikl postačující hospodářský řád. Zásady pro řád státu a pro řád hospodářství jsou tedy slučitelné.

Z toho tudíž vyplývá, že moderní stát sice není postačující silou vytvářející řád, ale mohl by se jí stát. Jedním z předpokladů je určitá, a sice výše charakterizovaná hospodářská politika. Je nesprávné vidět v existujícím státu vševědoucího a všemocného opatrovníka veškerého hospodářského dění, je ale také nesprávné spokojit se s fakticky existujícím, mocenskými skupinami rozloženým státem jako s danou věcí a potom si nekonečně zoufat nad nemožností zvládnout hospodářskopolitický problém řádu.

Interdependencie státního řádu a hospodářského řádu nutí k tomu, aby se začalo s výstavbou obou řádů najednou. To je rozhodující. Oba řády jsou jenom částmi celkového řádu, jež je třeba vystavět. Bez soutěžního řádu nemůže vzniknout akceschopný stát a bez akceschopného státu nemůže vzniknout soutěžní řád.

Druhý oddíl: Věda

I. Nová otázka

Touto odpovědí vznikla nová otázka: Jak lze provést tuto společnou přestavbu státního a hospodářského řádu? Která síla budující řád může být jejím nositelem? Existuje vůbec nějaká další?

Historická realita je rozhodujícím způsobem určována myšlením a představami lidí. Například budování státu v 18. a 19. století anebo velká hospodářskopolitická reforma okolo roku 1800, která překonala merkantilismus, ruská revoluce roce 1917 a následující desetiletí ruských dějin anebo jakékoliv jiné historické události byly z podstatné části utvářeny myšlenkami lidí a panujícími názory vůdčích vrstev, od nichž se odvíjelo, v konfrontaci s tehdejšími světem, jejich jednání. „Prvky povolane posunout dopředu vývoj spočívají v myšlení i v bytí, nezávisle na sobě vyrostly hned tu, hned onde, aby se teprve později a postupně spojily k společnému působení.“ (Franz Schnabel)¹⁴³

Velmi rozšířený názor popírá anebo zmenšuje samostatný vliv duchovní moci v dějinách. Vidí v ní odraz vnějšího světa. To je právě další znak panujícího názoru na dějiny: Stejně jako popírá možnost svobody v dějinách, popírá anebo zmenšuje samostatný vliv ducha – myšlení, chtění a víry člověka – na dějiny. Tím se dostává tento názor na dějiny rovněž do konfliktu s realitou. Nositeli lidských dějin jsou lidé. A jednání lidí závisí rozhodujícím způsobem na tom, co si myslí, co chtějí a v co věří. Není pravda, že pouze rozvoj techniky anebo organizací sociálního a politického života určuje dějiny obecně, včetně našeho současného vývoje. Všude se projevuje rozhodující vliv duchovního postoje člověka. Přesvědčení je nejmocnější tehdy, stane-li se zvykem a lidé zároveň již ani nepozorují, jak silně jejich chápání Boha,

¹⁴³ „Deutsche Geschichte“, 3. vyd., 1947, str. 20. K celému problému dále F. Wieser, „Das Gesetz der Macht“, 1926, A. Müller-Armack, „Die Genealogie der Wirtschaftsstile“, 1941; „Zur Religionssoziologie des europäischen Ostens“, Weltwirtschafts. Archiv, sv. 61, 1945; „Das Jahrhundert ohne Gott“, 1948 a O. Veit, „Die Flucht vor der Freiheit“, 1947.

Walter Eucken

světa, člověka, svobody, státu určuje jejich konání. „Zvyk činí neviditelným to, na čem spočívá naše existence.“ (Hegel)

Skutečnost, že moderní stát není s to zvládnout úkoly hospodářskopolitického řádu a že nejsou k dispozici ani jiné organizace, neznamená, že úloha vytvoření řádu není vůbec řešitelná. Zbývá možnost vytvářet řády duševní prací a jejím vlivem ve státě a v hospodářství.

S jistými obměnami jsme tedy v otázkách řádu hospodářství ve 20. století v situaci, kterou lze srovnat se stavem právní politiky v 17. a 18. století. Oproti trvajícím aktům zvláště knížat, stavů a jejich orgánů požadovali tehdejší právní teoretici, od scholastických učitelů přirozeného práva počínaje až po Kanta, realizaci práva dostatečným právním řádem. Stanovili zásady práva. Kdo je však měl realizovat? Nejdříve nebyly k dispozici společenské ani politické instituce. Vliv ideje právního státu byl nakonec tak silný, že vytvořil státní a pozitivně právní realitu. Stal se fakticky silou vytvářející řád. A ukázalo se, že právní teoretici připravovali cestu nadcházející době.

Obdobná je naše situace. Zdali se ovšem v našem věku stane myšlení silou vytvářející řád, závisí na jeho výkonech a je ještě otevřenou otázkou.

II. Úloha vědy

1. Sociální vědy mají dvě stránky: prozkoumat reálný, historicky daný svět – to je jeden úkol. Tím však, že zjišťují podstatné souvislosti reality, jsou s to posoudit, které formy řádů mohou uspořádat moderní industrializovaný svět. Oba úkoly jsou navzájem provázány, a to zvláštním způsobem. Čím je totiž analýza faktů exaktnější, tedy čím více je zproštěna hospodářskopolitické vůle, tím lépe může věda převzít druhou, tvořivou funkci. Čím přesněji například analyzuje teorie peněz pochody zásobování penězi ve třech peněžních systémech, tím spíše se podaří zvládnout zásadní praktický úkol vybudovat funkční měnu a odstranit tendence k centrálně administrativnímu hospodářství. To platí obecně. Před celkovým rozhodnutím o hospodářskopráv-

ním systému je zapotřebí vědecké analýzy hospodářské a společenské skutečnosti.

„Neustálé směřování vědecké analýzy faktů s hodnotícími úvahami je sice stále ještě jednou z nejrozšířenějších, ale i neškodlivějších zvláštností prací našeho oboru.“ Varování Maxe Webera platí dodnes. Ze stanoviska své základní pozitivistické koncepce ovšem neviděl, že „analýza faktů“ sama vede vědu k druhé, nové velké úloze, kterou by jinak nikdo jiný nepřevzal. Je však správné, že jen věda, která zkoumá realitu bez sentimentů a resentmentů, se může stát realizující silou. Vědec byl měl nejdříve zcela zapomenout na druhý úkol a oddat se jen prvnímu. Čím to dělá radikálněji, o to více může později plnit druhou úlohu.

2. Moderní sociální věda není ovšem většinou realizující silou, a to ne proto, že by věda sama o sobě nemohla mít vliv, ale proto, že sama sebe brzdí v důsledku tří předsudků: pozitivistického předsudku, předsudku historismu a izolovaného nazírání. Opět tedy, jenže zcela jinak než u státu, není realizující síla tak účinná, jak by mohla být.

a) Ve své přednášce na téma „Věda jako povolání“¹⁴⁴ řekl Max Weber: „Žádat od něho (tj. od akademického učitele) lze jen intelektuální poctivost, aby uznal, že zjišťování faktů, zjišťování matematických a logických skutečností anebo vnitřní struktury kulturních statků na jedné straně a odpověď na otázku po hodnotě kultury a jejich jednotlivých obsahů a dále na otázku, jak má člověk jednat uvnitř kulturní pospolitosti a politických svazků na druhé straně, představuje dva veskrze *heterogenní* problémy. Zeptá-li se dále, proč nemá o obou pojednat v posluchárně, je na to třeba odpovědět: protože prorok a demagog nepatří za katedru posluchárny. Jak prorokům, tak i demagogům se radí: ‚Jděte ven do ulic a promluvte veřejně.‘“ V těchto slovech je příkře vyjádřena teze, že věcí vědy je jen otázka poznání skutečnosti, nikoliv otázka jejího utváření. Vědec se prý proměňuje v proroka anebo demagoga, jestliže od zjišťování faktů přejde k jejich hodnocení anebo k činům.

Takové pojetí je mylné v několika směrech. Předně zde jde o nerozpoznání problémů, jež má hospodářská politika zvládnout. Pest-

¹⁴⁴ Reprint v „Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre“, 2. vyd., 1951, str. 566 ad.

Walter Eucken

rost forem řádů, souvislost všech ekonomických jevů a interdependence řádů jsou u každého hospodářskopolitického aktu podstatné. Přenechat jejich řešení „prorokům“ anebo „demagogům“ je právě tak moudré jako přenést na „proroky“ a „demagogy“ stavbu mostů anebo konstrukci strojů. Okolnost, že byl samovolný růst hospodářských řádů vystřídán vědomým utvářením forem řádů, je výsledkem hospodářskospolečenského vývoje 19. a 20. století, který nelze zvrátit. Toto vědomé utváření řádů uvalilo na vědecké myšlení novou odpovědnost. Zjistí-li například vědecké myšlení, že se hospodářský proces v rámci oligopolů anebo bilaterálních monopolů odehrává bez stabilní rovnováhy, anebo porovná-li rovnováhu dokonalé konkurence s rovnováhou monopolu nabídky a pojmenuje-li rozdíly mezi oběma druhy rovnováhy, našlo v této práci již formy, v jejichž rámci průběh hospodářského procesu buď odporuje, anebo vyhovuje věcné potřebě. Věda může zjistit také vzájemnou souvislost dílčích hospodářských řádů a interdependenci hospodářského řádu a řádu společenského. Ani celkové rozhodnutí není možné učinit bez přípravy vykonané vědeckým myšlením. Jak jinak by se mohla odhalit souvislost mezi právním státem a hospodářským řádem? Právě pozitivismus nerozpoznal, že věda nachází ve skutečnosti *věcné souvislosti*, kterých by měl jednající člověk dbát.

Jestliže se však vědecké myšlení vyhne úloze realizace řádu, není již síly, která by ji mohla zvládnout. Víme, že to znamená vydat se všanc anarchistickým politickým a hospodářským mocenským skupinám, jejich funkcionářům a ideologiím.

I faktický vývoj nakonec prokázal, že pozitivismus nedokáže uskutečnit svůj program a že se ve vysoké míře vydává nebezpečí být zatažen do aktuální politiky. Ve snaze, aby sama hospodářskopoliticky nehodnotila, akceptovala věda cíle stanovené státem a politickými mocenskými skupinami. Vyhnula se problému řádu, nevyhnula se však závislosti na aktuálních politických snahách. Stát chtěl například potlačit národnostní menšinu svou agrární politikou a věda se pak snažila použít své vědomosti k dosažení státem stanoveného cíle, aniž by jej sama posoudila. A tak to šlo od jednoho hospodářsko- a právněpolitického úkolu k druhému, vždy

za přizpůsobování se příslušné politické situaci. Pozitivistická věda se považovala za podřízenou politické moci. Vcelku je tedy překonání pozitivistického předsudku podstatným předpokladem pro to, aby věda zase získala sílu realizovat řád.

b) Během 19. a 20. století začal převládat názor, že vědecké poznání je podmíněné dobou anebo závislé na prostředí či podmíněné třídě anebo že je určeno existenční situací jednotlivého vědce. Diskuse této relativistické hypotézy historismu by ukázala, že trpí nepřekonatelným vnitřním rozporem. Popírá sice veškerou závaznou a trvalou pravdu, domnívá se však, že sama sebe za závaznou a trvalou pravdu považovat smí. Například Marx tvrdí o svém technologickém pojetí dějin, že je absolutně pravdivé, ačkoliv z něj vyvozuje, že veškeré poznání je podmíněno třídě. Kdyby byl důsledný, musel by přiznat, že toto jeho pojetí dějin včetně jeho relativismu představuje jen jeden aspekt vycházející z jeho vlastního dobového třídního postavení. Stejně tak jeho učení o třídním boji, o krizích, o akumulaci a o zániku kapitalistického výrobního způsobu. Sám ale tyto závěry nevyvozuje, protože by tím znehodnotil svoje pojetí dějin a všechna svá jednotlivá učení. I pro Spenglera, Pareta, Macha a ostatní relativisty platí: Ať je jejich relativistický názor formulován jakkoliv, každý z nich si pro něj nárokuje absolutní platnost. Se značnou sebejistotou hlásají existenční filozofové svůj názor o podmíněnosti všeho poznání jsoucností. Odkud berou tuto jistotu? Kdyby byli důslední, museli by také hlásat existenční podmíněnost svých vlastních pouček.

Tento vnitřní rozpor a neudržitelnost relativistické hypotézy byly dokázány již ve starověku. Přesto se objevuje vždy znovu, a dokud panuje ve vědě, nemůže se věda stát silou realizující řád. Svěřit se proměnlivému vývoji a proudu historického života, to je postoj odpovídající duchu relativismu. Život a věda mají za vlády relativismu vzájemný poměr, kdy život řídí vědu. Již Ranke řekl: „Gervinus často opakuje názor, že věda musí zasahovat do života. To je pravda, ale aby působila, musí být především vědou, neboť není možné vzít si stanovisko ze života a přenést ho do vědy. Potom působí život na vědu, a nikoliv věda na život. Pro život je však

Walter Eucken

často určující jen to, co se každého dotklo jen náhodou, takže náhodné působí zpětně na to, co má být obecně platné, a ne naopak. Jen tehdy můžeme opravdu ovlivnit přítomnost, když od ní nejdříve odhlédneme a pozvedneme se ke svobodné, objektivní vědě.¹⁴⁵

Takový postoj je osudný právě v kritických dobách. Místo aby se varovalo před nešťastným vývojem a udělalo, co se dá, aby se mu zabránilo, říká se: „Ono to přijde, a až to bude tady, najde nás to na vyšší okamžiku. Je to zajímavé, je to dokonce dobré, jednoduše tím, že je to to, co přichází, a stačí to rozpoznat. Není naší věcí ještě něco proti tomu dělat“.¹⁴⁶

c) Specializace byla, jak známo, dalším znakem veškeré vědy na sklonku 19. a ve 20. století. Jednotlivec již nemůže mít přehled o celém vědním oboru. V důsledku toho se celek rozdělí na mnoho částí. A tak se i ve vědě o národním hospodářství, nejen v samotné hospodářské politice, vyvinul izolovaný přístup k pojednávání hospodářskopolitických problémů. Na otázky agrární, obchodní, průmyslové, živnostenské, měnové atd. politiky se pohlíželo jako na otázky, jež lze řešit samostatně, tedy izolovaně. Krok za krokem docházelo k přeměně od univerzálního pohledu ke specializaci. Asi v polovině 19. století se sice již provozovala hospodářská politika po jednotlivých sektorech, například ve velmi rozšířené učebnici Rauově. Přece však ještě existovala jistá představa o celkových hospodářských souvislostech. Od konce 70. let se to změnilo. V mladší historické škole sice panoval jistý společný etický názor na sociální humanitu, chybělo však poznání celkové ekonomické souvislosti a souvislosti řádů. Prosadila se nadvláda specialistů v agrární politice, měnové politice atd. Specializovaní vědci ovlivňovali zákonodárné akty například v sociální politice anebo v politice agrární. Zá-

¹⁴⁵ Na 12. plenárním zasedání Mnichovské akademie věd. Dále viz úvod vydavatelů F. Böhma, H. Großmann-Doertha, W. Euckena v časopisu „Ordnung der Wirtschaft“, „Unsere Aufgabe“, 1936, kde je uveřejněna kritika historismu, dále článek W. Euckena v Schmollers Jahrbuch, r. 63, 1938, str. 191 ad. a 12. a 13. kapitola této knihy.

¹⁴⁶ Thomas Mann, „Doktor Faustus“, 1949.

roveň vykonávala v té době věda dlouhodobý vliv na vzdělání vůdčí vrstvy, která teď myslela jednostranně a uplatňovala izolovaný přístup. Za věcnou se považovala jen izolovaná analýza jednotlivého odborného problému, všechno ostatní bylo „doktrinární“. Nedbalo se přitom toho, že všechny hospodářskopolitické otázky a akty spolu souvisejí a problém řádu nebyl rozpoznán. (Jak známo, zachvátila specializace v téže době i jiné vědy, například klasickou filologii. Ale i tady unikla vědě v důsledku specializace podstata: pochopení pro antickou kulturu, pro klasické vzdělání).¹⁴⁷

Tento izolovaný přístup, který jak víme ovládá stále ve velké míře hospodářskou politiku, se toho času ve vědě zvláštním způsobem překonává, a to nikoliv všeobecnou metodologickou reflexí, ale prací samotných specialistů. Ukázalo se totiž, že odborný problém, když jej skutečně důkladně analyzujeme, nutně přesahuje užší odbornost. Zkoumaly se například agrární krize a zjistilo se, že je lze vysvětlit a bojovat proti nim jen v celkových ekonomických souvislostech. Anebo se kontrolovaly průmyslové monopolní ceny anebo daňová reforma, a pokaždé přesáhla speciální analýza rámec úzké odbornosti. Pravidelně se naráželo na zjištění, že jednotlivá hospodářskopolitická rozhodnutí mají různé důsledky vždy v závislosti na celkovém rozhodnutí. Například rozpuštění soukromých zemědělských velkopodniků má zcela jiné důsledky v rámci hospodářského řádu tržního anebo centrálně administrativního typu. Zpozorovalo se, že naopak jednotlivé hospodářskopolitické rozhodnutí, například o daňové progresi, má celohospodářský efekt například na investice a na výstavbu hospodářských řádů. Interdependence jeví se zkrátka nabízela. Bylo tedy zřejmé, že je nanejvýš nerealistické uplatňovat izolovaný přístup. Specializace zabíjí sama sebe.

Již neměla existovat samostatná měnová politika či agrární politika nebo politika státních financí. Všechny se měly stát jen částmi politiky hospodářského řádu. Nutně vzniká nový typ odborníka, který zná fakta a má zkušenosti své odbornosti. Vidí ale všechny

¹⁴⁷ K tomu mj. K. Reinhardt „Von Werken und Formen“, 1948, str. 452 ad.

Walter Eucken

problémy v rámci celkového hospodářského procesu a v interdependenci řádů.

Významný malíř kdysi řekl svým žákům: „Především nikdy nedělejte čáru, aniž byste viděli celek a opustili soulad s celkem.“ Tak je to také s hospodářskou politikou. Nikdy se nemá učinit opatření, jež by nebylo v souladu s celým zamýšleným řádem.

Pokud se toto překonávání izolovaného přístupu spojí s odstraněním relativismu a pozitivistických předsudků, může se věda stát onou rozhodující silou realizující řád, která chybí.

3. Současné dějiny poskytují zvláštní obraz. V oblasti techniky se pod vlivem vědy dostala racionalita velmi daleko. Avšak hospodářské řády, v nichž se tato technika aplikuje, jsou buďto proniknuty rozpínavými mocenskými skupinami, anebo to jsou hospodářské řády centrálně administrativního typu, jimž rovněž chybí racionální řízení hospodářského procesu. Musíme se konečně dostat k tomu, abychom prosadili takové formy řádů, v nichž se rozvoj technických znalostí bude ekonomicky smysluplně aplikovat. Jak se to však může stát jinak než plným rozvojem myšlení v řádech, jež má uskutečnit věda?

Bylo již úmyslem Saint-Simona, Comta, Marxe a jejich nespočetných následovníků mobilizovat vědu pro organizaci hospodářství a společnosti. Již toto silné duchovní hnutí 19. století se pokusilo vytvořit společenskou vědu, která by se měla zabývat organizací lidského soužití. „Ve Francii znamená sociologie uskutečnění gigantického snu odvodit z propojení všech vědou nalezených pravd poznání pravé povahy společnosti, nastínit na základě tohoto poznání novou vnější organizaci společnosti odpovídající dnešním vědeckým a technickým poznatkům a prostřednictvím tohoto poznání řídit společnost. V tomto smyslu rozvinul během velké krize na přelomu století hrabě Saint-Simon pojem sociologie. Jeho žák Comte věnoval celoživotní úsilí s důslednou tvrdošijností systematické výstavbě této vědy“.¹⁴⁸

Zde však došlo k duchovědní tragedii. Jelikož totiž nová věda o sociologii byla ovládána neudržitelnou idejí, že se mytická bytost,

¹⁴⁸ W. Dilthey, „Einleitung in die Geisteswissenschaften“, 1883, str. 105.

kteřá se označovala jako „kapitalismus“ anebo „kapitalistická výroba“ anebo „společnost“, vyvíjí právě s takovou samozřejmou vnitřní nutností jako rostlina, nemohla se vyvinout v tom směru, jak by byla mohla. Ustoupilo se právě z té oblasti, kde se měla vyvinout aktivita. Nebyl rozpoznán úkol, jenž je vlastní narodohospodářské vědě a jenž přesahuje poznání reality, totiž nastolit problém řádu, překonat předsudky a stát se silou, která tento řád realizuje.

Zřekne-li se věda tohoto úkolu, vznikne ve vedení národů, tj. ve skupině A, přímo osudné vakuum. Do tohoto vakuu se tlačí funkcionáři mocenských skupin a literáti. Dokud žily národy více z tradic, byly méně odkázány na vědu jako na sílu realizující řád. Od roku 1789 je tomu jinak. Právě v následujícím století se zejména pod vlivem pozitivistů vyhnula věda úkolu, který byl naléhavější než dříve. Tak se stalo, že v onom historickém okamžiku nemohla vůdčí vrstva stačit nárokům, které na ni byly kladeny, když šlo o to, zvládnout zvláště velké problémy realizace řádu.

Třetí oddíl: Církev

Jak dalece mohou být církve faktorem realizujícím řád společnosti a hospodářství, to jsou otázky, které vedou k problémům teologie. V této souvislosti můžeme a musíme učinit jen několik poznámek.

I když se církve ze své podstaty musí držet stranou zápasu politických stran, nemůže jim na druhé straně být lhostejné, v jakých rádech lidé, kteří jim byli svěřeni, žijí. Tam, kde tyto řády ohrožují podmínky mravní a náboženské existence, se nutně povolá církve.

Je však již osudem církví jako lidských institucí, a v tom je asi vůbec největší problém jejich postavení ve světě, že se jim v historii i dnes vždy ztěžoval a ztěžuje úkol držet se stranou mocenských politických zápasů. Dějiny církví ukazují proměnlivý vliv, jež na ně vykonávaly měnící se ideologie různých elit. Abychom hovořili jazykem Pareta: Někdy převládá ideologie A1, někdy B1 nebo A2.

Walter Eucken

Při opouštění středověku měl převahu jeden retardující moment. K industrializaci, která vytrhávala lidi stále více ze všech dosavadních vazeb, se církve stavěly s oprávněnými obavami, a proto také s jistou antipatií. Středověk, i se svými hospodářskými institucemi, zejména s cechovním zřízením, se jevil ve zpětném pohledu mnohdy v zářivém světle idealizující romantiky. Naproti tomu je třeba prosadit poznatek, že dnes jde o mnohem víc. Jde o řád hospodářství a společnosti v okamžiku, kdy je bezradnost uvnitř právě tak velká jako ohrožení zvenčí. Řešit otázku řádu bezprostřední zkušeností však dnes již nelze, a není to možné ani přímou dedukcí v duchu přirozeného práva. Je zapotřebí vědecké analýzy. Ve skutečnosti je nutno odkrývat věcné zákonitosti, jejichž znalost teprve umožní tvorbu řádů i ve smyslu, v jakém o něj usilují církve.

Při hledání řádu, jenž umožní výstavbu svobodné a spravedlivé společnosti v úplně změněném světě, se církve střetávají s vědou. Mohou tu působit společně jako síly realizující řád? A kdyby společné působení narazilo na potíže, v čem spočívají?

2. Myšlení v řádech je samo o sobě katolické církvi blízké již vzhledem k její velké tradici již od Tomáše Akvinského. Její postoj k sociálním problémům současnosti je určen oběma velkými papežskými encyklikami – *Rerum Novarum* z roku 1891 a *Quadragesimo Anno* z roku 1931. Podle nich je nejvyšším principem pro utváření sociálního života princip subsidiarity. Výstavba společnosti se má dít zdola nahoru. Co mohou jednotlivci anebo skupiny vykonat samostatně, to mají učinit z vlastní iniciativy podle svých nejlepších sil. A stát má zasáhnout jen tam, kde jeho pomoc nelze žádným způsobem postrádat.

Slučitelnost principu subsidiarity se soutěžním řádem je nabíledni. V soutěžním řádu se rovněž klade důraz na rozvoj individuálních sil a role státu je omezena na úkoly, které svobodná soutěž nedokáže zvládnout. V každém případě je soutěžní řád jediným řádem, kde se může plně uplatnit princip subsidiarity.

Přesto vyplývají jisté potíže ze skutečnosti, že v úvahách katolické církve, zejména v *Quadragesimo Anno* z roku 1931, mimo prin-

cipu subsidiarity hraje značnou roli princip korporativní, aniž by se ovšem výslovně požadoval korporativní stát. Důvody pro to nejsou ani tak v oblasti hospodářství. Směrodatná je snaha znovu sociálně zakotvit vykořeněného člověka dnešní doby. Korporativní stát a soutěžní řád ale nejsou slučitelné, jak již bylo uvedeno v analýze korporativního řádu. Nevyhnutelným následkem by byla nerovnováha.

Je proto nutné se jasně rozhodnout mezi principem subsidiarity a korporativním principem. Trvá-li církev na tom, že princip subsidiarity musí být nejvyšším sociálním principem, dopadne nakonec rozhodnutí ve prospěch soutěžního řádu.¹⁴⁹

3. Jiné jsou poměry v církvi evangelické. Ze své základní teologické pozice se staví kriticky k možnosti objevit v reálné skutečnosti již existující řády. V posledních desetiletích lze proto u ní často pozorovat sklon ponechat řády světa sobě samým a stáhnout se úplně do oblasti teologie. Vzhledem k rostoucí tíživosti situace se však mnozí snahy i z evangelické strany přispět k překonání sociálních problémů.¹⁵⁰

V popředí stojí práce Emila Brunnera.¹⁵¹ Rovněž zde se ukazuje dalekosáhlý souhlas se soutěžním řádem, jehož základní myšlenky se zčásti výslovně uznávají. Ale ani zde není nouze o jisté odchylky, jež vyplývají z toho, že teologický myslitel ze svého hlediska nebere dostatečně v úvahu fakt ekonomické interdependen-
ce. Příkladem necht' je nám otázka úroku.

Jako jiní etikové došel i Brunner k závěru, že jen nízký úrok je oprávněný, vyšší úrok, asi nad 50 %, je podle něho sociálně nespravedlivý a morálně zavrženíhodný. Jsou však situace, kdy jediné vysoká úroková míra může zabránit inflaci. Jestliže se místo to-

¹⁴⁹ K. P. Henszel, „Ordnungspolitische Betrachtungen zur katholischen Soziallehre“, Ordo, sv. 2, 1949.

¹⁵⁰ C. von Dietze, „Nationalökonomie und Theologie“, 1947; dtto: „Wirtschaftsmacht und Wirtschaftsordnung“ v Schriftenreihe der evangelischen Akademie, Řada IV, sešit 4, 1947; dtto: „Zur Wirtschaftsordnung und Sozial-Ordnung“ v Die Kirche in der Welt, 1949.

¹⁵¹ E. Brunner, „Gerechtigkeit. Eine Lehre von den Grundgesetzen der Gesellschaftsordnung“, 1943.

Walter Eucken

ho politikou nízkého úroku skutečně navodí anebo podpoří inflace, nastolí se nespravedlivá situace poškozením nebo vyvlastněním střadatelů, znevýhodněním dělníků a tím, že jiné skupiny osob mají bezpracný zisk. Etická reflexe a etický požadavek tedy podpořily hospodářskopolitická opatření, jejichž důsledky jsou nespravedlivé. V čem vězí chyba takových etiků? Nevidí, že úrok má funkci v celohospodářském procesu a že každý jednotlivý hospodářský jev je třeba vidět v souvislosti s tímto procesem, nemá-li mít izolovaný zásah nechtěné následky. Nevidí se interdependence všech hospodářských jevů a spolu s tím hospodářskopolitický problém řádu. U jednotlivého jevu, například u úroku, nelze realizovat spravedlnost. To lze jen uskutečněním takových forem řádu, které umožňují spravedlivé řízení celkového procesu. Ostatně etikové také nesprávně vidí „tendenci“ (str. 292–3 ad.), kterou pomáhají nastartovat podporou politiky nízkého úroku. Vznikne-li z ní například skrytá inflace, vytvoří se ihned tendence k přechodu na centrálně administrativní metody řízení. Zamítají-li tedy etikové zároveň i centrálně administrativní hospodářství, dostává se jejich volání po snížení úroku do rozporu s jejich snahou provádět politiku hospodářského řádu.

Tam, kde se střetávají dva způsoby myšlení, například myšlení právníka a technika, je syntéza vždy obtížná. Tak i zde. Každý způsob myšlení inklinuje k tomu, aby prosadil svoji pravdu. Avšak vzhledem k naléhavosti a velikosti úlohy je třeba dané obtíže překonat. Náboženského a mravního účelu církví nelze přece dosáhnout, jestliže se zanedbá věčná zákonitost, v tomto případě ekonomická interdependence, ale také interdependence řádů. Nesmí dojít k tomu, že snaha církví zavést řád a tatáž snaha vědy se o vlas minou. Věda a církve musí dojít ke koincidenci, což dokážou v rámci soutěžního řádu.

X X . K A P I T O L A

Vlastní prospěch, princip hospodárnosti a obecné blaho

I. Kontroverze

1. „Proto neschvalujeme názor těch, kdo dělají z vlastního prospěchu základ přírodních zákonů. Kdo dbá o vlastní prospěch, stará se jen o sebe a hledá svůj užitek, i když to jiným škodí.“ (Christian Wolff) Tato myšlenka patřila v době merkantilismu k podstatným motivům hospodářskopolitického jednání. „Rovněž je třeba, abyste se věnoval studiu drobných zájmů obchodníků, kteří se starají jen o svůj soukromý obchod, abyste viděl, co je dobré a výhodné pro celkový obchod říše.“ Tak varoval Colbert v roce 1670 intendanta v Bordeaux před zjištěností obchodníků.

Nejnověji jsme mohli slyšet totéž od Keynesese: „Svět není shora řízen tak, že se vždy kryjí soukromé a obecné zájmy. Ze zásad národního hospodářství nevyplývá, že osvícený egoismus působí vždy k obecnému blahu.“ I dnes se v hospodářské politice podle toho jedná. Stát se cítí zavázán, aby zvláštními opatřeními, například státními investicemi, sladil individuální prospěch a obecné blaho. Jeho hospodářská politika je ve velké míře ovládána pouč-

kou, že existuje diskrepance mezi individuálním prospěchem a obecným blahem.¹⁵²

2. Naproti tomu teorém Adama Smitha hlásá: „Každý člověk se neustále snaží najít nejvýhodnější použití pro veškerý kapitál, jímž disponuje. Hledí si jen své vlastní výhody, nikoliv výhody národa. Ale přirozeným způsobem, anebo dokonce nutně ho vede sledování vlastní výhody právě k tomu, že volí takové použití kapitálu, jež je zároveň nejvýhodnější pro národ.“ Také toto pojetí nabylo časem velkého hospodářskopolitického významu. Hardenberg formuloval tuto myšlenku pro pruskou politiku počínajícího 19. století velmi pregnantně: „Můj systém spočívá v tom, že by každý obyvatel státu měl být zcela svobodný, mohl užívat svých sil a rozvíjet je rovněž svobodně, aniž by mu v tom bránila svévole někoho jiného; aby spravedlnost byla přísná a nestranná; aby ho jeho zásluhy, ať by byl příslušníkem kteréhokoliv stavu, vynesly bez překážek nahoru.“ Jinými slovy: Stát nechť se postará o uskutečnění principu práva a nechť se spoléhá na harmonii individuálního prospěchu s obecným blahem.

3. Diametrálně proti sobě stojí dva různé typy hospodářského myšlení a jednání.

Obě koncepce se odvolávají na zkušenost a obě úspěšně. Vybíráme zvláště důležitý a často diskutovaný problém úspor. Spořením jednotlivce vzniká podle názoru merkantilistů, ale i podle dnešního názoru, diskrepance mezi vlastním prospěchem a obecným blahem. Proto je prý nutný právě zde bezprostřední zásah státu, aby se zamezilo škodám.

Zištňnou „lásku k penězům“ vyčítají lidem již merkantilisté. Dnes by se řeklo, že lidé dávají „přednost likviditě“. Když však spoří tezaurováním, odnímají peníze oběhu a tím se dostává jejich zištňné jednání do kolize s obecným blahem. „Vzniká mezera, která naru-

¹⁵² Ch. Wolff, „Vernünftige Gedanken von der Menschen Thun und Lassen“, 1736, str. 31, Heckscher, „Merkantilismus“, cit. m., 2. sv., str. 294; J. M. Keynes, „Das Ende des Laissez-Faire“, 1926, str. 30, a „Allgemeine Theorie der Beschäftigung“, 1936, německý překlad, str. 296; M. Haas, „Die merkantilistische Wirtschaftslehre und J. M. Keynes' Vollbeschäftigungstheorie“, disertace, Freiburg, 1950.

ší oběh, vystaví část dělníků hladu a šíří tolik škodlivých následků v celém selském stavu, že by bylo bývalo lépe, kdyby tato suma nikdy nebyla v oběhu, než když jej nyní zase opouští.“¹⁵³ Výpadek poptávky v důsledku spoření je i dnes podstatným impulsem konjunkturální politiky a politiky plné zaměstnanosti. Víme, že takový výpadek poptávky může (za jistých podmínek) skutečně nastat.

Na to odpoví druhá strana: Harmonie vlastního prospěchu a obecného blaha se ukazuje také při spoření a investování. Spoření jednotlivce, který to dělá pro zajištění své vlastní budoucnosti, prý rozhodným způsobem prospívá obecnému blahu. Tím, že například sedlák spoří, daří se mu vylepšit jeho statek, zvýšit produktivitu a tak posloužit obecnému blahu. Mnoho průmyslových podniků vyrostlo díky individuálnímu spoření vlastníků a tím posloužilo obecnému blahu.

Zdá se, že zkušenost dává za pravdu oběma stranám a že problém je zásadně neřešitelný. Avšak je třeba vyjasnit, zda je v právu jedna, či druhá strana a proč. Jen potom lze vážně dělat hospodářskou politiku.

II. Problémy ve skutečnosti

Jak vypadá problém v hospodářské realitě?

1. Vedoucí malého, dokonale soběstačného domácího hospodářství, abychom vyšli ještě jednou od nejjednoduššího případu, může jednat „egoisticky“. To znamená, že může na úkor blaha jiných členů své domácnosti dbát jen na blaho vlastního já. Jeho jednání může odpovídat kantovské definici egoisty tím, že „veškeré účely omezuje na sebe sama“ a že „nevidí užitek v ničem jiném než v tom, co mu prospívá“ (egoismus se tu tedy používá v extrémním pojetí tohoto pojmu). Může přirozeně jednat také jinak a více vyhovět etickým principům. Zdali jde o první, nebo o druhý případ, znamená velmi mnoho pro sestavení hospodářského plánu, a tím

¹⁵³ J. H. G. von Justi, „Policey-Wissenschaft“, 1759, 1. sv. par. 698.

Walter Eucken

pro řízení každodenního hospodářského procesu. Statky, které se běžně produkují, jsou jiné, myslí-li vedoucí statku převážně na sebe, anebo dostává-li se do popředí zásobování příslušníků jeho domácnosti.

Ale ať již jedná egoisticky nebo ne, vždy se bude řídit principem hospodárnosti, tj. bude se vždy snažit, aby ve svých plánech a pokynech dosáhl určitého záměru pokud možno s malým vynaložením hodnot. Jinak řečeno, aby potřeby, jež chce uspokojit, skutečně také pokud možno uspokojil s pracovními silami a věcnými výrobními prostředky, jež má k dispozici. Princip hospodárnosti nemá vůbec co dělat s egoismem nebo altruismem. (Lze nanejvýš říci, že zanedbává svoji povinnost, nejedná-li podle principu hospodárnosti a ohrozí-li tím za jistých okolností existenci příslušníků své domácnosti.) Stálé směřování „egoismu“ a „principu hospodárnosti“ je zásadním nedostatkem celé diskuse o tomto důležitém problémovém komplexu. Ať již vedoucí této malé pospolitosti myslí jen na to, aby zásobování svých spolubydlících utvářel co nejlépe, ať již tedy zcela opomine uspokojování vlastních potřeb, přesto se bude řídit principem hospodárnosti. Jen tak může dosáhnout, aby se jeho altruistický záměr prosadil co nejvíce. Egoismus a altruismus určují účely, na něž jsou zaměřeny hospodářské plány, a jednáním podle principu hospodárnosti se určuje výběr *prostředků* k dosažení účelu. „Egoismus“ a „princip hospodárnosti“ se tedy nacházejí v různých rovinách.

2. Jakmile se rozšíří dělba práce a rozbije rámec uzavřeného individuálního hospodářství, vzniká, jak jsme viděli, problém nového stupně. Nyní jde o to, uvést do souladu princip hospodárnosti, který je sledován v malých hospodářstvích individuálně, s principem hospodárnosti obecně. Tento problém vede nezřídkem ke konfliktu. Jako příklad nechť poslouží podnik zpracovatelského průmyslu v Německu mezi lety 1945 a 1948. Vedoucí považoval za svou povinnost řídit svůj podnik tak, aby mohl své dělníky trvale zaměstnávat. Za tím účelem vyráběl takové produkty, jednal individuálně podle principu hospodárnosti, je-

jichž ceny nebyly vázány státem, a které mu tedy při výhodných cenách dovolily další provozování podniku. Vyráběl například popelníky. Kdyby místo toho vyráběl hrnce, jejichž cena byla státem stanovena, ohrozil by existenci podniku a další zaměstnávání dělníků. Konflikt spočívá v tom, že v případě výroby hrnců by pracovní síly a výrobní zařízení daleko lépe posloužily uspokojování potřeb. Obecně vyžaduje princip hospodárnosti, aby firma vyráběla hrnce, a individuálně, aby vyráběla popelníky. Již na tomto příkladu lze vidět, jaký druh problému máme před sebou.

3. V době mezi lety 1945 a 1948 bylo přímo charakteristickým znakem německého hospodářství, že individuální zájem a celkový zájem hospodářství byly od sebe vzdáleny. Bylo to snad vinou tisíců lidí, kteří podnikali dlouhé cesty vlakem, aby vyměnili boty, textil, žehličky atd. za brambory? Bezpochyby jednali podle principu hospodárnosti. Jednali „egoisticky“, když se například jako otcové rodin snažili opatřit svým rodinám potraviny? V žádném případě neodpovídala jejich práce, z hlediska celkového procesu, principu hospodárnosti a navíc bylo rozdělování statků, konkrétně brambor a za ně směňovaných statků, naprosto iracionální. Za daných okolností nebylo možné sladit individuální a obecnou aplikaci principu hospodárnosti. Velký problém nebyl vyřešen. Náš myšlenkový pochod ukázal, že se tento problém objevuje v každém typu hospodářského řádu. Bude-li potřeba, která má být uspokojena celkovým procesem, například potřeba pšeničného chleba, bot, vysokých pecí atd., která má být uspokojena v jednom roce, stanovena centrálními plánovacími úřady, potom záleží na tom, aby se všechny pracovní síly a věcné výrobní prostředky zaměřily na co nejúplnější dosažení plánovaných cílů. Máme-li však co dělat s řády tržního hospodářství, jde o to, optimálně překonat napětí mezi potřebami a jejich uspokojováním, které existuje ve všech domácnostech.

4. Antiteze vlastní prospěch a obecné blaho více zakrývá než osvětluje problém, jenž je nutné každodenně zvládnout. Jde o několik otázek.

Walter Eucken

Za první jde o to, že jednotlivec je povinen v rámci pospolitosti domu anebo podniku, v němž žije anebo k němuž má osobní vazby, nejednat „egoisticky“. To je morální postulát platný vždy a ve všech hospodářských řádech.

Za druhé jde o to, že jednotlivec jedná ve vztahu k domácnosti i podniku zpravidla podle principu hospodárnosti a že také tak má jednat.

Za třetí jde o to, že se plány a činy, které vycházejí z individuální aplikace principu hospodárnosti, musí vzájemně sladit, aby se i jednání celku řídilo principem hospodárnosti. Toto je specifická hospodářskopolitická úloha.

III. Předběžná formulace problému

Velký problém, jak lze sladit jednání podle principu hospodárnosti v domácnosti a v podniku s obecným principem hospodárnosti, by se tedy měl pojednat odděleně od otázek etiky. (Zatím pomíjíme pozdější poznatek, že řešení tohoto čistě ekonomického problému jsou významná i eticky. Jinak nelze nikdy tento problémový komplex vyřešit.)

Vyjímáme proto zatím otázku egoismu a altruismu a ptáme se nyní jen na sladování individuálních hospodářství, jež každé pro sebe jedná podle principu hospodárnosti. Jeden zásadní názor popírá harmonii mezi jednáním jednotlivých lidí podle principu hospodárnosti, druhý ji potvrzuje.

Oba se mýlí. Oba věří v jimi formulovanou konstrukci světa. Analýza skutečnosti však ukázala, že vždy závisí na realizovaných formách řádu, zda se podaří zjednat harmonii, nebo nikoliv. Nesmíme tedy považovat disharmonii nebo harmonii za hospodářskopolitickou danost, ale podstatu úkolu, který je řešitelný v realizaci takových forem řádu, v jejichž rámci se harmonie dostaví.

IV. Individuální a obecný zájem

A. Konflikt

1. Hospodyně, která dnes kupuje na trhu brambory, fazole a jiné spotřební statky, podnikatel, který dnes zaměstná dělníka anebo prodá stroj za 800,- DM, obchodník, který tento stroj koupí – ti všichni plánují a jednají podle individuálního zájmu své domácnosti anebo podniku. Jednají „egoisticky“, anebo pro „vlastní prospěch“? Možná ano, ale možná také ne. To lze zřejmě těžko zjistit. Snad myslí nakupující hospodyně jen na sebe osobně, snad jedná jen pro druhé, pro ostatní členy své domácnosti. Podobně jedná výrobce strojů, který při prodeji stroje myslí možná jen na sebe a svoji rodinu, možná hlavně na svůj podnik a své zaměstnance. Plánování a jednání je vždy zaměřeno na jednotlivý hospodářský účel, což nikterak neznamena, že toto jednání musí být egoistické nebo pro vlastní prospěch.

Sedlák, podnikatel, dělník i maloobchodník, všichni jsou účastníky jediného vzájemně provázaného pracovního postupu. Všichni jednají jen pro své velmi omezené okolí, ale všichni to dělají proto, aby získali statky vyrobené lidmi, které neznají a kteří sami působí jen ve svém vlastním malém okolí. A všichni dohromady mají zájem na tom, aby tento celkový hospodářský proces překonal co nejlépe vzácnost.

Nelze popřít, že fakticky je často dán konflikt mezi „individuálním zájmem“ a „obecným zájmem“. Tak je tomu například, když několik firem vyrábí luxusní statky, zatímco mnoho domácností ještě nemá dost potravin a ošacení. Tady se zřejmě nepoužívají pracovní síly a výrobní prostředky na krytí zvláště naléhavých potřeb. Anebo vedení poolu ničí například pšenici, zatímco mnoho domácností naléhavě potřebuje pšeničný chléb. Vedení poolu jedná možná v zájmu své rentability, čímž zároveň poslouží přidruženým farmářům pěstujícím pšenici. Četné nakupující domácnosti však budou v důsledku ničení zásob pšenice hůře zásobovány. Vcelku se vzácnost statků překonává v menší míře, než by bylo

Walter Eucken

možné. Jak lze odstranit takové konflikty mezi individuálním a obecným zájmem?

(Jak známo, je obtížné dát přesně definovaný obsah pojmům „obecný zájem“ anebo i „národohospodářská produktivita“ či „společenský užitek“. O tom nás informuje rozsáhlá teoretická literatura, například Wieser a Pigou. V této souvislosti je také zajímavý Marshallův myšlenkový nástroj spotřebitelské renty (spotřebitelského přebytku).¹⁵⁴ Hospodářská politika nemůže postrádat pojem „obecný zájem“ a uvedený problém, kdy stojí vedle sebe individuální a obecný zájem, je problémem skutečného života, jež nelze odstranit odkazem na potíže s definicí. Tyto potíže souvisejí zejména s tím, že hodnocení statků se mění s různou výší důchodu. Náš popis nechť postačí pro účely hospodářské politiky.)

2. Problém je však ještě větší. Individuální hospodářský zájem se může ve svých projevech dostat do rozporu nejen s obecným hospodářským zájmem, ale může oslabit i jiné řády. Monopol a také jednotlivý podnik může formulací všeobecných obchodních podmínek posloužit svému individuálnímu zájmu. Tím však může narušit právní sféru jiných a omezit působnost právního řádu stanoveného zákonem. Zase se vnucuje fenomén interdependence řádů. Velká firma, která se sledováním svých individuálních zájmů hodně zvětšila, možná způsobí, že se společenské vazby oblasti zpřetrhají vytvořením velkoměsta. Opět vzniká konflikt mezi individuálním hospodářským zájmem a dobře organizovanou výstavbou společnosti země.

B. Kritika politiky *laissez faire*

1. Neviděli zastánci *laissez faire* tento konflikt? Ve slavné kapitole své „Teorie morálních citů“ líčil Adam Smith, jak pyšný a bezcitný statkář shlíží na své rozsáhlé polnosti a ve své fantazii bez jediné

¹⁵⁴ A. Marshall, „Principles of Economics“, 8. vyd., 1925, str. 124 ad., str. 467 ad., str. 810, Poznámka 2 a zajímavá aplikace tohoto nástroje na problém monopolu a mezinárodního obchodu E. Baronem, a to v knize „Grundzüge der theoretischen Nationalökonomie“, 1927, par. 16–18, 88–90, 157–207.

myšlenky na potřeby svých bratrů sám spotřebuje celou úrodu, která roste na polích.“ A líčení pokračuje. Ukazuje se, že tento statkář nemůže sníst všechno, co se tu pěstuje, že musí prodat převážnou část, že tím živí mnoho jiných lidí, a že tak, aniž by to chtěl, slouží obecnému zájmu. Tato věta se pak zobecňuje. Smith hovoří o přirozeném egoismu a hrabivosti bohatých a o tom, že sice chtějí uspokojit jen své vlastní ješitné a nenasytné chtíče, že však přesto všemi svými snahami poslouží také chudým, kteří jsou nyní lépe zásobováni potravinami. „Jsou vedeni neviditelnou rukou k tomu, aby uskutečnili téměř totéž rozdělování statků nutných k životu, jež by se bylo uskutečnilo, kdyby byla půda rozdělena stejnými díly mezi všechny obyvatele, a tak podporují, aniž by to zamýšleli, ba aniž by to věděli, zájem společnosti a poskytují prostředky na rozmnožení druhu.¹⁵⁵

Důsledky tohoto pojetí se projevují v hospodářské politice, jak je vyjádřena například v *Preußische Geschäfts-Instruktion* z roku 1808: „Státu a jeho údům svědčí nejvíce, když se živnosti ponechají svému přirozenému chodu, tj. že se žádná nezvýhodní a nepozvedne zvláštními podporami, ani se žádná neomezí ve svém vzniku, provozu či růstu, pokud se přitom neporuší princip práva anebo se to neprotiví náboženství, dobrým mravům nebo státnímu zřízení.“

2. V tomto pokusu hospodářské politiky *laissez faire* o řešení problému jsou obsaženy dva prvky.

Podpořit obecný zájem lze jen za svobodného rozvoje spontánních sil, tedy za svobodného působení individuálního zájmu. Spoutání individuální svobody, jak to například udělala merkantilistická politika nesčetným množstvím regulací, přiškrcuje v individuálních zájmech četných domácností a podniků motor hospodářského procesu, který by jej uvedl do chodu a posloužil obecnému zájmu o to lépe, o co svobodněji by mohl jednat. To je jedna myšlenka.

¹⁵⁵ A. Smith, „Theorie der ethischen Gefühle“, 4. díl, 1. kap., přel. W. Eckstein, 2. sv., 1926, str. 315 ad., dále viz také: „Reichtum der Nationen“, 4. kniha, kap. 8 a 9; k tomu také: E. von Phillippovich „Grundriß der Sozialökonomik“, I. odd., 1 a H. Waentig „Entwicklung der deutschen Volkswirtschaftslehre im 19. Jahrhundert“, 1908, 2. díl.

Walter Eucken

Druhá myšlenka spočívá v tom, že tyto svobodně se rozvíjející síly, které jsou nepostradatelné pro sledování obecného zájmu, se samy od sebe dostávají do vzájemné harmonie. Jinými slovy, problém, ze kterého jsme vycházeli, se vyřeší sám tržním mechanismem, hrou nabídky a poptávky, jež nastoluje rovnováhu velkého počtu jednotlivých zájmů.

3. Idea politiky *laissez faire* byla mnohokrát zneužita příslušníky zájmových skupin, tj. podnikateli, kteří se v zájmu své svobody, ale údajně také v obecném zájmu, postavili proti sociálněpolitickým opatřením státu. Nesmíme však posuzovat ideu a hospodářskou politiku podle toho, jak jsou zneužívány. Bojuje-li například Treitschke¹⁵⁶ s morálním patosem proti této politice a líčí-li to tak, jako by přední zastánci *laissez faire* jakožto individualisté neviděli obecný zájem, ubírá se kritika zcela nesprávným směrem. Neboť ti, proti nimž se útočilo, chtěli svou politikou posloužit právě obecnému zájmu a bojovali proti merkantilistickému intervencionismu, v němž se prosazoval individuální zájem „obchodníků a továrníků“ proti obecnému zájmu. „Není těžké zjistit, kdo byli vynálezci celého tohoto merkantilistického systému. Nikoliv spotřebitelé, jak by se mohlo zdát, jejichž zájem se úplně zanedbával, ale výrobci, jejichž zájem se tak pečlivě chránil. Mezi posledně jmenovanými byli hlavními aktéry naši obchodníci a továrníci. V merkantilistických pravidlech... se chránil obzvláště zájem našich továrníků a jemu padl za oběť zájem nejen spotřebitelů, ale některých jiných skupin výrobců.“ (A. Smith) Odsuzováním vlastního prospěchu, kapitalistické ziskovosti apod. se uvedení individuálního a obecného zájmu do souladu nepodpoří.

4. Obvyklá kritika je nedostatečná. Pokusme se proniknout do problému hlouběji. Začneme druhým myšlenkovým prvkem. Individuální zájem domácností a podniků pracuje dvojím směrem. Dělník například chodí denně do továrny, pracuje tam a dostává svoji mzdu; vedoucí chemické továrny prodává chemikálie, řídí výrobu atd. Ale individuální zájem se projevuje zároveň také jiným smě-

¹⁵⁶ Viz H. v. Treitschke, „Deutsche Geschichte“, nové vydání, 1927.

rem. Oba se totiž pokoušejí vylepšit si svoji pozici na trhu. Továrník například tím, že zavede tajný výrobní postup anebo že přistoupí ke kartelům či skoupí konkurenta; dělník si chce zajistit lepší pozici na trhu tím, že vstoupí do odborů. Individuální zájem se tedy aktivně projevuje nejen v hospodářském procesu, ale i ve vytvoření tržní pozice anebo ve formě, v níž se nacházejí domácnost či podnik.

Pokud se tedy projeví individuální zájem při utváření tržní pozice ve „sklonu k tvorbě monopolu“, může se dostat do rozporu s obecným zájmem, neboť potom jde o dobývání mocenských pozic. Čím mají jednotlivci větší moc, tím větší je nebezpečí, že vznikne konflikt mezi individuálním a obecným zájmem.¹⁵⁷

Podobná, avšak poněkud jiná situace je tehdy, když z pohnutí individuálního zájmu, nikoliv však z touhy po moci, vzniknou hospodářské formy, v jejichž rámci není hájen obecný zájem. Známe tuto situaci z vývoje moderního peněžnictví. Také my jsme o tom obsírně hovořili. Pokračující realizací peněžního systému, kde se vznik peněz dennodenně uskutečňuje úvěrem a kde každodenně peníze splácením úvěru mizí, vzniká nebezpečí, že banky jako individuální hospodáři budou sice jednat správně, ale poškodí tím obecný zájem. Například při stoupajícím množství peněz, zvyšující se cenové hladině a rostoucí likviditě bank může zcela odpovídat individuálnímu zájmu bank, aby dále zvyšovaly úvěry, zatímco obecný zájem vyžaduje kontrakci peněžní zásoby. Bylo by hloupé toto bankám vyčítat. Jednají v rámci dané formy správně a vedoucí banky nejedná „egoisticky“, ale ve správně chápaném zájmu své banky a jejich spolupracovníků. Ale forma je chybná a vede ke konfliktu mezi individuálním a obecným zájmem. Totéž platí pro případ deflace. Jednotlivý bankéř se musí snažit, aby udržoval likviditu své banky. V důsledku toho bude vypovídat úvěry. Ale tím, že tak činí a že se pokusí snížit počet dlužníků banky, zvýší obecné zlo deflace. Neboť zaplacením úvěrů se sníží množství peněz. Zesílení deflace se projeví proti němu

¹⁵⁷ K tomuto problému historicky a zásadně: J. Höffner, „Wirtschaftsethik und Monopole im 15. und 16. Jahrhundert“, 1941.

Walter Eucken

tím, že se zhorší pozice dalších dlužníků banky. Především však se individuálně správným jednáním neposlouží obecnému zájmu.

Tedy i v peněžním a bankovním aparátu spontánním jednáním v individuálním zájmu vznikly formy, v jejichž rámci se každodenní hospodářský proces, který nyní probíhá, již neřídí tak, aby se individuální a obecný zájem kryly.

Tím se zviditelní fundamentální chyba druhého myšlenkového prvku politiky *laissez faire*: „Neviditelná ruka“ nevytváří automaticky formy, v nichž se sladí individuální zájem s obecným.

5. I když je třeba napadnout druhý myšlenkový prvek politiky *laissez faire*, první je naprosto správný. Nehospodáři-li jednotlivé domácnosti a podniky na vlastní odpovědnost a nemůže-li jednotlivý člověk svobodně jednat, poškodí se tím obecný zájem. Přirozená snaha člověka realizovat se a rozvíjet své síly je nutná, aby se dospělo k dostatečnému zásobování statky. Spoutání těchto sil se ukázalo jako škodlivé ve všech dobách, ať to bylo v pozdní Římské říši či za merkantilismu anebo v dnešní době. Je právě tak scestné tyto síly odsuzovat jako je velebit. Možná že se tu projeví skutečná snaha pomáhat druhým anebo je tu aktivní „vlastní prospěch“ anebo čistý egoismus. V každém případě tu jsou dány nejmocnější síly, jež potřebují myslící a jednající lidé, aby překonali hospodářskou vzácnost, v níž člověk žije.

Tak vede politika *laissez faire* k jednomu negativnímu a k jednomu pozitivnímu výsledku. Stává se velkým úkolem hospodářské politiky, aby síly vzniklé z individuálního zájmu zaměřila na podporu obecného zájmu a na uskutečnění smysluplné koordinace individuálních zájmů.

Touto kritikou se dotýkáme myšlenek, které rozvíjel Kant ze zcela jiné stránky ve svém učení o státu a právu. Podle jeho pojetí je úkolem státu najít formu, v níž je možné společenské soužití a zároveň co největší prostor pro svobodný rozvoj individuálních sil. Absolutní svoboda přirozeného stavu se má omezit zákony, které chrání jednotlivce před libovůlí druhých. Na druhé straně však má svobodná činnost mnoha individuů v jejich vzájemném soutěžení

být k prospěchu společnosti.¹⁵⁸ I z této perspektivy se ukazuje, že cílem je svobodný řád.

C. Individuální a obecný zájem v centrálně administrativním hospodářství

1. Kritika *laissez faire* byla jiná, totiž sumární. Již za merkantilismu, později ale i za socialismu 19. a 20. století a konečně v nauce o plné zaměstnanosti se všeobecně popíralo, že by bylo možné vycházet z individuálního zájmu a tím posloužit zájmu obecnému.

Dle názoru protivníků má být obecný zájem proto uplatňován bezprostředně vůdčí vrstvou,¹⁵⁹ která se ujme centrálního plánování celého hospodářského procesu a dává rozhodující pokyny. Bližší analýza by ukázala, že se přitom přívrženci centrálně administrativního hospodářství rozštěpili. Někteří se domnívají, že vůdčí vrstva je schopna rozpoznat obecný zájem a že chce tento obecný zájem realizovat. Jiný názor, který najdeme již u Rousseaua a Saint-Justa, říká, že vůdčí vrstva musí určit, co je obecným zájmem. Jestliže, jak to chce Rousseau, společenská smlouva nechá každé individuum se všemi jeho právy rozplynout se v celku, je jistě důsledné přenechat prostě vůdčí vrstvě společnosti či státu nebo centrálně administrativního hospodářství, aby sama určila, co je obecným zájmem. Nikoliv jednotlivá individua, nikoliv například spotřebitelé, tedy všichni lidé, ale vůdčí vrstva potom rozhoduje, co je obecným zájmem.

2. Tento velmi rozšířený názor, že centrální administrativa zastupuje obecný zájem, ať již byl stanoven autoritativně nebo odpovídá obecné vůli lidu, patří k ideologickým základům všech

¹⁵⁸ K tomu viz například I. Kant, „Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht“, 1784.

¹⁵⁹ Takto uvažovali již merkantilisté – E. F. Heckscher, cit. d., sv. 2, str. 290 ad. O jakobínech: H. Taine, „Die Entstehung des modernen Frankreich“, německý překlad, 2. vyd., 1894, sv. 2., odd. 3; „Doctrin St. Simonienne I“, str. 102, 249 ad. a nejnověji J. M. Keynes, „Allgemeine Theorie der Beschäftigung“, 1936 [česky: „Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz“, NČSAV, 1963].

Walter Eucken

hospodářských řádů naší doby, jež náleží k centrálně administrativnímu hospodářskému typu.

Bez dalšího je pochopitelné, že vůdčí vrstva sama vždy tvrdí, že zastupuje obecný zájem. Neboť právě tímto nárokem získá legitimitu. Musíme se však ptát, zda je tento nárok oprávněný. Tato otázka je v novějších diskusích často odsouvána kritikou „kapitalismu“ nebo „kapitalistického ducha“ apod. Pak se jeví samozřejmým, že odstranění individuálních zájmů domácností a podniků a jejich nahrazení centrálním plánováním přímo uskutečňuje obecný zájem. Proti tomu je třeba na základě zkušeností právě nejnovější doby konstatovat následující:

a) V centrálně administrativním hospodářství je vůdčí vrstva nekontrolovanou mocenskou skupinou. Jsou dány všechny předpoklady pro to, aby bezohledně uplatňovala *svůj vlastní* zájem, tedy svou vůli k moci.

b) Pokud by přece jen existovala vůle sloužit obecnému zájmu, nelze obecný zájem rozpoznat.

c) Předpokládáme-li však, že lze opravdu rozpoznat obecný zájem, nebylo by možné jej v centrálně administrativním hospodářství uskutečnit.

Uvedeme příklad. V návrhu zákona o zestátnění anglického železářského a ocelářského průmyslu pojednává článek 3 o obecných povinnostech nově zakládané státní železářské a ocelářské korporace. Tam se praví: „Je obecnou povinností korporace vykonávat svá zmocnění tak, aby výrobky podniků byly k dispozici v takových množstvích, jakož i takového druhu, v takové kvalitě a rozměrech a za takové ceny, jaké se korporaci jeví nejlepšími, aby v každém ohledu sloužila veřejnému zájmu.“ Jak chce korporace zjistit, i když předpokládáme její nejlepší úmysly, co je zde veřejným zájmem, a kdyby se to dokonce mohlo vypátrat, jaké množství kolejí, oceli, plechů atd. a jaké ceny slouží v každém ohledu veřejnému zájmu? Funkcionáři provedou globální hodnocení a to je vše.

d) Kdybychom odhlédli ode všech těchto kritických bodů, zbyl by nakonec další fundamentální nedostatek centrálně administrativního hospodářství. Spočívá v tom, že podstatná síla, která slouží obec-

nému zájmu, totiž individuální zájem a vlastní odpovědnost lidí, se centrálně administrativním hospodářstvím vyřadí. Centrální pokyny dirigují dělníky na jejich pracoviště a přidělují jim spotřební statky. Již se nemůže uplatňovat spontánní vůle zlepšit situaci.¹⁶⁰

Tento nedostatek byl brzy identifikován. Lze jej v rámci centrálně administrativního hospodářství odstranit? Byly vyzkoušeny dvě metody, a to přesně protichůdné. Jedna spočívá v přeformování člověka výchovou, zákonodárstvím a propagandou, odvedení jeho myšlení, citění a jeho názorů od jeho individuálních zájmů a zaměření na takový obecný zájem, jenž podle pokynů vůdčí vrstvy platí za zájem obecný. „Bitvy o výrobu“, neustálá „školení“, a to i dospělých, mají umožnit, aby lidé poslouchali rozkazy centrální administrativy se stejnou intenzitou, s jakou dříve naslouchali impulsům svého individuálního zájmu.

Zatímco je zde všechno zaměřeno na potlačování vlastního zájmu, chce druhá metoda mobilizovat individuální zájem tím, že pořádá například soutěže mezi dělníky anebo mezi podniky. Ale ať se volí jakákoliv metoda, v rozvoji spontánních sil člověka se centrálně administrativní hospodářství nijak nemůže měřit se svobodným hospodářstvím.

¹⁶⁰ Při příležitosti besedy o saint-simonistech, která se konala 20. října 1830, vyjádřil se Goethe o problému v rozhovoru s Eckermannem.

„Hlavní směr jejich učení“, řekl Eckermann o saint-simonistech, „zdá se směřovat k tomu, že každý má pracovat pro štěstí celku, což je nezbytná podmínka jeho vlastního štěstí“. Na to řekl Goethe: „Myslel jsem, že každý musí začít sám u sebe a nejdříve hledat své vlastní štěstí, z čehož potom nakonec nepochybně vznikne štěstí celku. Ostatně se mi jeví toto učení veskrze nepraktickým a neproveditelným. Odporuje veškeré přirozenosti, zkušenosti a chodu všech věcí po tisíciletí. Koná-li každý svou povinnost jen jako jednotlivec a je-li každý poctivý a šikovný jen v okruhu svého bezprostředního povolání, potom bude dobře i s blahem celku. Ve svém povolání spisovatele jsem se nikdy neptal: Co chce velká masa a jak prospějí celku? Ale snažil jsem se vždy, abych sama sebe učinil uznalejším a lepším, abych zvyšoval obsah vlastní osobnosti a potom vyslovil vždy jen to, co jsem poznal jako dobré a pravdivé. Nechci ovšem popírat, že to zapůsobilo a prospělo velkému okruhu. Toto však nebyl účel, ale zcela nutný důsledek, jenž se dostaví u každého působení přirozených sil.“ Rozhovor končí touto Goethovou větou: „Moje hlavní učení je zatím takové: Otec nechť pečuje o svůj dům, řemeslník o své zákazníky, duchovní o vzájemnou lásku a policie nechť neruší pokoj!“

Walter Eucken

Platí, že zdánlivá síla centrálně administrativního hospodářství je ve skutečnosti jeho nebezpečnou slabinou. Nedaří se zaměřit činnosti a věcné výrobní prostředky na obecný zájem; chybí vůle anebo znalost nebo obojí. Navíc individuální zájem nebude vymýcen, ale výrazně se projeví zejména v pokynech vládnoucí skupiny funkcionářů.

3. Politika *laissez faire* mobilizovala síly vlastního zájmu, aby se podpořil zájem obecný. Podcenila nebezpečí, že se individuální zájem může obrátit proti obecnému zájmu. Naproti tomu politika centrálně administrativního hospodářství parciálně potlačuje individuální zájem, tj. u ovládaných, zatímco o to více může bujet u vůdčí vrstvy, protože má značnou moc. Rozvíjet individuální zájem zde tedy může jen menší vrstva. Ostatně centrálně administrativní hospodářství nemůže dostatečně zmenšit napětí mezi potřebou a jejím pokrytím, což vždy odpovídá obecnému zájmu. Obecný zájem, na nějž má být toto zmenšení napětí bezprostředně zaměřeno, nejen že nebyl, jako v *laissez faire*, dosažen v jistých konkrétních případech, ale byl generálně opomenut. Navíc centrálně administrativní hospodářství ničí i jiné řády, jež slouží celku, a to především řád právní.

D. Samosprávné orgány a altruismus

Po tom, co bylo řečeno, není třeba obšírně dokazovat, že problém, jak spojit centrální plánování se svobodou, nelze vyřešit pomocí povinných korporací, korporativní výstavbou hospodářství, sjednocením různých zájmových skupin do poloveřejných řídicích svazů ani jinými podobnými pokusy.¹⁶¹

Někteří, a k nim patřil i Keynes, sice doufají, že lepší, altruističtí lidé by potom řídili samosprávné orgány anebo profesní korporace. Jak známo, takové naděje opakovaně vyjadřovali také přívrženci centrálního plánování. Přesvědčíme se, že problém nelze zvládnout altruismem, že podstatná otázka zůstává otevřena i za panování altruistů

¹⁶¹ Blíže K. P. Hensel, „Ordnungspolitische Betrachtungen zur katholischen Soziallehre“, *Ordo*, 2. sv., 1949; F. Böhm, „Wettbewerb und Monopolkampf“, 1933, str. 174 ad.

(F). Ostatně platí: Jak mají vzniknout takoví lepší, altruističtí lidé, když se zároveň vytvoří podmínky, které v žádném případě nezpůsobí polepšení lidí? Vedoucím centrálních plánovacích úřadů anebo korporací se propůjčuje mimořádně velká moc. Na druhé straně se stává více nebo méně nesvobodnou většina ostatních lidí, tedy lidí ovládaných v centrálně administrativním hospodářství anebo povinně organizovaných v korporacích. Podle vši historické zkušenosti je velké nebezpečí, že vedoucí budou zkaženi mocí a ovládnání nesvobodou.

E. Soutěžní řád

1. Cíl, na něž se zaměřuje politika soutěžního řádu, spočívá v tom, že má napomoci rozvoji spontánních sil člověka a zároveň se postarat o to, aby se neobrátily proti obecnému zájmu. Tvrdívalo se, že soutěžní řád apeluje výhradně na vlastní zájem anebo egoismus jako na hnací sílu.¹⁶² Není to pravda. Je dostatečně realistický, aby počítal s obrovskou silou egoismu a pudu sebezáchovy, zároveň však ví, že v individuálním zájmu domácností a podniků se projevují rovněž jiné motivy. Nejen to. Je to jediný typ řádu, který spoutává síly egoismu. V centrálně administrativním typu se rozvíjí egoismus a libovůle vůdčí vrstvy a její byrokracie, rovněž tak v mocenských skupinách „svobodného“ hospodářství *laissez faire* anebo stavovského zřízení, i když mocenské pozice nejsou tak silné jako při centrálním plánování. Soutěžní řád však donutí i čirého egoistu, aby pracoval pro obecný zájem. Nutí například obchodníka anebo podnikatele, který jedná čistě egoisticky, aby smysluplně (a aniž by to chtěl) napomáhal překonávání vzácnosti spotřebních statků.¹⁶³

2. Soutěžnímu řádu se zajisté nepodaří všude, jak již bylo zdůrazněno, koordinovat projevy individuálních zájmů se zájmem obecným.

Vedoucí továrny mohl například umístit svůj podnik tak, že kouř z jeho komínu kazil vzduch v městě. Je to opět případ, kdy důsledky individuálního hospodářského plánu působí mimo indivi-

¹⁶² Viz např. M. Scheler.

¹⁶³ F. H. Knight: „The Ethics of Competition and other Essays“, 1935.

Walter Eucken

duálně hospodářský systém dat. Víme, že je tu třeba neustálých živnostenskopolitických a sociálněpolitických kontrol (str. 390 ad.).

V tomto směru je také důležitý způsob, jakým se může projevit nerovnost důchodů. V konkurenci s jinými dováží například velkoobchodník hedvábné zboží. Jedná v individuálním zájmu firmy; ukáže se, že plánoval správně, což dokazují výsledky podniku. V téže zemi však ještě nejsou uspokojeny naléhavé potřeby nižších důchodových skupin. Tok statků je sice exaktně řízen, nikoli však v „obecném zájmu“, právě proto, že důchody jsou rozdělovány nerovně, a že se proto potřeby projevují jen velmi nerovně. Různými prostředky, mj. progresivními daněmi, se lze pokusit o vyrovnání, jež je však omezené, protože by přílišná progresa brzdila investiční činnost a tím celkový proces.

Na těchto místech se tedy může drápkem zachytit kritika soutěžního řádu. Je znakem moderních diskusí, že byla příliš zdůrazňována. Pokud bychom zavrhlí celý soutěžní řád a zavedli centrální plánování, aby se tyto nedostatky odstranily, tyto by se jen zvětšily. V našem posledním příkladu by byl exaktně pracující cenový systém, který funguje celkem spolehlivě, nahrazen centrálním řízením, kde panuje náhodnost globálních hodnocení. Pak by se už nedovážela nebo nevyráběla jen omezená množství luxusního zboží, nýbrž celý hospodářský proces by již nebyl zaměřen na obecný zájem. Investovalo by se například nadměrně, ale nerovnovážně. Postupovalo by se tak, jako jedná člověk, jenž zničí relativně dobrý stroj pro určité nedostatky, aby jej nahradil málo výkonným, primitivním aparátem, jenž ohrožuje jeho samotného a má mnohem větší nedostatky než stroj, který zničil.

F. Koordinace individuálního a obecného zájmu jako úkol pro politiku řádu

Je zvykem pohlížet na úkol, jenž je dán napětím mezi individuálními zájmy a obecným zájmem, výhradně jako na problém mravní výchovy. Hovoří se o nutnosti překonat egoismus anebo ziskuchtivost.

vost anebo „kapitalistického ducha“ v naději, že nyní budou všichni lidé sloužit obecnému zájmu. Problém, o nějž fakticky jde, lze snad vysvětlit nejasněji, podnikneme-li krátkou cestu do dvou zemí, do Utopie A a Utopie B.

1. V Utopii A jednají všichni lidé jen z popudu egoismu a vlastního prospěchu. „Individuální zájem“ je zde tedy čistě egoistický. Neexistuje jakýkoliv ohled na kohokoliv, ani v domácnostech, ani v podnicích. Nikdo proto neklade otázku, jak by se dalo prospět obecnému zájmu. Každý jednotlivý člověk jedná se samozřejmostí jen pro sebe.

V hospodářském řádu centrálně administrativního typu by používala vůdčí vrstva své velké mocenské prostředky výlučně pro sebe. V tržním řádu by například na trzích práce monopoly poptávky stlačily mzdy velmi nízko a monopoly nabídky by vždy usilovaly o dosažení bodu nejvyššího čistého důchodu. Jedině v soutěžním řádu, jakoby úskokem, by nepracovalo množství egoistických individuálních zájmů proti sobě, ale působilo by ve vzájemném souladu. V Utopii A by ovšem bylo velmi těžké založit upotřebitelný řád, protože nikdo nehledá obecný zájem, nikdo se tedy nechápe úlohy zavést řád.

2. Docela jiný postoj lidí než v Utopii A najdeme v Utopii B. Zde jednají lidé buď podle kategorického imperativu povinnosti, anebo podle křesťanského příkazu lásky. Bylo by tím postaráno o to, aby všichni lidé sloužili obecnému zájmu? Ano, kdyby všichni žili v uzavřených rodinných hospodářstvích, tedy v individuálních hospodářstvích, kde jednotlivec může bezprostředně poznat, jak má jednat, aby posloužil obecnému blahu. Obecný zájem by se tu rovnal blahu rodiny anebo soběstačného hospodářství. Avšak Utopie B se neskládá, stejně jako Utopie A, ze sousedících individuálních hospodářství, kde každé samo o sobě představuje malý svět, nýbrž v obou Utopiích, tak jako v celém moderním světě, jsou hospodářství založená na dělbě práce, v nichž působí milióny navzájem propojených domácností a podniků. A zde je odpověď na shora položenou otázku: Nikoliv. Například M. je dělník a jedná pro svou rodinu plněním křesťanského přikázání lásky. Nejedná tedy pro vlastní prospěch, ale v individuálním zájmu své domácnosti.

Walter Eucken

Podle toho hledá pracoviště a podle toho používá své prostředky. Poslouží obecnému zájmu víc, když chodí do továrny, anebo když pracuje na statku? Již na tomto příkladu vidíme konflikt povinností, totiž povinností vůči rodině a povinností vůči celku. Jak se dozví, co je pro celek užitečnější? Anebo: například vedoucí podniku R. to myslí velmi vážně se svou povinností vůči svým dělníkům a svým odběratelům. Jedná čistě podle kategorického imperativu. Co má však vyrábět, aby posloužil obecnému zájmu co nejlépe? To mu ani kategorický imperativ neřekne.

I když je Utopie B zemí, která uskutečňuje nejvyšší možnou mravnost, přece v ní zůstává otevřena otázka, jak lze uvést do vzájemné harmonie individuální zájmy a obecný zájem. Je úkol pro politiku řádu, aby vyřešila tento problém. Jednotlivec musí mít v rámci řádu možnost svými činy, které koná sledováním mravního zákona ve svém bezprostředním okolí, přispívat zároveň k uskutečnění obecného zájmu.

Kdyby se měl v Utopii B uskutečnit centrálně administrativní řád, snažila by se vůdčí vrstva, zcela jinak než v Utopii A, uskutečňovat obecný zájem. Narazila by ovšem na nepřekonatelné překážky již proto, že by pomocí globálních hodnocení nebyla s to sladit navzájem jednotlivá hospodářská jednání. Kromě toho by se musela silně omezit svoboda domácností a podniků a centrální plánování by se dostalo do konfliktu s povinnostmi, jež má jednotlivec vůči svému bezprostřednímu okolí v domácnosti a v podniku. Soutěžní řád by se dal uskutečnit i v Utopii B. Dal by se zavést snadněji než v Utopii A, právě proto, že existují lidé, kteří myslí na obecný zájem, tedy také na uskutečnění dostatečného řádu. V Utopii B by se případné monopoly z vlastní iniciativy také snažily, aby dosáhly co nejvydatnějšího zásobování, například odběratelů.

Ze srovnání obou Utopií jasně vidíme, že problém napětí mezi individuálním a obecným zájmem může být mravní výchovou usnadněn, ale nemůže být zcela vyřešen. Tak například nemůže výchova odstranit podstatné nedostatky centrálního řízení hospodářství. Naopak zvládnutí zde daného problému řádu bude mrav-

ní výchovou usnadněno, přičemž by však musela být tato výchova zaměřena zároveň na politiku řádu.

3. Vraťme se od obou Utopií do reality, kde najdeme prvky obou Utopií. Připomeňme si onen obraz, který poskytovalo Německo mezi koncem roku 1945 a roku 1948, když přiděly centrálních plánovacích úřadů byly tak malé, že z nich nikdo nemohl žít; když se v obchodech za peníze dalo koupit velice málo, když se neodpracovali všechny směny a jiní dělníci mnoho týdnů chyběli v továrnách, protože museli pomáhat sedlákům na vsi anebo si jinak opatřovat potraviny. Bylo by bývalo v obecném zájmu, aby muži pracovali tam, kde jich bylo tak naléhavě třeba. Ale individuální zájem velel zachránit sebe sama a svou rodinu před smrtí hladem.

Na jednoduché, všední skutečnosti jsme ukázali, co prakticky znamená selhání hospodářského řádu. Od lidí se nesmí žádat to, co zmůže jen hospodářský řád: zabezpečit harmonický poměr mezi individuálním a obecným zájmem.

Závěr

„Metoda vědy má daleko větší význam než jakýkoliv jednotlivý objev.“ (Cuvier) Tak je tomu i v ekonomii. Důležitější než všechny jednotlivosti je i v této knize metoda, tj. hospodářskopolitické myšlení, za které se kniha zasazuje a z něhož vyplývá také pojetí a řešení problému.

Problém spočívá, abychom to ještě jednou zopakovali, ve výstavbě funkčního a lidsky důstojného řádu hospodářství a společnosti. Metoda spočívá v tom, že se na utváření hospodářských forem vztahuje rozhodná vůle zavést řád, na což se také tato vůle omezuje, zatímco samotný hospodářský proces se ponechává vlastní zákonitosti.

Okolnost, že soutěžní řád nejen uznává věcnou zákonitost, jak je vyjádřena v hospodářském procesu, ale výslovně ji také chce nastolit, mu často vynesla výtku, že se zde obětuje svoboda člověka

Walter Eucken

nedůstojným způsobem nepružnému mechanismu. Kdyby tato výtka byla oprávněná, byl by soutěžní řád v paradoxní situaci, že dává všanc právě tu hodnotu, na niž je zaměřen především: svobodu člověka.

Se svobodou člověka je to ovšem vždy tak, že nachází odpor a meze v jistých předem daných skutečnostech. Její podstata spočívá právě v tom, že ponechává průchod zákonu věcí, a že si přesto uhájí své postavení. Tím se právě odlišuje svoboda od libovůle.

Za druhé má však úkol řídit tento nyní nesmírně komplikovaný moderní industriální svět takový rozměr, který přesahuje schopnosti, jež byla dány člověku, kdyby neexistovalo něco jako mechanismus řízení tržního hospodářství, který naštěstí člověku odejme aspoň část tohoto úkolu. Zřetelně se tu vymezuje, co může jednotlivec dokázat a co nikoliv. A tímto vymezením se teprve stane **skutečně** svobodným: pro svobodný rozvoj svých individuálních sil v hospodářském procesu, pro svobodné utváření hospodářských forem.

Nejde však přece jen o znásilnění lidského sebeurčení tím, že se tu ekonomický moment staví tak silně do popředí? Na to je třeba odvětit: Je nutno řešit zcela konkrétní, neodbytný, všední problém. Překonat hospodářskou vzácnost. Na řešení tohoto problému závisí řešení mnoha jiných problémů. To, že soutěžní řád upřednostňuje hospodářskou nutnost, nemá nic společného s materialistickým pojetím. Zde není volby. Zanedbá-li se ekonomická nutnost jako podřadná, což znamená totéž jako úpadek ekonomického myšlení, stanou se lidé jen v mnohem vyšší míře závislími na hospodářství. Pak hrozí svobodě skutečné nebezpečí. Nakonec zbude jen druhá možnost, a to centrálně administrativní hospodářství, totalitarismus se svými zničujícími následky pro svobodu člověka.

Naproti tomu je úkolem soutěžního řádu vyřešit sociální otázku v duchu svobody a tím zachránit svobodu vůbec. Má-li se však zachovat právo na svobodný řád proti kolektivismu, který ze všech stran postupuje, bude nutné, aby nositelé řádu také smysl řádu pochopili. Mezi moderního člověka a elementární základní fakta světa, v němž žije, proniká mnoho komplikovaných věcí. Proto

musí být naší devizou: Proti neelementárnímu myšlení k věcnosti! Konečně je třeba se zříct všech nezávazných ideologických žvástů, které putují od jednoho psacího stolu k druhému, v surovější formě od novin k novinám, v ještě surovější formě od jednoho volebního shromáždění k druhému. To jsou jen schémata. Nedělá se, co by se mohlo, a nevidí se, kterých věcných souvislostí je třeba dbát.

Lidé vědí, že totalitarismus má program, že ale proti tomu existuje i program svobody, soutěžní řád, to nevědí anebo nevědí sdo-statek. Ekonomicko-technický problém, který se lidé pokoušejí v soutěžním řádu vyřešit, se nevidí anebo se podceňuje jeho význam i pro jiné oblasti života.

Je však jen jednou stránkou soutěžního řádu, že naléhá na prosazování věcných ekonomických zákonů. Druhá strana spočívá v tom, že se zde má současně prosadit vůle uskutečnit sociální a etický řád. A jeho zvláštní síla tkví v tomto spojení. Neboť sociálně-etické chtění bez spojení s věcnou ekonomickou logikou je právě tak bezmocné, jako se věcná hospodářská logika nemůže prosadit, neovlivňuje-li vůle po sociálním řádu utváření forem.

Stále chybí ve všech zemích vůdčí vrstva, která by pochopila podstatu soutěžního řádu nejen jako pouhý hospodářský řád, ale také jako podmínku společenského řádu, jako velký protějšek, jež můžeme postavit proti totalitární koncepci.

Do všeobecného povědomí, musí dostat toto: Tím, že se rozhodneme buď pro centralizované administrativní hospodářství, anebo pro soutěžní řád, rozhodneme se zároveň, ať to víme nebo ne, a nejčastěji to nevíme, pro jiné obrovské sféry života. Musí být jasno v tom, jaké důsledky s sebou nese rozhodnutí pro kolektivismus.

Nechceme-li důsledky kolektivismu, musíme chtít, aby panoval zákon soutěže. A má-li panovat trh, nesmíme se zdráhat, abychom se mu přizpůsobili. Proti nejistotě nesmíme chtít bojovat tím, že vyvoláme novou nejistotu.

Na obranu svobodného řádu nemáme takové možnosti jako totalita, nemáme její mocenské prostředky, k nimž patří teror, a nemáme kolektivní nadšené opojení vyvolané propagandou. Někte-

Walter Eucken

ří se proto domnívají, že proti tomu nemůžeme postavit nic než stoickou rezignaci. Ale tak by se boj za věc svobody, který nám byl uložen, vést neměl. Stoikové byli velcí, ale chyběla jim radost. A ta nesmí chybět, mají-li lidé mít dost odvahy a síly pro výstavbu svobodného řádu.

Jen skutečná pozitivnost může zvládnout osamění a ochromení. Zde platí, co řekl Schiller: „Ducha může zranit jen to, co mu uloupilo svobodu, a on dokazuje svoji tím, že ztvární beztvaré. Jen tam, kde panuje těžkopádná a beztvará masa a kde v nejistých hranicích kolísají nejasné obrysy, má své sídlo bázeň. Člověk je povznesen... nad každou hrůzu, jakmile jí dokáže dát formu a přeměnit ji ve svůj objekt.“

D O D A T E K

Základní otázky teoretické diskuse

1. Slovo řád (Ordnung)¹

Slovo „řád“ se používá ve dvojitým smyslu. „Hospodářským řádem“ rozumíme konkrétní, pozitivní skutečnost. Je to souhrn realizovaných forem, v nichž in concreto probíhá každodenní hospodářský proces. Existoval tak německý hospodářský řád v roce 1945, v roce 1900 anebo v jakékoliv jiné hospodářské epoše. My jsme zkoumali zejména hospodářské řády 19. a 20. století, které byly různorodé a rychle se střídaly. Byly a často jsou neúčelné, takže v nich každodenní hospodářský proces často nemůže dospět do rovnovážného stavu, anebo jsou nespravedlivé a je v nich ohrožena svoboda. Analýza těchto řádů je základem politiky řádu (Ordnungspolitik). Je třeba se na ně dívat jako na fakta a zjistit jejich vzájemné souvislosti.

„Řád“ má však ještě jeden význam, a to jako řád odpovídající podstatě člověka a věcí, to jest řád, v němž existuje uměřenost a rovnováha. Takto formulovala pojem řádu již starověká filozofie. Hledala v různorodosti věcí skrytý architektonický plán uspořá-

¹ Tento oddíl se z velké části kryje se statí autora v 6. vydání jeho „Grundlagen der Nationalökonomie“, str. 239.

Walter Eucken

dání světa. Ve středověku vykryštovala myšlenka o „ordu“, která ovlivnila rozhodujícím způsobem výstavbu celé tehdejší kultury. Znamená *smysluplné* stmelení různorodého v celek.

Především v dobách selhávajících nebo nespravedlivých pozitivních řádů nabývá idea bytostného či přirozeného řádu neboli orda zpravidla velké síly. Popudem k tomu bývá absurdita konkrétních okolností. Hledá se takový řád, jenž na rozdíl od stávajících řádů odpovídá rozumu anebo přirozenosti člověka a věcí. V době nouze, na přelomu 4. a 5. století, rozvinul například Augustin tuto myšlenku zvláště působivě. V 17. a 18. století byl přirozený řád (*ordre naturel*) stavěn proti pozitivnímu řádu (*ordre positif*), což mělo opět silný vliv například na oblast tvorby práva a státu a hospodářské politiky. Dnes tato idea opět ožívá vzhledem k naléhavé nutnosti nalézt pro industrializované hospodářství chybějící funkční a lidsky důstojný hospodářský, společenský, právní a státní řád. Třebaže se formulace tohoto pojmu během evropských dějin mění, zůstává *záměř* při jeho tvorbě stejný nebo podobný.

Oba pojmy jsou nepostradatelné: řády jako individuální, proměnlivé historické skutečnosti a řád jako *ordo*. Tento rozdíl v pojmech je tak starý proto, že vzniká téměř nevyhnutelně při vypořádávání se s konkrétní skutečností. Člověk chce vědět, jaké jsou stávající řády, a hledá řád lepší. Avšak oba pojmy navzájem kontrastují: konkrétní, neuspokojivé řády, v nichž lidé fakticky žijí, a proti tomu řád použitelný a spravedlivý.

Oddělíme tyto pojmy od sebe tím, že budeme rozlišovat mezi konkrétními „hospodářskými řády“ a úsilím o „řád hospodářství“.

2. Zákonem stanovený řád (gesetzt) a řád rostlý (gewachsen)

Soutěžní řád se neuskuteční spontánně. V tomto smyslu není přirozeným řádem, není *ordre naturel*. Nestačí uskutečnit jisté právní zásady a v ostatním ponechat vývoj hospodářského řádu samotnému.

V jiném smyslu však je přirozeným řádem neboli ordem. Umožňuje totiž, aby působily silné tendence, které i v průmyslové ekonomice směřují k dokonalé konkurenci. Tím, že hospodářská politika učiní tyto tendence účinnými v podobě forem hospodářského řádu, dělá to, co odpovídá povaze věci a člověka.

Rozlišily se dva druhy hospodářských řádů, rostlý řád a zákonem stanovený řád. Rostlé řády jsou takové, jež se v historii vytvářejí bez vědomého rozhodnutí. Zákonem stanovené řády jsou takové, které uplatňují princip řádu v hospodářském zřízení na základě celkového hospodářskopolitického rozhodnutí. Rostlé řády lze srovnávat s městy, jež jsou budována bez celkového plánu, zákonem stanovené řády s městy, jež se staví na základě urbanistického plánu. Ukazuje se, že politika soutěžního řádu vychází z celkového rozhodnutí a že vytváří hospodářské zřízení, jinými slovy, že chce stanovit řád. Avšak tento stanovený řád se nestaví proti historickému vývoji. Tím, že realizuje systematicky formy řádu, které lze zjistit ve skutečnosti a které usilují o své další uskutečňování, blíží se tento řád řádu rostlému. Tam, kde bude realizován soutěžní řád, bude možné a má se uskutečnit zdola spontánní zakládání například družstev, změny ve velikosti podniků atd. Má být postaráno jen o to, aby nebyl porušen základní princip řádu například vytvářením monopolů. Oproti zákonem stanovenému řádu centrálně administrativního typu nebudou takové spontánní výtvořiny nařizovány shora, ale svobodně prováděny jednotlivci.

V dějinách je většina hospodářských řádů „rostlých“. Vznikly, aniž by byl předtím navržen určitý stavební plán. Politika *laissez faire* chtěla rovněž nechat růst hospodářské řády a pevně věřila, že vznikne nový, lidsky důstojný řád. Na rozdíl od toho je mnoho moderních řádů, zejména řády centrálně administrativního typu, řády stanovenými zákonem. Srovnajme například ruský hospodářský řád po roce 1928 s německým před rokem 1914. Tato hospodářská zřízení centrálně administrativního typu namnoze vzdorovala dějinnému vývoji a snažila se uskutečnit určitý vykonstruovaný stavební plán.

Walter Eucken

„Soutěžní řády“ zaujímají mezi těmito extrémí střední pozici. Nevynalézáme soutěžní řád, ale nacházíme jeho prvky v konkrétní skutečnosti. Nic si nevynucujeme, ale rozvíjíme to, co tu - vedle jiných forem - je. Snažíme se rozvíjet neobvykle silné tendence k dokonalé konkurenci, kterou najdeme v samotných věcech. Z omezeného počtu forem hospodářského řádu vybíráme ty formy, které prokazují svoji vhodnost. Plánování řádů se tedy neděje v rozporu s historickým vývojem, ale stanovení řádu se děje tak, že se získají principy řádu z dějinných tendencí, které tu již jsou.

Politikou soutěžního řádu neoktrojuje stát hospodářský řád, ale prosazuje uplatnění toho, co by bylo jinak v důsledku jiných tendencí potlačeno.

3. „Liberální“ a „neoliberální“

Zásady hospodářské politiky, které jsme zde vylíčili, se někdy nazývají „liberální“ anebo „neoliberální“. Toto označení je však často tendenční a nepřesné.

Tendenční tehdy, když si protivníci chtějí usnadnit kritiku. Církevní a politický „liberalismus“ má mnoho nepřátel. V některých zemích je s tímto pojmem spojován i ateismus anebo i sepětí s určitými hospodářskými zájmovými skupinami. Proud kritiky liberalismu se nyní přenáší bezmyšlenkovitě na soutěžní řády a jejich myšlenkovou přípravu. Metoda této kritiky je stará. Rozhodně a právem se proti ní postavil mj. i Kant. Po uveřejnění „Kritiky čistého rozumu“ tvrdili kritikové, že Kant je stoupencem „systému vyššího idealismu“, jak jej rozvinul již Berkeley. Kantovy nové myšlenky byly pojmenovány starým sektářským názvem. Kant se rozhodně ohradil proti takovému postupu ve svých „Prolegomenech“. Hovoří o tom, že různé „ismy“ jsou připraveny „jako rakve, aby pojaly všechny nové neaprobované myšlenky“. Když se chceme vypořádat kriticky s principy soutěžního řádu, měli bychom se vyhýbat tomu, abychom ukládali tyto myšlenky do takových rakví a mohli je bez smyslu pohřbít. A měli bychom pod-

stoupit tu námahu, abychom se pokusili o vlastní kritiku realistic-
kou analýzou hospodářství.

Označení „liberální“ však není rovněž *přesné*. Liberálové 19. století byli většinou přívrženci politiky *laissez faire*. Opírali se sice o velkou tradici, ale někteří byli epigoni. Liberalismus této doby je jen větví na velkém stromu evropské kultury, která se od doby svého vzniku zakládá na svobodě a která byla ohrožena anebo upadala jen tehdy, když upadala svoboda. Nová historická situace nás nutí – a právě tato myšlenka se nám nabízí – abychom masivní ohrožení svobody odvrátili novými, pozitivními prostředky.

4. Soutěžní řád a problém moci

Existuje „klimax hospodářské moci“, jenž se stupňuje se střídáním forem řádů. Začíná tržní formou dokonalé konkurence. Následují stupně oligopolní, poté částečně monopolní a monopolní tržní formy. Pro rozsah hospodářské moci je kromě toho důležitá pružnost nabídky a poptávky. Centrálně administrativní hospodářství se soukromým vlastnictvím vede k ještě vyššímu stupni koncentrace hospodářské moci, která dosahuje vrcholu v centrálně administrativním hospodářství s kolektivním vlastnictvím. Všechny tyto formy reálně existovaly.

Politika soutěžního řádu řeší problém následujícím způsobem. Zmenšuje hospodářskou moc rozštěpením, a to tak, že se pokud možno oddělí sféra každodenního hospodaření od politicko-státního jednání. Toto je jedna metoda. Druhá, která je aplikována současně, spočívá v tom, že uvnitř hospodářské sféry se nastartuje konkurence dekoncentrací, jež zamezuje přetrvávání anebo vzniku nových mocenských pozic.

Hospodářská politika soutěžního řádu se tedy staví i tady do plného protikladu k politice centrálního řízení hospodářství nebo ke korporativnímu řádu. Obě tyto formy chtějí překonat zneužívání soukromé moci její další koncentrací.

Walter Eucken

I když se takto v soutěžním řádu hospodářská moc pokud možno snižuje rozštěpením, jsou přece určité mocenské pozice nepostradatelné pro jeho realizaci. Hospodářskou moc, jež se opírá o privilegia, by měla mít nejen centrální banka a jiná místa zodpovědná za zásobování penězi. Také vedení podniků musí mít autoritu, aby prosazovala své plány svými nařízeními. Jejich hospodářská moc se samozřejmě v soutěžním řádu omezí a kontroluje, a to zpravidla konkurencí, ve zvláštních případech protimonopolní kontrolou. Vedoucí firmy by tedy neměl – jako nabízející výrobků i jako poptávající (i pracovních sil) – mít monopolní anebo částečně monopolní moc, jež narušuje funkci soutěžního řádu. Ovšem právě proto, že podniky mají být na trzích soutěží donuceny k výkonnosti, nesmí býti vedení odejmuto vypracovávání hospodářských plánů pro podnik, jakož i oprávnění dávat příkazy. Jinak se oslabí jasnost řízení podniku. Podnik ztratí přizpůsobivost, bez které v soutěžním řádu nemůže pracovat. Kdo si přeje soutěžní řád, nesmí tudíž podporovat zákonná opatření, jež by tento vývoj umožnila.

K tomu, abychom překonali dilema hospodářské moci, je třeba vidět spolu moc a řád. Hospodářská moc je oprávněna jen potud, pokud slouží výstavbě a udržení soutěžního řádu. V hospodářském řádu centrálně administrativního typu se poměr obrací. Hospodářský řád je nástrojem k prosazování moci. Z toho vyplývá, že *nikdo nesmí mít více anebo méně hospodářské moci, než je zapotřebí k uskutečnění soutěžního řádu.*

5. Data

Kdo hospodaří, jedná podle plánu. Hlava domácnosti, vedoucí podniku sestavuje plány na dny, týdny, roky, staví na skutečnostech, které považuje za dané. Každý plán individuálního hospodářství se zakládá na takových „plánovacích datech“. Potřeby domácnosti dostávat jídlo, ošacení atd., velikost a druh zařízení podniku, schopnosti a znalosti dělníků jsou takovými daty. Ale

i ceny výrobků, jež podnik potřebuje, suroviny a polotovary, které používá, jsou pro vedoucího daty, stejně jako jsou pro domácnosti příslušné ceny daty jejich plánů. Všechny tyto veličiny, na nichž plány spočívají, jsou individuálně-hospodářskými plánovacími daty.

Z hlediska celého hospodářství jsou plány individuálních hospodářství jen plány dílčími. Každý jednotlivec musí ale ve svém plánu brát ohled na činy ostatních. Prostředek, jenž tyto ohledy nejen umožňuje, ale dokonce vynucuje, je tržní hospodářství se svým cenovým mechanismem. Jeho prostřednictvím jsou dílčí plány koordinovány do jednotného celku.

Podíváme-li se ovšem na proces koordinace jednotlivých cen nikoliv z *individuálního*, ale z *celohospodářského* hlediska, ztratí ceny svoji vlastnost jakožto data. Jejich tvorba se stává problémem, jež musí vysvětlit teorie. Je tedy třeba rozlišovat mezi individuálně-hospodářskými plánovacími daty a takovými, která jsou i celohospodářskými daty, jako jsou potřeby a technické znalosti. Toto rozlišení je také důvěrně známé vedoucímu podniku. Poznává například v technických znalostech, které zhodnocuje ve svém podniku, zcela jinou danost než v cenách jeho výrobků anebo surovin, o nichž ví, že nejsou dány absolutně.

Za data z celospolečenského pohledu můžeme označit šest veličin, anebo lépe skupin veličin: Potřeby lidí, dary a podmínky přírody, pracovní síly, zásoby statků z dřívější výroby, dále technické znalosti a konečně právní a sociální řád, který může usměrnit jednání hospodářských subjektů a stanovit mu hranice. Tento posledně uvedený údaj je třeba chápat v širokém smyslu. Jsou míněny nejen zákony, mravy a zvyky, ale i duchovní prostředí, v němž lidé žijí a v němž se řídí pravidly hry.

Celohospodářská data tvoří hranice ekonomického světa. Jsou to ty veličiny, ke kterým má proniknout ekonomická teorie při řešení svého úkolu, tj. při vysvětlení hospodářské skutečnosti. Teoretické národohospodářské bádání *musí* pracovat s ohraničeným počtem dat, má-li mít vůbec úspěch. Tuto hrani-

Walter Eucken

ci však nenajde načrtnutou či naznačenou jiným disciplínami, například sociologií anebo dějepisem. Jedině práce s ekonomickou problematikou vede k jejímu určení. Vlastní stanovení problematiky a analýza ekonomicky relevantních faktů ji nutně přivede k podmínkám, na nichž závisí běh ekonomiky. Okolo celé tržní ekonomiky se nacházejí jako věnec celohospodářská data, určující průběh hospodářství. Totéž platí pro plánovací systém centrálně řízeného hospodářství. „Celohospodářská data jsou – abychom to opakovaně shrnuli – taková fakta, jež určují ekonomický svět, aniž by sama byla bezprostředně ekonomickými fakty určena. U faktických celohospodářských dat končí teoretické vysvětlování“.²

Tato celohospodářská data, jež teoretik za daná považovat musí, *hospodářský politik* za daná považovat nemusí. Pro něho jsou nanejvýš vhodnými východisky pro jeho opatření. Hospodářská politika v užším i širším smyslu působí právě tím, že mění data. Ovlivňování celohospodářských dat hospodářskou politikou má ovšem své meze, i když žádná z těchto dat nejsou zcela neovlivnitelná. Dokonce i podnebí země lze změnit lidskými zásahy. O to více jiné faktory, jako je počet obyvatelstva, jeho znalosti a schopnosti atd. Největší pole působnosti pro hospodářskou politiku poskytuje šestý údaj, právní a sociální řád. Správně zacházet s ovlivňováním dat a zejména šestého údaje je nejdůležitější umění hospodářské politiky. Základním pravidlem tohoto umění by mělo být nenavazovat na individuálně hospodářská data, ale utvářet celohospodářské danosti vzhledem k celému hospodářství. Důraz se má klást na zohlednění interdependence všech ekonomických veličin. Každý izolovaný zásah je zhoubný. Jelikož tento celkový proces vyplývá nutně z konstelace dat, protože ty můžeme ve velké míře ovlivnit, zodpovídáme za výsledek. Mechanismus řízení tržního hospodářství však není zodpovědný. Tento mechanismus, totiž cenová soustava, je neutrální.

² Walter Eucken, „Grundlagen der Nationalökonomie“, 6. vyd., str. 156.

6. Závěry

Na počátku jsme si položili otázku, zda v ideologickém boji vůdčích vrstev můžeme vůbec rozpoznat postačující řád pro industrializované hospodářství. Existuje možnost vyvinout něco jiného než ideologie svázané se zájmy? Nezodpovídáme tyto otázky ani a priori, ani metodologicky, ale prací na samotném objektu.

Nyní, na konci, jsme schopni zodpovědět otázku, na kterou jsme na začátku neodpověděli ani pozitivně, ani negativně. Z analýzy hospodářskopolitické skutečnosti posledního půldruhého století vplynuly tyto *závěry*:

1. Prokázalo se, že v důsledku malého počtu forem řádu je možný počet řešení omezený a nezbývá prostor pro fantazii.

2. Důsledky vyplývající z realizace jednotlivých forem řádu lze exaktně zjistit, a to nejen potud, že lze exaktně určit, jak se v jednotlivých formách řádu odehrává hospodářský proces, zda se například dostane do rovnováhy, nebo ne. Lze navíc určit také interdependenci řádů. Lze tedy předvídat tendence, které vyplývají při realizaci určité formy hospodářského řádu pro utváření společenského řádu, státního řádu a celkového lidského řádu vůbec.

3. Při výstavbě forem řádu je tudíž možné překonat subjektivitu.

Pro hospodářskopolitické jednání vplynulo dále toto: Před každým jednotlivým hospodářskopolitickým opatřením musí být jasno o tom, který hospodářský systém má být realizován. Všechny hospodářskopolitické akty se musí provádět s ohledem na celkový hospodářský řád, ať již jde o sociálněpolitické, obchodněpolitické anebo jiné opatření dotýkající se řádu. Každý akt bude mít smysl jen tehdy, když bude prováděn v rámci politiky zaměřené na nastolení a zachování určitého celkového řádu.

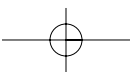
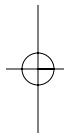
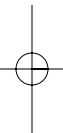
Jak se však má učinit celkové rozhodnutí?

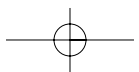
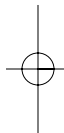
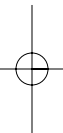
Ukazuje se, že nikoliv doktrinárně na základě jakýchkoliv ideologií. Pro celkové rozhodnutí – opakujeme – je třeba z omezeného počtu vybrat dominující formu řádu. Celkové rozhodnutí je tedy třeba učinit nikoliv spekulativně, ale realisticky.

Walter Eucken

Jakmile však padlo celkové rozhodnutí, je třeba podle něj jednat do všech podrobností. Je třeba vystříhat se všeho, co by překáželo cenovým relacím v tom, aby byly řídicím systémem hospodářského procesu, přikloní-li se celkové rozhodnutí k systému hospodářské soutěže.

Takové důsledné jednání na základě zkušenosti je opakem doktrinarismu. Jednat doktrinárně znamená prosadit svůj názor proti poučení zkušeností. Důsledné jednání je však účelové jednání. Jen takové jednání je předpokladem úspěchu.

WALTER EUCKEN se narodil 17. ledna 1891 v Jeně v rodině filosofa Rudolfa Euckena. Vystudoval národohospodářství, historii a filosofii v Kielu, Bonnu a Jeně. Doktorát získal v roce 1913 na borské univerzitě za práci na téma „Die Verbandsbildung in der Seeschiffahrt“.

První světovou válku, od roku 1914 do konce roku 1918, prožil Walter Eucken na frontě.

Habilitoval se v roce 1921 na berlínské univerzitě prací „Die Stickstoff-Frage“. Na základě této práce dospěl k přesvědčení, že metody takzvané historické školy dokážou jen nedostatečně pojednat problémy, které přináší realita, a začal hledat nové cesty.

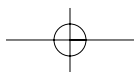
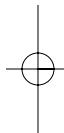
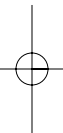
V době nejvyšší inflace napsal knihu „Kritische Betrachtungen zum deutschen Geldproblem“ (1923), v roce 1934 následovala kniha „Kapitaltechnische Untersuchungen“ s významnou předmlouvou „Was leistet die nationalökonomische Theorie?“.

Jako profesor byl v roce 1925 povolán na univerzitu do Tübingenu a v roce 1927 na univerzitu ve Freiburgu. V roce 1939 dokončil své dílo „Grundlagen der Nationalökonomie“. Kvůli jeho odmítavému postoji k nacionálnímu socialismu mu permanentně hrozilo nebezpečí, zatčení se mu však naštěstí podařilo vyhnout.

„Grundsätze der Wirtschaftspolitik“ jsou Euckenovým druhým nejvýznamnějším dílem. Vydáno bylo až po jeho smrti Edith Euckenovou a K. Paulem Henselem.

Vedle dlouhé řady článků v odborných vědeckých časopisech napsal Walter Eucken i kratší pojednání „Nationalökonomie wozu?“ (1938) a společně s Franzem Böhmem vydal v roce 1948 ročenku „Ordo“, která, podobně jako celá jím, Böhmem a Großmannem-Doerthem založená freiburská škola, měla sloužit vytvoření svobodného a pro člověka důstojného společenského a hospodářského řádu.

Walter Eucken zemřel na přednáškovém turné v Londýně 20. března 1950.

Pocta JUDr. Alžbětě Kvasničkové (1919–2002)

Osudy překladatelky knihy, kterou právě držíte v rukou, Alžběty Kvasničkové, jsou v mnohém typickou ukázkou tragických osudů statečných lidí v Československu 20. století.

Narodila se 10. listopadu 1919 v Bratislavě. Již její dětství a mládí ji vybavilo schopnostmi, které v pozdějších letech dokázala vynikajícím způsobem využít. V rodině se velmi cenila vzdělanost, nešetřilo se na knihách a především se udržovala znalost odborné němčiny konce 19. století. V roce 1937 absolvovala Masarykovo reálné gymnásium v Bratislavě a ve stejném roce začala studovat v Praze matematiku a fyziku. Její studium bylo násilně přerušeno zavřením českých vysokých škol ze strany německé okupační správy v roce 1939. V té době již byla provdána a datum její svatby je skoro symbolické – 15. března 1939. Jelikož pocházela z židovské rodiny, velice citelně se jí dotkl holocaust. Její otec zemřel přirozenou smrtí v roce 1941, avšak její matka byla odvečena do koncentračního tábora Osvětim, kde v roce 1942 zahynula. Spolu s manželem se aktivně zúčastnila odboje, avšak v roce 1944 byl její manžel zatčen a zbytek války strávil po různých káznicích včetně Malé pevnosti v Terezíně. Jí se podařilo s velkým štěstím zatčení uniknout a do konce války žila v ilegality i se svým čtyřměsíčním synem. Její manžel sice válku přežil, nicméně věznění se na jeho zdravotním stavu významně negativně projevilo, a tak relativně brzy po válce umírá. Návrat ke studiu v situaci, kdy zůstala sama se dvěma dětmi, nepřicházel v úvahu. Postupně tedy pracovala na ministerstvu zdravotnictví, poté jako tajemnice tehdejší geologicko-geografické fakulty UK a také jako tajemnice FTVS UK. Avšak jen co jí to dovolil věk jejich dětí, vystudovala Právnickou fakultu UK a nastoupila jako asistentka na Ústav ekonomických věd UK, tehdy přidružený k Právnické fakultě. Právě tam začalo její systematické studium zahraniční nemarxistické ekonomické literatury, pro které měla vynikající předpoklady – excelentní znalost němčiny, angličtiny a francouzštiny a také schopnost „číst“ matematiku,

Walter Eucken

kteřá se začala významně v ekonomii prosazovat po druhé světové válce.

Ovšem události roku 1968 opět významně zasáhly do jejího života. Pro svou veřejnou angažovanost ve prospěch demokratizace tehdejší společnosti a především pro svůj veřejný postoj proti sovětské okupaci byla vyloučena z Univerzity Karlovy a po celé období 70. a 80. let diskriminována. Živila se jako podnikový právník. Především se však soustředila na svoji překladatelskou činnost, a tím se udržovala „v kondici“ – i když se převážně jednalo o práci „do šuplíku“ s omezenou možností publikace svých překladů a v podstatě s nulovou nadějí na návrat do akademické sféry. Za zmínku stojí, že se jí (resp. ve spoluautorství s H. Burešovou) v 80. letech podařilo v časopise *Politická ekonomie* publikovat kritický článek o špatném terminologickém překladu nového vydání *Marxova Kapitálu* do češtiny.

Po sametové revoluci v roce 1989 byla plně rehabilitována a vrátila se i na Právnickou fakultu UK – v té době jí bylo již 70 let. Přesto se s neutuchající energií vrhla do výuky národního hospodářství, dějin ekonomických teorií a do publikování odborných statí a článků, zejména z oblasti tržní rovnováhy a rakouské ekonomické teorie a do dalších překladů.

Přesto – přes lásku a skvělý pedagogický přístup k výuce a ke studentům, přínosné vědecké práci a publikační a překladatelské činnosti – její působení na Univerzitě Karlově mělo trochu trpkou pachuť, neboť ačkoliv Alžběta Kvasničková s úspěchem obhájila v první polovině 90. let před vědeckou radou Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy a poté i před vědeckou radou Právnické fakulty Univerzity Karlovy svoji habilitační práci, její habilitační řízení bylo Univerzitou Karlovou zastaveno.

Tím nejcennějším, čím Alžběta Kvasničková přispěla k rozvoji a obnově klasického ekonomického myšlení v Čechách po listopadové revoluci, jsou její překlady. Zcela mimořádným počinem se stal její překlad knihy Eugena von Böhm-Bawerka „Základy teorie hospodářské hodnoty statků“, který byl vypracován již koncem 70. let avšak vydán byl nakladatelstvím Academia z pochopitel-

ných důvodů až v roce 1991. Dodnes se jedná o jediný překlad díla tohoto významného představitele druhé generace rakouské školy a bývalého ministra financí Rakouska-Uherska do češtiny. Alžběta Kvasničková prosazovala názor, že právě díla velikánů první a druhé generace rakouské školy je nutné překládat, a to nejenom proto, že ovlivnily celou plejádu významných československých prvorepublikových ekonomů, ale též z toho důvodu, že se jedná o jedinou ekonomickou školu, jejíž původ je v naší geografické a ideové oblasti. Mnozí její představitelé se dokonce na území Čech a Moravy narodili – právě třeba zmíněný Eugen von Böhm-Bawerk v Brně nebo Alois Schumpeter v Třešti, někteří působili i na pražské Karlo-Ferdinandově univerzitě (Friedrich von Wieser). Dokonce i zřejmě nejvýznamnější představitel rakouské školy, nositel Nobelovy ceny za ekonomii, Friedrich August von Hayek má rodinné kořeny (byť vzdálené) na Moravě. Tato škola je dodnes rozvíjena především na některých univerzitách v USA dnes již pátou generací ekonomů, a to na stále stejných metodologických základech, což je mezi světovými ekonomickými školami unikátní. Hlavním důvodem její snahy překládat původní německy psanou literaturu byl fakt, že i s velmi dobrou znalostí současné němčiny se jedná o díla *de facto* nečitelná a překlady do angličtiny jsou v mnoha ohledech terminologicky nepřesné a často zavádějící. Překladem anglických překladů by tak snadno mohlo dojít ke značnému zkreslení původního významu a smyslu. Díky svému jazykovému vybavení, znalostem ekonomické teorie a historie byla tím nejlepším člověkem pro tuto obtížnou a často nedocenenou práci.

Z obdobných důvodů vznikl i překlad, který držíte v ruce. Jedná se o klasické dílo německé ordoliberalní školy, která není v Čechách příliš známá, ačkoliv její představitelé realizovali nedaleko za našimi hranicemi jednu z nejúspěšnějších ekonomických reforem v historii. V této knize pak čtenář najde výklad principů konceptu sociálně tržního hospodářství, což je pojem v naší soudobé ekonomické a politické diskusi velmi často nepochopený, mýtizovaný a dezinterpretovaný. Ke studiu originálních textů velikánů

Walter Eucken

německého ordoliberalismu se Alžběta Kvasničková dostala během svého studijního pobytu na Pasovské univerzitě v roce 1998.

Tato kniha však není prvním překladem Alžběty Kvasničové, který Liberální institut vydává. Již v roce 1998 vyšel „Liberalismus“ od Ludwiga von Misesa. Historie tohoto překladu je velmi zajímavá a mnohé vypovídá o pečlivosti a poctivosti práce Alžběty Kvasničkové. V roce 1994 se jí totiž dostal do rukou anglický překlad Misesova Liberalismu, v jehož předmluvě si autor povzdechl, že ani německý vydavatel nemá původní německé výtisky knihy k dispozici, protože byly ve 30. letech zničeny na příkaz nacistických úřadů. Kniha ji natolik zaujala, že si hned druhý den zašla do naší Státní knihovny, kde zcela zapomenutý německý originál knihy z roku 1927 našla a – přeložila jej. Jak prosté a až ne skutečné zároveň.

Zajímavým počinem bylo i vydání její učebnice „Dějiny ekonomického myšlení“ v roce 1999, kterou připravila s malou skupinou spolupracovníků. Jedná se průřezový text, který právníky – tedy neekonomy, kteří navíc nemají v lásce moderní matematickou formalizaci – provede dějinami ekonomického myšlení. Je pravdou, že v učebnicích tohoto typu nelze vymyslet příliš nového, přesto se několik novinek a neotřelých postupů v této zdařilé práci našlo. Do chronologického textu byly vloženy některé exkurzy o obecných ekonomických tématech. Součástí učebnice jsou i vybrané překlady z děl Saye, Jevonse, Quesnaye a také překlad populárně naučné stati „Já, tužka“ od L. E. Reada popisující přístupnou formou Hayekovu teorii využívání informací ve společnosti. Velmi podrobné je představení rakouské teorie subjektivní hodnoty s mnoha obsáhlými citacemi. Obsáhlý je i popis ve většině učebnic opomíjených kapitol – „předvědeckého“ období ekonomického myšlení (tj. před A. Smithem) a vývoje českého ekonomického myšlení včetně činnosti mimouniverzitních ekonomů do roku 1948.

Alžběta Kvasničková všechny udivovala nesmírnou čínorodostí, pracovitostí a přívětivostí. Její chaloupka v Pošumaví byla vždy otevřena pro její přátele a spolupracovníky. Všechny, kdo jí znali,

tak na jaře 2002 zarmoutila zpráva o její vážné nemoci a následném odchodu. Opustila nás plná plánů do budoucna, které již bohužel nikdy nebude mít možnost uskutečnit. Nikdy tak již nebude moci doplnit svoji učebnici ekonomických teorií o kapitolu o ordoliberalismu, pro niž jedním ze zdrojů měl být i tento překlad Euckenovy knihy. Nikdy tak již nesestaví čítanku překladů děl klasiků ekonomické vědy (Saye, Mengera, Jevonse, Fishera). Nikdy tak již nebude moci dokončit překlad alespoň těch nejvýznamnějších částí Mengerových „Grundsätze“ a mnoho jiného. Mezi českými ekonomy po ní zůstala velká a v podstatě nezaplnitelná mezera.

V srdcích jejích přátel pak zůstane mnoho vzpomínek na veselou paní, která se nepoddala krutým ranám osudu a s obdivuhodnou vůlí jim vzdorovala a zachovala si osobitý humor a životní elán.

Doc. PhDr. Ilona Bažantová, CSc.

Ing. Miroslav Zajíček, MA

J M E N N Ý R E J S T Ř Í K

- Albrecht, G. 98
 Allais, M. 356
 Amonn, A.
 Anton, G. 98
 Antonius Pius 273
 Augustin 470
- Barone, E. 116, 140, 151–152, 160, 163, 180,
 187, 452
 Bazard 195
 Beckerath, E. 112
 Berkeley 472
 Berle, A. A. 367
 Bismarck 236
 Böhm, F. 95, 106, 191, 330, 339, 350, 355, 365,
 384, 388, 398, 413, 416, 428–429, 438, 364
 Böhm-Bawerk, E. 229, 327, 389
 Borcherdt, H. A. 281
 Braun, M. S. 81
 Bresciani-Turroni C. 229, 305
 Brunner, E. 443
 Buchanan, N. S. 178
 Burckhardt C. J.
 Burckhardt, J 247, 425, 427
- Canfora 251
 Carnegie, A. 408
 Cassel, G. 229, 234
 Chamberlin, E. 69, 95
 Clark, C. 311
 Colbert 445
 Comte, A. 221, 282, 288, 440
 Cournot, A. 87, 236
- Dennison, S. 311
 Diehl, K. 416
 Dietze, C. 443
 Dietzel, H. 81, 160
 Dilthey, W. 283, 285, 440
 Drucker, P. F. 311
- Eckermann 459
 Eckstein, W. 453
 Edgeworth, L. 159
 Einaudi, L. 305
- Enfantin 195
 Eucken, R. 80
 Eucken, W. 69, 73, 102, 119, 236, 292, 315, 325,
 330, 342, 405, 416, 438, 476
 Eucken-Erdsiek, E. 339
- Fery, N. 101
 Fisher, A. G. B. 373
 Fisher, J. 344
 Fossati, W. 112
 Fourier, C. H. 84
- Gather, G. 354
 Gervinus 427
 Gestrich, H. 342
 Gneist, R. 103
 Gocht, R. 416
 Goethe 61, 281, 299, 459
 Götz, H. H. 215
 Graham, B. 345
 Graham, F. 345
 Groß, H. 416
 Großmann-Doerth, H. 106, 365, 371, 384, 438
 Grotius 426
 Grupp, R. 69
- Haas, M. 446
 Haberler, G. 352, 399
 Hahn, A. 209, 373
 Hallstein, W. 371
 Hamilton, W. 365
 Hardenberg, K. A. 446
 Hart, A. G. 344
 Hartmann, N. 424
 Haupt, G. 365
 Haußmann, F. 311, 355, 380, 388
 Hayek, F. A. 160, 191, 221, 345, 358, 428
 Heckscher, E. F. 242, 286, 328, 363, 392, 446,
 457
 Hegel 276, 279, 283, 424, 434
 Heimann, E. 185
 Helmholtz, H. 302
 Hensel, K. P. 98, 121, 404, 460, 443
 Herkner, H. 98
 Hesiod 257

- Hippel, E. 430
 Hoffman, W.
 Höffner, J. 455
 Homburger, E. 365
 Hornigk, P. W. 229
 Huizinga, J. 262
 Humboldt, W. 426
 Hunold, A. 405
- Jellinek, G. 423
 Jevons, W. S. 327
 Jewkes, J. 399
 Jöhr, W. A. 191, 203, 211, 228
 de Jouvenel, B. 427
 Justi, J. H. G. 236, 447
- Kant 59, 61, 107, 190, 248, 399, 405, 434,
 456–7, 472
 Karselt 229
 Kestner, F. 95, 330, 350, 388
 Keynes, J. M. 80, 113, 205, 209, 243, 309, 315,
 326, 372, 445–446, 457, 460
 Klebs, F. 87
 Klein, F. 395
 Knight, F. H. 233, 461
 Koberstein, G. 153
 Konfucius 271
 Köstler, A. 266
 Kromphardt, W. 211, 228
 Kronstein, H. 354, 371, 380
 Küng 229
- Lampe, A. 416
 Lange, O. 135, 200, 356
 Lassalle, F. 422
 Le Bon, G. 63
 Lehnich, O. 95, 330, 350
 Lenel, H.-O. 185, 416
 Lenin 112, 250, 287, 339
 Liefmann-Keil, W. 355, 416
 Lippmann, W. 371, 427
 Locke 426
 Lütge, F. 416
 Lutz, F. A. 144, 178, 219, 344, 374, 399
- Mach, E. 437
 Mac Iver, R. M. 421, 427
 Machiavelli
 Machlup, F. 324
 Mackenroth, G. 286
 Maier, K. F. 183, 186, 229, 233, 342, 409
- Mann, Th. 438
 Marcus Aurelius 273
 Marquardt, H. 233
 Marshall, A. 327, 345, 431
 Marx 60, 81, 95, 99, 100, 198–199, 258, 263,
 268, 277–278, 280, 282–288, 302–305,
 311, 324, 330, 359, 391, 419, 437, 440
 Masci, G. 304
 Means, G. C. 367
 Meinecke, F. 236, 276
 Menger, C. 159, 327
 Merck, J. H. 288
 Meßner, J. 215, 420
 Metternich 236
 Meyer, H. 233
 Mißsch, L. 56, 69, 87, 95, 119, 246, 251, 330,
 339, 355, 387–388
 Mill, J. 160
 Mirabeau 358
 Mises, L. 39, 81, 204
 Mohl, R. 102
 Möller, H. 69, 95, 330
 Montaigne 80
 Montesquieu 426
 Müller-Armack, A. 416, 433
 Mussolini 112
- Naphtali, F. 429
 Napoleon 339
 Nietzsche 276
 Nipperdey, H. C. 365
 Noelle, E. 195
- Oncken, A. 80
 Ortega y Gasset, J. 63, 273, 427
- Pareto, V. 63, 160, 219, 285, 437, 441
 Perroux, F. 416
 Pfister, B. 388, 416
 Philippovich, E. 453
 Pigou 452
 Platon 45
 Polanyi, M. 142
 Preiser, E. 399, 416
 Prince-Smith 284
 Proudhon 60
 Pufendorf 426
- Raiser, L. 106, 384
 Ranke 266, 437
 Rasch, H. 355

- Rathenau, W. 113, 205, 243
 Rau, K. H. 438
 Reinhardt, K. 439
 Ricardo, J. 150, 344
 Rings, W. 65
 Ritter, G. 423
 Robbins. L. 234, 305, 345
 Rockefeller 408
 Roosevelt 112
 Röpke, W. 64, 81, 178, 221, 229, 233, 311, 355,
 358, 367, 371, 388, 396, 427
 Rousseau 198, 213, 334, 358, 457
 Rueff, J. 219
 Rüstow, A. 263, 358
- Saline, E. 221
 Scheler, M. 461
 Schiller 281, 468
 Schmalenbach, E. 304, 309
 Schmitt, A. 317, 399
 Schmitt, C. 427
 Schmölders, G. 390
 Schmoller, G. 258, 355, 362, 424
 Schnabel, F. 103, 433
 Schneider, E. 87
 Schuckmann 98, 104
 Schulze-Gaevernitz, G. 81
 Schumpeter, J. A. 92, 160, 163, 180, 191, 200,
 221, 282, 304, 318, 356, 399
 Sering, P. 186
 Simons, H. C. 339, 344, 355
 Sismondi 60, 6, 81, 95, 303–304, 372
 Smith, A. 81–83, 108, 268, 446, 452
 Sombart, W. 282
 Sonnenfels, J. 236
 Soulavie 281
 Spengler, O. 437
 Spiegelhalter, F. 360
 Spiethoff, A. 399
 Stackelberg, H. 69, 87, 95, 159, 229, 233, 327,
 330, 356, 390, 392
 Stein, L. 425
 Stigler, G. J. 327
 Strigl, R. 101
 Stucken, R. 399
 St. Just 457
 St. Simon 195, 221, 277, 281–282, 285, 288,
 302, 440
 saint-simonisté 60, 81, 195–196, 221, 264,
 277–278, 283–284, 286, 288, 302, 304–305
- Taine, H. 60, 410, 425, 427, 457
 Talleyrand 236
 Tomáš Aqvinský 442
 Thünen, M. 98, 416
 de Tocqueville, A. C. 425
 Treitschke, H. 454
 Triffin, R. 95
 Trumpler, H. 396
 Tschierschky, s. 355
- Veit, O. 433
- Waentig, H. 453
 Waffenschmidt, W. G. 392
 Walras, L. 327
 Weber, A. 186, 317, 416
 Weber, M. 435
 Weißer, G. 234
 Wiedenfeld, K. 352
 Wieser, F. 116, 160, 233, 433, 452
 Wolff, Chr. 445

V Ě C N Ý R E J S T Ř Í K

(zkratka: CRH – centrálně řízené hospodářství)

- agrární krize 54
 akciová společnost 366, 368
 – a ručení 368
 altruismus 326, 448, 460–461
 anachronismus myšlenek (idejí) 266, 308, 424
 anomální chování nabídky 261, 392
 antitrustový zákon (-é zákonodárství) 396
 automatika
 – cen 82, 109
 – trhu 385
 autonomní hospodářská oblast 429
- boj o kvóty v syndikátech 91, 93
 Bretton Woods
 Brettonwoodská dohoda 239
 byrokracie 249, 264, 409, 421, 461
 ekonomická a sociální – 218
- celková rozhodnutí
 – a forma řádu 164, 477
 – a ústava státu 422
 – pro soutěžní řád 333, 403
 hospodářsko-politická – 376, 396, 405, 471
 hospodářsko-ústavně-právní – 398, 434
 celkový hospodářský řád 419, 477
 celkový řád 197, 273, 477
 celkový zájem
 – a cenový systém 86
 – a monopol 382
 – a svoboda plánování 391
 CRH a – 457
 individuální zájem a – 461
 pojem -ého -jmu 449
 celní unie
 význam – 55
 cenová diferenciacie 383, 386
 cenová válka 383–384, 387
 cenový mechanismus 86, 188, 200, 209, 338, 475
 viz také mechanismus řízení
 cenový strop/-á hranice 112, 134, 346, 455
 centrálně řízené hospodářství 70, 116
 – a obecný zájem 457
 – a právní stát 192–193
 – a svoboda myšlení 191–192
 – jako celkové rozhodnutí 471
 – jako koncentrace hospodářské moci 163
 – jako případ monopolu 154, 159
 – s kolektivním vlastnictvím 117–118, 165, 198, 473
 – se soukromým vlastnictvím 117–118, 166, 473
 antagonismus v rámci – -ého – 149
 hodnocení v – -ém – 129
 konformní opatření – -ého – 396–397
 tendence k – -ěmu – 109, 219, 294, 427
 teorie – -ého – 119–167
 vedoucí vrstva v – -ém – 253, 457
 centrální plánování 121–166, 190, 192, 195, 265, 427, 460–462, 472
 centrální řízení 115–204, 217, 246, 259, 262–264, 428, 462, 473
 – a celkový řád 197
 – a ručení 368
 politika -ího – 115, 169–204
 politika částečně -ího – 210
- ceny
 – jako data 475
 – jako mezní náklady 88
 role -n v CRH 129
 řídicí funkce -n 227
 řídicí mechanismus -n 209
 státem stanovené – 207, 401
 vázané – 350, 354
 církve faktorem realizujícím řád 441
 cla
 – a soutěžní řád 352, 422
 černý trh 142, 413
 čerpání peněz a politika plně zaměstnanosti 170
- daň z příjmu
 – v soutěžním řádu 389
 daňová politika 338, 374, 380, 387, 389
 daňová progrese 389, 462
 daňové zákony/právo 369
 data 373, 474

- celohospodářská a individuálně hospodářská 474
- deficit, politika -u 206, 372
- deflace
 - a Grahamův plán 345
 - a struktura cen 340
 - a zlatá měna 240
- dějepisectví 476
- dělní práce 49
- demokracie 326
- deprese 171–172, 372, 400–401
- deputátní systém 98
- devizová politika 404
- devizové kurzy 112, 425, 431
- dílčí monopol 386
- dílčí monopol 84, 326, 329, 383
- disproporcionalita
 - hospodářském procesu 171, 341
 - v celkovém procesu 400
 - životních podmínek a řádů 45
- dohled nad monopoly 380–382, 386
- dokonalá konkurence
 - viz konkurence
- družstva 254, 298
- důchodová politika a soutěžní řád 389
- dumping 175, 331, 383

- egoismus 447–463
- ekonomický svět 475
- elastičita
 - nabídky práce 414
 - poptávky 307
- elity viz vůdčí vrstvy

- feudální řád 423
- formování/tvorba concernů 353, 375
- formy
 - tvorba -em 79, 109, 324, 432
 - změna -em 68–69
 - viz také tržní formy, formy řádu, morfologie
- formy řádu
 - a experimenty 415–416
 - a hospodářský proces 80–81
 - jako tržní formy a peněžní systémy 102
 - jednotlivé – 324, 435
 - pestitost -em -ů 435
 - různé -y -ů 68
 - smluvní svoboda a -y -ů 364–365
 - tvorba -em -ů 472
 - výběr z -em -ů 477

- garanční politika 205
- globální hodnocení 125, 129, 130, 132, 169, 179, 185, 226, 273, 338, 458, 462, 464
- globální myšlení 208
- globální představy 49
- Gossenův zákon, druhý – 140
- Grahamův plán 345

- historická škola 438
- historický okamžik (moment) 69, 334
- historismus 435
- hodnocení
 - v CRH 157, 184
 - individuální – 174
 - nezávislost – 49
 - viz také globální -
- hodnota peněz, stabilizace -y -ěž 339
- hospodaření s devizami 290–291, 338
- hospodaření
 - forma a proces – 399
- hospodářská demokracie 429
- hospodářská politika
 - a data 475
 - a experimenty 111
 - a stát 424–425
 - centrálního řízení 115, 169, 219, 323
 - neodvratná 80
 - fundamentální princip -é -y 298
 - jednota -é -y 398
 - nestabilita -é -y 374
 - odpovědnost -é -y 316
 - omezení -é -y 432
 - problém -é -y 435
 - svoboda -é -y 289
 - úkol -é -y 294
 - základní myšlenka -é -y 399
- hospodářské kalkulace 52, 233, 340, 390, 406
 - ex ante – ex post 228
 - v CRH 125, 127, 129, 183–184
 - v individuálních hospodářstvích 94
 - v jednotlivém monopolu 88
- hospodářské vedení
 - metody -ho – 162
 - viz také mechanismus řízení
- hospodářsko-politické jednání, zásady -ého
 - 296, 335
- hospodářsko-politické myšlenky, vývoj -ých
 - ek 266
- hospodářský proces
 - a forma řádu 79

- ve směnné společnosti a kolektivní společnosti 160
- v CRH 119-167
- dynamický charakter -ého -u 50
- viz také řízení -ého -u
- hospodářský řád
 - a svoboda 251
 - a velikost podniků 137, 314
 - jako konkrétní skutečnost 469
 - jako základna 255
 - před a od industrializace 267
 - adekvátní - 107
 - mezinárodní - 173
 - rozmanitost -ých -ů 118
 - úkoly -ho -u 51
 - zprimitivnění -ého - 173
- hospodářství s naturalní směnou 70
- humanita 248, 251, 416
- hypostaze kolektivní bytosti 282, 283, 301
- Chicagošský plán 344, 345
- ideologie 63, 113-114, 185, 204, 251, 265, 267, 271, 441, 477
- imperialismus 65, 428
- individuální hospodářství 46, 68, 99, 118, 139, 463
 - jako forma řádu 68, 272, 329
- industrializace 50, 253-254, 257, 266-267
 - a myšlenka svobody 248
 - uspíšení - 116
 - věk - 287
- inlace, otevřená a skrytá 290, 292-293, 295, 298-299, 340, 444
- inflační peněžní politika CRH 180
- interdependence
 - trhů 133
 - řádů 59, 103, 235, 252, 256, 266, 297, 324, 361, 376, 427, 432, 436, 452, 477
 - politiky hospodářského řádu 395, 397, 399
 - hospodářsko-politických aktů 298
 - hospodářská - 52, 56, 337, 444, 476
 - myšlenka - 415
- intervence 80, 294
- intervencionismus 80, 218
 - merkantilistický - 454
- investice 372
 - a monopoly 90
 - a úspory 144
 - v CRH 144, 187
- v individuálním hospodářství 50
- v industrializované společnosti 50
- komplementární - 91, 149
- maximální moc prostřednictvím -ic 120
- proporcionalita -ic 91, 372
- rovnováha -ic 91, 149-150, 176
- řízení - 208
- sladování -ic 176
- souhrn -ic 150
- státní - 401
- investiční činnost 323, 400
- izolované myšlení 205, 269, 404, 425
- jistota
 - proti svobodě 189
 - hospodářská - 400, 41
 - viz také sociální jistota, nejistota
- kalkulace nákladů 87, 229, 409
 - a ručení 366
 - v CRH 120, 125, 127, 129, 159
 - za konkurenci 129
- „kapitalistický výrobní způsob“ 282
- kapitalismus 47, 60, 64-65, 104, 118, 186, 188, 271, 275, 282, 413, 428, 441, 458
- raný - 81
- kartel(y) 84, 241-244, 429
 - cenové - 89
 - povinné - 107
- kartelová kontrola 422
- kartelová vyhláška z roku 1923 243, 380
- kartelové zákonodárství 55, 398
- kartelový soud 244
- koherence metod řízení 228
- kolektivismus 466
- kolektivita 424
- kolektivistické hospodářství, řízení v -m - 116
- kolektivní bytost 277, 280
- kolektivní monopol 88
- kolektivní vlastnictví
 - a CRH 115, 117, 165, 198, 258, 355
 - a hospodářská moc 262
 - a sociální otázka 198
 - a soutěžní řád 356, 360
 - vede k nepřístojnostem 408
 - viz také soukromé vlastnictví
- koncentrace 251, 298, 303
 - moci 191, 264, 325, 382
- koncern 218, 245, 247, 311
- příbuznost s CRH 153

- koncernové právní ručení 369
 konformní pokyny 396
 – zásady 432
 konjunktura, růst 341
 – nauka -y 172
 konjunkturální, růstová politika 399
 výkyvy -y 402
 konkurence 82–83
 – a monopolista 88
 – a smluvní svoboda 361
 – a soukromé vlastnictví 360
 – jako typ řádu 327
 – v kolektivním vlastnictví 200
 boj proti -i 316, 330
 dokonalá – 95, 199, 265, 272, 304, 327, 329,
 336, 383, 471–472
 model – 72
 technika zesiluje -i 305, 313, 316, 355
 vázaná – 387
 viz také substituční konkurence
 konkurenční ceny 80, 83, 432
 konstantnost
 – dat 374
 konstituující principy
 – soutěžních řádů 337–377, 386, 402
 – stavu hospodářství 388, 395
 kontraktační povinnost 105, 354, 365, 384
 kontrola cen 297
 – monopolním úřadem 385
 kontrola deviz 207
 kontrola monopolů 244, 246, 380–387, 474
 kontrola plánu v CRH 124
 koordinace
 – centrálních plánů 178
 – domácností a podniků 71, 82, 328
 – individuálního a celkového zájmu 461
 korporace 211–214, 458
 povinné – 242, 305, 460
 korporativní a soutěžní řád 443
 krize 400
 viz také deprese, konjunktura
 krizová politika 60, 399
 křivka nákladů 93
 kumulativní expanze a kontrakce peněžní
 zásoby 102

 laissez-faire 264, 457, 460
 politika – 79, 192, 246, 266, 338, 452, 456,
 460, 471
 liberalismus 472–473
 liberální a neoliberální 472

 masa 63, 259, 260–261, 267
 – y a vedoucí vrstvy 65
 – a mýty 267
 masová nezaměstnanost 172, 206, 259, 266,
 402–403, 410
 mechanismus
 – rozdělování 389
 – řízení 141, 209, 235, 241, 257, 260, 337,
 340, 401, 466, 476
 – směnných kursů 290
 měnová politika 60, 339, 402
 měnově-politický stabilizátor 240–241, 339,
 346, 402
 měnový systém 341
 mezinárodní – 236, 239–241
 merkantilismus 236, 269, 286, 350, 392, 433,
 445, 456
 merkantilisté 446
 měřítko vzácnosti 52, 128, 177, 207, 257, 269
 metody řízení
 koherence -d 228
 tří – 325
 mezinárodní dělba práce
 koordinace a subordinace v – -ě – 178
 mezinárodní hospodářské vztahy
 řád -ích -ých -ů 238
 mezinárodní obchod 155, 173, 228, 238, 299
 – a CRH 155, 173
 – a sladování investic 176
 mezní náklady 87, 385
 kalkulace -ch -ů 87, 125, 128
 princip -ch -ů 231–233
 mezní produktivita práce 100
 množstevní bilance v CRH 121, 124, 138, 184
 moc 253–255
 jednostranná a dvojstranná 101
 moc
 hospodářský řád jako nástroj prosazení -
 i 474
 o -i centrálního řízení 191
 problém hospodářské -i 241
 mocenská uskupení, soukromá – 105, 299,
 422
 mocenské boje 341
 – vůdčích vrstev 64
 ideologická subjektivita -ých -ů 66
 viz také monopolní boj
 mocenské pozice, zneužití hospodářské –
 243, 249
 mocenské skupiny 393, 403, 421, 423, 425,
 428, 458, 461

- moment/okamžik
 - historický – 69, 334
 - krizové -y 296
 - „princip“ a „-“ 334
- monetární „nadbytek“ 181
- monopolistovy výpočty rentability 86
- monopolní boj 94, 104, 401
- monopolní cena 85, 94
- monopolní nabídka
 - z běžné výroby 87
 - ze stávajících/daných zásob 86
- monopolní problém 83
 - v soutěžním řádu 379
- monopolní tržní formy
 - symptomty – 95, 383
- monopolní úřad 382–388
- monopolní zákonodárství, neúspěchy -ího
 - 395
- monopoly 84
 - a CRH 154
 - na straně nabídky/nabídkový – 84, 119
 - na straně poptávky/poptávkový – 99, 104, 188, 259
 - bilaterální 159, 243, 326
 - státní – 246, 381
 - zestátnění -ů 245
- morfologická analýza
 - a monopolní boj 95
 - a teoretická analýza 118
- morfologie
 - hospodářská – 73, 330
 - vědecká – 68
 - výsledky – 71
- myšlení
 - a historická realita 426
 - masy 267
 - v rádech 67, 267, 302
 - kolektivní – 288
 - systémové – 51
 - úpadek – 266
 - základní formy hospodářskopolitického – 285
 - způsoby – 444
- mýty vytlačují rozum/ratio 65, 267
- mýty
 - o nevyhnutelnosti vývoje 275, 288, 295
 - masy a – 267
- mzda v CRH 407
- minimální – 393
- reálná – 258
- soutěžní – 415
- mzdová politika 374
- náklady
 - fixní – moderního průmyslu 309
 - komparativní – 239
 - viz také mezní náklady
- naturální směna 115, 118, 340
- nejistota 258, 403, 409
- nerovnováha 139, 173–181, 197, 208–209, 219, 220, 237, 243, 291–294, 304, 313, 326, 372, 401, 403, 429, 443
- nestabilita
 - hospodářské politiky 374
 - peněz 102, 301, 342, 348, 401
 - řádů 271, 293
- nesvoboda, ideologie -y 251
- nevyhnutelnost
 - vývoje 275, 288, 426
 - a svoboda 280, 300
 - dogma -i 419
- New Deal 112
- nezaměstnanost 16, 17, 20–21, 24, 58, 101–102, 170–173, 186, 206, 208–209, 237, 259–260, 291, 372, 400, 402, 403, 415
 - viz také masová nezaměstnanost
- nihilismus 250
- normování v CRH 136
- nucené zřeknutí se spotřeby 92, 146
- obecné blaho 445
- obchodní podmínky, všeobecné viz právo, soukromně vytvořené
- oblasti (sféry) svobody 248, 332
- odbory 101, 218, 244, 247, 249, 254, 381–382, 421–422, 430
 - a systém řízení 421
- oligopol 84, 91, 96, 109, 229, 326, 386
- opatření na ochranu zaměstnanců 391, 411
- Ordo 470
- organická teorie 369
- otázka a formy řízení 66
- otázka pracujících, v průmyslu 60
- otázka řádu, řešení -y -u 442
- otázka vlastnictví 270
- papežské encykliky 442
- patent (patentové právo)
 - a laissez-faire 79
 - a soutěžní řád 54, 353, 377
 - omezující – 95
- patentová politika 255, 387

- peněžně politický stabilizátor 241, 402
- peněžní a úvěrová politika úřadů 343
- peněžní hospodářství 70
- peněžní řád 327, 343, 431
 - mezinárodní – 239
 - viz také měnový systém
- peněžní systém(y) 81, 102, 109
 - a koordinace podniků a domácností 71
 - a poskytování úvěrů 455
 - a rovnováha 272
 - druhý – 346
 - první – 236
 - třetí – 102, 109, 293, 342, 346, 402
- peníze
 - funkce -ěz v CRH 180, 339
- plánovací data viz data
- plánovací místa, centrální úřady 134, 188, 191–192, 218–219, 245, 247, 251, 254, 427
- plánované hospodářství 275
- plánování
 - v CRH 121
 - dekoncentrace – 262
 - viz také centrální plánování
- plány
 - hospodářské – 68
 - subsidiární – 140, 141
 - vzájemné sladování -ů 82
- platební bilance 236, 270
- plná zaměstnanost 130, 170, 205, 237, 259, 260, 270, 341
- podinvestovanost/nedostatečné investice 90
- podmanivá/sugestivní reklama 354
- podnikové právo 412
- podnikové rady 190
 - zákon o -ých -ách 301
- podzaměstnanost 172, 323, 372
- podzásobení/nedostatečné zásobení 172–173, 208
- pojem řádu 469
- pojištnictví 411
- pokusy (experimenty)
 - centrálního řízení hospodářského procesu 221
 - politiky plné zaměstnanosti 207
 - s kolidujícími řády 197
 - hospodářská politika -ů 111, 217, 242, 266, 323
 - individuální charakter -ů 115
- pokyny/příkazy konformní se systémem 396
- politika akciového práva 56
- politika hospodářského řádu 395, 428, 439
- politika korporativního řádu 211
- politika NEP 112, 427
- politika plné zaměstnanosti 111, 205, 237, 259, 271, 299, 309, 389, 400, 403, 415
- politika řádu 324, 469
 - a výchova 462
- politika uspořádání hospodářství, pozitivní – 338
- pooly, mezinárodní 326, 422, 451
- poruchy rovnováhy 237
- potřeby, plánování potřeb CRH 121
- pozitivismus 282–283, 285, 300, 436
- pozitivistické předsudky 437, 440
- pracovní zákonodárství 410
- právní politika 301, 364, 395–398
- právní rámec domácností 410–411
- právní řád 164, 255
 - posun -ho -u 297
- právní stát 102, 197, 247, 255, 398, 425
 - a soutěžní řád 332, 397
 - a CRH 192
 - monopol a – 106
- právo a svoboda 248, 250, 266
- právo
 - rozpad -a v CRH 273
 - soukromě vytvořené 105, 384, 423
 - změna obsahu -a 105
- princip hospodárnosti 445
- princip nákladů 157, 229, 235
 - a monopolní boj 96
 - mezních nákladů 231–233
- princip subsidiarity a hospodářského řádu 442
- princip
 - a moment 332
 - rovnosti 199
- principy
 - etické – a celkový řád 273
 - komplementarita -ů 395
 - konstituující – 335
 - koordinace -ů řádu 197
 - regulující – 379
- privilegia 351, 429, 474
- problém moci 241, 473
- problém politiky řádu 256, 304, 333
 - ve 20. století 324
- problém rovnováhy, univerzální povaha -y 236
- problém rozdělování 57
- problém řádu

- hospodářskopolitický – 256, 425
 zvládnutí -u -u 324
 problém řízení 48, 125, 225, 235, 270, 425, 425
 proces
 forma a – hospodaření 399
 historie jako – 283, 297
 produkce/výroba
 – a rozdělování v CRH 150
 – zdrojů 122–123
 přizpůsobení – 307
 produktivita, pojem produktivity 405, 452
 profesně stavové uspořádání hospodářství 212
 protekcionismus 84, 176
 protiváha
 – k nadměrné moci státu 190
 průmyslová revoluce 56, 247, 253, 276–277
 „přesun zpět“ 145
 přiděl deviz 175
 přizpůsobení produkce 307
- racionalizace 385
 realizující síly 212, 419
 regulující principy soutěžního řádu 379–395, 402
 relativismus 437, 44
 rentabilita a ručení 367
 Robinson Crusoe 48, 54, 179, 230
 romantismus 276, 279
 rovnováha
 – moci 196
 – a princip mezních nákladů 232
 – investic 176, 187, 226
 – v CRH 139–140, 143, 175–176
 donucení nahrazuje -u 272
 mezinárodní – 238
 monopolní – 88
 quasi – 88, 271
 rozdělení moci 335
 rozdělování/alokace
 – a sociální jistota 98
 – v dokonalé konkurenci 389
 – v CRH 150, 188, 200–201
 centrální řízení – 220
 nespravedlivé – 259
 spravedlivé – 407
 rozdíly v příjmech 407–408
 rozdíly v příjmech 408
 rozhodčí soudy 106
 rozum/ratio, systematizující – 52
- ručení a riziko 376, 407
 – v CRH 166
 ručení a soutěžní řád 366
 řád 469
 – hospodářství 303, 469
 – jako Ordo 470
 – státu a hospodářství 432
 nestabilita -ů 271
 plánování -ů 472
 politika hospodářského -u jako sociální politika 405
 společenský – 253
 státní – 426, 432
 viz také interdependence řádů
 říšský soud, rozhodnutí -ho -u 241, 398
 řízení
 – a výrobní proces 201, 427
 – hospodářského procesu 48, 50, 51, 52, 54, 83, 115, 199, 265, 268, 428, 430
 viz také centrální řízení
- samosprávné orgány 211, 242, 420, 429, 460
 sklon k investicím 149, 372, 401
 skupinová anarchie
 – a profesní korporace 420
 – v Německu 243
 – v CRH 138
 státní – 422
 směna
 – mezi CRH -ími 159, 178
 – namísto přidělování 162
 směnné kurzy 155
 smluvní právo 79, 165
 smluvní svoboda 406
 – a soutěžní řád 361
 socialismus 47, 60, 65, 118, 184, 188, 191, 271, 457
 socializace 264
 socializační zákon z roku 1919 242
 sociální jistota 45, 98, 102, 213, 400, 409
 sociální otázka 45, 56, 61, 83, 100–102, 169, 186–190, 199, 204, 213, 220, 245, 257, 404, 413, 415, 466
 – a formy řádu 83
 – a kolektivní vlastnictví 198
 – a mechanismus řízení 260
 – v CRH 187
 sociální politika 259, 263, 362, 404
 „izolovaná“ – 259
 politika řádu ve společnosti jako – 405
 speciální – 410

- univerzální – 405
- sociální smýšlení 415
- sociální spravedlnost 45, 188, 198, 256, 389, 407
- sociální struktura za kolektivního vlastnictví 202
- sociologie 440, 476
- soukromé vlastnictví 263, 355, 376–377
 - a formy řádu 105, 357
 - zánik -ého – podle Marxe 258
 - viz také kolektivní vlastnictví
- soutěž
 - únik ze soutěžního prostředí 244
 - viz také konkurence
- soutěžní analogie 384
- soutěžní řád 252, 327, 332, 461, 470
 - a celkový řád 432
 - a cla 352
 - a kolektivní vlastnictví 356
 - a otevírání trhů 351
 - a patentové právo 353
 - a peněžní řád 240
 - a ručení 366
 - a soukromé vlastnictví 357
 - a stabilní měna
 - jakou součást právního uspořádání 398
- konstituující principy -ho -u 337–338
- kritika -ho -u 426
- monopolní problém -ho -u 379
- nedostatky -ho -u 388
- politika -ho -u 323, 336–338, 379, 395, 461, 471,
 - regulující principy -ho -u 379
 - základní princip -ho -u 337–338, 363
- specializace vědy 438
- společenské právo 56, 79
 - a ručení 365
- společenský řád 376
 - a vlastnický řád 360
- společnost 258
 - s. r. o. 370
 - členění -i 59
 - řád společnosti 195
 - zákon vývoje -i 268
- spolurozhodování 412
- spoření 447
 - a vlastní prospěch 446
 - investovat a -it v CRH 144, 161
 - vynucené – 92, 187
- spotřebitelé
 - dirigují 234, 327
 - zbavení nadvlády 146
- spravedlnost systémů 341
- stabilita hospodářské politiky 372, 401
- stabilita
 - vnější a vnitřní – hospodářských řádů 271
 - viz také řád, nestabilita řádů
- stabilizace hodnoty peněz 341
- stabilizace směnných kursů 240–241, 348
- standardizace produkce v CRH 122, 136, 142
- stát 419
 - jako síla vytvářející řád 324
 - moderní – 423, 432, 434
 - viz také právní stát
- statistika, primát -y v CRH 121, 125
- státní autorita 421
- státní řád
 - a hospodářský řád 427
 - a ústava státu 422
- státotvornost 254
- stávka 95, 290, 326
- stávkové právo 430
- stavovská korporace 211, 420, 460
- stupně naléhavosti v CRH 123–124, 126, 194
- subordinace /podřízení v mezinárodní dělbě práce 178, 328
- substituční konkurence 306, 312, 316, 381
- subvence 65, 338, 357
- svoboda adružování 101
 - a přinucení ke sdružování 105
- svoboda podnikání 192, 242, 255
- svoboda
 - a moc 248
 - a řád 251
 - hospodářské politiky 280, 289
 - myšlení a vzdělávání 194
 - hospodářská – 108
 - osobní – 189
 - popření -y 280
 - trojnásobné ohrožení -y 250
 - ztráta -y 409
- svobodný pohyb osob 104, 258, 351
- symptomy
 - monopolní tržní formy 95, 383
 - tržních forem 331
- syndikát 89, 153, 218, 242, 245, 249, 380
- systém cen 219, 227, 232, 238, 476
 - a nezaměstnanost 101
 - jako nástroj řízení 265
- systémy řízení 109, 225, 227–228, 230–231, 235

- technik
 - myšlení -a 221, 444
 - upřednostňování -a v metodě centrálního řízení 138
- technika 440
 - a koncentrace 303
- tendence
 - a nevyhnutelnost jako pojmy 292
 - k rovnováze 323, 341
 - k transformaci řádů 259
 - k předělovému systému 292
 - ke konkurenci 305, 317, 349
 - pro CRH 109, 217, 292, 372, 427
 - proti uskutečnění CRH 326
- tlak na mzdy 392
- totalitarismus 466
- transformace
 - práva 165
 - řádů 100, 167, 297
 - tendence k -i dočasných řešení 272
 - tendence k -i řádů 109, 259
- trh práce 17, 237, 384, 392, 414
 - a technický vývoj 312-312,
 - nabídka na trhu práce 392
 - právní rámeček - 413
- trhy 413
 - otevřené - 349
 - rozdíly mezi - věcných statků a - práce 413
 - uzavřené - 350, 406
 - uzavření -ů 351, 407
- tržní formy 70, 82, 100, 327
 - a peněžní systémy 81, 102, 109
 - a základní práva 104
 - ignorované Marxem 100
- tržní strategie 87, 329, 331
- tvorba monopolů 107, 314-316, 380, 455
 - sklon k -ě -ů 84
- tvorba peněz 170
- typizace v CRH 137
- tyrannis 427-431
- úkol řízení 48
- určování množství 184
- úrok
 - politika nízkých -ů 206, 297, 372, 403, 444
- úsilí církví o vědy a o řád 444
- úvěrová expanze 102, 112, 206, 207, 209, 292, 401
 - a politika plně zaměstnanosti 205
- úvěrová politika 404
- věcná logika 201, 399
 - každodenního hospodaření 273
- věcná zákonitost 465
- věda
 - jako budující síla 433
 - úloha -y 302, 434
- velikost podniku 137
 - a formy hospodářského řádu 314
 - optimální - 380
- věrnostní rabaty (slevy) 95, 383, 384
- vlastní prospěch 454, 463
 - a obecné blaho 445
- vlastnické právo 79
- vlastnictví
 - u Marxe 198
 - viz také kolektivní vlastnictví, soukromé vlastnictví
- vůdčí vrstvy 59, 64, 252, 318, 439, 441
 - a vedení hospodářského procesu 268
 - v CRH 253
 - v různých řádech 253, 460-464
 - za kolektivního vlastnictví 203
- ideologický boj -ich -ev 477
- moc jedné - 187
- výměna -ich -ev 59, 64, 252
- vůle po sociálním řádu 467
- výchova
 - jako etický úkol 272
 - v CRH 195
 - zaměřená na politiku řádu 197
- výklad práva a hospodářská politika 396
 - viz také říšský soud
- výkonnostní soutěž 332
 - a monopolní boj 97
 - a CRH 332
- vykořisťování 268, 277, 359, 414, 408
- výluka 95, 101, 242, 290, 326, 401
- výpočetní měřítko 177
- výrobní prostředky
 - řízení -ich -ů 49, 135
 - vlastnictví -ich -ů 99, 117-118
- vyrovnávání zdrojů a potřeb v CRH 121
- vývoj, zákon -e 275
- vzácnost 92, 161-162, 206, 466
- vzdělání
 - svoboda - 194
 - základní politické - 406
- vznik peněz 146, 342, 395
- vznik příjmu 407
- zájem jednotlivce a celkový zájem 451

zákaz investic 349, 377
zakládání kartelů 352, 386
základní formy
– hospodářskopolitického myšlení 285
– řízení hospodářství 73
viz také formy řádu
základní konstituující princip
hospodářského řádu 338
základní práva 103, 104, 192, 255, 427
známková ochrana 350, 354, 377, 398
zásady
– hospodářskopolitického jednání 296,
335
viz také principy
zásobení spotřebním zbožím 86, 187, 232,
402–403
– v CRH 150
optimální – 83
viz také zásobení zbožím
zásobení zbožím 47, 85–92, 164
– a sociální politika 405
– v zemích s centrálním řízením 403
viz také zásobení spotřebním zbožím
zásobovací minimum v CRH 147–148, 150,
187
zásobování penězi 434, 455
zásoby, ničení -ob 85, 330
zbožová měna 345, 396
viz Grahamův plán
zdroje, plánování zdrojů v CRH 121
zestátnění 202, 425
zlatý standard 238–239
zmasovění 61, 252, 261, 279, 323